

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Ш.УӘЛИХАНОВ атындағы КӨКШЕТАУ МЕМЛЕКЕТТІК
УНИВЕРСИТЕТІ**

**«IX студенттердің ғылым аптылығы» арналған
ғылыми-практикалық конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
научно-практической конференции, проводимой в рамках
«IX Недели науки студентов»**

III том

**Көкшетау
2017**

УДК 378.4
М 34

Материалы студенческой научно-практической конференции, проводимой в рамках «IX Недели науки студентов» – Кокшетау, 2017.- 403 с.

ISBN 978-601-261-305-6

Осы басылымға IX студенттердің ғылым аптылығы» арналған ғылыми-практикалық конференцияның материалдары енген. Материалдар ғылымның түрлі салаларындағы мәселелерді қамтиды студенттерге арналады.

В настоящее издание вошли материалы научно-практической конференции, проводимой в рамках «VIII Недели науки студентов». Материалы отражают проблемы различных отраслей науки и предназначены для широкого круга студентов.

УДК 378.4

Редколлегия:

Председатель: Абжаппаров А.А. – ректор Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова, д.т.н., профессор

Заместители председателя: Жаркинбеков Т.Н. – первый проректор Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова,

Искаков А.Ж. – проректор по социально-экономическим вопросам Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова.

Члены редакционной коллегии: Шапауов А.К. к.филол.н., профессор; Нурмаганбетов Ж.О. д.т.н., профессор, Абсалямов Х.К. к.т.н., Амренова Р.С. к.ф.н., Бексеитова А.Т. к.и.н, и.о.профессора, Хамитова А.С. к.х.н., и.о. профессора

ISBN 978-601-261-305-6

©Кокшетауский государственный
университет им.Ш.Уалиханова, 201

ТЕХНИКА ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИЙ

«ТАУ-КЕН ІСІ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ГОРНОЕ ДЕЛО»

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ТАУ-КЕН ІСІ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ ҚАУІПТІЛІГІ МЕН
АУЫРТПАШЫЛЫҒЫН ЕСКЕРЕ ОТЫРЫП, ЗАМАНУИ РОБОТТАРДЫ
ПАЙДАЛАНУ

Бахтияр Б.Қ.

Ғылыми жетекші: Қауметова Д.С., аға оқытушы

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

baha0197@gmail.com

«Адамзат үшін ХХІ ғасыр жаңа технологиялардың ғасыры болмақ», - деп елбасымыз Н.Ә.Назарбаев атамыз қазіргі біздің жағдайымызды айтқан болатын. Расында, қазір кез-келген салаға үңілсек, олардың компьютермен немесе заманауи технологиялармен жабдықталғанын байқаймыз. Ендігі кезек қазіргі жастарда, яғни бізде. Біз де еліміздің кемел келешегі үшін, дамыған елдермен терезесі тең түскен еліміздің өркениетін, экономикасын одан әрі дамытып, әлемнің ірі державаларының бірі атануы үшін барынша өз үлесімізді қосуымыз қажет.

Бәрімізге белгілі, қазіргі кезде инновациялық технология әлемде қарқынды дамып келеді. Әсіресе робототехника көбісінің қызығушылықтарын оятуда.

Жалпы біз робототехника жайлы не білеміз?!

Робототехника роботтардың құрылысымен, жұмысымен қолдануымен айналысатын, оған қоса олардың басқару, сезіну мен мәлімет өңдеумен

айналысатын механикалық, электр және электронды инженерия мен компьютер ғылымдарының біріккен саласы.

Робототехника роботтардан басқа автоматтандырылған техникалық жүйелер мен өндірістік үдерістердің ең жаңа техникалық жиынтықталуын әзірлеу мен қолдану жолдарын зерттейтін ғылым.

Қазіргі кезде робототехника саласы бойынша алда келе жатқан елдерге Япония, АҚШ, Германия, Швеция, Швейцария кіреді. Олар әр түрлі салада жұмыс жасайды: медицина, көлік технологиясы, ауыл шаруашылығы, тіпті тау-кен ісінде кездеседі.

Тау-кен ісі кен ісі – ғылым мен техниканың жер қойнауын игеру, пайдалы қазылымдар өндіру жұмыстарын қамтитын саласы. Ол жер қыртысына техногендік әсер етудің барлық түрін қамтиды. Тау-кен ісі негізінен жер қойнауындағы пайдалы

қазбаларға барлау жүргізу, құрамы мен сапасын анықтау, өндіру жүйесін тағайындау, алынған пайдалы қазылымдарды алғашқы өңдеуден өткізу және тау-кен технологиясы саласында ғылыми-зерттеуші жұмыстарын жүргізумен айналысады. Содан кейін ғана кен қазу үшін дайындық жұмыстары (кенді ашу, дайындық қазбалар жасау, жер астылық және жер үстілік қажетті құрылыстар тұрғызу, т.б.) орындалып, кен белгіленген жүйемен қазыла бастайды.

Пайдалы қазылымдар өнеркәсіптің, тасымал көліктің, ауыл шаруашылығының, құрылыстың таптырмайтын шикізаты болып саналады. Сондықтан да Тау-кен ісі дүниежүзілік экономикада өнеркәсіп өндірісінің ең маңызды салаларының бірі болып саналады.

Сондай-ақ тау-кен ісі қауіпті өнеркәсіптердің бірі. Ескере кетсек, 2013-ші жылдың мамыр айында Қытайдағы шахтада екі күшті жарылыс болып, 39 адамды өмірінен айырды. 2013-ші жылдың 11-ші мамырында көмір шахтасындағы апаттың нәтижесінде 27, ал бір күн алдында, яғни, 10-шы мамырда болған жарылыста 12 адамның өмірі қиылған болатын. Тек 81 шахтер ғана құтқарылған, оның 16-сы қатты зардап шеккен болатын. Осындай апаттардың орын алуы етек жаюына да байланысты, инновациялық технология мамандары ашық және жерасты тау-кен ісі саласына арнап робот ойлап тапқан болатын. Солардың бірі Sandia National Laboratories компаниясы ойлап тапқан жер астында құтқару операциясын атқаратын робот.

ҚР Конституциясының 1 бабының 1 тармағында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген. Сол себепті де адам өмірінің құндылығын, қауіпсіздігін ескере отырып, тау-кен ісі өндірісінде адамға көмекші құрал ретінде роботтарды медициналық немесе құтқарушы ғана емес, сондай-ақ зерттеу жұмыстарына және де адам өміріне қауіпті басқа да салаларына қолданысқа енгізу қажет. Менің осы жобамның негізгі мақсаты да сол. Әрине, бұл жоба іске асырылған жағдайда басқа да салдары шығады. Менің жобам ұдайы ұлғаймалы өндірістің интенсивті типіне жатқандықтан, яғни, техника мен технологияны жетілдіру нәтижесінде дамитындықтан жұмыссыздық орын алуы мүмкін. Бірақ, кез-келген жағдайдың бір шешімі болады. Ол жаңа вакансияның пайда болуы. Яғни, оларды жөндеу, құрастыру, басқару секілді көптеген жаңа жұмыс орындары ашылады.

Жалпы менің жобамдағы робот жасайтын операциялардың тізімі:

- Минералдың немесе пайдалы қазбаның физикалық қасиеттерін анықтау: түсі, сызық түсі, қаттылығы, мөлдірлігі;
- Шахтаны аралап зерттеу;
- Алыстан басқару;
- Күннен заряд алу;
- Шаңның құрамын немесе концентрациясын анықтау;
- Шахтадан жол тауып шығу (алыстан басқару байланысы бұзылған жағдайда);
- Шағын ұңғыма жасау(бұрғылау);
- Ауа концентрациясын анықтау.

Сонымен қатар робот инфрақызыл камерамен, газ датчикерімен, өте күшті жарықпен, қараңғыда көру камерасымен, алыстан басқару қондырғысымен, шағын бұрғымен қамтылған. Өте төзімді, әрі қуатты шынжырлы табандарының көмегімен ірі тастардың арасымен, тіпті баспалдақпен көтеріле алады. Өзімен бірге белгілі мөлшерде зат алып жүре алады. Бұл қондырғылар көптеген қауіпті операцияларды жасауына мүмкіндік береді.

Мысалы, шахтада газ тараған жағдайда өте сезімтал газ датчиктері арқылы дереу ақпаратты базаға жібереді. Бұрғы арқылы шағын ұңғыма жасап, минералдың немесе пайдалы қазындының физикалық қасиеттерін анықтай алады, ал егер анықтай алмаған жағдайда өзімен бірге пайдалы қазбаның үлгісін алып жүре алады. Сонымен қатар, апатты жағдай орын алғанда, алғашқы көмек ретінде медициналық көмек және құтқару операцияларын да атқара алады.

Егер осы жоба практика жүзінде жүзеге асырылса, Қазақстан Республикасының технологиясы мен экономикасының өркендеуімен қатар, тау-кен ісіндегі апатты жағдайлар болған кездегі адам өміріне төнетін қауіптер азаяр еді.

Әдебиеттер

1. Костров, Б. В. Искусственный интеллект и робототехника/Б. В.Костров, В. Н. Ручкин, В. А. Фулин.-М.: ДИАЛОГ-МИФИ, 2008.-224 с.-ISBN 978-5-86404-223-6
2. Mark Bell, LEGO Mindstorms EV3. The Mayan Adventure, **Издательство:** Apress
3. <http://24hitech.ru/robot-dlya-raboty-v-shaxtax-video.html>
4. https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D1%83-%D0%BA%D0%B5%D0%BD_%D1%96%D1%81%D1%96
5. <https://robo-hunter.com/news/10-vedushih-proizvoditelei-promishlennih-robotov>
6. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВТОРИЧНЫХ СЫРЬЕВЫХ РЕСУРСОВ В СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ

Байгожин Н.Т.

Научный руководитель: Софронова Л.И., к.б.н., ст.преподаватель

Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

li.nb@mail.ru

Северный Казахстан является неисчерпаемым источником для производства разнообразных строительных материалов. За прошедшие десятилетия в нашем регионе создана уникальная минерально-сырьевая база за счет открытия, разведки и подготовки к промышленному освоению месторождений золота, алмазов, вольфрама, олова, титана, циркония, урана, полиметаллов, меди, железа, слюды, каолина, нерудного сырья, для черной, цветной металлургии, производства керамических изделий, огнеупоров, керамзита, минеральных красок, абразивных материалов и многих других полезных ископаемых [1; с.10].

В результате развития производства в хозяйственный оборот вовлекается все большее количество природных ресурсов. Однако степень их рационального применения в целом весьма низкая. Ежегодно используется около 10 млрд.т минеральных и почти столько же органических сырьевых продуктов. Разработка и утилизация большинства важнейших полезных ископаемых в мире происходят быстрее, чем разведка их запасов. Около 70% затрат промышленности стран СНГ приходится на сырье, материалы топливо и энергию. И в то же время от 10 до 99% исходного сырья превращается в отходы, выбрасываемые в атмосферу и водоемы загрязняющие землю[2; с.136].

Одна из важнейших задач современного общества это вопросы охраны природы. Ее решение немыслимо без рационального использования минерального сырья.

Бережное и рациональное использование природных ресурсов в настоящее время приобретает особое значение. Решение этого актуального вопроса предполагает разработку эффективных безотходных технологий за счет комплексного использования сырья, что одновременно приводит к ликвидации огромного экологического ущерба.

При современных темпах развития промышленного производства необходимо учитывать экологическое состояние окружающей среды, данного региона. Запасы любого элемента с позиции истории человечества остаются неизменными, они претерпевают качественные изменения, как в силу геологических процессов, так и в результате деятельности человека. Мы вынуждены считаться с тем, что месторождения с высоким содержанием полезного ископаемого в доступных к настоящему времени глубинах земной коры истощаются, и будут встречаться все реже [3; с.344].

Хозяйственная деятельность человека опирается на использование природных богатств, одновременно изменяя геологические условия, что нередко приводит к отрицательным для человечества результатам вплоть до катастрофических.

Исключительно важное значение имеет не только сбережение сырьевых ресурсов, но и их повторное использование. Значение вторичных сырьевых ресурсов для поддержания экологически безопасного уровня воздействия на окружающую среду весьма значительно, в частности, их использование является одним из необходимых условий внедрения малоотходных и безотходных технологий.

Важную роль в утилизации вторичных сырьевых ресурсов играет строительство и промышленность строительных материалов. Как известно, эти отрасли промышленности используют два вида сырья: природное и техногенное (вторичное).

С развитием техники и ухудшением в стране экологической ситуации все большее значение в строительной отрасли начинает приобретать техногенное сырье. К нему относят самые разнообразные промышленные отходы и побочные продукты: металлургические шлаки, бокситовые и другие шламы, отходы горно-обогатительных комбинатов, золу и золошлаковые отходы ТЭС, отходы углеобогащения, вторичные полимеры, продукты переработки древесины и др [4; с.208].

Техногенное сырье рассматривается многими специалистами как национальное достояние, как исключительно ценный продукт, аккумулирующий в себе ранее затраченные инвестиционные и энергетические ресурсы. Его использование в производстве строительных материалов во многих случаях оказалось значительно дешевле, чем разработка и освоение природных ресурсов.

Использование техногенного сырья для производства строительных материалов с экологической точки зрения весьма перспективно: 1) резко сокращаются объемы добычи дефицитных природных строительных материалов; 2) утилизируется и химически прочно связывается огромное количество загрязняющих окружающую среду промышленных отходов; 3) освобождаются ценные земельные участки, отчуждаемые под хвосто- и шламохранилища и др. Только под хранение золошлаковых отходов ТЭС отчуждаются огромные территории [5; с.56].

В разрешении вопроса комплексного использования минерального сырья промышленности принадлежит ведущая роль, потому что подавляющее большинство попутных продуктов по своим свойствам относятся к категории техногенного минерального сырья, являющегося основной базой этой материалоемкой отрасли производства.

Рациональное использование минерального сырья включает два самостоятельных направления:

комплексное использование сырья путем разработки новых, замкнутых технологических схем на проектируемых предприятиях с полным использованием всех (попутных) продуктов на основе современных достижений науки и техники;

использование отходов промышленности, накапливающихся в отвалах и представляющих собой техногенное сырье, переработка которого требует дополнительных средств [6; с.496].

Основной задачей капитального строительства является кардинальное повышение эффективности строительного производства, улучшение качества работ и снижение их стоимости. Решение этих задач в современных условиях возможно за счет повышения степени заводской готовности, применения эффективной технологии и новых строительных

материалов на основе комплексного использования местных отходов промышленности и вторичного сырья.

Литература

1. Экологическая обстановка Северо-Казахстанской области// Информационный экологический бюллетень.— Алматы: Издание Министерства экологии и природных ресурсов, 1998.-№1.-С.10.
2. Бабачев Г. Золы и шлаки в производстве строительных материалов. — Киев: Буддвельник, 1987. — 136 с.
3. Алехин Ю.А., Люсов А.М. Экономическая эффективность использования вторичных ресурсов в производстве строительных материалов. — М.: Стройиздат, 1988. — 344 с.
4. Дворкин Л.И., Пашков И.А. Строительные материалы из отходов промышленности. — Киев: Вища шк., 1989. — 208 с. .
5. Баженов Ю.М., Дворкин Л.И. Ресурсосбережение в строительстве за счет применения побочных промышленных продуктов. — М.: ЦМИПКС, 1986. - 66 с.
6. Бобовот Б.Б., Девяткин В.В. Переработка отходов производства и потребления. — «Интермет инжиниринг», 2000. — 496 с.

ЗАГРЯЗНЕНИЕ ВОДЫ И СПОСОБЫ ЕЁ ОЧИСТКИ

Диханбаева Г.А.

Научный руководитель: Утегенов Е.А.

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

dihanbaeva.gauhara@mail.ru

Основная причина загрязнения источников водоснабжения заключается в том, что человек использует воду и возвращает её в окружающую среду загрязненной в результате действия антропогенного и техногенного факторов.

Основными путями загрязнения гидросферы являются:

- загрязнение сточными водами промышленных, сельскохозяйственных и коммунально-бытовых производств ведёт к эвтрофикации водоёмов - обогащению их питательными веществами, приводящему к чрезмерному развитию водорослей и гибели других экосистем водоёмов с непроточной водой, а иногда и заболачиванию местности;
- загрязнение ионами тяжёлых металлов, приводящее к нарушению жизнедеятельности водных организмов и человека;
- загрязнение кислотными дождями, приводящее к закислению водоёмов и гибели экосистем;
- радиоактивное загрязнение, связанное со сбросами радиоактивных отходов;
- тепловое загрязнение, вызываемое сбросами в водоёмы подогретых вод ТЭС и АЭС, приводящее к массовому развитию сине-зелёных водорослей, цветению воды, уменьшению количества кислорода и отрицательно влияющее на флору и фауну водоёмов;
- механическое загрязнение;
- патогенными организмами, грибами и водорослями.

В зависимости от того, какое влияние загрязняющие вещества оказывают на водную систему и в какой степени они наносят вред окружающей среде, можно выделить следующие группы:

- загрязняющие вещества, способные самоочищаться или включаться в природные циклы, поддающаяся биохимическому разложению органика, аммиак, нитраты, фосфаты, фториды;
- токсичные или вредные загрязняющие вещества, которые не накапливаются в организмах; это - медленно поддающиеся биохимическому разложению органические вещества, цианиды, фенолы, минеральные масла, альдегиды, бор, цинк;

- загрязняющие вещества, которые не только имеют резко выраженную токсичность, но и могут накапливаться в организмах и переходить от одного трофического уровня к другому; это - ртуть, свинец, пестициды и растворители;

- прочие загрязняющие вещества - патогенные организмы, вирусы, краски, красители, радиоактивные вещества.

Сточные воды, отводимые с территории промышленных предприятий, по своему составу могут быть разделены на три вида:

1) производственные - использованные в технологических процессах производства и при добыче полезных ископаемых, а также для уборки помещений и территории предприятия. Производственные сточные воды промышленных предприятий можно разделить на следующие группы:

- сильно загрязнённые, концентрированные стоки;
- слабо загрязнённые, разбавленные стоки;
- условно чистые воды;
- оборотные или повторно используемые воды;
- кубовые остатки, маточные растворы и т.п.;
- промышленные сточные воды, подлежащие биохимической очистке;

2) бытовые - от пищеблоков, санитарных узлов;

3) атмосферные - осадки и талые.

В таблице 1 указаны различные методы очистки воды от загрязнений, входящих в разные группы.

Таблица 1

Группа	Методы очистки
1 - размеры частиц более 0,1 мкм, суспензии, эмульсии, патогенные микроорганизмы, пузырьки газов и др.	1) Седиментация 2) Выделение ГДП 3) Фильтрация 4) Контактная коагуляция 5) Деструкция (химическая, биохимическая, ультразвуковая)
2 - размеры частиц от 0,01 до 0,1 мкм, органические и минеральные вещества	1) Коагуляция 2) ультрафильтрация 3) деструкция (химическая, биохимическая)
3 - размеры частиц от 0,01 до 0,001 мкм, фенолы, альдегиды, кетоны, амиды кислот, моносахариды, красители	1) диффузионная очистка 2) деструкция (химическая, биохимическая, электрохимическая, радиационная)
4 - размеры частиц менее 0,001 мкм, ионы: катионы металлов, диссоциированные соли, кислоты, щелочи	1) гиперфильтрация 2) ионообменные методы 3) электродиализ 4) термические (дистилляция, вымораживание) 5) перевод ионов в недиссоциированное состояние

Очистка может быть одноступенчатой или многоступенчатой в зависимости от характеристики сточных вод и необходимой степени очистки и обеззараживания.

Все известные способы очистки промышленных стоков можно разделить на следующие группы:

- физические (в том числе механические);
- химические;
- физико-химические;
- биологические (биохимические);

- методы глубокой третичной доочистки.

В последние годы для обеззараживания сточных вод все чаще стали использовать озонирование, поскольку озон обладает целым рядом преимуществ по сравнению с кислородом и хлором. Озон является очень сильным окислителем, его окислительный потенциал в кислой среде 2,07 В, а в щелочной среде 1,24 В, более высокая окислительная способность только у фтора; озон обладает способностью разрушать в водных растворах при нормальной температуре многие органические вещества и примеси, он обладает высокой растворимостью в воде, которая зависит от температуры, давления, pH, наличия кислот, щелочей и солей. По сравнению с другими окислителями, например хлором, применение озона имеет ряд преимуществ:

- возможность его получения непосредственно на очистных установках (исключается транспортировка);
- отсутствие увеличения солевого состава очищаемых сточных вод и загрязнения их продуктами реакции;
- получение в качестве основных конечных продуктов реакции всех органических соединений с озоном CO_2 и H_2O , в то время, как при хлорировании сточных вод могут образовываться в качестве продуктов реакции канцерогенные и высокотоксичные углеводороды;
- более высокое быстроедействие (в 15-20 раз) по сравнению с хлором в качестве обеззараживающего и бактерицидного реагента;
- более эффективное действие по улучшению органолептических свойств (мутность, цветность, биомасса) при подготовке питьевой воды;
- высокая эффективность окисления органических соединений в водных растворах (фенолы, циклопентан, циклогексан, тетраэтилсвинец, нафтоновые и сульфанафтоновые кислоты, цианиды, крезолы, неионогенные и анионогенные поверхностно активные вещества, пестициды, нефть и нефтепродукты и многие другие).

Наряду с несомненными преимуществами, как наиболее эффективного, комплексного и естественного реагента, у озона есть и недостатки. Метод озонирования намного дороже традиционного хлорирования воды. Озонирование не может быть единственным универсальным методом очистки воды, избавляющим ее от всех возможных загрязнений. Кроме того, применение озона накладывает некоторые технологические ограничения:

Во-первых, из-за насыщения воды озоно - воздушной смесью она приобретает высокую окислительную способность и становится коррозионно-активной. Особенно коррозионная активность может возрасти при повышении температуры или снижения давления в системе, при этом падает растворимость кислорода в воде. Это требует использования оборудования и материалов, стойких к озону - трубы из ПВХ или нержавеющей стали.

Во-вторых, озонирование — это процесс, требующий определенного состава оборудования:

- озоногенератор, в котором осуществляется выработка озона из воздуха или кислорода;
- система введения озона в воду и его смешения;
- реактор — емкость, в которой за счет перемешивания и выдержки обеспечивается необходимое время реакции озона с водой;
- деструктор озона для удаления остаточного не прореагировавшего озона;
- приборы контроля озона в воде и воздухе.

В-третьих, существуют ограничения по количеству озона в воде (доза остаточного озона — не более 0,1 мг/л) и в воздухе (ПДК озона в помещении, где работают люди, — не более 0,1 мкг/л).

Опыт использования озонирования на современном этапе, накопленный для систем

разной производительности, говори то том, что эту технологию можно и нужно применять не только на мощных водопроводных станциях, отвечающих за снабжение водой крупных городов, но и в системах водоподготовки малой и средней производительности. Несомненно, что качество воды при водоподготовке с использованием озонирования будет значительно выше, чем при прочих технологиях, однако экономической оценке этот параметр можно подвергнуть только в оборотных системах. Еще одним преимуществом использования озонирования является то, что при относительно высокой стоимости первичных капитальных затрат эксплуатационные затраты связаны только с потреблением электроэнергии (в среднем 0,05– 0,07 кВт на 1 г озона)

Литература

1. *Алексеев А.И., Серода М.В., Юзвяк С.* Химия воды: Водные системы, классификация, вредные и токсичные вещества. -СПб.; Щецин: СЗТУ. 2001.
2. Кульский Л.А. Теоретическое обоснование технологии очистки воды (классификация примесей воды и выбор методов её очистки). -Киев, 1968.16
3. *Мазаев В.Т., Шлеппина Т.Г., Мандрыгин В.И.* Контроль качества питьевой воды. -М.: Колос, 1999.
4. СанПиН 21.4.559-96. Питьевая вода. Гигиенические требования к качеству воды централизованных систем питьевого водоснабжения. Контроль качества. - М.:Госкомсанэпидемнадзор России, 1996.

СОДЕРЖАНИЕ И ЗАПАСЫ ПОДВИЖНЫХ ФОРМ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ, ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ, МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ В ПОЧВАХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Кызырова Ж.Г.

Научный руководитель: Саттыбаева З.Д. к.с.х.н., доцент

Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

Ya_doktor_zhuzya@mail.ru

Минеральные удобрения наряду с действующим веществом, содержат примеси, в том числе в виде тяжелых металлов и фтора, способные загрязнить почву, выращиваемую на ней продукцию, а также прилегающую к агроценозам природную среду. Источником загрязнения тяжелыми металлами являются не только минеральные удобрения, но и крупные промышленные предприятия.

Поэтому выделение территории с высоким содержанием в почвах тяжелых металлов и прогноз их изменений при применении удобрений и интенсивных промышленных выбросов имеют актуальное значение в почвах Северного Казахстана [1; с.18].

Наши исследования показали, что в почвах Северного Казахстана общее содержание микроэлементов зависит от характера почвообразующих пород, генетического типа, механического состава, содержания органических веществ. Почвы легкого механического состава обычно беднее всеми микроэлементами по сравнению со своими более тяжелыми аналогами, и особенно их мало в супесчаных почвах и песках. Отмечено накопление в верхних горизонтах зональных почв марганца, меди, цинка за счет биологического переноса их из нижних слоев [2; с. 76-84].

Эффективное использование удобрений возможно лишь при тщательном анализе и учете специфики их действия применительно к конкретным природным условиям.

Внесение минеральных удобрений позволяет вводить в круговорот веществ в земледелии новые количества элементов питания растений. Применение удобрений дает возможность восполнить вынос урожаем питательных веществ.

Недооценка роли минеральных удобрений ведет к нарушению соотношения элементов питания, деградации пашни и падению устойчивости производства сельскохозяйственных культур, снижению их продуктивности и ухудшению качества.

Минеральные удобрения наряду с действующим веществом, содержат примеси, в том числе в виде тяжелых металлов фтора, способные загрязнить почву, выращиваемую на ней продукцию, а также прилегающую к агроценозам природную среду. Источником загрязнения тяжелыми металлами являются не только минеральные удобрения, но и крупные промышленные предприятия.

Поэтому выделение территории с высоким содержанием в почвах тяжелых металлов и прогноз их изменений при применении удобрений и интенсивных промышленных выбросов имеют актуальное значение в почвах Северного Казахстана.

Присутствие тяжелых металлов в почвах не всегда характеризует их токсичность. Такие металлы, как медь, цинк, молибден, марганец, кобальт и железо в небольших количествах необходимы для нормального роста и развития растений.

Но избыточная концентрация тяжелых металлов в почве приводит к повышенному их содержанию в растениях, что отрицательно сказывается на здоровье человека и животных.

Главным средством повышения плодородия почв и урожайности выращиваемых культур является применение минеральных удобрений. За счет них обеспечивается до 40% прироста урожая. Однако наряду с основными элементами они содержат примеси в виде солей фтора и тяжелых металлов, загрязняющих почву и выращиваемую на ней растениеводческую продукцию [3; с.87-90].

Таблица 1. Среднее содержание тяжелых металлов в удобрениях, мг/кг (2015-2016) гг.

Удобрения	Pb	Zn	Cu	Cd
Аммиачная селитра	0,25	0,5	1,0	0,3
Сульфат аммония	0,6	0,4	1,0	0,9
Суперфосфат двойной	38,0	14,2	13,0	3,5
Суперфосфат простой	42,5	19,3	14,0	3,5
Аммофос	7,0	34,2	30,0	0,6

Таким образом, из (таблицы 1) видно, что из всех видов минеральных удобрений наибольшее количество тяжелых металлов содержат фосфорные удобрения 38,0 – 42,5 мг/кг, наименьшее – азотные (таблица 1). Комплексные удобрения занимают промежуточное положение – 0,25 – 0,6 мг/кг.

Вследствие высокой биологической активности тяжелые металлы, попадая в природные среды в миграционно-активном состоянии, включается в той или иной степени в биологический круговорот. Рост концентрации тяжелых металлов в окружающей среде способствует увеличению их содержания во всех компонентах экосистемы, передвижению по трофической цепи. Ряд тяжелых металлов обладает кумулятивным эффектом и канцерогенным действием. Поэтому получение достоверной информации о процессах их накопления, перераспределения, а также выявление вклада различных источников тяжелых металлов в процессе загрязнения их соединениями различных агроценозов приобретает важное значение в современном земледелии [4; с.142].

Зональные почвы Северного Казахстана – черноземы обыкновенные, карбонатные – по валовому содержанию Cu, Mn и Co, равному 20-36; 530-1100 и 3-17 мг/кг соответственно, близки к средней концентрации этих элементов в почвах. Несколько меньше в них цинка (16-35 мг/кг) и молибдена (0,8-0,2мг/кг), а валового бора больше в 5-9 раз (74-89 мг/кг).

Таблица 2. Содержание подвижных микроэлементов в зональных почвах Северного Казахстана (мг/кг) (2015-2016) гг.

Почвы	Cu	Mn	Co	Zn	Mo	B
Черноземы	2,77	60,7	2,31	0,08	0,23	1,33

обыкновенные тяжелосуглинистые Черноземы южные	3,30	109,0	1,90	0,10	0,04	1,19
тяжелосуглинистые Черноземы южные суглинистые	2,50	74,7	0,86	0,08	0,03	0,74
Черноземы южные супесчаные	1,74	76,3	0,69	0,09	0,04	0,67

В таблице 2 приведены средние показатели микроэлементов в зональных почвах Северного Казахстана.

К обеспеченным микроэлементам следует отнести почвы, содержащие: меди – 4, цинка - 2, марганца – 100, кобальта – 2,5, молибдена – 0,3, бора – 0,6 мг/кг.

По содержанию валовых форм меди, марганца и кобальта почвы Северного Казахстана обеспечены примерно так же, как и почвы Европейской части, да и цинка в них немногим меньше. В то же время они значительно беднее подвижным цинком, медью и кобальтом ввиду их низкой подвижности в почвах Северного Казахстана [5; с.31-32].

По содержанию подвижной меди почвы Северного Казахстана – черноземы обыкновенные, относятся к среднеобеспеченным. Почвы тяжелого механического состава лучше обеспечены подвижной медью, чем почвы легкие.

Литература

- 1.Елешев Р.Е., Смагулов Т.С. Агрохимия, «Кайнар», 1989, с. 18.
- 2.Карпухин А.И., Бушуев Н.Н. Влияние применения удобрений на содержание тяжелых металлов в почвах длительных полевых опытов //Агрохимия, 2007.№5. – С 76-84.
- 3.Говорина В.В., Виноградова С.Б. Минеральные удобрения и загрязнение почв тяжелыми металлами // Химизация сельского хозяйства, 1991.-№3.-С 87-90.
- 4.Алексеев Ю.В. Тяжелые металлы в почвах и растениях / Алексеев Ю.В.// - М.:Агропромиздат.1987.142с.
- 5.Авраменко П.М., Лукин С.В. Загрязнение почвы тяжелыми металлами и их накопление в растениях//Химия в сельском хозяйстве.1999.№2.с.31-32

СТРОИТЕЛЬСТВО ГОРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИ ОТКРЫТОЙ РАЗРАБОТКИ МЕСТОРОЖДЕНИЯ

Муфтахудтинова Д.А.

Научный руководитель: Молдагулова Б.А., ст. преподаватель

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

di_love.13z@mail.ru

Горнопромышленный комплекс Казахстана - важнейший базовый элемент народного хозяйства, играет определяющую в нем роль и является поставщиком большей части минерального сырья и топлива. Горнодобывающая промышленность признана одним из приоритетных, определяющих экономический потенциал страны в целом, ее экспортные возможности. На территории Казахстана сосредоточены огромные минеральные богатства мирового значения.

В настоящий момент горно-добывающая промышленность характеризуется приоритетным выбором открытого способа разработки ПИ. Сам процесс строительства карьера имеет определенный устойчивый ход работы(этапы). [1,2]

Разработка месторождений открытым способом делится на следующие этапы:

- Подготовка поверхности карьерного поля — вырубка леса и корчевка пней, отвод русел рек и ручьев за пределы карьера, снос зданий и сооружений, перенос шоссейных и железных дорог, линий электропередачи и т.п.;

- Горно-капитальные работы в период строительства карьера заключаются в проведении капитальных траншей для обеспечения транспортного доступа к рабочим горизонтам карьера и разрезных траншей для создания первоначального фронта горных работ. [3,4]

Капитальная траншея (рис.1) — служит для вскрытия карьерного поля или отдельной его зоны и создания грузотранспортной связи рабочих горизонтов с поверхностью в течение длительного времени. Капитальную траншею сооружают в равнинной местности, в районах с пересечённым рельефом на откосах для этих же целей используют капитальные полутраншеи. Капитальная траншея оборудуется стационарными транспортными коммуникациями. По расположению относительно контура карьера капитальные траншеи бывают внешними и внутренними. Внешние располагаются за пределами проектного контура карьера, внутренние — в пределах контура на бортах. Нередко капитальные траншеи имеют смешанное расположение. Технологические схемы проведения капитальных траншей разделяются на 3 группы: бестранспортные, транспортные и комбинированные (верхний слой траншеи проходится без применения транспорта, нижний — с транспортом). [6]

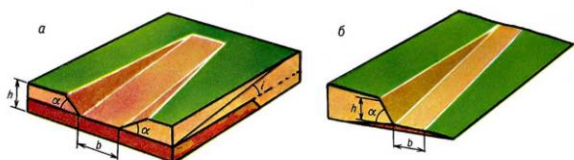

Рис.1 Капитальная траншея, h — высота траншеи, b — ширина траншеи, α — угол траншеи.

На выбор способа вскрытия рудного месторождения оказывают влияние большое количество факторов. В их числе:

- рельеф местности;
- размеры шахтного поля по простиранию и падению;
- условия залегания рудных тел, их физико-механические свойства и естественная нарушенность вмещающих пород;
- ценность полезного ископаемого, его запасы и перспективы их прироста;
- система разработки, ее параметры и способы управления горным давлением;
- производственная мощность рудника, сроки ввода его в эксплуатацию и достижения проектных показателей;
- требования охраны окружающей среды и сбережения естественных ресурсов;
- безопасность ведения горных работ. [5]

Разрезная траншея (рис.2) — открытая горная выработка в карьере, предназначенная для создания первоначального фронта работ и размещения горного и транспортного оборудования. На горизонтальной поверхности разрезная траншея в профиле имеет форму трапеции, на косогоре она имеет неполный профиль, поэтому называется полутраншеей.

Ширина разрезной траншеи по дну устанавливается с учётом размещения транспортных коммуникаций и выемочно-погрузочного оборудования на вскрываемом ею горизонте. Глубина разрезной траншеи соответствует высоте вскрываемого горизонта, т.е. высоте уступа, которая в свою очередь определяется параметрами выемочно-погрузочного оборудования и технологией разработки горизонта. [7]

Рис.2. Разрезная траншея

- Горно-подготовительные работы в период эксплуатации карьера - в проведении горных выработок для вскрытия очередного рабочего горизонта;
- Вскрышные и добычные работы –заключаются в удалении пустых пород, покрывающих полезное ископаемое и его извлечению.

Подготовка поверхности и осушение месторождения, горно-капитальные и горно-подготовительные работы выполняются последовательно в период строительства карьера. В период эксплуатации горно-подготовительные и вскрышные работы выполняются параллельно с добычными, опережая их в пространстве и времени.

Горно-подготовительные, горно-капитальные, вскрышные и добычные работы выполняются по определенной технологической схеме, включающей следующие производственные процессы: подготовка горных пород к выемке; выемочно-погрузочные работы; перемещение горной массы: разгрузка и складирование полезного ископаемого; отвалообразование.

Главной целью в сфере горной индустрии является создание конкурентоспособной промышленности, разработка и внедрение новых технологий и техники, современных наукоемких производств для максимального обеспечения потребностей РК, укрепления и развитие ее экономического потенциала.

Литература

1. <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennoe-sostoyanie->
2. <http://geologinfo.ru/gornoe-delo/205-protsessy-otkrytykh->
3. <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=648576>
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Карьер>
5. <http://studopedia.org/1-25371.html>
6. <http://www.mining-enc.ru/k/kapitalnaya-transheya/>
7. <http://www.mining-enc.ru/r/razreznaya-transheya/>

СОВРЕМЕННЫЙ ДРОБИЛЬНЫЙ КОВШ, КОТОРЫЙ ВПИСАЛ НОВУЮ СТРАНИЦУ В ИСТОРИИ ГОРНОГО ДЕЛА

Шамарова А.С

Научный руководитель: Кауметова Д.С., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау
lion.ip@mail.ru

Наша страна очень юна, но несмотря на свой возраст добилась огромных успехов. Экономика страны развивается благодаря нашей Земле, так как в недрах земли есть все элементы таблицы Менделеева. Территория Казахстана уникальна тем, что очень богата полезным ископаемым. И на наши плечи падает одна из сложнейших задач - добыча полезных ископаемых из недр земли. Я, как будущий специалист горного инженера, хочу развить экономику с помощью инновационных технологий.

В данной статье я ознакомлю вас с МВ и их усовершенствованным дробильным ковшом. Уже на протяжении более чем 10 лет МВ является ведущей мировой компанией в сфере дробления, сноса строений и повторной утилизации, занимающейся разработкой, изготовлением и реализацией дробильных ковшей со сложным движением щеки.

Начиная с 2001 года компания МВ, благодаря постоянным инновациям и технологическим исследованиям, предлагает самый широкий ассортимент запатентованных дробильных

ковшей когда-либо существовавших в мире для экскаваторов, погрузчиков, минипогрузчиков и экскаваторов-погрузчиков любых размеров.

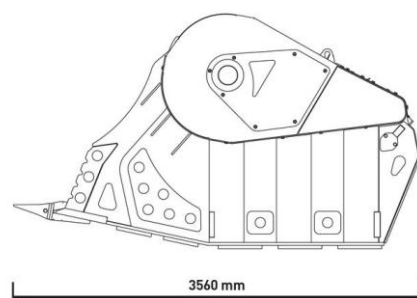
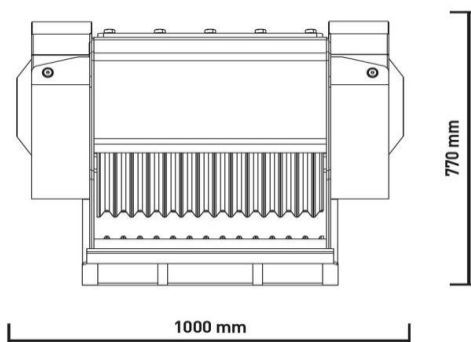
С первых дней основания сфера дробления является единственным направлением деятельности MB. Из сырья и компонентов высочайшего качества рождается на свет оборудование, задуманное, разработанное и изготовленное целиком в Италии. Прочное, надежное, с узнаваемым строгим дизайном, износоустойчивое, способное выдерживать сильную нагрузку в самых экстремальных рабочих условиях.

Благодаря специальному материалу HARDOX, используемому в авиакосмической промышленности, тщательному проектированию и изготовлению, MB предлагает гамму продукции, которая в состоянии оптимизировать сроки и непроизводственные затраты при дроблении; продукция постоянно развивается за счет постоянных исследований и изучений требований пользователей сектора.

MB - это лидер в производстве навесного оборудования, машин и аксессуаров для секторов земляных работ, сноса и демонтажа и рециклинга. Применяемая на любой тип экскаватора продукция MB - это самое наилучшее и эффективное решение в строительстве и в раскопках, а также в особых сферах применения, таких как, карьеры, шахты и мелиорация окружающей среды, для того, чтобы дробить, просеивать и разделять инертный материал напрямую на стройплощадке и его повторного использовать на месте или же для назначений других задач. Дробильный ковш, просеивающий ковш, деферризатор и универсальное быстросъемное крепление образуют гамму продукции в непрерывном расширении и в строгой сертификации, эксплуатация которой позволяет сократить затраты и время работ и доставку материалов, способствуя в то же время соблюдать окружающую среду.

Оборудование MB упрощает рабочий процесс, устраняет издержки и время, затрачиваемые на утилизацию и вывоз материалов в отвал. Благодаря использованию дробильного ковша MB устраняются расходы на погрузку и транспортировку в отвал материалов, получаемых в ходе земляных работ: данные материалы зачастую должны быть вновь закуплены и измельчены для использования при засыпке, что ведет к значительному увеличению издержек. Благодаря оборудованию MB материалы остаются на строительной площадке и сразу же поступают на повторное дробление. В зависимости от модели может быть укомплектована специальными и дополнительными опциями - аксессуарами, улучшающими эксплуатационные характеристики и производительность: быстросъемное крепление, деферризатор для отделения арматуры, и распылитель для сокращения пыли, возникающей от дробления.

Благодаря своему опыту, MB использует гидравлику типа AAA+. Дробильный ковш MB, действительно, единственный, у которого есть самые низкие требования к гидравлике, как и в необходимом давлении, так и в скорости гидравлического потока. И, помимо этого гидравлика серии AAA+ позволяет получить значительное гидравлическое охлаждение во время работы, продлевая, таким образом, ресурс и срок службы самого экскаватора.

Каждая отдельная деталь ковша разработана с целью упрощения любой операции, проводимой непосредственно на стройплощадке и объекте, и для сведения к минимуму операций по техническому обслуживанию. Высокая производительность и качество (в понимании однородности) наддробленного материала на любых строительных объектах и площадках, карьерах достигается благодаря патенту EP 1 532 321, владеющему компанией.

Рис.1 Дробильный ковш марки BF 150.10

Уникальный в своем роде по размерам и рабочим характеристикам, самый крупный дробильный ковш в мире, предназначен для экскаваторов свыше 70 тонн. Идеально подходит для работы в карьере, для использования в добывающей отрасли и, в целом, на обширных строительных площадках, гарантируя высочайшую производительность и эффективность. Дробильный ковш BF 150.10 с массой, превышающей 10 тонн и вместимостью, доходящей до 2,30 куб. м, в состоянии обеспечить часовую производительность, превышающую 120 куб. м. Он не имеет аналогов и благодаря загрузочному окну размером 1450 x 700 мм, а также диапазону фракции материала на выходе, варьирующемуся от 100 до 200 мм, представляет собой незаменимое оборудование для первичного дробления при работе в карьерах и на крупных строительных площадках.

Экстремальная компактность и низкий центр тяжести обеспечивают лучшую балансировку на экскаваторе, таким образом, кардинально уменьшая усилие стрелы и сокращая неприятные вибрации.

Разработан для устранения любого трения на стадии загрузки породы и долго выдерживает самые сложные условия каждого объекта.

Подходит для дробления любых пород. Дробление осуществляется непосредственно на рабочей площадке карьера, сокращается необходимость применения механических средств, устраняется проблема вывоза в отвалы вскрыши, образующихся при выемки породы, устраняются все расходы на аренду оборудования. Сокращаются транспортные и административно-хозяйственные расходы. Является практичным, простым в эксплуатации и быстрым в работе, подходит для работы на крупных и небольших карьерах. Принцип работы ковша основан на использовании гидросистемы экскаваторов, на которые он монтируется.

Область его применения весьма разнообразна: от земляных до дорожных работ, от карьеров до шахт, от мелиоративных до горных работ, от сноса строений до общих строительных работ, от реорганизации бывших промышленных и городских зон до обработки материалов, образующихся в результате рытья котлованов.

МВ – это разумный и эффективный выбор, который обеспечивает значительную экономию и уважительное отношение к окружающей среде. С одним ковшом вы сэкономите на персонале, расходе топлива и техническом обслуживании. Ко всему прочему осуществляется экологически чистая обработка, с минимальным наличием пыли и низким уровнем шума. Дробильный ковш МВ представляет собой полезный и незаменимый инструмент для работы в карьерах и шахтах. Самые крупногабаритные модели были созданы специально для удовлетворения запросов пользователей сектора, где столь ценны такие характеристики, как часовая производительность и длительный срок службы. Действительно, запатентованная система МВ позволяет получить желаемую производительность и добиться значительного сокращения издержек, связанных с износом, в том числе при работе с особо твердыми материалами. *При помощи оборудования МВ вы сможете измельчать породы и повторно их использовать непосредственно на строительных площадках и подготавливать насыпи для нижнего слоя дорожного покрытия, для дренажных систем и засыпки котлованов, что значительно сокращает количество приобретаемых инертных материалов и транспортных расходов.* Универсальность – предлагает гамму уникальной продукции в мире, устанавливаемую на любую рабочую машину.

Литература

1. <http://www.mbcruisher.com/ru/kz/%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B8>

2. <http://www.mbcrusher.com/ru/kz/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%88>

3. <http://www.mbcrusher.com/ru/kz/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F/%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%88/bf-150.10>

«АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ» СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ «СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАПРАВЛЕНИЯ»

ӨРТЕНГЕН, КЕСІЛГЕН ЖЕРЛЕРДІҢ ТАБИҒИ ДИНАМИКАСЫ

Болатов Е.Е.

Ғылыми жетекшісі: Сыздыкова Г.Т., оқытушы, магистр

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
yerkhan.bolatov@mail.ru

Орманды қалыптастыру және жаңарту процесстері, орман құрамы тұқымдастарын ауыстыру уақытында немесе бір ағаш тұқымдасын басқа ағаш тұқымдасымен ауыстырғанда, байқалады. Ағаш тұқымдастарының ауыстырылуы табиғи жолмен өте ұзақ процессте жүзеге асады. Қарағай, емен, қайың және көктерек секілді жарық сүйгіш тұқымдастар шырша, самырсын, жөке және т.б. көлеңке сүйгіш ағаштармен алмасады. Ғасырлар бойы табиғи жолмен алмасатын ағаш тұқымдастары адамның шаруашылық әрекеттері барысында алмасатын ағаштарда өте баяу жүреді. Климаттың біртіндеп өзгеруі бір тұқымдастың пайда болуына алып келсе, екіншісін жоғалтады. Табиғаттың әсерінен болатын тұқымдастардың өзгеруі ауа-райының жағдайына байланысты. Вегетациялық құрғақ кезеңнің басталуы тұқым шашуды жоғарлатса, көп жағдайда қылқанды ормандарда өрттердің пайда болуына алып келеді. Осының салдарынан жарық сүйгіш және көлеңке сүйгіш қылқанды ормандар қайың және көктеректермен алмасады.

Орман құрамының үлкен ролді орман тұқымдастардың биологиялық және экологиялық: тұқым шашу әдісі, қоректену маңызы, вегетациялық көбею мүмкіндігі, табиғаттың және қоршаған ортаның қолайсыздығы үлкен ролді атқарады. Қайың мен көктерек жыл сайын көп тұқым шашады. Ал, қарағай мен шыршаның көптеп тұқым шашуы 5 жылда бірақ рет болады. Қылқаны және жапырақты тұқымдастардың тұқымы мен ұрықтары (қарағай, шырша, көктерек, самырсын және т.б.) желдің көмегімен алысқа ұшу үшін кішкентай икемделген қанатшалары болады. Ал, емен, шәмшәт дәндері ауыр болғандықтан ағаш маңында таралады. Сондықтан олардың тұқым шашу қабілеті төмен. Көптеген ағаш тұқымдастары вегетативтік жолмен (қайың, көктерек, жөке, емен, және т.б.) жаңаратын болса, ал басқалары тек тұқыммен (шырша, қарағай, балқарағай) жаңарады.

Қазіргі дәуірде орман құрамының өзгеруіне адамның шаруашылығы үлкен әсерін тигізеді. Үлкен аумақтарда қылқанды ормандарды кесу, жапырақты ормандардың пайда болуына әкеледі. Мал жайылу барысында емен ағашы қанды қара ағашпен, көктерекпен, қайыңмен алмасады. Ағаштар өскен аймақтарды құрғату оның түпкілікті құрамының өзгеруіне алып келеді. Егер құрғату барысында таза қарағайдың орнына қайың, шырша, көктерек пайда болады. Қылқанды орманда кең таралған орман өрттері олардың бірінші кезекте қайың мен көктеректің алмасуына алып келеді. Шыршалы сүректі жаппай кесу немесе өртке орануы бұл аймақта барлық қоршаған орта факторлары өзгеріп, жаңа факторлар кең аланқайларда пайда болады. Топырақтың бетіне көп көлемде жарық, ылғал түседі. Осының салдарынан тек тірі жан-жануарлар ғана емес топырақ құрамыда өзгереді. Көлеңке сүйгіш мүктердің, шөптердің, бұталардың орнына жарық сүйгіш шалғындық шөптер пайда болады. Шырша, қайың және көктеректің биологиясы өте әр түрлі. Жапырақты ормандар жыл сайын көп көлемде тұқым

берсе, шыршалардың жақсы тұқым беруі 4-5 жылда бір рет келеді. Қайың мен көктерек тұқымдары шыршаның тұқымдарына қарағанда алыс аймақтарға ұшады. Көктерек пен қайың жарық сүйгіш болғандықтан алғашқы жылдары жылдам өссе, ал шырша көлеңке сүйгіш және баяу өседі. Сонымен шыршаның жас өскіндері көктемгі кеш үскіріктерден зардап шексе, ал жапырақты тұқымдастар ауаның төменгі ауытқу температурасына төтеп бере алады.

Биологиялық нұсқау бойынша шырша, көктерек және қайыңның егер кесілген немесе өртенген жерлерінде жапырақты ағаштар тез жетіліп жас көктерек және қайың секілді өскіндері дами түседі, олар шыршаның өсуіне қолайлы жағдай туғызады.

1 – сурет. Кесілген немесе өртенген жерлерде қалыптасқан орман

Топырақ жамылғысындағы жерді бекітіп тұрған астық тұқымдастар жоғалып, ал ауаның температурасы көп-көп төмендейді. Осы уақыт аралығында көктерек пен қайыңның тұқым беретін жылдары олардың көлеңкесінде шырша өсе бастайды, өйткені олар күннің көзін сүймейді. Көктерек пен қайың ұзақ өспейтін тұқымдар, сондықтан оларда тез өлуі басталады, ал шырша көп жылдық болған соң, оларда енді ғана өсіп дамуы басталады.

Қарағай көбінесе қайыңмен және көктерекпен сирек ауыстырылады. Бұл ауыстыру көбінесе қарағай ағаштарын кездесуден кейін таза құмды топырақтың бөлінуі кезінде пайда болады. Қарағайдың тұқымы шөбіне аралып, оның өскіні шықпай қалады. Тығыз өскен шөп жамылғысы күшті көлеңкелейді, сондықтан қарағайдың өскіні өспей қалады. Содан кейін қайың өз дәндерін шашып өседі. Емен тұтастай кесуден кейін, жиі көктерекпен, жөке, ақ бүк ағашы және басқа да жұмсақ жапырақты тұқымдастарымен ауыстырылады. Бұның тұқымы ауыр болғандықтан, ағаштың ұшар басының шекарасына ғана түседі, сондықтан мұнда ауыстырылуы болады. Қайың, көктерек және т.б. түрлердің тұқымы ашық жерлерге еркін түсіп, жас өскіндер тез биікке өседі. Еменнің өскіні жарық сүйгіш және көбінесе ол көктерек, қайың, тал, т.б. ағаштардың көлеңкесінде қалып, өліп қалады. Бұған қарамастан, емен балақ шыбық қасиетіне ие, қартайған кезде ол оны кейде бермейді. Бұл жағдайлардың бәрі емен ағашының орнына жұмсақ жапырақтылардың өсуіне әкеп соғады.

Тұқымдардың ауысуын бағалай отырып, келесі жағдайларды айта кеткен жөн. Қылқан жапырақтылардың ауысуы - сапалы өзгеру, бірақта экономикалық және орман камтамассыздандыру маңызы төмендейді. Бұл бағалы қылқан жапырақты ағаштардың жоғалуын баяндайды және орман өсімдіктер ортасында бұл төмен жақты көрсетеді. Тұқымдардың ауысуын орман шаруашылығын жүргізілуіне байланысты талқылауға болады. Қылған жапырақтылардың ауысуы болатын жерлері көп болып кетсе, онда орман шаруашылығы деңгейі төмендейді. Сонымен қатар тұқымдардың ауысуы оң нәтижелер береді, мысалға шыршаның қайыңмен ауысуында топырақ жақсарады. Кесілген қалдықтардың аурулары күресу. Сондықтан ағаш тұқымдастарының ауысуының экономикалық бағасы орманның әр түрлі ерекшеліктеріне байланысты қарастырылады. Барлық талдаулар орман шаруашылығына бүкіл жағдайлар жасау керегін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Ақылбаев Б.Б. Водный режим видов рода Гегк Мззз интродуцированных в Северном Казахстане. Автореф.канд.дисс. Алма-Ата, 1978, с. 29.
2. Анучин Н.П. Лесная таксация//М. Лесная промышленность, 1971. 510 с.
3. Аринушкина Е.А. Руководство по химическому анализу почв. // М., 1970. 488 с.
4. Атрохин В.Г. Лесоводство. - М. - Лесная промышленность, 1970, - 304 с.

5. Балашов П.В. Культуры лиственницы на каштановых почвах сухих степей. Лес и степь, 1950, № 3. - С. 42-46.

ОЗЕЛЕНЕНИЕ ГОРОДА КОКШЕТАУ

Кашкынбаев Б.

Научный руководитель: Сыздыкова Г.Т., преподаватель, магистр
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
sgauhar84@mail.ru

На протяжении тысячелетий человек постоянно изменял природные свойства некоторых ландшафтов. С развитием цивилизации этот процесс человечество постоянно совершенствовало окружающий мир, приспособлял его к удовлетворению своих духовных и материальных потребностей.

Объектами ландшафтного дизайна являются как открытые, так и закрытые пространства. К ним относятся: улицы и площади, малые рекреационные территории (скверы, бульвары, набережные, пешеходные улицы.); жилые территории с разнообразными рекреационными и хозяйственными площадками (детские, для отдыха взрослых, спортивных и другие.)

Для всех развитых стран мира экологическая ситуация, складывающаяся в городах, а особенно в столицах, является предметом особого внимания официальных властей всех уровней, политических партий и общественных движений, средств массовой информации и широких слоев населения. Экологическая ситуация городов «зеркало», в котором отражается уровень социально-экономического положения страны, поэтому не случайно информация об экологической ситуации в развитых странах общедоступна и занимает одно из ведущих мест в политической и общественной жизни общества.

С ростом Страны, развитием его промышленности, становится все более сложной проблема охраны окружающей среды, создания нормальных условий для жизни и деятельности человека. В последние десятилетия усилилось отрицательное влияние человека на окружающую среду и, в частности, на зелёные насаждения. Проблема зелёных массивов (городских парков, лесов, садов, лугов и т. д.) – одна из важнейших экологических проблем в городе. Растительность, как средовосстанавливающая система, обеспечивает комфортность условий проживания людей в городе, регулирует (в определенных пределах) газовый состав воздуха и степень его загрязненности, климатические характеристики городских территорий, снижает влияние шумового фактора и является источником эстетического отдыха людей; она имеет огромное значение для человека. Поэтому антропогенное воздействие на озеленение является очень важным вопросом требующим изучения.

В настоящее время накоплен большой опыт по благоустройству и озеленению городов, создан богатый озеленительный ассортимент растений и разработана агротехника их выращивания, найдены необходимые приемы озеленения, специфичные для городов, определены способы содержания зеленых насаждений.

В целом во всем мире делаются значительные усилия по озеленению и благоустройству городского хозяйства. Повышенная загазованность и запыленность воздуха, неблагоприятные физико-механические свойства почвы, асфальтовое покрытие улиц и площадей, наличие подземных коммуникаций и сооружений в зоне корневой системы, дополнительное освещение растений в ночное время, механические повреждения и интенсивный режим использования городских насаждений населением – все это оказывает постоянное негативное влияние на жизнедеятельность растений в условиях городской среды и приводит к преждевременному отмиранию деревьев, задолго до наступления естественной старости. Немалую роль в процессе деградации природной среды и ухудшения здоровья населения играет промышленное производство, и в частности химическая отрасль, которая только по объему сброса загрязненных сточных вод занимает второе место среди

промышленных производств. И здесь становится актуальным вопрос озеленения территории, с целью снижения техногенной нагрузки.

Благоустройство и озеленение населенных мест – это комплекс работ по созданию и использованию зелёных насаждений в населенных пунктах. Оно имеет огромное значение в жизни человека, оказывает огромное влияние на окружающую среду.

Зеленые насаждения являются основными элементами художественного оформления населенных пунктов. Объектами озеленения называется земельный участок, на котором составляющие ландшафта (рельеф, водоемы, растения) и строительные сооружения взаимосвязаны и предназначены для удовлетворения потребностей в отдыхе на открытом воздухе.

Основа системы озеленения современного города – насаждения на жилых территориях (во дворах при группах домов, в садах жилых районов и микрорайонов), на участках школ, детских учреждений. Их дополняют насаждения общегородского и районного значения в парках культуры и отдыха, детских, спортивных и других специализированных парках, в скверах и на бульварах, на промышленных, коммунально-складских территориях, на полосах отвода земель для транспортной коммуникации, а также заповедники, санитарно-защитные и водоохранные зоны. Озеленение должно проводиться по научно обоснованным принципам и нормативам. Предусматривается равномерное размещение среди застроек садов, парков и других крупных зелёных массивов, связанных бульварами, набережными, озеленёнными полосами между собой и связанными с пригородными лесами и водоёмами в единую и непрерывную систему. Также при строительстве необходимо следить за сохранением максимального количества существующих насаждений.

Организация благоустройства и озеленения территории регулируется в основном государственными правовыми актами, которые принимаются в соответствии с градостроительным и жилищным законодательством и региональными актами.

Благоустройство окружающей среды – это совокупная деятельность по благоустройству территорий, изменению (реконструкции), поддержанию в надлежащем состоянии внешнего вида зданий, сооружений и объектов благоустройства, формирующая комфортную среду жизнедеятельности.

Деятельность по благоустройству и поддержанию в надлежащем состоянии территорий осуществляется: государственными организациями, на балансе которых они находятся, за счет средств местного бюджета, а также привлечения внебюджетных средств; землепользователями в пределах границ отведенного им земельного участка за счет собственных средств; гражданами и юридическими лицами, за которыми закреплена прилегающая территория в установленном порядке. Порядок закрепления таких территорий устанавливается государственными правовыми актами.

Актуальность разрабатываемой темы обусловлена еще и тем, что благоустройство и озеленение является важнейшей сферой деятельности государственного хозяйства. Именно в этой сфере создаются те условия для населения, которые обеспечивают высокий уровень жизни. Тем самым, создаются условия для здоровой комфортной, удобной жизни как для отдельного человека по месту проживания.

Современный этап развития городского благоустройства и озеленения ставит ряд новых задач, которые невозможно решить без широкого использования достижений научно-технического прогресса, передового практического опыта, без систематического повышения квалификации кадров.

Зеленые насаждения являются основными элементами художественного оформления населенных пунктов. Объектом озеленения был земельный участок на территории детского сада «Жулдыз».

Подобранные древесные и кустарниковые породы направлены на улучшение не только экологии, но и на создание единого целостного композиционного замысла, который удовлетворит все потребности местного населения: от физических до душевных.

Будет происходить очищение воздушного бассейна, воздух будет насыщен полезными для человека веществами – фитонцидами, способствующими подавлению болезнетворных бактерий, повысится влажность воздуха, и число болеющих людей уменьшится.

Литература

- 1.Авадяева Е. Н. Русский ландшафтный дизайн /Под ред. Н.
2. П. Титовой. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000.
3. Александрова М. С. Аристократы сада: красивоцветущие кустарники. М.: Фитон+, 1999.
4. Аникин В. И. и др. Градостроительство Белоруссии/В.И.Аники; Под общ. ред. А. В. Сычевой. Минск: Высшая школа, 1988.
5. Архитектурная композиция садов и парков /Под общ. ред. А. П. Вергунова. М.: Стройиздат, 1980.

ВЛИЯНИЕ СТИМУЛЯТОРОВ РОСТА НА УРОЖАЙ ЯРОВОГО РАПСА

Садвокасова Б.А.

Научный руководитель: Саттыбаева З.Д. к.с.х.н., доцент

Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

bahyt.95@bk.ru

Повышенный интерес к рапсу обусловлен хорошей приспособленностью этого растения к умеренному климату; высокой продуктивностью современных сортов; увеличивающейся потребностью в растительных маслах и высокобелковых кормах.

Рапс широко используется в системе зеленого конвейера в качестве поукосных и пожнивных культур. Рапс – легкосилосуемое растение, хороший консервант, а также хороший предшественник для последующих культур. Рапсовый жмых и шрот - высокобелковый корм для животных [1, с.189].

Семена рапса – важный источник получения дешевого растительного масла и высокобелковых кормов. Они содержат 40-48% масла, 18-22% белка.

В настоящее время рапсовое масло с высокой биологической ценностью широко применяют непосредственно для питания, а также для приготовления маргарина, майонеза, комбижира, салатного масла [2, с.78-80].

Рапс — легко силосуемое растение и является хорошим консервантом для других кормов. В смеси с другими культурами из него готовят питательный силос высокого качества. По сравнению с кукурузным он богаче протеином и каротином.

Рапс представляет большой интерес и как ранний медонос. Опыт прошлых лет показывает, что в до 50 процентов товарных запасов меда можно получать посевов рапса. Рапс является хорошим предшественником для зерновых культур, создает благоприятные агротехнические условия для последующих культур в севообороте, способствует улучшению структуры и повышению плодородия почв. На каждом гектаре он оставляет в 1,5-2 раза больше корневых остатков, чем клевер. Содержание в них питательных веществ эквивалентно 15 тоннам навоза. Еще столько же их имеется в соломе и пожнивных остатках. Зеленая масса его используется и как сидеральное удобрение. Рапс повышает продуктивность сенооборота на 10-15 процентов

Рапс способен формировать высокие урожаи семян и зеленой массы. По некоторым данным урожайность рапса с каждого гектара может составлять до 20,1 ц/га.[3, с. 34-38]

Возделывание семян ярового рапса стимуляторами роста положительно влияет на формирование продуктивности растений. При этом наибольшее значение на рост урожайности проявляют такие показатели, как густота растений, продуктивность стеблестоя, число стручков на одном растении, масса семян с единицы площади [4, с. 54].

Урожай - валовой (общий) сбор растениеводческой продукции, полученной в результате выращивания определенной сельскохозяйственной культуры со всей площади ее посева в хозяйстве.

Урожайность - это количество растениеводческой продукции, получаемой с единицы площади - 1 га или 1 м² в тоннах, центнерах, результат взаимодействия сорта с конкретными условиями внешней среды.

Важной составляющей будущего урожая рапса является применение регуляторов роста растений. Важнейшее свойство регуляторов роста - их регулятивная способность, а также повышение урожайности культур [5, с. 45-49].

При возделывании ярового рапса в ТОО «Атамекен-Агро» применялись стимуляторы роста «Радостям» и «Трептолем».

Так как, рапс сохраняет высокую чувствительность к регуляторам роста от фазы розетки до фазы бутонизации, то оптимальной для опрыскивания посевов является фаза 3-4 листа. После применения данных стимуляторов роста повысилась урожайность рапса.

Данные по урожайности ярового рапса в зависимости от обработок исследуемыми стимуляторами роста отражены в (рисунке 1).

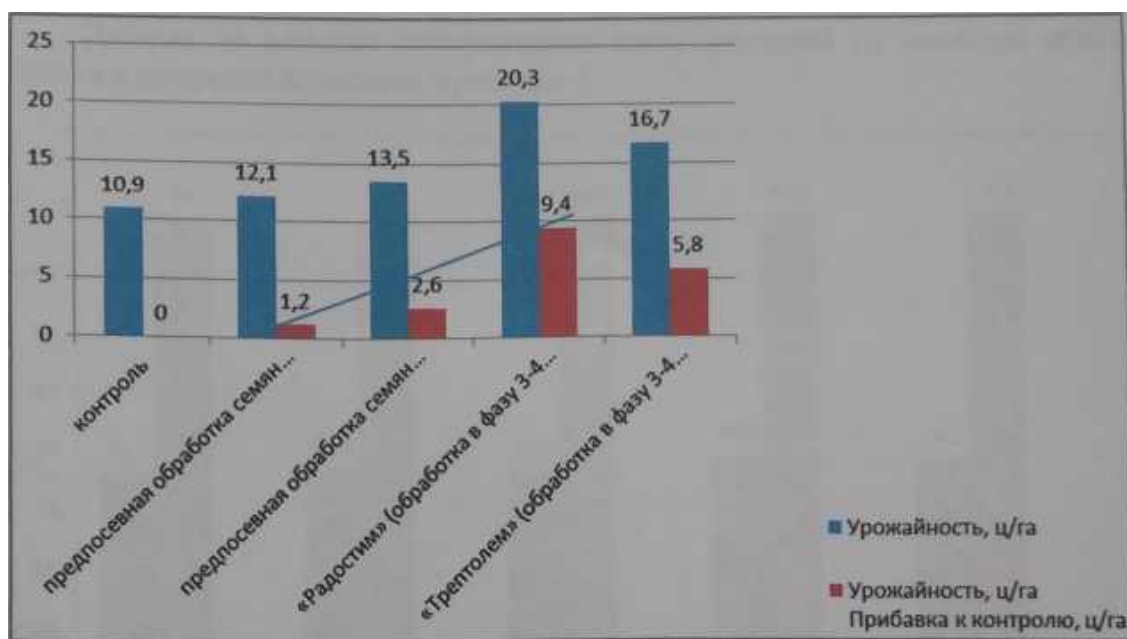

Рисунок 1. Влияние стимуляторов роста на урожайность ярового рапса (в среднем за годы 2015-2016 гг.), ц/га

Данные (рисунка 1) показывают, что при применении обработок исследуемыми стимуляторами роста изменялась урожайность ярового рапса.

В варианте с контролем урожайность в среднем за годы исследования составила 10,9 ц/га

При предпосевной обработке урожайность варьирует в пределах 12,1- 13,5 ц/га, что больше на 1,2 - 2,6 ц/га в сравнении с контролем.

При некорневой обработке средняя урожайность за годы исследования варьирует в пределах 16,7 - 20,3 ц/га, что больше на 5,8 - 9,4 ц/га в сравнении с контролем.

Наиболее эффективное применение стимуляторов роста в фазу 3-4 листа, так как максимальная урожайность была получена при применении стимулятора роста «Радостим», обработку которым проводили в фазу 3-4 листа. При данной обработке урожайность в среднем за годы исследований составила 20,3 ц/га, действие которого повышает урожайность на 9,4 ц/га.

Литература:

1. Шпаар Д., Маковски Н. Возделывание рапса Москва, 1995.- С.189.
2. Кудрявцев В.А. и др. Яровой рапс и сурепица на семена. Целиноград, **1987-С.78-80.**
3. Гейдебрехт И.П., Дридигер В.К. Рапс и сурепица в Северном Казахстане. Кокшетау 1992- С.34-38.
4. .Рекомендация по технологии возделывания ярового рапса в сельхозпредприятиях ТОО «КазАгроТрейд+». Астана.,2007- С.54.
5. Стефанский В. Интенсивная технология производства рапса, Москва «Росагропромиздат», 1990-С.45-49.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ҚЫРЛЫ-ТЕГІС АЙМАҒЫНДА АСБҰРШАҚ СОРТТАРЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ СЫНАУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Сагындыкова А.К.

Ғылыми жетекші: Бекимова Г.Б., магистр, аға оқытушы

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

sagindykova96@bk.ru

Асбұршақ – әртүрлі мақсатта кең қолданылатын бұршақ дақылдарының бірі. Негізінен асбұршақ азықтық және мал азықтық дақыл болып есептеледі. Мал азығындағы сіңімді протеин мәселесінің жоғарылауына байланысты соңғы кездері жоғары ақуызды дақылдар егісінің көлемін ұлғайту және де өнімділігін жоғарылату мақсаттары алда тұр. Елімізде асбұршақ егісінің көлемі небәрі 70,6 мың га құрап отыр, соның ішінде облыстар бойынша: Ақмола – 10,8, Шығыс Қазақстан – 6,5, Қостанай – 13,7, Павлодар – 0,3, Солтүстік Қазақстан – 39,3 мың га. Асбұршақ егісін кеңейту жоғары ақуызды дән өндірісін жоғарылатумен қатар топырақтардың құнарлығын жақсартады. Елімізде асбұршақ дақылының орташа өнімділігі 9 ц/га құрайды, бөлек солтүстік аймақтағы облыстар бойынша ауытқу 4-12 ц/га дейін байқалады [1].

Асбұршақ тұқымы комбикорм өндірісінде өсімдік ақуызының негізгі көзі болуы тиіс. 1м.б. есептегенде асбұршақ құрамында 150г артық қорытылатын ақуыз мөлшерімен ерекшеленеді, ал осы көрсеткіш жүгері, арпа және сұлы дақылдарында – 59г, 70г және 83г құрайды. Бұл дақыл өнімділіктің жоғары потенциалымен ерекшеленеді.

Асбұршақ бағалы-шаруашылық қасиеттермен ерекшеленеді: вегетациялық мерзім бойынша ерте пісетін дақылдарға жатады, тұқым құрамындағы ақуыздың жоғары мөлшерімен ерекшеленеді (асбұршақтың піскен тұқымдарында ақуыз мөлшері 20-25%), тұқым құрамында крахмал мөлшері жоғары 25-50%, құрамында кант мөлшері, С, РР, В дәрумендері жеткілікті, сонымен қатар каротин, калий тұзы, фосфор, кальций элементтері жоғары мөлшерде, асбұршақ түйнек бактерияларымен симбиозға түсіп молекулярлы азотты қорыта алу қабілеттілігіне ие, топырақтың қиын алынатын фосфор қосындыларынан фосфорды алу қабілеттілігімен ерекшеленеді. Және де асбұршақ мал азықтық өндірісінде басты рөл атқарады, ауыспалы егісте жақсы нәтиже береді [2].

Соңғы кездері асбұршақ өсірудің көптеген сұрақтары қарастырылған. Бірақ та ұсынылып отырылған технология элементтері ескі, аудандастырылған сорттар қатарынан алынып тасталған сорттарда жүргізілген. Технологиялардың бөлек элементтерінің жаңа аудандастырылған сорттарына әсері қарастырылмаған. Асбұршақ сапасы сортқа және оны өсірудегі технология элементтеріне байланысты болады.

Жергілікті материал негізіндегі асбұршақ дәнінің тұрақты өндірісі үшін Солтүстік Қазақстанның арнайы климаттық жағдайларына сәйкес келетін, сонымен қатар асбұршақтың тұрақты және сапалы өнімділігін қалыптастыратын сорттарды таңдау қажет [2].

Зерттеу жұмысының мақсаты: Ақмола облысының жағдайында асбұршақтың өнімді, әрі сапалы және де ортаның әртүрлі қолайсыз экологиялық жағдайларына төзімді сорттарын

жан-жақты зерттеу нәтижесінде осы аймаққа сай келетін перспективті сорттарды шаруашылыққа ұсыну.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

1. Асбұршақ сорттарының ішінен шаруашылық-бағалы белгілері бойынша (өнімділік, дәннің технологиялық сапасы) ерекшеленетін сорттарды таңдау;
2. Асбұршақ дәнін қалыптастыратын өнімділіктің негізгі элементтерімен морфофизиологиялық белгілерін зерттеу;
3. Асбұршақ сорттарының сандық белгілер өзгергіштігін зерттеу, сонымен қатар өсімдік өнімділігі мен орта жағдайларымен өзара байланысын анықтау.

Материал, зерттеу тәсілдері:

Негізгі зерттеу жұмыстары университеттің құрамына кіретін оқу-ғылыми- өндірістік кешеннің тәжірибе танабында (Васильковка с.) жүргізілді. Зерттеуге алынған сорттар біздің аймағымызда өсуге бейімді болып келеді, барлығы сынауға алынған сорттар саны – 8, егу күні – 23 мамыр, 4 қайталау, қатараралығы – 45 см., стандарт ретінде Таловец 50 сорты алынды, сорттардың орналасуы рендомизация әдісі арқылы жүзеге асты.

Зерттеу материалы болып асбұршақ дақылының келесі сорттары қолданылды: Таловец 50(St), Тюменец, Омский неосыпающийся, Омский, ТМ-04-27, ТМ- 04-70, Кузбасс, Ямал.

Зерттеу барысында келесі әдістемелер бойынша бақылау мен есептеулер жүргізілді:

- Көктеу кезеңін есепке алу. (өсімдіктің 75%-ы көктеуі)
- Гүлдеу кезеңін есепке алу (Көктеуден кейінгі күндер саны, қатарда 50% алғашқы гүлдер шыққан кезде)
- Пісу кезеңін есепке алу (төменгі және жоғарғы бөліктерінің 75 % сарғаюы, бұршақтар және тұқымдары қатты, өзіне тән бояуда және жинауға дайын болуы)

Жапырылудан төзімділігін анықтау: 1- Тік қалыпта болу, жапырылмауы;

3- Сабақтар сәл қисайып тұру

4-Сабақтардың топырақ бетінен 45°-та қисаюы

5- Қатты жапырылуы

6- Өте қатты жапырылуы, сол себепті механикалық егісті жинау мүмкін емес

7- Биологиялық өнімділік- есептік алаңдар құрғақ күйінде жалпы салмағы;

8- 1000 тұқым салмағы- 1000 тұқым салмағы граммен.

Зерттеу нәтижелері

Тәжірибеде зерттелген барлық варианттарда зерттеу жылдарындағы метеорологиялық жағдайдар біркелкі болды. Сондықтан да асбұршақ дақылын сорттарының өсімдіктерінің өсу мен дамуына әсер ететін, соның нәтижесінде өнімнің қалыптасуына жалғыз анықтаушы фактор - қоректенудің әртүрлі ауданы болып келеді. Зерттеу қорытындысы бойынша өсімдіктердің өсу жиілігі мен қатараралықтардың ені өсімдіктердің бөлек фенологиялық фазаларының шығуына және өтуіне күшті әсерін тигізетіні анықталды. Мысалы, егу мерзімі мен дақылдың пісу фазасына дейінгі вегетация ұзақтығы - 64 -74 тәулікті құрады, көктеу-гүлдену фаза аралығының мерзімі 6 тәуліктен 2 тәулікке қысқарды. Әрі қарай бұл байланыс сақталды.

Сонымен, гүлдену-пісу фазааралық мерзімі - 28 - 32 тәулікті құрады. Көктеу-пісу фазасының ұзақтығы -74– 78 тәулікті құрады. Вегетациялық мерзім ұзақтығы 10 – 7 тәулікке дейін қысқаратыны байқалады.

Мұның басты себебі, егу қалыңдығы жоғарылаған және қатараралығы жиілеген жағдайда асбұршақ өсімдіктері арасында ылғал мен қоректік элементтерді өзіне сіңіру үшін бәсекелестік күрес күшееді. Сондықтан да көктеу-гүлдену, әсіресе гүлдену фазаларының фазааралық ұзақтығы қысқарады да, асбұршақ өсімдіктерінің дамуы тездетіледі, нәтижесінде жалпы вегетациялық мерзім қысқарады.

Өсімдік организмінде, зат алмасу процестерімен қатар пішін қалыптастыру процестері де біркелкі жүреді. Асбұршақ өсімдіктері қоректенумен қатар, органикалық заттарды синтездейді, өзін энергиямен қамтамасыз етеді, жаңа жасуша, ұлпа, мүше қалыптастыра алады, нәтижесінде жаңа тұқым пайда болады. Пішін қалыптастыру процесі екі бөлімнен тұрады: өсу және даму.

Өсу дегеніміз - өсімдік мүшелерінің ұзарып, енденіп, жуандап, көлемінің, салмағының ұлғаюы мен және жеке мүшелерінің (жапырақ, бұтақ, өркен, тамыр т.б.) жаңадан қалыптасып, сандарының көбеюі мен бейнеленеді.

Өсімдіктің дамуы - сапалы физиологиялық және морфологиялық, биохимиялық өзгерістерді бейнелейді. Бұндай өзгерістер организмде жаңа құрылымдарды пайда болуына байланысты өсімдіктің тіршілік өмірінің – онтогенезінің белгілі сатыларын – жастық шағын, жыныстық жетілуін, көбею, қартаю және тіршілігінің тоқтау кезеңдерін сипаттайды.

Өсімдіктің өсуі қарқынды жүріп, дамуы баяу, немесе керісінше, дамуы қарқынды болып, өсуі бәсеңдеуі мүмкін. Мысалы, көптеген біржылдық өсімдіктер гүлдеген кезде олардың өркендерінің өсуі баяулап, кейде мүлде тоқтап қалады. Көп жылдық өсімдіктердің жапырақтары мен өркендерінің қарқынды қалыптасуы гүлденуінің кешігуіне себепші болады. Өсу көрсеткіштері төмен болып, даму процестері қалыпты, немесе өте қарқынды болған жағдайда өсімдіктің бойы қысқа, жапырақтары майдаланып, жемістілігі төмендейді. Өсу процестері қарқынды болып, дамуы баяу өсімдіктердің буыдарымен буын аралықтары, жпырақсандары көбейіп, жақсы гүлдегені мен нашар жемістенеді. Қорытып айтқанда, өсу мен даму процестері өзара тығыз байланыстылықта.

Сорттардың пісу мерзімін анықтаған соң, өсімдіктердің өнімділігі есепке алынды (кесте 1):

Кесте 1. Асбұршақ сорттарының орташа өнімділігі, 2016жыл.

Үлгі	Өнімділігі ц/га	
	2016ж	Ауытқу st +,-
Таловец 50 (St)	12,5	-
Тюменец	18,4	5,9
Омский неосыпающий	15,1	2,6
Омский	16,9	4,4
ТМ-04-27	24,4	11,9
ТМ-04-70	10,9	1,6
Кузбасс	13,3	0,8
Ямал	16,8	4,3
Орташа дақыл бойынша:	16,0	

Өнімділік бойынша келесі нәтеже айтуға болады: Стандарт сортына алынған Таловец 50 сортына қарағанда ТМ-04-27 сорты біздің табиғи климатта жоғары өнім берді. Келесі сорт үлгілері стандарт Таловец 50 (12,5ц/га) сортына қарағанда жоғары өнім берді: ТМ-04-27 (24,4ц/га), Тюменец (18,4ц/га), Омский (16,9ц/га), Ямал (16,8ц/га), Омский неосыпающий (15,1ц/га), Кузбасс (13,3ц/га) сорттары. Ал ең төмен көрсеткіш көрсеткен ТМ-04-70 (10,9ц/га) сорты болды.

Зерттеу жұмыстары жалғасуда.

Әдебиеттер:

1. Амелин А.В. Влияние полегания и густоты стояния растений на реализацию биологического потенциала продуктивности современными сортами гороха // Физиология растений - основа рационального земледелия. М., 1999. - Б. 81-82.
2. Лавриненко Г.Т. Возделывание гороха с участием английской фирмы // Зерновые культуры. - 1990. № 1. - Б. 23-25.

ЛЕСНАЯ ЭКОНОМИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Тайманова Диана

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Onerbek.burmaganov@mail.ru

Лес является уникальным природным объектом. Происхождение, рост и развитие лесов имеют особенности и внутренние закономерности. Многообразие лесов и их целевого назначения, занятие значительной по площади территории, длительность процесса лесовыращивания, разнообразие и специфичность лесной продукции определило лесное хозяйство как самостоятельную отрасль со своей материально-технической базой и экономической основой. Лесная экономика очень важна для любого государства. Современное состояние лесного хозяйства Республики Казахстан нельзя назвать в полной мере удовлетворительным. Безусловно, тот уровень, которого добились казахстанские лесоводы в настоящий момент, достаточно высок. По ряду показателей РК входит в десятку ведущих лесных государств Европы. Однако, существует ряд проблем, сдерживающих развитие лесного хозяйства, главной из которых является несовместимость модели организации лесного хозяйства с требованиями социально-ориентированной рыночной экономики. Поэтому, переход на новую более эффективную модель организации лесного хозяйства, основанную на принципах самофинансирования и устойчивого развития, является обоснованным и верным.

Устойчивое развитие - это и цель, и экономический принцип организации лесного хозяйства, соблюдение которого позволяет получить максимальное количество продукции с единицы площади. Наиболее важным условием устойчивого развития является экономический аспект. Именно он - первооснова экономической устойчивости лесного хозяйства как самостоятельной хозяйственной системы.

Все леса, находящиеся на территории Республики Казахстан, а также земли лесного фонда, не покрытые лесной растительностью, но предназначенные для нужд лесного хозяйства, образуют - лесной фонд Республики Казахстан. Земли лесного фонда подразделяются на земли государственного и частного пользования. Общая площадь государственного и частного лесных фондов составляет 27777,5 тыс.га или 10,2 % территории республики. Покрытые лесом угодья занимают 12274,2 тыс.га или 44,2 % общей площади земель лесного фонда. Лесистость республики составляет 4,5%.

Лесные ресурсы состоят из запасов древесины, живицы и древесных соков, второстепенных древесных ресурсов, дикорастущих плодов, орехов, грибов, ягод, лекарственных растений и технического сырья и иных продуктов растительного и животного происхождения находящихся, накапливаемых и добываемых в лесном фонде.

Затраты на лесное хозяйство, связанные с охраной леса и выполнением лесохозяйственных мероприятий, в результате проведения которых в настоящее время не производится товарная продукция, покрываются за счет той части национального дохода, которая идет на капиталовложения. Но на практике эти расходы не отождествляются с капиталовложениями, так как за их счет не создаются основные фонды лесного хозяйства. Расходы на приобретение лесохозяйственных машин и механизмов, строительство зданий и сооружений и прочих основных фондов лесного хозяйства относятся к капиталовложениям лесного

хозяйства. Их планируют и учитывают отдельно от операционных затрат на проведение мероприятий по лесовыращиванию и ле-соохране, хотя и те и другие покрываются из одного источника — части национального дохода. Последнее обстоятельство определяет главную особенность планирования лесного хозяйства, заключающуюся в том, что его принципы имеют известное сходство с принципами планирования капитальных вложений в других отраслях, так как финансируются из одного и того же источника. Расходуемые на лесное хозяйство средства по срокам их оборачиваемости делятся на две группы: в зависимости от того, связано ли их расходование с проведением самокупающихся лесохозяйственных мероприятий или с проведением мероприятий, не являющихся самокупающимися. Это обстоятельство обуславливает специфику подхода при планировании работ в лесном хозяйстве РК. Поскольку расходы по лесовыращиванию для общества по источникам финансирования аналогичны капиталовложениям на очень длительный период, то размер этих затрат определяется не столько внутриотраслевыми критериями, сколько общегосударственными финансовыми возможностями и соображениями сохранения и расширения сырьевых ресурсов, которые будут служить базой производства лесоматериалов и других продуктов и полезностей в будущем. При планировании лесовосстановительных работ определяются отдельно объемы посева и посадки леса и мероприятий по естественному лесовозобновлению. При этом посев и посадку планируют на площадях, не покрытых лесом; на участках, находящихся под подсочкой, и на площадях, где процесс естественного возобновления леса не обеспечивает выполнения новых требований данного хозяйства.» В степных и лесостепных районах страны с практически исчерпанным лесокультурным фондом, помимо облесения площадей текущей лесосеки, в план лесовосстановительных работ включают объекты работ по созданию противоэрозионных насаждений на оврагах, балках, песках и других непригодных для сельскохозяйственного использования землях, а также работы по реконструкции малоценных молодняков. В многолесных районах основной объем лесовосстановительных работ направлен на постепенное освоение имеющегося лесокультурного фонда. План лесовосстановительных работ определяет объемы и других важнейших работ по лесовыращиванию: мер содействия естественному возобновлению леса, ухода за лесными культурами, подготовки почвы под лесные культуры, заготовки семян, осушения лесных земель, инвентаризации и устройства лесов, повторного лесоустройства, рубок ухода за лесом и др. Таким образом, как было вышеописано, современное состояние лесного хозяйства Республики Казахстан объективно требует принятия всех мер по развитию лесной экономики РК. При этом приоритетным направлением должна быть отрегулирование, оптимизация или создание совместимостимой модели организации лесного хозяйства с требованиями современной социально-ориентированной рыночной экономики. Поэтому, переход на новую более эффективную модель организации лесного хозяйства, основанную на принципах самофинансирования и устойчивого развития, является обоснованным и верным.

Литература:

1. "Экономика лесного хозяйства с основами менеджмента, маркетинга и бизнеса" Т.В.Наточина
2. "Лесные культуры" К.И.Байзаков
3. "Лесные мелиорации" А.Тимерьянов

«ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ»

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
ЖАҒДАЙЛАРЫ

Ахметова З.Ж.

Ғылыми жетекшісі: Хаймулдинова А.К., т.ғ.к., доцент м.а.

Ш. Уалихановатындағы Кокшетау мемлекеттік университеті, Кокшетау қаласы

ahaymuldinova@mail.ru

Адам-заттың қазіргі даму кезеңінде халықаралық әрі ұлттық деңгейдегі адам құқықтары мен бостандықтарын белгілеу және жүзеге асыруға байланысты мәселелерде маңызды үрдістер байқалуда. 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның негізгі құқықтарының бірі қоршаған қолайлы ортаға деген құқығы екенін белгілеп берді.

Қолайлы қоршаған ортада өмір сүру әрбір ұрпаққа тән адамның табиғи, ажырамас құқығы екенінің конституциялық жағынан танылуы оның кепілдігін, заңдық тұрғыдағы әдістері мен тәсілдерін бекітуге бағытталған келесі қадам болуы табылады. Бұл ретте Қазақстандық заң шығарушылардың іс-әрекетінде адамның өмірі мен денсаулығын қорғауын, тұрғындардың қолайлы қоршаған ортада өмір сүруін, еңбек етуін, демалуын қамтамасыз етуге бағытталған принциптер қамтылуын тиіс.

Әркімнің қоршаған қолайлы ортаға деген құқығы халықаралық және мемлекеттік стандарттарға жауап бере алатын қоршаған ортада өмір сүрудің реалды мүмкіндіктерін, экологиялық шешімдерді дайындау, талқылау және қабылдауға қатысу, олардың жүзеге асырылуына бақылау жасау, нақты және заманауи экологиялық ақпараттарды алу, экологиялық шығынның орнын толтыру мүмкіндіктерін қарастырады[1;с.27].

Бұл проблеманың өзектілігі қазіргі жағдайда экологиялық проблеманың ауқымды мәнге ие болуына байланысты болып отыр.

Қазақстан экологиялық жағдайы нашарлаған елдер қатарына жатады. Адамның қоршаған ортаға деген қарқынды кедергісі экологиялық және биологиялық мағынада орны толмас қасіретке ұрындыруы мүмкін. Табиғаттың бір бөлшегі ретінде адам бүкіл қоршаған ортаға орасан зор ықпал етеді, соның нәтижесінде табиғат экологиялық жағынан құлдырауға ұшырайды.

Қазіргі экологиялық құлдырау жағдайы экология жүйесіндегі теңдіктің бұзылуы және адамзат қоғамының табиғатпен қатынасы ретінде анықталуы мүмкін. Қоршаған ортаны қорғау қоғам мен табиғаттың өзара ықпалдасуын реттеуді жүзеге асыратын адам мемлекет үшін де өмірлік қажеттілік болып саналады. Сондықтан бүгінгі күннің маңызды міндеті Қазақстан Республикасында мемлекетке қатысты жетекші рөл атқаратын қоғамның экологиялық қауіпсіздігі болып табылады, ол-білім беру, бұқаралық ақпарат құралдары және заңнамалық базалар жүйесі арқылы өзіндік экологиялық мінез-құлық кодексін қалыптастыру [2;с.12].

Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қоршаған ортаны қорғауға байланысты мемлекет тарапынан ғылыми негізделген құқықтық, ұйымдастырушылық, экономикалық, техникалық, тәрбиелік және басқа да шаралар арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында адамның экологиялық қауіпсіздігі бірінші орынға қойылған. Бұл қоршаған табиғи ортаға деген антропологиялық қысымның күшеюі экологиялық жағдайдың асқынуына әкеп соғуынан туындап отыр. Экологиялық жағдайдың асқынуы табиғи ресурстар қорының сарқылуынан, қоршаған ортаның ластануынан, адам мен табиғат арасындағы табиғи байланыстың және эстетикалық құндылықтардың жоғалуынан, адамдардың жай-күйі, денсаулығының нашарлауынан көрінеді. Осымен қоршаған қолайлы ортаға деген құқық қана емес, өмірге, еңбек бостандығына, демалуға деген құқықтарды

қамтитын конституциялық құқықтар мен бостандықтардың бұзылуына әкеп соқтырады [3;с.42].

Бұлұзақжолда

тәуелсіз

еліміздіңэкологиялықпроблемалардыңдұрысшешілуінеықпалететінұлттықэкологиялықзаңна малардыңқұрылуыалғашқықадамболыптабылады.

БұлКонституциялыққұқықтұрғысынан адамзаттыңқоршағанқолайлыортағадегенқұқығынтере нірекзерттеуқажеттілігіментүсінідіріледі.

Қазақстандағы қазіргі таңдағы заңнамалар бірінші кезекте қоршаған қолайлы ортаға деген құқықтарды көрсететін конституциялық ережелерді нақтылай түсіп, оны жүзеге асырудың жолдары мен тәртібін, кепілдік жүйесін және оны қорғау амалдарын көрсетуге тиіс. Қоғамның экологиялық және экономикалық мүдделерін ғылыми негізделген байланыста қарау, қоршаған ортада оның қажеттілігін қанағаттандыру іс-шараның маңызды құрамдас болу керек [4;с.52].

Қазіргі таңда Қазақстанда адам құқығы саласындағы Халықаралық нормаға сәйкес қоршаған қолайлы ортаға деген құқықты реттеу мен қорғауға бағытталған заңнамалардың тарамдалған жүйесі жұмыс істеуде. Экологиялық жағдайдың барынша қолайсыздануы мен оны жақсарту жолында өкімет белсенділігінің төмендігіне байланысты қоршаған қолайлы ортаға деген құқықты жүзеге асыру проблемасының қоғам үшін де, жекелеген азаматтар үшін де күннен-күнге ауқымдылығы артып келеді [5;с.11].

Қазақстан Республикасының Конституциясында жеке адамның құқығы жөніндегі барлық декларацияларға қарамастан, практикада адамның құқығы мен бостандығының бұзылуып жатуы сирек құбылыс емес. Оның үстіне ешқандай ел қазіргі жағдайда әр адамның қоршаған қолайлы ортаға деген құқығының жүзеге асырылуын мен қорғалуына жүз пайыз кепілдік бере алмаса да, оның Конституциясы мемлекет пен оның органдарының экологиялық әрекетін реттеп отыруы тиіс. Қоршаған қолайлы ортаға деген әркімнің Конституциялық құқығы жақын арада Қазақстанда құқық жүйесінің басты өлшемі болуы тиіс.

Соныдықтан әрекеттегі заңнамалар бойынша ақтаңдақтарды жою қажеттілігі, оны Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестендіру, экологиялық заңдарды әзірлеу және қабылдау, кепілдік жүйесін қалыптастыру және жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде Қазақстан Республикасының Конституциясы мен басқа да нормативтік-құқықтық актілердің жүзеге асырылуы өзекті әрі күрделі болып қалуда. Бұл адамның бекітілген құқықтары мен бостандықтары және олардың реалды пайдалануы арасындағы ара қашықтықтың өте үлкен болуымен түсіндіріледі [5,6;с.43,18].

Қоршаған қолайлы ортаға деген құқықтың жүзеге асырылуы үшін Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңында қарастырылған барлық құқық қорғау және мемлекеттік жүйелердің ықпалдастығы, сондай-ақ азаматтардың өздерінің белсенділігі мен олардың бірлестігі ескерілуі тиіс. Мемлекетте саяси өкімет ретінде өзінің азаматтармен қарым-қатынасын реттеуге, жеке адамның құқығы мен мүддесін қамтамасыз етуге бағытталған ерекше өкілеттілік болуы тиіс. Сондықтан мемлекет оны жүзеге асыру шарттарын жасауы тиіс, дәлірек айтқанда, нақты заңдылық құралдары, сондай-ақ берілген құқықтың механизмін жүзеге асыру көрсетілуі керек. Қарсы жағдайда оны практика жүзінде іске асыру күрделене түседі.

Жоғарыда айтылған жағдаялар әркімнің қоршаған қолайлы ортаға деген конституциялық құқығы жүзеге асыру және кепілдік беру проблемаларын зертей түсудің өзектілігін дәлелдей түседі [7;с.13].

Әдебиеттер

1. Төтенше жағдайлар және Азаматтық қорғаныс мәселелері бойынша басшылық құрамды даярлауға арналған материалдар жинағы. ТЖ АҚ курстары.
2. ҚР "Төтенше жағдайлары туралы" заңы, Алматы, 1996 ж
3. ҚР "Азаматтық қорғаныс туралы" заңы. Алматы, 1997 ж.

- 4.ТЖ және АҚ Республикалықкурстары. Тіршілікқауіпсіздігі курсы бойынша ЖОО студенттеріне арналған оқу құралы. 1 және 2 кітап. Алматы, 2003.
5. Арпабеков С. Өміртіршілікқауіпсіздігі. Алматы, 2004.
6. Абдыров А.М., Кезенбаева С.А. Тіршілікқауіпсіздігіпәнінен оқу әдістемеліккешен. Астана, 2004.
7. Суровцев А.А., Мельников Е.Н. мемлекеттіктілгеаударған Жүнісбаев Н.А. Тіршілікқауіпсіздігі. Алматы, 2003.
8. Әлімбеков Е. Азаматтық қорғаныс-бүкіл халықтықіс. Алматы,1986–
9. Әлімбеков Е., Малгазин С. Азаматтық қорғаныс терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ УСТАНОВОК ЗА СЧЁТ ВЫСОКОТЕМПЕРАТУРНОГО ОХЛАЖДЕНИЯ ДВИГАТЕЛЕЙ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ

Ағабекова А.Т.

Научные руководители: Поддубный А.А., к.т.н., старший преподаватель, Поддубная Д.М.,
старший преподаватель

Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
Aika_24_97@mail.ru

С целью повышения эффективности работы энергетических установок, к числу которых относятся и двигатели внутреннего сгорания, необходимо проведение ряда мероприятий по утилизации, как доли тепла отходящей с отработанными газами, так и доли тепла, отводимой в систему охлаждения [6, с.3,4.].

В данной работе мы рассмотрим возможность утилизации теплоты, отводимой в систему охлаждения за счёт высокотемпературного охлаждения (ВТО) ДВС.

Снижении доли теплоты, отводимой с охладителем, возможно за счёт повышения его температуры. Установлено экспериментальными исследованиями Орлина А.С., что при увеличении температуры охлаждающей жидкости на каждые 10^0 С доля отводимой теплоты снижается на 3-4% [1, с.574.]. Увеличивается механический КПД двигателя из-за уменьшения потерь на трение. В результате данного процесса повышается доля теплоты, отводимой с выпускными газами, что позволяет повысить работоспособность отработавших газов в турбинах комбинированного двигателя, уменьшить массогабаритные размеры теплообменных элементов, снизить потребляемую мощность насосов для циркуляции охлаждающей жидкости [1,с.574.]. Таким образом, значительно повысить эффективность утилизации теплоты, отводимой в систему охлаждения, возможно с помощью внедрения, ВТО, при котором температура охлаждающей жидкости достигает 105-115 ^{0} С [1,с.574.].

Эффективность применения высокотемпературного охлаждения достаточно обосновано представлена в трудах [1, с.574; 2, с.9; 3, с.134; 4, с.8-11; 5, с.1-10.].

Анализ литературных источников по повышению эффективности энергетической установки на базе поршневого двигателя внутреннего сгорания, теоретические и экспериментальные данные научных организаций и отдельных исследователей по работе двигателя внутреннего сгорания с повышенным температурным режимом системы охлаждения, в том числе и с ВТО представлен в работе [5, с.1-10]. В данной работе приведён анализ вариантов повышения эффективности энергетической установки с помощью ВТО тепловых элементов центрально-поршневой группы двигателей.

По данным авторов этой работы [5, с.1-10], на основе обзора исследований учёных различных стран [5, с.1-10], представляется возможным установить следующие основные преимущества систем ВТО, которые могут быть реализованы в разрабатываемых ДВС [5, с.1-10]:

- создание более благоприятных условий для организации рабочего процесса поршневого ДВС и улучшения его индикаторных показателей на частичных нагрузках за счет повышения температурного уровня ограждающих стенок камеры сгорания и уменьшения больших коэффициентов избытка воздуха;
- повышение механического КПД ДВС во всем диапазоне нагрузок за счет уменьшения вязкости более нагретого масла на стенках цилиндра;
- перераспределение составляющих теплового баланса ДВС в направлении роста величины потерь тепла с выпускными газами и уменьшения величины потерь тепла с охлаждающей водой, что расширяет возможности применения газотурбинного наддува и дает возможность сократить массогабаритные показатели радиаторов;
- стабилизация и выравнивание на всех режимах работы температурных полей деталей ЦПГ, что, несмотря на повышение их температуры в целом, ведет к снижению термических напряжений в этих деталях;
- уменьшение механического износа деталей цилиндро-поршневой группы (ЦПГ) дизелей, что позволяет в ряде случаев использовать для сжигания более сернистое топливо;
- расширение возможностей для утилизации отходящей теплоты систем охлаждения дизелей.

Эти и другие преимущества систем ВТО убедительно подтверждены многолетним опытом эксплуатации ряда зарубежных и отечественных силовых установок с ВТО ДВС [5, с.1-10].

В США имеются двигатели общей мощностью более 740 тыс. кВт, работающие с температурой охлаждающей жидкости более 373 К. Во Франции успешно эксплуатируются тепловозы 060-ДА с дизелями «Зульцер», имеющими температуру охлаждающей жидкости 383 К.

Японские фирмы также уделяют большое внимание ВТО ДВС. Ими запатентовано большое количество различных систем ВТО и систем утилизации теплоты ДВС.

Ф.Л. Ливенцев (ЛПИ) в своих работах [2, с.34; 3, с.43; 4, с.8-11; 5, с.1-10.] показывает, что применение ВТО совместно с утилизацией отходящей теплоты дает возможность повышения эффективного КПД у большинства поршневых ДВС на 6...7% при повышении эффективной мощности установки на 14...16%.

Исследования лаборатории ДВС [5, с.1-10] военно-морского ведомства США, выполненные на 18 дизелях различных типов мощностью от 23 до 1475 кВт, показывают, что интенсивный износ происходит при малых нагрузках дизелей и низкой температуре охлаждающей жидкости. Было установлено, что повышение температуры охлаждающей жидкости с 331...333 К до 348...353 К уменьшает износ четырехтактных дизелей в 8...9 раз. Широкое применение высокотемпературного охлаждения двигателей внутреннего сгорания сдерживается рядом факторов:

-необходимостью создания смазывающих жидкостей и материалов, выдерживающих более высокие температуры, без потери качества и приемлимой стоимости; Рассмотрим ряд работ, направленных на решение данных проблем.

В работе Богданова В.Т. [6, с.3-20] предложен способ ВТО ДВС с повышенными параметрами теплоносителя и вариант цикла с подачей дополнительного рабочего тела. Указанные технические предложения наибольший эффект дают при совместном использовании. В результате достигнуто совершенствование существующей технологии и разработаны перспективные системы утилизации теплоты ДВС с помощью ВТО, предназначенных, прежде всего, для наземной мобильной техники различного назначения.

В выше рассматриваемой работе [6, с.3-20] были сформулированы: приёмы и действия, которые должны обеспечить работу перспективных систем высокотемпературного охлаждения с более высокими температурами и давлениями [6, с.3-20]:

1. Интенсификация теплообмена между теплоносителем и внешними поверхностями гильзы и головки цилиндра за счёт увеличения их площади охлаждения до значений, обеспечивающих отвод необходимого количества теплоты в охлаждающую среду с заданной температурой.

2. Обеспечение контакта каждого участка поверхности охлаждения цилиндра и головки цилиндра только с тем объемом охлаждающего тела, температура которого поддерживается меньше или равной допустимой температуре соответствующего охлаждаемого участка.
3. Ограничение теплообмена между слоями охлаждающего тела в объеме полостей рубашки охлаждения.

Данные приёмы и действия, с нашей точки зрения, будут целесообразны при разработке, проектировании и эксплуатации высокотемпературных систем охлаждения ДВС.

В работе [7, с.1- 5] предложено изобретение – тепловой двигатель, например, ДВС, который имеет топливную систему, систему жидкостной смазки, систему жидкостного охлаждения, в качестве одного рабочего тела в данных системах используется тяжелое моторное топливо (например, средне - или высоковязкое) или в чистом виде, или с добавлением в него необходимых присадок. То есть это рабочее тело является и топливом и охлаждающей жидкостью в высокотемпературной системе охлаждения и смазывающей жидкостью. Заявляемое изобретение[7,с.1-5] позволяет:

- снизить первоначальную стоимость двигателя за счет упрощения конструкции его систем, вместо трех независимых систем (как у известных ДВС) имеется одна объединенная система;
- снизить эксплуатационные затраты на двигатель как минимум на 12% (по сравнению с известными ДВС, работающими на тяжелом моторном топливе), так как у него нет эксплуатационных затрат на смазочное масло системы жидкостной смазки и на охлаждающую жидкость системы жидкостного охлаждения - эти затраты включены в расходы на топливо;
- исключить затраты тепловой энергии на подогрев тяжелого моторного топлива (по сравнению с известными ДВС, работающими на тяжелом моторном топливе), так как его подогрев осуществляется в подсистеме жидкостного охлаждения заявляемого двигателя, по сути – бесплатно;
- расширить климатический диапазон эксплуатации без использования специальной низкозамерзающей охлаждающей жидкости (так как даже при застывании топлива в топливной системе заявляемого двигателя, например, в ТАТ не происходит увеличения его объема (как это имеет место при замерзании воды));
- осуществить высокотемпературное охлаждение двигателя, что уменьшает габаритные размеры радиатора системы охлаждения и повышает термический коэффициент полезного действия двигателя.

Известен способ [8, с.1-5], который позволяет повысить давление охлаждающей жидкости при высокотемпературном охлаждении ДВС, при помощи выхлопных газов двигателя. Повышение давления позволяет повысить критическую температуру охлаждающей жидкости. Данное устройство значительно упрощает обслуживание системы охлаждения. При этом существенно упрощается система охлаждения двигателя.

Данный краткий анализ показывает возможность эффективного применения высокотемпературных систем охлаждения ДВС, совершенствования способов и технологии высокотемпературного охлаждения, которые со временем позволят обеспечить более широкое применение данной системы охлаждения на транспортной технике.

Литература

1. Володин А.И., Зюбанов В.З., Кузьмич В.Д. и др. Локомотивные энергетические установки. М.: ИПК «Желдориздат», 2002-718с.
2. Ливенцев Ф.Л. Высокотемпературное охлаждение поршневых двигателей внутреннего сгорания. Л.: Машиностроение, 1964. 192 с.
3. Ливенцев Ф.Л. Силовые установки с двигателями внутреннего сгорания.Л.: Машиностроение, 1969. 320 с.
4. Ливенцев Ф.Л. Оценка температуры цилиндропоршневой группы при высокотемпературном охлаждении. Энергомашиностроение. 1968. № 8. С. 8-11.

5. Разуваев А.В., Соколова Е.А., Разуваева Е.А. Повышение эффективности энергетических установок. Вестник Саратовского государственного технического университета. Выпуск 1, том 3, 2010г., с.1-10.
6. Богданов В.Н. Повышение эффективности систем утилизации теплоты двигателей внутреннего сгорания: автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата технических наук. М.: 2013г.-20 с.
7. Пчентлешев В. Т. Тепловой двигатель, например, двигатель внутреннего сгорания. Патент РФ № 2468215. МПК F01M9/04, опубл.27.11.2012.
8. Аливердиев А.А., Фаерштейн Р.И. Способ высокотемпературного охлаждения двигателя внутреннего сгорания и устройство для его осуществления. Авторское свидетельство СССР SU 1204757 A F01P33/22. 1986.

СЕЗОННОЕ ХРАНЕНИЕ ПШЕНИЦЫ В МЕТАЛЛИЧЕСКИХ СИЛОСАХ

Абилхаликова Б.С.

Научный руководитель: Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент; Дубинец И.М., магистр с/х наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау

abilkhalikova@mail.ru

В связи с сезонностью зернового производства возникает необходимость хранения запасов зерна для их использования на различные нужды в течение года и более. Многовековой опыт показывает, что сохранение зерновых большое и сложное дело. Несмотря на недостаток зерна и продуктов из него, значительная часть их в период хранения гибнет и не доходит до нужд потребителя. В мире, в том числе и в Казахстане, осуществляются мероприятия по превращению хлебоприемных пунктов (ХПП) в высокомеханизированные предприятия, обеспечивающие организацию бесперебойного приема зерна от хозяйств, его обработку и сохранность.

Продукты питания, вырабатываемые из зерна злаковых растений (печеный хлеб, крупа, макаронные и другие изделия из муки), удовлетворяют 80 % пищи человека. Исследование потребления продовольствия в мире показывает, что около 50% белков, 70% углеводов и 15% жиров приходится на долю зерна и семян, кроме того, зерновые являются сырьем для производства комбикорма в животноводстве, птицеводстве и других отраслях.

Зернохранилища, приближенные к современным начали строить в 1870...1880-е годы. Элеваторно-складское хозяйство состояло из отдельных элеваторов и складов, принадлежащих ведомствам, организациям и частным лицам, и прежде чем приобрести существующее ныне состояние прошло семь этапов: первый этап 1880-1911 гг., второй-1911-1918 гг., на третий этап пришлось годы гражданской войны(1918-1921), четвертый, пятый-годы первых пятилеток, с 1951 г переход элеваторной отрасли на более высокий технический уровень. Организованной системы, направленной на хранение зерна, фактически не существовало. Из-за не организованности хлебной торговли потери были велики и оценивались в 160 млн. р в год. Современная элеваторная промышленность является высокоразвитой зерновой отраслью, где наряду с железобетонными силосами все больше и больше используются металлические силоса [1].

Любые виды и конструкции хранилищ обеспечивают не только надежное длительное хранение зерна, но и временное, с вентиляцией и охлаждением влажного зерна, с наименьшими потерями и затратами, а также проведение следующих операций:

- формирование партий и загрузка зерна в хранилище;
- послойный контроль температуры хранящегося зерна;
- низкотемпературное досушивание зерна в силосе;
- охлаждение зерновой массы;
- обеззараживание зерна и дезинсекция конструкций силоса;
- прием зерна и его хранение;

- отбор проб зерна;
- контроль верхнего предельного уровня зерновой насыпи;
- выгрузку зерна.

Большинство элеваторов с железобетонными силосами и хлебоприемные предприятия со складскими хранилищами время от времени требуют капитального ремонта, что ведет к большим материальным затратам, поэтому вновь образующиеся хозяйства приобретают металлические силоса, снижая таким образом, расходы. При этом в металлических силосах есть свои преимущества и недостатки. К основным преимуществам относятся: быстрый монтаж, фундамент меньших размеров, стандартное исполнение, возможность перемещения в другое место, гибкость в плане приспособления и различным модификациям, конструкция дна коническая или плоская, зачистные шнеки. К недостаткам: ограниченная вместимость, большая площадь для установки, ограниченность по статической нагрузке сверху, проблема коррозии (сокращается срок службы), более высокое энергопотребление и затраты на вентиляцию и охлаждение [2].

Согласно сопроводительным инструкциям металлические зернохранилища рекомендуется использовать для хранения зерна в сухом, очищенном и охлажденном состоянии. Максимальная влажность зерна пшеницы при закладке на хранение в металлические силосы не должна превышать 14 %, а содержание сорной примеси, которая может повысить влажность не должна превышать пределов, установленных нормативными документами для зерна средней чистоты [3].

В таблице 1 представлены предельно допустимые сроки хранения зерна в металлических силосах в зависимости от влажности и температуры.

Таблицы 1- Предельно допустимые сроки хранения зерна в металлических силосах в зависимости от влажности и температуры.

Температура зерна	Влажность, %						
	14	15,5	17	18,5	20	21,5	23
10,0	256	128	64	32	16	8	4
15,6	128	64	32	16	8	4	2
21,1	64	32	16	8	4	2	1
26,7	32	16	8	4	2	1	
32,2	16	8	4	2	1	0	
37,8	8	4	2	1	0		

В таблице 2 приведены установки температуры термостата для автоматизированного вентилирования в металлических силосах.

При колебаниях среднемесячной температуры воздуха от 25 до 9,9° С температура в средних и нижних слоях зерна в силосе изменялась от +12 до 9°С в течение всего срока хранения (18 месяцев). Верхние слои прогревались и охлаждались несколько сильнее до +23С летом и до (—6°С) зимой. Охлажденное до отрицательной температуры зерно, помещенное в силосы, в глубинных слоях может сохранить отрицательную температуру в течение года при средней температуре зерна в силосе около 0°С или немного выше.

Таблица 2- Нормы температуры термостата для автоматизированного вентилирования в металлических силосах

Показатели	Зона	Первый цикл	Второй цикл	Третий цикл
Температура на регуляторе	Север	20°С	15°С	5°С
Месяц		Июль, август	Сентябрь	Октябрь
Температура зерна		25°С	18°С	7°С
Температура на регуляторе	Центр	23°С	15°С	7°С
Месяц		Июнь, июль	Сентябрь	Октябрь
Температура зерна		28°С	18°С	8°С

Температура на регуляторе Месяц Температура зерна	Юг	25°C Июль, август 30°C	18°C Август, сентябрь 22°C	7°C Октябрь, ноябрь 9°C
---	----	----------------------------------	---	-----------------------------------

В металлических силосах элеваторов зерно засыпается высоким слоем (20—30 м), имеющим лишь небольшую поверхность соприкосновения с воздухом в надсилосном и подсилосном помещениях. Высокий столб зерна в наружных силосах соприкасается с внешней средой через посредство стен силоса; силосы, находящиеся внутри, соприкасаются с другими силосами. Место их расположения, диаметр и материал стен обуславливают изменения в состоянии хранящегося зерна, что необходимо учитывать при размещении партий. Снижение температуры зерна, засыпанного летом в силосы элеватора, вследствие малой тепло — и температуропроводности зерновой массы и стен силоса происходит очень медленно. Так, на глубине 0,5 метров от поверхности зерно, заложенное в августе при температуре 21°, в ноябре еще сохраняло ту же температуру и только позднее она снизилась до 15°; температура средних и нижних слоев сохранялась на исходном уровне и в январе. Скорость прогревания или охлаждения зерна в силосах в значительной степени зависит от местоположения силоса. Находящиеся внутри элеватора силосы подвергаются меньшему воздействию внешней среды, чем наружные силосы; обращенные на восток силосы прогреваются весной скорее, чем обращенные на север или запад. Температура зерна в силосах, выходящих на южную сторону, и весной и осенью на 3—4°C выше, чем в силосах, выходящих на север и запад. В силосах, обращенных на юг, ранней весной за 2 недели температура зерна повышается на 7°, тогда как в силосах, выходящих на восток и запад — только на 4,5—4,0°C; осенью же первые охлаждаются медленнее. Значительные различия в температуре можно обнаружить в слоях зерна, удаленных на различное расстояние от стен наружных силосов. В весенне-летний период колебания температуры зерна в различных точках силоса (по его диаметру) достигают 9—10°C. Такой значительный перепад может неблагоприятно отразиться на сохранности хлеба, вызвав явление конденсации влаги в более холодной части силоса. Отсюда вытекает необходимость тщательного контроля в весенне-летний период состояния зерна, хранящегося в металлических силосах элеваторов.

Литература

1. Платонов А.С., Пунков С. П., Элеваторы и склады. Учебник. Изд. М., Агропромиздат 1987. 318 с.
2. Абилхаликова Б.С., Орымбаева А. К. Металлические силосы в зерновых хозяйствах Акмолинской области; Материалы научно-практической конференции, проводимой в рамках «VIII Недели науки студентов»; Кокшетау 2016; 165 с.
3. Юкиш А.Е, Ильина О.А.; Техника и технология хранения зерна. Изд-во М. Дели принт. 2009г-718с.

ПРИМЕНЕНИЕ САПР КОМПАС-3D ПРИ ПОДГОТОВКЕ БАКАЛАВРОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Абилхаликова Б.С.

Научный руководитель: Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент;

Дубинец И.М., магистр с/х. наук, старший преподаватель

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

abilkhalikova@mail.ru

В настоящее время существует потребность в высококвалифицированных кадрах. Предприятиям требуются специалисты, имеющие способности ведения конструкторско-

технологических работ с применением современного программного обеспечения, средств автоматизации инженерных расчетов, обработки информации, оформления документации и др. Для того чтобы соответствовать высоким требованиям, быть конкурентоспособным, выпускникам высших учебных заведений необходимо расширять и совершенствовать свои знания, используя новейшие технологии. Молодые специалисты должны обладать необходимыми компетенциями, знаниями и умениями.

Для формирования профессиональных компетенций бакалавров факультета «Техники и технологии» в образовательный процесс широко внедряются компьютерные технологии. С первого курса и на протяжении всего обучения студент получает знания, накапливает их и применяет при изучении последующих дисциплин. Таким образом, обеспечиваются междисциплинарные связи между курсами: математика, информатика, начертательная геометрия и инженерная графика, теория машин и механизмов, основы конструирования и детали машин, специальные дисциплины, курсовое и дипломное проектирование, НИРС.

Дисциплина «Основы САПР» (Система Автоматизированного Проектирования) является промежуточным звеном. Она обеспечивает подготовку специалистов, призванных решать проектно-конструкторские и научно-исследовательские задачи с применением ЭВМ. Прогресс науки и техники, потребности развивающегося общества в новых промышленных изделиях обуславливают необходимость выполнения проектных работ большого объема. В то же время требования к качеству проектов и срокам их выполнения становятся все более жесткими. Автоматизация проектирования в десятки раз сокращает сроки подготовки производства за счет автоматизации инженерного труда не только в рутинных работах, но и в творческой сфере деятельности.

Изучая дисциплину «Основы САПР» студенты получают представление о достижениях науки и техники в области автоматизации проектирования при осуществлении профессиональной деятельности; назначении и возможностях различных САПР; узнают методологию инженерного проектирования; построение технического, информационного, лингвистического, организационного, методического и программного обеспечения САПР; разновидности математических моделей, численные методы и алгоритмы решения проектных задач. При этом бакалавры приобретают практические навыки проектирования на ПК с помощью САПР КОМПАС-3D.

САПР КОМПАС-3D имеет ряд преимуществ по сравнению с аналогичными системами: широкий охват задач проектирования, удобный интерфейс, соответствие ГОСТ, наличие библиотек, в которых содержится большое количество стандартных элементов, совместимость с другими САПР. С помощью набора специальных команд редактирования (масштабирование, мультиплицирование, поворот, деформация и др.) в чертеж, выполненный с помощью КОМПАС-3D, легко вносить изменения, исправлять ошибки. Трехмерный редактор является уникальным средством для развития пространственного воображения и образного мышления студента. Он позволяет рассмотреть и изучить конструкции деталей и механизмов в целом, выполнить необходимые разрезы, преобразовывать форму моделей, изменять их положение и ориентацию в пространстве.

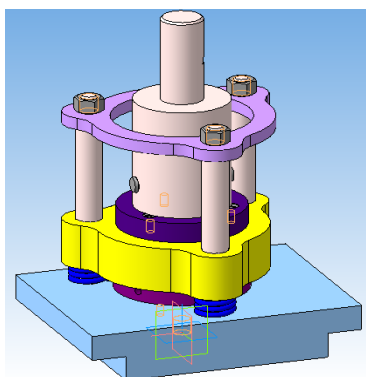
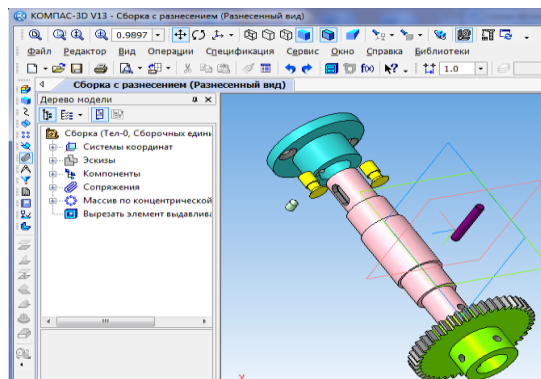

Рис. 1 - 3D-сборка Штампа

Работая в САПР КОМПАС-3D, студенты учатся плоскостному проектированию. Они выполняют комплекс упражнений, содержащих задание, графические материалы, справочную информацию об используемых в конкретном упражнении командах; учатся разрабатывать деталировки, сборочные чертежи и спецификации. Далее отрабатываются приемы работы в 3D-моделировании (выдавливание, вращение, кинематическая операция, операция по сечениям, вырезание, построение ребер жесткости и др.). Студенты разрабатывают трехмерные модели на основе параметрических эскизов,

3D-сборки с использованием команд сопряжения (см. рис. 1), выполняют разнесение и разрезы сборок (см. рис. 2), строят ассоциативные чертежи.

Рис. 2 - Сборка с разнесением элементов
В КОМПАС-3D имеется возможность работы с электронными модулями SPRING (расчет и проектирование пружин); SHAFT 2D, 3D (расчет и проектирование механических передач) (см. рис. 3); АРМ FEM (прочностной анализ) и др.

Залогом успеха при изучении дисциплины «Основы САПР» является наличие качественного учебно-методического материала к лабораторно-практическим занятиям, квалифицированная помощь преподавателя и «погружение» в будущую профессию.

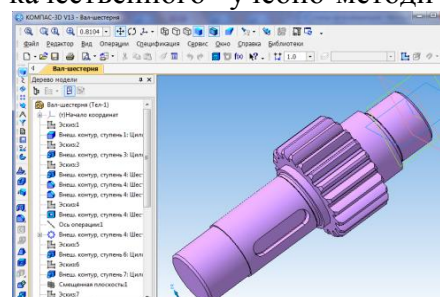

Рис. 3 – Модель Вала-шестерни, полученная с помощью КОМПАС SHAFT 3D

Освоение работы в САПР КОМПАС-3D позволяет студентам специальностей «Горное дело», «Машиностроение», «Транспорт, транспортная техника и технология», «Технология перерабатывающих производств» использовать приобретенные знания при изучении спец. дисциплин, в работе над курсовыми и

дипломными проектами, НИРС, а именно: при проектировании карьеров и горных предприятий; предприятий пищевых отраслей; машин и оборудования пищевых производств; деталей машин; технологической оснастки; подъемно-транспортных механизмов; механосборочных цехов и т.д.

Применение компьютерных технологий является эффективным и действенным методом оптимизации учебного процесса. Выпускники, получившие практические навыки работы в КОМПАС-3D при изучении дисциплины «Основы САПР», будут конкурентоспособными и востребованными на промышленных предприятиях, не только в Казахстане, но и за рубежом.

Литература

1. Денисова Н., Доронин А., Завалишин Ю. и др. Применение программного обеспечения АСКОН в реализации образовательных дисциплин вуза. М.: Ж. САПР и графика, №3, 2014. – с. 74-79.
2. Исаев А., Федорова Д. Изучение дисциплины САПР на основе программных продуктов АСКОН. М.: Ж. САПР и графика, №12, 2015. – с. 2-4.

РОЛЬ БИОТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ПРОИЗВОДСТВА В ХЛЕБОПЕЧЕНИИ

Азербайев А.С

Научный руководитель-Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

azerbot96@inbox.ru

«И первобытный человек ел хлеб».

Хорошо известно, что искусство хлебопечения было знакомо древним египтянам но,

изучая историю хлеба, ученые установили, что хлеб значительно древнее египетских пирамид.

Ежедневная норма потребления хлеба в различных странах составляет 150—500 граммов на душу населения. Хлеб и хлебобулочные изделия, разнообразные по форме и по весу (все зависит от вкуса), выпекают из ржаной, пшеничной муки и из муки других злаков. С хлебом человек получает углеводы, белки, жиры, минеральные соли и витамины. С зерновыми продуктами, по данным разных исследований, человек в среднем получает более 50 процентов всего потребляемого белка, 15 процентов жиров и 70 процентов углеводов. Количество углеводов в хлебе составляет примерно половину его состава. Большое значение имеет количество белков в хлебе, их аминокислотный состав и биологическая полноценность. В зерне ржи содержится в среднем 10,7 процента белка, а в зерне пшеницы — 11,5 процента. Но, по мнению многих исследователей, аминокислотный состав ржаного хлеба полноценнее, чем пшеничного, так как содержание лизина, валина, треонина и метионина в белках ржи значительно выше. Некоторые исследователи отмечают, что белок пшеничного хлеба усваивается полнее, чем белок ржаного. Содержание жира в хлебе (без внесения его по рецептуре) достигает 1 процента. Пищевая ценность хлеба зависит не только от содержания отдельных веществ в исходном сырье, но и от особенностей его технологии. Для хлеба хорошего качества необходимы хорошие показатели по разрыхляемости и пористости, пропеченности мякиша, он должен отличаться прекрасным вкусом и ароматом [1].

Актуальность исследований по биохимии хлебопечения определялась в первую очередь необходимостью решения проблем промышленности: улучшение качества продукции из муки с пониженными свойствами, создание биологических улучшителей — ферментных препаратов, научное обоснование и совершенствование

разрабатываемых технологий. Основой хлебопекарного производства является биотехнология, базирующаяся на достижениях микробиологии, биохимии, химической технологии, молекулярной биологии, геной инженерии и генетики. Важнейшей особенностью биотехнологических процессов является то, что реакции образования и разрушения протекают с помощью живых микроорганизмов, которые потребляют из окружающей среды вещества, растут, размножаются, выделяют продукты метаболизма. В основе биотехнологии хлебопекарного производства лежат реакции обмена веществ, происходящие при жизнедеятельности дрожжевых клеток, молочнокислых бактерий и других микроорганизмов в анаэробных условиях.

В производстве хлеба из пшеничной муки высших сортов для проведения процессов брожения и кислотообразования применяют как чистые культуры микроорганизмов — дрожжевые клетки *Saccharomyces cerevisiae* (дрожжи прессованные хлебопекарные), так и различные формы молочнокислых бактерий. Последние в значительном количестве содержатся в муке, дрожжах и другом сырье и начинают размножаться при создании благоприятных условий [2].

В основе приготовления хлеба лежат процессы жизнедеятельности микрофлоры муки

и полуфабрикатов: хлебопекарных дрожжей, молочнокислых бактерий, обеспечивающих разрыхление теста за счет выделения диоксида углерода, насыщение жидкой фазы теста растворенной угольной кислотой. Повышение общей и активной кислотности полуфабрикатов, накопление в тесте специфических веществ, формирующих вкус и аромат готового хлеба.

Спиртовое брожение. В зависимости от способов тестоприготовления в хлебопекарных полуфабрикатах происходит преимущественно спиртовое брожение, вызываемое чистыми культурами хлебопекарных дрожжей, либо спиртовое брожение сочетается с молочнокислым брожением. Для полуфабрикатов хлебопекарного производства характерен анаэробный тип обмена веществ – спиртовое брожение. Процесс спиртового брожения – сбраживание дрожжевыми клетками продуктов – этанола и диоксида углерода осуществляется через ряд промежуточных продуктов с участием многочисленных ферментов, называемых зимазным комплексом.

Помимо микробиологических и биохимических процессов, протекающих при приготовлении хлеба, существенное влияние на формирование свойств и качество хлеба оказывают физико-химические процессы, протекающие под воздействием определенных факторов: воды, механического действия, рецептурных ингредиентов.

Наиболее распространенными способами приготовления теста из пшеничной муки являются опарный и безопарный. Кроме этого разработаны и используются ускоренные способы приготовления теста.

Тесто из ржаной муки готовят на густых или жидких заквасках и на отдельных предприятиях на подкисляющих сухих заквасках.

С момента замеса теста начинается процесс спиртового брожения, обусловленный дрожжами. Выделяющийся при брожении углекислый газ разрыхляет тесто, в результате чего его объем увеличивается. Производство хлеба включает в себя следующие этапы: приготовление теста, формование, расстойка, выпечка, подготовка к продаже.

Цель расстойки – восстановить нарушенную при формовании структуру теста и обеспечить разрыхление тестовой заготовки за счет выделения диоксида углерода при брожении. Параметры расстойки (температура, влажность, продолжительность) зависят от массы, влажности рецептуры, формы и других показателей тестовых заготовок. Наиболее часто используемыми параметрами среды являются температура 35-45С и относительная влажность – 75-85%.

Перед посадкой в печь расстойавшиеся тестовые заготовки подвергают отделке (наколка, надрезка, смазка) в зависимости от вида изделий.

Выпечка – один из важнейших процессов приготовления хлеба. В результате интенсивного протекания в тестовой заготовке биохимических, микробиологических, коллоидных и теплофизических процессов тестовая заготовка переходит в состояние готового выпеченного хлеба, т. е. образуется эластичный, сухой на ощупь мякиш, накапливаются вкусовые и ароматические вещества, формируются характерная окраска и толщина корки.

Свежесть хлеба может быть сохранена в течение достаточно длительного срока его хранения путем применения ряда мероприятий. Наибольшее практическое значение, несомненно, имеет метод замораживания продукта и хранение его при отрицательных температурах и в соответствующих условиях влажности окружающей среды. Для обеспечения свежести хлеба на более короткие периоды с успехом может быть применена упаковка продукта в водо-паронепроницаемую тару, обеспечивающую сохранение летучих компонентов хлеба [3].

Изложенный выше материал показывает, как сложны процессы, протекающие при выработке хлеба. Оценивая современное состояние биохимии хлебопечения в целом, прежде всего приходится отметить весьма различную степень изученности отдельных вопросов этой отрасли технической биохимии. Очень важной задачей является обоснование оптимальных параметров свойств полуфабрикатов, обеспечивающих высокий уровень качества готового продукта. Изложенный материал показывает, какими параметрами могут быть реологические свойства пшеничного теста и показатели активной кислотности ржаного и ржано-пшеничного. Однако для реализации этих возможностей необходимо получить обширный экспериментальный материал, который до настоящего времени отсутствует. Разработка и выявление таких свойств и характеристик является задачей ближайшего будущего.

Литература

1. Тайны продуктов питания. Г. М. Евстигнеев, Ю. А. Лившиц, О.Н. Сингаевский. Издательство «Пищевая промышленность» Москва 1972
2. Вестник Алтайской науки №1, 2015
3. Современные проблемы здорового питания. Инновации и традиции, Международная научно-практическая конференция (11-12 ноября 2014 года) г. Барнаул 2014

ВЫРАЩИВАНИЕ ЧЕЧЕВИЦЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Амангельдина Б.К.

Научный руководитель - Лоскутова Г.А., к.т.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

bota_95jan@mail.ru

Чечевица одна из древнейших сельскохозяйственных культур, **как и пшеница, она существовала еще в каменном веке. Семена чечевицы были обнаружены в гробницах Древнего Египта.** Наряду с широко используемыми бобовыми культурами такими как: горох, соя, нут, фасоль, в северных регионах Казахстана набирает свою популярность и чечевица. Это интересное, малораспространенное бобовое растение, которое в Казахстане совсем недавно стали выращивать как культуру, а в Акмолинской области впервые она была посеяна в 2015 году, работы по районированию этой культуры в Акмолинской области продолжены и в 2016 году была расширена площадь посевов в хозяйствах Зерендинского района. Чечевица (лат. Lens) — род травянистых растений семейства Бобовые (Fabaceae). Род включает 7 видов.

Эта культура перспективна в агрономическом аспекте, потому что пригодна к прямому комбайнированию, засухоустойчива. Культурная чечевица может быть: крупносемянная (тарелочная) и мелкосемянная. Они отличаются между собой ростом, размерами бобов, семян и периодом вегетации. Крупносемянную чечевицу используют главным образом для пищевых целей, мелкосемянную – на корм скоту.

Широко возделывается как пищевое и кормовое растение. По содержанию белка чечевица уступает лишь сое и в 2 раза превосходит пшеницу. Наиболее распространенные сорта чечевицы: коричнево-черная («Белуга»), красная чечевица («Египетская»), зеленая («Лайрд»), очищенная от оболочки («Французская зеленая»). Белковые вещества чечевицы легко усваиваются, растворимая клетчатка, входящая в состав чечевицы, благотворно влияет на работу желудочно-кишечного тракта. Из микроэлементов в чечевице присутствует калий, кальций, сера, фосфор, без которого плохо усваивается кальций, магний, железо, цинк,

марганец. После термической обработки эти вещества проявляют хорошую сохранность, а фолиевой кислоты чечевица содержит почти 90 % суточной потребности человека. Добавка чечевицы в мясные паштеты показала соответствие продукта (паштета) функциональной направленности. Введение 10 % чечевицы приводит к уменьшению содержания свободной влаги, что улучшает готовый продукт [1,2].

В ТОО «Зеренда Астык» культура чечевицы высевается с 2015 года в отделении с.Серафимовка 351 га, в 2016 году посевы ее были продолжены на площади 5000 га. Посев производился в период с 4 по 20 мая, расход семян 70-85 кг/га.

В результате наблюдений установлено, что при посеве должны быть использованы крупные и чистые семена, лучшей почвой для выращивания чечевицы является чернозём, температура почвы при посеве должна быть не ниже 6-7⁰С. Высевают её обычным рядовым способом, делая расстояние между рядами 15-20 см и между растениями 10-12 см, норма высева 70-85 кг/га, глубина заделки 3-5см и сроки сева с 10 до 25 мая, температурой воздуха при этом должна быть в интервале 15-20⁰С. Всходы, достаточно дружные, появляются на 6-8 день, цветение наступает через 40-45 дней после всходов и вегетационный период длится 75-115 суток.

Растение низкорослое с сильно ветвящимся стеблем высотой 15-75см, прямостоячим или склонным к полеганию, с разветвленной корневой системой, листья сложные, парноперистые, с 2-8 парами листочков, заканчиваются разветвлённым усиком, иногда его зачатком. Имеет плоды – бобы, в которых обычно находится от 1-3 семян с диаметром от 2-9 мм, их созревание происходит неравномерно. Сначала достигают спелости нижние бобы, а затем дозревают верхние. После созревания чечевицы отдается предпочтение уборке ее прямым комбайнированием. Чечевица выращенная на территории Акмолинской области Зерендинского района соответствует внешнему виду, цвету коричневой чечевицы, уступает лишь в размерах зерен, так как климатические условия не позволяют в полной мере осуществить желаемые цели.

Таблица 1 - Органолептические показатели сортов чечевицы

Показатели	Сорта чечевицы			
	Французская зеленая	Лайрд	Белуга	Египетская
Внешний вид	Зерна – свежие, неповреждены вредителями			
Цвет	Темно-зеленый	Зеленый	Коричневый	Красный
Аромат	Приятный, мучнистый, свойственный чечевице, без посторонних запахов			
Размер зерен, мм	2.....9	до 7	2.....3	5

Таблица 3 - Химический состав чечевицы

Сорт	Белки, %	Жиры, %	Углеводы, %
Темно-зеленая «Французская зеленая»	35	1,7	53
Зеленая «Лайрд»	24,4	1,1	53,7

Коричневая «Белуга»	32	1	21
Красная «Египетская»	30	1,2	50

Чечевица легко переносит засуху, но страдает даже от незначительных [заморозков](#).

Из зерна чечевицы, содержащего до 35% белка, 60% крахмала, 2,5% масла, изготавливают крупу, муку и другие продукты. Наилучшие предшественники – зерновые и пропашные культуры, накапливая азот чечевица является ценным предшественником для других культур.

Культура имеет высокие потребительские качества продукции разностороннего использования (пищевого, кормового и технического). Семена ее применяют в пищевой промышленности для приготовления белковых препаратов, колбас, консервов, некоторых сортов конфет, печенья. Также широко чечевицу используют в области кулинарии, из нее готовят супы, каши, вторые блюда и т.д. Питательность блюд из чечевицы обусловлена высоким содержанием в ней белка и витаминов группы В и РР и микроэлементов (до 4,5%). В средней порции блюд из чечевицы содержится половина суточной нормы железа. Вкусовые качества семян отличные, их употребляют в пищу в свежем и консервированном виде. На корм используют ее солому и полосу. В чечевичной полосе больше белка (до 18%) чем в зерне овса и ржаных отрубях и солома содержит до 14% белка по питательности приближается к хорошему луговому селу. В таблице 4 дан сравнительный химический состав чечевицы в сравнении с другими бобовыми культурами.

Таблица - Сравнение химического состава чечевицы с другими бобовыми культурами

Культура	Белки	Жиры	Углеводы
Чечевица	32	1,2	21
Горох	5	0,2	13,3
Нут	20	4,5	50
Соя	35	17,3	17,2

Кроме хороших пищевых достоинств, чечевица с давних времён ценилась как лекарственное растение. Ещё древнеримские врачи использовали чечевицу для лечения желудочных заболеваний и нервных расстройств, считая, что её постоянное употребление в пищу делает человека спокойным и терпеливым. Настой из чечевицы рекомендовали пить при заболевании оспой. Также отвар чечевицы рекомендуют принимать при почечнокаменной болезни, заболеваниях печени. Чечевичную муку, смешанную со сливочным маслом, используют для лечения ожогов и дерматитов.

В двух хозяйствах Зерендинского района Акмолинской области на основании положительных результатов введения в культуру чечевицы в северные регионы Казахстана поставлена цель расширить посевы до 10000 га под этой культурой и соответственно продолжить изучение ее состава, возможности использования ее в разных направлениях агропромышленного комплекса региона.

Литература:

1. Мартемьянова Л.Е., Ясаков А.В. -Зернобобовая культура в производстве консервов мясных паштетных. - Вестник алтайской науки №1 (23) 2015г. с. 439 – 441.
2. Патракова И.С. Технология функциональных мясопродуктов: учебное пособие // И.С.Патракова, Г.В. Гуринович. – Кемерово, 2007. 128 с.

ИЗУЧЕНИЕ МЯСНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ КАЗАХСКИХ КУРДЮЧНЫХ ОВЕЦ В КАЗАХСТАНЕ

Ахметова С.С.

Научный руководитель: Омарханов С.Ш. к.с/х.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Saya_26@list.ru

В современных условиях сельскохозяйственного производства необходимо создать такое продуктивное направление в овцеводстве, которое соответствовало бы интересам интенсивного ведения отрасли с максимальной экономической отдачей. Анализируя передовой опыт нашего и зарубежного овцеводства, следует отметить, что при интенсивном пути развития сельскохозяйственного производства и потребности населения для хозяйственных нужды целесообразно разводить местных казахских грубошерстных курдючных овец, дающих дешевую баранину и необходимую для промышленности грубую и полугрубую шерсть.

Одним из основных направлений овцеводства Казахстана является мясо-сальное, которое дает значительное количество наиболее дешевой баранины и необходимую для промышленности грубую и полугрубую шерсть. Курдючные овцы по численности поголовья – более 3,5 млн., занимают одно из первых мест в стране. Основная масса их распространена в полупустынной, пустынной и сухостепной зонах Восточно-Казахстанской, Актюбинской, Акмолинской, Кустанайской, Павлодарской, Западно-Казахстанской и Атырауской областей.

Исключительное разнообразие и резкие контрасты экологогеографических условий различных мест обитания, социально – географические особенности жизни народов, разводящих этих овец; породили многообразие пород, отродий и экологических типов курдючных овец. Эти эколого-географические группы курдючных овец, при большом сходстве общих зоологических признаков, отличаются друг от друга разной мясо-сальной и шерстной продуктивностью, некоторыми особенностями в экстерьере, краниологическими признаками.

Овцы являются наиболее распространенным на земном шаре видом сельскохозяйственных животных благодаря многим ценным биологическим и конституциональным особенностям, прежде всего высокой адаптивной способности. Они более технологичные животные, пригодны к любой системе ведения отрасли, а именно от чисто стойлового до круглогодичного пастбищного содержания.

По утверждениям Н. В. Насонова курдюк приобретенный в процессе эволюции под влиянием естественного и искусственного отбора был усовершенствован в одно из наиболее ценных хозяйственных полезных признаков, имеющее большое селекционное значение.

Курдюк овец является основным резервуаром для накопления жира и расходуется для поддержания физиологического состояния животных в период неблагоприятных условий года, обуславливая их высокую жизнеспособность и приспособленность к экстремальным условиям сухостепных, пустынных, полупустынных и других видов пастбищ.

Устойчивость курдючных пород к природным неблагоприятным факторам внешней среды обуславливается их способностью к значительному накоплению жира и образованию мощных жировых отложений – курдюка. Как курдючные овцы, так и близкие к ним жирнохвостые породы обладают этой способностью к усиленной ассимиляции

энергетических потенциалов в теле, что обеспечивает возможность длительного переживания в условиях недостаточного кормления зимой. Эти жировые отложения относятся многими биологами к числу адаптации, имеющих длинную историю возникновения в эволюции и использованную человеком в процессе искусственного отбора.

Как известно, характерной чертой сельскохозяйственных угодий республики, является большой удельный вес природных пастбищ. Поэтому до середины двадцатого столетия местное население в основном разводили грубошерстных овец мясо-сального направления продуктивности, наиболее приспособленных к экстремальным условиям их разведения. Уровень, характер продуктивности и жизнеспособность этих овец складывались под влиянием естественного отбора и народной селекции.

Казахские курдючные овцы отличаются выносливостью при круглогодичном пастбищном содержании в природно-климатических и кормовых условиях сухих степей, полупустынь и пустынь. Они легко совершают большие переходы и обладают способностью отлично нагуливаться в экстремальных условиях естественных пастбищ. Благодаря многим ценным биологическим особенностям курдючных овец, населением умело и эффективно использовались огромные пастбищные массивы. Пастбища распределялись по сезонам их использования на летние (жайлау), осенние (куздеу), зимние (кыстау) и весенние (коктеу). Каждый вид пастбища наиболее полно обеспечивает эффективность содержания овец в течение всего сезона.

Курдючные овцы обладая крепкой конституцией, выносливостью и неприхотливостью, довольно скороспелы, причем особенно быстро развиваются ягнята в подсосном периоде и прекрасно используют травостой естественных пастбищ.

Многие конституционально-продуктивные особенности курдючных овец отмечены в трудах А. И. Жандеркина и других. Они отмечали, что казахские курдючные овцы прекрасно приспособлены к природно-климатическим и кормовым условиям огромных районов сухих степей, пустынь и полупустынь, хорошо переносят суровые зимние стужи и летнюю засуху и выдерживают круглогодичное пастбищное содержание.

Курдючные овцы отличаются высокой нагульной способностью, благодаря чему они быстро восстанавливают потерю в живой массе к моменту выгорания растительного покрова на летних пастбищах.

Вместе с тем, исключительная приспособленность к круглогодичному пастбищному содержанию, высокая мясо-сальная продуктивность, скороспелость молодняка курдючных овец в первый год жизни, выработанные естественным и многовековым искусственным отбором делают их наиболее перспективными для разведения их в экстремальных условиях пустынь и полупустынь.

В условиях круглогодичного пастбищного содержания в Казахстане издавна разводили курдючных овец с грубой шерстью, с крепкой конституцией, выносливых и хорошо приспособленных к местным природно-климатическим условиям.

В настоящее время технологии производства баранины придает достаточно большое значение. Здесь в настоящий момент достаточно высокий уровень конкуренции, который с каждым годом увеличивается, чем на других продовольственных рынках. Основное внимание следует уделять на максимальное производство экологически чистого диетического мяса-молодой баранины, поэтому создание и внедрение в производство технологии выращивания молодняка мясо-сальных овец для спроса современного рынка считается задачей актуальной.

В связи с этим перед нами ставились следующие задачи: изучить воспроизводительную способность и молочность маток, рост, развитие и жизнеспособность молодняка; экстерьерные особенности сравниваемых групп, мясную и шерстную продуктивность, качество шерсти, а также выявить экономическую эффективность разведения мясо-сальных овец.

Казахские курдючные овцы обладают высокой скороспелостью и характеризуются крупным живой массой. В новых условиях они имеют такую же продуктивность, как их сородичи на родине.

Среднесуточный прирост казахских курдючных овец от момента рождения до отбивки составляет 250 - 350 г., что свидетельствует о высокой энергии их роста. Живая масса ярок при отбивке составляет 53,5 % от живой массы взрослых овец.

Литература

1. Кожанов О., Мясные качества эдильбаевских овец в условиях Юга Павлодарской области. Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, 1973; №10, с. 43 - 46.
2. Медеубеков К.У., Кубашев С.К., Абдулин В.А. Овцеводство. - М.: Колос, 1977 - 112 - 118 с.
3. Кияткин П.Ф. Курдючные овцы и племенная работа с ними, Ташкент, 1968 - 45 с.
4. Канапин К.К., Ахатов А.А. Развитие мясо - сального овцеводства в Казахстане. Вестник сельскохозяйственной науки Казахстана, 1994 - №11 - с. 77 - 81.

THE IMPORTANCE OF ENGLISH LANGUAGE IN MY PROFESSION

Дель В.С.

Научный руководитель: Дубинец И.М., магистр, ст. препродаватель,
Лоскутова Г.А., доцент, к.т.н., Русол И.Г., ст. преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
del.1997@inbox.ru

English is one of the most widely language spoken around the world as well as the most taught. We learn English, because it will help us in the future. Nowadays, there is almost no job where English isn't necessary. In addition, learning languages is a great way to develop our brains

Learning English people must have a clear purpose. They must know why they want to learn English. The awareness of the reason for leaning gives you the right motivation and focus. I learn English, because I understand that I can use it. For example, if I go to England I will be able to speak to my English partners. English is used not only in England, but also in other countries.

Another reason why English is so important is that it is the language of science. If you refer to any engineering manual whichever kind of it, either a specification for a machine-tool made in Germany, or a manual with instructions of a Chinese equipment. We will be able to read them both in English. The international etiquette standards in the civil airlines suggest the ability to speak English as the essential and absolutely necessary requirement. If you are going to take part in any prestigious conferences, you are bound to translate your presentation into English to make it clear and informative not only for one nation but also for many other nations. To be successful in science you have to know English for special purposes.

According to analysts, there is a new trend in Kazakhstan - an acute shortage of blue-collar workers, i.e., technical specialists in engineering, construction, extraction and processing. "Production, construction, mining and other industries are becoming more innovative and technological, that is why these sectors of the economy urgently need highly qualified specialists [1].

Now I am a second year student and I am doing a transport, transport technique and technology degree. In this article I am going to talk about the internal combustion engine. We will study the subject, called "The power plants", in which I will need my knowledge about ICE. I'm interested in this topic because, first of all, it is directly related to my future profession. I'd like to learn about new innovative technologies offered in the world as well.

To begin with what is the engine?

An internal combustion engine (ICE) is a heat engine where the combustion of a fuel occurs with an oxidizer (usually air) in a combustion chamber.

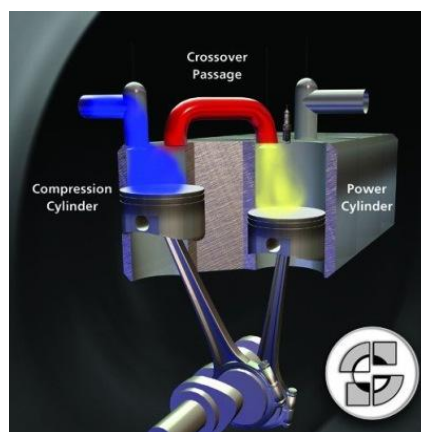

The engine is the source of power that makes the car move. A diesel engine is a machine which produces power by burning oil in the air which has been squeezed to a high pressure by a moving piston. Since it is a machine that produces power, it is called an engine, and since the burning or combustion takes place within the engine itself, it is called an internal-combustion engine. A steam engine uses steam made by burning fuel outside the engine. That is external combustion.

To compress the air, put in the oil, and produce power, every diesel engine must have certain basic parts. It must have a cylinder, in which a piston can slide in and out to make strokes. The piston must be connected to a mechanism which controls its sliding. For this purpose, ordinary engines use a crank mechanism. This consist of, first, a shaft, which can revolve in circular guides called bearings and which has a crank (which turns in a circle when the shaft revolves), and, second, a connecting rod which, as the name implies, connects the crank to the piston.

The connecting rod is a straight rod with a bearing at each end. The crank mechanism (which is also used in many other kinds of machinery) is a device for converting the in-and-out motion of the piston to the rotating motion of the crankshaft. The power produced by the engine is taken off by the crankshaft. Other basic parts are necessary. Valves are needed to let the air into the cylinder, and also to let out the burnt or spent gases after they have done their work. Also a spray nozzle or fuel injector is needed to deliver the oil for burning in the form of a finely divided spray. (It works something like the nozzle on a garden hose). To do this the oil must be put under pressure. This is accomplished by a pump which is called a fuel-injection pump.

Recently, I've read an article that discusses the dangers of ICE, namely, the impact on the environment. With complete combustion of hydrocarbons, the end products are carbon dioxide and water. However, it is technically impossible to achieve complete combustion in piston ICEs. Today about 60% of the total amount of harmful substances emitted into the atmosphere of large cities is accounted for by road transport. A rather sad picture. But, now, scientists from all over the world are at the stage of developing such engines that not only drastically reduce the amount of harmful fuel, they serve as a technological bridge that will lead us to a fully electrified future [2]. For example, Scuderi Split Cycle engine (see pic. 1).

Drawing 1

Here is another in our long series of new engines, trying to change the way we think about internal combustion engines, ready to go except they're waiting for investment. This is the Scuderi Split Cycle engine. It uses two cylinders, one for intake and compression and the other for power and exhaust. After compression, the charge is rapidly transferred to cylinder two where the turbulent mixture is burned more rapidly than usual meaning it's cleaner than a standard engine, hence the name split cycle.

Thanks to this technology, we can use two cylinders out of four for free. As computer models show, the Scuderi engine improves economy by 50 percent compared to its conventional counterparts.

It's a great idea, just like many of the other engines that pop up, but the news now is hybrid, hydrogen, biodiesel, electric and all of the really new technologies.

Mazda has always been famous for its innovative solutions. They have models of serial cars with rotary engines, and now they have set about saving fuel. A new-generation highly-efficient direct-injection gasoline engine that achieves the world's highest gasoline engine compression ratio of 14.0:1 [3].

Features of SKYACTIV-G (see pic. 2):

1. The world's first gasoline engine for mass production vehicles to achieve a high compression ratio of 14.0:1.
2. Significantly improved engine efficiency thanks to the high compression combustion, resulting in 15 percent increases in fuel efficiency and torque.
3. Improved everyday driving thanks to increased torque at low- to mid-engine speeds.
4. A 4-2-1 exhaust system, cavity pistons, multihole injectors and other innovations enable the high compression ratio.
5. The 15% improvement in fuel efficiency and torque was calculated by comparing SKYACTIV-G to Mazda's current gasoline engine [4].

Compression ratio, fuel economy and torque vary according to market, carline and transmission. These are just some examples of new technologies that solve environmental problems.

Drawing 2

President of our country N.A. Nazarbayev said: "Kazakhstan in the modern world should be perceived as a highly educated country whose population uses three languages: the Kazakh language is the state language, the Russian language as the language of national communication, English is the language of successful integration into the global economy" [5]. Therefore, in the need to learn English, we can't doubt. The future of the country lies in the hands of the youth. Therefore, we must do everything possible that is in our power, for the prosperity of our Motherland.

Literature:

1. <http://top-news.kz/index.php>;
2. <http://mirnt.ru/auto/novye-tehnologii-v-dvihateljah-vnutrenneho-shoraniya>;
3. <http://thekneeslider.com/scuderi-split-cycle-engine>;
4. <http://www.mazda.com/en/innovation/technology/skyactiv/skyactiv-g>;
5. <http://strategy2050.kz/ru/book/post/id/74>.

ОЦЕНКА КАЧЕСТВА КРУПЯНОГО ЗЕРНА

Жексенбаева Ж.К.

Научный руководитель: Шунекеева А.А., магистр технических наук, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

zheksenbaeva_z@mai.ru

Производство крупы известно с древних времен. Крупа представляла собой примитивно ошелушенное зерно, пригодное для использования в пищу. Технологический процесс современного производства крупы включает многие приемы подготовки зерна и обработку ошелушенного ядра, которые могут оказать существенное влияние на свойства конечного продукта.

Основным сырьем для крупяного производства является зерно и семена следующих культур: проса, ячменя, овса, гречихи, кукурузы, риса, гороха.

Качество вырабатываемой крупы определяется качеством исходного сырья.

Крупа, полученная из здорового, полностью созревшего зерна отличается более высоким качеством, которое остается достаточно стабильным в течение всего срока хранения.

Крупа из дефектного сырья более низкого качества, а также такое сырье обладает рядом особенностей, которые нельзя не учитывать в процессе производства и хранения крупы.

В процессе производства крупы можно выделить три блока определения показателей качества продуктов:

- 1) показатели качества исходного крупяного сырья;
- 2) показатели качества, которые определяются на различных этапах технологического процесса производства крупы;
- 3) показатели качества готовой продукции.

К основным показателям качества крупяного сырья относятся цвет, запах, зараженность, влажность, засоренность, типовой состав, крупность, выравненность, количество испорченных зерен, пленчатость, содержание ядра и мелких зерен.

В зерне риса дополнительно определяют стекловидность, количество зерен с красной плодовой и семенной оболочками, пожелтевшим эндоспермом, меловых, глютинозных, надломанных и с надтреснутым эндоспермом.

В настоящее время все эти показатели можно определить только органолептически (цвет, запах, вкус) или визуально, то есть при определении на результат оказывает заметное влияние человеческий фактор.

В процессе производства крупы оценивается, скорее, эффективность работы технологического оборудования, нежели качество промежуточных продуктов, об этом можно судить лишь косвенно: чем эффективнее работает машина, тем выше качество продукции.

Оценка качества готовой крупы показала, что в процессе производства заметно снижается содержание клетчатки и золообразующих элементов. Это связано с тем, что эти вещества в основном составляют оболочки зерна, которые удаляются при шелушении и шлифовании[1].

Для установления *цвета* часть образца рассыпают тонким сплошным слоем на листе чёрной бумаги или чёрной доске и рассматривают крупу при дневном рассеянном свете.

Для установления *запаха* около 20 г крупы высыпают на чистую бумагу и исследуют её запах, отмечая присутствие затхлого, постороннего запаха или запаха плесени.

Для усиления ощущения запаха можно поместить крупу в фарфоровый стакан, накрыть часовым стеклом и прогреть в течение 5 минут на кипящей водяной бане, или высыпать крупу в стакан и на 2...3 минуты облить её горячей, около 60 °С водой.

Вкус определяют в размолотой крупе путём разжёвывания около одного грамма. При установлении вкуса следует обратить внимание на наличие *хруста*. Устанавливают следующие оттенки вкуса: нормальный, с горечью, кислый, посторонний привкус. В

спорных случаях запах, вкус и хруст крупы определяют путём дегустации сваренной из неё каши.

Для проведения анализа содержания доброкачественного ядра взвешенную на технических весах навеску крупы (от 20 до 100 г, в зависимости от вида крупы) помещают на анализную доску и с помощью пинцета разбирают на следующие фракции:

- сорная примесь (минеральная и органическая примесь, семена культурных и сорных растений);
- испорченные зёрна крупы (явно изменившиеся по цвету);
- необрушенные зёрна данной культуры (с оболочками);
- мучель;
- битые и колотые зёрна (в случае недроблёной крупы).

Каждую фракцию отдельно взвешивают на технических весах и определяют её процентное отношение к навеске крупы.

Содержание доброкачественного ядра (*ДЯ*) рассчитывают по формуле (в процентах)

$$ДЯ = \frac{100}{\begin{matrix} (сорная \ примесь + испорченное \ зерно + \\ + \ необрушенное \ зерно + мучель + битое \ зерно - \\ - \text{сверх допустимой нормы}) \end{matrix}}$$

Показатель (*ДЯ*) определяют с точностью до 0,1 %. Допускается расхождение между двумя параллельными определениями не более 0,5 %.

Для лучшего распознавания мучнистых и глютинозных зёрен их обрабатывают слабым раствором йода (2–3 капли йодной настойки на 10...15 мл дистиллированной воды). Глютинозные ядра при этом приобретают красно-бурую или коричневую окраску, обусловленную содержанием продуктов распада крахмала до декстринов. Мучнистые ядра тёмно-синей окраски, обусловленной содержанием крахмала.

Для определения влажности и кислотности навеску крупы массой 50 г предварительно измельчают на лабораторной мельнице, перемешивают продукт помола и отбирают для проведения анализов навески, предусмотренные методиками.

Определение *влажности крупы* проводится высушиванием в сушильном шкафу навески массой 2,5...5 г (при 130...140 °С в течение 40 мин) по убыли её массы.

В два пустых бюкса, просушенных до постоянной массы и взвешенных на аналитических весах, помещают 2...2,5 г крупы, взвешивая бюксы с навеской с точностью до 0,0002 г. Взвешенные бюксы с крупой помещают в сушильный шкаф, разогретый до температуры 140 °С. После повторного установления этой температуры высушивание крупы ведут в течение 40 мин. Далее бюксы охлаждают в эксикаторе и взвешивают на аналитических весах.

Влажность крупы, %, рассчитывают по формуле

$$w = 100 \cdot (m_1 - m_2) / m,$$

где m_1 – масса бюкса с крупой до высушивания, г;

m_2 – масса бюкса с навеской после высушивания, г;

m – масса навески крупы до высушивания, г.

По результатам анализа делается заключение о соответствии крупы требованиям стандарта.

Зольность определяют для манной крупы, мелкой кукурузной крупы и всех видов зерновых хлопьев, включая овсяные. Определение зольности проводится озолением крупы в муфельной печи с последующим выражением массы несгораемого остатка золы в процентах на сухое вещество навески.

В два пустых фарфоровых тигля, прокалённых до постоянной массы и взвешенных на аналитических весах, помещают 2...2,5 г крупы, взвешивая тигли с навеской с точностью до 0,0002 г. Взвешенные тигли с крупой помещают в муфельную печь и озоляют навески до тех пор, пока цвет золы не станет белым или светло-серым. Далее тигли охлаждают и снова взвешивают на аналитических весах.

Зольность, % на а.с.в., вычисляют по формуле

$$З = \frac{m_z \cdot 10000}{m \cdot (100 - \omega)},$$

где m_z – масса золы, г;
 m – масса навески крупы до озоления, г;
 ω – влажность крупы, %.

Развариваемость крупы определяют продолжительностью варки (в минутах), необходимой для доведения крупы до готовности к употреблению. Крупу перед определением развариваемости не моют, продолжительность варки (время в минутах) считают с момента погружения стакана с крупой в кипящую водяную баню до окончания варки – момента готовности каши. Для определения развариваемости крупы в водяную баню наливают до 2/3 объёма воды, баню включают в сеть и доводят воду до кипения.

В два стеклянных химических стакана ёмкостью от 100 до 150 мл наливают по 50 мл горячей воды и добавляют по 0,2 г предварительно взвешенной поваренной соли. Стаканы помещают в кипящую водяную баню, их содержимое перемешивают до растворения соли.

Когда вода в стаканах нагреется до 95...96 °С, в них высыпают по 10 г анализируемой крупы и закрывают часовым стеклом. Уровень воды в бане должен быть немного выше уровня крупы в стаканах – такой уровень поддерживают до окончания варки.

Пробы для установления готовности крупы отбирают через 20...25 минут от начала варки и, при необходимости, повторяют через каждые 3 минуты. Для этого ложечкой из середины стакана (на глубину ложечки) на предметное стекло отбирают 5...6 крупинок, накрывают сверху другим стеклом и раздавливают вручную крупинки между стёклами. Сваренной считается совершенно мягкая, но не деформированная, крупа, которая при раздавливании между стёклами не имеет мучнистых неспрочерненных частиц.

После определения времени варки из другого стаканчика устанавливают весовой и объёмный привар. Для этого содержимое стаканчика выкладывают в сито и дают стечь жидкости (2...3 минуты), взвешивают крупу и, разделив вес вареной крупы на 10, рассчитывают весовой привар. Затем определяют объём каши и рассчитывают объёмный привар. Для определения первоначального объёма крупы в цилиндр на 100 мл наливают 50 мл воды, погружают в воду сырую крупу и, по увеличению объёма воды рассчитывают объём крупы[2].

По результатам работы можно сделать следующий вывод: в настоящее время остро встает вопрос о разработке приборов, которые позволили бы определять качество сырья и готовой крупы, по возможности, исключая влияние человеческого фактора[1].

Литература

1. Сидорова А.А. 3-я Всероссийская научно-техническая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых "Наука и молодежь". Секция «Технология и оборудование пищевых производств». / Алт. гос. техн. ун-т им. И.И. Ползунова. – Барнаул: изд-во АлтГТУ, 2006. – 70 с.
2. Зерно и зернопродукты. В 2 кн. Кн.1. Зерно, мука, крупы. Технология и оценка качества: учебно-методическое пособие для студентов специальностей: 080401 «Товароведение и экспертиза товаров», 260601 «Машины и аппараты пищевых производств», 240706 «Автоматизированное производство химических предприятий» всех форм обучения / Е.Ю. Егорова, М.В. Обрезкова, Ю.Г. Гурьянов; Алт. гос. техн. ун-т, БТИ. – Бийск: Изд-во Алт. гос. техн. ун-та, 2011. – 141 с.

МЕТОДЫ ОТМЫВАНИЯ КЛЕЙКОВИНЫ

Каиржанова А.А

Научный руководитель: Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент, Дубинец И.М., магистр с/х наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
Asem_794@mail.ru

Если замесить тесто из пшеничной муки и воды, а затем промыть это тесто в воде температурой 18-20 С, то часть веществ (крахмал и другие растворимые в воде вещества) из образца теста вымоются, а часть останется в виде эластичной клейкой массы. Эту массу и называют клейковиной. Основой клейковины являются нерастворимые в воде белки глиадин и глютен, связанные с другими соединениями. Содержание глиадина и глютена в клейковине колеблется от 20 до 24%. Глиадин - [гликопротеин](#), растворимый в спирте белок, получаемый из пшеницы. Эти белки являются важнейшими для приготовления хлеба и задания его формы. Глютен в виде клейковины имеет большое значение в хлебопекарной промышленности, определяя такие характеристики теста, как вязкость, эластичность и упругость при смешивании с водой, и служит одним из критериев определения качества муки. В хлебопекарной пшеничной муке разных сортов содержание (массовая доля) сырой клейковины нормируется в соответствии с нормативными документами. В таблице 1 указаны нормы содержания сырой клейковины и ее качественные показатели в пшеничной муке разных сортов [1].

Таблица 1-Содержание клейковины в различных сортах пшеничной муки

Сорт муки	Содержание клейковины
Мука хлебопекарная	
Крупчатка	30
Высший сорт	28
Первый	30
Второй	25
Обойная	20
Мука макаронная из твердых сортов пшеницы	
Высший сорт (крупка)	30
Первый сорт	32
Второй сорт	25
Мука макаронная из мягких сортов пшеницы	
Высший сорт (крупка)	28
Первый сорт (полукрупка)	30

Если хлебопекарная способность пшеницы зависит от содержания в ней клейковины, то в еще большей степени она определяется качеством этой клейковины. Под качеством клейковины обычно подразумевают совокупность ее физических свойств: растяжимость, упругость, эластичность, вязкость, связность, а также способность сохранять исходные физические свойства в процессе отмыывания и последующей отлежки. Хорошая клейковина должна быть достаточно связной (не распадаться на отдельные части), эластичной, в меру упругой и растяжимой. Если клейковина будет слишком упругой (крепкой) и малорастяжимой или наоборот слишком слабой и сильно растяжимой, то такая клейковина не сможет образовать в тесте высокопористый объемный каркас, заполненный пузырьками газа, то есть клейковина должна обладать хорошей эластичностью, средней способностью к растяжению и средними показателями упругости [2].

Существует несколько методов отмыывания клейковины-ручной и механизированной на приборе У-МОК (устройство для механизированного отмыывания клейковины). При ручном

методе клейковину определяют следующим образом: взвешивают на весах технических весах 25,0 г пшеничной муки (точность взвешивания должна составлять не менее 0,1г); помещают навеску муки в фарфоровую чашку и добавляют 14 мл воды - из воды и муки шпателем замешивают однородное тесто и скатывают его в шарик. Закрывают чашку с шариком стеклом или полиэтиленовой пленкой и оставляют на 20 мин, для набухания белков клейковины; 3-4 раза аккуратно промывают шарик теста в воде, над ситом (во время промывания тесто разминают и выворачивают). Температура промывной воды: 18 — 20°С. Мутную воду из емкости для отмывания клейковины сливают чрез густое шелковое сито, чтобы не потерять кусочки отмываемой клейковины. Кусочки клейковины, оставшиеся на сите, присоедините к отмываемому образцу. По мере отмывания образца клейковина становится более упругой и связной. Отмывание клейковины проводят до тех пор, пока промывная вода не станет прозрачной. Несколько раз отжимают отмытую клейковину между ладонями, протирая их время от времени сухим полотенцем. После того, как комочек клейковины начинает прилипать к рукам, его взвешивают на весах и записывают полученный результат. Повторяют операцию отмывания, отжимания и взвешивания клейковины. Если результат повторного взвешивания совпадет с первым с точностью до 0,1 г, значит, клейковина отмыта качественно. Если результаты не совпадают, повторяют отмывание еще раз. Доказательством хорошего отмывания клейковины является проба на йод. Выдавливает из отмываемой клейковины 2-3 капли воды и добавляют к ним каплю раствора йода. Отсутствие синего окрашивания свидетельствует о том, что клейковина полностью отмыта от крахмала. Умножают полученную при взвешивании массу отмытой клейковины (в граммах) на 4. Полученный результат соответствует массовой доле содержащейся в муке сырой клейковины.

Определение качества клейковины. О качестве сырой клейковины можно судить по ее консистенции, цвету, растяжимости и эластичности. Слабая клейковина после отмывания образует достаточно однородный и хорошо растягивающийся липкий комочек. Сильная (крепкая) клейковина после отмывания чаще всего выходит в виде отдельных долек или сплошного упругого пористого комочка. А для определения количества клейковины используют оборудования такие как У-МОК (устройство для механизированного отмывания клейковины). В настоящее время существуют различные виды механизированных машин для отмывания клейковины. Такие как У 1-МОК-1МТ; У1-МОК-3М; У1-МОК-М1. Все вышеперечисленные машины различны по строению, мощности и времени потребляемой для отмывания клейковины. Рассмотрим один из видов механизированных машин для отмывания клейковины (см. рис. 1).

Рисунок 1- Устройство для механизированного отмывания клейковины У1-МОК-1М Предназначено для отмывания сырой клейковины из зерна (шрота) пшеницы и пшеничной муки. Устройство применяется в лабораториях хлебоприемных

предприятий, мукомольных заводов и других предприятий отрасли хлебопродуктов и сельского хозяйства.

Устройство для механизированного отмывания клейковины У1-МОК-1М Принцип работы устройства основан на механическом воздействии вращающегося рабочего органа на пробу теста, помещенную в отмывочную камеру, при непрерывной подаче в нее воды. В результате происходит выделение сырой клейковины, а отмытый крахмал и оболочки выносятся на ловушечное сито приемной ванны. Устройство состоит из корпуса, отмывочного узла, электропривода, регулятора зазора, гидросистемы, блока-реле времени, пульта управления [3].

Конечно, такие машины как У1-МОК-1М ускоряют и облегчают процесс отмывания клейковины, однако такие автоматизированные машины не редко допускают ошибки, и имеют погрешности (расхождение результатов), в различных лабораториях, где определяют

количество клейковины. А вот качество клейковины определяется с помощью прибора ИДК (Измеритель Деформации Клейковины), способного измерять упругость сырой клейковины. В настоящее время разработаны различные модификации этого прибора, позволяющие с разной степенью точности определять способность клейковины сопротивляться деформирующему воздействию. Время, затрачиваемое на 1 измерение, составляет около 35 секунд.

Результат измерений качества клейковины выражается в условных единицах ИДК[4].

Шкала прибора ИДК 3М позволяет выполнять измерения в пределах от 0 до 150 усл. ед. ИДК с точностью до $\pm 0,5$ усл. ед. ИДК. Если испытания клейковины на приборе ИДК показали результат более 80 единиц, значит клейковина муки слабая. Проблем при переработке такой муки на хлеб не избежать, а вот для выработки многих мучных кондитерских изделий такая мука вполне подойдет. При надавливании образец слабой клейковины легко деформируется (сплющивается). Слабая клейковина характеризуется плохой эластичностью, поэтому она сильно растягивается. После растяжения форма образца не восстанавливается. Тесто из муки со слабой клейковиной обладает слабой формоустойчивостью и сильно расплывается. Под воздействием углекислого газа, выделяемого дрожжами, тесто из муки со слабой клейковиной быстро поднимается, а затем опадает и уже не восстанавливает свой объем. Мука со слабой клейковиной доставляет множество хлопот хлебопеком. Изделия из такой муки получаются низкого объема, расплывчатой формы, с плохой пористостью [5].

Если испытания клейковины на приборе ИДК показали результат менее 50 единиц, значит клейковина муки крепкая. Крепкая клейковина обладает невысокой эластичностью, она с трудом растягивается, а при растяжении легко разрывается. Углекислый газ, выделяемый в тесте дрожжами, не может в достаточной степени растянуть такую клейковину и создать развитую пористость, в результате изделия получаются пониженного объема с весьма грубой пористостью и крошливым мякишем.

Приборы ИДК помогают определить качество клейковины, полученной из муки различных сортов зерновых культур.

Таким образом, количество клейковины предпочтительней отмывать ручным методом так как, механизированные устройства для отмывания клейковины имеют потери и неточности в процессе ее отмывания.

Литература

1. Н. П. Козьмина.; А.И. Попцова. Зерно и продукты его переработки /1992г;
2. Проскуряков, Бундель и Зезюлинский, /Физико – химические свойства клейковины/ 1998;
3. Таб.1 <http://hleb-produkt.ru/hlebobulochnye-izdeliya/himicheskiy-sostav-pshenichnoy-muki.html>
4. С.Т.Антипов,И.Т.Кретов,А.Н.Остриков,В.А.Панфилов,Машины и аппараты пищевых производств,ФГУП «Издательство Высшая школа»,2001г ;
5. <http://proflab.com.ua/produkt/product-details/ustrojstvo-dlya-otmyvaniya-klejkoviny-u1-mok-1mt.html>
6. http://k-tasymal.kz/idk-3_m_pribor_dlya_opredeleniya_ka

СПОСОБ ВЫПЕЧКИ, ПОЗВОЛЯЮЩИЙ СНИЗИТЬ УСЫХАНИЕ ПШЕНИЧНОГО ХЛЕБА

Маманова Г.Н.

Научный руководитель: Шунекеева А.А., магистр технических наук, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

mamanovaa@inbox.ru

Хлеб – один из наиболее потребляемых населением продуктов питания. При хранении хлеба потребительские показатели его качества снижаются: хлеб теряет мягкость, повышается крошковатость мякиша и снижается эластичность, теряются вкус и аромат, присущие свежему изделию. В практике мирового хлебопечения активно ведутся работы, направленные на изыскание наиболее рациональных способов хранения хлеба с целью удлинения сроков сохранения его свежести. Одним из возможных методов сохранения потребительской свежести хлеба является упаковка готового хлеба сразу после его остывания в пленочные материалы. Усыхание хлеба начинается сразу же после выхода его из печи, и до момента остывания хлеба и его упаковки, происходят неизбежные потери влаги и массы[1].

Основным фактором интенсивного усыхания остывающего хлеба является разница температур между коркой и мякишем. Перемещение влаги из мякиша к корке в этом периоде также ускоряется вследствие высокой температуры хлеба. По мере остывания скорость усушки хлеба снижается и, начиная с определенного периода, становится практически постоянной. Поэтому чем быстрее будут охлаждены изделия, тем ниже окажется величина усушки за один и тот же период хранения.

Второй период усушки хлеба протекает медленно и вызывается концентрированным перемещением влаги от мякиша к корке.

Усушка за период остывания составляет 2-4% от массы хлеба после выпечки и зависит от температуры, влажности, удельной поверхности хлеба и параметров воздуха в остывочном отделении.

Основное влияние на величину усушки оказывает, температура воздуха в остывочном отделении. Чем ниже температура воздуха, в котором находится хлеб, тем скорее он остынет до температуры окружающей среды и тем короче будет первый период усушки хлеба, и пределах которого интенсивность усушки хлеба наибольшая. Пониженная температура воздуха замедляет процесс усушки хлеба и во втором периоде усыхания — в период постоянной скорости этого процесса. Чем более влажный воздух, тем медленнее должна идти усушка. Однако в первом периоде влияние относительной влажности на интенсивность усушки незначительно, а во втором периоде, когда температура его не превышает температуру окружающей среды, влияние относительной влажности воздуха на интенсивность усушки и значительно возрастает.

Движение воздуха в остывочном отделении со скоростью 0,3-0,5 м/с приводит к ускорению охлаждения хлеба и, следовательно, к сокращению длительности первого периода усушки. Поэтому с целью снижения усушки горячий хлеб рекомендуется охлаждать в специальных устройствах (охладителях, кулерах), где усушка снижается на 0,5-0,9%.

Чем выше влажность хлеба, тем выше, при прочих равных условиях, величина его усушки.

Между величинами упека и усушки хлеба существует обратная зависимость. Чем больше уpek, тем меньше усушка, и наоборот.

Подовый хлеб, как правило, имеет уpek более высокий, чем формовой хлеб той же массы. Вследствие этого усушка формового хлеба больше по сравнению с подовым.

Чем больше объем хлеба, тем выше его усушка. Установлено ниже, что чем больше масса штуки хлеба, тем меньше усушка.

Таким образом, хлеб, имеющий высокую влажность, тонкие корки и значительную величину удельной поверхности, усыхает при прочих равных условиях более интенсивно. Чем ниже

влажность и выше температура воздуха в остывочном отделении, тем интенсивнее происходит усушка.

Для снижения усушки следует быстро охладить изделия, а затем хранить их в условиях, замедляющих усыхание. Значительно снижается усушка при хранении хлеба в закрытых камерах при повышенной влажности воздуха или в закрытых контейнерах[3].

Существуют принципиально различающиеся способы выпечки хлебобулочных изделий, при которых вся масса теста прогревается одновременно и равномерно. Такой прогрев тестовой заготовки достигается при электроконтактном способе выпечки и выпечке в электромагнитном поле токов высокой и сверхвысокой частоты. В первом случае тестовую заготовку подвергают воздействию переменного тока промышленной частоты, в результате чего выделяется теплота, количество которой прямо пропорционально силе тока, сопротивлению теста и времени прохождения тока через тестовую заготовку.

Сущность прогрева тестовой заготовки токами высокой частоты состоит в том, что ток, проходя через заготовку, вызывает энергичное трение и колебание молекул, при этом выделяется теплота.

Хлеб, выпеченный с применением электроконтактного способа или в электромагнитном поле токов высокой и сверхвысокой частоты, не имеет корок, вкусовые и ароматические свойства его снижены. Выпечка хлебобулочных изделий в электромагнитном поле токов высокой частоты (10—30 МГц) и электроконтактными способами пока дороги. При выпечке хлеба в электромагнитном поле сверхвысокой частоты (2300—2500 МГц) так же, как и при выпечке хлеба в электромагнитном поле высокой частоты, получается бескорковый хлеб, состоящий полностью из мякиша.

Для интенсификации прогрева теста во время выпечки более широкое применение находят инфракрасные лучи — тепловые лучи, лежащие за красной видимой частью спектра, способные проникать в глубь заготовки на 3—9 мм.

В результате использования инфракрасных лучей предотвращается подгорание поверхности изделия. В печах с генераторами инфракрасного излучения с максимумом длины волны излучения

1-3 мкм теплота ИК-излучения воспринимается как поверхностью выпекаемой тестовой заготовки, так и верхним слоем толщиной в несколько миллиметров. В результате происходит быстрый прогрев выпекаемой тестовой заготовки. Продолжительность выпечки в печах с генераторами инфракрасного излучения сокращается на 25—30 %.

Для ускоренной выпечки хлеба с нормальной коркой целесообразно применять комбинированный прогрев тестовой заготовки: в электромагнитном поле сверхвысокой частоты + ИК-прогрев; электромагнитный способ + И К-прогрев; в электромагнитном поле высокой частоты + И К-прогрев[2].

С целью сокращения потерь от усыхания хлеба и продления его потребительской свежести может использоваться способ выпечки пшеничного хлеба в полимерной пленке. В качестве упаковочного материала использовался полимерный рукав для выпекания «JORK» производства Польша. Особенности данного пленочного материала являлись его термостойкость (до 240 °С), наличие микропор, способствующих удалению излишней влаги, и покрытие слоем веществ, благодаря которым пленка не прилипает к поверхности тестовых заготовок и к поду.

Используя пшеничную муку высшего сорта, со следующими показателями качества: влажность — 11 %, количество сырой клейковины — 30 %, качество клейковины — 70 ед. прибора ИДК-1, приготовили тесто безопасным способом по стандартной рецептуре. Замес теста проводился периодическим способом в течение 10 мин, продолжительность брожения составила 150 мин, в ходе которого через 60 и 120 мин проводились обминки. Выброженное тесто делили на куски, из которых формовали тестовые заготовки. Полученные заготовки упаковывали в пленку, концы которой плотно заделывали. Упаковку осуществляли с обеспечением необходимой воздушной части для последующего увеличения тестовой

заготовки при расстойке и выпечке. После упаковки тестовые заготовки подвергались расстойке и выпечке.

Выпечка хлеба в пленке позволяет значительно сократить потери на сушку, благодаря меньшему испарению влаги при хранении. Поэтому мякиш у такого хлеба дольше остается мягким и эластичным.

Таким образом, при исследовании влияния способа выпечки хлеба на его усушку и сушку при хранении, установили, что хлеб, выпеченный в пленке, может сохранять свою свежесть более длительное время, чем хлеб, выпеченный без пленки, и, как следствие, потребительские свойства улучшаются[1].

Литература

1. Хананова А.В. 3-я Всероссийская научно-техническая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых "Наука и молодежь". Секция «Технология и оборудование пищевых производств». / Алт.гос.техн.ун-т им. И.И.Ползунова. – Барнаул: изд-во АлтГТУ, 2006. – 70 с.
2. Пашенко Л. П., Жаркова И. М. Технология хлебобулочных изделий. — М.: КолесС, 2008. — 389 с.
3. Хлебопекарное производство: учебно-методический комплекс (очная форма обучения) / Л.В. Иванова; кафедра технологии хранения и ППР ФГБОУ ВПО ОГАУ. – Электрон. дан. (16,5 Mb). – Оренбург: Издательский центр ОГАУ, 2011. – 203 с.

ПОДБОР СУШИЛЬНОГО ОБОРУДОВАНИЯ ДЛЯ ПАРТИЙ ЗЕРНА ПОВЫШЕННОЙ ВЛАЖНОСТИ

Мартыщенко А.В.

Научный руководитель - Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент, Дубинец И.М., магистр с/х наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау
aleksandra_angel96@mail.ru

Зерно - живой организм, и важными факторами, определяющими интенсивность его жизнедеятельности, и в первую очередь дыхания, являются такие показатели, как влажность, температура зерна и межзерновой среды, которые имеют первостепенное значение при хранении зерновых масс. Сложность организации хранения больших масс зерна заключается в его биологических и физико-химических особенностях. Кроме того, при хранении возникают дополнительные трудности в связи с тем, что в зерне с повышенной влажностью резко возрастает интенсивность дыхания, активное развитие микроорганизмов-бактерий, грибов, а также вредителей хлебных запасов. Вследствие этого выделяется много тепла, что приводит к самосогреванию, значит к потере массы (3-8%), качества и даже порче сырья (при повышении температуры до 55-60°C). Плесневые грибы образуют токсины, ядовитые для человека и животных, придают зерну неустранимый затхлый запах, поэтому продолжительное время хранить можно только сухое зерно с базисной влажностью 14,0% до ограничительной 15,0%, не опасаясь его порчи.

Исследования выполнены на зерне урожая 2016 года, поступившего на ТОО «Макинский элеватор» минимальная влажность составляла 16% , а влажность сырого зерна была в интервале 24-28% и выше. Такое зерно должно быть в кратчайший срок просушено и доведено до стойкого состояния для хранения. Однако короткие сроки заготовок, поступление на предприятия одновременно большого количества зерна часто приводят к тому, что в результате ограниченной производительности зерносушильной мощности принцип поточной обработки зерна от приема до его размещения на хранение нарушается, и часть сырого и влажного зерна приходится временно размещать в складах до сушки.

Склады для временного хранения такого зерна должны быть оборудованы специальными установками для активного вентилирования. Под активным вентилированием надо понимать

обработку зерновой массы продуванием через нее при помощи специальных установок организованного потока атмосферного (иногда подогретого) воздуха [1]. Широко применяют стационарные установки СВУ-1, СВУ-1М, СВУ-2, УСВУ-62, напольно-переносные установки конструкции ВНИИЗ, ГИПЗП-48, ГИПЗП-55, телескопические вентиляционные установки ТВУ-2, ПВУ-1А [2]. Склады, оборудованные такими установками, имеют специальную силовую электропроводку для подключения вентиляторов, которые присоединяют к патрубкам, выведенным через стену наружу. Также на элеваторе широко используют аэрогравитационные транспортеры (аэрожелоба), предназначенные для механизации выгрузки зерна из складов и для его активного вентилирования. Простота конструкции, возможность полной механизации выгрузки зерна из складов без применения передвижных механизмов, сочетание в одном устройстве средства для транспортирования и вентилирования. Таким образом, все операции, предусмотренные технологией для обработки в потоке, при движении зерна частично способствуют удалению влаги за счет образующегося межзернового пространства заполненного воздухом. Однако значительно снизить влажность в процессе продвижения потока зерна на операциях до сушки не удастся, поэтому сушка зерна в зерносушилках является не только обязательной, но и обеспечивающей улучшение качества и последующего хранения урожая. При этом практической задачей процесса сушки зерна является подбор зерносушилок, учитывая большое количество партий с повышенной и высокой влажностью зерна. Вследствие резко континентального климата нашей местности влажность зерна 16-28% влаги превышает допустимые показатели, установленные стандартом. Таким образом, средневзвешенная влажность такого зерна составляет 19,3%, для удаления излишней влаги в таком зерне необходимо проводить сушку в два приема.

К зерносушильным установкам предъявляют следующие основные требования:

- высокая производительность отдельных установок;
- возможность высушивания сырого зерна из партий любой начальной влажности;
- универсальность в отношении возможности сушки зерна различных культур;
- высокая экономность (высокие технико-экономические показатели, низкие приведенные затраты), удобство и безопасность обслуживания и ремонта [3].

Развивая работы в области зерносушения, ГИПЗП к 1953 году спроектировал стационарную железобетонную сушилку ДСП-24 производительностью 24 т/ч. Зерносушилка ДСП-24 состоит из двух шахт, между которыми находится распределительная камера. Зерно в шахтных зерносушилках ДСП-24 сушат при дифференцированном двухступенчатом режиме [4]. Камера нагрева сушилки делится по высоте на две зоны. В первую зону поступает агент сушки с несколько пониженной температурой, чем во вторую. Такой дифференцированный режим сушки увеличивает производительность зерносушилки и улучшает условия сушки. В зоны сушки агент сушки подается отдельными вентиляторами. Под каждой зоной сушки и охлаждения установлены выпускные устройства периодического действия: под зонами сушки они закрыты только в период сушки первой порции зерна, а остальное время работы – открыты [2].

Первая зерносушилка «Целинная-50» была создана в 1959 году путем реконструкции зерносушилки ДСП-24. Рециркуляционные зерносушилки типа «Целинная» состоят из оперативного бункера, норий рециркуляционной 1 (рисунок 1) и сухого зерна 9, надшахтного бункера 2, загрузочного устройства 3, камера нагрева 4, тепло- и влагообменника 5 со сливным устройством, шахт 6, промежуточного и окончательного 8 охлаждения зерна, выпускных устройств 7, циклона 14, бункера отходов 15, топки 16, вентиляторов 10, 11, 12, 13 и форсунки 17. В этих газо-рециркуляционных зерносушилках можно одновременно сушить до заданных кондиций несколько партий зерна различной исходной влажности (в пределах от 17 до 25-30%). В процессе сушки увеличивается натура и содержание сырой клейковины примерно на 1%. При таком способе сушки сохраняются семенные качества зерна.

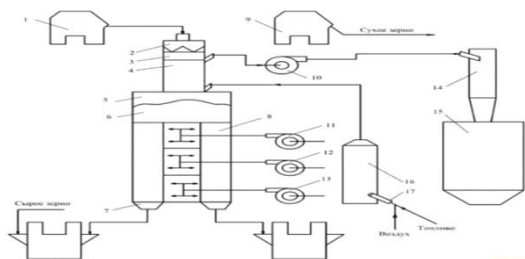

Рисунок 1 — Технологическая схема зерносушилки серии «Целинная»

Технологическая характеристика шахтной ДСП-24 и рециркуляционной Целинная-50 зерносушилок приведена в таблице 1 [2].

Таблица 1 - Технологическая характеристика шахтной и рециркуляционной зерносушилок

Наименование	Шахтная зерносушилка «ДСП-24»	Рециркуляционная зерносушилка «Целинная-50»			
		СОБ-1С	СОБ-МК	Элеваторе Л-2*100	СОБ -32
Производительность, т/ч	24	50	50	50	50
Размеры, мм:					
Длина	3250	3200	3200	3350	3300
Ширина	1100	1500	1240	1540	1500
Высота		6000	6000	5800	6300
Число коробов в 1 ряду/в шахте	15 и 16	38	38	39	55
Вентилятор:					
первой зоны сушки	600	ВРС №12	ВРС №12	Ц4-70 №12	ВРС №12
второй зоны сушки	560	Ц4-70 №10	ВРС №10	Ц4-70 №12	Ц4-70 №10
третьей зоны сушки	600	ВРС №10	ВРС №10		Ц4-70 №10
Частота вращения вентилятора, об/мин:					
первой зоны сушки		42,0	36,1	42,0	34,2
второй зоны сушки		29,6	20,0	44,0	31,3

Таким образом, при приемке влажного и сырого зерна на элеваторе нужно осуществлять расчет и подбор зерносушилок так чтобы зерносушильное оборудование использовалось с максимальной пользой и загруженностью.

Литература

1. Гафнер Л.А., Бутковский В.А., Родюкова А.М. Основы технологии приема, хранения и переработки зерна.- М.:Колос, 1979. 400с.
2. Юкиш А.Е., Хувес Э.С. Справочник работника элеваторной промышленности. - М.:Колос, 1983. 304с.
3. Гинзбург А.С. Технология сушки пищевых продуктов.- М.: Пищевая промышленность, 1976. 240с.
4. Платонов А.Н., Павлюченков А.К., Краснощекова Т.А. Экономика промышленности по хранению и переработки зерна.– М.: Колос, 1981. 272с.

ВЫБОР СПОСОБА СУШКИ СЕМЯН РАПСА С ПОВЫШЕННОЙ ВЛАЖНОСТЬЮ

Мулярчик Е. Г.

Научный руководитель - Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент, Дубинец И.М., магистр с/х наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

mulyarchik-95@mail.ru

Рапс является одной из ценных масличных и кормовых культур. Производство семян рапса с каждым годом увеличивается. В них содержится: сырого протеина – 18-22% - белки хорошо сбалансированы по аминокислотному составу, 5% из общего количества аминокислот приходится на долю серосодержащих, масла – 40-45%, фосфолипидов 0,2-1,2%, а также природные антиоксиданты – токоферолы (витамин Е), клетчатки – 6-7%, которые характеризуются повышенным содержанием негидратируемых форм. и фенольные соединения [1]. При тепловом воздействии (сушке) на рапс, наблюдаются физико-механические и биохимические изменения, которые приводят к расщеплению тиогликозидов до токсичных веществ, интенсификации процессов прогоркания масла и скоплению на стенках камеры нагрева масляной пыли, что требует необходимости ведения технологического процесса сушки при более мягких режимах.

В связи с неблагоприятными природно-климатическими условиями, наблюдаемыми в последнее время, в северных регионах Казахстана, производящих рапс, и при уборке урожая преобладающего метода прямого комбайнирования, семена поступают на хранение с высокой влажностью, которая варьирует в диапазоне 20-30% [2]. Для сохранения основных товарных качеств рапса, необходимо обеспечить своевременную сушку до влажности не более 7%, согласно требованиям нормативного документа.СТ.

По данным исследований, при сушке рапса промышленного назначения, температура нагрева зерна должна быть не более 60°C, максимальная температура агента сушки в прямоточных зерносушилках не должна превышать 100°C, в рециркуляционных зерносушилках с предварительным нагревом зерна - 300°C [2].

В настоящее время сушка рапса осуществляется преимущественно на шахтных прямоточных, башенных (бункерных) и колонковых (модульных) зерносушилках, не обеспечивающих снижение начальной влажности зерна до установленных значений за один пропуск через сушилку, что в итоге может привести к порче масла содержащегося в семенах культуры.

Имеется ряд опубликованных работ проведены исследования по совершенствованию технологии и техники сушки рапса с применением СВЧ-сушки, однако повышенные энергозатраты на сушку рапса, не позволяют воплотить в жизнь эту идею для больших объемов товарного назначения [3].

Существует метод активного вентилирования, который требует невысоких энергозатрат и сохраняет основные товарные и семенные достоинства зерна. Вентилирование заключается в интенсивном принудительном продувании нагретого атмосферного воздуха через неподвижную насыпь зерна. Это один из важнейших технологических приемов послеуборочной обработки зерновых масс. Современные вентиляторы, поставляемые сельскому хозяйству, позволяют успешно проводить активное вентилирование зерновых насыпей в складах, на площадках и в бункерах. Имеется опыт высушивания семян рапса за счет применения технологии квазиизометрической сушки, при которой испарение влаги из предварительно нагретого зерна в первый период, происходит не только за счет внешнего теплоподвода, но и за счет внутренней энергии зерна, при этом влага испаряется с большей скоростью, чем при сушке атмосферным воздухом. Применение технологии сушки рапса, с частичной рециркуляцией просушенного зерна, позволяет обеспечить снижение влажности зерна на 20% за один пропуск через сушилку (рис 1). Процесс сушки осуществляется следующим образом: сырое зерно, поступающее на сушку, смешивается с

просушенным рециркулирующим зерном поступает в камеру нагрева зерна, где нагревается противотоком сушильного агента. Нагретое зерно поступает в бункер, где происходит контактный тепло- и влагообмен между сырым и рециркулирующим зерном, после чего распределяется по двум шахтам с воздухораспределительными коробами. В верхнюю зону шахт подается сушильный агент, в связи с чем сушка в верхней зоне охлаждающей и рециркуляционной шахт протекает при режимах, близких к квазиизотермическим.

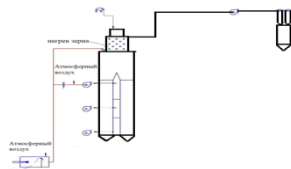

Рисунок 1 Рециркуляционно-квазиизотермическая сушилка

В случае рециркуляционно-квазиизотермической сушки общее снижение влажности за цикл составляет почти 6% и складывается из следующих величин: зона предварительного нагрева-около 0,3%, зона квазиизотермической сушки-3,9%, зона охлаждения – 1,6%. При этом кратность смешения сырого и рециркуляционного зерна составляет 1:3. Таким образом при рециркуляционно-квазиизотермическом способе обеспечивается наибольшая интенсивность сушки, что предопределяет сокращение количества циклов рециркуляции. Это дает возможность сократить затраты на электроэнергию, связанные с дополнительным перемещением зерна, а также способствует снижению его травмирования в процессе транспортировки и сохранения основных товарных и семенных достоинств зерна за счет сокращения повторного термического воздействия на зерновку. Также рециркуляционно-квазиизотермический способ сушки зерна характеризуется более рациональным расходом тепла в процессе сушки по сравнению с другими известными способами. В таблице 1 приведены данные по удельному расходу тепла на 1 кг испаренной влаги.

Таблица 1 Сравнительный анализ расхода топлива на сушку зерна рапса при различных способах сушки

Способ сушки	Удельный расход тепла, Дж/кг исп. влаги
Прямоточный осцилирующий	5024
Рециркуляционный с предварительным нагревом зерна	4241
рециркуляционно-квазиизотермический	3911

Эта технология заключается в том что возможно смешение партий зерна с различной начальной влажностью. В таблице 1 представлены результаты испытаний сушки рапса по рассматриваемой технологии, где указаны основные характеристики масла рапса, влияющие на качество семян, такие как кислотность и перекисное число, которые фактически не изменяются

Таблица 2 - Результаты лабораторных исследований воздействия рециркуляционной сушки зерна, осуществлявшейся при квазиизотермических режимах, на качественные характеристики рапса ярового

Качественный показатель	Кислотное число, мг KOH/г	Перекисное число, ммоль/кг 1/2O	Всхожесть, %	Энергия прорастания, Дж/кг
До сушки	3,84	12,86	46	54
После сушки	2,98	13,85	37	44

На основании проведенных испытаний можно сделать вывод, что сушка зерна рапса рециркуляционно-квазиизотермическим способом по схеме, указанной выше, позволяет обеспечить снижение начальной влажности сырого зерна до уровня ниже критической

за один пропуск через сушилку, обеспечив сохранный всех качественных характеристик высушиваемого зерна.

Литература

1. Скакун А.С. Рапс – культура масличная / А.С. Скакун, И.В. Бурда. Д. Бауэр / Мн.: Ураджай, 1994 – 96 с.
2. Особенности развития агропромышленного комплекса на современном этапе. Часть II. – Уфа: Башкирский ГАУ, 2011 – 176 с.
3. Ганеев И.Р. Повышение эффективности сушки семян рапса с применением электромагнитного излучения/ Автореферат – Уфа: 2011 – 18 с.

ДӘНДІ ДАҚЫЛДАРДЫҢ АУРУЛАРЫ

Оразкенова А.К.

Ғылыми жетекшісі: Шунекеева А.А., техникалық ғылым магистрі, аға оқытушы

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті,

Көкшетау қаласы.

orazkenovaa@mail.ru

Қауіпсіздік түсінігі көп қырлы болып табылады және бірнеше құбылыстарды қамтиды. Олар ядролық, радиациялық қауіпсіздік, сәулелену қауіпсіздігі, өнеркәсіптік, механикалық, химиялық, электрлі, жылу және өрт қауіпсіздіктері, сонымен қатар жарылыс қауіпсіздігі және биологиялық қауіпсіздік түрлері болып бөлінеді.

Жалпы алғанда қауіпсіздік ұғымы – адам денсаулығы және өмірі, мүлік, қоршаған ортаға, жануарлар мен өсімдіктердің тіршілігіне зиян келтіруіне байланысты жол берілмейтін қатердің болмауын түсіндіреді.

Адам үшін азық-түлік қауіпсіздігі проблемасы әрқашан болған. Азық-түлік, ауа және климат адамзат тіршілік әрекетінің базисті жинағын құрайды.

Азық-түлік қауіпсіздігі жеке адам, адамдардың кез келген тобы және толығымен алғанда қоғамның қажетті материалды жағдайы болып саналады, демографиялық, экономикалық, саяси, мәдени, ақыл-ой және т.б. дамуының қызметін және мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Сондықтан тұрғылықты халықты тұрақты және қауіпсіз азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі аса маңызды мемлекеттік міндеттердің бірі болып табылады, ұлт денсаулығы едәуір деңгейде соның шешіміне тәуелді болады.

Жоғары сапалы тағам өнімдеріне қажеттілікті қанағаттандыру қазіргі күннің негізгі әлеуметтік-экономикалық проблемалардың бірі. Осы өнімдердің қауіпсіздігі бойынша түзілген сұрақтарды жылдамдатып шешу қажеттілігі бойынша туындаған проблемалар бірнеше ондаған жылдар бойы бақылаусыз қолданылған минералды тыңайтқыштар, өсімдікті қорғайтын химиялық құралдар, жануарларға арналған жемдік қоспаларға байланысты ушығуда.

Дәннің фузариозбен зақымдалуына байланысты азық-түлік тауарларының фузариотоксиндердің түрлері – дезоксиниваленол және зеараленономмен залалдану проблемалары да бар.

Микотоксиндер (грек тілінен аударғанда *mykēs*–саңырауқұлақ, *tóxicón*–у деген мағынаны білдіреді) – бұл айқын уытты қасиеттері бар микроскопиялық зейт саңырауқұлақтарының екіншілік метаболиттері. Микотоксиндердің жоғары қауіптілігі сонда, олар өте аз мөлшерде уытты әсер береді және өнімге терең енуге қабілетті. Афлатоксиндердің продуценттеріне бүкіл әлемде кеңінен таралған аспергиллалардың екі түрінің әртүрлі штамдары жатады (*Aspergillus flavus* және *Aspergillus parasiticus*). Афлатоксиндер микотоксиндердің өте қауіпті топтарының өкілдері болып табылады, олар күшті гепатотоксикалық және канцерогенді қасиеттерге ие.

Айта кету керек, токсигенді саңырауқұлақтар тек сақтау барысында емес, өсу процесінде, өнімді жинау, тасымалдау және өңдеу барысында әртүрлі субстраттарды зақымдауы мүмкін. Афлатоксиндер тұқымдасының төрт негізгі өкілі (афлатоксиндер B1, B2, G1, G2,) және негізгі топтың туындылары немесе метаболиттері болып табылатын 10-нан астам қосылыстары бар (M1, M2, B2a, C2a, GM1, P1, Q1 және т.б.). Табиғат жағдайында афлатоксиндер көп мөлшерде және жиірек арахис, жүгері және мақта тұқымдарында болады. Бұдан басқа, көп мөлшерде олар әртүрлі жаңғақтар, майлы дақылдардың тұқымдары, бидай, арпа, какао және кофе дәндерінде, сонымен қатар ауылшаруашылық жануарларының азықтарында жинақталуы мүмкін.

Дәнді дақылдардың қаракүйе ауруларын кәдімгі саңырауқұлақтар (Eutycota) бөліміне, Базидиомицеттер (Basidiomycetes) класына, қаракүйе (Ustilaginales) қатарына жататын қоздырғыштар тудырады. Олар бейімделген паразиттер болып табылады, әрбір түрі белгілі бір дақылды залалдайды. Ұлпалар бұзылып, түрі күйік тәрізді болады. Қара түсті телиоспоралар (бір дөнде 8-20 млн. дана) пайда болып, зақымдалған жер қарайып кетеді[1,2].

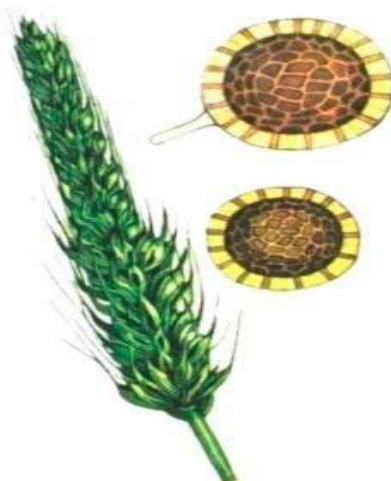

Сурет 1 - Бидайдың қатты қаракүйесі.

Бидайдың қатты қаракүйесі жаппай таралған (сурет 1). Ауру өсімдіктің масағының қабыршақтары аналық түйіннің үлкеюінің әсерінен ашылып кетеді. Түйіннің ішінде саңырауқұлақтың споралары дамып жетіліп, тұздалған балықтың иісі шығып тұрады. Аурудың әсерінен тұқымның өнгіштігі төмендейді, өнім түсімі азаяды. Егінді орып бастырған кезде қаракүйе қапшықтары (ішінде телиоспоралар бар түйін) жарылып, телиоспоралар сау дәндерге түседі. Залалдану құрал-жабдықтар, ыдыс және т.б. арқылы да жүзеге асады. Тұқым өніп-өскен кезде телиоспоралар да өседі. Олардың жіпшелері дамып бидай өскінінің ішіне өтеді. Өскіннің ішінде саңырауқұлақ диффузиялық жолмен дамиды. Аурудың сыртқы белгілері бидайдың сүттенуі кезінде білінеді. Егін ору кезінде қаракүйе қапшықтары жарылады да, споралар шашылып дәндерді залалдайды. Қыста телиоспоралар тұқым бетінде сақталады және өнгіштігін 5 жылға дейін жоғалтпайды. Ал егін орағы кезінде топыраққа түскен телиоспоралар өнгіштігін ұзақ сақтай алмайды. Өскіндердің залалдануына топырақтың ылғалдылығының 60% -дай болуы және 5-10° С температура, тұқымды терең сіңіру қолайлы болып табылады[1,2].

Бидайдың ергежейлі (қортық) қаракүйесі көбінесе күздік бидайды зақымдайды. Ауру Қазақстанның оңтүстігінде, Орта Азияда және Солтүстік Кавказда тараған. Залалданған өсімдіктер баяу өседі, әрі шамадан тыс көп сабақтанады. Масақ қысқа, тығыз болады, кейде жоғарғы жапырақтардың қынабында толық немесе жартылай қалып қояды. Масақтың бұтақтануы байқалуы мүмкін. Масақта түйіндер саны көбейеді, олар қаракүйенің басқа түрлеріне қарағанда аса үлкен емес. Аурудың қоздырғыштары топырақ пен тұқымда сақталады. Топырақта өміршеңдігін ұзақ уақыт (3 жыл және одан көп) сақтайды. Аурудың қоздырғышы өсімдікті өскіннің пайда болған кезінен сабақтану басталғанға дейін залалдайды. Бидай тұқымы топыраққа саяз егілгенде ауру көп таралады. Саңырауқұлақтың өсуіне топырақтың ылғалдылығының 46-60%-дай болуы мен қоңыржай температура

қолайлы. Бидайды бір жерде бірнеше жыл қайталап өсіру аурудың көп таралуына мүмкіндік тудырады.

Сурет 2 - Бидайдың үнді (карналдық) қаракүйесі.

Бидайдың үнді (карналдық) қаракүйесі Үндістанда, Пәкістанда, Мексикада, Түркияда, Ауғанстанда және басқа елдерде таралған (сурет 2). Біздің республикамызда бұл ауруға қарсы карантин жарияланған. Дән зақымданғанда көбінесе бүлініп, майшабақ иісті споралар жиынтығына айналады. Көбінесе дән ұрығы немесе жырашығы залалданады. Масақта жекелеген масақшалар залалданады. Оның белгілері пісіп жетілу кезінде анық көрінеді. Аурудың қоздырғыштары (телиоспоралар) топырақта және тұқымда сақталады. Саңырауқұлақ топырақта өнгіштігін көп жылдар бойы сақтайды. Өсімдіктер гүлдеу кезінде зақымданады. Зақымдануға 15-22° С температура және гүлдену кезіндегі ауаның 70-80% ылғалдығы қолайлы [1,2].

Бұдан басқа, микотоксиндермен ластанған шикізат және тағам өнімдерінің контаминанттарын және уыттылығын жою әдістерін іздестіруге көп көңіл бөлінуде. Осы мақсатпен механикалық, физикалық және химиялық әдістер қолданылады:

1) механикалық – ластанған материалды қолмен немесе электронды-калориметрлік сұрыптауышпен бөлу;

2) физикалық – жылумен өңдеу, ультракүлгін радиациямен сәулелендіру;

3) химиялық – тотықтырғыш ерітінділермен, күшті қышқылдар және негіздермен өңдеу.

Бірақ механикалық және физикалық әдістермен тазалау жоғары әсер бермейді, химиялық әдістер тек микотоксиндерді емес, сонымен қатар пайдалы нутриенттерді жойып олардың сіңірілуін бұзады[3].

Әдебиет:

1. Верещагин Л.Н. Вредители и болезни зерновых колосовых культур. - К.: Юнивест Маркетинг, 2001.-128 с.
2. В.Н. Орлов. Вредители зерновых колосовых культур. - М.: Печатный Город, 2006. - 104 с.
3. М. Ж. Еркебаев және т.б. Азық-түлік шикізаты және тағам өнімдерінің қауіпсіздігі: /М. Ж. Еркебаев, Қ. С. Құлажанов, Д. Б. Тәттібаева, А. Ы. Мәуленов, М. Қ. Қадырбаев/ Оқулық. – Алматы, 2013 – 280 бет.

СОВРЕМЕННОЕ ОБОРУДОВАНИЕ И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА ЗЕРНА

Орымбаева А.К.

Научный руководитель: Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент; Дубинец И.М., магистр с/х наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау

aisulushka_97@list.ru

Республика Казахстан относится к числу крупнейших мировых экспортеров зерна. В период подготовки вступления Казахстана в ВТО важно использовать приборы и оборудование, задействованные в оценке качества зерна и продуктов его переработки, получившие одобрение международных стандартов (ISO, ICC, и др.).

Заготовка зерна и его размещение на элеваторе требует предварительной оценки влажности, количества клейковины, белка и ряда других показателей. Для этих целей компанией Perten, Швеция создан экспресс-анализатор цельного зерна «Inframatic-9200», получивший одобрение на международном рынке (стандарты ICC 159, 202). IM-9200 в течение 40 секунд позволяет определить содержание белка, клейковины, влажность, твердозерность, индекс Зелени, а при наличии модуля натурального веса - натуру зерна. Для мукомолов и хлебопеклов наиболее применимы «Inframatic» типа 8600 и 8611 – работающие с сыпучими продуктами типа шрот и мука. Эти приборы, в течение 30-40 сек. способны определить зольность, белок, клейковину, влажность и ряд других показателей. Спектроскопия в ближней инфракрасной области (NIR) является удобным методом для быстрого комплексного анализа различных продуктов. Анализ может проводиться персоналом, прошедшим минимальное предварительное обучение. Для проведения анализа не требуется химических реактивов. Прибор может хранить в памяти большое количество калибровок для различных продуктов и параметров. Микропроцессорный контроль позволяет выводить на дисплей ошибки, которые могут возникнуть в процессе эксплуатации. Одной из основных проблем до недавнего времени было определение зольности муки. Ручные методы весьма трудоемки, требуют много времени и высокой квалификации специалистов. Возможности NIR техники позволили определять этот показатель в зерне, муке и прочих продуктах за 30 сек. Предлагаемые нами модели «Inframatic» на много облегчат ваш труд. Определение золы на «Inframatic» стандартизовано в ряде стран Европы (Франция, Бельгия). Весь модельный ряд «Inframatic» внесен в Государственный реестр средств измерений Республики Казахстан [1]. Влажность зерна - это один из основных показателей, от которого зависит дальнейшее качественное хранение зерна. Для определения влажности существуют два метода: основной метод – высушивание в сушильном шкафу, который используется как контрольный; для быстрого предварительного определения влажности применяют экспресс методы, которые можно осуществлять в полевых и лабораторных условиях, при помощи приборов, называемых «влагомеры». Влагомеры предназначены для измерения уровня влажности зерновых, бобовых, масличных культур в период уборки, приемки, послеуборочной обработки, хранения и дальнейшей переработки. На рисунке 1 представлены некоторые разновидности влагомеров. К основным функциям влагомеров относятся автоматическое отключение питания, усреднение результатов измерения, смещение градуированной характеристики, индикация разряда батареи и автоматическое введение поправок в температуру..

Рис. 1 Разновидности влагомеров

Влагомер зерна представляет собой удобный электронный переносной прибор, на экране которого во время измерения отображаются показания содержания влаги в %. Дисплей данного устройства русифицирован для удобного пользования. Также влагомеры имеют и некоторые особенности, главная из которых их универсальность, что позволяет использовать во время работы с разными видами зерновых культур и семян трав без специального предварительного измельчения. На данных приборах можно провести необходимое обследование в широком диапазоне и определить результаты с достаточно высокой точностью.

В настоящее время можно выделить влагомер FIZEPR-SW100.30.2 (рис 2) предназначенный для измерения доли воды, содержащейся в продукции сельского хозяйства, находящейся в бункерах, дозаторах и на конвейерах. Контролируемые объекты - комбикорма, зерно, мука, крупы, семена и другие продукты сельского хозяйства.

Рис.2 Влагомер FIZEPR-SW100.30.2

Правильное и эффективное ведение технологических процессов приемки, хранения и переработки зернового сырья невозможно без измерения влажности на всех этапах производства. Согласно ГОСТ 13586.5-93, определение влажности проводится путем обезвоживания навески продукта в воздушно-тепловом шкафу при фиксированной температуре и продолжительности сушки с последующим определением потери массы навески. Этим же ГОСТ установлена методика реализации данного метода, обозначен перечень необходимого оборудования и требуемые его характеристики. Ввиду особой значимости при реализации рассматриваемого метода строгие требования предъявляются к воздушно-тепловому шкафу, используемому для высушивания образцов. Особенности такого шкафа должны быть: высокая точность поддержания температуры подогретого потока воздуха, выравненность ее по внутреннему объему сушильной камеры, а также размещение навесок высушиваемых проб в бюксах на специальном столе, вращающемся с заданной частотой. Согласно стандартам, таким требованиям соответствует сушильный шкаф СЭШ [2].

Исследования стекловидности и цвета зерновой культуры осуществляются при помощи специальных приборов - диафаноскопов. Другое оборудование для зерна представляет собой мельницы, приборы для отсева, муфельные печи. Также используются узкопрофильные аппараты для выявления качества крупяных культур – шелушители овса.

В разряд приборов для предварительной оценки качества зерна относится пурка литровая рабочая ПХ-2, предназначенная для определения натуры зерна (вес одного литра зерна в граммах). Лабораторный шелушитель УШЗ-1 предназначен для шелушения лабораторных проб зерна сельскохозяйственных культур с целью подготовки для последующего определения показателей качества. Прибор применяется в лабораториях хлебоприемных, крупяных и зерноперерабатывающих предприятий, в селекционных и научно-

исследовательских организациях, других организациях, занимающихся оценкой качества сельскохозяйственных культур и продуктов их переработки. Изделие используется при определении коэффициента шелушения культур с приросшей оболочкой (пшеница, ячмень, просо, кукуруза, горох).

Рассев лабораторный универсальный РЛУ-1 рекомендуется к применению в лабораториях для определения зараженности зерна вредителями; сорной и зерновой примесей, крупности и содержания мелкого зерна пшеницы, ржи, овса, ячменя, проса, гречихи, кукурузы; качества крупы; крупности муки; крупности размола комбикорма; зараженности муки амбарными вредителями. Универсальность данного изделия состоит в том, что конструкция предусматривает установку одного или трех комплектов сит диаметром обечайки 200 мм, или одного комплекта сит диаметром обечайки 300 мм.

Типовой состав зерна определяют после очистки зерна от сорной и зерновой примесей просеиванием на лабораторных ситах, указанных в стандартах на соответствующие культуры, а также после удаления всех битых и испорченных зерен.

Количество и качество клейковины - важные показатели, характеризующие технологические свойства зерна и определяющие качество конечного продукта - хлеба. Для определения качества клейковины используют МОК - устройство для отмывания клейковины в пшеничной муке или шроте, полученном из зерна; ИДК предназначенный для определения качества клейковины зерна пшеницы и пшеничной муки. Метод определения качества клейковины с помощью прибора ИДК стандартизован ГОСТ 13586.1-68 и ГОСТ 27839-88 [3].

Наличие современного оборудования на каждом хлебоприемном предприятии даст возможность своевременно, быстро и точно принять урожай любого зерна и качественно вести контроль в процессе его хранения.

Литература

1. <https://www.soctrade.kz/ru/articles/297/>
2. <https://www.olis-2.ru/rus/press-centre/cat/statii/post/article4/>
3. П.Б Авдусь, А.С. Сапожникова - Определение качества зерна, муки и крупы. М. «Колос». 1976. 333с.

ХАРАКТЕРИСТИКА КРУП ИЗ ЗЕРНА: ПШЕНИЦЫ, ЯЧМЕНЯ, ОВСА И ПРОСА

Рахимов А.Х.

Научный руководитель: Лоскутова Г.А., к.т.н., доцент, Дубинец И.М., магистр с/х наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

rahimov.artur@mail.ru

В зависимости от способа производства крупы ее подразделяют на следующие виды:

- недробленая (из целого ядра);
- дробленая; дробленая шлифованная;
- крупа повышенной пищевой ценности, полученная из нескольких различных видов круп и обогащенная сухим обезжиренным молоком;
- крупа, не требующая варки, полученная в результате тепловой обработки обычной крупы.

Крупы, вырабатываемую из большинства культур, в зависимости от качества подразделяют на номера и сорта. Основные виды, сорта и номера крупы регламентированы «Правилами организации и ведения технологического процесса на крупяных предприятиях» [1]. Все культуры, применяемые для производства крупы, называют крупяным зерном. Качество крупяного зерна оказывает большое влияние на выходное качество вырабатываемой из него крупы. При оценке качества крупяного зерна и возможности получения из него крупы определяют его технологические свойства, которые представляют

собой совокупность признаков и показателей, влияющих на поведение зерна в процессах его переработки в крупу и выход крупы.

Наши бабушки и мамы с детства приучали нас к тому, что каши – самая нужная и полезная еда, что нам, для того чтобы быстро вырасти, обязательно нужно кушать кашу. Крупой принято называть целые или дробленые зерна различных злаков (пшеничная крупа, манная крупа, овсяная крупа, перловая крупа, кукурузная крупа, ячневая и пшенная крупа), других крупяных культур (гречиха), а также бобовых культур (горох, чечевица, фасоль). Каждая из них обладает своим, присущим только этому виду набором полезных свойств для организма человека. А изобилие круп на прилавках наших магазинов позволяет хорошо разнообразить наш рацион питания. Из круп можно ежедневно готовить все новые и новые блюда – каши и супы, сочетать их с овощами, фруктами, молочными продуктами и разными соусами.

Крупы из зерна пшеницы: чаще всего пшеничная крупа производится из твердых сортов пшеницы, и представляет собой крупно смолотое шлифованное пшеничное зерно. При этом зерно освобождается от зародыша и большей части семенных и плодовых оболочек. В зависимости от способа обработки, формы и величины крупинки (мелких, средних, крупных), крупа подразделяется на виды и номера («Артек» и Полтавская №1, 2, 3, 4) [2].

Манная крупа - это пшеничная крупа, отличающаяся более высокой очисткой и тонким помолом. Размер гранул составляет 0,25 – 0,75 мм. Манная крупа может быть произведена из (твердой , мягкой или помольной смеси зерна пшеницы) твердые считаются наиболее качественными. В манной крупе содержится очень **мало клетчатки** (всего около 0,2%). В зависимости от вида пшеницы, поступающей на помол, манную крупу подразделяют на три марки: марка «М» - из мягкой пшеницы, марка «Т» - из твердой пшеницы и марка «МТ» - из смеси мягкой и твердой пшеницы.

Зольность является основным показателем качества манной крупы. Она свидетельствует как о тщательности отделения покровных тканей зерна, так и о степени очистки от посторонних примесей. Зольность манной крупы не должна превышать (в %): марки «М» - 0,6; марки «Т» - 0,85; марки «МТ» - 0,7. Манная крупа быстро разваривается, хорошо усваивается, содержит минимальное количество клетчатки (0,2%). Жидкие манные каши включают в диеты, назначаемые при заболеваниях желудочно-кишечного тракта и после операций на желудке и кишечнике [3].

Пшеничная шлифованная крупа вырабатывается преимущественно из твердой пшеницы. Пшеничная шлифованная крупа представляет собой частицы эндосперма с остатками плодовых и семенных оболочек и алейронового слоя. В зависимости от крупности ее выпускают пяти номеров. Крупа № 1 имеет удлиненную форму, так как вырабатывается из целых зерновок, № 2 - овальную, а остальных номеров - округлую. Крупа пшеничная шлифованная с 1-го по 4-й номер называется «Полтавская», № 5 – «Артек». Крупа «Артек» состоит из мелких, хорошо отшлифованных частиц размером 0,5-1,5 мм. Крупа всех номеров, получаемая из твердой пшеницы, отличается высокой стекловидностью и янтарным цветом частиц.

Крупы из зерна ячменя: перловая крупа имеет хорошо зашлифованные крупинки с гладкой поверхностью. Она представляет собой эндосперм ячменя с незначительными остатками плодовых и семенных оболочек и алейронового слоя. В зависимости от крупности перловую крупу вырабатывают пяти номеров. Крупа № 1 и 2 имеет овальную форму, белого или слегка желтоватого цвета, крупа № 3, 4 и 5 - шаровидную форму, белого цвета с темными полосками на месте бороздки. По количеству клетчатки перловка намного превосходит всеми уважаемую пшеницу. Белок, который содержится в перловой крупе, по пищевой ценности превосходит белок пшеничного зерна.

Ячневая крупа — это нешлифованные частички ядра ячменя. Она представляет собой дробленые зерна ячменя различной формы, освобожденные от цветочных пленок. Ячневую крупу, в отличие от перловой крупы, изготавливают без шлифования и полирования, поэтому в ней больше клетчатки. Ячневую крупу не делят на сорта. В зависимости от величины крупинки ячневую крупу делят на три номера: № 1, 2, 3. В состав ячменя входит

широкий набор микроэлементов. В первую очередь, фосфор, который необходим для нормального обмена веществ в организме, а так же для полноценной деятельности мозга.

Овсяная крупа: из овса вырабатывают крупу пропаренную, недробленую шлифованную и плющеную. Кроме того, он используется для производства концентратов - Геркулеса и толокна. Стандартом предусмотрено деление овса на два типа: I - продовольственный, II - кормовой. В I типе различают два подтипа - белый и желтый; II тип на подтипы не делят. Кондиции устанавливаются так же, как и у других культур.

В крупяную промышленность поступает овес только I типа. Дополнительными показателями его качества являются: содержание чистого ядра (не менее 63%), мелких зерен (не более 5 %); более строго ограничивается наличие примесей (сорной - до 2,5 %, зерновой - до 3 %). Овсяная крупа содержит в большом количестве натуральные антиоксиданты - вещества, повышающие сопротивляемость организма к различным инфекциям и воздействиям окружающей среды (радионуклиды, соли тяжелых металлов, стрессы).

Недробленая пропаренная шлифованная крупа представляет собой целые ядра овса, освобожденные от цветковых пленок, волосков и в какой-то степени от оболочек и зародыша. Поверхность крупинок гладкая, светло-кремового цвета, так как при гидротермической обработке овса протекает реакция меланоидирования; консистенция ядра мучнистая.

Плющенная крупа вырабатывается из недробленой пропаренной шлифованной крупы, которую повторно пропаривают, подсушивают, а затем плющают на рифленых вальцах в лепестки толщиной 1 -1,2 мм. На поверхности крупинок остается заметный характерный рисунок от вальцов.

Овсяные хлопья «Геркулес». Для приготовления овсяных хлопьев зерна овса пропаривают, сушат, обрушивают, обрабатывают паром и расплющивают. Благодаря такой обработки изменится структура зерна [4]. Крупа «Геркулес» состоит из тонких хлопьев.

Пшено шлифованное: просо обыкновенное - является одной из основных крупяных культур. Кроме того, в небольших количествах ее используют для получения муки, в пивоварении и спиртовой промышленности, оно имеет и кормовое значение. Хотя просо - культура неприхотливая, она все же требовательна к теплу.

Пшено шлифованное - это ядро проса, освобожденное от цветковых пленок, плодовых и семенных оболочек и частично или полностью от алейронового слоя и зародыша. При этом зародыш должен быть удален у 70-80 % зерен. Оно имеет шаровидную форму с небольшим углублением на месте зародыша. Поверхность крупинок матовая, шероховатая, с темной точкой на месте соединения цветковых пленок с ядром. В зависимости от сортовых особенностей и условий произрастания проса пшено может различаться величиной ядра, окраской (от светло-до ярко-желтой), консистенцией (от мучнистой до стекловидной), количеством белка, крахмала, каротиноидов, составом зольных элементов. Ценится пшено с ярко-желтой окраской, стекловидное, с крупным ядром, но проходящее через сито с отверстиями диаметром 1,7-1,8 мм. Пшено считается одной из наименее аллергенных зерновых культур. Оно очень легко усваивается организмом, поэтому подходит даже для людей с чувствительным пищеварением [5].

На основании выше изложенного материала становится ясно, что в крупах разных зерновых культур содержатся необходимые для организма микро, макроэлементы, а так же группы витаминов и минералов. Приготовленные каши из круп зерновых культур не только пополняют организм полезными веществами, но и удивят нас приятным вкусом и ароматом.

Литература

1. Е.Д. Казаков, Г.П. Карпиленко. Биохимия зерна и хлебопродуктов К 14 (3-е переработанное и дополненное издание).— СПб.: ГИОРД, 2005. — 512с.
2. Козьмина Н.П Биохимия хлебопечения : Пищевая промышленность 1978 г.
3. Химический состав пищевых продуктов / под ред.проф. И. М. Скурихина, М. Н. Волгарева.- М. : ВО « Агропромиздат», 1987.-224 с.

4. Шепелев А. Ф. Товароведение и экспертиза зерномучных товаров: учеб. Ростов.2001. – 128 с.
5. Лоскутова Г.А ,Дубинец И.М Проектирование крупяных заводов, цехов и линий: учеб. Кокшетау.2008г.

ИССЛЕДОВАНИЕ МОЛОКА ХОЗЯЙСТВ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ НА СОДЕРЖАНИЕ СОМАТИЧЕСКИХ КЛЕТОК

Топалова Т.Н.

Научный руководитель: Нурмуханбетова Н.Н. к.х.н., и.о. доцента
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
tanysha_250696@mail.ru

Одним из приоритетных направлений в Послании Президента Н. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050», является достижение лидирующих позиций на мировом продовольственном рынке и наращивание объемов сельскохозяйственного производства.[1]

В связи с изменениями внешней среды - вступлением в Таможенный союз и ВТО, и изменениями внутренней среды - в условиях роста населения страны, приростом потребления продуктов питания и изменениями в структуре потребления в сторону более качественной и разнообразной продукции, становится особо актуальным развитие промышленности Казахстана.

Значительным сектором продовольственного рынка является рынок молока и молочной продукции. Для наиболее полного использования молока на пищевые цели является необходимым повышение его качества.

Качество молока зависит от многих факторов и определяется множеством показателей. Производители молока контролируют показатели чистоты, кислотности, плотности, бактериальной обсемененности, жирности, но они не уделяют достаточного внимания такому показателю, как соматические клетки. При высоком содержании соматических клеток изменяются химический состав молока, его физические и биологические свойства, а также нарушаются технологические процессы переработки молока вплоть до его непригодности для производства молочных продуктов, например сыра.[2]

Молоко как скоропортящийся продукт – хорошая питательная среда для многих групп микроорганизмов, но в то же время, получаемое от здоровых животных оно обладает бактерицидными свойствами и в течение бактерицидной фазы от 2 до 48 ч. попавшие в него микроорганизмы не могут размножаться [3, 4]. Если нарушены правила получения молока, его первичной обработки, условий хранения и транспортировки его бактерицидные свойства утрачиваются, что приводит к ухудшению качества и возникновению различных пороков не только молока-сырья, но и получаемых продуктов.

Молоко в момент выхода из вымени уже содержит определенное количество микроорганизмов. Обсеменение молока микробами при его получении происходит за счет микрофлоры вымени и внешних источников: кожи животного, подстилочных материалов, кормов, воды, воздуха, посуды и аппаратуры, одежды и рук работников молочной фермы. Все перечисленные источники по количественному и качественному составу вносимой микрофлоры неодинаковы.

В настоящее время в стране ежегодно производится около 6 млн. тонн молока, из них более половины приходится на личные домашние хозяйства, но несмотря на активизацию молочной промышленности на отечественном рынке ощущается острый недостаток качественного молока. Доставка молока из сельскохозяйственных организаций на предприятия переработки, приводит к ухудшению его качества, в связи с большой территориальной разбросанностью. Для получения сырья высокого качества необходимо,

прежде всего, соблюдение условий санитарно - гигиенических норм при доении и первичной обработке молока, что зачастую не соблюдается на наших молочнотоварных фермах.

Для исследования безопасности молока был выбран показатель количественного содержания соматических клеток в сырье из хозяйств Акмолинской области. Четырнадцать хозяйств разбили на три группы близкие по структуре сырьевых баз, количеству и квалификации работающих.

I группа- это хозяйства со значительным поголовьем КРС, имеющие базовые постройки для содержания животных и пастбища, а также квалифицированных специалистов и оборудование для первичной обработки молока на ферме.

II группа - это частные предприятия, имеющие сырьевую базу, но слабо оснащенные оборудованием для первичной обработки молока.

III группа – мелкие индивидуальные предприниматели с небольшим поголовьем и практически отсутствием возможности первичной обработки, получаемого молочного сырья.

Соматические клетки - это клетки различных тканей и органов. В частности, из них состоят ткани молочных проходов и альвеол, участвующих в секреции молока. Затем молоко по молочным ходам выводится из вымени.

Показатели безопасности качества сырья Физиологической нормой содержания соматических клеток в молоке считается от 100 до 500 тыс/см³.

Таблица 1

Показатели безопасности входящего сырья по хозяйствам

Наименование хозяйства	Обсемененность, класс	Группа чистоты	Количество соматических клеток, тыс/1 см ³	
			до бактофугирования	после бактофугирования
Таймыша	1	1	374	90
Неженка-Ерке	2	1	423	90
Викторовка	2	1	448	92
КХ «Хочев»	2	1	448	92
КХ «Хожай»	2	2	462	97
КХ «Киснер»	2	1	492	97
Раздольное	2	2	495	94
КХ «Сергеев»	2	1	507	90
Кара-Узек	2	2	508	111
Шуйское	2	2	515	109
КХ «Мейрамов»	3	2	528	107
КХ «Белов»	2	1	539	108
Веленовка	2	1	556	104
КХ «Лашин»	3	2	592	118

Их количество зависит от ряда факторов, таких как возраст коровы, от породы, от физиологического состояния животного – периоды лактации, заболеваний молочной железы. Показатели качества безопасности по отдельным предприятиям представлены в таблице 1, рисунок 1

Концентрация соматических клеток определяет санитарную безопасность молока-сырья и качество продуктов его переработки (сыры, кисломолочные продукты и так далее).

Способ снижения соматических клеток это бактофугирование. Бактофугирование - это процесс, при котором для отделения микроорганизмов от молока применяется специально разработанная центрифуга, получившая название «бактофуга». Преимущество использования данного способа на начальных этапах переработки молока состоит в том, что удаление бактерий из молока-сырья происходит без нагревания до температуры пастеризации и не приводит к изменению его исходных свойств, включая инактивацию некоторых ферментов[5]. Показатели количества соматических клеток после

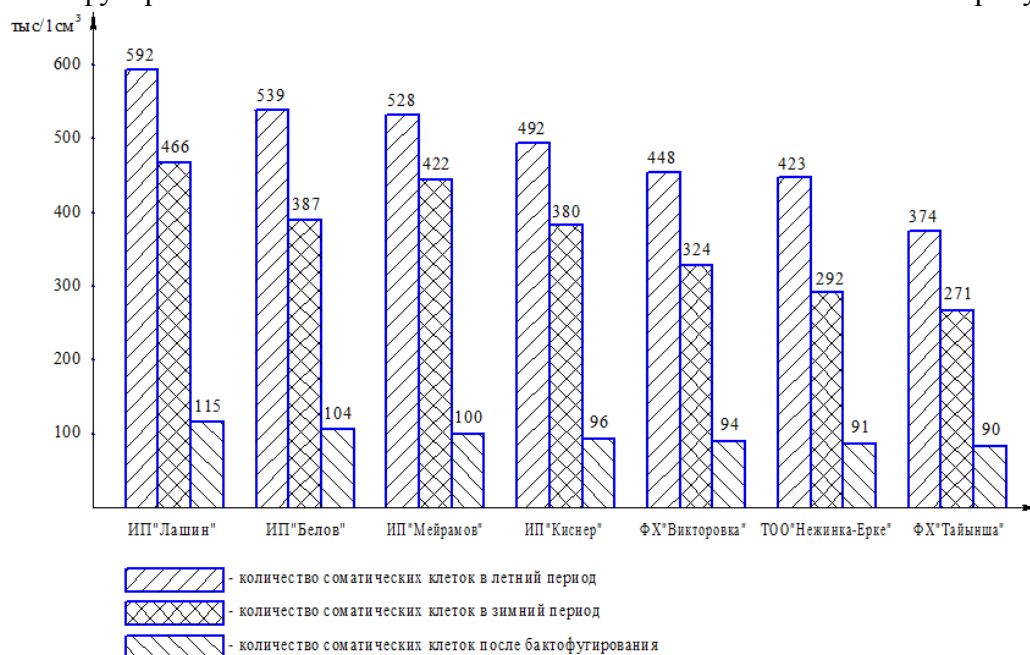

Рисунок 1. Показатели безопасности качества сырья при приемке и после бактофугирования [5]

В зависимости от качества исходного сырья общее количество микроорганизмов при производстве молока пастеризованного с применением бактофугирования снижается на 92 - 98%. При традиционной технологии производства (без применения бактофуги) уменьшить общее количество бактерий можно только увеличив температуру пастеризации и время выдержки, но это, в свою очередь, негативно сказывается на качестве готового продукта.

Наличие соматических клеток в молоке более чем 500тысяч/см³ значительно снижает качественные показатели готовой продукции, ограничивает возможности для расширения ассортимента - это фактор ощутимый для потребителя. Повышенный показатель бактериальной обсемененности ухудшает качество молока, снижает сроки его хранения, изменяет вкус, снижает питательность. Повышенное содержание микроорганизмов в молоке говорит о том, что коровы содержатся и доятся с несоблюдением гигиенических стандартов.

Анализ таблицы 1 показывает, что 50% хозяйств работают с нарушением этих требований. Микроорганизмы в молоке постоянно размножаются, поэтому со временем бактериальная обсемененность растет. Избежать этого можно только грамотной организацией хранения и транспортировки молока, главное условие здесь – хранение молока при температуре порядка 4 градусов, при которой обеспечивается подавление размножения микроорганизмов, но вкусовые и питательные качества молока не изменяются.

Предприятиям Акмолинской области по переработке молока рекомендовано провести комплекс мероприятий по взаимодействию с существующими поставщиками, либо приобретение специального оборудования для уменьшения количества соматических клеток и повышения безопасности молока (бактофуги).

Литература

- 1.Послание Президента Республики Казахстан «Стратегия «Казахстан - 2050»: новый политический курс состоявшегося государства».
- 2 Сычева О. В. Перспективы и проблемы контроля качества молока по новому ГОСТу Р 13264-2001 / О. В. Сычева. Северо-Кавказский «Продовольствие», 2003. № 1 (6). С. 5.
3. Горбатова К.К. Биохимия молока и молочных продуктов / К.К. Горбатова. – 3-е изд., перераб. и доп. – СПб., 2003. – 314 с.
4. Санитарная микробиология; под ред. С.Я. Любашенко. –М.; Пищевая промышленность, 1980. -350 с.

5. Лоскутова Г.А., Дубинец И.М., Алексеенко И.В., Кольтюгина О.В. Анализ безопасности молочного сырья, поступающего на переработку в ТОО «Milkproject» Акмолинской области // Вестник алтайской науки №1 (23) 2015 422 стр

АМАРАНТ ҰНЫН ҚОСУ АРҚЫЛЫ ПЕЧЕНЬЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ

Тулебекова Б.Ж.

Ғылыми жетекшісі: Шунекеева А.А., техникалық ғылым магистрі, аға оқытушы
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

tulebekova@mail.ru

Кондитер өндірісі тамақ өнеркәсіптерінің құрамында ежелден елеулі орын алады.

Кондитер өнімдерінің тағамдық құндылығы мен сіңімділігі өте жоғары, хош иісті және өте дәмді болады. Бұл заттардың тауарлық түрі өзіне тартқыш келеді. Осы көрсеткіштер тек кондитер тағам бұйымдарына тән. Себебі, осы заттарды өндіру үшін түрлі механикалық және термиялық өндеуден өткен тағамдық құндылығы жоғары шикізаттар қолданылады.

Кондитерлік өнімдерді өндіру үшін қолданатын шикізатқа: қант, крахмал сірнесі, бал, әр түрлі жеміс дайындықтары (езінділер, қайнатпалар т.б.), ұн, крахмал, сүт және сүт өнімдері, жұмыртқа, майлар, кофе, какао өнімдері, жаңғақ дәні, тағамды қышқылдар, хош иістендіруші заттар, сілікпе жасағыштар және басқалар жатады.

Кондитер өнімдері негізгі екі топқа бөлінеді: қантты және ұнды. Осы топтарды даяр өнімдердің бірнеше түрлері құрайды. Қантты өнімдер: карамель, кәмпиттер, ирис, шоколад, какао-ұнтақ, халуа, драже, мармелад, пастила; ұнды тәтті өнімдер – печенье, пряниктер, крекер (құрғақ печенье), галеттер, қытырлақ-тәтті нан (вафли), кекстер, рулеттер, торттар және пирожнилар.

Біздің елде өндірілетін кондитер тағамдар ассортименті өте көп дамыған.

Қазіргі таңда диеталық және емдік профилактикалық тағамдар өте қажет болғандықтан және де бидай ұны сапасын жақсарту үшін амарант ұны өте қолайлы болып табылады[1,2].

Амарант - *Amaranthus* отбасына жатады, C₄ типті фотосинтезді тез өсетін өсімдік болып табылады, сабағы майысқақ емес және жайылып өскен. Амаранттың ең көбірек түрлері тараған: *A. caudatus*, *A. hypochondriacus*, *A. cruentus*.

Амаранттың негізгі сабағынан қызыл, қызғылт сары және сары алтын түстес болып гүлдейді.

Амарант — культура өте өнімді. Бір өсімдік 30-40 кг биомассаға дейін береді. Дәнді сабақ шамамен 1 кг болады, бұл егу гектарынан 70 кг-ға дейін береді.

Амарант дәндерінің химиялық құрамын кешенді ақуыздық, минералдық, дәрумендік байытқыштар ретінде пайдалану өте бағаланады.

Амарант ұны құрамында 100 г ұнның 20% дейін жақсы балансталған, тез қабылданатын ақуыз болады. Амарант ақуыздары сапасы бойынша соялық ірі бұршақтарға жақын, сондықтан бұл ақуыздар дәнділер ұнын жақсы толықтырады. Амарант дәндерінің ақуыздары құрамында басым мөлшерде ауыстырылмайтын, амин қышқылдары болады: лизин, метионин, фенилаланин, треонин.

Лизиннің ең маңызды аминқышқылының амаранттағы құрамы бидайдағыдан гөрі 3-3,5 есе жоғары - 100 г - 8,7г. [3].

1 кесте. Амарант ұнының және 1 сорт бидай ұнының химиялық құрамы

Компоненттердің атаулары	100 г ұндағы компоненттер құрамы	
	Амарант ұны	1 сорт бидай ұны
Ылғалдылығы, г	12,0	14,0
Ақуыздар, г	18,0	10,7
Майлар, г	8,3	1,6
Крахмал, г	54,6	67,1
Моно және дисахарид, г	2,4	0,5
Күл, %	1,4	0,7
Клечатка, г	0,86	0,2

Амарант ұны қосылған печеньеің биологиялық құндылығын жақсарады жәй печеньеісімен салыстырғанда ақуыз, майлар аминқышқылдар көбейді.

Печеньеің пісірілуі қамырды дайын өнімге айналдыратын маңызды технологиялық сатыға жатады. Пісіру кезінде ылғалдылық алынып тасталынады және физико-химиялық, коллоидты үдерістер жүреді. Пісірілу жылу мен ылғалды коллоидты капиллярлы тесікті материалдарда жоғары температурада жүреді. Қамыр қоспасының жоғарғы жағы ішкі жағына қарағанда жақсы қыздырылады. Наубайхананы камерада газды ортаның үнемі температурасы барысында өнімнің ішкі және сыртқы қабаттарының арасында елеулі түрде өзгешелік бар. Өнімнің ылғалдылығы ылғалдың ұшып кетуі нәтижесінде жүреді. Пісіру режимі - қамырдағы ылғалдың алыну периодына байланысты. Бірінші периодта қамырдың интенсивті түрде қызды - рылуы жүреді. Жоғарғы қабаттардың сусыздануы белоктардың денатура-циясының ісінуіне, крахмалдың, бөліктік клейстерленуіне, қамырдың тесікті құрылымының түзілуімен жүреді. Қамырдың көлемі химиялық көтергіштердің көмегімен туатын газ тәрізді өнімдердің бөлінуіне байланысты. Екінші периодта ылғалды ұшыру арқылы жою үнемі жоғары жылдамдықпен жүреді. Үшінші периодта кептіру үдерісі жүреді. Печенье 4-5 минутта пісіріледі. Бірінші периодта 160°C температурада бу-ауалы ортаның ылғалдылығында, екінші периодта 350-400°C-де, үшінші периодта 250° С температурада жүреді. Пісіру барысында капиллярлы тесікті құрылымдардың түзілуі жүреді, ерітілмейтін крахмалдың мөлшері азаяды. Пісіру әртүрлі конструкциялы пештерде жүргізіледі. Ең кең таралған газды бір ленталь пештер қолданылады Ұннан жасалған кондитерлік өнімдерінің құндылығын жақсартуға амарант ұны немесе кебекттерін пайдалануға болады.

Жаңа өнімді пайдалану және оны тағамдық рационға енгізу организмді витаминдермен және амин қышқылдармен қамтамасыз етуді біраз жақсартуға, денсаулықты сақтауға мүмкіндік береді.

1. Ә. Ізтаев. Өңдеу өндірістерінің технологиясы. оқулық.– Алматы: 2012.–632 б
2. Ә. Ізтаев . Өсімдік өнімдерін өңдеу және сақтау: Оқулық. - Алматы: «Дәуір», 2011.-416 б.
3. Уажанова Р.У., «Амарант ұнын қосу арқылы печенье технологиясын әзірлеу», научный журнал «Пищевая технология и сервис», №1, 2008 г.,14 б.

**«АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ЖӘНЕ ЕСЕПТЕУ ТЕХНИКАСЫ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНАЯ ТЕХНИКА»**

**О НЕОБХОДИМОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-
КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ**

Абдрахманова А. К.

Научный руководитель: Баклхазова У.У., магистр техники и технологии, старший преподаватель

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Amila_alima@mail.ru

Сегодня уже невозможно себе представить образовательное пространство без современных информационных технологий и средств телекоммуникации, открывающих принципиально новые возможности образования. Это понятие включает в себя весь комплекс приемов, методов, способов и подходов обеспечивающих достижение целей информатизации образования.

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) – технологии, основная задача которых заключается в обеспечении фиксации информации, ее обработки, передачи, распространении и раскрытии. ИКТ подразумевает под собой методы и программно-технологические средства, которые позволяют в значительной мере снизить всю сложность процесса использования информации.[1]

В Казахстане применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в системе образования, в том числе в вузах осуществляется в рамках государственной политики информатизации общества и образования.

Информатизация общества закреплена как важнейший механизм формирования конкурентоспособности национальной экономики в Послании Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка в своем развитии».

С появлением в процессе образования такой составляющей, как информатизация, стало целесообразным пересмотреть его задачи. Основными из них являются:

- повышение качества подготовки специалистов на основе использования в учебном процессе современных информационных технологий;
- применение активных методов обучения и, как результат, повышение творческой и интеллектуальной составляющих учебной деятельности;
- интеграция различных видов образовательной деятельности (учебной, исследовательской и т.д.);
- адаптация информационных технологий обучения к индивидуальным особенностям обучающегося;
- обеспечение непрерывности и преемственности в обучении и воспитании;
- разработка информационных технологий дистанционного обучения;
- совершенствование программно-методического обеспечения учебного процесса.

Перспективная система образования должна учитывать основные вызовы XXI века и связанные с ними важнейшие проблемы человека в современном и наступающем информационном обществе. К важнейшим направлениям перехода к новой образовательной концепции, которая станет основой необходимой для условий XXI века перспективной системы образования, относятся, в частности, фундаментализация образования на всех его уровнях; реализация концепции опережающего образования; широкое использование методов инновационного и развивающего образования на основе применения перспективных информационных технологий; повышение доступности качественного образования путем развития системы дистанционного обучения и средств информационной поддержки учебного процесса современными информационными и телекоммуникационными технологиями [2].

Изучение ИКТ способствует увеличению моего интереса и формирует положительную мотивацию обучения. На лабораторных занятиях преподаватель учитывает наши индивидуальные возможности, помогает раскрыть творческий потенциал, умело мотивирует освоение современных информационных технологий.

На лекциях, когда преподаватель применяет различные образовательные средства ИКТ, непосредственно при объяснении нового материала, мы студенты лучше усваиваем теоретический материал. Для закрепления усвоенных знаний, в процессе контроля качества знаний используются информационные технологии в зависимости от индивидуальных особенностей студентов.

ИКТ используются в различных вариантах организации обучения:

- при обучении каждого учащегося по индивидуальной программе на основе индивидуального плана;
- при фронтальной либо подгрупповой формах работы.

На лабораторных занятиях по ИКТ у нас используется фронтальная или подгрупповая форма работы. При использовании подгрупповой работы мы имеем возможность дискутировать, обсуждать проблемные вопросы и выбрать правильное решения. По некоторым темам мы обмениваемся мнениями и делимся дополнительной информацией внутри подгруппы. Задания творческого и исследовательского характера повышают нашу заинтересованность в изучении предмета ИКТ. Получение знаний в процессе самостоятельной творческой работы развивает наше мировоззрение.

Таким образом, изучение ИКТ помогает нам, молодым людям легче усваивать информацию по многим дисциплинам которые мы изучаем. В будущем требуются грамотные компетентные специалисты. Я думаю, что овладев необходимыми знаниями по ИКТ, мы, современные молодые люди, будем востребованными и конкурентно-способными.

Литература

1. Современные информационные и коммуникационные технологии в высшем образовании. charko.narod.ru/tekst/an5/2.html
2. Образование и 21 век. Информационные и коммуникационные технологии. М. 1999. С.39-40.

РОБОТОТЕХНИКА

Жақсыбай А.А.

Ғылыми жетекші: Кубигенова А.Т. т.ғ.м.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Aika-20.12@mail.ru

Робототехника – роботтардың құрылысымен, жұмысы мен қолдануымен айналысатын, оған қоса олардың басқару, сезіну мен мәлімет өңдеумен айналысатын механикалық, электр және электронды инженерия мен компьютер ғылымдарының біріккен саласы.

Робототехника роботтардан басқа автоматтандырылған техникалық жүйелер мен өндірістік үдерістердің ең жаңа техникалық жиынтықталуын әзірлеу мен қолдану жолдарын зерттейтін ғылым. Автоматтандырылған машиналар, басқа сөзбен айтқанда роботтар, адамдардың орнына қауіпті жерлерде, немесе зауыттағы құрастыру үдерістерінде жұмыс істей алады. Роботтар сыртқы келбеті бойынша, жүріс-тұрысы мен танымы бойынша адамдарға өте ұқсас болуы әбден мүмкін. Қазіргі таңда ғалымдар гуманоид роботтарды барынша адамдарға ұқсас қылуға тырысып жатыр. Автономды түрде жұмыс істейтін роботтар туралы мәлімет көне кезден бастап ойлана бастаған, алайда сол тақырыптағы зерттеулер XX ғасырға дейін басталмаған. Ертегі кезеңнен бастап, роботтар бір күні адамдардың жүріс-тұрысына еліктейді және де адамдар сияқты адамдардың жұмыстарын істей алады деп болжалған.

Қазіргі таңда робототехника тез дамып келе жатқан сала. Технология қалай тез дамыса, робототехника да солай тез дамиды, өйткені робототехника технологиямен тығыз байланыста. Технология дамыған сайын зерттеулер өзгеріп дамиды, соның арқасында роботтардың қолдану аймағы да ұлғаяды. Қазіргі таңда роботтар үйде, кәсіпорындар мен әскери салада қолданылады. Қазіргі кезде роботтардың көптеген түрлері бар, әртүрлі орталарда әртүрлі жолмен қолданылады. Қолдану мақсаты мен сыртқы келбеті әртүрлі болғанымен, құрылымына келгенде баршасында бірдей жерлері бар: Әр роботтың механикалық негізі - құрылғы, рамадан тұрады. Сол раманың түрі қолданылатын мақсатына қарай өзгереді. Механикалық жағы ойлап табушының бір бөлек мәселенің шешімі, робот жүретін жердің қоршаған ортасына байланысты. Роботтың формасы атқаратын функциясымен тікелей байланысты.

Әр робот электр бөлшектерден тұрады. Сол бөлшектер робот жүйелерін толығымен бақылайды. Барлық роботтар кішкене болса да компьютерді кодынға керек етеді. Сол алгоритмде робот қалай жұмыс істейтіні көрсетіледі. Код жазған адам программаның ішінде робот шешімін қалай және қашан қабылдап, әрекет ететінін жазады. Сол шынжыр арқылы жүретін робот өзінің механикалық дизайны мен құрылысының арқасында лайды керемет етіп, өзінің батареясынан сымдар арқылы керек мөлшерде энергия алса да, компьютер программасынсыз орнынан жылжымайды; өйткені программа роботқа қашан, қайда жылжу керек екендігін айтады.

Программа роботтың негізгі мәнін құрады. Роботтың механикалық және электр бөлшектері керемет әрленіп, бірақ жазылған программасы нашар болса, роботтың жұмыс істеуі екі талай, істесе де, қозғалуы мен жұмыс істеуі ретсіз болады. Негізгі үш түрлі алгоритмдер бар: қашықтан басқару, жасанды интеллект және гибрид. Қашықтан басқарылатын роботтарда бұйрықтар жиынтығы бар. Ол бұйрықтарды тек қашықтан басқаратын құрылғының сигналын алғаннан кейін ғана орындайды. Жалпы айтқанда, адам сол құрылғы арқылы бір қашықтықта орналасқан роботты басқарады. Жасанды интеллект қолданылатын роботтар қоршаған ортаға байланысты шешімдерді өздері қабылдайды. Роботтың жүйесіне қоршаған ортаның факторларына, объектілеріне әртүрлі реакция жазылған. Жасанды интеллект сол реакцияларды ескере тұрып, қоршаған ортаның факторларына өзі әсер береді. Негізінен, жасанды интеллект адамның ойлау қабілетіне ұқсас болуы керек, немесе ұқсастыруды көздейді. Ал гибрид қашықтан басқару мен жасанды интеллектілердің біріккен кезі.

Қазіргі кездегі роботтардың көбісі адамның бұйрақтарымен жұмыс істейді, немесе бір орында қозғалыссыз істейді. Оған қарамастан адамзат динамикалық ортада автономды түрде жұмыс істей алатын роботтарға қызығушылықтарын арттырып жатыр. Сол роботтарға қоршаған ортада кедергісіз жүру үшін навигация керек. Егер күтпеген жағдайлар (мысалы адамдар мен басқа заттар бір орында тұрмай, жылжитын болса) туындаса робот соғысып мәселе туғызуы мүмкін. ASIMO және Meinü robot сынды жоғары дамыған роботтардың навигация жүйелері де мықты. Өзін - өзі бақылай алатын, немесе Ernst Dickmanns-ның жүргізушісіз автокөліктері қоршаған ортаны сезіп, навигация бойынша шешімдерді көліктің өзі қабылдай алады. Сондай роботтардың көбісі жол нүктелердің арасында шарлау үшін GPS-ti radar, кейбір кездерде lidar сынды сенсорлармен, video cameras және инерциялық бағдар жүйелерімен қоса қолданады.

Көбіне адам сөйлеуінің өзгергіштігінің арқасында компьютер үшін адамның нақты уақытта сөйлеген сөзін тану қиынға соғады. Жергілікті акустика, бөлме көлемі, адамның жағдайы сынды себептердің арқасында бір адамның сөйлеген бір сөзі әртүрлі естілуі мүмкін. Ал егерадамныңекпініболсажағдайодан да нашарлайтүседі. Оғанқарамастан, 1952 жылы Davis, Biddulph және Balashek дауыстану саласында үлкен қадамдар жасап, бір адамның 10 сандыайтқанын 100% дәлдік пентаниалатын әлемнің еңбірінші “дауыспен енгізу жүйесін” ойлаптапты. Қазіргі кездегі жүйелер минутына 160-дейінта биғи үздіксіз сөйлеулерді 95% дәлдікпен таниалады. Роботтарды адам сынды сөйлеткізу жүрісінде кедергілер пайда болып жатыр. Әлеуметтік себептерге бола, синтетикалық дауысты қолдану қолайсыз деп шешілді, сол себептен дауыстың эмоционалды құрамдастарын түрлі жолдармен дамыту керектігі байқалды. Робототехника қандай да роботтарды зерттеп әзірлемесе да, ол роботтар Айзек Азимовтың үш заңына бағынуы тиіс. Ол заңдар 1942 жылы жазылған «Хоровод» атты әңгімесінде баяндаған. Ол заңдар мынадай оймен жазылған:Бір де бір робот адамға залал келтіре алмайды, немесе әрекетсіздігімен залал келуіне жол бермейді. Бірінші заңға қарсы келмесе, робот адамның барлық бұйрықтарын орындауға тиіс.Бірінші және екінші заңдарға қайшы келмесе, робот өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек дегн болатын.

Робототехника — елімізде енді ғана дамып келе жатқан инновациялық сала. Бес жылдықта машина жасаудың техникалық дәрежесін көтеруде өндірістік роботтар мен автоматты жүйелерді ендіруді жоғарлату көзделіп отыр. Роботтарды кеңінен қолдану құрылыс, ауыл шаруашылығы, көлік және жеңіл өнеркәсіп салаларында қамтып отыр. Өнеркәсіп робаттарды қолдану ауқымын кеңейту экономикалық, техникалық, әлеуметтік жағын да қамтуда. Роботтарды пайдалану еңбек өнімділігін арттырып қана қоймай, заттар сапасын жақсартып, коэффицентін көбейтуге қол жеткізеді. Роботтарды бір операциядан екінші операцияға ауыстырудағы жеңілдік өндірістегі дайындық мерзімін азайтып, шығынның аз шығуына, жаңа өнімді шығаруға қол жеткізеді.

Еліміздегі қайта құру жағдайында бұл факторлар шешуші роль атқарады.Еліміздегі және шет елдегі роботтардың басым көпшілігі машина жасау өндірісінде пайдалануда. Машина жасау мен механикалық өңдеуден басқа салалар 10% ғана. Негізінен роботтар машина жасау өндірісінің қажеттілігіне байланысты пайдалануда. Бұл роботтар жеңіл өнеркәсіпте кең қолданбаса да, машина жасауда пайдаланылатын мақсаты бірдей. Машина жасаудан басқа салаларда 20% роботтарды пайдаланудың еш айырмашылығы жоқ, Қалған 80% -ы өндіріс өнімділігіне байланысты.Қазіргі уақытта дүние жүзінде 1 миллионнан астам робот пайдаланылуда. Қазақстанның проблемаларында роботтарды құрастыру, роботтарды шығару,роботтарды пайдалану сұрақтары қозғалмайды. Елбасымыздың инновациялық даму және дамыған 50 елдің қатарына ену жолдауына қарамастан, робототехника Қазақстанда баяу дамуда. Қазақстанда роботтардың басым бөлігі өндірістік роботтар. Атап айтқанда машина жасау саласында, кітап шығару, текстил өндіру, кондитер өнімдерін шығару, сусындар шығару саласында және т.с.с. салаларда өндірістік роботтар кенінен қолданылады.

Әдебиеттер

1. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2007.
2. Мәдениеттану: жоғарғы оқу орнындары мен колледж студенттеріне арналған оқулық. Алматы: Раритет, 2005
3. Традиционный перевод на русский в произведениях А. Азимова.
4. http://www.inform.kz/kz/kazakstanda-robototekhnika-salasynda-zertteuler-zhurgizilude_a2472472
5. <http://freepapers.ru/100/robototekhnika-damu-tarihy/251746.1678976.list1.html>

«САНДЫҚ ҚАЗАҚСТАН-2020» МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫ

Казбекова К.Е.

Ғылыми жетекші: Сагинбаева Қ. К., аға оқытушы

Ш. Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

kuma_9898@mail.ru

Қазіргі заманда біздің күнделікті өмірімізді сандық технологияларсыз елестету мүмкін емес. Бүгінгі таңда әлемде сандық технологиялар экономиканы дамытуда барған сайын маңызды рөл атқарады. Олардың маңызы туралы елбасының жолдауынан да байқауымызға болады. Н. Ә. Назарбаев: «...Бірінші басымдық – экономиканың жеделдетілген технологиялық жаңғыртылуы.

Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Бұл – маңызды кешенді міндет.

Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек. Бұл индустриялар қазірдің өзінде дамыған елдердің экономикаларының құрылымын өзгертіп, дәстүрлі салаларға жаңа сапа дарытты.

Осыған орай, Үкіметке «Цифрлық Қазақстан» жеке бағдарламасын әзірлеуді және қабылдауды тапсырамын.

Біздің заңнамалық жаңа жағдайға бейімдеу керек.

Коммуникацияның дамуы мен оптикалық-талшықты инфрақұрылымға жаппай қолжетімділікті де қамтамасыз ету керек. Цифрлық индустрияны дамыту басқа барлық салаларға серпін береді. Сондықтан Үкімет ІТ саласын дамыту мәселесін ерекше бақылауда ұстауға тиіс.

Жаңа индустриялар қалыптастырудың маңызды шарты инновацияны қолдау және оларды өндіріске тезірек енгізу болып саналады.

Үкіметке «ЭКСПО-2017» нысандарының бірінің базасында ІТ-стартаптар халықаралық технопаркін құруды тапсырамын. Ол әлемнің барлық елінен кәсіпкерлер мен инвесторлар тартудың платформасы болуға тиіс. Бұл үшін тиісті инфрақұрылым және салық жеңілдіктерін, оңайлатылған виза мен еңбек режимін қоса алғанда, қолайлы жағдай керек.

Біз жоғары оқу орындары, Назарбаев Университеті және «Алатау» инновациялық технологиялар паркі базасында өзіміздің ғылыми және инновациялық әлеуетімізді дамытуымыз керек.....»

Осы жолдауға сүйене отыра сандық технологиялардың бірқатар артықшылықтары бар екенін атап өтуімізге болады. Оларға мемлекеттік қызмет көрсету үшін қоғамдық және бизнес қол жетімділігін жеңілдету, ақпарат алмасуды жеделдету, жаңа бизнес-мүмкіндіктердің пайда болуы, және т.б. жаңа сандық өнімдерді құру жатады. ХХІ ғасыр – жаңа технологияның, ғылым - білімнің ғасыры. Мұны мойындамасқа шара жоқ. Әрбір әрекет, әрбір жұмыс бір ғана батырманы басу арқылы іске асатын заманға да жақындап келе жатырмыз. Сандық технологиялар қазіргі кезде әлемде кеңінен таралуда. Алайда, оларды пайдаланудың артықшылықтары, яғни сандық дивидендтер өмірден кешеуілдеп орын

табуда. Көп жағдайда бұл технологиялар экономиканың дамуына, қызмет көрсету сапасын арттыруға септігін тигізетіні даусыз. Өкінішке қарай, олардан келіп түсетін дивиденттер бір-келкі таратылып жатқан жоқ. Елімізде Елбасының тапсырмасы бойынша экономика мен әлеуметтік салаларда сандық жүйені жетілдірудің жаңа жобасы жасалыну үстінде. Оның ішіне кең жолақты интернетке барлық аумақта қол жеткізу, заңдық құжаттарды қайта қарау, мамандарды қайта даярлау секілді басқа да бағыттар кіреді. Елбасы атап өткендей, бұл бүгінгі күннің шындығы – сапалық өсімге мүмкіндік берер даңғыл жол. Әлемдік маңызы бар жиында жаңа бағдарламаның Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі драйверлерінің біріне айналатындығы да атап өтілді. Ол – тұрғындардың кең жолақты ғаламторға қол жетімділігін қамтамасыз ету, қоғамның сандық сауаттылығын арттыру және электронды үкіметті одан әрі дамыту екені баршаға аян жайт. Адамзат өркениетінің қазіргі заманғы дамуы жоғары болуы үшін әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени даму адамдардың өмір сүруіне қолайлы жағдайлар мемлекеттік бағдарламалардың барлық салаларында үлкен қарқынмен жасалуда. Бұл бағдарлама, мемлекетіміздің ақпараттық егемендігінің сақталуына және нығайтылуына, әлемдік нарықта бәсекеге қабілеттілігін арттыру, қоғам мен мемлекеттің өзара іс-қимылының жаңа және қолданыстағы өндірістерді жаңғыртылуына, жоғары технологиялық деңгейдегі қоғам құру үшін зор мүмкіндіктер ашады. Сандық түрлендірудің мақсаты экономикалық қарым-қатынастардың (сандық экономика) жаңа нұсқасы, қоғам мен мемлекет арасындағы қарым-қатынастардың жаңа деңгейі (сандық мемлекеттік), жоғары технологиялық инфрақұрылымды (сандық ғарыш) құру бола табылады. Ол Қазақстанның дамуының келесі кезеңінің ең маңызды мақсаты сандық қоғам құру болар еді деп ойлаймын.

Қазіргі әлемде цифрлық технологиялар ел экономикасын дамытуда өте маңызды рөл атқарады. Бүгін ғаламшар халқының 40 % пайыздан астамы Интернетке қол жеткізді және 10 үй шаруашылығының әрбір 7-сінде ұялы телефон бар. Цифрлық технологиялар бірнеше артықшылықтар берді: халық пен бизнестің мемлекеттік көрсетілетін қызметтерге қолжетімділігін, ақпаратпен алмасуды тездету, бизнес жүргізуге жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, жаңа цифрлық өнімдер құру және т.б. «Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаты – цифрлық экожүйені үдемелі дамыту арқылы Қазақстан экономикасының бәсекеге қабілеттілігін және халықтың өмір сүру сапасын арттыру. "Сандық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасына іске асыру төрт негізгі бағытта жүргізіледі:

1. "Сандық жібек жолын" құру. Бұл сенімді, қолжетімді, жылдамдығы жоғары және қорғалатын цифрлық инфрақұрылым.
2. "Креативті қоғам" құру. Бұл цифрлық экономикаға арналған құзыреттер мен дағдыларды дамыту, халықтың цифрлық сауаттылығын арттыру бойынша жұмыстар жүргізу, салалар үшін АКТ мамандарын даярлау.
3. Экономика саласындағы цифрлық қайта өзгерту. Бұл экономиканың әртүрлі салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға арналған цифрлық технологияларды жаппай енгізу.
4. "Белсенді сандық үкіметті" қалыптастыру. Бұл электрондық және мобилді үкімет жүйесін жетілдіру, мемлекеттік көрсетілетін қызметтер ұсыну саласын оңтайландыру.

Қазақстан үшін күтілетін сандық дивиденттер мемлекеттің стратегиялық міндеттеріне сәйкес айқындалып, белгіленді. Бірінші кезекте, әңгіме ел үшін маңызды және көкейтесті мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен айқындылығын арттыру, халықты жұмыспен қамтамасыз ету, білім беру мен денсаулық сақтау сапасын арттыру, инвестициялық климатты жақсарту, еңбек өнімділігін арттыру және ЖІӨ құрылымындағы шағын және орта бизнес үлесінің өсуі сияқты мәселелер туралы болып отыр. "Сандық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасының іске асыру нәтижесінде Қазақстанның ЖІӨ-дегі АКТ секторының үлесі 2020 жылға қарай 4,85%-ға жетеді; АКТ саласындағы еңбек өнімділігі 31%-ға өседі; халықтың цифрлық сауаттылығы 80% құрайды; интернет пайдаланушылардың үлесі 78%-ға дейін ұлғаяды; қағаз және электрондық нысандарда алынған қызметтердің жалпы санына қатысты көрсетілетін электрондық мемлекеттік қызметтердің үлесі 80%-ға ұлғаяды.

АКТ кеңінен қабылдау арқылы осы салалар шеңберінде, тиімді басқару, «ашық» құру және «мобильді үкімет» үшін ақпараттық инфрақұрылымды қолжетімділік дамуының проблемасы шешілетін болады. Ақпараттық қоғамның дамуы адам ресурстарын дамыту етілуімен бірге жүруге тиіс деп есептей отырып, сондай-ақ азаматтар электрондық денсаулық қолжетімді қызметтерін алуға, электрондық оқыту арқылы ақпараттық технологиясымен жұмыс істеу дағдыларын үйрену және сатып алу үшін мүмкіндіктерін құру үшін ережелер кіреді. Сондай-ақ, ел бағдарламасының неғұрлым ашық, қолжетімді және бәсекеге қабілетті экономиканы құру мақсатында экономиканың негізгі салаларында интеллектуалдық жүйе барынша іске асырылуын көздейді.

Ал бұл бағдарлама көлемінде біздің университетімізде атқарылып жатқан жұмыстарда аз емес. Сандық технология бұдан бөлек денсаулық сақтау және білім беру салаларында да қолданыста. Осы бағдарламаны жетілдіру мақсатында мектептерде де электронды күнделік қолданысқа енгізілді. Сонымен қатар, педагогтар да атқарған жұмыстарының есебі мен жоспарларын қағаз күйінде емес, электронды үлгіде тапсыра алуда.

Жалпы, мұның бәрі халықтың бақуатты өмір сүруі үшін жасалып жатқан шаралар екенін түсінуіміз қажет. Тұрғындардың әл-ауқаты артып, еңсесі тік көтерілгенде ғана Қазақстан дамыған өркениетті елдердің қатарына, яғни алдыңғы «отыздыққа» қосыла алады. Ал, бұл мақсатқа жету үшін еліміз үшінші жаңғыруды еңсеруі тиіс.

Әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. 2017 жылғы 31 қаңтар
2. Егемен Қазақстан мемлекеттік газеті. «Сандық технология-әлемдік дамудың айнасы» 2016 жылғы 18 ақпан
3. digitalkz.kz сайты «Государственная программа Digital Kazakhstan» [<http://digitalkz.kz/ru/>]
4. zakon.kz «госпрограмму «Цифровой Казахстан» [<https://www.zakon.kz/4843013-mik-rk-vneset-na-rassmotrenie-v.html>]

WEB 2.0 ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ҚОЛДАНУ

Кульбаев Б. Е.

Ғылыми жетекшісі: Мурадилова Г.С., ХАА корреспондент-мүшесі, академ.доцент

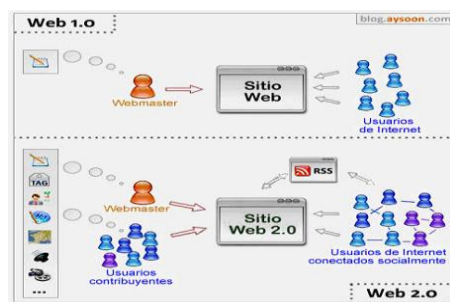
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

birjan_95@mail.ru

Қазіргі оқыту үрдісінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдаланудағы негізгі мақсат білім беру, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру ғана емес, сонымен қатар, шығармашылық ізденісте көмек көрсету болып табылады. Оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынас енді ынтымақтастық пен біріккен шығармашылық пен ізденіс қағидаттарына сүйеніп, жасалады.

Интернет технологиялар жеке білімділік траекторияларының дамуына, яғни оқу материалын мүмкіндігінше оқушының жеке ерекшеліктеріне, оның білім және іскерлік дәрежесіне бейімдеуге мүмкіндік беруге арналған.

Кешегі күнге қарайтын болсақ, ғаламтор желісінде Web 1.0 сервисін қолданған болатынбыз. Ал, қазір бұл технология ескіріп, мұның орнына жаңашыл оқытушылардың назарын барынша өзіне аударған жаңа дүние - Web 2.0 технологиялар жарыққа шықты. Web 2.0 – жүйелік сервистердің екінші буынын сипаттайтын термин. Бұл сервистер қолданушыларға тек қана ғаламторды аралауға ғана емес, сонымен қатар авторлық Интернет-ресурс жасап шығаруға, ортақ топтық жұмысты ұйымдастыруға, желіде медиа және мәтіндік материалды орналастыруға мүмкіндік береді (сурет 1).

Сурет 1. Web 1.0 және Web 2.0

Web 2.0 ғаламтордың интерактивтік және коллаборативтік, яғни істестік элементтерін білдіруге қолданылатын термин. Демек, қолданушы интернеттегі мазмұнды тұтынып қана қоймай, сонымен қатар өзі де қандай да бір мазмұн өндіреді. Бұл ұғым кейінгі кезде әлеуметтік желілердің дамуымен үлкен маңызға ие болып келе жатыр. [1]

Қолданушылар интерактивті қосымшалардың көмегімен мазмұнды өздері жасап, өңдеп, оны таратады. Қолданушылардың жаңа ролін сипаттау үшін просьюмент (ағыл. "Prosumer") деген түсінік пайда болған. Контент, яғни мазмұн бұрынғыдай орталықтандырылған түрде медиа компаниялары тарапынан емес, саны біршама көп, өзара әлеуметтік желілер арқылы байланысқан қолданушылар тарапынан дайындалып және интернетте таралып келеді. [2]

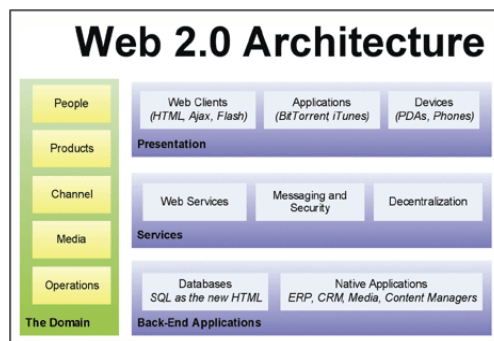
Контентті көруге ғана мүмкіндік беретін web-сайттармен салыстырғанда, Web 2.0 ерекшелігі сол, ол қолданушыларға әлеуметтік медиа арқылы виртуалды қауымдастық құруға мүмкіндік береді, бір-бірімен байланыстырып береді және бірге істесіп жұмыс жасауға жағдай жасайды. Web 2.0 мысалдарына әлеуметтік желі сайттары, блогтар, wiki-лер, видео бөлісетін сайттар, web-қосымшалар (application) және т.б. жатады. [3]

Бұл жұмыстың басты мақсаты - Web 2.0 технологияларды зерттеу және олардың негізінде қашықтықтан оқытуды ұйымдастыруға арналған онлайн-университеттің жобасын тұрғызу. Қашықтықтан оқытудың көптеген түрлері бар, бірақ олардың ішіндегі ең көп таралғаны желілік технологияларды қолдануға бағытталған.

Қашықтықтан оқыту технологиясының артықшылықтары:

- заман талабына сай ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар мен құралдарды қолдану;
- сапалы білім алу;
- интерактивті әрекеттесу формалары;
- уақытты үнемдеу;
- ыңғайлы уақытта оқу;
- денсаулық күйі бойынша шектеулер жоқ;
- территориялық шектеулер жоқ.

Web 2.0 технологияларына негізделген қашықтықтан оқытуды ұйымдастыру бірқатар педагогикалық-психологиялық мәселелер мен шарттарға байланысты болады. Мысалы, қашықтықтан оқытуды модельдеу желілік нақты уақытта (On line), бетпе бет ұйымдастыру (Face to face), аралас (күндізгі-қашықтықтан оқыту) (Blending learning), кеңес берушінің жетекшілігімен өз бетімен оқу (Workshop) түрінде жүргізіледі. Web 2.0 технологияның сәулеті 2-ші суретте көрсетілген.

Сурет 2. Web 2.0 сәулеті

Қорыта келе айтарымыз, Web 2.0 технологияларына негізделген қашықтықтан оқыту жүйесінің рөлі білім саласы үшін өте жоғары, себебі бұл жүйе арқылы оқытушылар мен студенттер әлемдік ақпараттармен байланысуға, ғылыми және шығармашылық жұмыстарын жетілдіруге, әлемдік ақпарат кеңістігінде өздерінің білімдерін шындауға зор мүмкіндік алады.

Әдебиеттер:

1. <http://www.henningschuerig.de/2010/social-media-statt-web-20/>
2. Neue Zürcher Zeitung (18. Mai 2007): Präventivschlag gegen journalistische Neugier
3. https://kk.wikipedia.org/wiki/Web_2.0

ҒАЛАМТОРДЫҢ ЗИЯНЫ ЖӘНЕ ПАЙДАСЫ

Қайырлы З.

Ғылыми жетекші: Кубигенова А.Т. т.ғ.м.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

kaiyrlyzarina17@gmail.com

XXI ғасыр – компьютерлік ғасыр. Соны ескере отыра, қазіргі уақытта компьютерді пайдаланудың ең маңызды ортасы ол біріңғай ақпараттық кеңістікті қамтамасыз ететін желілерді құру болып отыр.

Компьютерлік желі ол қолданушылардың жылдам ақпарат алмасуын қамтамасыз етеді және бірнеше адамның бір уақытта бір құжатпен жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Компьютерлік желілерді қолдана отырып біз мыналарды жүзеге асыра аламыз:

- Ақпаратты өңдеу процесінің нақты бір компьютерге тәуелсіздігін
- Ақпаратты сақтау үшін сенімділіктің жоғары болуын
- Ақпаратты рұқсат етілмеген енуден қорғауды
- Жылдам ақпарат алмасу мүмкіндігі

Ең ауқымды компьютерлік желі ол Интернет болып табылады. Қазіргі таңда Интернетті тұрақты пайдаланушылар саны 1,5 млрд адамнан асыпты. Бұл Интернеттің бүкіл жер шарын қамтып жатқан ауқымды бүкіл әлемдік ақпарат жүйесі екенін дәлелдейді. Әр заттың жақсылығымен қатар келеңсіз жағдайлары да бірге жүреді, яғни Интернеттің пайдасы да зияны да бар.

Пайдасына тоқталсақ, әрбір адам өзіне қажетті ақпаратты таба алады, ақпаратпен алмаса алады. Соның арқасында интернет ақпарат ресурстарымен үздіксіз толығып отырады. Көп жағдайда уақыт та үнемдейді. Планетаның кез келен нүктесіндегі ауа райын, соңғы жаңалықтарды білуге болады.

Ал зиянына келсек, қазіргі кезде адамдар Интернетті пайдаланғанда компьютерлердің алдында көп отырады. Бұл әрине біріншіден адамның денсаулығына әсер етеді. Компьютер мониторының кескіндері адам көзінің көру өткірлігін нашарлатады. Тапжылмастан компьютер алдында отырғанда бұлшық етті қажытады және де омыртқаға зиян болады. Бұл әрине адам өміріне өз қауыпін тигізеді. Көптеген жас өспірімдердің ой-санасында әсер етеді, кейбіреулерінің психикасын бұзады.

Әрине Интернеттен көп нәрсені біліп үйренуге болады, бірақ үйренгенде жақсы жақтарына ғана бет бұрып, соларды өзіміздің ой-санамызға тоқуымыз керек. Ұтымды падалана білуіміз керек. Себебі адами қасиеттерге нұқсан келтіретін материалдардың интернет беттерінен орын алуы көп жағдайда адамның санасына жаман ой салады.

Негізі интернеттің алғашында негізгі мақсаты – әр түрлі типтегі компьютерлерді біріктіру болып табылатын. Интернет 1969 жылы АҚШ-та осы елдің қорғаныс министрлігінің тапсырысы бойынша жасалған болатын. ARPANET желісінен пайда болған. Ол TCP/IP протоколы негізінде құрылған.

Қазіргі таңда Интернетте байланыстың барлық белгілі желілері қолданылады, төменгі жылдамдықты телефондардан бастап тіпті жоғарғы жылдамдықты спутниктерге дейін қолданылады.

Интернетті пайдаланушылардың саны күннен күнге ұлғаюының нәтижесінде ол біздің өмірімізде өте елеулі рөл атқарып келеді. Екпіні қуаттанған сайын оған әр түрлі компаниялар мен фирмалар және қарапайым тұтынушылар үздіксіз қосылуда.

Қазіргі таңда мекемелер және әрбір жеке отбасы үшін атқарылатын алыстан оқыту жүйелері, емдеу жұмыстары, алыстан кеңес беру тәрізді ақпаратты, бейнені қашықтықан жылдам жеткізу жұмыстары осы Интернет арқылы жүзеге асырылады.

Қазіргі техника дәуірінде адамның күнделікті өмірі компьютермен, интернетпен өтеді, тіпті бес жасар балаға дейін интернет не екенін біледі. Бір жағынан баланың балалық шағы интернетпен, сондағы ойындармен емес, дала қызығын көріп яғни далада өз жастағы балалармен ойнап сонымен қатар, кітап оқып, серуендеп еркін өтуі тиіс. Жастайынан интернетке биім болса ол әрине баланың психикасына әсер етуі мүмкін. Кейбір жеткіншектер атысу, бірін бірі өлтіру туралы ойын ойнап отырып теріс ой қалыптастыруы әбден мүмкін жағдай. Интернет арқылы ғана хат алысып, сойлескен баланың сыртқы ортамен сойлесуі қиындайды, сойлеу мәдениетінен айырылады. Сондықтан интернетті қажетіне қарай, шамамен пайдалана білуіміз керек. Денсаулыққа зияны тимес үшін ең алдымен әр адам компьютер алдында отырған кезде техника қауіпсіздік ережесін сақтау керек. Әр 20-25 минут сайын көзге жаттығулар жасау қажет сонымен қатар компьютер алдында отырған кезде ара қашықтық 60-70 см болуы қажет. Көзді сақтау үшін компьютер жанына кактус гүлін қою керек. Гүл бойына компьютер бөлген сәулені тартып алады. Адам осы ережелерді орындаса денсаулығын сақтай алады.

Қазіргі заман – техника заманы. Барлық салаларға шолу жасасак, барлық жерлерде компьютер, интернет қолданыста. Компьютерлік желілердің ең ауқымдысы - Интернет күнделікті тұрмыс пен жұмыстың айнымас құрамына айналды. Интернеттің адамзат өміріне тигізетін пайдасы мен зияны баршылық екеніне көзіміз жетті. Әрқашан әр нәрсенің жақсысын үйреніп, жаманынан жиренейік!

Әдебиеттер

1. Уикипедия мәліметтері.

ЭВОЛЮЦИЯ ОПЕРАЦИОННЫХ СИСТЕМ МИНИ ОС

Мукажанов А.А.

Научный руководитель: Фомичева Т.А., м.т.т., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
Adil.mukazhan@Mail.ru

В 90-е годы практически все операционные системы, занимающие заметное место на рынке, стали сетевыми. Сетевые функции сегодня встраиваются в ядро ОС, являясь её неотъемлемой частью. Операционные системы получили средства для работы со всеми основными технологиями локальных (Ethernet, Fast Ethernet, Gigabit Ethernet, Token Ring, FDDI, ATM) и глобальных (X.25, frame relay, ISDN, ATM) сетей, а также средства для создания составных сетей (IP, IPX, AppleTalk, RIP, OSPF, NLSP). В операционных системах используются средства мультиплексирования нескольких стеков протоколов, за счёт которого компьютеры могут поддерживать одновременную сетевую работу с разнородными клиентами и серверами. Появились специализированные ОС, которые предназначены исключительно для выполнения коммуникационных задач.

Для корпоративной ОС очень важно наличие средств централизованного администрирования и управления, позволяющих в единой базе данных хранить учётные записи о десятках тысяч пользователей, компьютерах, коммуникационных устройствах и модулей программного

обеспечения, имеющихся в корпоративной сети. В современных ОС средства централизованного администрирования обычно базируются на единой справочной службе.

Создание многофункциональной масштабируемой справочной службы является стратегическим направлением эволюции мини ОС. От успехов этого направления во многом зависит и дальнейшее развитие Интернета. Такая служба нужна для превращения Интернета в предсказуемую и управляемую систему, например для обеспечения требуемого качества обслуживания трафика пользователей, поддержки крупных распределённых приложений, построения эффективной почтовой системы и т.п.

На современном этапе развития мини ОС на передний план вышли средства обеспечения безопасности. Это связано с возросшей ценностью информации, обрабатываемой компьютерами, а также с повышенным уровнем угроз, существующих при передаче данных по сетям, особенно по публичным, таким как Интернет. Многие ОС обладают сегодня развитыми средствами защиты информации, основанными на шифровании данных, аутентификации и авторизации.

Современная мини ОС берёт на себя выполнение задачи выбора параметров операционной среды, используя для этой цели различные адаптивные алгоритмы. Например, тайм-ауты в коммуникационных протоколах часто определяются в зависимости от условий работы сети. Распределение оперативной памяти между процессами осуществляется автоматически с помощью механизмов виртуальной памяти в зависимости от активности этих процессов и информации о частоте использования ими той или иной страницы.

Постоянно повышается удобство интерактивной работы с компьютером путём включения в ОС развитых графических интерфейсов, использующих наряду с графикой звук и видеоизображение. Это особенно важно для превращения компьютера в терминал новой публичной сети, которой постепенно становится Интернет, так как для массового пользователя терминал должен быть таким же понятным и удобным, как телефонный аппарат. Пользовательский интерфейс ОС становится всё более интеллектуальным, направляя действия человека в типовых ситуациях и принимая за него рутинные решения.

Операционные системы будущего должны обеспечить высокий уровень прозрачности сетевых ресурсов, взяв на себя задачу организации распределённых вычислений, превратив сеть в виртуальный компьютер.

Независимо от версии, общими для микро ОС чертами являются:

- многопользовательский режим со средствами защиты данных от несанкционированного доступа,
- реализация мультипрограммной обработки в режиме разделения времени, основанная на использовании алгоритмов вытесняющей многозадачности,
- использование механизмов виртуальной памяти и свопинга для повышения уровня мультипрограммирования,
- унификация операций ввода-вывода на основе расширенного использования понятия "файл",
- иерархическая файловая система, образующая единое дерево каталогов независимо от количества физических устройств, используемых для размещения файлов,
- переносимость системы за счет написания ее основной части на языке C,
- разнообразные средства взаимодействия процессов, в том числе и через сеть,
- кэширование диска для уменьшения среднего времени доступа к файлам.

Мини-ОС – это бесплатная операционная система, у которой ограниченные требования к системным ресурсам (памяти, быстродействию и т.д.) для особых конфигураций компьютеров (к примеру, смартфонов, мобильных телефонов, КПК или просто устаревших компьютеров).

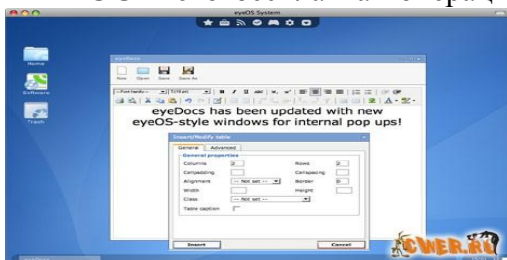

Рисунок 1. Интерфейс EyeOS

EyeOS - кроссплатформенная сетевая операционная система с открытым кодом (рис.1), основанная на принципе Desktop Operating System (операционная система с применением решения «рабочий стол»). Базовый комплект включает в себя собственно операционную систему и несколько офисных приложений: текстовый редактор, календарь, менеджер файлов, мессенджер, браузер, калькулятор и другие.

Рисунок 2. MenuetOS v0.78

MenuetOS (рис.2) представляет собой 32-битную многозадачную операционную систему реального времени, работающую на компьютерах архитектуры x86 и имеющую встроенный графический интерфейс пользователя. Поддерживаются разрешения до 1280x1024 при 16,7 миллионах цветов. Вся система, включая около десятка прилагающихся несложных приложений, умещается на одной дискете. Отличная альтернатива DOS'у.

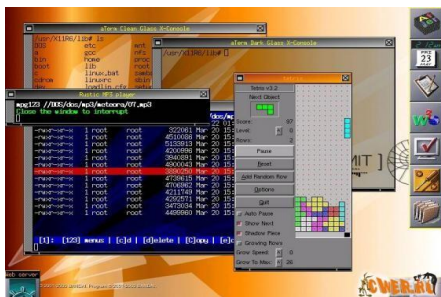

Рисунок 3. muLinux (µLinux)

Линукс, который основан на модульном ядре 2.0.36 полностью конфигурируется ориентирован на приложения обладает крошечным размером (рис.3), помещаясь на одной дискете. Обеспечен модулями расширения, которые также могут размещаться на дискетах. Минимальные требования PC 386/8M + файл

подкачки. Может работать без винчестера. Инсталлируется в оперативную память может быть клонирован из ОЗУ на другой носитель данных в систему UMSDOS, EXT2 & LOOP-EXT2.

Рисунок 4. Интерфейс KolibriOS

KolibriOS (англ. KolibriOS — КолибриОС) — операционная система для PC, полностью написанная на ассемблере fasm (рис.4), распространяемая на условиях GPL. Создана на основе MenuetOS. Является альтернативной операционной системой, так как она использует собственные стандарты и не основана на POSIX и UNIX. Система рассчитана на использование ассемблера для написания приложений, но есть и программы, написанные на языках Ада, Си, C++, Free Pascal, Forth. На данный момент преимущественное большинство разработчиков живут на территории стран СНГ.

Преимущества Мини ОС:

- Мобильность;
- Размер;
- Поддержка всех основных функций полной ОС;
- Практически все мини ОС распространяются на бесплатной основе.

Әдебиеттер

1. <http://www.henningschuerig.de/2010/social-media-statt-web-20/>
2. Neue Zürcher Zeitung (18. Mai 2007): Präventivschlag gegen journalistische Neugier
3. https://kk.wikipedia.org/wiki/Web_2.0

АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДІ ЖОБАЛАУ

Мұқайт М.

Ғылыми жетекші: Кубигенова А.Т., т.ғ.м.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
madina_200597@mail.ru

Ақпараттық жүйені жобалау технологиясы – ақпараттық жүйені жобалаудың және жобалауды ұйымдастырудың әдістері мен құралдар жиынтығы. Жобалау технологиясы негізінде әрекеттер мен олардың ретін, орындаушылардың құрамын және осы әрекеттерді орындауға қажетті құралдар мен ресурстарды анықтайтын технологиялық үрдіс жатыр. Ақпараттық жүйені жобалаудың технологиялық үрдісі тізбекті-параллель, байланысқан және бағыныңқы әрекеттер тізбегінен тұрады.

Ұзақ уақыт бойы ақпараттық жүйеде және технологияда дискретті алфавитті-сандық ақпарат маңызды рөл атқарды. Бұған негізгі себеп - бір жағынан, есептеуіш жүйенің аз қуатты болуы, екінші жағынан, алфавитті-сандық ақпарат сақтау үшін аз жадыны талап етті. Бұдан басқа, ақпаратты өңдеу кезінде ұзақ уақыт бойы үлкен емес көлемді файлдар қолданылды. Сондықтан, шағын ақпараттық көлемнен тұратын файлдарды өңдеу жылдамырақ болды. Есептеуіш жүйелердің эволюциясы үдерісінде суреттерден тұратын, сондай-ақ, алфавитті-сандық ақпараттарды және графикалық объектілерді статистикалық және динамикалық режимде біріктіретін үлкен көлемді файлдарды өңдеу мүмкіндігі пайда болады.

Қоғамды ақпараттандыру ақпараттық жүктеменің ұлғаюына және ақпаратты талдау мен өңдеуге арналған жаңа технологиялық-ғылыми шешімдерді табуға қажеттілікке әкеп соқты. Осы мәселелердің бір шешімі – визуалды моделдеу болып табылады.

Визуалды моделдер жүйелерді жобалауды басқару технологиясында қолданылады, оның қиындығы, масштабы және жұмыс істеуі әрқашан өсіп тұрады. Визуалды моделдер тапсырма берушілер, қолданушылар және өңдеушілер тобының арасында өнім беретін өзара әрекеттерді реттеуге мүмкіндік береді. Олар таңдалған архитектуралық шешімдердің ұсынылуын қамтамасыз етеді және өңделетін жүйені толықтай түсінуге мүмкіндік береді. Өңделетін жүйелердің қиындығы әлі де өсіп келеді. Сондықтан, моделдеудің визуалды әдістерінің қолданылу маңыздылығы да өседі. Визуалды ортада, әсіресе геоинформатикада кеңінен қолданылуына қарамастан, олар негізінен технологиялар деңгейінде қолданылады.

Графикалық (визуалды) модельдер өз алдына жүйе архитектурасын құжаттау, жобалау, сипаттау және визуалдауға арналған құралдарын ұсынады. Дәл осындай өлшемде үлкен ғимаратты тұрғызуда жобаның болуы қалай керек болса, өндірістік сипаттағы программалық қамсыздандыру жүйесінің моделін өңдеу де дәл солай қажет. Бұл бекіту жаңа жүйені өңдеуде, сондай-ақ құрамында өзіндік модельдеу құралдары бар R/3 немесе BAAN класының типті өнімдерінің бейімделуінде де әділ қолданылады.

Жақсы модельдер жобаға қатысушылардың өзара қатынастарының негізі болып табылады және архитектураның биязылығына кепіл береді. Әрбір нақты модельде қолданылатын модельдер құрамы және олардың қызметтерінің дәрежесі жалпы жағдайда, келесі факторларға тәуелді болады:

- Жобаланатын жүйенің күрделілігі,
- Оның сипатталуына қажетті толықтылық;
- Жобаға қатысушылардың мүмкіндігі мен білімі;
- Жобалауға кеткен уақыт.

Визуалды модельдеу жалпы программалық қамсыздандырудың, атап айтқанда, CASE-құралдарының дамуына көп ықпалын тигізді. CASE (Computer Aided Software Engineering) түсінігі қазіргі уақытта кең мағынада қолданылады. Бұл түсініктің алғашқы мағынасы тек программалық қамсыздандыруды өңдеудің автоматтандырылған тапсырмаларымен шектелді, ол қазіргі кезде программалық қамсыздандырудың өмірлік циклінің көптеген үдерістерін қамтитын жаңа мағынаға ие болды.

CASE-технологиясы программалық қамсыздандыруды жобалау әдістерінің сондай-ақ, аспаптық құралдар жиынтығынан тұрады, сонымен қатар, программалық қамсыздандыруды қолдау, қосымшаларды қолданушылардың ақпараттық талаптарына сәйкес жасап шығару, осы модельді өңдеудің барлық кезеңінде талдау және пәндік облысты көрнекі түрде модельдеуге мүмкіндік береді. Көптеген CASE-құралдары жобалау және талдаудың объектілі - бағытталған және құрылымдық әдісіне негізделген. Жобалау әдістері мен инструменталды құралдары (CASE-құралдары) Ақпараттық жүйенің жобасын орындаудың формальданған пәнінің орталық бөлігін құрайды.

Ақпараттық жүйелерді жобалаудың әдісі дегеніміз - нақты анықталған нотацияларды қолданып әзірленетін жүйенің әртүрлі аспектілерін сипаттайтын модельдерді жасаудың процестерінің жиынтығы.

Жобалаудың әдістемесі өмірлік циклдің процестердің орындауды қамтамасыз ететін нақты технологиялар және олардың қолданылатын стандартты әдістемесі, аспаптық құралдары арқылы жүзеге асырылады. Жобалаудың технологиясы төмендегі құраушылардың жиынтығы ретінде анықталады:

- Жобалаудың технологиялық амалдарының тізбегін анықтайтын қадамдық процедуралар;
- технологиялық амалдардың орындалу нәтижесін бағалауда қолданылатын критерийлер мен ережелер;
- Жобаланатын жүйені сипаттау үшін қолданылатын графикалық және мәтіндік құралдар;

Негізінен, ақпараттық жүйелерді жобалау, әзірлеу және сүйемелдеу технологиясы мынадай талаптарды қанағаттандыру керек:

- Технология ақпараттық жүйелердің өмірлік циклін толық қолдау керек;
- Технология ақпараттық жүйелерді әзірлеудің мақсаттарына жетуді берілген сапаға және уақытқа сәйкес қамтамасыз етуі қажет;
- Технология ірі жобаларды ішкі жүйелер ретінде орындау керек, яғни жобаның декомпозиция мүмкіндігін қамтамасыз етеді.
- Технология жеке ішкі жүйелерді жобалау бойынша үлкен емес топтармен (3-7 адам) жүргізуді қамтамасыз ету;
- Технология жұмысқа қабілетті ақпараттық жүйені қысқа уақытта алуды қамтамасыз ету керек;
- Технология жобаның конфигурациясын басқаруын қамтамасыз ету керек, жоба құжаттарын автоматты түрде шығаруын және оның версияларын жоба версияларымен синхрондығының мүмкіндігін қамтамасыз ету керек;
- Технология орындалатын жобалық шешімдердің апараттық жүйелерді жүзеге асыру құралдарынан тәуелсіздігін қамтамасыз ету керек;
- Технология өмірлік циклдің барлық кезеңдеріне орындалатын процестерді автоматтандыруды қамтамасыз ететін келісілген CASE – құралдарының кешендерімен атқарылуы керек.

Қорыта келе ақпараттық жүйелерді жобалау – көп еңбек сіңіруді және ұзақ мерзімді қажет ететін және оны құруға қатысушы мамандардың жоғары біліктілікті талап ететін күрделі жұмыс. Ол техникалық, бағдарламалық, ақпараттық құрауыштарымен, сондай-ақ технологиялық негіздерінде қызмет көрсете алатын және жүзеге асырылатын басқарушы қызметтер мен өзара әсерлесуші объектілерге қызмет көрсете алатын жүйені қамтамасыз ету керек. Ақпараттық технологиялардың құрылымы мен құрамын, жобалау мен құру әдістемесін ескере отырып автоматтандырылған ақпараттық жүйелерді ұйымдастыру құралдарын қолдану маңызды. Сонымен қатар, ақпараттық технологиялардың тиімділігін жүзеге асыру, ақпаратты өңдеу индустрияда негізгі роль атқарады.

Әдебиеттер

1. Константайн Л., Локвуд Л. разработка программного обеспечения- Питер, 2004

2. Емельянова Н.З. Основы проектирования автоматизированных информационных систем: учеб. пособие. М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2005. –
3. Избачков, Ю.С. Информационные системы: учебник для вузов. 2-е издание – Ю.С. Избачков,
4. <http://case-tech.h1.ru/library/vendrov/index.htm>

JAVA БАҒДАРЛАМАЛАУ ТІЛІНІҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мұташ Нұрбек

Ғылыми жетекшісі: Балгабаева Р.Н., аға оқытушы

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

nurbekmutaw@mail.ru

Java бағдарламалау тілінің қарқынды дамуы тілдің мүмкіншіліктерінің жоғары болуымен тікелей байланысты. Солардың кейіреулеріне тоқталып кетейік.

1. Сервлеттер. Апплеттер қанша пайдалы болғанымен, олар – тек клиент\сервер жүйесінің жартысы ғана. Java тілінің пайда болуынан апплеттер серверлерде де қажетті болды. Нәтижесінде сервлеттер (servlet) пайда болды. Сервлет – серверде орындалатын шағын бағдарлама. Апплеттер web – браузердің функционалдық мүмкіндігін ұлғайтады, ал сервлеттер web – сервердің функциялық мүмкіндігін кеңейтеді. Сөйтіп, Java тілінде сервлеттердің пайда болуымен клиент\сервермен байланыс екі жаққа таралды. Сервлеттер кейіннен клиент қызмет ететін динамикалық генерацияланатын деректерді құруға қызмет етеді. Мысалы, сервлет деректер қорында интерактивті қойманы тауардың бағасын іздеуге пайдалануы мүмкін. Содан кейін жинақталған бағалар туралы ақпарат web – бетте динамикалық генерациялау үшін браузерге жөнелтіледі. Осыған дейін деректерді динамикалық генерацияланатын CGI (Common Gateway Interface- жалпы шлюзді интерфейс) сияқты механизмдер болғанымен, сервлет көп мүмкіндіктерді туғызады, олардың бірі - өнімділікті арттыру.

Сервлеттер барлық Java бағдарламасы сияқты байт-кодта компиляцияланады және виртуальды Java машинамен (Java Virtual Machine - JVM) орындалады, сондықтан да жоғары дәрежеде тасымалданады. Жалғыз сервлет әртүрлі серверлік ортада қолданылуы мүмкін. Бұған қажетті жалғыз мүмкіндік – JVM машинасы және сервлеттің контейнерін қолдау.

2. Қайталау операторларының кеңейтілуі. JDK 5 версиясынан бастап Java тілінде қайталау операторы -for операторының тағы бір түрі "for ...each" ("әрқайсысы үшін") пайдаланылады: for(тип айнымалы: коллекция) операторлар блогы;

Мұндағы айнымалы – коллекциядан бірінші мәннен соңғы мәнге дейін қабылдайтын айнымалы аты, тип -оның қабылдайтын мәндерінің типі.

Оны өте қарапайым түрде төмендегідей көрсетуге болады:

Он элементтен тұратын бір өлшемді массив элементтерін қосу керек болғанда әдетте төмендегідей код жазатынбыз:

```
int[]a={ 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10};
```

```
int sum=0;
```

```
for(int i=1; i<=10;i++)
```

```
sum+=a[i];
```

ал, енді жаңа мүмкіндікті пайдаланып оны төмендегідей жазуға болады:

```
int[]a={ 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10};
```

```
int sum=0;
```

```
for(int x: a) sum+=x;
```

Бірінші жағдайда элементтерді i параметрінің өзгеруіне байланысты әрқайсысын атап: a[i] шақырған болатынбыз, ал соңғы жазылған кодта элементтерді алу процесі автоматтандырылған. Яғни, x айнымалы біртіндеп массивтен (a) элементтерді қабылдап, оны

sum айнымалысына қосып отырады. Мұнда элементті айнымалыға беру операциясы автоматты жасалынады.

"for ...each" варианты қолдану бағдарлама синтаксисін азайтып қана қоймай, сонымен бірге массивпен жұмыс істеу барысында өлшеміне қатысты кететін қателерді болдырмауға мүмкіндік береді.

Жалпы жағдайда Java тілінің дамуына онымен бірге енгізілген технологиялар оңтайлы әсер етіп, бағдарламаның компиляциялануы мен орындалуына, тасымалдануы мен қауіпсіздігіне көп жағымды өзгерістер әкелді. Сондықтан да тілді пайдалану саласы кеңейіп, оның ары қарай дамуына септігін тигізіп отыр.

Әдебиеттер

1. Джуди Бишоп «Эффективная работа:Java2» СПб.,: Питер, 2002.,-592с.
2. Герберт Шилдт «Полный справочник по Java» Изд. Дом «Вильямс», 2007.,-1034с.

ОПЕРАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ MICROSOFTWINDOWS И GNU/LINUX И ИХ СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Сапар А.Е.

Научный руководитель: Есмагамбетова Г.К., магистр технических наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Aiganym4ik@mail.ru

Операционная система — это совокупность программ, предназначенных для управления устройствами и обработки данных. Их задача — наиболее эффективное распределение ресурсов системы между всеми вычислительными процессами. ОС является интерфейсом между прикладными программами и устройствами вычислительной системы. Существует множество ОС для КПК(карманного персонального компьютера), для компьютера, а также специальные ОС. Самые популярные ОС для ПК(персонального компьютера) это GNU/Linux, Windows, Unix, Mac OS. В этой работе проводится сравнительная характеристика операционных систем Windows и Linux.

ОС Windows- это первая графическая, многозадачная, оконная операционная система с удобным интерфейсом. Впервые MicrosoftWindows была представлена на выставке Comdex 10 ноября 1983 г., тогда она не являлась операционной системой в чистом виде, а представляла собой надстройку или расширение для ОС MS-DOS. Основными новшествами, введенными в MicrosoftWindows, являлись появление графического интерфейса пользователя и использование вместе с клавиатурой другого устройства - графического манипулятора "мышь", без которого теперь трудно представить любой современный персональный компьютер. Windows 1.0 включала собственные драйвера для видеокарт, мышей, клавиатур, принтеров и последовательных портов.

К 1990 году в рамках проекта GNU были разработаны и постоянно развивались свободные программы, составляющие основной инструментарий для разработки программ на языке Си: текстовый редактор Emacs, компилятор языка Си gcc и другие программы. Все эти программы были написаны для операционных систем, похожих на UNIX. Это означает, что в них использовался стандартный для UNIX механизм запроса ресурсов компьютера, необходимых программе — системные вызовы, которые исполняются ядром операционной системы. При помощи системных вызовов программы получают доступ к оперативной памяти, файловой системе, устройствам ввода и вывода. Благодаря тому, что системные вызовы выглядели более-менее стандартно во всех реализациях UNIX, программы GNU могли работать в любой UNIX-подобной операционной системе. С помощью имевшихся инструментов GNU можно было бы писать программы на Си, пользуясь только свободными программными продуктами, однако свободного UNIX-совместимого ядра, на основе которого могли бы работать все эти инструменты, не существовало. В такой ситуации

разработчики GNU вынуждены были использовать одну из патентованных реализаций UNIX и основывать на них свои собственные разработки.

ОС Linux — общее название Unix-подобных операционных систем на основе одноимённого ядра и собранных для него библиотек и системных программ, разработанных в рамках проекта GNU. Операционная система Linux разработана в 90-х годах молодым студентом Хельсинского университета Линусом Торвальдсом (Linus Torvalds) в рамках дипломного проекта. Со временем Linux получила дальнейшее развитие и переросла в профессиональную ОС. Linux не имеет географического центра разработки. Нет и организации, которая владела бы этой системой; нет даже единого координационного центра. Её разрабатывают множество компаний в разных странах. Программы для Linux — результат работы тысяч проектов.

Почему называется GNU/Linux? Причиной тому служит, что в 1983 году Ричард Столлман, создатель GNU Public License (свободное программное обеспечение) представил Linux этой лицензией. Благодаря этому Linux был и есть доступен с открытым исходным кодом, что позволяет делать с этой системой абсолютно все. Также она бесплатна и скачать любой дистрибутив можно с официального сайта абсолютно бесплатно. То есть получается, что в отличие от Windows, вам платить ничего не нужно.

Linux разрабатывается не конкретно какой-то компанией, а разработчиками по всему миру, энтузиастами и опытными программистами. Хотя и конкретные компании определенных дистрибутивов так же есть. Самые известные дистрибутивы Линукса: Gentoo Linux, Debian, Ubuntu. На базе ядра Linux построена и ОС Android, которая лидирует на сегодняшний день во всем мире. 98% серверов, хостингов и предприятий работают на ОС Linux. Потому, что Linux кроме того, что бесплатный, ещё и практически не уязвим, т.е. защищен от вирусов.

Принципиальные различия между операционными системами MS Windows и GNU/Linux:

Первое отличие заключается в том, что операционная система MS Windows разрабатывается и поддерживается одной единственной компанией - Microsoft Corporation. Ей же принадлежат авторские права на этот продукт, и она же взимает плату за использование ОС Windows и бесплатного использования компания Microsoft не допускает. То есть если вы хотите использовать эту ОС вы должны заплатить компании Microsoft.

GNU/Linux это операционная система, разрабатываемая и поддерживаемая десятками, если не сотнями компаний в разных странах мира и тысячами программистов. Права на эту ОС переданы в общественную собственность. И хотя в мире есть много компаний, которые предоставляют платную техническую поддержку этой ОС, само использование GNU/Linux не оговаривается финансовыми условиями. То есть вы не обязаны никому ничего платить, для того чтобы иметь право использования Linux.

Второе принципиальное отличие заключается в том, что в Windows графическая среда пользователя является неотъемлемой частью ОС. То есть Windows в варианте без графической среды (консольный режим) попросту не существует.

В то время как GNU/Linux это ОС текстового (консольного) режима и графическая среда это отдельный программный продукт, подобно текстовому редактору или видеопроигрывателю. Программ, которые реализуют графическую среду для ОС GNU/Linux более 10, но широко используются только две - GNOME и KDE.

Почему нужно акцентировать внимание на этом аспекте? Дело в том, что графическая среда пользователя необходимая и важная часть ОС для настольных компьютеров. И сравнивая две ОС с этой точки зрения, важно понимать, что мы сравниваем Windows не с Linux, а с одной из графических сред, например с KDE.

Третье отличие в том, что MS Windows как конечный продукт состоит из собственно ОС и небольшого набора прикладных программ, которые имеют очень скромную функциональность. Другими словами, устанавливая Windows, вы получаете только ОС и для того, чтобы решать какие-то задачи вам нужно дополнительно находить и устанавливать прикладные программы.

GNU/Linux в чистом виде, как ОС, распространяется лишь в узкоспециальных областях применения. А применительно к рассматриваемому случаю используются так называемые дистрибутивы Linux. Дистрибутив- это комплект, состоящий из ОС GNU/Linux, графической среды пользователя и набора прикладных программ. То есть, устанавливая дистрибутив Linux, вы получаете готовую к практическому использованию систему, в которую вам быть может ничего больше не нужно будет добавлять.

ОС MS Windows, плюсы:

1. Поддержка очень большого ассортимента компьютерного оборудования.
2. Огромное количество прикладных программ, на сегодняшний день это уже, наверное, более ста тысяч наименований. Для любой прикладной задачи на платформе Windows есть как минимум несколько десятков, для популярных задач существуют сотни программ.
3. Большое количество специалистов, которые более или менее хорошо знают семейство ОС Windows. То есть, если вам потребуется помощь, вы ее найдете легко и за умеренную цену.

ОС MS Windows, минусы:

1. Сравнительно высокая стоимость.
2. Очень большое количество вредоносных программ (так называемые компьютерные вирусы). Это особо серьезная проблема, которая вынуждает конечного пользователя нести дополнительные расходы либо на покупку хорошей антивирусной программы, либо на обращение к специалистам в случаях, когда вредоносные программы делают невозможной нормальную работу ОС Windows. Эту проблему можно уменьшить за счет квалифицированной настройки ОС Windows и аккуратного ее использования в ситуациях риска, главная из которых Интернет.
3. Жесткая зависимость от разработчика. ОС Windows труднодоступен для изменения, более того, компания Microsoft вообще запрещает вносить какие-либо изменения в рабочие коды ОС Windows. Так что если вам потребуется какая-то функциональность, которой сейчас нет в ОС Windows, то остается лишь надеяться на, то, что Microsoft когда-нибудь эту функциональность реализует. Впрочем, для среднестатистического пользователя это несущественный недостаток.

ОС GNU/Linux, плюсы:

1. Сравнительно низкая стоимость. В более или менее большом городе вполне реально получить диск с каким-либо дистрибутивом Linux по цене чистого CD/DVD диска, обратившись к энтузиастам, распространяющим Linux. Также по почте можно совсем бесплатно получить CD диск с дистрибутивом UbuntuLinux. При этом, имея всего одну физическую копию дистрибутива Linux, вы получаете право установить его на любое количество компьютеров.
2. Практическое отсутствие, по крайней мере, на сегодняшний день, вредоносных программ для этой платформы. Что позволяет избежать дополнительных расходов по предотвращению или ликвидации ущерба от вредоносных программ.
3. Независимость от разработчика. Если вам потребовалась какая-то функциональность, отсутствующая в ОС Linux, вы можете ее добавить своими собственными усилиями. Такая возможность есть благодаря тому, что ОС Linux распространяется не только в бинарном виде, но и в исходных кодах, причем нет никаких запретов на модификацию этих исходных кодов.

ОС GNU/Linux, минусы:

1. Значительно худшая, чем для платформы Windows, поддержка компьютерного оборудования, в особенности внешнего, такого как, например принтеры или USB устройства. Пожалуй, хуже всего дело обстоит со сканерами и USB, а также внутренними HSF/HCF модемами. Вполне реальна ситуация когда вам не удастся использовать какое-то оборудование под ОС Linux. Но проблема в значительной степени решается, за счет более тщательного подхода к выбору оборудования.
2. Значительно меньшее, чем для платформы Windows, количество прикладных программ. Более того, если речь идет о некоторых программах - безусловных лидерах в своих

прикладных областях, то под ОС Linux нет ни соответствующих версий самих этих программ, ни других, сопоставимых по функциональности программ. К таким прикладным программам относятся продукты компании Adobe, экономические программы 1С, программа инженерного проектирования AutoCAD, программы распознавания текстов (FineReader). Конечно, под ОС Linux есть и графические редакторы и программы моделирования/проектирования, но они сильно уступают лидерам.

3. Меньшее, чем для платформы Windows, количество хороших или приличных специалистов. То есть, если вам потребуется помощь, то найти человека, достаточно хорошо разбирающегося в Linux, будет не так просто.

Windows и Linux трудно сравнивать "на равных" из-за следующих факторов:

- Исторически слово «Linux» означает ядро операционной системы. Операционные системы на основе ядра Linux, утилит проекта GNU исторически называют GNU/Linux, но в последнее время имя упрощают до «Linux», что не везде приветствуется.
- Linux — это не определённая ОС, их более 600, среди них есть те, которые отличаются друг от друга значительно, а некоторые совсем немного.
- И Windows, и Linux поставляются в различных конфигурациях. Особенно Linux, для которой существует огромное количество вариантов, некоторые из них предназначены для узкого круга задач.
- Цена и широта технической поддержки различаются у разных поставщиков, а также в зависимости от версии и дистрибутива.
- Производители оборудования могут устанавливать дополнительное ПО с операционной системой, которое делает доступные функции системы разнообразнее.
- Microsoft распространяет Windows под разными лицензиями (закрытыми). Дистрибутивы Linux, со своей стороны, могут содержать патентованные компоненты.

Литература

1. ГрэмМоррисон. Linuxпротив Windows. 2009. 20-27 с.
2. <http://ru.wikipedia.org/wiki/UNIX>
3. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Windows>
4. Деннинг П. Дж., Браун Р. Л. Операционные системы // Современный компьютер. — М., 1986.
5. ЭвиНемет, Гарт Снайдер, ТрентХейн, БэнУэйли. Unix и Linux: руководство системного администратора. Как установить и настроить Unix и Linux — 4-е изд. — М.: Вильямс, 2012. — 1312 с.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЕ ПРИМЕНЕНИЕ ЧАТ-БОТОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Теміржан С. Ж

Научный руководитель: Мусабеков Ж. С., магистр технических наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
sabrjan_1998@mail.ru

Введение

Чат-бот-это программа, разрабатываемая на основе технологий машинного обучения и нейросетей. Чат-бот создается и обучается под определенный круг целей человеком и для человека. Главное отличие этой программы – это активное участие человека на всех стадиях ее разработки. Распространение и использование чат-ботов привело к UX-парадигме взаимодействия «messaging-as-an-interface». Именно в мессенджерах, аудитория которых сейчас в мире только растет, чат-боты нашли благодатную среду для развития. Лидеры технологической сферы – Facebook, Google, Apple уже активно выкладывают деньги в разработку и внедрение чат-ботов. Так у компании Facebook уже давно в месенджере

запущены и работают 25 ботов. **Целью статьи** является обзор истории развития и возрождении чат-ботов, возможности их применения в повседневной жизни обычного человека.

История развития чат-ботов Первой чат-программой принято считать ELIZA, разработанную в 1964 году профессором Массачусетского института технологий Джозефом Вайзенбаумом. Программа пыталась имитировать общение пользователя с психотерапевтом и часто обескураживала своих пациентов поразительной правдоподобностью работы и фразами типа «Хотите поговорить об этом»? После этого делалось еще множество попыток создания подобных виртуальных собеседников, но все они были достаточно просты и человек легко распознавал, что имеет дело с машиной. Ввод в употребление термина 'чат-бот' приписывают разработчику Майклу Молдингу, который в 1994 году разработал программу для общения Julia и назвал ее именно чат-ботом. Программа была незамысловата, но, тем не менее, позволяла поддерживать более-менее осмысленный диалог и поддерживала функции самообучения. В конце 1990-х начале 2000-х простые чат-боты активно применялись, например, в IRC и IM-программах, для внесения разнообразия в беседы пользователей и моделирования чатов. И, конечно, энтузиасты и исследователи ИИ со всего мира не оставляли попыток создания действительно «умной» программы для ведения полноценного диалога с пользователем. Все это, а также естественное развитие технологий, привело к значительному прогрессу в области создания интеллектуальных чат-ботов. К настоящему времени уже создана чат-программа, сумевшая успешно пройти тест Тьюринга. 8 июня 2014 года на организованном британским университетом Рединга мероприятии, программа, разработанная в Санкт-Петербурге, успешно симитировала общение с настоящим человеком, сумев ввести в заблуждение часть экзаменаторов. А базирующаяся на базе суперкомпьютера IBM Watson программа *deepqa* может обрабатывать поступающие команды на естественном языке. Используемая для этого технология Nuance Communications используется и в Apple в работе ассистентки Siri на устройствах этой компании. [2]

Области применения Чат-ботов сейчас можно встретить практически на любой платформе, будь то мессенджер, веб-портал или смартфон. При этом все они используются в рамках определенных сценариев под конкретные нужды пользователя. Принято проводить следующее деление по основным сценариям использования чат- ботов:

- Техническая поддержка;
- Поиск по заданным параметрам;
- Потребление контента и развлечения;

Техническая поддержка. Многие сервисные компании уже давно и успешно используют голосовые чат-боты, а также текстовые боты посредством электронной почты для организации технической поддержки. При этом, по заявлениям некоторых таких компаний, им удастся экономить до 40% средств, затрачиваемых ранее на техническую поддержку своих клиентов силами только персонала. Основным преимуществом чат-ботов в данном случае является возможность работы без перерывов и ночью, а также с большим количеством клиентов одновременно. Минусы обычно заключаются в недостаточной интеллектуальности таких ботов. В сложных случаях для решения проблемы клиента вынужден подключаться оператор.[2]

Поиск по заданным параметрам. Применение чат-ботов для поиска в интернете все еще недостаточно удобно по сравнению с классическими приемами работы. Конечно, если вы используете бота, встроенного в ваш смартфон или мессенджер, вам не придется переходить в другое приложение для начала поиска. Но вам все же придется каким-то образом сформулировать свой вопрос, а затем, возможно, ответить на некоторое число дополнительных вопросов от бота для достижения результата. При этом любая поисковая система, скорее всего, сразу же выдаст вам значимый результат. [2] Данному вопросу посвящена статья Ариэля Вербера, в которой он сравнивает удобство использования поиска с использованием бота и поисковой системы Google.[3]

Потребление контента и развлечения. Эта область уже лучше освоена ботами, но здесь, как и в случае с поиском, возможны описанные ранее проблемы. Тем не менее, ситуацию значительно улучшает использование ботов, загружающих контент по подписке. В роли такого контента обычно выступают новости и статьи. При этом бот осуществляет не только доставку требуемого контента, но и фильтрует его по требуемой тематике, релевантности и т.п. Также бот может производить анализ истории загрузок пользователя и рекомендовать ему контент. Многие крупные информационные порталы и агрегаторы новостей активно используют собственных ботов для упрощения доступа к своим материалам. К данной области можно отнести также всевозможных ботов-помощников, игровых и развлекательных чат-ботов. Не секрет, что одна из самых популярных целей, для которых создаются боты в мессенджере Telegram — знакомства.[2]

Разновидности чат-ботов. **Игровой бот:** Программы, которая выполняет некоторые процессы в игре. Например, в стратегиях прокачивает персонажа онлайн-RPG, автоматизирует игру в интернет-казино. Популярны сейчас простые игровые боты в Telegram – MyPokerBot или Car Racing Bot. **Биржевой бот:** Этот тип ботов задает алгоритм и тактику работы с биржей. Бот все делает сам и его реакция на изменения рынка моментальная. **Веб-бот:** Такие боты используются отнюдь не с благими намерениями. Они копируют контент, собирают данные, взламывают аккаунты. И все для чего? Для того, чтобы вам потом рассылать письма счастья под названием «спам».

Поисковый бот: Поисковые боты – хлеб и работа для SEO-специалистов. Именно эти боты собирают почти 30 % интернет-трафика всего мира. Их функция: индексировать страницы сайтов, а существуют они для работы поисковых систем. **Ботнет:** Это незаконная, хакерская область применения ботов. Бот-нет – несколько ботов (как правило — большое количество), соединенных вместе и образующие сеть компьютеров, под удаленным управлением злоумышленников. Происходит это за счет рассылок спама, переходом по сомнительным ссылкам, как следствие — компьютеры «схватывают» вирус, подключая его к сети.

Выводы Уникальные возможности Интернета такие, как скорость, оперативность, доступность коммуникации между пользователями – позволяют использовать сеть как средство общения и создавать интерактивные формы общения: чаты, форумы, телеконференции, электронную почту и другие. На смену реальным собеседникам приходят программы искусственного интеллекта, такие как чаты, консультанты, помощники, развлекательные программы и другие. Но, в отличие от разговора людей, программа не обладает гибким умственным интеллектом. К сожалению, современные виртуальные собеседники лишь частично решают вопрос имитации разговора человека. Словарный запас большинства виртуальных собеседников ограничен, кроме этого, у них отсутствует эмоциональная окраска, тембр голоса и пр., поэтому большинство виртуальных собеседников запрограммированы на ведение несложной беседы. Обработка естественного языка человека, особенно разговорного стиля, является проблемой, касающейся искусственного интеллекта. В основу функционирования виртуальных собеседников положена база знаний. В простейшем случае она содержит наборы возможных вопросов пользователя и соответствующих ответов на них. Некоторые программы могут учиться, а именно: пополнять словарный запас, учитывать определенные особенности языка, стиля общения. Но проблема создания программ собеседников на базе искусственного интеллекта, которые могут моделировать интеллектуальную деятельность человека, на сегодняшний день остается открытой. Несмотря на преимущества, виртуальные собеседники в настоящее время не могут пройти тест Тьюринга на соответствие интеллекта компьютера человеческому интеллекту. К сожалению, на современном этапе своего развития виртуальное общение не может заменить реальное, но компьютерные технологии постоянно совершенствуются, поэтому, возможно, через какое-то время виртуальные собеседники смогут заменить реальное общение

Литература

1. Бот (Интернет). Материал из Википедии [электронный ресурс] // Режим доступа: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Бот_\(Интернет\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Бот_(Интернет)) [Э

2. Чат-боты, и как нам с этим поможет Microsoft. [Электронный ресурс] // Режим доступа: <https://habrahabr.ru/company/pvs-studio/blog/311592/>.
3. Chat-Bots vs. Google Search <https://medium.com/swlh/chat-bots-vs-google-search-b44d11a53f14#.fjvtqtj7a>

**С.САДУАҚАСОВ АТЫНДАҒЫ АГРАРЛЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНСТИТУТ
АГРАРНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ ИМ. С.САДВАКАСОВА**

**«ӨСІМДІКТАНУ ЖӘНЕ ТОПЫРАҚТАНУ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «РАСТЕНИЕВОДСТВО И ПОЧВОВЕДЕНИЕ»**

**ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПЛАСТИЧНОСТЬ СОРТОВ ЯРОВОГО ЯЧМЕНЯ В СТЕПНОЙ
ЗОНЕ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Абатов Е.А.

Научный руководитель: Сыздыкова Г.Т., к.с.х.н., доцент
Кокшетауский государственный университет им.Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
Kilienron@mail.ru

Актуальность темы. Рыночные отношения в современных условиях диктуют свои правила в земледелии страны. Ключевой проблемой в сельскохозяйственном производстве Акмолинской области является ускоренное и устойчивое наращивание производства зерна ярового ячменя. Перед производителем стоит задача обеспечить область высококачественным продовольственным и фуражным зерном, а также зерном для технической переработки при одновременном снижении затрат на производство, сохранении почвенного плодородия и повышении благосостояния сельского населения.

Цель, и задачи исследований. Целью наших исследований является оценка адаптационных показателей и продуктивности у перспективных сортов ярового ячменя в условиях степной зоны Акмолинской области.

Поставленная цель осуществлялась решением следующих задач:

- выявить продолжительность межфазных периодов и вегетационный период;
  - определить хозяйственно-ценные признаки у сортов ячменя;
  - выявить корреляционную связь между урожайностью и элементами его структуры
- Метеорологические условия вегетационного периода в годы исследований несколько отличались от среднемноголетних данных. Климат на территории области за последние годы стал более мягким, в течение зимы выпадает меньше осадков.

Самым холодным является январь месяц, а наиболее жарким и засушливым и с меньшим количеством выпавших осадков – июль.

Материал исследования. В наших исследованиях использовались высокопродуктивные сорта ячменя – Астана 2000, Байшешек, Памяти Раисы, Аят. За стандарт был взят сорт Астана 2000. При возделывании на высоком фоне они способны формировать урожай до 45-50 ц с 1 га. Ниже дается описание и характеристика основных биологических свойств и хозяйственно-ценных качеств указанных сортов.

Методика исследований. Научно-исследовательская работа проводилась на полях учебно-производственного центра «Элит» , при Кокшетауском государственном университете им. Ш. Уалиханова.

Посев сортов ярового ячменя проводился 29 мая, норма высева 3 млн. всхожих зерен на гектар.

Сорта ячменя размещались в зернопаровом севообороте. Технология возделывания сортов общепринятая для зоны в соответствии с рекомендациями НПЦ им.Бараева.

Учеты и наблюдения проводили по методике Государственного сортоиспытания [1], а также согласно методическим указаниям по учету и наблюдений посевные качества семян определялись по ГОСТ у 12038-84., технологическая оценка зерна проводилась при агро-экономическом институте С.Садвакасова в лабораторий” Технология и хранение зерна”

Опыты сопровождалось наблюдениями, учетами и анализами. Фенологические наблюдения проводились по фазам развития растения: всходы, кушение, выход в трубку, колошение, молочную и восковую спелость. Результаты исследования

По эволюционной теории Ч.Дарвина каждый организм несет на себе отпечаток своего прошлого, складывающегося в определенных условиях существования. Индивидуальный цикл развития растений не является однотипным, он состоит из отдельных этапов, отражающих весь ход его исторического развития [2]. По утверждению Н. И. Вавилова вегетационный период является важнейшим разделом в селекции так как с ним связаны все этапы органогенеза.

Таблица 1. Продолжительность межфазного периода и вегетационного периода у сортов ярового ячменя

Сорт	Год	Продолжительность межфазного периодов, дн		Вегетационный период, дн.
		всходы-колошение	колошение-созревание	
Астана 2000, ст-т	2015	45	43	88
	2016	52	38	90
Память Раисы	2015	44	43	87
	2016	49	38	87
Аят	2015	47	42	89
	2016	54	39	93
Байшешек	2015	-	-	-
	2016	52	35	87
Средние по группе за 2 года		49	40	89

Хозяйственно-ценные показатели ярового ячменя

Анализ таблицы 2 показывает, что лабораторная всхожесть в зависимости от сорта колебалась в пределах от 84% (Аят) до 91% (Память Раисы). Максимальная полнота всходов наблюдается у сорта Астана 2000 ст. (246 шт/м²). Полевая всхожесть в зависимости от варианта составила 76%(Памяти Раисы) 82%(Астана 2000). Минимальное количество растений перед уборкой наблюдается у сорта (164)Астана 2000 что на 23 растений меньше чем средний показатель (187 шт/м²). К моменту уборки наименьший процент сохранности наблюдался у сорта Астана 2000 а самый высокий процент сохранности наблюдался у сорта Аят (89) в то время как у Память Раисы процент сохранности составил (84). Сравнивая элементы структуры урожая у сортов ярового ячменя, видно, что основным отличием в его формировании является число продуктивных стеблей на единицы площади. Таблица 2. Хозяйственно-ценные показатели у сортов ярового ячменя (среднее, 2015-2016 гг.)

Сорт	Норма высева, млн. всех.семян га	Лабораторная всхожесть, %	Полнота Всходов, шт/м ²	Полевая всхожесть, %	Количество растений перед уборкой шт/м ²	Сохранность, %
Астана 2000 (стандарт)	3	85	246	82	164	67

Памяти Раисы		91	228	76	192	84
Аят		84	206	69	183	89
Байшешек		90	234	78	171	73
Средние по группе		88	229	76	178	78

Из таблицы 3 видно, что наибольшее количество продуктивных стеблей отмечено у сорта Память Раисы (231 шт./м²). В сравнении со стандартом Астана 2000 (2013 шт./м²) и при среднем значении (215 шт./м²) Наибольшее количество зерен в колосе показал сорт Память Раисы (17.0) и стандарт Астана 2000 (13.3 шт.), наименьший показатель у сорта Байшешек (11.4 шт.). что на 1.9 ниже стандарта Астана 2000.

Масса 1000 зерен в среднем у сортов составила 45.4 г. Наибольший показатель у сорта Аят 47.3 что выше стандарта Астаны 2000.

Из этих данных можно отметить, что самый хороший урожай показал сорт Память Раисы 17,4 ц/га, а самый меньший наблюдался у сорта Байшешек 10,6. ц/га

Каждый элемент структуры урожая, находясь в сопряженной зависимости друг с другом и с фактором окружающей среды, обуславливает сложение всей структуры продуктивности данного сорта.

Таблица 3. Урожайность ярового ячменя (среднее за 2 года)

Сорт	Урожайность ц/га		Прибавка, 2015		Прибавка, 2016	
	2015	2016	ц/га	%	ц/га	%
Астана 2000 (стандарт)	30.5	12.7	ст	ст	ст	Ст
Память Раисы	35.2	17.4	+4.7	115	+4.7	137
Аят	25.1	12.8	-5.4	82	+0.1	100
Байшешек	-	10.6	-	-	-2.1	83
НСР 0,5 ц/га	1.78	1.68				

При относительно равных условиях и одинаковом уровне продуктивности, структура урожая различных сортов проявляется по разному. Один сорт образуют урожай, главным образом за счет высокой продуктивной кустистости, другие за счет высокой абсолютной массы, третьи за счет озерненности [3]. В целом, каждый из элементов структуры урожая имеет свое определенное значение в формировании и повышении урожайности и зависит от условий того или иного этапа вегетации.

Урожай является комплексным выражением целого ряда количественных признаков и свойств растений. На урожай ячменя большое влияние оказывают природно-климатические условия района возделывание [4].

На урожайность сортов ячменя влияют такие показатели как погодные условия, количество продуктивных стеблей, количество зерен в колосе и масса 1000 зерен [5]. Выполненность зерна обычно характеризуется его натурой и абсолютной массой. Последний признак наиболее устойчив по годам.

Таблица 4. Урожайность и элементы её структуры у сортов ярового ячменя, 2016 г.

Сорт	Длина стебля, см	Кол-во растений, шт,\	Кол-во продуктивных стеблей	Кoeffиценткушение	Число зерен в одной колосе, шт	Масса 1000 семян, г.	Биологически урожай ц/га
Астана 2000	91	164	213	1.3	13.3	44.8	12.7

(стандарт)							
Аят	85	183	213	1.2	12.3	47.3	12.8
Байшешек	82	171	203	1.2	11.4	45.2	10.6
Память Раисы	84	192	231	1.2	17.0	44.3	17.4
Среднее	86	178	215	1.2	13.5	45.4	13.4

Из таблицы 5 видно, что натура сорта Астана 2000 ст составляет 704 г/л, Память Раисы 678 г/л, Аят 660 г/л, Байшешек 624 г/л, Среднее вышло 667 г/л. У сорта Память Раисы процент стекловидности составил (84 %), Аят (82%) Байшешек (83%), Астана 2000 (83%).

Таким образом у изученных сортов по технологическим показателям выделился по натуре зерна стандарт Астана 2000 (704 г/л), а по стекловидность сорт Память Раисы (84%).

Таблица 5. Технологические качества зерна у сортов ярового ячменя , 2016 г.

Сорт	Натура зерна, г/л	Стекловидность, %
Астана 2000 (стандарт)	704	83
Память Раисы	678	84
Аят	660	82
Байшешек	624	83
Среднее	667	83

Сопряжение элементов структуры урожайности с урожаем зерна у исследуемых сортов показало тесную корреляционную связь наших исследований.

Таблица 6. Корреляционная зависимость между урожайностью и элементами её структуры у сортов ярового ячменя

Сопряженные показатели	Корректирующий признак
Количество растений перед уборкой	0.98
Количество продуктивных стеблей	0.98
Число зерен в колосе	0,98
Масса 1000 зерен	0,98

Выводы

1. Вегетационный период у исследуемых сортов в условиях степной зоны Акмолинской области в годы исследований составил 89 дней, что приемлемо для получения высококачественного зерна для данной зоны.
2. По хозяйственно-ценным признакам выделился сорт Аят, сохранность которого составила 89 % при среднем значении сохранность растений 78%.
3. Выявлена тесная корреляционная связь урожайности зерна с количественными признаками: количеством растений перед уборкой и массой ,с количеством продуктивных стеблей и числом зерен в колосе ($r=0,98$)

Литература

1. Кереев К.Н. Биологические основы растениеводства, М, 1975, 418 с.
2. Можаяев Н.А., Аринов К.К., Нургалиев А.Н., Можаяев А.Н. Растениеводство, Акмола, 1996, 352 с.
3. Глуховцев В.В.. Формирование урожайности ярового ячменя, М., 1957, 307 с.
4. Кизима П.Н.. Макароны качества сортов ячменя., М., 1947, С. 1-4
5. Агротехника ярового ячменя на зернофураж в Украинской СССР, Киев, 1983, С. 10

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСЫМЫҚ ДАҚЫЛЫНЫҢ ӨНІМДІЛІГІНЕ СЕБУ МӨЛШЕРІНІҢ ӘСЕРІ.

Арғын Ә.О.

Ғылыми жетекші: оқытушы Сыздыкова Л.Т.

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Argyn.asel@mail.ru

Дәнді-бұршақты дақылдар адам және жануар қорегіндегі өсімдік белоктары, майлары, көмірсулардың маңызды көзі болып табылады. Дәнді-бұршақтылардың жеке сорттарының тағамдық құндылығын тағамдық заттардың құрамына қарай емес, ондағы жеңіл сіңірілетін формаларына байланысты талдайды.

Себілген жылдары	Себу мөлшері	Вегетациялық кезеңнің ұзақтылығы
2014	1 млн өнг.т.	94 күн
	1,2 млн өнг.т.	90 күн
	1,4 млн өнг.т.	92 күн
2014 жыл бойынша дақылдың орташа кезең ұзақтығы		92 күн
2015	1 млн өнг.т.	95 күн
	1,2 млн өнг.т.	93 күн
	1,4 млн өнг.т.	95 күн
2015 жыл бойынша дақылдың орташа кезең ұзақтығы		94 күн
2016	1 млн өнг.т.	91 күн
	1,2 млн өнг.т.	91 күн
	1,4 млн өнг.т.	91 күн
2016 жыл бойынша дақылдың орташа кезең ұзақтығы		91 күн

Қазіргі уақытта Қазақстан үшін отандық өсімдік ресурстары, соның ішінде қазақстандық перспективті жасымықтың сорт үлгілерінің анализі мен мобилизация жағдайы үлкен теориялық және практикалық қызығушылық болып саналады. Зерттеу деректері белоктық компоненттердің әр түрлі клеткалық үлгілердегі ықпалын зерттеуге, оларды бөлудегі биотехнологиялық тәсілдерді жете зерттеуге және өсімдіктерді қорғау құралдарының, сонымен қатар дәрілер мен диагностикумдардың өндірісінде алдағы қолданылуының жаңа көздерін анықтауға мүмкіндік береді. Биотехнологиялық тәсілдерді ауыл шаруашылық өндірісіне енгізу жаңа ресурстарды үнемдейтін, экологиялық таза және қауіпсіз технологиялардың дамуына мүмкіндік береді.

Жасымық ақуызға өте бай дақыл. Оны дәнге, көк балаусаға, пішенге және сүрлемге өсіреді. Дәні өте бағалы құрама жем, онда ақуыз мөлшері ноқаттан, асбұршақтан жоғары. Лизин мен метионин мөлшері жағынан барлық бұршақ тұқымдасынан жоғары. Және де оның дәнінде көмірсулары, витаминдер, В₁, В₂, РР және С көптеп кездеседі. Малға және құсқа құрама жем ретінде жасымықтың қалдықтарын да пайдаланады. Жасымықтың көк балаусасы мен пішені өзінің құнарлығы жағынан ерекшеленеді. Малдар онымен сүйсініп қоректенеді. Пішенінде ақуыз мөлшері 18-20% дейін және қоректілігі жағынан жоңышқаның пішенінен кем түспейді. Мал азығына және де жасымықтың сабанын және топанын пайдаланады. Онда ақуыз мөлшері 12-15% дейін болады. Жасымықтың дәнінің әр гектардан өнімі 10-14 ц. дейін. Көк балаусасының әр гектардан өнімі 80-150ц. ал пішенінің өнімі –34-40ц/га дейін болады. Солтүстік Қазақстанда жасымықты өсіру үшін топырақ-климат жағдайлары қолайлы, бірақ бұл дақыл осы күнге дейін кең қолданыс таппаған. Жасымықтың бағалылығына қарамастан

кең тарамалуының басты себебі сабағының аласалығынан өнімін механикалық әдіспен жинау қиын, әрі өсіру технологиясының жетілдірілмегенінен.

Зерттеудің мақсаты: Жасымық дақылының өнімділігіне әр түрлі себу мерзімімен және себу мөлшерінің әсері.

Зерттеу міндеттері: - себу мөлшеріне және мерзіміне байланысты жасымық дақылының өнімнің құрылым элементтерінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу; - жасымық дақылының астық өнімін салыстыру.

Зерттеу бағдарламасына сәйкес тәжірибе УНПК «Элит» Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің жанында құрылған тәжірибе кешені. Орналасқан жері Ақмола облысы Зеренді ауданы Васильковка ауылы. Зерттеу объектісі: жасымық сорты- Веховская. Себу мерзімі: 25 мамыр. Себу мөлшері: 1 млн.ө.т., 1,2 млн.ө.т.(st) , 1,4 млн.ө.т. Себу әдісі: қатарлап. Қайталым саны: 4

Тәжірибе танабында жасымық дақылының Веховская сортына фенологиялық бақылау жүргізілді. Бақылау нәтижесі төмендегі 1-кестеде көрініс тапты.

1-кесте. Фенологиялық бақылау

Дақыл: Жасымық Сорт: Веховская

Кестені қорытындылай келе 2014 жылдың орташа вегетациялық кезеңнің ұзақтығы бойынша ең қысқа кезең көрсеткіші себу мөлшері 1,2 млн.ө.т. нұсқасында, яғни 90 күнді құрады. Ал ең ұзақ кезең көрсеткіші 2015 жылдың орташа вегетациялық кезеңнің себу мөлшері 1 млн.ө.т. және 1,4 млн.ө.т. нұсқасында, яғни 95 күнді құрады.

Кесте -2. Жасымық дақылының орташа биологиялық өнімділігі, ц/га, 2014-2016 ж.ж.

Себу мөлшері	Биологиялық өнімділігі, ц/га			Орташа биологиялық өнімділік, ц/га (2014-2016 ж.ж.)
	2014 ж	2015 ж	2016 ж	
1,0 млн.ө.т.	12,4	22,5	12,8	15,9
1,2 млн.ө.т.	17,05	21,02	15,8	18,0
1,4 млн.ө.т.	17,5	13,95	18,5	16,7

Екі жылғы өнімділікті салыстыра келе 1,2 млн.ө.т. нұсқасында 1,0 млн.ө.т. нұсқасынан 2,1 ц/га артық, ал 1,4 млн.ө.т. нұсқасынан 1,3 центнерге артық өнім қалыптастырды. Сәйкесінше 18,0 ц/га.

Әдебиеттер

1. Мұратқызы Қ. Азық-түлік қауіпсіздігі – ғаламдық мәселе. Қазақ газеттері. 11 тамыз 2011ж.
2. Юрий Нагорный Ю. Проблем, связанных с продовольственным самообеспечением, в Казахстане хватает. 24 сәуір 2013ж.
3. Қ. К. Әрінов, Қ. М. Мұсынов, А. Қ. Апушев, Н. А. Серікпаев, Н. А. Шестакова, С. С. Арыстанғұлов. «Өсімдік шаруашылығы» оқулық, Алматы-2011
4. <https://stud.kz/referat/show/35854>

РЕЗУЛЬТАТЫ ОБСЛЕДОВАНИЯ ПО ОБЕСПЕЧЕННОСТИ ЧЕРНОЗЕМНЫХ ПОЧВ ГУМУСОМ, ЛЕГКОГИДРОЛИЗУЕМЫМ АЗОТОМ, ДОСТУПНЫМ ФОСФОРОМ В ТОО «МИЧУРИНСКИЙ» ТИМИРЯЗЕВСКОГО РАЙОНА, СКО

Ахмоллаев А.А.

Научный руководитель: Саттыбаева З.Д., к.с.х.н., доцент
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
akhmollaev.armanzhan@mail.ru

В настоящее время в Республике Казахстан большое внимание уделяется сохранению плодородия почв. Снижение плодородия почв ведет к уменьшению урожайности и ухудшению качества сельхозпродукции, что напрямую влияет на продовольственную безопасность страны [1; с. 7]

Тема, связанная с обеспеченностью почв минеральными и химическими элементами, такими как, азот, фосфор, является в настоящее время актуальной в связи с тем, что малое содержание этих элементов в почве ведет к снижению урожая и качества возделываемой сельскохозяйственной продукции. [2; с.16].

Упадок урожайности Северного Казахстана связана не только с климатическими условиями, но и с тем, что в последние годы происходит вынос из почвы важных элементов питания таких как азот, фосфор потеря которых не восполняется внесением в должных количествах минеральных и органических удобрений. Другой аспект, потери плодородия земель отсутствие научной основы внесения удобрений и очень низкий уровень культуры агрохимического обслуживания растениеводства.

Оценка обеспеченности полей ТОО «Мичуринский» гумусом, легкогидролизуемым азотом и доступным фосфором дает детальную характеристику полей по степени обеспеченности различными элементами питания [3; с. 6].

Содержание гумуса, является одним из важнейших показателей почв, характеризующих его агрофизические и агрохимические свойства.

Приведена оценка вариабельности содержания на полях ТОО «Мичуринский» гумуса (таблица 1). Анализ показывает, что показатели содержания гумуса на полях имеют практически одинаковые значения, с очень слабой вариабельностью.

Таблица 1 – Оценка обеспеченности полей гумусом в полях ТОО «Мичуринский», % (за 2015-2016 гг.).

Гумус, %						
№ поля	29-1	28	27-1	26	23	1-21
Площадь, га	425	508	429	611	401	596
Минимальное	4,39	3,76	2,55	4,26	3,73	3,81
Среднее	4,94	4,54	4,42	4,97	4,89	4,91
Максимальное	5,95	5,57	5,49	5,96	6,47	6,11
V, %	7,1	9,7	14,4	8,0	12,8	8,6

Анализ данных показал, что обследованные поля имеют примерно одинаковое содержание гумуса и, следовательно, примерно одинаковое исходное плодородие. В данном случае нет особой необходимости в подборе полей для размещения культурных растений с высокой и низкой требовательностью к содержанию органического вещества в почве.

Содержание легкогидролизуемого азота, является одним из наиболее информативным показателей, характеризующим обеспеченность полей данным элементом. В отличие от содержания минерального азота, который показывает обеспеченность растений азотом только на начальную часть вегетации, содержание легкогидролизуемого азота показывает обеспеченность азотом на ближайшие 1-3 вегетации.

Приведена оценка вариабельности содержания на полях ТОО «Мичуринский» легкогидролизуемого азота (таблица 2). Мы видим, что данный показатель имеет среднюю варьированность.

Таблица 2 - Оценка вариабельности содержания на полях ТОО «Мичуринский» легкогидролизуемого азота, мг/100г (за 2015-2016 гг.).

Азот, мг/100 г						
№ поля	29-1	28	27-1	26	23	1-21
Площадь, га	425	508	429	611	401	596
Минимальное	5,60	6,16	3,92	5,60	6,72	6,72
Среднее	7,76	8,11	8,29	9,06	8,47	8,32
Максимальное	11,76	10,64	10,64	10,64	11,76	10,64
V, %	22,7	15,8	20,0	13,0	15,2	15,6

Обеспеченность полей легкогидролизуемого азота по площадям (таблица 3). Анализ таблицы показывает, что по обеспеченности легкогидролизуемым азотом массивы практически всей обследованной территории оцениваются как низко и очень низко обеспеченные.

Таблица 3 - Обеспеченность полей легкогидролизуемого азота, га (за 2015-2016 гг.).

Азот, обеспеченность по площадям (га)						
№ поля	29-1	28	27-1	26	23	1-21
Площадь, га	425	508	429	611	401	596
Очень низкая обеспеченность	383	492	349	454	364	464
Низкая обеспеченность	42	16	80	157	37	132

Так как обследованные поля имеют низкую и очень низкую обеспеченность азотом, мы делаем вывод, что недостаточное содержание азота в почвах является главным негативным фактором, ограничивающим получения высоких урожаев зерновых и масличных культур на полях ТОО «Мичуринский». Из этого следует, что при применении интенсивных технологий возделывания сельскохозяйственных культур для получения стабильно высоких урожаев потребуется применение очень высоких доз минеральных азотных удобрений.

Оценка содержания на полях ТОО «Мичуринский» доступного фосфора (таблица 4). По данной таблице мы видим, что показатели по фосфору имеют сильную варьированность. Показатели по степени обеспеченности данным элементом на некоторых полях варьируется от низкой до высокой.

Таблица 4 - Оценка содержания на полях ТОО «Мичуринский» доступного фосфора, мг/100 г (за 2015-2016 гг.).

Фосфор, мг/100 г						
№ поля	29-1	28	27-1	26	23	1-21
Площадь, га	425	508	429	611	401	596
Минимальное	3,01	6,24	7,12	5,70	2,56	5,38
Среднее	13,37	14,98	14,04	12,59	11,08	10,69
Максимальное	26,26	26,29	25,83	26,69	17,92	24,48
V, %	50,1	35,7	37,8	40,0	36,5	38,2

Анализ данных показал, что обследованные поля имеют высокую обеспеченность доступным фосфором, из этого следует, что данный показатель не является негативным фактором, влияющим на урожайность зерновых и масличных культур. Внесение высоких доз фосфорных удобрений на поля не является необходимым. Можно только ограничиться внесением фосфора в рядки при посевах (из расчета примерно 20 кг действующего вещества

на 1 га посевов). Такой способ внесения фосфорных удобрений является самым эффективным и экономичным.

Содержание доступного фосфора является достаточно стабильным показателем, который показывает обеспеченность растений на несколько ближайших вегетаций (до 4-5 лет).

Литература

1. Кауров Н.С. Влияние содержания фосфора на плодородие почв Северо-Казахстанской области // Агрохимический журнал Северный Казахстан - 2007. С 7-9.
2. Сапаров А.С. Агрохимическое состояние почв Тимирязевского района // Агрохимический журнал Северный Казахстан – 2008.С 15-19.
3. ГОСТ 26207-84. Определение подвижных форм фосфора и калия по методу Мачигина в модификации ЦИНАО. М.: Изд-во стандартов, 1984. С 6.

ВЛИЯНИЕ РЕГУЛЯТОРОВ РОСТА НА РОСТ И РАЗВИТИЕ ДЕКОРАТИВНЫХ РАСТЕНИЙ В ТОО «ЗЕЛЕНСТРОЙ» Г.КОКШЕТАУ

Бондарь Е.В.

Научный руководитель: Сейдалина К.Х., к.б.н, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Katysha9423@mail.ru

На данный момент эта тема затрагивалась крайне редко и, в основном, на овощных культурах. В Казахстане эта тема новая, ее изучением занимались лишь российские ученые такие как Лещенко Р., Новикова Д., Курсанова А., Кулаева О., Свешникова И., Попова Э., Балякина Ю., Клячко Н., Воробьева Т и другие.

Петуния и тагетес являются одними из основных декоративных растений выращиваемых для озеленения города Кокшетау и других городов Акмолинской области. Самым крупным ТОО занимающимся выращиванием декоративных растений и озеленением городов Акмолинской области является ТОО «Зеленстрой» г.Кокшетау. В озеленении нуждается не один населенный пункт и не один город, поэтому требуется увеличение численности декоративных растений, а в связи со сроками озеленения требуется более быстрый рост и развитие декоративных растений.

Высокая окупаемость производства декоративных растений, повышенный спрос внутреннего рынка, спрос на государственные поставки на декоративные растения и определили ценность данных декоративных растений: петунии и тагетес.

Применение регуляторов роста в сельском хозяйстве – это новое направление химизации, основанное на современных достижениях физиологии, молекулярной биологии, биохимии и других наук. Они решают такие проблемы как управления ростом, цветением, плодоношением, созреванием и жизненными процессами с целью увеличения урожая, улучшения его качества, облегчения ухода при выращивании растений и сокращения потерь при уборке и хранении.

Петуния садовая (*Petuniahybrida*) - травянистое растение относится к семейству Пасленовых. В состав рода входит более 25 различных видов. Это многолетнее травянистое растение, которое выращивается как летник. Куст прямостоячий, густоветвящийся, высотой 20-70 см. Листья петунии имеют овальную, слегка вытянутую или круглую форму и цельные, без зубчиков края. Воронковидные цветки располагаются поодиночке в пазухах листьев, прикрепляясь к стеблю на коротких, но прочных цветоножках длиной до 3-5 см. Диаметр цветков петунии достигает 6-12 см. Они имеют самую разнообразную окраску: все оттенки белого, желтого, сиреневого, фиолетового, розового, красного. Поверхность лепестков может быть окрашена как равномерно, так и полосками или пятнами. Плод представляет собой

маленькую коробочку, в которой хранится большое количество коричневых семян. Зацветают петунии через 55-95 дней после всходов [1].

Петуния – растение светолюбивое. Почвы для выращивания культуры предпочтительны рыхлые, умеренно увлажненные, суглинистые с нейтральной реакцией pH. К избытку азотных удобрений и навоза в почве культура относится отрицательно. Является калиелюбивым растением. Оптимальная температура для нормального роста и развития растения 20-25 °С [2].

Тагетес - род однолетних растений семейства астровые. Стебли — прямостоячие, разветвленные, образуют компактный или раскидистый куст высотой от 20 до 120 см. Корневая система мочковатая. Листья — перисто-рассечённые или перисто-раздельные, редко цельные, зубчатые, от светло- до темно-зеленых, расположенные супротивно или в очередном порядке, с просвечивающими железками. Соцветия корзинки, простые или махровые, желтые, оранжевые или коричневые. Головки у представителей этого рода средней величины, с цилиндрическим покрывалом, состоящим из одного ряда сросшихся между собой листочков; краевые женские цветки — язычковые; семянки линейные, к основанию суженные. Цветут обильно с июня до заморозков. Плод — черная или черно-коричневая сильно сплюснутая семянка. Семена сохраняют всхожесть 3-4 года. Запах растений, напоминающий астровый, специфический, для кого-то может быть неприятен. Обыкновенно разводят *Tagetespatula* L., с желтыми язычками и вверх стоящими ветвями [1].

Тагетес – хорошо развивается и обильно цветет на солнечных участках. Почвы для выращивания культуры предпочтительны рыхлые, умеренно увлажненные, суглинистые с нейтральной реакцией pH. К избытку азотных удобрений и навоза в почве культура относится отрицательно. Оптимальная температура для нормального роста и развития этого растения 20-25 °С [2].

Микроклимат теплицы – это совокупность всех климатических показателей внутри теплицы: температуры, влажности, освещенности и т.д. Это своего рода **погода в теплице**.

Средняя температура в теплицах при обогреве 20-25°C, при высокой температуре снаружи поднимается пленка и работает естественная вентиляция.

Характеристика микроклимата теплицы:

- внутренняя температура воздуха выше, чем температура окружающей среды;
- грунт в теплице не промерзает;
- температура грунта значительно выше, чем температура грунта вне теплицы;
- уменьшается количество света, которое доходит до растений;
- в теплицу попадает не весь спектр света;
- полностью убирается воздействие ветра на растения;
- уменьшается воздухообмен с окружающей средой (может быть недостаток CO₂);
- полная защита от дождя и необходимость внесения воды искусственно;
- затрудняется доступ к растениям насекомых, как вредных так и полезных;
- при попадании вредных насекомых в теплицу они могут очень интенсивно развиваться, так как условия в теплице благоприятные;
- влажность воздуха как правило выше, чем это необходимо для роста и развития растений;
- воздух теплицы содержит большее количество кислорода [3].

Таблица 1 - Климатический график г. Кокшетау, °С

Месяц	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Мм	13	11	9	19	31	41	69	45	25	24	15	13
°С	-16,1	-15,7	-8,7	3,4	12,0	17,9	19,7	16,7	11,3	2,3	-7,0	-12,3
°С(min)	-20,5	-20,4	-13,4	-1,5	5,5	11,4	13,6	10,5	5,1	-2,2	-11,0	-16,5
°С(max)	-11,6	-11,0	-3,9	8,4	18,6	24,5	25,9	22,9	17,5	6,8	-3,0	-8,1

Разница осадков между самым сухим и самым влажным месяцем – 60 мм. Средняя температура меняется в течении года на 35,8 °С. Самый теплый месяц – июль со средней температурой – 19,7 °С. Самый холодный месяц – январь со средней температурой 16,1 °С. Самый засушливый месяц – март с осадками 9 мм. Большая часть осадков выпадает в июле – 69 мм[4].

Таблица 2 - Микроклиматический график теплиц ТОО «Зеленстрой» г. Кокшетау

Месяц	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Мм	0	3	6	12	50	50	75	50	26	0	0	0
°С	-16,1	19,5	21	20,2	15,0	20,1	22,1	19,7	16,4	2,3	-7,0	-12,3
°С(min)	-20,5	15	15,3	15,2	8,3	14,2	16,4	15,3	13,1	-2,2	-11,0	-16,5
°С(max)	-11,6	24	26,6	25,3	21,7	26,1	28,1	24,1	19,7	6,8	-3,0	-8,1

Количество осадков в теплице напрямую зависит от температуры воздуха за пределами теплицы. Например, в самый жаркий месяц – июль, количество осадков теплицы самое большое – 75 мм, т.к. средняя температура воздуха теплицы – 22,1, то почва сильно высыхает и необходим ежедневный полив растений [4].

Климат снаружи теплицы тесно связан с микроклиматом самой теплицы. От температуры воздуха снаружи напрямую зависит, будет ли теплица отапливаться или же наоборот проветриваться, и будут ли соблюдаться все условия микроклимата теплицы.

Изучение влияния регуляторов роста на активность физиологических процессов и качество декоративных растений: петунии и тагетеса при различной обеспеченности его элементами питания и различных дозах регуляторов роста позволит ускорить рост этих растений,увеличить и улучшить качество урожая.

Впервые дана сравнительная оценка влияния физиологических веществ (препараты Алар и ССС-720) на ростовые и формообразовательные процессы декоративных растений – петунии и тагетеса. Выявлены наиболее эффективные препараты и дозы препаратов. Впервые дана сравнительная оценка влияния физиологических веществ (препараты Алар и ССС-720) на ростовые и формообразовательные процессы тагетеса.

Исследования показали, что на рост и развитие декоративных растений – петунии и тагетеса в ТОО «Зеленстрой», влияет доза самого регулятора роста, почвенные условия, микроклимат теплицы, режим тепла и полива.

Литература

1. Рахимова Б.Т., Мустафаева К.М.. Справочник цветовода. – М.: Профиздат, 2003. – 158 с, 201 с.
2. Кудрявец Д.Б.Энциклопедия садовых растений. – М.: Просвещение, 2002. – 91 с., 127 с.
3. Дэвид Г.Хессайон, Гольдман В.Б. Все о теплицах и зимних сада. – М.: АСТ, 2014. – 136 с.
4. Статистические данные ТОО «Зеленстрой» города Кокшетау, 2016 г.

ВЛИЯНИЕ ПРОТРАВИТЕЛЕЙ СЕМЯН НА УРОЖАЙНОСТЬ ЯРОВОЙ ПШЕНИЦЫ В ТОО «ПКФ НОВОНИКОЛЬСКОЕ» САНДЫКТАУСКИЙ РАЙОН, АКМОЛИНСКАЯ ОБЛАСТЬ

Гончаров Д.С.

Научный руководитель: Сейдалиева К.Х., к.б.н., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Dima.95.95.95@mail.ru

В Северном Казахстане сосредоточенно самое высокое выращивание зерновых культур в том числе и яровой пшеницы, Акмолинская область стоит на втором месте по выращиванию зерновых культур.

Яровая пшеница - культура холодостойкая: зерно прорастает при температуре 20С, а жизнеспособные всходы появляются при 4—5°С; всходы Появляются быстро (на 7—8-й день) при температуре посевного слоя почвы 12—15 °С. Всходы пшеницы переносят кратковременные заморозки (утренники) до —6°С, а во время цветения и налива растение и зерно повреждаются заморозками —1...2°С (морозобойное зерно), растение невысокое (до 90—110 см), кустится слабо (продуктивное кущение 1,2—1,5), имеет слаборазвитую корневую систему, масса 1000 зерен 30—40 г [1; с 325].

Одной из причин низкой урожайности яровой пшеницы считается нарушение технологии возделывания культуры. В настоящее время в структуре возделываемых культур преобладают зерновые, в связи, с чем отличается не только укороченный разрыв между родственными культурами, но и повторный их посев. Это приводит к накоплению в почве возбудителей корневых гнилей и головневых грибов, некоторые из которых не только могут продолжать развиваться на растительных остатках, но и сохраняются в покоем состоянии до 5-6 лет.

Ежегодно недобор урожая пшеницы из-за болезней составляет 15-20%, а в некоторые годы потери достигают 40%, поэтому актуальной является проблема защиты растений пшеницы от грибных болезней, в том числе с помощью протравителей семян.

Тщательное протравливание посевного материала защищает семена и проростки от передающихся с семенами, внедряющихся в семена или проростки и от некоторых почвенных возбудителей грибных болезней. Поэтому оно является основой для получения дружных всходов, равномерного распределения растений по площади и для высокой урожайности [2; с 27].

Наши исследования показали что в Акмолинской области для выращивания яровой пшеницы и получения высокого урожая необходимо применять химические протравители. Протравливание экономически и экологически очень выгодное мероприятие. Протравливанием с низкими затратами действующих веществ можно бороться с болезнями, которые после всходов уже не удастся уничтожить. Оно обеспечивает высокую полевую всхожесть и нормальное развитие молодых посевов.

Эффективность применения протравливания и предпосевной обработки семян зависит от многих факторов, среди которых важнейшее значение имеет правильная организация технологического процесса [3;с 34].

Обработка семян производится универсальными машинами протравителями: ПСШ–5, ПС–10, ПС–10А и другими. Они могут быть использованы и для обработки семян перед посевом бактериальными препаратами и стимуляторами роста, а также для смешивания семян с микроудобрениями. После обработки семена необходимо подсушить в тени на открытом воздухе [4; с 158].

Протравители семян влияют на эффективность против почвообитающих после всходов вредителей, надежность защиты корневой системы и всходов от вредителей после всходов период развития посевов, уверенную защиту посевов в любые климатические условия [5; с 58].

Если рассматривать протравитель семян «Ситизен» действующее вещество которого является тебуконазол 240 г/л назначение которого является системный фунгицид эконом-класса, эффективный против заболеваний зерновых и технических культур, таких как пыльная и твердая головня, корневые и прикорневые гнили, фузариозная корневая гниль, снежная плесень, плесневение семян.

Таблица 1. Эффективность протравителя и влияние на урожай.

Препарат	Норма расхода, л/т	Развитие фузариоза, %	Урожайность, т/га
Контроль (обработка водой)	-	17,2	6,20
«Ситизен»	0,1	3,5	6,64

Таким образом из (таблицы 1) видно, что после применения протравителя развитие болезней снизилось на 13,7%, а урожайность повысилась на 0,44 т/га. Системные свойства тебуконазола позволяют ингибировать превращение ланостерина в эргостерин, специфический стерин, входящий в состав клеточных мембран грибов. Подавление синтеза эргостерина приводит к необратимым нарушениям в клеточных мембранах гриба и в результате - к гибели грибного организма.

Литература

1. Лиханов В.А. Интенсивная технология возделывания сельскохозяйственных культур. - М.: Агропромиздат, 1988. - 325 с.
2. Елешев Р.Е., Смагулов Т.С. Агрохимия, «Кайнар», 1989, с. 27.
3. Агрохимия / Под ред. Б.А. Ягодина. - М.: Колос, 1982. - 34 с.
4. Елагин И.Н. Агротехника пшеницы. - М.: Россельхоз, 1981. - 158 с.
5. Протравливание семенного материала – важнейший прием повышения урожайности сельскохозяйственных культур. Аленов Ж.Н., Винокуров В.А., Есжанов Г.С.

ВЛИЯНИЕ СТИМУЛЯТОРОВ РОСТА НА УРОЖАЙНОСТЬ ЯРОВОГО ЯЧМЕНЯ В ТОО «СТАРОМАКИНСКОЕ» ЕНБЕКШИЛЬДЕРСКОГО РАЙОНА, АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Дудко А.А.

Научный руководитель: Сейдалиева К.Х., к.б.н., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
alexs-melvin007@mail.ru

Ячмень – одна из древнейших сельскохозяйственных культур. Площади посева ячменя занимают четвертое место в мире (после риса, пшеницы и кукурузы) и составляют более 60 млн. га. По питательной ценности ячмень является очень ценной культурой. В зерне ячменя содержится: белка – 7-15%, углеводов – 65%, жира – 2%, клетчатки – 5-5,5%, золы – 2,5-2,8%. В белке ячменя содержатся все необходимые аминокислоты, в том числе лизин и триптофан (в некоторых сортах в протеине содержится 4,5 - 4,9% лизина). Кроме того, в 1 кг ячменного корма содержится 1,27 к. ед. [1 с 98]

Из зерен ячменя изготавливают муку, перловую и ячменную крупу, суррогат кофе. В хлебопечении при необходимости ячменную муку примешивают к пшеничной или ржаной муке (20 - 25%). [2 с. 118-120]

Зерно ячменя широко применяют в качестве концентрированного корма для животных (особенно для свиней). Удельный вес его в составе комбикорма достигает 50%. Высокое содержание гордеина в зерне ячменя способствует подавлению развития грамположительных бактерий, что благоприятно сказывается на здоровье животных. [3 с 32]

Главной задачей работников сельского хозяйства является увеличение производства зерна. Ячмень находит самый разнообразный спрос в народном хозяйстве нашей страны. В ряде отраслей животноводства – это незаменимый корм для скота, так же крупным потребителем ячменя является пивоваренная промышленность, кроме того, ячмень используют текстильное, кондитерское, фармацевтическое производства. [4 с 39]

При возделывании ярового ячменя в ТОО «Старомакинское» применялся стимулятор роста «Вымпел». Применение «Вымпела» позволяет повысить полевую всхожесть по сравнению с необработанными семенами до 15%. Это происходит за счет увеличения энергии прорастания и силы роста проростка. Положительное влияние препарата на яровой ячмень, заложенное при обработке семян, сохраняется на протяжении всего вегетационного периода. Так, мощная корневая система делает растение устойчивым к неблагоприятным условиям окружающей среды (высокие температуры, воздушная и почвенная засуха). Выживаемость

растений при этом увеличивается на 10%, что ведет к повышению урожайности на 2,6 ц/га (табл. 1).

Таблица 1 - Урожайность и масса 1000 зерен ярового ячменя в зависимости от обработки семян и посевов биологически активным препаратом «Вымпел»

Вариант	Урожайность	Прибавка урожая		Масса 1000 зерен, г
		ц/га	%	
Контроль	21,8	-	-	42
Обработка семян Вымпел-К (500г/т)	28,3	6,5	29,8	44
Обработка семян Вымпел-К + обработка во время кущения Вымпел (500 г/га)	32,5	10,7	49,1	46

Таблица 2 - Влияние препарата для обработки семян Вымпел на проростания, всхожесть и роста ярового ячменя

Вариант	Всхожесть, %	Масса 100 проростков, г	Сила роста, %
Контроль	91,5	4,88	73,6
Вымпел-К (500 г/т)	92,0	6,86	89,2
Вымпел-К (1000 г/т)	95,0	7,14	95,6

Наиболее эффективное действие препарата проявляется от применения в ранние фазы развития растений вместе с первыми мероприятиями защиты растений в дозе не менее 500 г/га. В фазу полного кущения совместно с гербицидами целесообразно применить «Вымпел» (табл. 2).

Растения, обработанные «Вымпелом», лучше защищены от воздействия низких температур и могут выдержать заморозки -3 -5° С. Использование препарата в баковой смеси с гербицидом нивелирует фитотоксичное действие последнего и быстрее выводит растение из стресса, что проявляется в виде более интенсивного наращивания листостебельной массы. Урожайность ячменя при обработке в фазе кущения повышается до 2,1 ц/га. [5 с 134]

При 50%-ном поражении листовой поверхности флагового листа, потери урожая могут достигать 13-34%. «Вымпел», внесенный по флаговому листу совместно с фунгицидами, обезвоживает микробные клетки, делая их более восприимчивыми к действию фунгицида. Это позволяет полностью использовать фотосинтетический потенциал флагового листа, от работы которого зависит 70% урожая. Стимулирующее действие самого «Вымпела» выражается в повышении интенсивности фотосинтеза, что ведет к повышению образования продуктов ассимиляции.

Двукратное применение «Вымпела» при обработке растений (в фазу кущения и в период формирования флагового листа) дает наибольший экономический эффект. Прибавка урожая составляет 8 ц/га.

Литература

1. Растениеводство / Под ред. Вавилова П.П. – М.: Агропромиздат, 1986, с 98.
2. Хусаинов А.Т., Канафин Е.А. Место ячменя в структуре посевных площадей Северного Казахстана. Кокшетау, 2003. Т.7, с. 118-120.
3. Елешев Р.Е., Смагулов Т.С. Агрохимия, «Кайнар», 1989. С. 32.
4. Агрохимия / Под ред. Б.А. Ягодина.- М.: Колос, 1982.- С. 39

ВЛИЯНИЕ СПОСОБОВ ПОСЕВА НА УРОЖАЙНОСТЬ СЕМЯН САФЛОРА В СТЕПНОЙ ЗОНЕ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Ескендеров В.К.

Научный руководитель: Габдулина А.И., ст. п.

Аграрно-экономический институт им. С. Садвакасова, г. Кокшетау

han1995@inbox.ru

В связи с перегруженностью севооборотов масличными, которые, некуда деться, для аграриев ныне имеют стратегическое значение и определяют экономическое состояние, большую роль играет расширение перечня выращиваемых культур этой группы. Кроме хорошо известного рапса и льна масличного существует и такое перспективное масличное растение, как сафлор красильный. Родиной сафлора (*Carthamus tinctorius* L.) считают Эфиопию и Афганистан. Его ценные потребительские свойства были хорошо известны в Древнем Египте еще в XVI веке до н.э., где им красили ткани, а цветы имели культовое применение. В Индии и Китае его возделывали за две тысячи лет до нашей эры. Считается, что в 1551 году арабы завезли сафлор и технологию его возделывания в страны Западной Европы, откуда он быстро распространился по всему континенту. Это более засухоустойчивая, жаростойкая, солевыносливая, а значит, более надежная культура, чем подсолнечник. В засушливых условиях северных областей Казахстана за последние 8 лет площади посева под сафлором увеличились с 9 тыс. до 95 тыс. га.

Сафлор красильный не принадлежит к группе ведущих масличных культур, но возделывается во многих странах мира – Испании, Португалии, Австрии, Венгрии, Франции, Турции, Иране, Аргентине, США, Бразилии, Мексике. В Украине рынок семян сафлора находится на этапе формирования и направлен на экспорт в страны Европы, где этот продукт имеет высокий и стабильный спрос. В засушливые годы, при вымерзании озимого рапса, именно сафлор может обеспечить стабилизацию производства маслосемян. Технология выращивания этой культуры не предусматривает специальных агротехнических мероприятий и агрохимикатов, поэтому легко вписывается в существующую зональную систему земледелия. Сафлор широко применяется во многих отраслях, разные страны имеют свои традиции и культуру его использования красильную пищевую, лечебную, косметическую, кормовую. Однако преимущественно он известен как масличная культура, поскольку его семена содержат до 32 до 39% полувысыхающего масла (в ядре 50-56%). По жирнокислотному составу сафлор подобен подсолнечнику. В состав масла входят такие жирные кислоты: линолевая - 88,3%, олеиновая - 7,6%, пальмитиновая - 5,5%, стеариновая - 0,65%, линоленовая - 0,2%. Масло используют в пищевых и технических целях, для производства маргарина, олифы, высококачественной белоснежной эмали, которая не желтеет со временем, мыла, линолеума и пр. Семена сафлора горчат, что связано с наличием в оболочке горьких веществ, поэтому для изготовления пищевого масла проводят обрушку семян. Сафлор содержит в своем составе также инулин, чем способствует нормализации уровня глюкозы в крови, проявляет противосклеротическое, желчегонное, мочегонное действие, регулирует функцию щитовидной железы. Как кормовая культура он используется в чистом виде и в смесях. Животные хорошо поедают зеленую массу сафлора без колючек. Жмых из необрушенных семян сафлора содержит 6-7% масла, 24-25% крахмала и 19% белка, в 100 кг содержится 50 кормовых единиц и 13,3 кг перевариваемого протеина. Хотя жмых и горьковат, животные быстро привыкают к нему и хорошо его едят. Семянки сафлора - полезный корм для птиц. Сафлор имеет стержневую, хорошо разветвленную корневую систему, которая проникает на глубину до 2 м. Быстрый рост корня на этапе проростка и медленное нарастание листовой массы обеспечивают его выживание в засушливом климате.

В начале роста растение медленно формирует 10-12 настоящих листьев, после чего начинается быстрое формирование и удлинение стебля, ветвление растения. За счет боковых побегов (от 3 до 15) растения формируют куст диаметром до 20-45 см. Боковые побеги продолжают ветвление, формируются корзинки, вследствие чего происходит саморегулирование плотности посевов. Стебель сафлора прямостоячий, голый, высотой 85-95 см, хотя, как свидетельствуют наши наблюдения, при благоприятных условиях высота растений может достигать 1,2-1,3 м. В листьях растения четко прослеживается диморфизм. Нижние листья имеют больший размер листовой пластинки, и появление колючек на них происходит только у по-настоящему колючих сортов. Селекционерами созданы и неколючие формы растений, но развитие колючек на листьях и листочках обертки - форма приспособления этого растения к особо засушливым погодным условиям. В то же время новые, неколючие сорта Живчик и Лапдний никогда не станут столь колючими, как колючие сорта. Листовые пластинки по завершении ювенильного периода становятся жесткими и покрываются восковым защитным слоем, что обеспечивает низкий коэффициент водопотребления 125-200 м³/га. Соцветие сафлора - многоцветковая корзинка диаметром 2,5-3,5 см. Среднее количество корзинок на одном растении колеблется от 10 до 25 шт. Однако при благоприятных условиях выращивания на изреженных посевах их количество может достигать 80 шт. В корзине может сформироваться от 20 до 50 и более семян. Даже после полного созревания семена не осыпаются, а корзинки не опадают. Хотя для сафлора характерно частичное самоопыление, отсутствие пчел-опылителей (в случае изоляции участков) приводит к снижению урожайности на 10-25% от возможного.

Опыт проводился на опытном поле Аграрно-экономического института им.С. Садвакасова.

1. Фенологические фазы роста и развития

Таблица 1. Дата наступления фенологических фаз развития сафлора

Способ посева	Дата наступления фазы в днях					
	посев	всходы	ветвление	бутонизация	цветение	созревание
Рядовой посев	17 мая	26 мая	19 июня	24 июля	27 августа	4 октября
Широкорядный посев	17 мая	26 мая	19 июня	24 июля	27 августа	4 октября

Таблица 2. Продолжительность межфазных периодов и вегетаций у сафлора при различных способах посева

Способ посева	всходы	ветвление	бутонизация	цветение	созревание	Вегетационный период
Рядовой посев	8	25	35	34	38	140
Широкорядный посев	8	25	35	34	38	140

2. Определение полноты всходов сафлора

Таблица 3. Хозяйственно-биологические показатели сафлора при различных способах посева

Способ посева	Норма высева , млн./га	Количество всходов, шт.	Полевая всхожесть, %	Количество растений перед уборкой, шт.	Сохранность растений, %
---------------	------------------------	-------------------------	----------------------	--	-------------------------

Рядовой посев	0,6	45	75%	38	84%
Широкорядный посев	0,4	21	47%	14	67%

Таблица 4. Элементы структуры урожайности сафлора при различных способах посева

Способ посева	Высота растения, см.	Кол-во растений, шт.	Кол-во корзинок на раст., шт.	Кол-во семян в корзинке, шт.	Масса 1000 семян, гр.	Биологическая урожайность, Ц/га
Рядовой посев	87	39	9	14	30,9	16,4
Широкорядный посев	75	14	13	14	31,3	6,1

Таким образом, приведенные данные показывают, что при рядовом посеве биологическая урожайность выше, чем при широкорядном посеве. Это объясняется количеством растений на 1 метр квадратный и высоким количеством осадков в конце июня и середина июля.

Литература

www.zerno-ua.com/?p=15133

ОЗЕЛЕНЕНИЕ ГОРОДА КОКШЕТАУ

Кашкынбаев Б.

Научный руководитель: Сыздыкова Г.Т. преподаватель, магистр
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
sgauhar84@mail.ru

На протяжении тысячелетий человек постоянно изменял природные свойства некоторых ландшафтов. С развитием цивилизации этот процесс человечество постоянно совершенствовало окружающий мир, приспособлял его к удовлетворению своих духовных и материальных потребностей.

Объектами ландшафтного дизайна являются как открытые, так и закрытые пространства. К ним относятся: улицы и площади, малые рекреационные территории (скверы, бульвары, набережные, пешеходные улицы.); жилые территории с разнообразными рекреационными и хозяйственными площадками (детские, для отдыха взрослых, спортивных и другие.)

Для всех развитых стран мира экологическая ситуация, складывающаяся в городах, а особенно в столицах, является предметом особого внимания официальных властей всех уровней, политических партий и общественных движений, средств массовой информации и широких слоев населения. Экологическая ситуация городов «зеркало», в котором отражается уровень социально-экономического положения страны, поэтому не случайно информация об экологической ситуации в развитых странах общедоступна и занимает одно из ведущих мест в политической и общественной жизни общества.

С ростом Страны, развитием его промышленности, становится все более сложной проблема охраны окружающей среды, создания нормальных условий для жизни и деятельности человека. В последние десятилетия усилилось отрицательное влияние человека на

окружающую среду и, в частности, на зелёные насаждения. Проблема зелёных массивов (городских парков, лесов, садов, лугов и т. д.) – одна из важнейших экологических проблем в городе. Растительность, как средовосстанавливающая система, обеспечивает комфортность условий проживания людей в городе, регулирует (в определенных пределах) газовый состав воздуха и степень его загрязненности, климатические характеристики городских территорий, снижает влияние шумового фактора и является источником эстетического отдыха людей; она имеет огромное значение для человека. Поэтому антропогенное воздействие на озеленение является очень важным вопросом требующим изучения.

В настоящее время накоплен большой опыт по благоустройству и озеленению городов, создан богатый озеленительный ассортимент растений и разработана агротехника их выращивания, найдены необходимые приемы озеленения, специфичные для городов, определены способы содержания зеленых насаждений.

В целом во всем мире делаются значительные усилия по озеленению и благоустройству городского хозяйства. Повышенная загазованность и запыленность воздуха, неблагоприятные физико-механические свойства почвы, асфальтовое покрытие улиц и площадей, наличие подземных коммуникаций и сооружений в зоне корневой системы, дополнительное освещение растений в ночное время, механические повреждения и интенсивный режим использования городских насаждений населением – все это оказывает постоянное негативное влияние на жизнедеятельность растений в условиях городской среды и приводит к преждевременному отмиранию деревьев, задолго до наступления естественной старости. Немалую роль в процессе деградации природной среды и ухудшения здоровья населения играет промышленное производство, и в частности химическая отрасль, которая только по объему сброса загрязненных сточных вод занимает второе место среди промышленных производств. И здесь становится актуальным вопрос озеленения территории, с целью снижения техногенной нагрузки.

Благоустройство и озеленение населенных мест – это комплекс работ по созданию и использованию зелёных насаждений в населенных пунктах. Оно имеет огромное значение в жизни человека, оказывает огромное влияние на окружающую среду.

Зеленые насаждения являются основными элементами художественного оформления населенных пунктов. Объектами озеленения называется земельный участок, на котором составляющие ландшафта (рельеф, водоемы, растения) и строительные сооружения взаимосвязаны и предназначены для удовлетворения потребностей в отдыхе на открытом воздухе.

Основа системы озеленения современного города – насаждения на жилых территориях (во дворах при группах домов, в садах жилых районов и микрорайонов), на участках школ, детских учреждений. Их дополняют насаждения общегородского и районного значения в парках культуры и отдыха, детских, спортивных и других специализированных парках, в скверах и на бульварах, на промышленных, коммунально-складских территориях, на полосах отвода земель для транспортной коммуникации, а также заповедники, санитарно-защитные и водоохранные зоны. Озеленение должно проводиться по научно обоснованным принципам и нормативам. Предусматривается равномерное размещение среди застроек садов, парков и других крупных зелёных массивов, связанных бульварами, набережными, озеленёнными полосами между собой и связанными с пригородными лесами и водоёмами в единую и непрерывную систему. Также при строительстве необходимо следить за сохранением максимального количества существующих насаждений.

Организация благоустройства и озеленения территории регулируется в основном государственными правовыми актами, которые принимаются в соответствии с градостроительным и жилищным законодательством и региональными актами.

Благоустройство окружающей среды – это совокупная деятельность по благоустройству территорий, изменению (реконструкции), поддержанию в надлежащем состоянии внешнего вида зданий, сооружений и объектов благоустройства, формирующая комфортную среду жизнедеятельности.

Деятельность по благоустройству и поддержанию в надлежащем состоянии территорий осуществляется: государственными организациями, на балансе которых они находятся, за счет средств местного бюджета, а также привлечения внебюджетных средств; землепользователями в пределах границ отведенного им земельного участка за счет собственных средств; гражданами и юридическими лицами, за которыми закреплена прилегающая территория в установленном порядке. Порядок закрепления таких территорий устанавливается государственными правовыми актами.

Актуальность разрабатываемой темы обусловлена еще и тем, что благоустройство и озеленение является важнейшей сферой деятельности государственного хозяйства. Именно в этой сфере создаются те условия для населения, которые обеспечивают высокий уровень жизни. Тем самым, создаются условия для здоровой комфортной, удобной жизни как для отдельного человека по месту проживания.

Современный этап развития городского благоустройства и озеленения ставит ряд новых задач, которые невозможно решить без широкого использования достижений научно-технического прогресса, передового практического опыта, без систематического повышения квалификации кадров.

Зеленые насаждения являются основными элементами художественного оформления населенных пунктов. Объектом озеленения был земельный участок на территории детского сада «Жулдыз».

Подобранные древесные и кустарниковые породы направлены на улучшение не только экологии, но и на создание единого целостного композиционного замысла, который удовлетворит все потребности местного населения: от физических до душевных.

Будет происходить очищение воздушного бассейна, воздух будет насыщен полезными для человека веществами – фитонцидами, способствующими подавлению болезнетворных бактерий, повысится влажность воздуха, и число болеющих людей уменьшится.

Литература

- 1.Авадьяева Е. Н. Русский ландшафтный дизайн /Под ред. Н. П. Титовой. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000.
- 2.П. Титовой. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000.
- 3.Александрова М. С. Аристократы сада: красивоцветущие кустарники. М.: Фитон+, 1999.
- 4.Аникин В. И. и др. Градостроительство Белоруссии/В.И.Аники; Под общ. ред. А. В. Сычевой. Минск: Высшая школа, 1988.
- 5.Архитектурная композиция садов и парков /Под общ. ред. А. П. Вергунова. М.: Стройиздат, 1980

СОДЕРЖАНИЕ И ЗАПАСЫ ПОДВИЖНЫХ ФОРМ МИКРОЭЛЕМЕНТОВ, ТЯЖЕЛЫХ МЕТАЛЛОВ, МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ В ПОЧВАХ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Кызырова Ж.Г.

Научный руководитель: Саттыбаева З.Д., к.с.х.н., доцент
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Ya_doktor_zhuzya@mail.ru

Минеральные удобрения наряду с действующим веществом, содержат примеси, в том числе в виде тяжелых металлов и фтора, способные загрязнить почву, выращиваемую на ней продукцию, а также прилегающую к агроценозам природную среду. Источником загрязнения тяжелыми металлами являются не только минеральные удобрения, но и крупные промышленные предприятия.

Поэтому выделение территории с высоким содержанием в почвах тяжелых металлов и прогноз их изменений при применении удобрений и интенсивных промышленных выбросов имеют актуальное значение в почвах Северного Казахстана [1; с.18].

Наши исследования показали, что в почвах Северного Казахстана общее содержание микроэлементов зависит от характера почвообразующих пород, генетического типа, механического состава, содержания органических веществ. Почвы легкого механического состава обычно беднее всеми микроэлементами по сравнению со своими более тяжелыми аналогами, и особенно их мало в супесчаных почвах и песках. Отмечено накопление в верхних горизонтах зональных почв марганца, меди, цинка за счет биологического переноса их из нижних слоев [2; с. 76-84].

Эффективное использование удобрений возможно лишь при тщательном анализе и учете специфики их действия применительно к конкретным природным условиям.

Внесение минеральных удобрений позволяет вводить в круговорот веществ в земледелии новые количества элементов питания растений. Применение удобрений дает возможность восполнить вынос урожаем питательных веществ.

Недооценка роли минеральных удобрений ведет к нарушению соотношения элементов питания, деградации пашни и падению устойчивости производства сельскохозяйственных культур, снижению их продуктивности и ухудшению качества.

Минеральные удобрения наряду с действующим веществом, содержат примеси, в том числе в виде тяжелых металлов фтора, способные загрязнить почву, выращиваемую на ней продукцию, а также прилегающую к агроценозам природную среду. Источником загрязнения тяжелыми металлами являются не только минеральные удобрения, но и крупные промышленные предприятия.

Поэтому выделение территории с высоким содержанием в почвах тяжелых металлов и прогноз их изменений при применении удобрений и интенсивных промышленных выбросов имеют актуальное значение в почвах Северного Казахстана.

Присутствие тяжелых металлов в почвах не всегда характеризует их токсичность. Такие металлы, как медь, цинк, молибден, марганец, кобальт и железо в небольших количествах необходимы для нормального роста и развития растений.

Но избыточная концентрация тяжелых металлов в почве приводит к повышенному их содержанию в растениях, что отрицательно сказывается на здоровье человека и животных.

Главным средством повышения плодородия почв и урожайности выращиваемых культур является применение минеральных удобрений. За счет них обеспечивается до 40% прироста урожая. Однако наряду с основными элементами они содержат примеси в виде солей фтора и тяжелых металлов, загрязняющих почву и выращиваемую на ней растениеводческую продукцию [3; с.87-90].

Таблица 1. Среднее содержание тяжелых металлов в удобрениях, мг/кг (2015-2016) гг.

Удобрения	Pb	Zn	Cu	Cd
Аммиачная селитра	0,25	0,5	1,0	0,3
Сульфат аммония	0,6	0,4	1,0	0,9
Суперфосфат двойной	38,0	14,2	13,0	3,5
Суперфосфат простой	42,5	19,3	14,0	3,5
Аммофос	7,0	34,2	30,0	0,6

Таким образом, из (таблицы 1) видно, что из всех видов минеральных удобрений наибольшее количество тяжелых металлов содержат фосфорные удобрения 38,0 – 42,5 мг/кг, наименьшее – азотные (таблица 1). Комплексные удобрения занимают промежуточное положение – 0,25 – 0,6 мг/кг.

Вследствие высокой биологической активности тяжелые металлы, попадая в природные среды в миграционно-активном состоянии, включается в той или иной степени в биологический круговорот. Рост концентрации тяжелых металлов в окружающей среде способствует увеличению их содержания во всех компонентах экосистемы, передвижению по трофической цепи. Ряд тяжелых металлов обладает кумулятивным эффектом и канцерогенным действием. Поэтому получение достоверной информации о процессах их

накопления, перераспределения, а также выявление вклада различных источников тяжелых металлов в процессе загрязнения их соединениями различных агроценозов приобретает важное значение в современной земледелии [4; с.142].

Зональные почвы Северного Казахстана – черноземы обыкновенные, карбонатные – по валовому содержанию Cu, Mn и Co, равному 20-36; 530-1100 и 3-17 мг/кг соответственно, близки к средней концентрации этих элементов в почвах. Несколько меньше в них цинка (16-35 мг/кг) и молибдена (0,8-0,2мг/кг), а валового бора больше в 5-9 раз (74-89 мг/кг).

Таблица 2. Содержание подвижных микроэлементов в зональных почвах Северного Казахстана (мг/кг) (2015-2016) гг.

Почвы	Cu	Mn	Co	Zn	Mo	B
Черноземы обыкновенные тяжелосуглинистые	2,77	60,7	2,31	0,08	0,23	1,33
Черноземы южные тяжелосуглинистые	3,30	109,0	1,90	0,10	0,04	1,19
Черноземы южные суглинистые	2,50	74,7	0,86	0,08	0,03	0,74
Черноземы южные супесчаные	1,74	76,3	0,69	0,09	0,04	0,67

В таблице 2 приведены средние показатели микроэлементов в зональных почвах Северного Казахстана.

К обеспеченным микроэлементам следует отнести почвы, содержащие: меди – 4, цинка - 2, марганца – 100, кобальта – 2,5, молибдена – 0,3, бора – 0,6 мг/кг.

По содержанию валовых форм меди, марганца и кобальта почвы Северного Казахстана обеспечены примерно так же, как и почвы Европейской части, да и цинка в них немногим меньше. В то же время они значительно беднее подвижным цинком, медью и кобальтом ввиду их низкой подвижности в почвах Северного Казахстана [5; с.31-32].

По содержанию подвижной меди почвы Северного Казахстана – черноземы обыкновенные, относятся к среднеобеспеченным. Почвы тяжелого механического состава лучше обеспечены подвижной медью, чем почвы легкие.

Литература

- 1.Елешев Р.Е., Смагулов Т.С. Агрохимия, «Кайнар», 1989, с. 18.
- 2.Карпухин А.И., Бушуев Н.Н. Влияние применения удобрений на содержание тяжелых металлов в почвах длительных полевых опытов //Агрохимия, 2007.№5. – С 76-84.
- 3.Говорина В.В., Виноградова С.Б. Минеральные удобрения и загрязнение почв тяжелыми металлами // Химизация сельского хозяйства, 1991.-№3.-С 87-90.
- 4.Алексеев Ю.В. Тяжелые металлы в почвах и растениях / Алексеев Ю.В.// - М.:Агропромиздат.1987.142с.
- 5.Авраменко П.М., Лукин С.В. Загрязнение почвы тяжелыми металлами и их накопление в растениях//Химия в сельском хозяйстве.1999.№2.с.31-32.

ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТЬ МЕЖФАЗНЫХ ПЕРИОДОВ И ВЕГЕТАЦИИ У ПОЗДНЕСПЕЛЫХ СОРТОВ И ЛИНИЙ ЯРОВОЙ МЯГКОЙ ПШЕНИЦЫ ТОО «АГРОФИРМА МИРАС ЖЕР»

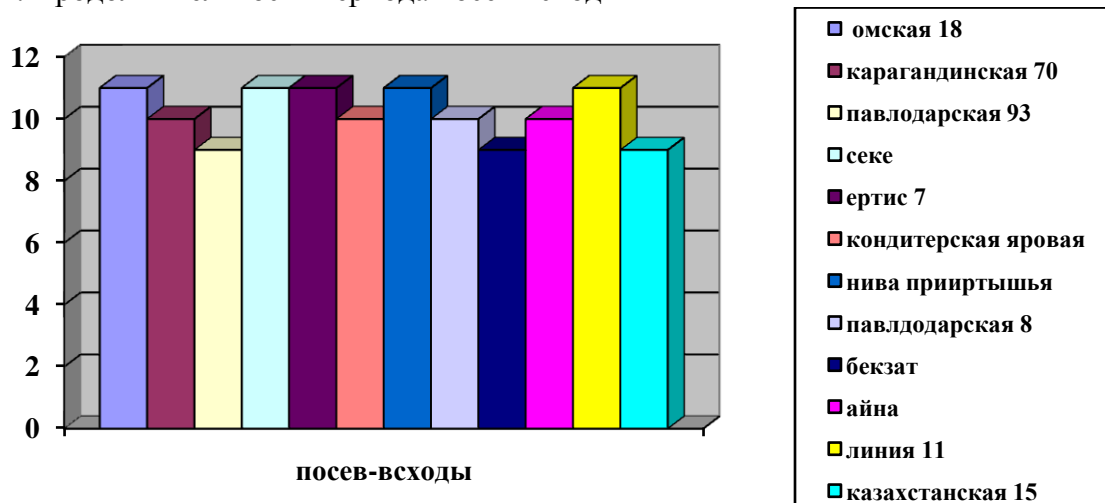
Нимиткин Д.

Научный руководитель: Исмаилова А.А., магистр с.-х.наук
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
aigul-kok@mail.ru

Все растения в своем индивидуальном развитии, от прорастания семени до образования новых семян, проходят определенные фазы, которые тесно связаны между собой и последовательно сменяют друг друга. Наступление их устанавливают по внешним морфологическим признакам растения. У зерновых злаков различают следующие фазы развития: всходы, кущение, выход в трубку, колошения (выметывание), цветение и спелость. Зерно начинает прорастать, как только зародыш начнет питаться. Первым трогаются в рост корешки, вслед за ними начинает расти стебель. Выход первого зеленого листа наружу в практике считают фазой появления всходов.

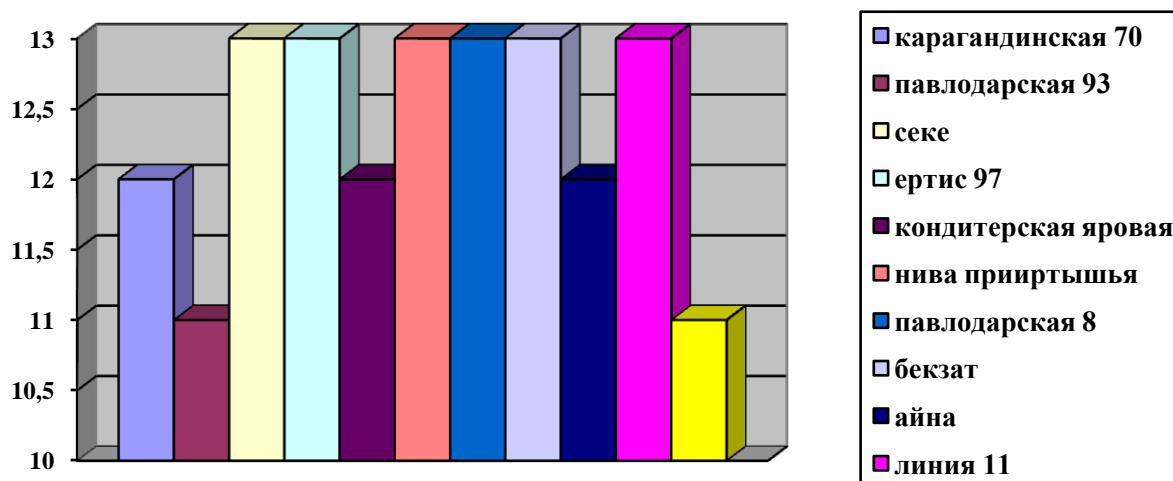
В наших исследованиях продолжительность периода от посева до всходов варьировала в пределах 9-11 дней. Среднее по группе – 10 дней.

Рис – 1. Продолжительность периода посев-всходы

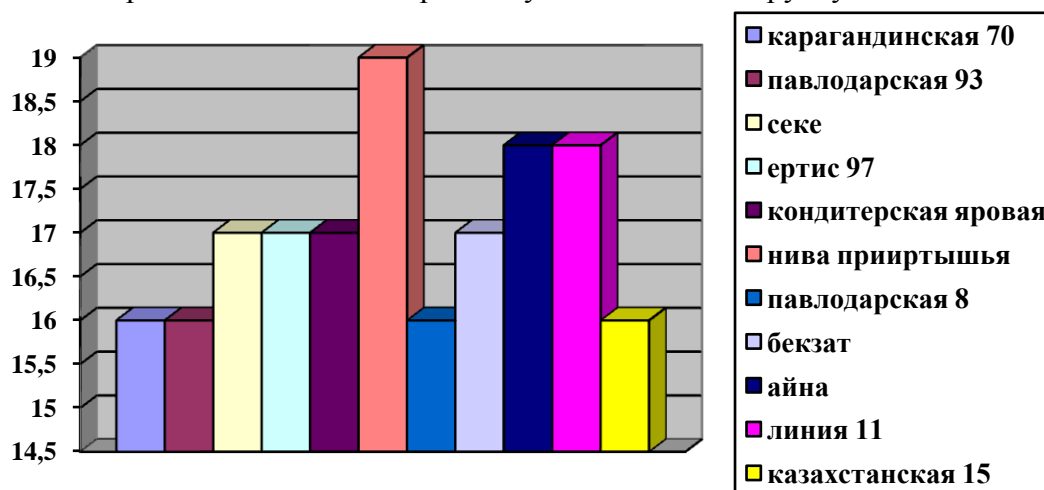
Ветвление стеблей у хлебных злаков происходит под землей и называется кущением, а узел, из которого развиваются боковые стебли и вторичные корни, - узлом кущения. В наших исследованиях продолжительность периода всходы-кущение – в среднем 12 дней.

Рис – 2. Продолжительность периода всходы –кущение

Следующая фаза роста зерновых хлебов - **выход в трубку**. Начало выхода в трубку отмечают с момента, когда узел поднимается над поверхностью почвы на 5 см и его можно прощупать. По мере роста стебля из влагалища верхнего листа выходит колос или метелка.

Рис – 3. Продолжительность периода кушение-выход в трубку

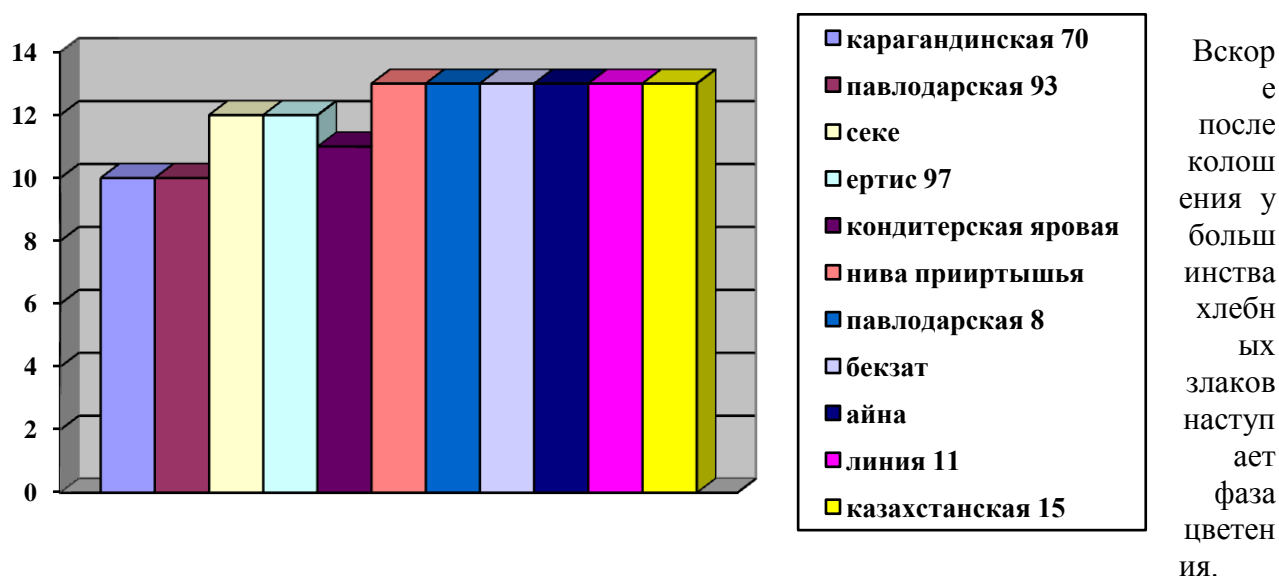

Эта фаза вегетационного периода культуры в данных исследованиях составило в среднем – 17 дней.

С появлением половины соцветия отмечают следующую фазу—колошение или выметывание. Дружность колошения оказывает большое влияние на равномерность созревания и сроки уборки. Продолжительность этой фазы в наших исследованиях в среднем составило 13 дней.

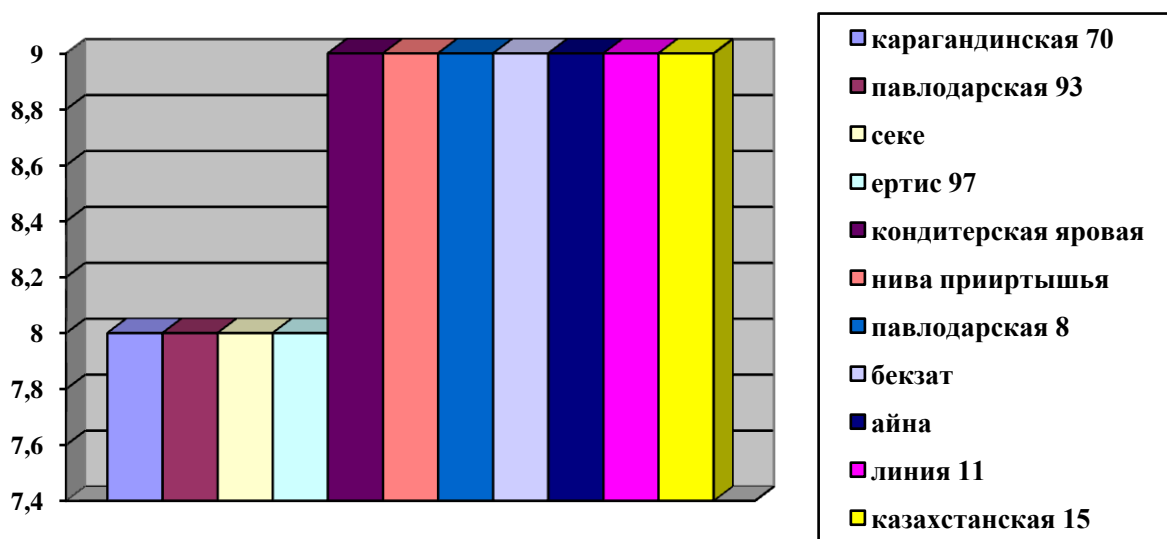
Рис – 4. Продолжительность периода выход в трубку-колошение

Рис – 4. Продолжительность периода выход в трубку-колошение

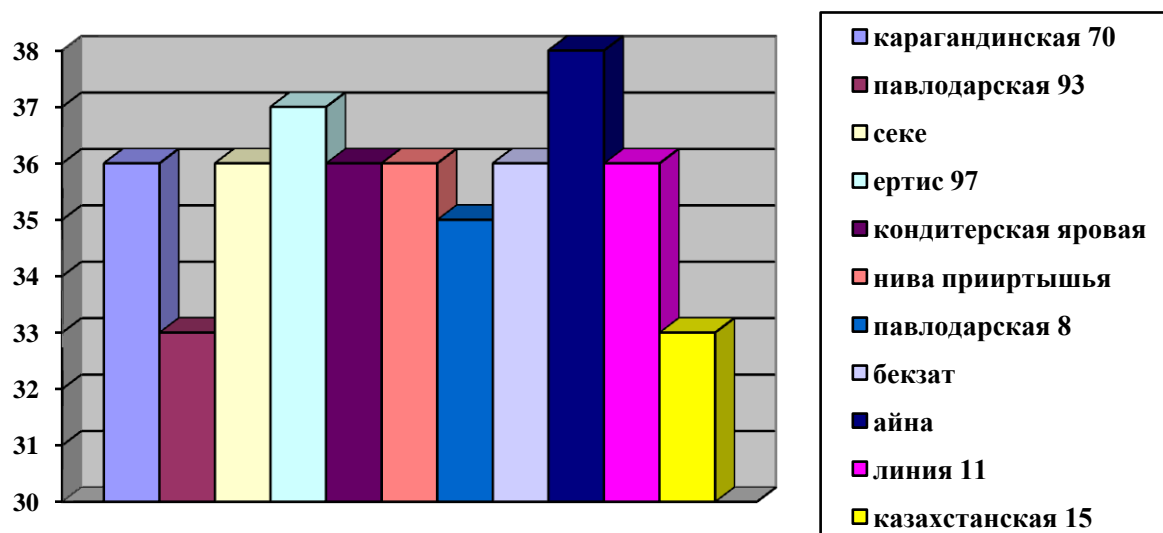
В соцветии хлебных злаков цветки зацветают неодновременно. У колосовых цветение начинается со средней части колоса и идет вверх и вниз, у метельчатых (овес, просо и др.) сначала зацветают верхние колоски. Известно, что зерна, образовавшиеся в соцветии первыми, более крупные.

Рис – 5. Продолжительность фазы колошение-цветение

Благоприятное влияние на цветение хлебных злаков первой группы оказывает умеренно высокая температура (15-20°C) и отсутствие суховея. Для хлебов второй группы оптимальная температура в фазе " цветения выше (20-26°C). В данных полученных в наших исследованиях продолжительность этой фазы в среднем составило 9 дней.

Рис – 6. Продолжительность фазы цветение-созревание

После оплодотворения начинается постепенное накопление в завязи питательных веществ. Происходит процесс образования зерна.

Результаты наших исследований об особенностях прохождения межфазных периодов у позднеспелых сортов яровой мягкой пшеницы: всходы-кущения, колошение - восковая спелость и вегетационного периода в целом, в условиях степной зоны Акмолинской области, подтверждается данными других авторов. Так, в наших опытах вегетационный период в среднем в 2016 году у позднеспелых составил 97 дней.

Внутри данной группы спелости выделился сорт Павлодарская 93 с более коротким межфазным периодом "колошение-созревание" – 41 день, что на 4 дня короче среднего значения по группе (45 дней) и на 9 дней вегетационного периода в целом - 87 дней, против 96 дней. Следует отметить также сорта с более продолжительным периодом вегетации в сравнении со стандартом Омская 18 (98 дней) и среднего значения по группе (96 дней) - Нива Прииртышья (101 день), и линии - Айна (100 дней), Линия 11 (100 дней). Данные генотипы не следует использовать в зонах с коротким безморозным периодом (таблица 5).

Таким образом, проявления межфазных периодов и периода вегетации у изучаемых сортов и линий обусловлено генетически, при этом их изменчивость во многом определяется климатическими условиями среды. На основании выше сказанного следует, что для более углубленного изучения данных генотипов требуется дальнейшее исследование в условиях степной зоны Акмолинской области.

Литература

1. Савицкий М.С. Закономерности варьирования элементов урожая зерновых культур, Омск, 1946, С. 27-33
2. Мовчан В.К. Урожайность различных по скороспелости сортов пшеницы в зависимости от погодных условий. Бюл. ВМИИЗХ, 1987, № 67, с.11
3. Вавилов Н.И. Научные основы селекции пшеницы. М.Л., 1935, 244 с.
4. Кумаков В.А. Физиология яровой мягкой пшеницы, колос, 1980, с.73-75

ДӘНДІ ДАҚЫЛДАРДЫҢ АУРУЛАРЫ

Оразкенова А.К.

Ғылыми жетекшісі: Шунекеева А.А., техникалық ғылым магистрі, аға оқытушы
Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

orazkenovaa@mail.ru

Қауіпсіздік түсінігі көп қырлы болып табылады және бірнеше құбылыстарды қамтиды. Олар ядролық, радиациялық қауіпсіздік, сәулелену қауіпсіздігі, өнеркәсіптік, механикалық, химиялық, электрлі, жылу және өрт қауіпсіздіктері, сонымен қатар жарылыс қауіпсіздігі және биологиялық қауіпсіздік түрлері болып бөлінеді.

Жалпы алғанда қауіпсіздік ұғымы – адам денсаулығы және өмірі, мүлік, қоршаған ортаға, жануарлар мен өсімдіктердің тіршілігіне зиян келтіруіне байланысты жол берілмейтін қатердің болмауын түсіндіреді.

Адам үшін азық-түлік қауіпсіздігі проблемасы әрқашан болған. Азық-түлік, ауа және климат адамзат тіршілік әрекетінің базисті жинағын құрайды.

Азық-түлік қауіпсіздігі жеке адам, адамдардың кез келген тобы және толығымен алғанда қоғамның қажетті материалды жағдайы болып саналады, демографиялық, экономикалық, саяси, мәдени, ақыл-ой және т.б. дамуының қызметін және мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Сондықтан тұрғылықты халықты тұрақты және қауіпсіз азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесі аса маңызды мемлекеттік міндеттердің бірі болып табылады, ұлт денсаулығы едәуір деңгейде соның шешіміне тәуелді болады.

Жоғары сапалы тағам өнімдеріне қажеттілікті қанағаттандыру қазіргі күннің негізгі әлеуметтік-экономикалық проблемалардың бірі. Осы өнімдердің қауіпсіздігі бойынша түзілген сұрақтарды жылдамдатып шешу қажеттілігі бойынша туындаған проблемалар бірнеше ондаған жылдар бойы бақылаусыз қолданылған минералды тыңайтқыштар, өсімдікті қорғайтын химиялық құралдар, жануарларға арналған жемдік қоспаларға байланысты ушығуда.

Дәннің фузариозбен зақымдалуына байланысты азық-түлік тауарларының фузариотоксиндердің түрлері – дезоксиниваленол және зеараленономмен залалдану проблемалары да бар.

Микотоксиндер (грек тілінен аударғанда *mykēs*–саңырауқұлақ, *tóxicon*–у деген мағынаны білдіреді) – бұл айқын уытты қасиеттері бар микроскопиялық зейт саңырауқұлақтарының екіншілік метаболиттері. Микотоксиндердің жоғары қауіптілігі сонда, олар өте аз мөлшерде уытты әсер береді және өнімге терең енуге қабілетті. Афлатоксиндердің продуценттеріне бүкіл әлемде кеңінен таралған аспергиллалардың екі түрінің әртүрлі штамдары жатады (*Aspergillus flavus* және *Aspergillus parasiticus*). Афлатоксиндер микотоксиндердің өте қауіпті топтарының өкілдері болып табылады, олар күшті гепатотоксикалық және канцерогенді қасиеттерге ие.

Айта кету керек, токсигенді саңырауқұлақтар тек сақтау барысында емес, өсу процесінде, өнімді жинау, тасымалдау және өңдеу барысында әртүрлі субстраттарды зақымдауы мүмкін. Афлатоксиндер тұқымдасының төрт негізгі өкілі (афлатоксиндер B1, B2, G1, G2,) және негізгі топтың туындылары немесе метаболиттері болып табылатын 10-нан астам қосылыстары бар (M1, M2, B2a, C2a, GM1, P1, Q1 және т.б.). Табиғат жағдайында афлатоксиндер көп мөлшерде және жиірек арахис, жүгері және мақта тұқымдарында болады. Бұдан басқа, көп мөлшерде олар әртүрлі жаңғақтар, майлы дақылдардың тұқымдары, бидай, арпа, какао және кофе дәндерінде, сонымен қатар ауылшаруашылық жануарларының азықтарында жинақталуы мүмкін.

Дәнді дақылдардың қарақұйе ауруларын кәдімгі саңырауқұлақтар (Eutycota) бөліміне, Базидиомицеттер (Basidiomycetes) класына, қарақұйе (Ustilaginales) қатарына жататын қоздырғыштар тудырады. Олар бейімделген паразиттер болып табылады, әрбір түрі белгілі

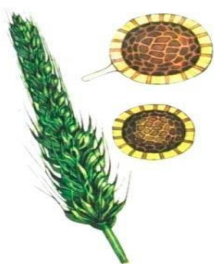
бір дақылды залалдайды. Ұлпалар бұзылып, түрі күйік тәрізді болады. Қара түсті телиоспоралар (бір дөнде 8-20 млн. дана) пайда болып, зақымдалған жер қарайып кетеді[1,2].

Сурет 1 - Бидайдың қатты қаракүйесі.

Бидайдың қатты қаракүйесі жаппай таралған (сурет 1). Ауру өсімдіктің масағының қабыршақтары аналық түйіннің үлкеюінің әсерінен ашылып кетеді. Түйіннің ішінде саңырауқұлақтың споралары дамып жетіліп, тұздалған балықтың иісі шығып тұрады. Аурудың әсерінен тұқымның өнгіштігі төмендейді, өнім түсімі азаяды. Егінді орып бастырған кезде қаракүйе қапшықтары (ішінде телиоспоралар бар түйін) жарылып, телиоспоралар сау дәндерге түседі. Залалдану құрал-жабдықтар, ыдыс және т.б. арқылы да жүзеге асады. Тұқым өніп-өскен кезде телиоспоралар да өседі. Олардың жіпшелері дамып бидай өскінінің ішіне өтеді. Өскіннің ішінде саңырауқұлақ диффузиялық жолмен дамиды. Аурудың сыртқы белгілері бидайдың сүттенуі кезінде білінеді. Егін ору кезінде қаракүйе қапшықтары жарылады да, споралар шашылып дәндерді залалдайды. Қыста телиоспоралар тұқым бетінде сақталады және өнгіштігін 5 жылға дейін жоғалтпайды. Ал егін орағы кезінде топыраққа түскен телиоспоралар өнгіштігін ұзақ сақтай алмайды. Өскіндердің залалдануына топырақтың ылғалдылығының 60% -дай болуы және 5-10° С температура, тұқымды терең сіңіру қолайлы болып табылады[1,2].

Бидайдың ергежейлі (қортық) қаракүйесі көбінесе күздік бидайды зақымдайды. Ауру Қазақстанның оңтүстігінде, Орта Азияда және Солтүстік Кавказда тараған. Залалданған өсімдіктер баяу өседі, әрі шамадан тыс көп сабақтанады. Масақ қысқа, тығыз болады, кейде жоғарғы жапырақтардың қынабында толық немесе жартылай қалып қояды. Масақтың бұтақтануы байқалуы мүмкін. Масақта түйіндер саны көбейеді, олар қаракүйенің басқа түрлеріне қарағанда аса үлкен емес. Аурудың қоздырғыштары топырақ пен тұқымда сақталады. Топырақта өміршеңдігін ұзақ уақыт (3 жыл және одан көп) сақтайды. Аурудың қоздырғышы өсімдікті өскіннің пайда болған кезінен сабақтану басталғанға дейін залалдайды. Бидай тұқымы топыраққа саяз егілгенде ауру көп таралады. Саңырауқұлақтың өсуіне топырақтың ылғалдылығының 46-60%-дай болуы мен қоңыржай температура қолайлы. Бидайды бір жерде бірнеше жыл қайталап өсіру аурудың көп таралуына мүмкіндік тудырады.

Сурет 2 - Бидайдың үнді (карналдық) қаракүйесі.

Бидайдың үнді (карналдық) қаракүйесі Үндістанда, Пәкістанда, Мексикада, Түркияда, Ауғанстанда және басқа елдерде таралған (сурет 2). Біздің республикамызда бұл ауруға қарсы карантин жарияланған. Дән зақымданғанда көбінесе бүлініп, майшабақ иісті споралар жиынтығына айналады. Көбінесе дән ұрығы немесе жырашығы залалданады. Масақта жекелеген масақшалар залалданады. Оның белгілері пісіп жетілу кезінде анық көрінеді. Аурудың қоздырғыштары (телиоспоралар) топырақта және тұқымда сақталады. Саңырауқұлақ топырақта өнгіштігін көп жылдар бойы сақтайды. Өсімдіктер гүлдеу кезінде зақымданады. Зақымдануға 15-22° С температура және гүлдену кезіндегі ауаның 70-80% ылғалдығы қолайлы [1,2].

Бұдан басқа, микотоксиндермен ластанған шикізат және тағам өнімдерінің контаминанттарын және уыттылығын жою әдістерін іздестіруге көп көңіл бөлінуде. Осы мақсатпен механикалық, физикалық және химиялық әдістер қолданылады:

1) механикалық – ластанған материалды қолмен немесе электронды-калориметрлік сұрыптауышпен бөлу;

- 2) физикалық – жылумен өңдеу, ультракүлгін радиациямен сәулелендіру;
3) химиялық – тотықтырғыш ерітінділермен, күшті қышқылдар және негіздермен өңдеу.
Бірақ механикалық және физикалық әдістермен тазалау жоғары әсер бермейді, химиялық әдістер тек микотоксиндерді емес, сонымен қатар пайдалы нутриенттерді жойып олардың сіңірілуін бұзады[3].

Әдебиеттер

4. Верещагин Л.Н. Вредители и болезни зерновых колосовых культур. - К.: Юнивест Маркетинг, 2001.-128 с.
5. В.Н. Орлов. Вредители зерновых колосовых культур. - М.: Печатный Город, 2006. - 104 с.
6. М. Ж. Еркебаев және т.б. Азық-түлік шикізаты және тағам өнімдерінің қауіпсіздігі: /М. Ж. Еркебаев, Қ. С. Құлажанов, Д. Б. Тәттібаева, А. Ы. Мәуленов, М. Қ. Қадырбаев/ Оқулық. – Алматы, 2013 – 280 бет.

ВЛИЯНИЕ ПОЧВЕННОЙ СРЕДЫ НА РАЗВИТИЕ ВРЕДИТЕЛЕЙ ЯРОВОГО РАПСА В ТОО «ЗЕРЕНДА-АСТЫК» ЗЕРЕНДИНСКОГО РАЙОНА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Пономаренко Д.В.

Научный руководитель: Сейдалиева К.Х., к.б.н., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
ponomarenko_dasha_95kz@mail.ru

В мировом сельскохозяйственном производстве масличных культур, капустные (рапс, сурепица, горчица) занимают ведущее место. Благоприятная конъюнктура мирового рынка и растущий спрос на растительное масло способствует развитию возделывания рапса.

Яровой рапс - ценная масличная и кормовая культура. Сегодня выращиванию такого растения уделяют все больше внимания. Данная культура является важным резервом в решении проблем получения дополнительного кормового белка и растительного масла. Как высокобелковая культура, хорошо сбалансированная по аминокислотному составу, рапс является одним из перспективных источников обеспечения животноводства полноценными белками[1;с.48-50].

Для обеспечения устойчивого роста производства масличных культур требуемого объема в целях удовлетворения продовольственных потребностей и сокращения нерационального импорта необходимо развивать комплексное и сбалансированное производство ярового рапса в регионах с благоприятными почвенно-климатическими и экономическими условиями. Решение проблемы в значительной степени зависит от эффективности наращивания производства масличных культур, в частности ярового рапса на семена, на корм.

Сегодня рапс, как масличная культура возделывается особенно широко в тех природных зонах, где большинство масличных культур не всегда и не везде надежно созревают. В мировом сельскохозяйственном производстве на долю рапса приходится 12% площади посевов масличных культур, а это 22-27млн.га. По валовому сбору семян, достигнутому в последние годы 44-47 млн.т., рапс занял вторую позицию после сои.

В Республики Казахстан процесс диверсификации из года в год набирает обороты, в связи, с чем нужно отметить значительное расширение площадей, в последние годы под масленичные культуры. Если в 2001 году общая площадь занятая масличными составила 326,5га, то к 2004 году выросла почти вдвое и достигла отметки 665,2тыс.га. В динамики роста посевных площадей под масличные культуры наиболее резкий скачок начался с 2009 года. По итогам текущего 2016 года масличные культуры занимают площадь 2,0 млн.га. По

данным на 2016 год в ТОО «Зеренда-Астык» Акмолинской области, Зерендинского района было засеяно 3,098 га рапса[2;с.74-76].

Урожайность сельскохозяйственных культур складывается благодаря взаимосвязи между климатическими и почвенными условиями года, обеспеченности влагой почвы и уровнем минерального питания, следовательно, климат играет важную роль в развитие самой культуры, и вредителей поражающих ее.

Гидротермические условия периода вегетации растений в 2016 году сложились благоприятные, лето характеризовались теплой и влажной погодой, что благоприятно отразилось не только на развитии ярового рапса, но и вредителей поражающих культуру. По сравнению с требованиями к климатическим условиям требования ярового рапса к почве гораздо ниже. Почвы в ТОО «Зеренда-Астык» пригодны для возделывания ярового рапса, так как рапс хорошо отзывается на почвы со средним содержанием гумуса, не имеющие кислой реакции и свободные от уплотнений, а также черноземы, где выпадает достаточное количество осадков, хорошо накапливающие зимние осадки удовлетворяют потребность рапса во влаге и в элементах питания[3;с.212-213].

Большое значение в получении высоких урожаев ярового рапса имеет защита посевов рапса от вредителей. Посевы рапса повреждаются более 80 видов насекомых, которые способны снизить урожай культуры на 30-50% или вызвать полную гибель всходов на большой площади. Для того чтобы успешно бороться с вредителями, необходимо знать их биологию, особенности развития. Исследованиями ученых и работниками службы учета и прогнозов размножения вредителей установлено географическое расположение главнейших видов вредных насекомых и грызунов, определены их зоны вредности. Это дает возможность рационально планировать проведение мероприятий по защите зерновых культур[4;с.3-6]. Оценить складывающуюся фитосанитарную ситуацию на рапсовых посевах позволяют доступные методы учета численности вредителей. На основе полученных сведений определяют целесообразность проведения защитных мероприятий и наиболее оптимальные сроки обработок.

Основными вредителями, поражающими поля ярового рапса в ТОО «Зеренда-Астык» являются крестоцветные блошки, луговой мотылек (табл.1).

Таблица 1 - Результаты обследования на распространение вредителей ярового рапса в ТОО «Зеренда-Астык»

Обследовано	Заселено, га				Площадь под обработку	Обработан о
	Всего	количество на 1 м ²				
		низкий	средний	высокий		
3,00	1,50	1,0	0,50		0,50	0,50

На посевах ярового рапса вредили в фазе – бутонизации и цветения гусеницы третьего поколения крестоцветные блошки, одновременно находились бабочки, и куколки моли. Кроме крестоцветной блошки, лугового мотылька, рапсового цветоеда посевы в период вегетации повреждаются и специализированными вредителями как рапсовый пилильщик, капустная моль[5;с.19-21]. Процент повреждения посевов рапса крестоцветной блошкой составлял до 3,0%. Численность блошек 2,0-7,9 экз/м². Листовая поверхность повреждалась до 5,0%. Заселено 2,00 тыс. га. На гусениц первого поколения обследовано 3,430 тыс. га, заселено 0,240 тыс. га. Численность гусениц от 0,01-1,0 экз. Возрастной состав гусениц: 1 в-5%, 2 в-15%, 3 в-25%, 4 в-30%, 5 в-25%. С 5 июля отмечено начало лета бабочек лугового мотылька второго поколения. По бабочкам второго поколения обследовано 2,11 тыс. га, заселено 0,50 тыс. га. Лет от слабого до среднего. С 26 июля отмечено отрождение гусениц лугового мотылька второго поколения. Численность гусениц 1,0 – 4,5 экз./м². Возрастной состав: III возраст – 18%, IV возраст – 27%, V возраст – 55%, с 31 августа отмечено начало кокониования гусениц. По коконам лугового мотылька обследовано 3,04 тыс. га. Заселено 0,45 тыс. га. Средняя численность коконов 0,4-0,8 экз./м².

Своевременно проведенные химические меры борьбы значительно снизили их вредоносность. Обработка ярового рапса проводилась инсектицидом Каратэ (табл.2).
Таблица 2 – Эффективность действия инсектицидов при опрыскивании ярового рапса против вредителей.

Препарат	Норма расхода л/га	Эффективность действия (%) через 3, 7, 14 суток после опрыскивания		
		3	7	14
Каратэ	0,2	92,1	75,4	62,3

Результаты опрыскивания, приведенные в таблицы 2, свидетельствуют о том, что через 3 суток после опрыскивания препарат показал высокую эффективность, против крестоцветных блошек и лугового мотылька, которые начали заселять посеы. Это можно объяснить тем что для препарата Каратэ характерно быстрое начальное токсическое действие, которое в дальнейшем благодаря своим системным свойствам хорошо защищал посеы как в начале своего действия, так и на протяжении двух недель после опрыскивания.

Литература

1. Воронин Б.И. Экологическое испытание ярового рапса. - Целиноград, 1975. –С 48-50.
2. Хусаинов А.Т., Шайхина Г.Ж. Основные агротехнические приемы возделывания ярового рапса на семена в степной зоне Северного Казахстана: Монография. – Кокшетау – Тюмень, 2012. – С 74-76.
3. Панников В.Д., Минеев В.Г. Почва, климат, удобрения и урожай.- М.: Агропромиздат, 1987. – С 212-213.
4. Парахин Н.В., Лысенко Н.Н. Защита растений и повышение урожайности и качества зерна// Вестник Орловского государственного аграрного университета, 2012. – № 6 (39). – С. 3–6
5. Справочник по защите сельскохозяйственных растений от вредителей и болезней. – Минск, 1969. – С 19-21.

ВЛИЯНИЕ КОМПЛЕКСНЫХ ОРГАНОМИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ НА УРОЖАЙНОСТЬ ЛЬНА МАСЛИЧНОГО В ТОО «АТАМЕКЕН-АГРО-ЦЕЛИННЫЙ» РАЙОНА ИМ. Г.МУСРЕПОВА СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Толуспаев С.А.

Научный руководитель: Саттыбаева З.Д., к.с.х.н., доцент
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
sabit_toluspaev@mail.ru

Правильно разработанная система удобрения обеспечивает увеличение урожайности, улучшение качества продукции, сохранение и повышение плодородия почв, и предотвращение загрязнения окружающей среды остатками агрохимикатов.

Лен используется для производства масла на технические и пищевые цели, так как в льняном масле содержится аминокислота «Амега-3» или, как ее называют, «аминокислота счастья».

Рисунок 1 – Лен масличный

Сорт раннеспелый. Вегетационный период – 70-87 дней. Благодаря раннеспелости и высокой пластичности он может возделываться от степной зоны до зоны подтайги.

Раннеспелость сочетается в нем с хорошей продуктивностью, высокой масличностью семян. Урожайность семян от 1,2 до 2,5 т/га. Масличность семян – 47,0-50,0%, йодное число масла – 180-186 ед. Обладает высокой устойчивостью к фузариозу (90-95%), осыпанию и полеганию.

Высота стебля к моменту созревания составляет 48-65 см. Соломка пригодна для получения короткого волокна. Цветки и пыльники голубые, венчик плотный. Коробочка округлая, с заостренным носиком. Количество семян в коробочке – 6-9 штук. Семена яйцевидной формы, однородной коричневой окраски. Масса 1000 семян – 7,0-8,5 г. Сорт пригоден для механизированного возделывания.

В ТОО «Атамекен-Агро-Целинный» в 2016 году посевная площадь льна составила 6055 га что составляет 17,7% от всей площади (табл. 1).

Таблица 1 – Структура обрабатываемых площадей. %, га (2013-2016 гг.)

Вид культуры	2013		2014		2015		2016	
Пшеница мягкая	17053	54%	18580	57%	19674	58,8%	18060	52,9%
Лен	3138	9,9%	4349	13,3%	6401	19,1%	6055	17,7%
Рапс	957	3,0%	1562	4,8%				
Пшеница твердая	4778	15,1%	4211	12,9%	3310	9,9%	5021	14,7%
Ячмень	2600	8,2%	3960	12,1%	4102	12,2%	3960	11,6%
Чечевица	949	3,0%						
Нут								
Подсолнечник	2075	6,8%					159	0,5%
Горох							884	2,6 %
Итого	31550	100%	32662	100%	33487	100%	34139	100%

Для увеличения урожайности сельскохозяйственной продукции в ТОО «Атамекен-Агро-Целинный» впервые начали применять новые комплексные удобрения, такие минеральные удобрения как аммиачная селитра, аммофос и в 2016 – аминокат под лен масличный [1; с.30]. Аминокат – жидкое органоминеральное удобрение, производимое на основе экстракта морских водорослей с добавлением макро- и микроэлементов, Состав «Аминокат» в наибольшей степени отвечает потребностям растения, особенно в критической ситуации.

Аминокат способствует быстрому восстановлению растений после воздействия негативных факторов, таких как жара, засуха, механические повреждения, интоксикация растений, переувлажненность, остановка роста, засыхание нижних листьев. «Аминокат 10%» можно смешивать с многими инсектицидами, фунгицидами и препаратами для листовой подкормки. При совмещении с листовыми подкормками усиливает действие удобрений, играет роль транспортного агента и обладает высокой поверхностной натяжимостью, является «прилипателем». Улучшает проникновение действующего вещества гербицидов и фунгицидов, повышает эффективность защитных мероприятий.

«Аминокат 10%» можно смешивать с многими инсектицидами, фунгицидами и препаратами для листовой подкормки. Доза внесения под лен – 0,52 л/га.

Благоприятные физико-химические свойства черноземов обыкновенных, относительно высокие запасы органического вещества, валовых и подвижных форм элементов минерального питания позволяют отнести их к лучшим почвам области, они являются благоприятными для возделывания льна масличного в условиях Северного Казахстана, с правильно разработанной системой удобрения под лен масличный. Районированный сорт льна Северный является подходящей культурой для возделывания на черноземах обыкновенных, в Чистопольском регионе, в соответствии с правильным зернопаровым севооборотом. При условии, что на прежнее поле лен не должен возвращаться раньше 6-7 лет, для предотвращения «льноутомления» [2; с.512].

Способ внесения азотных удобрений – поверхностный под осеннюю или до посевную обработки и при посеве в рядки. При систематическом применении азотных удобрений в зернопаровых севооборотах, сроки и способы их внесения не имеют существенного значения для формирования урожая зерна и его качества. При внесении удобрений осенью происходит его распределение в результате увлажнения почвы, в горизонтах до 0-40 см и ниже, тем самым осуществляются его глубокая заделка. При разовом весеннем до посевном внесении удобрений характер распределения азота по профилю почвы определяется в основном только весенними осадками. При их интенсивном выпадении возможно промывание азота до 40 см слоя почвы, при отсутствии осадков – максимальное содержание азота отмечается в слое 0-10 см и последующее его использование полностью зависит от интенсивности летних осадков.

Вопрос о предшественниках льна должен решаться в основном с учетом двух факторов:

1. Возможности ранней уборки предшествующей культурой;
2. Поле под лен должно быть по возможности чистым от сорняков.

Пшеницу можно считать основным предшественником для льна. Кроме того, хорошими предшественниками для него являются чистые посевы однолетних бобовых культур, целина, пласт многолетних залежей и многолетних сеяных трав, оборот пласта, пар, кукуруза, ячмень (табл. 2).

На прежнее поле лен не должен возвращаться раньше 6-7 лет. Более частое возвращение приводит к так называемому «льнуутомлению» почвы и падению урожаев (накопление грибных болезней) [3; с.6-37].

Таблица 2 – Урожайность льна зависимости от предшественника ТОО «Атамекен-Агро-Целинный», ц/га (2015-2016 гг.).

годы	Предшественник		
	ячмень	тв. пш	мягк. пш
2015	9,0	10,8	9,4
2016	13,4	14,5	11,8
среднее	11,2	12,6	10,6

При сравнительно слабой корневой системе льна, и в связи с этим, недостаточной усвояющей способности, требование льна к плодородию почвы вполне понятно. По сравнению с зерновыми культурами - пшеницей, рожью, ячменем – лен требует меньше питательных веществ, но все же он хорошо отзывается на плодородие почв и удобрения. На образование 1 ц семян растения льна потребляют 5-8 кг азота, 1,5-3 кг фосфора (P_2O_5) и 4-6 кг калия (K_2O). Из всех элементов питания лен больше всего поглощает азота и фосфора действие, которых многообразно. При достаточном количестве других элементов азот способствует более быстрому росту, образованию вегетативной массы и удлиняет период цветения и созревания. До фазы елочки лен не предъявляет больших требований к азотному питанию. Максимальное количество азота лен поглощает в период от бутонизации до цветения. Недостаток азота в это время заметно снижает урожай льносемян. Во влажной зоне при холодной погоде в мае-июне лен нуждается в ранней азотной подкормке или еще лучше – предпосевном внесении азота. Однако только одни азотные удобрения урожай льносемян не повышают [4; с.31-33].

Литература

1. Статистические данные с ТОО «Атамекен-Агро-Целинный», 2016, с. 30.
2. Панников В.Д., Минеев В.Г. Почва, климат, удобрения и урожай.- М.: Агропромиздат, 1987.- 512 с.
3. Черненко В. Г. Азотный режим почв Северного Казахстана и применение азотных удобрений. - Акмола, 1997. - С.6-37.
4. Бараев А.И. Применение минеральных удобрений на зерновых севооборотах Северного Казахстана./Сборник трудов, том 8, Вып. 1.Алма-ата: « Кайнар», 1979. -С. 31-

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ҚЫРЛЫ-ТЕГІС АЙМАҒЫНДА АСБҰРШАҚ СОРТТАРЫН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ СЫНАУ НӘТИЖЕЛЕРІ

Сагындыкова А.К.

Ғылыми жетекші: Бекимова Г.Б., магистр, аға оқытушы

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

sagyndykova96@bk.ru

Асбұршақ – әртүрлі мақсатта кең қолданылатын бұршақ дақылдарының бірі. Негізінен асбұршақ азықтық және мал азықтық дақыл болып есептеледі. Мал азығындағы сіңімді протеин мәселесінің жоғарылауына байланысты соңғы кездері жоғары ақуызды дақылдар егісінің көлемін ұлғайту және де өнімділігін жоғарылату мақсаттары алда тұр. Елімізде асбұршақ егісінің көлемі небәрі 70,6 мың га құрап отыр, соның ішінде облыстар бойынша: Ақмола – 10,8, Шығыс Қазақстан – 6,5, Қостанай – 13,7, Павлодар – 0,3, Солтүстік Қазақстан – 39,3 мың га. Асбұршақ егісін кеңейту жоғары ақуызды дән өндірісін жоғарылатумен қатар топырақтардың құнарлығын жақсартады. Елімізде асбұршақ дақылының орташа өнімділігі 9 ц/га құрайды, бөлек солтүстік аймақтағы облыстар бойынша ауытқу 4-12 ц/га дейін байқалады [1].

Асбұршақ тұқымы комбикорм өндірісінде өсімдік ақуызының негізгі көзі болуы тиіс. 1м.б. есептегенде асбұршақ құрамында 150г артық қорытылатын ақуыз мөлшерімен ерекшеленеді, ал осы көрсеткіш жүгері, арпа және сұлы дақылдарында – 59г, 70г және 83г құрайды. Бұл дақыл өнімділіктің жоғары потенциалымен ерекшеленеді.

Асбұршақ бағалы-шаруашылық қасиеттермен ерекшеленеді: вегетациялық мерзім бойынша ерте пісетін дақылдарға жатады, тұқым құрамындағы ақуыздың жоғары мөлшерімен ерекшеленеді (асбұршақтың піскен тұқымдарында ақуыз мөлшері 20-25%), тұқым құрамында крахмал мөлшері жоғары 25-50%, құрамында кант мөлшері, С, РР, В дәрумендері жеткілікті, сонымен қатар каротин, калий тұзы, фосфор, кальций элементтері жоғары мөлшерде, асбұршақ түйнек бактерияларымен симбиозға түсіп молекулярлы азотты қорыта алу қабілеттілігіне ие, топырақтың қиын алынатын фосфор қосындыларынан фосфорды алу қабілеттілігімен ерекшеленеді. Және де асбұршақ мал азықтық өндірісінде басты рөл атқарады, ауыспалы егісте жақсы нәтиже береді [2].

Соңғы кездері асбұршақ өсірудің көптеген сұрақтары қарастырылған. Бірақ та ұсынылып отырылған технология элементтері ескі, аудандастырылған сорттар қатарынан алынып тасталған сорттарда жүргізілген. Технологиялардың бөлек элементтерінің жаңа аудандастырылған сорттарына әсері қарастырылмаған. Асбұршақ сапасы сортқа және оны өсірудегі технология элементтеріне байланысты болады.

Жергілікті материал негізіндегі асбұршақ дәнінің тұрақты өндірісі үшін Солтүстік Қазақстанның арнайы климаттық жағдайларына сәйкес келетін, сонымен қатар асбұршақтың тұрақты және сапалы өнімділігін қалыптастыратын сорттарды таңдау қажет [2].

Зерттеу жұмысының мақсаты: Ақмола облысының жағдайында асбұршақтың өнімді, әрі сапалы және де ортаның әртүрлі қолайсыз экологиялық жағдайларына төзімді сорттарын жан-жақты зерттеу нәтижесінде осы аймаққа сай келетін перспективті сорттарды шаруашылыққа ұсыну.

Зерттеу жұмысының міндеттері:

4. Асбұршақ сорттарының ішінен шаруашылық-бағалы белгілері бойынша (өнімділік, дәnnің технологиялық сапасы) ерекшеленетін сорттарды таңдау;
5. Асбұршақ дәнін қалыптастыратын өнімділіктің негізгі элементтерімен морфофизиологиялық белгілерін зерттеу;
6. Асбұршақ сорттарының сандық белгілер өзгергіштігін зерттеу, сонымен қатар өсімдік өнімділігі мен орта жағдайларымен өзара байланысын анықтау.

Материал, зерттеу тәсілдері:

Негізгі зерттеу жұмыстары университеттің құрамына кіретін оқу-ғылыми- өндірістік кешеннің тәжірибе танабында (Васильковка с.) жүргізілді. Зерттеуге алынған сорттар біздің аймағымызда өсуге бейімді болып келеді, барлығы сынауға алынған сорттар саны – 8, егу күні – 23 мамыр, 4 қайталау, қатараралығы – 45 см., стандарт ретінде Таловец 50 сорты алынды, сорттардың орналасуы рендомизация әдісі арқылы жүзеге асты.

Зерттеу материалы болып асбұршақ дақылының келесі сорттары қолданылды: Таловец 50(St), Тюменец, Омский неосыпающийся, Омский, ТМ-04-27, ТМ- 04-70, Кузбасс, Ямал.

Зерттеу барысында келесі әдістемелер бойынша бақылау мен есептеулер жүргізілді:

- Көктеу кезеңін есепке алу. (өсімдіктің 75%-ы көктеуі)
- Гүлдеу кезеңін есепке алу (Көктеуден кейінгі күндер саны, қатарда 50% алғашқы гүлдер шыққан кезде)
- Пісу кезеңін есепке алу (төменгі және жоғарғы бөліктерінің 75 % сарғаюы, бұршақтар және тұқымдары қатты, өзіне тән бояуда және жинауға дайын болуы)

Жапырылудан төзімділігін анықтау: 1- Тік қалыпта болу, жапырылмауы;

3- Сабақтар сәл қисайып тұру

5- Сабақтардың топырақ бетінен 45°-та қисаюы

7- Қатты жапырылуы

9- Өте қатты жапырылуы, сол себепті

механикалық егісті жинау мүмкін емес

- Биологиялық өнімділік- есептік алаңдар құрғақ күйінде жалпы салмағы;

- 1000 тұқым салмағы- 1000 тұқым салмағы граммен.

Зерттеу нәтижелері

Тәжірибеде зерттелген барлық варианттарда зерттеу жылдарындағы метеорологиялық жағдайдар біркелкі болды. Сондықтан да асбұршақ дақылын сорттарының өсімдіктерінің өсу мен дамуына әсер ететін, соның нәтижесінде өнімнің қалыптасуына жалғыз анықтаушы фактор - қоректенудің әртүрлі ауданы болып келеді. Зерттеу қорытындысы бойынша өсімдіктердің өсу жиілігі мен қатараралықтардың ені өсімдіктердің бөлек фенологиялық фазаларының шығуына және өтуіне күшті әсерін тигізетіні анықталды. Мысалы, егу мерзімі мен дақылдың пісу фазасына дейінгі вегетация ұзақтығы - 64 -74 тәулікті құрады, көктеу-гүлдену фаза аралығының мерзімі 6 тәуліктен 2 тәулікке қысқарды. Әрі қарай бұл байланыс сақталды.

Сонымен, гүлдену-пісу фазааралық мерзімі - 28 - 32 тәулікті құрады. Көктеу-пісу фазасының ұзақтығы -74– 78 тәулікті құрады. Вегетациялық мерзім ұзақтығы 10 – 7 тәулікке дейін қысқаратыны байқалады.

Мұның басты себебі, егу қалыңдығы жоғарылаған және қатараралығы жиілеген жағдайда асбұршақ өсімдіктері арасында ылғал мен қоректік элементтерді өзіне сіңіру үшін бәсекелестік күрес күшееді. Сондықтан да көктеу-гүлдену, әсіресе гүлдену фазаларының фазааралық ұзақтығы қысқарады да, асбұршақ өсімдіктерінің дамуы тездетіледі, нәтижесінде жалпы вегетациялық мерзім қысқарады.

Өсімдік организмінде, зат алмасу процестерімен қатар пішін қалыптастыру процестері де біркелкі жүреді. Асбұршақ өсімдіктері қоректенумен қатар, органикалық заттарды синтездейді, өзін энергиямен қамтамасыз етеді, жаңа жасуша, ұлпа, мүше қалыптастыра алады, нәтижесінде жаңа тұқым пайда болады. Пішін қалыптастыру процесі екі бөлімнен тұрады: өсу және даму.

Өсу дегеніміз - өсімдік мүшелерінің ұзарып, енденіп, жуандап, көлемінің, салмағының ұлғаюы мен және жеке мүшелерінің (жапырақ, бұтақ, өркен, тамыр т.б.) жаңадан қалыптасып, сандарының көбеюі мен бейнеленеді.

Өсімдіктің дамуы - сапалы физиологиялық және морфологиялық, биохимиялық өзгерістерді бейнелейді. Бұндай өзгерістер организмде жаңа құрылымдарды пайда болуына байланысты өсімдіктің тіршілік өмірінің – онтогенезінің белгілі сатыларын – жастық шағын, жыныстық жетілуін, көбею, қартаю және тіршілігінің тоқтау кезеңдерін сипаттайды.

Өсімдіктің өсуі қарқынды жүріп, дамуы баяу, немесе керісінше, дамуы қарқынды болып, өсуі бәсеңдеуі мүмкін. Мысалы, көптеген біржылдық өсімдіктер гүлдеген кезде олардың өркендерінің өсуі баяулап, кейде мүлде тоқтап қалады. Көп жылдық өсімдіктердің жапырақтары мен өркендерінің қарқынды қалыптасуы гүлденуінің кешігуіне себепші болады. Өсу көрсеткіштері төмен болып, даму процестері қалыпты, немесе өте қарқынды болған жағдайда өсімдіктің бойы қысқа, жапырақтары майдаланып, жемістілігі төмендейді. Өсу процестері қарқынды болып, дамуы баяу өсімдіктердің буыдарымен буын аралықтары, жпырақсандары көбейіп, жақсы гүлдегені мен нашар жемістенеді. Қорытып айтқанда, өсу мен даму процестері өзара тығыз байланыстылықта.

Сорттардың пісу мерзімін анықтаған соң, өсімдіктердің өнімділігі есепке алынды (кесте 1):

Кесте 1. Асбұршақ сорттарының орташа өнімділігі, 2016жыл.

Үлгі	Өнімділігі ц/га	
	2016ж	Ауытқу st +,-
Таловец 50 (St)	12,5	-
Тюменец	18,4	5,9
Омский неосыпающийся	15,1	2,6
Омский	16,9	4,4
ТМ-04-27	24,4	11,9
ТМ-04-70	10,9	1,6
Кузбасс	13,3	0,8
Ямал	16,8	4,3
Орташа дақыл бойынша:	16,0	

Өнімділік бойынша келесі нәтеже айтуға болады: Стандарт сортына алынған Таловец 50 сортына қарағанда ТМ-04-27 сорты біздің табиғи климатта жоғары өнім берді. Келесі сорт үлгілері стандарт Таловец 50 (12,5ц/га) сортына қарағанда жоғары өнім берді: ТМ-04-27 (24,4ц/га), Тюменец (18,4ц/га), Омский (16,9ц/га), Ямал (16,8ц/га), Омский неосыпающийся (15,1ц/га), Кузбасс (13,3ц/га) сорттары. Ал ең төмен көрсеткіш көрсеткен ТМ-04-70 (10,9ц/га) сорты болды. Зерттеу жұмыстары жалғасуда.

Әдебиеттер

3. Амелин А.В. Влияние полегания и густоты стояния растений на реализацию биологического потенциала продуктивности современными сортами гороха // Физиология растений - основа рационального земледелия. М., 1999. - Б. 81-82.
4. Лавриненко Г.Т. Возделывание гороха с участием английской фирмы // Зерновые культуры. - 1990. № 1. - Б. 23-25.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА КРУПЫ ГРЕЧИХИ СОРТА «ШОРТАНДИНСКАЯ – 2 КРУПНОЗЕРНАЯ» В СТЕПНОЙ ЗОНЕ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Тасенова А.К.

Научный руководитель: Сыздыкова Г.Т., к.с.х.н., доцент
Кокшетауский государственный университет им.Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

Mahabbat_9415@mail.ru

В связи с вступлением Казахстана в ВТО открываются новые возможности для экспорта отечественной продукции на рынке Евросоюза, которые характеризуются высокими

технологическими качествами зерна [1]. Данная работа направлена на изучение агроклиматических условий Акмолинской области на формирование высокотехнологического зерна гречихи для получения крупы.

Задачи:

-определить влияние различных факторов (влажность почвы, ГТК, вегетационный период, биометрические показатели) на формирование урожайности сорта гречихи «Шортандинская-2 крупнозерная»;

-исследовать влияние различных факторов (влажность почвы, ГТК, вегетационный период) на качество зерна гречихи;

-выявить корреляционную связь хозяйственно-ценных признаков с урожайностью и технологическими качествами зерна. Научная новизна. Впервые в Акмолинской области проводились исследования посевов гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная» с другими с/х культурами на качество крупы.

Условия проведения исследования

В данном году наблюдалось повышение температуры воздуха в мае (103,1 к норме) и в августе (113,6 %), в июне и июле на уровне средне многолетних данных. В 2016 году прогревание почвы весной было более быстрое.

Сумма осадков за период май-август составило 150,6 мм (80,9 к норме). Май был засушливый, выпало 4,9 мм осадков и составило 21,3 % к норме, что сказалось на низкой величине показателя ГТК -0,04 и отрицательно повлияло на начальный рост и развитие. За июнь месяц выпало 15 мм осадков (40,1 % к норме, ГТК равен 0,1).

Температурный режим в мае, июне был на уровне средне многолетних данных (103,1-100°С к норме), однако количество осадков выпало в несколько раз меньше средне многолетних (21,3-40,1 % к норме ГТК-0,04-0,1) что отразилось на темпе и условиях ее прохождения 1-4 этапов органогенеза и оказало негативные влияния на полевую всхожесть, продуктивное ветвление и урожайность в целом.

Максимальное количество осадков - 102,8 мм выпало в июле и составило (126,9 % к норме) ГТК равняется 0,5, температурный режим был на уровне многолетних данных и составило 98,9 % к норме.

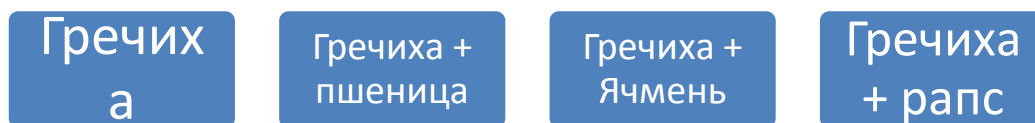
В августе месяце количество осадков составило 27,9 мм (63,8 % к норме), ГТК - 0,1. Оптимальные условия в критический период развития гречихи (от начала цветения до созревания) – теплая (20-23°С) и влажная (57% относительная влажность) погода, благоприятно повлияли на формирование урожая.

Материал исследования

Сорт выведен Казахским научно-исследовательским институтом зернового хозяйства им. А.И.Бараева многократным массовым отбором из сортов гречихи Шатиловская 5 и Дамсинка при свободном переопылении. Плоды (зерна) крылатые, окраска в общей массе коричневая, средней крупности, масса 1000 зерен 25-28,4 г. Натура зерна высокая в среднем 560-610 г. Пленчатость зерна в среднем 20,0-20,8%. Устойчивость к осыпанию выше средней.

Сорт среднеспелый (от посева до хозяйственной спелости 86-91 день). Выход крупы - 66-68%, легко обрушивается. Каша светло-коричневая, рассыпчатая, вкусовые достоинства высокие. Кулинарная оценка каши от 4,0 до 4,2 балла. За три года изучения его в конкурсном сортоиспытании превышение над стандартом составило 1,8 ц/га. Потенциальная урожайность до 44,6 ц/га. С 2004 года районирован по Акмолинской и Павлодарской области

Схема опыта

В посеве использовались сорта гречиха «Шортандинская-2 крупнозерная». Ячмень-«Арна», пшеница «Астана», рапс «Юбилейный». Опыт выполнен в 3-х повторностях с системным

размещением делянок. Ширина опытного участка 14 м. Длинна 20 м. Ширина одной делянки 2 м. Длинна 4 м. Расстояние между делянками 1 м.

Посев проводился рядовым способом с междурядьями 23 см. Глубина заделки семян – 5-6 см. Посев проводился 30 мая 2016 года.

Результаты исследования

В связи с сложившихся погодных условий продолжительность вегетационного периода у гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная» был удлиннен.

Продолжительность межфазного периода «посев-всходы» проходил медленно за счет недостатка почвенной влаги и минимального количества осадков в этот период это так же повлияло на неравномерность всходов.

Оптимальные условия в критический период развития гречихи (от начала цветения до созревания) – теплая (20-23°C) и влажная (57% относительная влажность) погода, благоприятно повлияли на формирование урожая.

Таблица 1. Продолжительность межфазного периода и вегетации у гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная» 2016г.

Анализ таблицы 2 показывает что разница между лабораторной всхожестью и полевой оптимальная и допустима (27,7%). Если сравнивать делянки где гречиха была посеяна я другими культурами то лучшая полнота всходов была на посевах где гречиха сеялась вместе с пшеницей 96,6шт/м². Наименьшее количество растений перед уборкой было на делянках где гречиха посеяна с рапсом 68,6шт/м².

Таблица 2. Хозяйственно-ценные признаки гречихи «Шортандинская-2 крупнозерная».

Срок посева	Норма высева, кг/га	Посев - всходы	Всходы - ветвление.	Ветвление - бутонизация	Бутонизация - цветение	Цветение - плодотворение	Плодотворение-созревание	Вегетационный период, дн.
30.05	102,8	10	12	8	9	17	38	94
Варианты		Срок посева	Норма высева, млн. всх. семян/га	Лабораторная всхожесть, %	Полнота всходов, шт.	Полевая всхожесть, %	Количество растений перед уборкой, шт.	Сохранность, %
Гречиха		30,05	3,0	96	205	68,3	168,6	82,2
Гречиха+пшеница					96,6	32,2	77	79,8
Гречиха+ячмень					88	29,3	72,3	82,0
Гречиха+рапс					86	28,6	68,6	80,0

Определение структуры урожая проводилось методом индивидуального анализа растений в отобранном снопе путем подсчета числа растений, числа продуктивных стеблей и числа зрелых плодов с взвешиванием зерна [2].

Средняя длина стебля составила 79 см. можно отметить тот факт что на делянках где росла только гречиха высота стебля выше среднего 82,7см, самым низким показателем длины был вариант где гречиха была посеяна вместе с рапсом 74,1см. Это можно объяснить тем что рапс подавлял гречиху затеняя ее своими ветвями.

Количество растений на 1м² равно 168,6 шт. В опытных делянках где гречиха была посеяна с пшеницей, ячменем и рапсом среднее количество растений на 1м² равно 72,6 шт.

Наибольшее количество растений гречихи было на делянках где гречиха была посеяна я пшеницей, это говорит о том что гречиха может свободно расти вместе с пшеницей. Наименьшим показателем количества растений гречихи были в посевах гречихи с рапсом всего 68,6 шт/1м², т.е рапс не является лучшим соседом для гречихи.

Таблица 3. Элементы структуры урожайности и продуктивность сорта гречихи «Шортандинская-2 крупнозерная».

Варианты	Длина стебля, См	Количество растений, шт/1м ²	Число продуктивных стеблей, шт.	Число плодов, шт.	М1000 семян, гр.	Урожай биологически, ц/га.
Гречиха	82,7	168,6	21,4	22	30,7	11,3
Гречиха+пшеница	81,3	77,0	20,6	20	30,6	4,7
Гречиха+ячмень	80,6	72,3	19,0	21	30,8	4,6
Гречиха+рапс	74,1	68,6	17,3	20	30,6	4,1
						НСР _{0,5} 0,68

Масса 1000 семян позволяет дать оценку запасов питательных веществ в семенах, а так же это показатель крупности и выполненности семян [3]. В таблице 3 масса 1000 семян в среднем равна 30,6гр.

Урожайность гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная» на посевах где росла только гречиха составила 11,3ц/га что немного ниже стандарта. На смешанных посевах гречихи с пшеницей, ячменем и рапсом лучший урожай был в опыте гречиха + пшеница 4,7 ц/га. Наименьшим показателем урожайности стал опыт где гречиха была посеяна с рапсом 4,1 ц/га. Основной причиной невысокой урожайности может быть низкое плодородие почвы опытного участка, другой фактор - погодные условия, сложившиеся во время вегетации гречихи.

Наряду с повышением урожайности, большое значение придается качеству зерна. Ему уделяют большое внимание как заготовительные органы и перерабатывающая промышленность, так и потребитель. Урожайность зерна тесно связана с посевными показателями гречихи [4].

Посевные же качества предусматривают совокупность показателей, характеризующих пригодность семян для сева. Набор показателей устанавливается посевным стандартом, в частности, для зерновых культур предусматриваются такие показатели, как чистота, всхожесть, влажность семян, масса 1000 зерен.

В растениеводстве большое значение приобретают показатели засоренности семян сорняками, так как коэффициент размножения сорняков высокий, поэтому через время они слишком засоряют посеvy. Повышение влажности семян даже на 2% по сравнению со стандартными значениями уменьшает его посевные качества. Сорная примесь в анализируемых образцах не превышала допустимого показателя (1,2%). Зерновая примесь, составила 1,3%. От массы 1000 семян и запасов питательных веществ в эндосперме злаковых зависит развитие всходов растений. Масса 1000 зёрен не превышала 30,8г. От массы семян, его качества и репродукции зависит урожайность культуры.

Таблица 4. Технологические показатели зерна гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная».

Наименование показателя	Сорт. «Шортандинская-2 крупнозерная».
Влажность	12,5 %

Сорная примесь	1, 2%
Зерновая примесь	1,3%
Масса 1000 зерен	30,8г.
Урожайность зерна	11,3 ц/га

Качество семян является важнейшим фактором повышения урожайности всех сельскохозяйственных культур, наряду с многочисленными агротехническими приемами. Качественный семенной материал позволяет без дополнительных энергетических затрат (удобрений, пестицидов) обеспечить надлежащий рост растений, улучшить фитосанитарное состояние посевов и на этой основе повысить урожайность культуры и качество получаемой продукции. Только при высоком качестве семян могут быть реализованы потенциальные возможности сорта, и наоборот.

В ходе исследования выяснено, что по посевным показателям качества, зерно сорта гречихи «Шортандинская-2 крупнозерная» отвечает заготовительным базисным кондициям. Лабораторная всхожесть равна 92%. По технологическим показателям качества зерно гречихи относится ко второму классу. Обладая хорошими посевными и технологическими качествами анализируемый сорт гречихи «Шортандинская-2 крупнозерная» рекомендуется для возделывания в степной зоне Акмолинской области.

Выводы:

На основании проведенных исследований сделаны предварительные выводы:

- 1) На формирование урожайности и качества крупы гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная» влияют такие факторы как влажность почвы, погодные условия и рельеф местности.
- 2) Лучший показатель полевой всхожести гречихи наблюдался на посевах где росла только гречиха 68,3% . Среди смешанных посевов хороший результат был и на посевах гречихи с пшеницей 32,2%.
- 3) Лучшую сохранность растений показал опыт с гречихой 82,2% это объясняется созданием оптимальной, большей площади питания в сравнении со смешанными посевами.
- 4) Масса 1000 семян является константным признаком сорта «Шортандинская крупнозерная» она составила в среднем 30,6 гр.

Литература

1. Послание Президента Республики Казахстан, Стратегия «Казахстан 2050», 20С.
2. Научно-теоритический журнал и производственный журнал «Аграрная наука» 12.04 2004 г, 15С.
3. Рекомендации по проведению весенне-полевых работ и возделыванию зерновых, кормовых культур в Северо-Казахстанской области, Петропавловск-2005 г, 14С.
4. Сыздыкова Г.Т. Жумакаев А.Р. Сортовая агротехника сорта гречихи «Шортандинская крупнозерная» в условиях Акмолинской области. В сб. материалов научно – практической конференции «Актуальные проблемы научного обеспечения сельского хозяйства Республики Казахстан».:Кокшетау 2012г С. 99.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ЖАҒДАЙЫНДА МАЙЛЫ ШОМЫРДЫ ТҰҚЫМДЫҚ ӨНІМДІЛІГІНЕ СЕБУ ӘДІСІНІҢ ӘСЕРІ.

Хаджимуратова З.Н.

Ғылыми жетекші: Сыздыкова Л.Т., оқытушы

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.,

Na_pozitive.zam@mail.ru

Президентіміз халқымызға арналған әр жолдауында ауыл шаруашылығы мәселесіне жан-жақты тоқталады. Көктемгі дала жұмыстарына жан-жақты дайындалу және оны ойдағыдай өткізу, егістікті әртараптандыруды қамтамасыз етуі қажеттілігін, көкөніс, май дақылдары, жем-азық және басқа дақылдардың үлесін арттырудың маңыздылығын атап кетті. Елімізде мал шаруашылығын дамытуды қолға алған болсақ, онда бізде жем-азық дақылдары, майлы дақылдар, көкөніс өнімдерін өсіру де дамуы керек. Бұған қазірдің өзінде көңіл аудару керек. Біздің егіс алқаптарының мүмкіндіктерін, олардың өнімділігін арттыру қажет [1].

Соңғы жылдары ауылшаруашылық өндірісі ақуызы мол, қоректілігі жоғары жасыл балауса және шырынды жем-азық дайындауға бет бұрды. Малазықтық дақылдар ішінде майлы шомырға деген қызығушылықтар арта түсті.

Майлы шомыр - бір жылдық өсімдік. Орамжапырақтылар тұқымдасына жатады. Суыққа төзімділігі жоғары және зиянкестермен аз зақымдалады. 35-45 күн ішінде өнімділігі 300-400 ц/га жасыл балауса қалыптастырады. Жасыл балауса құрамындағы ақуыз мөлшері-25,9%, май – 4,5%, күлдік элементтер-19,5%, жасуық-17...22%, сонымен қатар Р, К, Fe, Zn, Mg, Са және басқада микроэлементтерге бай. 1 азықтық өлшемінде 170...200 г сіңімді протеинге тең.

Ғылыми негізделген өсіру технологиясының жоқтығы, селекциялық жұмыстардың аздығы және жергілікті жерге аудандастырылған сорттардың жеткіліксіз болуы – дақылды кеңінен қолдануға қиындықтар туғызады.

Солтүстік Қазақстанда майлы шомырды өсіру үшін топырақ-климат жағдайлары қолайлы, бірақ бұл дақыл осы күнге дейін кең қолданыс таппаған.

Зерттеудің мақсаты: Майлы шомыр өнімділігіне әр түрлі себу әдісінің әсері.

Зерттеу міндеттері: - себу әдісіне байланысты майлы шомыр өнімінің құрылым элементтерінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеу.

Зерттеу бағдарламасына сәйкес тәжірибе С.Садуақасов атындағы АЭИ оқу корпусының алдында орналасқан тәжірибелік алаңда жүргізілді. Зерттеу объектісі: Майлы шомыр сорты – Тамбовчанка. Себу мерзімі: 25 мамыр. Себу мөлшері: 15-18 кг/га. Себу әдісі: қатарлап, кең қатарлы және тар қатарлы. Қайталым саны: 4

Зерттеу нәтижелері: Мемлекеттік стандартқа сай лабораториялық v анықталды: 95%. Майлы шомырдың себу нормасы 1 млн ө.т. Тұқымды себу тереңдігі 2-3 см. Қолмен себілді. Себу тәсілі: тар қатарлы – 15 см, қатарлап – 23 см және кең қатарлы – 45 см болды.

Малазықтық құндылыққа себу тәсілінде айтарлықтай әсер етеді. Сонымен қатар соңғы жылдары ресей зерттеушілерінің ғылыми еңбектерінде қатарлап себу тәсілі кең қатарлы себу тәсіліне қарағанда, тек қана өнімділікке қана емес, сонымен қатар оның құрамындағы сіңімді протеиннің мол жинақталуына әсер ететіндігіне тоқталған болатын.

Себу алдында лабораториялық өнгіштігі анықталды. Зертханалық өнгіштік мемлекеттік стандартқа (МСТ 12038-84) сай жүргізілді. Жоғары лабораториялық өнгіштік үлкен өндірістік мәні бар тұқымдық материалдың маңызды көрсеткіші. [2,9-12 б.] Өнгіштігі-95%.

Зерттеу тәжірибесі 25 мамыр күні (2015 жылы), 26 мамыр күні (2016 жылы) 2-3см тереңдікке қолмен себілді. Зерттеу нәтижелері бойынша себу әдісінің мың тұқымның массасына әсері 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Зерттелетін өңдеу элементтеріне байланысты майлы шомыр тұқымының өнімділігі мен мың тұқымның массасы (2015 ж. мәліметтер бойынша)

Себу мерзімі	Себу әдісі, қатараралығы, см	Себу нормасы, млн ө.т.	Тұқым өнімділігі, ц/га	100 тұқымның массасы, г
25 мамыр	тар қатарлы (15см)	1	4,38	8,40
	қатарлап (22,8 см)	1	5,31	8,96
	кең қатарлы (45см)	1	1,79	8,74

1-кесте бойынша ең жоғары көрсеткіш қатарлап сепкенде 8,96 г, ал төмен көрсеткіш тар қатарлы әдіспен сепкенде 8,4 г алынды. Орташа 1000 тұқымның массасы – 8,7 г құрады. Себер алдындағы 1000 тұқымның массасымен салыстырғанда, 2015 жылғы массасы 1,1 есе, яғни 8,3%-ға жақсарды. Ал биологиялық өнімділігі бойынша ең жоғары көрсеткіш қатарлап себу әдісінде -5,31 ц/га болса, ал ең төмен көрсеткіш тар қатарлы себу әдісінде 1,79 ц/га құрады. Тұқымның орташа өнімділігі – 3,82 ц/га құрады.

2-кесте – Зерттелетін өңдеу элементтеріне байланысты майлы шомыр тұқымының өнімділігі мен мың тұқымның массасы (2016 ж. мәліметтер бойынша)

Себу мерзімі	Себу әдісі, қатараралығы, см	Себу нормасы, млн ө.т.	Тұқым өнімділігі, ц/га	100 тұқымның массасы, г
26 мамыр	тар қатарлы (15см)	1	4,38	9,1
	қатарлап (22,8 см)	1	5,58	9,55
	кең қатарлы (45см)	1	1,93	9,53

2-кесте бойынша ең жоғары көрсеткіш қатарлап сепкенде 9,55 г, ал төмен көрсеткіш тар қатарлы әдіспен сепкенде 9,1 г алынды. Орташа 1000 тұқымның массасы – 9,55 г құрады. Бұл мәліметтерді зерттей отырып, 1 жылдың ішінде біз 1000 тұқымның массасын 1,07 есе, яғни 7,44%-ға жақсарттық. Ал биологиялық өнімділігі бойынша ең жоғары көрсеткіш қатарлап себу әдісінде -5,58 ц/га болса, ал ең төмен көрсеткіш тар қатарлы себу әдісінде 1,93 ц/га құрады.

Тұқымның орташа өнімділігі – 3,96 ц/га. Бұл мәліметтерді зерттей отырып, 1 жылдың ішінде біз тұқым өнімділігінің жақсаруына (3,23%-ға – 1,04 есе) қол жеткіздік.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей Солтүстік Қазақстан аумағына оптималды себу қатар аралығы – 22,8 см. Мұнда тар және кең қатарлы тәсілдермен салыстырғанда тұқым өнімділігі мен 1000 тұқымның массасы жоғары көрсеткіштерге ие болды.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан - 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының президенті – Елбасы Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы.// Егемен Қазақстан.-2012.-15желтоқсан.-4б.
2. Можаев Н.И., Әрінов К.К. «Өсімдік шаруашылығы практикумы», 2004ж, 9-12 бө

РАЗВИТИЕ ВРЕДИТЕЛЕЙ ЯРОВОГО ЯЧМЕНЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ УСЛОВИЙ ПОЧВЕННОЙ СРЕДЫ В ТОО «ЗЕРЕНДА – АСТЫК» ЗЕРЕНДИНСКОГО РАЙОНА АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Хоменко Р.А.

Научный руководитель: Сейдалина К.Х., к.б.н., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
razita.khomenko95r@gmail.com

Среди полевых культур наибольшее значение имеют зерновые культуры – основной источник производства продуктов питания для человека, кормов для сельскохозяйственных животных, сырья для промышленности.

В зерновом балансе Казахстана значительное место занимает ячмень – одна из важнейших и наиболее распространенных зерновых культур в мировом производстве.

Яровой ячмень является основной фуражной культурой в Республике Казахстан. Яровой ячмень – наиболее скороспелая и пластичная культура. Среди ранних яровых зерновых он дает наиболее высокие и устойчивые урожаи. Использование ячменя в народном хозяйстве самое разнообразное: продовольственное, техническое, кормовое.

Ячмень - основная зерновая и фуражная культура. Зерно ячменя - концентрированный корм для сельскохозяйственных животных. Солому и мякину также скармливают скоту. Зерно используется для производства муки, перловой и ячневой круп, как суррогат кофе.

Ячменный солод является необходимым сырьем для пивоваренной промышленности. В зерне зрелого ячменя обычно содержится 80-90 % сухого вещества и 10-20 % воды. Общее количество углеводов максимально достигает 82 % от сухого вещества зерна.

Характеризуется сравнительно коротким вегетационным периодом и, следовательно, рано освобождает занятые площади [1; с.73]. Ячмень широко используется как надежная страховая культура при необходимости пересева озимых. Среди зерновых культур по посевным площадям и валовым сборам зерна ячмень занимает четвертое место в мире после пшеницы, риса, кукурузы. По данным ФАО, 42–48% ежегодных валовых сборов ячменя расходуется на промышленную переработку, включающую приготовление различных комбикормов, 6–8% на производство пива, 15% - на пищевые и 16% - непосредственно на кормовые цели. Среди яровых зерновых культур ячмень является наиболее урожайной культурой, удельный вес которого в структуре посевов достигает 50%. Благодаря своим биологическим особенностям ячмень является хорошим компонентом в наборе культур полевого севооборота [2; с.96-97].

В фитосанитарном отношении возделывание ярового ячменя менее проблематично по сравнению с пшеницей, они несколько уступают последней по числу видов, наносящих существенный ущерб их урожайности. Кроме того, современные сорта зерновых характеризуются относительной устойчивостью к отдельным видам вредных организмов. Учитывая данный факт, следует стремиться к созданию необходимых условий для полной реализации сортового потенциала культуры при помощи агроприемов. Однако полагаться только на агротехнический способ поддержания фитосанитарного благополучия посевов пока не приходится. Потери ячменя от вредных организмов нередко достигают 50%.

На территории нашей страны практически во всех сельскохозяйственных районах распространены вредители растений. Степень их развития и вредоносность в значительной мере зависят от климатических и погодных условий.

Гидротермические условия периода вегетации в 2016 году сложились благоприятные лето характеризовались теплой и влажной погодой, но в отдельные месяцы (май, июнь, июль) ГТК достиг высоких отметок, что отразилось на посевах ярового ячменя.

Несмотря на локальные повреждения посевов вследствие дождей и ливней, в общем создались вполне благоприятные климатические условия для окончания вегетации ранних хлебов в том числе ярового ячменя. Однако, из-за сильных ливней на некоторых площадях

наблюдалось чрезмерное для периода созревания зерна ранних хлебов увлажнение метрового слоя почвы, в результате чего отмечались механические повреждения растений и повреждения сельскохозяйственными вредителями, которые являются серьезной угрозой для посевов ярового ячменя[3; с.117-118]. Фитосанитарные обследования являются важнейшим звеном системы защиты растений. Даже самые высокоэффективные препараты не всегда могут помочь в решении проблемы, если их применение проводится без учета стадии, интенсивности развития, общей биологии и видового состава вредных объектов.

В ТОО «Зеренда - Астык» на посевах ярового ячменя доминируют хлебная блошка и пьявица (табл. 1).

Таблица 1 - Результаты обследования на распространение вредителей ярового ячменя

Хлебная блошка			
Обследовано га	Заселено га	Численность экз./м²	Степень повреждения
15,000	7,350	1,0-20,0	до 5,0%.
Жуки нового поколения хлебной блошки			
7,500	3,131	10,0-20,0	1,5-3,0%
Пьявица			
7,500	0,650	0,03	0,02%.
Жуки нового поколения пьявицы			
7,500	1,481	0,2-2,4	1,5-3,0%

Практически каждые два года из трех численность хлебной полосатой блошки в посевах ячменя превышает порог вредоносности.

Колебания численности, как характерная особенность популяционных систем, могут индуцироваться как модифицирующими факторами – ресурсами и условиями среды (температура, осадки, доступность и качество пищи), так и регулируемыми – паразитами, хищниками и болезнями.

В связи с этим необходимо применение инсектицидов. Из разрешенных для использования на данной культуре препаратов хорошо зарекомендовал себя инсектицид пиретроидной группы на основе дельтаметрина (децис профи). Его применение позволяет снизить численность хлебной блошки на 43 – 45%, поврежденность растений внутрискосовыми вредителями на 50 – 62%, кроме того, они эффективны в контроле численности пьявицы.

Многочисленными исследованиями установлено, что наибольший вред культуре ячменя наносят личинки хлебной пьявицы. Жуки не наносят ощутимого вреда, так как концентрируются на ограниченной площади, активно питаются только в период предшествующей размножению и массовой яйцекладки (табл. 2).

Таблица 2 – Биологическая эффективность инсектицида Децис профи против личинки хлебной пьявицы.

Инсектицид	Химический класс	Биологическая эффективность по датам учета, %	
		3-й день	7-й день
Децис профи, 0,04 кг/га	Пиретроиды	100,0	92,3

В результате обработки инсектицидом децис профи наблюдалось значительное снижение засоренности и поврежденности посевов хлебной блошкой и пьявицей, создались благоприятные условия для роста и развития растения. Растения лучше кустились, имели большую вегетативную массу, интенсивнее потребляли питательные вещества. Вследствие этого на обработанных полях были получены существенные прибавки урожая.

Использование инсектицидов в блоке полной химической защиты растений существенно влияет на позитивное развитие фитосанитарного состояния посевов ячменя.

Без преувеличения можно сказать, что прогноз появления и постоянный мониторинг вредных организмов, ежегодно проводящийся в нашей стране на площади сельскохозяйственных угодий в десятки миллионов гектаров, это основа фитосанитарного благополучия возделываемых культур, важнейшая составляющая повышения их урожайности и валовых сборов, повышения рентабельности сельскохозяйственного производства [4; с.36].

Литература

1. Елешев Р.Е., Смагулов Т.С. Агрохимия, «Кайнар», 1989, С. 73.
2. Парахин Н.В., Лысенко Н.Н. Защита растений и повышение урожайности и качества зерна// Вестник Орловского государственного университета, 2012. - №6 (39). – С. 96-97
- 3.Панников В.Д., Минеев В.Г., Почва, климат, удобрения и урожай. – М.:Агропромиздат, 1987. – С. 117-118
4. Синицина Н.И., Гольцберг И.А., Струнников Э.А. Агроклиматология. – Ленинград. Гидрометеоздат, 1973. – С. 36.
5. Сулейменова З.Ш., Измайлова М.М./Сельскохозяйственная энтомология: учебно-методический комплекс. – Астана: 2014. – С. 45.

«ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ЕСЕП» СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ «ЭКОНОМИКА И УЧЕТ»

ҚОҒАМДЫҚ ӨНДІРІС ТУРАЛЫ

Аким Қуаныш

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Он сегізінші ғасырда, логикаға ,математикаға,психологияға, физикаға, биологияға т.б. ғылымдарға ұқсамайтын жаңа білім- экономика ғылымы дүниеге келді. Экономика ілімі ғылым зейініне бұрындары көрінбеген жаңа пән барын көрсетіп берді. Және бұл ерекше ғылым болып табылды. Өйткені оның тұжырымдарын нақты тәжірибемен тексеру , теріске шығару оңай еместігі белгілі болды. Ол- тарихи күрделі және мол әлемдік тәжірибелер қорытындысы болып табылды.Яғни, елдер экономикасында экономикалық қате тұжырымдарды қолдану экономикалық тұралауларға, жағымсыз салдарға соқтыратыны анықталды. Жалпылай айтқанда, америка ғалымдары Макконел және Брю, өздерінің атақты «Экономикс» оқулығында мынандай пікірді жазған. Экономика ғылымын алғашқы рет үйренуші алдында көптеген кедергілер тұрады, солардың ең қиыны – физика, химия сияқты нақты ғылымдарды факті және зерттеуші ойларының айырмашылығы бірден көзге түсіп тұрса, экономика ғылымында факті мен ойдың айырмашылығын аңғарудың өте қиындығы. Яғни, зерттеуші өз ойын факті деп санауы жиі орын алады. Не болмаса, орысша айтқанда «исследователь может принять желаемое за действительное».

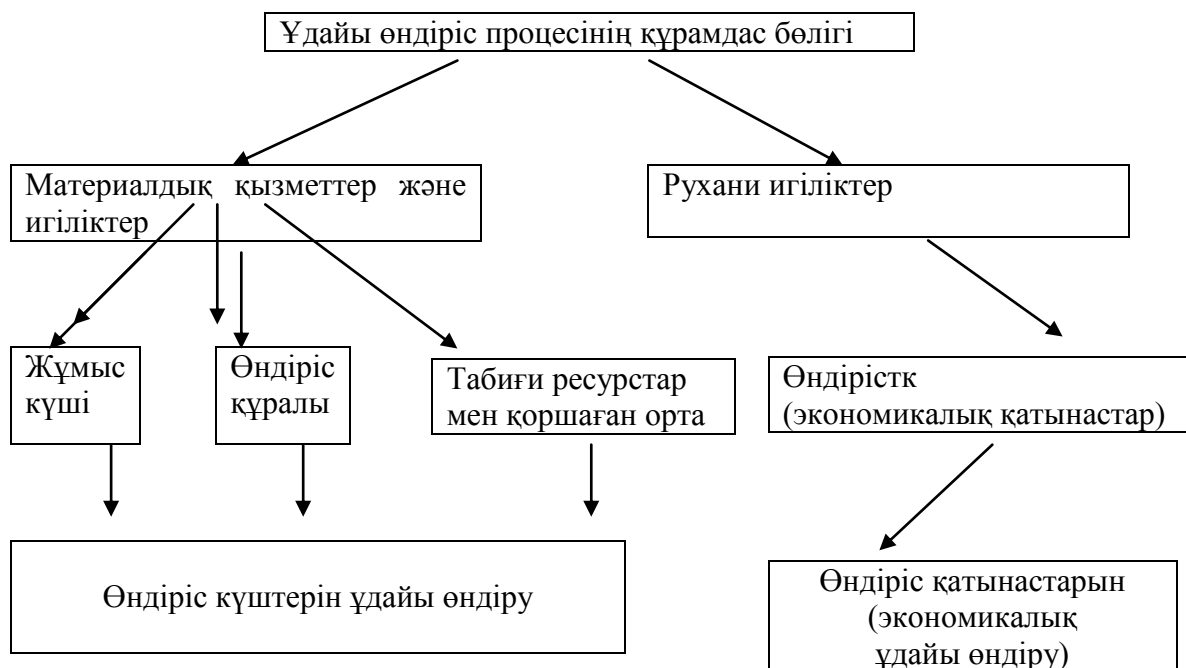
Қорыта айтқанда, жаңа экономикалық білім –ғылым қоғамның, мемлекеттердің , халықтардың өмір сүру әдісін ғылыми тұрғыда сипаттап берді. Яғни, қоғам қажеттіліктері шектеулі ресурстар жағдайында толық қанағаттандырылуы қоғамдық өндіріс арқылы қол жеткізіледі. Мемлекеттің экономикалық байлығын жасаушы қоғамдық өндіріс және қоғамдық еңбек. Мемлекеттің байлығын жасаушы еңбекшілер тобы, яғни мемлекет сол топқа барынша жағдаят туғызуы , қолдауы керек. Мысалы, еңбек туралы заң еңбекшілер құқығын толық қолдауы керек. Яғни, мемлекетте өндіріс әрдайым тоқтамауы керек. Өндірілген материалдық және рухани игіліктер тұтынылады. Адамдар өмір сүруі үшін, еңбек істеуі үшін тағам өнімдеріне, киімге, тұрғын-үйге және тағы басқаларға ие болу қажет.

Қоғам өндірісті бір жылға ғана емес, бір айға тоқтатса, онда оның жойылуы әбден мүмкін. Өндірістің ең басты міндетіне айқындылығына, оның үздіксіздігі және тұрақты түрде түрленуінде.

Өндіріс процесінің қоғамдық түрі қандай болмасны ол алдыменен үзіліссіз болуы керек, яғни белгілі бір сатылары кезеңмен қайталанып және қайта қайталанып жүріп отыруы қажет.

Өндіріс процесінің тұрақты қайталануы және үзіліссіз жаңғыруы ұдайы өндіріс деп аталады.(1-сызба).

(1-сызба). Ұдайы өндіріс процесінің құрамдас бөлігі

Ұдайы өндірісті екі типке бөліп қарайды: жай және ұлғаймалы.

Өндіріс процесінің көлемі мен ауқымының үзіліссіз өзгермеген күйде жаңалануын жай ұдайы өндіріс дейміз.

Өндіріс процесінің көлемі мен масштабының еселене үзіліссіз қайталануы және жаңғыруын ұлғаймалы ұдайы өндіріс дейміз.

Жай ұдайы өндірісте өндіріс нәтижесінде алынған қосымша құн өндірушінің өзіндік тұтынуына жұмсалады.

Егер қоғам жай ұдайы өндіріс шеңберінен шыға алмайтын күйде болса, онда ол өзінің болашағын «жеп қояды». Демек, оның заттық негізі – алдыңғы циклде жиналған ұлттық байлықты жояды.

Ұлғаймалы ұдайы өндірісте қосымша бір бөлшегі тағы да қажет өндіріс құрал-жабдығы мен жұмыс күшін сатып алуға жұмсалады.

Қоғамдық өндіріс дәстүрлі түрде тек қана материалдық ұдайы өндіріс саласын және оның екі бөлімшесін қамтиды:

1. өндіріс құрал-жабдығының өндірісі;
2. тұтыну заттарының өндірісі.

Бірінші бөлімше өндіргіш күштердің заттық факторын ұдайы өндірісе, екіншісі – адам үшін тұтыну заттарын ұдайы өндіреді.

Адам – қоғамның басты өндіргіш күші.

Жалпы алғанда жиынтық қоғамдық өнім ұдайы өндіріледі, себебі ол айналым саласында өткеріледі. Жоғарыда атап өткеніміздей, ұдайы өндіріс жай және ұлғаймалы болады.

Жай ұдайы өндірісте өндіріс процесі бұрынғы өзгермеген ауқымда қайталанады және жаңғырады. Бұл жағдайда барлық қосымша өнім өзімдік тұтынуға жұмсалады.

Ұлғаймалы ұдайы өндірісте өндіріс процесі көбейген мөлшерде қайталанады және жаңғырады. Бұл жағдайда қосымша өнімнің бір бөлігі өндірісті ұлғайтуға жұмсалса, келесі бөлігі – тұтынуға жұмсалады.

Қоғамдық өнімді ұлғаймалы ауқымда еселеп өндіруді қамтамсыз ету үшін, өндіріс құралдарын өндіріс құралдарын өндірудің ауқымды қарқыны өндіріс құралдарының және де сондай-ақ тұтыну заттарын ұдайы өндіру үшін де қажет.

Тұтыну заттарын ұдайы өндіру тұрғындар санының өсу қарқынынан қалмағаны дұрыс. Ол үшін жыл сайын қосымша мөлшерде өндіріс құралдары талап етіледі. Сөйтіп ол тек ескірген, тозған өндіріс құралдарын ауыстыру үшін ғана емес, оның бір бөлшегі өндіріс ауқымын ұлғайтуға жұмсалады.

Өндіріс процесі тұрақты түрде жаңғыруы үшін, ондағы қоғамдық өнімнің өткерлуін қамтамсыз ету керек, яғни оның құндық және натуралды түрлерінің жеке бөлшектерін орнына келтіру қажет.

Жай ұдайы өндірісте осы бөлшектер сол өз мөлшерінде қалпына келтірілуі керек, ұлғаймалы ұдайы өндірісте – еселенген түрде болады. Ол үшін екі бөлімшелердің арасындағы белгілі пропорцияны сақтап қана қоймай, сонымен бірге олардың ішкі пропорциясының сақталуы талап етіледі.

Қазіргі кезде негізгі төрт өндіріс факторы белгіленеді:

1. Жер.
2. Еңбек.
3. Капитал.
4. Кәсіпкерлік қабілеттілік.

Жер табиғи фактор ретінде қарастырылады. Бұған табиғат байлықтары, пайдалы қазбалар қоры, орман мен жыртуға жарамды жерлер жатады.

Еңбек адамның интеллектуалды және дене қызметін көрсетеді.

Капитал-бұл машина, құрал-жабдықтар, қойма, көлік және байланыс құралдары.

Кәсіпкерлік қабілеттілік- арнайы өндіріс факторы- өндірісті ұйымдастыруда бастамашылдықты, төзімділікті, тәуекелдікті көрсетеді.

Қорыта айтқанда, 250 жылдан астам ғана даму тарихы бар жаңа білім (экономика ғылымы) дәлелдеп бергеніндей, мемлекеттің қуаттылығының, немесе оның байлығының қайнар көзі болып оның қоғамдық өндірісі болып табылады.

Әдебиет

1. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. Экономика, 2003.
2. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. М.: Дело, 2001
3. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. «Экономика», Қаз ЭУ, 2002 ж..
4. Мухамедиев Б.М. Микроэкономика, Алматы: Қазақ университеті, 2001 ж.
5. Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А., Тастандиева Н.Б. «Микроэкономика және макроэкономика терминдерінің түсіндірме сөздігі». Алматы, 2003 ж.

ҚОНАҚЖАЙЛЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Айдарханова Ж.Б.

Ғылыми жетекші: Кажатова Г.Н., менеджмент магистрі

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Gulka.84@mail.ru

Ұлттық экономикадағы нақты саланың дамуын қамтамсыз етуде, отандық өндірушілердің өнімдерін әлемдік нарықтың сұранысына сәйкестендіру бағытында атқарылатын іс-

шаралардың тобына шығарылатын өнімдердің бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету мәселесін жатқызуға болады. Қазіргі кезде өзекті болып отырған мемлекеттің экономикалық, азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыру әрекеттері де сыртқы өндірушілердің ұқсас өнімдеріне төтеп бере алатын отандық өнімдердің өндірілуіне тәуелді.

Еліміздің табиғи, экономикалық, ұлттық ерекшеліктеріне сай иелігіміздегі құндылықтарды барынша тиімді, әрі ұтымды жұмсау, тек ішкі нарықта ғана емес, әлемдік нарықта да жоғары сұранысқа ие болатын халық тұтынатын тауарлар шығару, сол нарықтың қомақты бөлігін қосылған құны жоғары өнімдер өткізу арқылы иемдену, осы арқылы мемлекетіміздің беделін арттыру бүгінгі таңда қарқынды жүргізіліп жатқан саяси-экономикалық үрдістердің негізін қалайды.

Сонымен қатар, тұтыну нарығындағы өскелең талаптар да отандық тауар өндірушілерге шығаратын өнімдерінің бәсекелік қабілетін арттыру мәселесін алдыңғы қатарға қойып отыр. Мұның өзі бәсекелік ортаның дамуына, өндірілетін өнімнің сапасын жоғарылатуға, бағаны төмендетуге ықпалын тигізіп, тұтынушылардың кең көлемді сұранысын қанағаттандыруға итермелейді. Бәсекеге қабілетті өнім шығару кәсіпорынның, саланың дамуына ықпал ететін негізгі фактор екенін уақыттың өзі дәлелдеуде.

Бәсекеге қабілеттілік дегеніміз — кез-келген экономикалық объектілерге тән қасиет. Физикалық табиғатына және атқаратын қабілетіне қарамай, барлық тауарлар, сондай-ақ оларды өндіру, пайдалану жүйелері бәсеке мәселесі шеңберінде қарастырылады, тіпті мұндай талдау аспектісі абстрактілі емес, нақты экономикалық қызметтің практикалық мәні. М. Эрлих және Дж. Хайн пікірлері бойынша бәсеке қабілеті — фирманың өз тауарын сату қабілеті.

«Бәсеке қабілеттілік» түсінігі XX ғасырдың 70 жылдарында Батыста пайда болды. Шамамен сол уақытта өнімнің бәсеке қабілеттілігі мәселесімен КСРО да айналыса бастады.

Бәсекеге қабілеттілік — өнеркәсіптік өнімнің құндық және сапалық параметрлерін ғана қамтымай, сондай-ақ кәсіпорын қызметіндегі инвестиция мен инновациялық басқаруға, менеджмент деңгейіне тәуелді жан-жақты ұғым.

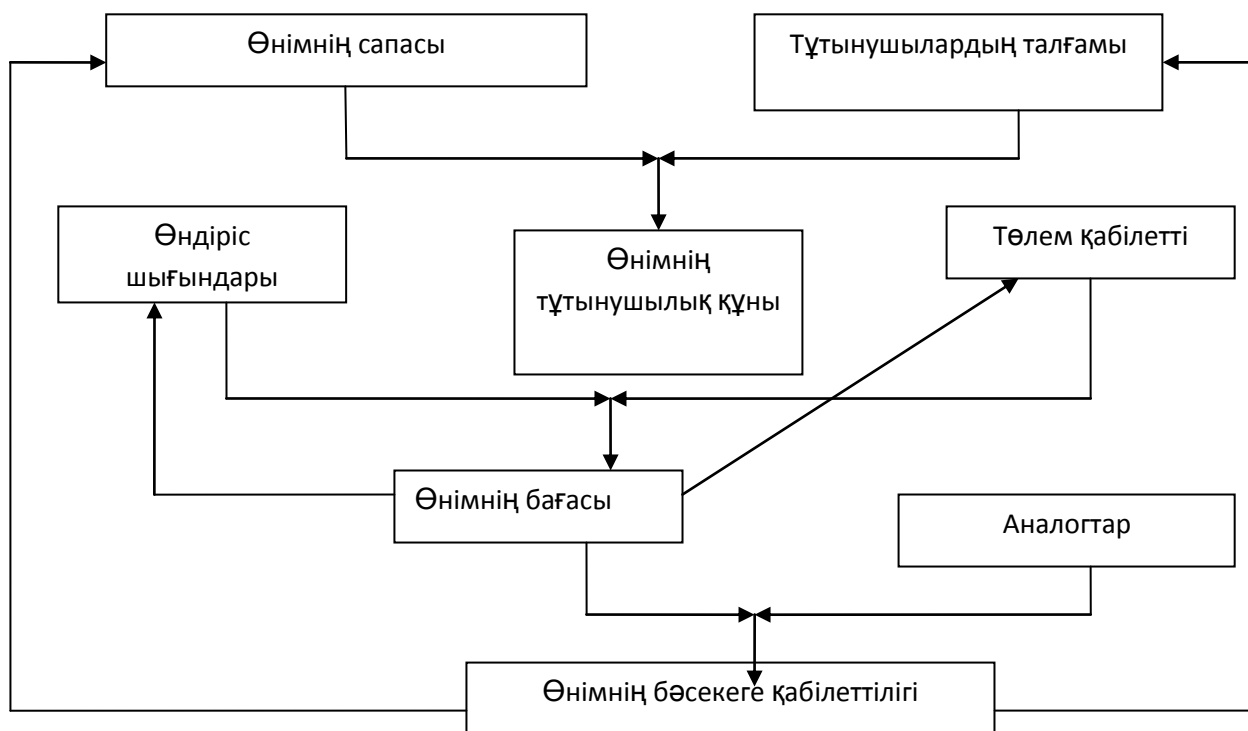
Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі — тауарлардың тұтынушы қажеттілігін жоғары деңгейде қанағаттандыруын және осының арқасында нарықты өз орнын табуы. Басқа сөзбен айтқанда, бұл тұтынушының талғамына сай келетін және оның сатылуын қамтамасыз ететін өнімнің қасиеттері.

Өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің сипаттамалары қандай? Оның негізгі құрауыштарын атап өтейік:

А. Негізгі құрауышы өнімнің өзімен тікелей байланысты және оның сапасына көп көңіл аударылады. Көптеген зерттеулер нәтижесінде өнімді сатып алу туралы қорытынды шешім (30-35%) оның сапалық сипаттамаларымен байланысты екенін көрсетеді.

В. Екінші құрауышы өнімді сату мен сервисімен байланысты. Тұтынушы көбіне өнімнің сапасы төмен, бірақ сенімді және қымбат емес сервиспен (мысалы, авто-мототехника) сатылатын тауарды таңдайды.

С. Үшінші құрауыш бұл тұтынушыға, субъективті фактор ретінде жағымды немесе жағымсыз әсерін тигізетінің бәрі. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін модельдеудің мақсаты бәкелес кәсіпорынның өнімдері арасында нарықты бөлудің нарықтық механизмін модельдеуге келіп тіреледі. Мұның негізінде өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің қалыптасуының механизмін көрсетуге болады (сурет 1).

Сурет 1. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің қалыптасуының механизмі

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі белгілі бір фактордардың ықпалымен қалыптасады. Олардың арасындағы негізгілері:

- Баға;
- Сапалық;
- Жаңалық;
- Жарнама;
- Пайдалану сенімділігі;
- Көркемдеу, мэнерлеу;
- Буып-түю, т.б.

Кең мағынада бәсекеге қабілеттілік бұл - күрделі нарықты жағдайдағы жұмыс философиясы. Ең алдымен ол тұтынушының қажеттілігі білу мен қанағаттандыру; нарықтың дамуы мен жағдайды түсін бәсекелестердің мүмкіндіктері мен кимылдарын алдын-ала білуін бағытталған.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін оны басқа кәсіпорынмен салыстырғанда ғана анықталады, бұл салыстырмалы көрсеткіш болып табылады. Ол берілген тауардың басқа тауарынан белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыру дәрежесі бойынша айырмашылығын көрсетеді. Тауардың бәсекеге қабілеттілігін анықтау үшін белгілі бір қажеттілікке сәйкес келу дәрежесі бойынша басқа тауарлармен салыстырып қана қоймай, сонымен бірге тұтынушының тауарға жұмсаған шығыны мен өз қажеттілігін қанағаттандыру үшін оның әрі қарай қолданылуы да есептеледі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілік мәселесі қазіргі жағдайдағы әлемде әмбебап сипатқа ие болды. Әрбір мемлекеттің тұтынушының экономикалық және әлеуметтік өмірі оның қаншалықты табысты шешілуіне қарай байланысты. Бәсекеге қабілеттілік - мемлекеттің, өндірушінің өнім шығару мен өткізудің мүмкіншілігінің жиынтығы десек те болады. Бәсекелік факторының өзі мәжбүрлік сипатқа ие, нарықтан ығыстыру қорқынышы өндірушілерді өз тауарлардың бәсекеге қабілеттілігі мен сапа жүйесімен тоқтаусыз шұғылдануға мәжбүр етеді, ал нарық олардың қызметінің нәтижелерін объективті және қатал бағалайды. Дамыған бәсекелестік нарықта өнімнің бәсекеге қабілеттілігі оның коммерциялық табыстың шешуші факторы болып табылады. Бәсекеге қабілеттілік тауардың нарық жағдайына, тұтынушының қажеттілігіне тек сапа, техникалық, экономикалық,

эстетикалық сипаттамалары бойынша ғана емес, сонымен бірге коммерциялық және өткізудің басқа жағдайларына (баға, жеткізу мерзімі, өткізу жолдары, сервис жарнама) байланысты болатын көп аспектілі түсінік. Сонымен қатар, өнімнің бәсекеге қабілеттіліктің негізгі құрама бөлігі болып эксплуатация уақытына тұтынушының шығын деңгейі табылады. Басқаша айтқанда бәсекеге қабілеттілік -нарықтағы табысты анықтайтын тауардың тұтынушылық және құндылық (бағалық) сипаттамалардың кешені, яғни бәсекелес аналог тауарлардың алдында берілген тауардың артықшылығы. Тауарлардың артынан олардың өндірушілері тұрғандықтан, сәйкесінше бәсеке қабілеттілікті кәсіпорындар, кәсіподақтар, фирмалар, мемлекеттің негізінде айтуға болады. Нарықтағы әрбір тауар қоғамдық қажеттіліктерін қанағаттандыру көрсеткішіне тексеру өтеді: әрбір сатып алушы оның жеке қажеттілігін толығымен қанағаттандыратын тауарды сатып алады, ал барлық сатыпалушылар бәсекелес тауарларға қарағанда қоғамдық қажеттіліктерге сәйкес келетін тауарды сатып алады. Сондықтан өнімнің бәсекеге қабілеттілігін (яғни, бәсекелестік нарықта коммерциялық тиімді өткізудің мүмкіншілігі) бәсекелестердің тауарларын бір-бірімен салыстыру негізінде ғана анықтауға болады. Басқаша айтқанда, бәсекеге қабілеттілік нақты бір сату уақытына байланысты салыстырмалы түсінік. Әрбір сатып алушыда өз қажеттіліктерін қанағаттандырудың бағалаудың жеке критеріі бар болғандықтан, мұнда бәсекеге қабілеттілік жеке сипатқа ие болады. Сондықтан, бәсекеге қабілеттілік тұтынушы үшін қызуғышылық туғызатын (берілген қажеттіліктерді қанағаттандыруына кепіл береді) қасиеттермен ғана анықталады. Бұл қызығушылықтың шегінен шыққан өнімнің барлық қасиеттері бәсекеге қабілеттілікті бағалағанда белгілі бір жағдайда оған қатысы жоқ деп есептеледі. Нормалар, стандарттар мен құқықтардың шамадан тыс асуы (мемлекеттік талаптардан басқа) өнімнің бәсекеге қабілеттілігін жақсартып қана қоймай, керісінше оны түсіреді, өйткені ол сатып алушының құндылығын көбейтпей, бағаның өсуіне әкеледі; сондықтан ол өнім тұтынушыға тиімсіз болып көрінеді.

Әдебиеттер:

1. Ералы А.Қ., Кабылбеков М.Г. Кәсіпорын экономикасы, КазҰТУ, 2004 ж.
2. Мейірбеков А.К., Әлімбетов Қ.Ә. Кәсіпорын экономикасы: Оқу құралы - Алматы: Экономика, 2003.
3. Төлегенов Б.Т. Ішкі фирмалық жоспарлау: АТУ баспасы 2003

ЛИЗИНГ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ЕГО ПРЕИМУЩЕСТВА

Анаров У.Р.

Научный руководитель: Ахмедьяров Е.А., магистр экономики, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
umit_00097@icloud.com

Лизинг («to lease» — сдать в аренду (англ.)) – это один из видов финансовых услуг, суть которого заключается в кредитовании приобретения основных фондов. В посткризисных условиях, когда получение банковских кредитов весьма сложно, а привлечение долгосрочных инвестиций – серьезная проблема для отечественных предприятий, лизинг (финансовая аренда) – наиболее эффективная технология развития бизнеса. Он дает возможность расширения производственной базы предприятия, внедрения передовых технологий в производство, увеличения основных фондов предприятия, приобретения новейшего оборудования[1].

В системе мер по выходу из кризиса, стабилизации и подъему АПК (дотации сельскохозяйственным товаропроизводителям, машиностроительным предприятиям, налоговые и кредитные льготы, развитие оптовых рынков, сферы агросервиса и др.)

важнейшим направлением является организация лизинговой предпринимательской деятельности.

Преимущество лизинга в сфере АПК состоит еще и в том, что он не исключает, а даже предполагает и другие формы государственного регулирования, например, налоговые и кредитные льготы. С помощью лизинга можно также преодолеть в некоторой мере и монополизм производителей сельскохозяйственных машин. Развитие системы агролизинга способствует:

- преодолению диспаритета цен на сельхозтехнику и продукцию сельского хозяйства;
- расширению сбыта сельскохозяйственных машин и оборудования;
- повышению спроса на сельхозтехнику со стороны корпоративных аграрных коммерческих организаций и фермерских хозяйств;
- рациональному сочетанию интересов изготовителей машин, пользователей и лизингодателей.

Существенным условием развития агролизинга является возможность и потребность оплаты оказываемых по лизингу услуг в натуральной форме, то есть путем встречной поставки производимой пользователем машин сельскохозяйственной продукции. Такая форма взаиморасчетов отвечает интересам, как сельскохозяйственных товаропроизводителей, так и государства или другого кредитора, фьючерские сделки позволяют организовать сельскохозяйственное производство в условиях острого недостатка денежных средств, а расчеты за аренду техники произвести после уборки урожая. Они выгодны и государству, так как гарантируют поставки продукции в национальный фонд. В связи с ростом цен на продовольствие агролизинг при фьючерсных сделках служит надежной защитой инвестиций в АПК и стабилизации продовольственного рынка[2, 3].

Итак, агролизинг — это продажа машин, оборудования потребителям с отсрочкой платежа, является как бы дальнейшим развитием и разновидностью проката технических средств, в то же время сходно с арендой материальных ценностей. По существу же представляет собой передачу потребителю техники в долговременную аренду с оплатой ее стоимости по частям в течение двух и более лет. Пользователь (арендатор) выплачивает владельцу машин (арендодателю) определенный процент за кредит, восполняет нормативную прибыль, а также стоимость оказанных услуг.

Таким образом, для сельского товаропроизводителя лизинг одновременно решает две важные проблемы — приобретение техники и ее финансирование. В результате обеспечивается конкурентоспособность крестьянских (фермерских) хозяйств и других сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях.

В настоящее время лизинг и лизинговые отношения в Республике Казахстан являются наиболее развитыми, если сравнивать с другими странами региона Центральной Азии. Однако нет предела совершенству, и можно совершенствовать и улучшать и эту сферу. Дальнейшее развитие лизинговых отношений должно идти следующими путями:

1. Дальнейшее развитие финансовой основы лизинговых отношений:
  - расширение Перечня оборудования, импорт которого освобождается от НДС при импорте и дальнейшей передаче в лизинг;
  - пересмотр пруденциального норматива КЗ для банков при кредитовании лизинговых компаний;
  - снятие ограничений по применению налоговых льгот в отношении сделок сублизинга;
  - предоставление права ускоренной амортизации для лизингополучателей на весь срок эксплуатации основных средств
2. Стабилизация денежной единицы государства.
3. Совершенствование законодательной базы в области лизинга.
4. Привлечение инвестиций в крупные лизинговые проекты.
5. Развитие страховой деятельности в государстве вообще и в области лизинговых отношений в частности.
6. Развитие собственной производственной базы во всех отраслях промышленности.

7. Развитие маркетинговых исследований в области лизинговых отношений по всем отраслям промышленности, особенно в области сельскохозяйственного производства:

- изучение платежеспособного спроса сельскохозяйственных формирований на технику и навесное оборудование к ней;
- проведение рабочих совещаний при непосредственном участии акимов районов и представителей территориальных комитетов МСХ;
- доведение информации до сельчан о предложениях и возможностях компании;
- предоставление полной информации участникам совещаний о пакете документов, необходимых для подачи заявки на приобретение в лизинг сельскохозяйственной техники.

8. Создание и финансирование машинно-технологических станций (сервис-центров), с выделением на эти цели средств из республиканского бюджета.

9. Обеспечение доступности лизинговых проектов большинству сельскохозяйственных формирований Республики Казахстан (крестьянским и фермерским хозяйствам).

10. Обновление машинно-тракторного парка.

11. Развитие финансового лизинга технологического и перерабатывающего оборудования для аграрного сектора вкупе с пищевой промышленностью.

12. Развитие конкурентной борьбы на рынке лизинговых услуг.

13. Развитие лизинга пассажирского и легкового автотранспорта, технологического оборудования для нефтяной, горнодобывающей и отраслей.

14. Повышение качества лизинговых услуг.

15. Снижение процентных ставок вознаграждения по лизингу.

16. Развитие сотрудничества с Агентством США по международному развитию (ЮСАИД) и Международной финансовой корпорацией (МФК) в области лизинга.

17. Развитие сублизинга, особенно для мелких крестьянских хозяйств.

18. Привлечение инвестиций в страну через развитие международного лизинга. Это возможно, например, путем освобождения международного лизинга от налога у источника выплаты.

19. Привлечение инвестиций самими лизинговыми компаниями.

20. Внедрение механизма ускоренной амортизации для лизингополучателя. Решение этой задачи привлекательности лизинга для лизингополучателя возможно только при соответствующей амортизационной политике, как, например, в Российской Федерации, где по основным средствам, приобретенным через лизинг, можно применять тройные нормы амортизации.

Лизинговые операции на внутреннем рынке, несомненно, имеют хорошие перспективы для своего развития. Необходимость стабилизации экономики в переходный период, в период преодоления спада производства, обновления устаревшего производственного аппарата и осуществления структурной перестройки, способствуют быстрому росту лизинговых услуг.

В настоящее время лизинг становится гибким и многообещающим экономическим рычагом, способным привлечь инвестиции, способствовать подъему отечественного производства, привлечь капитал в жизненно важные отрасли экономики страны, обеспечить реальную поддержку малому бизнесу, обеспечить долгосрочный и надежный доход для коммерческих банков и т. п. Налицо огромный потенциал лизинга в Казахстане.

Власти, продекларировав политику благоприятствования лизингу как инвестиционному инструменту, за последние годы подготовили солидную нормативную базу. К сожалению, не все льготы, определенные законом, подкреплены инструкциями на местах, и фактически не выполняются.

Стоит еще раз подчеркнуть, что лизинг не является дешевой заменой кредита. Существуют определенные преимущества финансирования оборудования основных средств, но навыки кредитования и оценка финансовых потоков оказываются настолько же критичными, как при необеспеченном кредите. Другими словами, пропадает самый привлекательный момент для лизингополучателей (в частности для малого бизнеса), заключающийся в том, чтобы начать дело без достаточных средств, но с высокоэффективным проектом, так как и при лизинге

банки требуют предоставления залога (объект лизинговой сделки может представлять ценность для проекта, но не обладать ликвидностью в той мере, чтобы покрыть издержки банка).

На общий взгляд, нашей стране не хватает комплексной программы развития лизинга, в рамках которой был бы один из следующих элементов:

- была бы продумана и создана более развитая инфраструктура рынка лизинговых услуг, которая включала бы подготовку квалифицированных кадров, информационное освещение предоставляемых услуг;

- предоставление банкам более широкого спектра льгот при долгосрочном кредитовании лизинговых сделок (более 3-х лет);

- развитие системы страхования, например, чтобы были гарантии во избежание 100 % залога при лизинге.

- наряду с уже принятыми мерами (отсутствие валютного контроля при контрактах международного лизинга) усилить комплекс мер по привлечению иностранных инвестиций в рамках лизинга.

Такая программа смогла бы подтолкнуть коммерческие банки вместо получения сомнительных, рискованных прибылей в краткосрочном периоде переориентироваться на долгосрочное инвестирование средств в казахстанскую экономику для получения уверенной прибыли.

Таким образом, лизинг стал эффективным инструментом обслуживания инвестиционных проектов “своих” клиентов банка. Но, тем не менее, потенциал лизинга в Казахстане очень велик, и государством и лизинговыми компаниями проделана огромная работа, но и предстоит сделать не меньше.

Литература

1. Киселев С.В. Сельская экономика: Учебник. – М.: Проспект, 2016
2. Белых В.С. Банковское право: Учебник. – М.: Проспект, 2013
3. Коваленко Н.Я., Агирбов Ю.И., Серова Н.А. Экономика сельского хозяйства: Учебник. – М.: Юркнига, 2004

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ ИНВЕСТИОРЛАР ҚЫЗМЕТІНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Ашимова А.С.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.К. экономика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Ashimova1308@mail.ru

Әлемдік қор нарығында «артық ақша құралдары бар және оны бағалы қағаздарға салатын тұлғалар» «инвестор» деген терминмен сипатталады. Шетел тәжірибелерінде инвесторлардың 3 тобы жеке тұлғалар (халық), корпоративтік инвесторлар (кәсіпорындар), институционалды инвесторлар қарастырылған. Халық бұрыннан келе жатқан инвесторлардың тобы болып табылады. Яғни, қор нарығының қалыптасу басында бұл бірінші және жалғыз топ болған. Уақыт өте келе, бағалы қағаздарға инвестициялық салымдардың қомақты үлесін банктер мен басқа да қаржы орталықтары құрай бастады [1; 289 б.].

XX ғасырдың екінші жартысында, «институционалды инвесторлар» деп аталатын, қаржы орталықтары басты қаржы активтерін иеленушіге айналды. Институционалды инвесторлар, ұзақ мерзімді бағалы қағаздардың алғашқы және қайталама нарығына, ақша және валюта нарығына, сондай-ақ деривативтер нарығына басыңқы ықпал етуші болып табылды. Кең мағынада, институционалды инвесторлар – бұл, жеке инвесторлардан басқа, кез-келген түрдегі қаржы делдалы (ұйымдар). Бірақта, қазіргі уақытта бұл термин (ескі отандық әдебиеттерде кездескені болмаса) сондай кең мағынада қолданылмайды. Шет

мемлекеттердің көпшілігінде институционалды инвесторларға, сақтандыру компаниялары, зейнетақы қорлары мен ұйымдасқан инвестициялау институттары жатады (ҰИИ). Өз кезегінде, ҰИИ-ға – инвестициялық қорлар (инвестициялық компаниялар), хедж-қорлар, банктердің сенім департаменттері жатады [2; 89 б.]. Институционалды инвесторлардың маңыздылығының артуымен байланысты «Экономикалық қатынас пен даму ұйымы» атты арнайы статистикалық анықтама басылымын шығара бастады. Бұл анықтама, экономикасы дамыған мемлекеттерде институционалды инвесторлардың рөлін жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, институционалды инвесторлардың маңыздылығы күнделікті өсуде. Нарығы дамыған мемлекеттердегі институционалды инвесторлардың активтерінің 90%-інен астамы бағалы қағаздар. Дүниежүзілік акция мен борыштық бағалы қағаздар нарығының көлемі мен институционалды инвесторлардың активтерін салыстыру арқылы, оларға дүниежүзілік бағалы қағаздар нарығының 40-50%-і тиесілі екенін көруге болады.

Әлемдік тәжірибеде институционалды инвесторлардың ірі топтарына сақтандыру компаниялары мен жинақтаушы зейнетақы қорлары жатады. 2015 жылы оларға институционалды инвесторлардың барлық активтерінің 30-31%-і келген, үшінші орында 28%-ті инвестициялық қорлар тұр. Бұл топтың жылына орта есеппен 16% өсуі байқалуда және бұл ең тез өсу болып саналуда. 2015-2016 жж. АҚШ-та институционалды инвесторлардың активтері 2,7 есе өсті, нәтижесінде 2016 жылы 18,4 трлн долларды құрады. Сонымен қатар, жинақтаушы зейнетақы қорларының үлесі – 37%, сақтандыру компаниясының үлесі – 23%, ал инвестициялық қорлардың үлесі – 26% болды. Институционалды инвесторлардың активтерінің көлемі жағынан АҚШ, одан кейін екінші орында Жапония (3 трлн доллар) тұр. Бұл елде, инвестицияның басыңқы үлесі сақтандыру компаниясында және екінші деңгейдегі банктердің сенім бөлімшелерінде орналасқан. АҚШ-та, Англияда, Голландияда, Швейцарияда және Швецияда институционалды инвесторлар активтерінің ЖІӨ-ге қатынасы 110-220% арасында өзгеріп тұруда. Сонымен қатар, ЭҚДҰ мүшелері арасында дамушы мемлекеттердегі институционалды инвесторлар активтерінің көрсеткіштері төмен [3; 89 б.].

Институционалды инвесторлардың активтері өсімінің ең басты себептерінің бірі есепті айдағы теңгенің девальвацияға ұшырау салдарынан шетел валютасында қайта номинирленген қаржы құралдарын қайта бағалау болып табылады. Оның негізгі себебі мемлекеттік бағалы қағаздардың (МБҚ) көпшілігі инфляция деңгейін жауып, аз ғана табыс әкелгендігінде болып отыр. Дегенмен, кейбір консервативті инвестициялық саясатты ұстанатын зейнетақы қорларының кейбірінің портфелінің басым бөлігін МБҚ алады. 2008 жылы ЖЗҚ біріктірілген инвестициялық портфелі көлемді деформацияға ұшыраған жоқ, онда сапалық және сандық өзгерістер орын алды.

Көптеген мемлекеттердің институционалды инвесторлары активтерінің басым бөлігін тұрақты проценттік бағалы қағаздарға салады. Сонымен қатар, 2014 жылдары акцияға инвестициялық салымдардың орташа жылдық қарқыны 18%-тен артып, өте жоғары болғаны байқалған. 2016 жылы институционалды инвесторлар активтеріндегі акцияның үлесі Ұлыбританияда – 65%, АҚШ-та – 50%, ал Швейцария мен Австралияда – 46%, Голландия мен Францияда – 33%-ті құрады. Сонымен қатар, институционалды инвесторлардың категориялық құрылымы аталған мемлекеттерде айырықша ерекшеленеді.

Ұлыбританияда, институционалды инвесторлардың активтері 2016 жылы 3 трлн доллар болды. Франция мен Германияда – инвесторлардың активтері 1,5 трлн долларды, ал Голландия мен Австралияда – активтер 0,6 трлн долларды құрады. Германияда сақтандыру компаниясының, ал Голландия мен Ұлыбританияда – жинақтаушы зейнақы қорлары активтерінің үлесі басым болып келеді. Сақтандыру компаниялары арасында инвестициялау тұрғысынан басты топ – өмірді сақтандыру компаниялары болуда, бұларға инвесторлар активтерінің 80%-і салынады.

Кесте 1 – Институционалды инвесторлардың активтерінің ЖІӨ-ге қатынасы (%)

Мемлекет	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.
АҚШ	127	155	171	219	210
Жапония	82	81	77	81	79
ГФР	37	38	46	70	73
Ұлыбритания	115	164	162	214	212
Италия	13	18	21	80	79
Испания	16	30	38	69	72
Голландия	133	147	158	156	155
Швеция	86	103	115	155	157
Австралия	48	76	76	115	157
Финляндия	33	44	50	72	81
Венгрия	–	3	5	9	15
Мексика	9	7	4	6	10
Корея	48	57	58	109	123
Чехия	–	25	18	16,2	23
Ресей	–	–	–	2,5	5
Ескерту – www.finmarket.ru мәліметтері негізінде құрастырылды[4]					

2016 жылы ЭҚДҰ мемлекеттерінде сақтандыру сыйақыларының жалпы көлемі 2177 млрд доллар (46% – АҚШ, 33% – ЕС, 14% – Жапония) болды. ЭҚДҰ мемлекеттерінің сақтандыру нарығына бүкіл дүниежүзінде жиналған сыйақыларының 95%-і тиесілі.

ЭҚДҰ мемлекеттері бойынша жан басына шаққанда сыйақының орташа мөлшері – 12624 доллар (АҚШ – 3357, Ұлыбритания – 3028, Франция – 1949, Жапония – 2334, Германия – 1695, Түркия – 33, Польша – 114, Венгрия – 114) болған.

ЭҚДҰ мемлекеттері бойынша сыйақының ЖІӨ-ге қатынасы орта есеппен 8,7%-ті (8-10% ірі мемлекеттерде, ал Түркия мен Шығыс Еуропа елдерінде – 1-3%) құрайды. Ресей мемлекетінде бұл көрсеткіш 2016 жылы 2,1% болды.

Бірқатар елдерде ЖЗҚ, мысалға Ұлыбританияда, институционалды инвесторлардың басты тобы болуда. ЖЗҚ активтерінің өсуі ЖІӨ-нің өсу қарқынынан әлдеқайда жоғары, көбінесе бұл жағдайды зейнетақы жүйесі дәстүрлі түрде дамыған елдер тобында байқауға болады (АҚШ, Канада, Ұлыбритания). Континенталды Еуропаның көптеген елдерінде (Швейцария мен Голландиядан басқа) зейнетақымен қамтамасыз етуде дәстүрлі басым рөлді бюджет алады [5; 196].

Шетелдердегі институционалды инвесторлардың құралдарын пайдаланудың тәжірибесін қорытындылар мен ұсыныстарды жасауға болады:

- бюджеттік зейнетақы жүйесі бар мемлекетке қарағанда жинақтаушы зейнетақы жүйесі бар мемлекеттің акция нарығы жақсырақ дамымаған немесе керісінше;
- шетелдік тәжірибенің талдауында институционалды инвесторларды басқару режимі операторға стратегияны өмірге енгізуін және құруын оны инвесторлармен байланыстырып және оған уақыт сайын түзетулер енгізуін қамтамасыз ету керек;
- институционалды инвесторларды реттеуде қаржылық және пруденциялық бақылау формасын қабылдау керек. Пруденциялық қадағалаудың негізгі мақсаты – клиенттердің қызығушылығын қорғау және қаржылық дағдарыстардың алдын алу;
- жинақтаушы зейнетақы қорында сақтандыру компанияларда, екінші деңгейдегі банктерде және инвестициялық қорларда кездесетін тәуекелдердің әртүрлілігіне байланысты пруденциялық қадағалау органы тәуекелдерді түр-түрге жіктеу керек;
- мынандай факторлар стандартты индустрия, тәжірибе және нарықтық бәсеке басқару жүйесінің анықтамасында өте үлкен рөл атқарады;
- лицензиялау қағидалары, ұйымдастырылған нарыққа кіру, бағалы қағаздарды шығару шарттарымен инвесторлардың құқығын қорғау туралы жағдайын және нарықта

бағалы қағаздармен операциялар жүргізудің шарттары мемлекеттік заңдарда көрсетілуі керек.

Әдебиеттер

1. Абрамов А. Инвестиционные фонды. – Оку құралы, Москва: – «Финансы и Статистика» – 2007. – 414 б.
2. Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 926 б.
3. www.k2kapital.com
4. www.finmarket.ru
5. Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. – М.: 2014. – 532 б.

ҚАРЖЫЛЫҚ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ТӘУЕКЕЛДІЛІГІ ЖӘНЕ ТАБЫСТЫЛЫҒЫ

Кабденов А.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.К. экономика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Alisher97_27@mail.ru

Кез-келген инвестициялық қызметті жүзеге асыру кезінде кәсіпкерлер міндетті түрде тәуекелдерге барады. Себебі, жалпы экономиканы басқарудың барлық деңгейінде белгілі-бір шешімдерді қабылдау процесі соңғы нәтижелердің белгісізділік жағдайында іске асырылатыны белгілі. Соған байланысты кәсіпкерлік қызметтің кез-келген түрін жүзеге асыру әртүрлі тәуекелдермен тығыз байланысты деп айта аламыз.

Әрбір инвестиция түрінің өзіне тән тәуекел деңгейі болады. Сондықтан да тәуекел мәнін түсіну үшін оның жіктелімін қарастырған жөн [1, 140 б.]. Қаржылық тәуекелдің 2 үлкен тобы бар: жүйелі тәуекелдер және жүйесіз тәуекелдер. Жүйелі тәуекелдерді жүйесіз тәуекелдерге қарағанда басқару қиын және мүмкін емес десек те болады.

Инвестициялау объектісінің тәуекелі негізінен эмитентке байланысты және эмитенттің бағалы қағаздары бойынша табысты төлеу мүмкіндігінің және табыстылығының дәрежесімен анықталады. Яғни, кездейсоқ сипаттағы оқиғаның болу ықтималдылығына байланысты және эмитенттің бағалы қағаздарына жұмсалған қаражаттың жоғалтуын білдіреді. Бұл тәуекел бірнеше тәуекел түрінен тұрады.

1. бизнес тәуекел - кәсіпорын қызметінің күтелетін нәтижесінен ауытқуға байланысты пайда болады. Бұл тәуекел эмитенттің қаржылық жағдайын талдау барысында анықталады және баланстың актив бөлігімен байланысты.

2. қаржылық тәуекел - эмитенттің өзінің жұмсаған қаржының нәтижесі бойынша пайда болады. Яғни, ол баланстың пассивін тиімді басқаруымен байланысты.

3. дивидендтерді төлемеу тәуекелі. Мұнда ірі акция иеленушілердің стратегиясына байланысты кішігірім үлестегі акция иеленушілердің табыс ала алмау қаупі туындауы мүмкін. Осыған сәйкес, акцияның басым бөлігін ұстау керек деген қағида орын алады.

4. стратегиялық тәуекел - яғни кәсіпорынның типіне байланысты. Кәсіпорын консервативті типте болуы мүмкін, онда ол пайданы, өнім сапасын көтеру және тұрақты клиенттермен байланысты үзбеуге мақсат қояды. Ал, кәсіпорын агрессивті типте болған жағдайда, онда ол өндірісті ұлғайту, жаңа технология мен өнімдерді игеру стратегиясын алдына қояды. Осыған сәйкес, әр типте өзіне қойған мақсатына жете алмау тәуекелі туындауы мүмкін. Агрессивті типтегі кәсіпорын жұмсалған қаражаттарды өтей алмау, ал консервативті кәсіпорын бәсеке қабілеттілігі төмендеу қаупі туындайды.

5. басқарушылық тәуекел - кәсіпорында басқаруды жүргізетін менеджерлердің квалификациясына байланысты. Осыған орай, бағалы қағаздар нарығында қызмет ететін субъектілерге өкілетті органнан сәйкесінше санатты алуға мәжбүрлейді.

6. өтімділік тәуекел - бағалы қағаз сапасын бағалаудың өзгерісіне қатысты бағалы қағаздарды сату кезінде капиталды жоғалту мүмкіндігіне байланысты. Яғни, өтімді емес

активтер жоғары табысты актив болып саналмайды, сондықтан да оны сату кезінде бағаны түсіруді қажет етеді.

7. несие тәуекелі - клиенттің несие қабілеттілігін алдын-ала талдау несие тәуекелін төмендетеді.

8. валюталық тәуекел - егер бағалы қағаздардың номиналы шетел валютасы болса, онда бұл тәуекел валюта бағамының өзгеру нәтижесінде пайда болады.

9. конверсияланатын тәуекел - облигацияларды немес артықшылығы бар акцияларды жай акцияларға алмастыру кезінде пайда болады.

Барлық қаржылық инвестициялар тәуекел және табыстылық жағынан әр түрлі болғандықтан, олардың сандық жағынан тиімді қалыптастыру жағдайында тәуекелдікті төмендете аламыз. Сондықтан инвестициялық портфельді диверсификациялау қағидасы пайда болды. Диверсификация (diversification) – бұл ағылшын сөзінен аударғанда әр түрлі дегенді білдіреді. Яғни, тәуекелді төмендету мақсатында капиталды әр түрлі бағыттарға бөлу болып табылады. «1 эмитенттің 10 акциясын сатып алғанша, 10 эмитенттің 1 акциясынан сатып алған дұрыс» - бұл диверсификацияның алтын ережесі [2, 93 б.]. Сондай-ақ, қаржылық құралдар объектісі бойынша әр түрлі болуы.

Диверсификация әдісі Қазақстанда мемлекет тарапынан тәуекелді төмендету мақсатында кеңінен қолданылады.

Мысалға, зейнетақы қорлардың жинақталған қаражаттарын орналастыру осы әдіске тіреледі. Олардың портфелі келесідей тігінен диверсификацияға сүйенеді:

1. ҚР мемлекеттік бағалы қағаздары - 15%-дан жоғары емес;
2. ҰБ және екінші деңгейдегі банктердің салымдары - 20%-дан жоғары емес;
3. Халықаралық қаржылық ұйымдардың бағалы қағаздары - 40%-дан жоғары емес;
4. Шет мемлекеттер эмитенттерінің бағалы қағаздары - 40%-дан жоғары емес;
5. ҚР мемлекеттік емес бағалы қағаздары - 50%-дан жоғары емес;
6. Шетел эмитенттердің бағалы қағаздары - 10-30%-дан жоғары емес.

Аталған шектеулерді немесе нормаларды капитады инвестициялау барысында зейнетақы қорлары ескереді.

Қаржылық тәжірибеде тәуекел мен белгісіздік түсініктерін айырмайды. Көбінесе, тәуекелді кездейсоқ жағымсыз оқиғалардың болуы салдарынан жоғалту ретінде анықтайды. Жоғалту объективтік, яғни сыртқы факторлардың әсерінен болуы мүмкін. Мысалға, ақшаның сатып алу қабілеттілігінің жоғалуы иеленушінің іс-әрекетіне байланыссыз. Бірақ, шығындар шешімді таңдау кезінде болады, сондықтан да тиімді шешімді қабылдау қажет. Қаржылық қызметтің бірқатар аяларында тәуекел белгілі бір келеңсіз жағдайдың болу ықтималдылығы деп түсінеді. Ықтималдылық жоғары болған сайын, тәуекел де жоғары болады. Осыған байланысты тәуекелді басқару негізінен мемлекеттік өкілеттілікке жатқызылуын талап етеді. Әсіресе, дамушы бағалы қағаздар нарығында мұның қажеттілігі жоғары [3, 98 б.]. Тәуекел деңгейі мен көлеміне қаржылық механизм арқылы әсер етуге болады. Мұндай әсер қаржылық менеджмент әдістері және ерекше стратегия арқылы жүргізіледі.

Акция активінің тәуекелділігін өлшеудің бірлігі ретінде өзгерістілік, волатильдік (volatility) кеңінен қолданылады. Өзгерістілік, волатильділік акция табыстылығының мүмкін мөлшерлеме диапазонымен және оларды алу ықтималдылығымен байланысты. Акция табыстылығының мүмкін мөлшерлеме диапазоны кең болған сайын, сонымен қатар экстремалдық мәндерді алу ықтималдылығы жоғары болған сайын, соғұрлым акцияның өзгеріс көрсеткіші жоғары болады. Нақты табыстылық болжамдалған көрсеткішінен не жоғары, не төмен болуы анық [2, 330 б.].

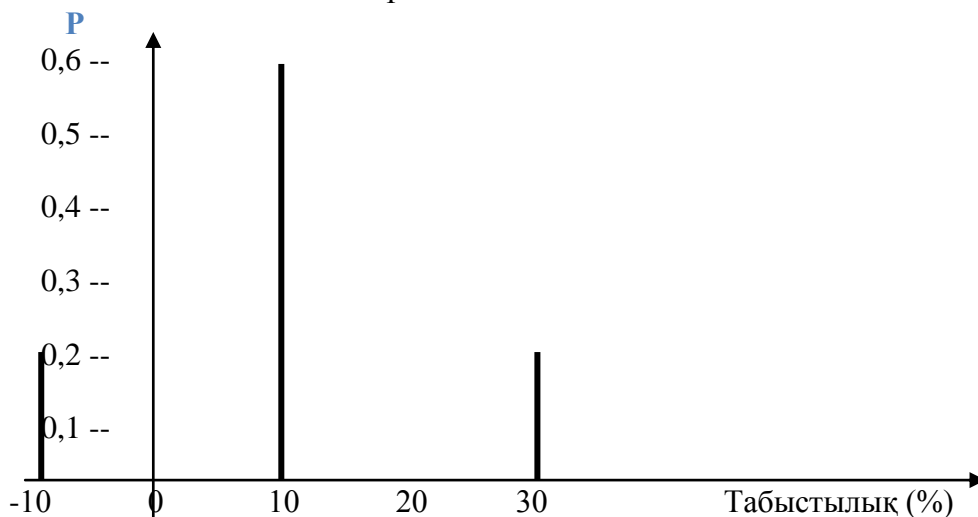
Өзгерістілік мәнін түсіну үшін, «Астана-Финанс» АҚ акциясының әр түрлі табыстылық деңгейінде алу ықтималдылығын бөлуін қарастырайық. Барлық мүмкін болар табыстылықтың дейгейлері нөлден (яғни табысты ала алмау) бірге (анықталған табыстылық міндетті түрде алынады) дейін сай болады.

Болашақта 10% табыстылықты міндетті түрде алу туралы мәлімет бар. Онда оны жетудің ықтималдылығы 1,0-ге тең. Енді, экономиканың жағдайына байланысты «Астана-Финанс»

АҚ акциялары әр түрлі табыстылық әкелетінін болжамдайық. Егер, келесі жылы экономикада өсу, сату мен пайданың жоғарлауы сипат алса, онда «Астана-Финанс» АҚ акциясының инвестициялық табыстылығы 30%-ға тең болады.

Ал, экономикада құлдырау кезеңінде акция ұстаушы табыстылық ала алмау қаупі туындайды. Бірақ, экономикалық жағдай өзгеріссіз қалса, онда нақты табыстылық 10%-ды құрайды. Әрбір жағдайдың ықтималдылығын болжау келесі суреттен байқауға болады.

«Астана-Финанс» АҚ акцияға ақша-қаражатты жұмсасақ, онда 10%-дық табыстылықты алуымыз мүмкін. Бұл ықтималдылық үш есе басқа табыстылық мәнін алу (-10% мен 30%) ықтималдылығынан асып түседі.

Сурет 1 – Табыстылық ықтималдылығын бөлу

Табыстылықтың күтілетін мөлшерлемесі (табыстылықтың орта шамасы) табыстылықты алу бойынша сәйкес ықтималдылыққа көбейту арқылы табыстылықтың барлық мүмкін болар мөлшерлемелерінің жиынтығы ретінде анықталады [4, 198 б.]:

$$E(r) = P_1r_1 + P_2r_2 + \dots + P_n r_n = \sum P_i r_i \quad (2)$$

Жоғарыдағы формуланы акция табыстылығын бағалауға қолдансақ, онда АҚ «Астана-Финанс» компания акциясының күтілетін табыстылық деңгейі 10 %-ға тең.

$$E(r) = 0,2 \cdot 30\% + 0,6 \cdot 10\% + 0,2 \cdot (-10\%) = 10\% \quad (3)$$

Жоғарыдағы формуланы акция табыстылығын бағалауға қолдансақ, онда АҚ «Астана-Финанс» компания акциясының күтілетін табыстылық деңгейі 10 %-ға тең.

Қорытындылай келе, қандай да болмасын инвестиция тәуекелмен байланысты. Әсіресе, бұл бағалы қағаздарға қатысты. Аталған көрсеткіштерді есептеу арқылы келесідей тұжырымдамаға келеміз:

Біріншіден, табыстылық жоғары болған сайын тәуекел де жоғары болады. Екіншіден, тәуекел дәрежесі тек компанияның қаржылық жағдайына ғана емес, сонымен қатар экономиканың жағдайына тура байланыста. Үшіншіден, акцияның нарықтық бағасын бағалауда оның ұсынған табыстылығын ескеру керек, себебі сұраныс факторы негізінен табыстылыққа емес, ал компанияның беделіне байланысты қалыптасады.

Әдебиеттер

1. Абдрахманова Г.Т. Принятие оптимальных решения в условиях риска и неопределенности. - Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2008. – 248с.

2. Шарп У., Александер Г., Бэйли Длс. Инвестиции / Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, - 2007. – 450 с.
3. Бочаров В.В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций. - М: Финансы и статистика, 2013г. - 144с.
4. Ван Хорн Дж. Основы управления финансами / Пер. с англ. Под ред И.И.Елисеевой. - М.: Финансы и статистика, - 2006. – 250 с.

МИКРОЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫНЫҢ ПӘНІ ЖӘНЕ РӨЛІ

Ақыбаева Ұ.

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

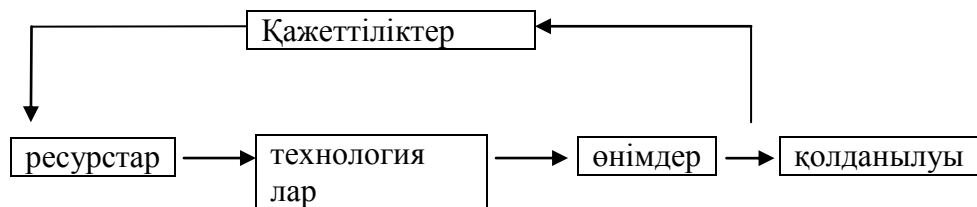
Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Қазақстан Республикасындағы экономика қандай болуы керек деген сұраққа бір ғана дұрыс жауап беруге болады. Ол әрине қуатты, экономикалық тиімді, жақсы ұйымдастырылған және озық менеджментпен басқарылатын болуы керек. Мейлінше қорыта айтылу керек болса – мемлекет экономикасы әлсіз емес, күшті болуы керек. Әрине, бұл жауапқа күмән туғызатын маман табылмайтыны ақиқат. Алайда, оған қандай жолмен қол жеткізуге болады дегендей сұрақтар түрлеріне мұндай біртұйынды жауап мүлде табылмайды. Бұл проблеманың өте күрделілігі және оның мемлекет үшін аса маңыздылығынан да , қуатты және экономикалық рентабельділігі жоғары экономикаға қол жеткізу жолдары дискуссиялық, яғни ғалымдардың мамандардың және экономикалық ғылым мен практиканың бірлесіп шешетін мәселесі болса керек. Бұрынғы Совет мемлекетінде, экономика ғылымының монополияның экономика дамуын тежейтіні ескерілмек түгілі, осындай ұйымдарды қаптатылуы, ғылымның ғылыми ұсыныстарының экономика практикасында орындалмауы да мүмкін екендігінің дәлелі болса керек.

Бұрынғы алып мемлекет Советтер Одағы күйрегеннен кейін, қоғамда нарықтық экономикаға бетбұрыс болған уақытта, нарықтық экономика туралы ешбір ақпарат болмағаны белгілі жағдаят. Жоғары оқу орындарындағы экономика факультеттерінде нарықтық экономика туралы оқулықтар қолданысқа еніп, мүлде жаңа ұғымдар қолданыла бастады. Солардың алғашқысы микроэкономика, макроэкономика т.б. ұғымдар болды.

Микроэкономика ғылымының негізін қалаушы ағылшын ғалымы Адам Смит болды. Адамзат қоғамында экономика практикасы көне дәуірден басталса да, оның теориясы 18 ғасырда ғана жасалуы кездейсоқ болмаса керек. Физика ғылымында И.Ньютон болмыс дүниеде табиғи тәртіп, заңдылық барын ашқаны секілді, Адам Смитте, он сегізінші ғасырға дейін түсініксіз болып келген экономика әлемінде де, адам санасына бағынбайтын, ерекше бір заңдылықтар, тәртіптіліктер барын алғаш рет ғылыми тұрғыда анықтап, нақты көрсетіп беруі, өмірге жаңа білім-ғылымды алып келді. Адам Смит экономикада «көрінбейтін қол»-дар адам санасынан тәуелсіз әрекет етеді және олардың тәртібін бұзу экономиканы баяулатып, немесе орындау – экономиканы гүлдендіретінін дәлелдеген. Шын мәнінде, дүниежүзілік экономика тарихы Адам Смиттің микроэкономикалық теория идеялары дұрыстығын дәлелдегені белгілі. Қорыта айтқанда,

микроэкономика – экономикалық теорияның негізгі бір бөлігі болып табылады. Микроэкономика теориясы адамдардың экономикалық іс-әрекетін зерттеп, олардың жалпы негізгі заңдылықтарын белгілейді. Адамдардың экономикалық іс-әрекеті өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталады және бұларды құрайтын: қажеттілік, ресурстар, технология, өнімдер және оларды пайдалану бір-бірімен тығыз байланысты болады. Бұлардың өзара байланысын төмендегі сызбадан көреміз.

Бұдан мынадай экономикалық проблемалар туындайды.

«Қажеттілік» бойынша – не өндіреміз?

«Ресурстар және технология» бойынша – қалай өндіреміз?

«Өнімдер және қолданылулар» бойынша – кім үшін өндіреміз?

Адамдардың экономикалық іс-әрекеті белгілі нақты экономикалық тәртіппен жүріп отырады. Олар адамдардың арасындағы өзара әр түрлі байланысына тәуелді болады және белгілі нысандарда жүзеге асырылатын экономикалық тәртіптің шарты болып есептеледі. Мұндай өзара байланыстар мен қарым-қатынастар қайталанып отырады әрі тұрақты болады және экономикалық тәртіптің тәсілі, нормасы, ережесі болып өздеріне сәйкес институттар мен қоғамдық құрылымдарда бекітіледі. Мұндай институттар мен олардың құрылымдары белгілі әлеуметтік жүйеге негізделіп, экономикалық іс-әрекет пен экономикалық тәртіптерге толықтай әсер етеді. Әрине, нақты зерттеу мәселесіне және экономикалық теорияның белгілі бағыттарына байланысты оларды талдау әр-түрлі деңгейде болады. Дегенмен де *нарық, меншік, мемлекет* сияқты негізгі институттарды ескермесе болмайды.

Сонымен, адамдардың экономикалық іс-әрекеттерін, оларды жүргізу барысында пайда болатын және өздеріне сәйкес институттар мен олардың жүйелерінде шешілетін жалпы экономикалық проблемаларды микроэкономиканың зерттеу объектісі деп атаймыз.

Және экономикалық субъектілер, экономикалық игіліктер және экономикалық іс-әрекеттер (қызметтер) микроэкономика ғылымының негізгі пәні болып табылады.

Микроэкономика ғылымы мынандай методологиялық қағидаларға сүйенеді:

1. шектелген экономикалық ресурстар таңдау немесе тапшылық проблемасын туғызу;
2. микроэкономикалық құбылыстар себеп-салдарлы байланыстардан тұрады;
3. адамдардың іс-әрекеттерін қабылдайтын шешімдерін алдын-ала анықтау мүмкін емес, бірақ олар болжау жасауға болады;
4. логиканың көмегімен болжауларға сүйене отырып, әр-түрлі тұжырымдар жасалады;
5. жасалған тұжырымдар практиканың көмегімен тексеріледі.

Осы методологиялық қағидаларға сүйене отырып, экономистер микроэкономикалық теориялар немесе модельдер құрастырады. Жеке дербес қабылданған шешімдер мен таңдаулардың себеп-салдарлы байланыстарын сипаттау, олардың түпкі мәнін ашу теорияға жатады. Теория мәселені мазмұнды түсінуге мүмкіндік береді. Микроэкономикалық теориялар туындайтын тұжырымдарды алу үшін модельдер қолданылады.

Микроэкономикалық модель – жеңілдетілген теория. Микроэкономикалық моделдерде себеп-салдарлы байланыстардың жеке бөліктері қарапайым түрде зерттеледі. Экономикалық модельдердің көмегімен экономикалық субъектілердің шешіміне әсер ететін өзгермелер анықталады. Моделдерді құрастыруға дейін мәні белгілі өзгермелерді экзогенді, ал моделдің көмегімен анықталған өзгермелерді эндогенді дейді.

Моделдің негізгі мақсаты экзогенді өзгермелердің эндогенді өзгермелерге қалай әсер ететінін анықтай отырып, зерттелген себеп-салдарлы байланыстардан қорытынды жасау.

Әдебиет

1. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. Экономика, 2003.
2. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. М.: Дело, 2001
3. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. «Экономика», Қаз ЭУ, 2002 ж..
4. Мухамедиев Б.М. Микроэкономика, Алматы: Қазақ университеті, 2001 ж.

5. Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А., Тастандиева Н.Б. «Микроэкономика және макроэкономика терминдерінің түсіндірме сөздігі». Алматы, 2003 ж.

НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ПОЛНОГО ЦИКЛА И РАСШИРЕНИЯ ИХ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Ахметжанов А.А.

Научный руководитель: Ахмедьяров Е.А., магистр экономики, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
akhmetzhanov@iname.com

Сельское хозяйство является поставщиком сырья для многих отраслей промышленности и главным производителем продуктов питания. Эти функции сохраняются за ним и в обозримом будущем, несмотря на стремительный научно-технический прогресс. Скорее, наоборот, по мере роста народонаселения роль и значение сельского хозяйства, особенно в производстве продуктов питания, будут возрастать.

Уровень сельскохозяйственного производства в значительной мере определяет состояние национальной экономики. Как правило, индустриально развитые и экономически крепкие государства имеют хорошо развитое сельское хозяйство. В настоящее время в нашей стране две трети потребления населения удовлетворяется за счет сельскохозяйственного производства. Половина продукции сельского хозяйства идет на снабжение сырьем ряда важнейших отраслей промышленности, прежде всего легкой и пищевой (семена масличных культур, растительные волокна, сахарная свекла и т. д.). [1, с.12]

В Республике Казахстан имеются все условия, необходимые для развития сельского хозяйства. Площадь сельхозугодий в РК составляет 215 миллионов гектаров, что составляет более 4% мировых ресурсов. Наряду с Австралией и Канадой, Казахстан занимает ведущее место в мире по наличию пахотных земель в расчете на одного жителя.

Как отметил Президент страны, разнообразие климатических зон и почва позволяют нашему государству быть конкурентоспособной по самым разным направлениям: в производстве пшеницы, риса, масличных, кормовых культур, мясомолочной продукции.

Существует объективная необходимость в том, что в сельскохозяйственную отрасль Казахстана необходимо привлекать иностранные агрокомпании полного цикла, которые занимаются как скотоводством, зерном, выращиванием овощей, так и последующей их переработкой. Здесь идет речь о структурной перестройке, нужно привлекать мировые агрокомпании полного цикла. Страна, шаг за шагом, взяла курс, но до сих пор точно не известно, будет ли реальная поддержка, должны быть реальные средства выделяемые сельскому хозяйству, но выделенных средств на данный момент недостаточно.

Однако, стоит отметить и то, что этот процесс не только трудоемкий, но затратный по времени: там скот умер, там воды нехватка, вот и отсеиваются постепенно неэффективные хозяйства, а потом, те, кто остались, будут стартапами, и они и получают субсидии. [2]

Если всё же в отрасли сельского хозяйства в Республике выберут указанный путь индустриально-инновационного развития и структурной перестройки, то имеющиеся мощности позволят не только полностью удовлетворить спрос внутреннего рынка на сельхозпродукцию, но и выйти на экспорт.

В Казахстане, например, имеются огромные мощности, чтобы выращивать сою – продукт, так необходимый нашему ближайшему соседу Китаю. Мы легко могли бы снабжать ею Китай и это лишь один из примеров.

И действительно, из вводного курса экономики и менеджмента в АПК известно, что обработка произведенного сырья в готовый продукт положительно выразится в обеспечении продовольственных потребностей населения, а также оставляет добавочную стоимость обработки сырья внутри экономики страны. Отсюда и вытекает, что стимулирование

фермерских хозяйств к созданию сельхозпредприятий полного цикла – должно стать первоочередной задачей государства.

Так же нельзя не отметить и животноводческий сектор сельского хозяйства, т.к. он оставляет желать лучшего. Доказательством неудовлетворительной ситуации в молочной отрасли может служить тот факт, что молоко и производную продукцию завозят из Кыргызстана, а в нашей стране за последние пять лет среднее производство молочной продукции составило лишь пять миллионов тонн.

Отсюда становится ясно, что так же необходимы субсидии или привлечение иностранных вливаний на увеличение поголовья скота, причём не просто в 2-3, а в 5 и более раз – дабы производить животноводческую продукцию в необходимых объёмах с запасом и возможным экспортом в другие страны.

Сейчас в сельском хозяйстве нужно действовать по программе индустриально-инновационного развития, т.е. что бы хозяйства помимо введения полного цикла обработки произведенных культур, так же начали возвращать кормовые культуры в больших объёмах и развивать и собственные животноводческие фермы. Только так можно увеличить поголовье скота в Казахстане. Если вспомнить советское время, то, что мы производили – мы кормили скоту, мы хотели довести поголовье до 50 миллионов голов. Были построены комплексы по производству говядины, свинины, баранины. Сейчас поголовье скота сократилось, зерна вроде хватает, потому мы и осуществляем его продажу. Но у нас не хватает зерна на корм скота, чтобы его размножить. Казахстану необходимо повысить поголовье крупного рогатого скота до 18 миллионов, мелкого – до 50 миллионов. [3, с. 29]

Правда с увеличением объёмов возвращаемых культур так же появляется дополнительная проблема – нехватка мест для хранения. Далеко за примером ходить не надо, не редки года, когда от больших объёмов урожая элеваторы и хранилища просто не справлялись с этим потоком, и зерно часто оставалось на поле. Поэтому неразрывно с увеличением объёмов урожая, будет необходимо выделять субсидии и на строительство дополнительных элеваторов и ХПП для того, чтобы справляться с любыми объёмами продукции.

Ещё одной проблемой в сельском хозяйстве нашей страны является нехватка квалифицированных кадров в данном секторе, т.к. сейчас процент сельского населения стремительно падает, а оставшиеся кадры либо имеют недостаточную квалификацию, либо и вовсе её лишены. Поэтому, подготовка и привлечение молодых квалифицированных специалистов для работы в сельской местности – так же является одной из главных составляющих положительного развития данной отрасли в целом.

И именно все эти составляющие в купе, в конечном итоге и привели к тому, что импорт сельхозпродукции в РК за последние пять лет вырос на 45%. Внимание ответственных лиц на это обратил Глава государства в ходе заседания Совета иностранных инвесторов. Президент отметил, что казахстанским производителям необходимо увеличить выпуск своих продуктов.

Таким образом, можно выделить несколько моментов: во-первых – это необходимость создания сельхозпредприятий полного цикла, во-вторых – необходимо стимулировать зерновые хозяйства к заинтересованности в создании и животноводческих хозяйств наряду со своим основным производством. Именно это в конце концов и даст необходимый положительный эффект в данной отрасли.

Литература

1. Николай Латышев, к.с.-х.н. Сельскохозяйственный журнал «Аграрный сектор» №1 (33) – март 2017. – 148 с.
2. Интервью экономического аналитика Валихана Тулешова в программе «Деловое время» телеканала «Алматы», 2017 г.
3. Журнал «Эксперт Казахстан» №3 (571) – 20 февраля–6 марта 2017 г. – 85

ПЛАНИРОВАНИЕ ПЕРСОНАЛА НА ПРЕДПРИЯТИИ

Байгенжина А., Кожажулов Д.

Научный руководитель: Жетписбаев А.Т., старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
zhetpisbaev.argyn@mail.ru

Планирование персонала на примере салона красоты. Для открывающейся салона красоты подбор сотрудников очень важен, ведь от него может зависеть весь успех предприятия. Организация персонала салона красоты требует наличия в штате следующих сотрудников:

управляющий (директор) – 1 чел.

администратор – 1 чел. (В обязанности которого входит: прием заказов и координация работы остальных членов команды)

парикмахеры универсалы – 4 чел. (2 чел. на обслуживание женского зала, 2 чел. в мужской зал).

мастера маникюра – 2 чел.

makeup-мастер -2 чел.

уборщика(цы) – 1 чел.

Требования к персоналу обязательно наличие профессиональной подготовки, подтвержденной дипломом, наличие санитарной книжки и возраст не менее 18 лет. Образовательный курс не менее 1040 очных учебных часов.

Работа с мастерами будет осуществляться на основе трудового договора, который будет обязывать их отработать определенный срок. Цель этого договора – избежать текучести кадров.

Каждый год мастера будут проходить курсы повышения квалификации персонала, участвовать на выставках, конкурсах, печататься в журналах т.к. Индустрия красоты не стоит на месте и необходимо следить за новыми тенденциями и технологиями. Также это способствует увеличению опыта работы и получению дополнительных навыков.

Управляющий парикмахерской с совмещением работы бухгалтера, осуществляющий закупки материала, оборудования, инвентаря и хозяйственных материалов. Иначе говоря, управляющий директор и хозяйственник, ведущий всю финансовую отчетность. Данные виды работы может исполнять один человек в нашем случае с небольшим салоном.

Нужно отметить, что конкуренция в данной сфере была всегда. Если салон имеет хорошую рекламу, опытных мастеров и полный спектр услуг, то он всегда будет приносить хорошую прибыль (даже на начальном этапе).

График работы: посменный, через день (10-12 часов).

Средняя численность посетителей за день (смену) на одного мастера – 8 человек.

Средняя сумма дохода (на 1 чел.) – 3000 тг.

В итоге, за один день (смену) мастер, в среднем, приносит доход на сумму 24000 тг. Оплата труда мастера – 40% от его ежедневной выручки. Важно не снижать доход мастеру-парикмахеру, иначе он может договориться с клиентами о работе на дому.

Работа с мастером маникюра и makeup мастера также осуществляется на договоре, в котором указывается срок работы и оплаты за отработанное время. Оплата труда мастера маникюра и makeup мастера составит 30% от прибыли, т.к. оборудование и материалы являются собственностью салона. Мастер маникюра в день может принимать по 4-5 человека. Стоимость услуг, в среднем, составляет 2500тг.

Makeup мастер (визажист) в день принимает по 5-6 человек, время на обслуживание одного человека – 1-1,5 часа.

Итого по плану для салона красоты необходимо:

Директор – 1 чел.

Администратор – 1 чел.

Парикмахеры универсалы – 4 чел.

Мастера маникюра – 2 чел.

Makeup-мастер -2 чел.

Уборщика(цы) – 1 чел

Итого 11 человек. Если умножить на 2 смены, то требуется еще 10 человек. Всего получится 21 человек.

В среднем заработок для 21 человек *120000 тенге=2520 тыс. тенге. Если учитывать прибыль и аренду, то эту сумму можно умножить, хотя бы на 1,75 раз. Итого получим доход салона красоты $2640 \cdot 1,75 = 4410$ тыс. тенге должен быть. 4410 тыс. тенге: 3000 тенге стоимость в среднем услуг получим количество клиентов которых нужно обслужить=1470. А в день должны обслужить $1470:30=49$ клиента. Если 49 клиента разделить на 10 час продолжительность дневной работы, то получим 5 клиента в час. Здесь мы видим интенсивность работы салона красоты, но если учитывать выходные и праздничные дни, то интенсивность еще возрастет. В выходные и праздничные дни интенсивность может возрасти в 2 раза, а в остальные дни она может упасть столько же. Поэтому персонал должен быть готовым к интенсивным работам. Поэтому необходимо строже подходить к персоналу и координировать работу салона красоты, иначе наши клиенты могут уйти в другие салоны.

Литература

- 1.П.П. Табурчак. Экономика предприятия, учебник, Ростов-на-Дону. Феникс, 2002
- 2.О.И. Волков. Экономика предприятия, учебник, Москва. Инфра-М, 2000
- 3.В.К. Склярченко. Экономика предприятия, учебник, Москва. Инфра-М, 2008
- 4.И.В. Сергеев. Экономика организаций (предприятий), учебник, Москва, проспект, 2005

КЛАССИФИКАЦИЯ КОНКУРЕНТНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ ОБЪЕКТОВ

Баймулдина Г.Н

Научный руководитель: Акжанова Г.А., магистр менеджмента

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Gulzira_abd@mail.ru

Конкурентное преимущество (Competitive advantage) — это система, обладающая какой-либо эксклюзивной ценностью, дающей ей превосходство над конкурентами в экономической, технической и организационной сферах деятельности, возможность более эффективно распоряжаться имеющимися ресурсами.[3; с.72]

Согласно канонической теории М. Портера, конкурентное преимущество на рынке возникает на основе предоставления потребителям продукции, дающей большую ценность за ту же стоимость (дифференциация), или предоставления равной ценности, но за меньшую стоимость (низкие издержки). [2]

Исследованием конкурентных преимуществ объектов занимались М. Портер, Ж.-Ж. Ламбен и многие другие. М. Портер конкурентные преимущества подразделяет на пять видов:

1. Новые технологии.
  2. Новые или изменившиеся запросы покупателей.
  3. Появление нового сегмента отрасли, как правило, за счет освоения новой продукции.
  4. Изменение стоимости или наличия компонентов производства (рабочая сила, сырье, материалы, энергия, транспорт, связь, оборудование и т.п.)
  5. Изменение правительственного регулирования, в таких областях, как стандарты, охрана окружающей среды, таможенная и налоговая системы, торговые ограничения и т.п.
- По М. Портеру конкурентное преимущество подразделяет на основные и развитые факторы. К основным факторам относятся природные ресурсы, климатические условия, географическое положение страны и т.п.

К развитым факторам относятся современная инфраструктура обмена информацией на цифровой основе, исследовательские центры университетов и т.п. [1]

Основная задача любого предприятия - это быть лучше, чем конкретные конкуренты, выступающие с данным предприятием на одном рынке. На основе анализа различных подходов к классификации конкурентных преимуществ разных объектов можно осуществить по следующим признакам:

- 1) по отношению к системе;
- 2) по сферам возникновения преимущества;
- 3) по содержанию фактора преимущества;
- 4) по времени реализации преимущества;
- 5) по месту реализации преимущества;
- 6) по виду получаемого конечного результата. [3; с.74]

Таблица 1. Классификация конкурентных преимуществ объектов

Признак классификации	Виды преимуществ	Примеры преимуществ
1. Отношение к системе (организации, стране и т.п.)	1.1. Внешние (по отношению к системе)	Благоприятный климат страны. Качественная инфраструктура региона, в котором расположена организация. Стабильная политическая система страны. Современная информационная сеть страны
	1.2. Внутренние (в системе)	Принятые обществом ценности организации. Модульная автоматизированная технология. Квалифицированные кадры организации
2. Сфера возникновения преимуществ	2.1. Природно-климатические	Страна, богатая природными ресурсами. Экономически выгодное географическое положение страны. Умеренно-континентальный климат
	2.2. Политические	Устоявшиеся рыночные отношения в стране. Стабильность политической ситуации в стране. Оглаженная законодательная система в стране. Низкий уровень общей преступности в стране
	2.3. Технологическое	Высокий удельный вес прогрессивного оборудования в организации, отрасли, стране. Высокий уровень автоматизации производства и управления. Низкий уровень износа основных производственных фондов. Высокий уровень новых информационных технологий на основе электронизации. Высокий удельный вес патентов страны в мировом сообществе. Мобильность технологий
	2.4. Культурные	Ценности страны, организации, ориентированные на духовное развитие личности. Высокая организационная культура. Наличие в стране культурных ценностей мирового масштаба

	2.5. Экономические	<p>Устойчивая налоговая система.</p> <p>Устойчивая система государственного регулирования экономики.</p> <p>Применение в организации методов моделирования и исследования операций.</p> <p>Наличие в организации отлаженной системы менеджмента.</p> <p>Наличие стратегии обеспечения экономической безопасности страны.</p> <p>Качественная кредитно-финансовая система страны.</p> <p>Высокая квалификация кадров.</p> <p>Достаточное финансирование НИОКР и образования.</p> <p>Приоритет в стратегиях будущих интересов</p>
3. Содержание фактора преимущества	3.1. Качество товара (услуги и т.п.)	<p>Известная в мире торговая марка.</p> <p>Высокая надежность объекта.</p> <p>Красивый и современный дизайн.</p> <p>Комфортность.</p> <p>Оптимальная производительность (скорость, мощность и т.п.)</p>
	3.2. Цена товара	<p>Низкие издержки производства за счет использования эффекта масштаба.</p> <p>Высокий уровень унификации.</p> <p>Безотходная технология.</p> <p>Высокая конкуренция у поставщиков.</p> <p>Наличие товаров-заменителей для потребителей товара организации.</p> <p>Высокий уровень конкуренции у изготовителей данного товара</p>
	3.3. Затраты у потребителя товара	<p>Меньший по сравнению с конкурентами удельный расход ресурсов на эксплуатацию товара.</p> <p>Высокая ремонтпригодность товара.</p> <p>Автоматизированная система учета отказов и затрат у потребителя</p>
	3.4. Качество сервиса товара	<p>Высокий уровень конкуренции у изготовителей данного товара.</p> <p>Качественная упаковка товара.</p> <p>Надежный имидж изготовителя.</p> <p>Обоснованные гарантии в сопроводительной документации.</p> <p>Наличие станции (предприятия и т.п.) гарантийного и послепродажного обслуживания товара.</p> <p>Качественная инфраструктура рынка</p>
4. Метод или средство получения преимуществ	4.1. По наследству (объективно)	<p>Природные ресурсы страны.</p> <p>Известная торговая марка товара</p>
	4.2. Обучение	<p>Квалифицированные специалисты по отдельным направлениям и отраслям науки и практики.</p> <p>Изобретатели</p>

	4.5. Внедрение новшеств (инновации)	Создание товаров на основе патентов. Внедрение патентованной новой технологии. Внедрение ноу-хау в области менеджмента. Освоение нового рынка. Внедрение новой технологии в области рекламы товара
	4.4. Перемещение	Переезд индивидуума в район (город) с развитой инфраструктурой. Перемещение организации в район с хорошим климатом и дешевыми трудовыми ресурсами
5. Место реализации преимущества	5.1. Рабочее место	Система "канбан" (точно в срок). Научная организация труда. Автоматизированное рабочее место конструктора
	5.2. Организация	Система менеджмента, ориентированная на достижение конкурентоспособности. Высокая конкуренция на "входе" организации. Системы автоматизированного проектирования (САПР)
	5.3. Регион	Качественная производственная инфраструктура региона. Экологичность региона. Устойчивая кредитно-финансовая система в регионе
	5.4. Отрасль	Высокая конкуренция в отрасли. Вертикальная и горизонтальная интеграция в отрасли. Наличие отраслевого центра научно-технической информации. Наличие отраслевого патентного фонда
	5.5. Страна	Действие государственной программы повышения конкурентоспособности страны. Наличие стратегических (на 15-20 лет) программ развития отдельных сфер и страны в целом
	5.6. Мировое сообщество	Высокий уровень унификации и стандартизации разных сфер деятельности. Защита прав человека. Интеграция и кооперирование. Взаимопомощь стран
6. Время (продолжительность) реализации преимущества	6.1. Стратегические факторы преимущества	Применение опережающей базы сравнения при планировании обновления товара на пятилетний период. Повышение квалификации кадров. Развитие НИОКР. Новые модульные технологии. Экономическая политика, ориентированная на экспорт
	6.2. Тактические факторы преимущества	Современная система рекламы. Эффективная система мотивации труда. Соблюдение графика ремонта оборудования. Заемствование у конкурентов ноу-хау в области менеджмента

7. Вид получаемого эффекта от реализации преимущества	7.1. Научно-технический	Получение патента. Увеличение удельного веса прогрессивных технологических процессов. Освоение новых информационных технологий
	7.2. Экологический	Уменьшение выбросов в атмосферу, почву, воду вредных компонентов. Уменьшение отходов производства. Повышение эргономичности производства. Улучшение экологичности выпускаемых товаров
	7.3. Социальный	Прирост добавленной стоимости (прибыли) на одного работника по сравнению с конкурентами. Повышение безопасности труда. Улучшение условий труда и отдыха. Увеличение продолжительности жизни работников (жителей). Повышение уровня образованности работников
	7.4. Экономический	Прирост объема продаж. Прирост удельной прибыли. Сокращение срока окупаемости инвестиций. Повышение производительности труда. Ускорение оборачиваемости оборотных средств (капитала). Увеличение удельного веса товаров, конкурентоспособных в промышленно развитых странах

Для автоматизации процесса поиска и изучения конкурентных преимуществ рекомендуется их кодировать.[3; с.74]

Исходя из этого, для того чтобы быть конкурентоспособным на рынке любое предприятие должно иметь ряд преимуществ, благодаря которым оно пользовалось бы успехом на рынке и большим предпочтением у покупателя.

Литература

1. <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/konkurentnye-preimushchestva.html>
2. <http://www.e-xecutive.ru>
3. Фатхутдинов Р.А.. Стратегический маркетинг: Учебник. 2000, стр. 71-7

ҚАЗАҚСТАННЫҢ НЕГІЗГІ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН ТАЛДАУ

Бейсембаева А. Т.

Ғылыми жетекші: Кажатова Г.Н., менеджмент магистрі

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Gulka.84@mail.ru

Макроэкономика экономиканы бір үлкен бүтін құбылыс ретінде қарастыратын ғылым. Ол экономикадағы іс-әрекеттерді біріктіріп жалпылай қарастырады. Белгілі бір уақыт аралығында кейбір фирмалар өндірген өнімдеріне бағаны өсіреді, кейде төмендетеді. Бағаның жиынтық өзгерісін талдау кезінде зерттеушілер көптеген баға өзгерістерінің ішінен орташасын алады. Бағаның экономикадағы жиынтық динамикасын өлшеу үшін баға индексі қолданылады. Макроэкономиканың негізгі мақсаты жеке фирмалар мен жұмысшылардың

дамуын қарастыру емес, экономиканың жиынтық беталысын талдаудан тұрады. Макроэкономикадағы жалпы ұлттық өнім, қор жинағының нормасы, тұтыну баға индексі, инфляция деңгейі, жұмыссыздық деңгейі және өндіріс көлемінің өзгеру қарқындылығы секілді көрсеткіштер экономиканың бір бөлек элементін ғана қарастырмайды, олар экономиканың дамуының беталысын зерттеуге мүмкіндік береді. Макроэкономика ғаламдық мәселелерді де зерттейді. Белгілі бір уақыт аралығында ұлттық экономиканың байлығы өсті ме, әлде кеміді ме? Қарастырып отырған мемлекеттегі халықтың қор жинағының мөлшері қан-дай? Неге кейбір мемлекеттерде инфляция бар, ал тағы біреулерінде ол жоқ? Міне, осындай және тағы басқа да сұрақтарға макроэкономика жауап береді.

Экономикалық өсу халық санының артуы және техникалық прогресс сияқты салыстырмалы тұрақты факторлар әсерінің нәтижесі болып табылады. Осы факторлардың ұзақ мерзімдегі динамикасы әлуетті өндіріс көлемінің динамикасын анықтайды. Ал қысқа мерзімде экономика осы негізгі траекториядан ауытқып отырады. Сол себепті тұрақты экономикалық өсуді қамтамасыз ету үшін осы циклдік толқуларды басқарып отыру қажет. Ресурстардың толық пайдаланылуы және экономиканың инфляциясыз өсуі мақсатында экономикалық циклдерді басқару макроэкономикалық саясат арқылы жүзеге асырылады. Макроэкономикалық саясат бюджет-салық немесе қазыналық және ақша-несие немесе монетарлық саясаттан тұрады. Бюджет-салық саясаты сыртқы саудада, тек қана үкімет арқылы, ал ақша-несие саясаты Орталық банк арқылы жүзеге асырылады. Осы қазыналық, монетарлық саясаттардың көмегімен мемлекет ішкі және сыртқы макроэкономикалық тұрақтылық орнатуға және оны ұстап тұруға тырысады. Кез келген мемлекет экономикасы үшін макроэкономикалық саясатын қатесіз анықтау, оны таңдалған бағытта дұрыс жүргізу ең өзекті де басты мәселе болып табылады. Макроэкономика теориясының негізі ретінде микроэкономика теориясы пайдаланылады. Микроэкономика пәні — үй шаруашылықтары мен фирмалардың берілген экономикалық шарттарда шешім қабылдау және сол "берілген" шарттарды өзара қызметтері арқылы қалыптастыру механизмдері болып табылады. Микроэкономикада тұтынушылардың табысы тек берілген өлшем ретінде қарастырылады да, негізгі назар үй шаруашылықтарының шығындары әр түрлі тауарлар мен қызметтер арасында бөлінуіне аударылады. Экономикалық үлгі экономикалық айнымалылардың арасында байланыстар орнатуға қажетті алғы-шарттардан тұрады. Үлгі қисынның (логиканың), гра-фиктің және математиканың көмегімен құрылған теориялардан белгілі бір қорытынды алуға пайдаланылады, ол өз кезегінде теория түсіндіруге тырысатын құбылыстардағы алғышарттардың салдарын анықтауға мүмкіндік береді. Сөйтіп, үлгіні экономикалық шарттардың өзгеруі және сатып алынатын игіліктердің құны мен көлеміне қандай өзгерістер енгізетінін анықтау, жорамалдау үшін пайдаланамыз.

Тауарлар және игіліктер нарығындағы тепе-теңдік жағдайын сипаттаудың екі түрлі әдісі бар. Бірінші — кейде ол макроэкономикада неоклассикалық көзқарас деп аталады — баға нарықты тепе-теңдік жағдайға әкелетін құрал деп жорамалданады. Мұнда "баға" деп тауарлар мен игіліктер деңгейлерінің ақшалай бірлікте көрсетілуі ғана емес, сонымен қатар пайыздық мөлшерлеме, нақты еңбекақы қарастырылады, осындай жағдайда нақты және ақша секторлары бір-біріне ықпалын тигізбейді. Екінші — белгілі бір уақыт аралығында кейбір бағалар өзгеруге бейім емес, мұндай жағдайда тепе-теңдік жұмысбастылық көлемі есебінен және жалпы ішкі өнім көлемінен мүмкін болады. Бұл осы көзқарасты сынаған Дж. Кейнс атымен кепнстік көзқарас деп аталады. Екінші көзқарасты жақтаушылар пайымдаудың басқа жолын ұсынады. Оларда кейбір баға аз өзгермелі (белгілі бір уақыт аралығында) дегенге жол беріледі. Бұл жағдайда тепе-теңдік айырбасталатын көлем — тауарлар мен қызмет көрсету (ЖҮӨ) және жұмысбастылық көлемі есебінен орнайды. Статистика әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен процестерге статистикалық зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде қоғамдық ғылымның негізгі қағидалары мен заңдылықтарына, яғни құбылыстарды танып білудің диалектикалық әдісіне сүйенеді. Бірақ, басқа ғылымдар сияқты

статистиканың да өзіне тән ерекшеліктері мен зерттеу әдістері бар. Ол әдістер өздерінің қолданылуына және бірінен соң бірінің жалғасып келуіне қарай үш сатыға бөлінеді. Олар мыналар:

- 1) статистикалық бақылау, яғни бастапқы мәліметтерді жинау;
- 2) жиналған мәліметтерді өздеріне тән ерекшелігіне қарай топтау, өңдеу және жинақтау;
- 3) жинақталған, өңделген мәліметтерге талдау және қорытынды жасау. Осы көрсетілген әдістер жиынтығын статистикалық әдістемелер немесе зерттеу кезеңдері деп атаймыз. Статистикалық бақылау - статистикалық зерттеудің бастапқы сатысы. Мұнда әлеуметтік-экономикалық құбылыстар мен процестер туралы жаппай мәліметтер алдын-ала жасалған бағдарлама бойынша жиналады. Статистикалық бақылаудың негізгі мақсаты қоғамдық құбылыстардың, өзгеруіне әсерін тигізген әрбір фактыны өздеріне тән белгісіне қарай анықтау және нақты шындықтың толық қамтылуын, анық та, дәл, нақты, әрі керекті мәліметтерді жинау. Статистикалық бақылау әрқашанда кең көлемді, толық жүргізіледі. Демек, бақылау кезінде жиналған мәліметтер неғұрлым көп болатын болса, көрсеткіштер соғұрлым толық және айқын болып келеді. Бұл - статистиканың үлкен сандар заңы қолдануы деген сөз. Мысалы, А. қаласында туған балалардың арасында ұлдарға қарағанда, қыздардың саны көп болды делік, ал бүкіл Қазақстанға шаққанда бұл көрсеткіште өмірге жаңадан келген 100 қыз балаға 106 ұлдан келді. А. қаласымен салыстырғанда республика бойынша жинақтаған мәліметіміз дұрыс. Дегенмен, статистикалық бақылау жүргізу кезінде кездейсоқ қателер болмай қоймайды. Алайда, олар математикалық статистика арқылы, яғни ықтималдықтар теориясы бойынша анықталады. Статистикалық көрсеткіштерді топтау, өңдеу және жинақтау. Бұл - статистикалық зерттеудің екінші сатысы болып саналады. Осы әдісті қолдану кезінде статистикалық бақылау арқылы жиналған мәліметтер өздеріне тән жекелеген белгілері бойынша біртекті топтарға және іштей жіктерге бөлінеді. Бірақ, олардың әрқайсысы статистикалық жеке көрсеткіштер жүйесіне сай сипатталады. Сондықтан, зерттеудің бұл кезеңінде қоғамдық құбылыстар мен процестердің топтық көрсетім айырмашылығы анықталады және талдау, қорытынды жасау үшін сандық көрсеткіштері есептеледі.

Статистикалық көрсеткіштерді талдау және қорытындылау. Бұл статистикалық зерттеудің, соңы, яғни үшінші сатысы. Мұнда жинақталған, топталған, өңделген статистикалық көрсеткіштер біртектес топтық белгілері бойынша жеке қарастырылады. Олардың бір-бірімен байланысы анықталады. Сондай-ақ қорытындылаушы көрсеткіштер орташа, қатысты шамалар немесе өсіңкілік қатарлар, индекстік әдістер арқылы есептеледі. Олар статистикалық кестемен көрсетіледі немесе график арқылы бейнеленеді. Сонымен, статистикалық мәліметтерге талдау жасау деп жинақталған, топтастырылған, өңделген көрсеткіштерді салыстыру, қорытындылау және солар арқылы ғылыми тұжырымдамалар мен ұсыныстар жасауды айтады.

Жоғарыда көрсетілген статистикалық зерттеудің бұл үш сатысы арасында қолданысына қарай өзара айырмашылығы бар. Бірақ, олар бірінен-бірі бөлінбейді. Мысалы, бақылаусыз топтау болмайды, ал топтаусыз талдау немесе қорытынды жасалынбайды. Демек, статистикалық зерттеудің бұл үш сатысы бір-бірімен тығыз байланысты. Соған орай оларды әр түрлі мамандар жүргізеді.

Әдебиеттер

1. Жалпы экономикалық теория. Шеденов Ө.К. Сағындықов Е.Н, Жүнісов Б.А. т.б. Ақтөбе: 2004
2. Экономикалық теория негіздері: Оқулық. Мәуленов С.С., Бекмолдин С.Қ., Құдайбергенов Е.Қ., Алматы.: Экономика, - 2004
3. Мамыров Н.К., Тілеужанов М.Ә., Макроэкономика: Оқулық, - Алматы: Экономика, 2003.- 432 б.

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ МЕН ДАМУ СТРАТЕГИЯСЫ.

Есекеева А.

Ғылыми жетекші: Джакупова А.Н., аға оқытушы, менеджмент магистрі
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
aimgul.djakupova@mail.ru

Қазіргі уақытта еліміз биік белесті бағындыру қарсаңында елдің дамуы бағытын анықтайтын және оған қарқын беретін «Әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті елдердің қатарына ену стратегиясы» нағыз ұлттық идеяға айналған. Осыған жетудің бірден-бір жолы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

ҚР Президентінің Қазақстан халқына «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауында ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға көп көңіл бөлініп отыр. Жолдаудың маңызды міндеттер қатарында экономиканы шикізат бағытынан өндіріске бұру, кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру болып тұр.

Бәсекеге қабілеттілік - әр түрлі деңгейлерде қарастырылады, яғни, өнімнің, фирманың бәсекеге қабілеттілігі немесе кәсіпорынның, саланың, экономиканың және мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі отандық экономикада ғана емес әлемдік экономикада да кеңінен зерттелуді қажет ететін мәселе болып табылады. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігі – бәсекелестермен салыстырғанда бағалық және бағалық емес сипаттары бойынша тауарлары тұтынушыларға ұнамды, дер кезінде жоспарлап, дайындап өткізуге нақты мүмкіндігі бар кәсіпорын. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі – бәсекелік нарық жағдайында меншікті және қаржылық ресурстарды тиімді басқару мүмкіндігі. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі оның нарықтық бәсеке жағдайларына бейімделу мүмкіндігі мен серпінін сипаттайды. Кәсіпорынның нарықтағы ұстанымын талдау кезінде оның күшті және әлсіз жақтарын ғана емес, сонымен қатар әсер ететін нақты факторларын анықтау керек. Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігіне келесідей факторлар әсер етеді: кәсіпорын өнімдерінің сыртқы және ішкі нарықта бәсекеге қабілеттілігі; өндірілетін өнімдердің түрлері; нарықтың сиымдылығы; нарыққа кіру жеңілдігі; осы нарықта жұмыс істеп жатқан кәсіпорындардың бәсекелік ұстанымдары; саланың бәсекеге қабілеттілігі; аймақтың және елдің бәсеке қабілеттілігі.

Кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігі мәселесін толығырақ бағалау үшін оның критерийлері (өлшемдері) мен көрсеткіштеріне баға беру керек. Критерийлердің келесі түрлерін бөліп көрсетуге болады:

Бірінші критерий - кәсіпорынның өндірістік қызметінің тиімділігі. Осы критерий бойынша кәсіпорынның бәсеке қабілеттілігін бағалау мынадай көрсеткіштер тобын қарастырады: өндірістік үрдістерді басқару тиімділігі; өндірістік шығындардың үнемділігі; негізгі еңбекті ұйымдастыру; өнімді өндіру; технологияның жетілгендігі.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің екінші критерийі - кәсіпорынның қаржылық жағдайы, яғни: мүлктік жағдайды бағалау; кәсіпорынның өтімділік және қабілеттілік көрсеткіштері; қаржы тұрақтылығы көрсеткіштері; іскерлік-белсенділік көрсеткіштері; кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтиже көрсеткіштері.

Үшінші критерийіне тауар қозғалысы мен өткізуді ұйымдастырудың тиімділігі жатады. Бұл критерий келесі көрсеткіштермен сипатталады: дайын өнімнің жиналып қалу коэффициенті; сату рентабельділігі; өндірістік қуаттарды жіктеу коэффициенті; жарамдылықтың тиімділігі. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін келесі факторлардың жоғарылату жолдары қарастырылуы тиіс. Бұл факторлар өнімді зерттеуде өзіндік сипаттары бойынша 4 топқа бөліп қарастырылады:

Бірінші топ - өнімнің сапасын арттыру шаралары немесе кәсіпорынның сапа жүйесін жетілдіру.

Екінші топ - өнімнің бағасын қалыптастыру немесе баға саясатын реттеу.

Үшінші топ - өнімнің тартымдылығын арттыру немесе кәсіпорын маркетингті жүйесін жетілдіру.

Төртінші топ - өнімнің бәсекелік қабілетін қамтамасыз ету немесе өндірісті мемлекеттік қолдау.

Өндіріске инновациялық және ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу, алдыңғы қатарлы озық технологияларды пайдалану тек өнімнің сапалық қасиеттерінің жақсаруына ғана емес, шикізат пен материалды үнемді пайдалануға, сонымен қатар оның баға бәсекелесу жағдайындағы өтімділігін арттыруға да серпін береді.

Көптеген дамыған елдердің тәжірибесі көрсеткендей, бүгінде инновациялық қызмет - әлемдегі көшбасшы елдердің мемлекеттік экономикалық саясатының басты маңызды бағыты болып отыр. Осы мемлекеттердің барлығыда бәсекелестік артықшылықтарға ие. Бәсекелік артықшылық - ол нарықта инновациялық дамудың ұзақмерзімдік стратегиясын іске асыратын, тұтынушының талғамын қанағаттандыруға бағытталған өндірістің болуы. Тұрақты және үздіксіз жаңалықтардың пайда болуы мен енгізілуі әрбір кәсіпорындағы, аймақтардағы, сонымен қатар, еліміздегі бәсекелік күресте алға шығудың ең басты қозғаушы күші. Халықтың тұрмыс-тіршілігінің деңгейі көтеріліп отыруы үшін жаңа өнімдер шығарумен және қайта өңдеумен, жаңа қызметтер ұсынумен, сонымен бірге инновациялық технологиялар мен инновациялық базада өндірістік және басқарушылық қызметтерді жүзеге асыру керек. Жаңалықтардың енгізілуі, инновация, жаңа тауар өндіруде алынған ғылыми-техникалық жетістіктер, технология мен қызметтер ел экономикасының дамуына және халықтың тұрмыс жағдайының жақсаруына өз үлесін қосады. Инновация еңбек өнімділігінің артуына, жаңа өндірістік салалардың, қызметтер мен жаңа жұмыс орындарының ашылуына, қызмет көрсету сапасының жоғарылауына және әлемдік нарықта отандық тауарлардың бәсекелік қабілеттілігінің жоғарылауына үлес қосады.

Бәсеке сипаттамалары және оларды анықтайтын факторларды шартты түрде микродеңгейлі (өнімнің сапасы мен бағасын көрсететін), мезодеңгейлі (салалардың қолда бар өндірістік қорларын тиімді қолданудың көрсеткіштерін жақсартатын) және макродеңгейлі (шаруашылық жүйелердің жалпы қалпын, олардың балансын, инвестициялық климатын, салық тәртібін, тариф кедендік саясатын және т.б. көрсетеді) болып бөлінеді. Келтірілген бәсеке сайыстың және бәсекелесу қабілетінің факторлары мен сипаттамаларының субъектілерінің құрамы осы күрделі дәреженің элементтерінің құрамын сипаттауға және олардың байланысын шығаруға мүмкіндік береді. Бұл оның талдауына қажетті тиімді тәсілдер шығаруға, қолда бар қорларды алуға қосымша мүмкіндіктер ашуға және сүт өнімі кәсіпорындары үшін әр деңгейдегі бәсекеге қабілеттілікті жоғарлатудың стратегиялық бағытын анықтауға көмек көрсетеді.

Экономикалық әдебиетте бәсекені оның әдістері бойынша бағалық (баға негізіндегі бәсеке) және бағадан тыс бәсеке (тұтынушылық құнның сапасы негізіндегі бәсеке) бөлуге болады. Қазіргі әлемде бағалық бәсеке бағадан тыс әдістердің бәсеке сайысына қарай мәнсіз болып келеді. Бұл қазіргі нарықта «бағалар қақтығысы» жоқ дегенді білдірмейді, олар бар, бірақ соншалықты анық емес. Бағадан тыс бәсеке алдыңғы қатарлы бәсекелестерге қарағанда тауардың тұтынушылық құнын арттырады. Бағадан тыс әдістердің санына фирманы басқарудың бүкіл маркетингтік әдістері жатады. Олардың негізгілері: тауардың жанартылуы, сапа, жарнама, халықаралық стандарттарға сәйкес келу, т.с.с. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің жоғарылауы, оның жақсаруы көбінде іске асырылатын өнімнің сапасы мен өндірістің ұйымдастырушылық-техникалық деңгейіне тәуелді.

Қазіргі заманғы кәсіпорындар өздерінің бәсеке бағытын нығайту үшін әлемдік нарықтың жоғарылап келе жатқан талаптары, тұтынушылық сұраныстың дифференциалануы, инновациялық айналымдардың азаю қажеттілігі және өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу мәселелерімен бетпе-бет кездесуде.

Қазақстанның әлемдегі дамыған елу елдің қатарынан лайықты орын алу үшін, ең алдымен, еліміздегі отандық кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, олардың әлемдік

нарықта да бәсекеге түсе алатындай жоғары сапалы өнімдер өндіруіне жағдай жасауға, озық технологияларды енгізуге және қызмет тиімділігін арттыруға мән беруіміз қажет. Яғни, бұл мақсатта отандық кәсіпорындардың мемлекет тарапынан белгілі бір дәрежеде қолдау көрсету бағыттарын әзірлеуді қажет етеді. Ол бағыт еліміздің аймақтары мен салалары бойынша нақты іс-шараларды қамтығаны жөн.

Әдебиеттер

7. Сәбден О. С « Шағын кәсіпкерлікті басқару: Теория және практика сұрақтары» – Астана: Елорда, 2001жыл
8. Тоқсанова А.Н. «Кәсіпкерлік қызметтің негізі», Астана, 2009жыл
9. Бердалиев К. Б. «Қазақстан экономикасын басқару негіздері», алматы: Экономика, 2001 жыл
10. Сәбден О, Тоқсанова А. «Шағын кәсіпкерлікті басқару», Алматы: Білім, 2002 жыл.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯНЫҢ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІ

Есім Лаура

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Onerbek.burmaganov@mail.ru

Адамзат өмірі өте күрделі екені белгілі, ал қоғам өмірі одан да күрделі екені де ақиқат. Сол себепті қоғамдық ғылымдарға жататын экономикалық ғылымның пәні де (зерттеу объектісі) және зерттеу әдістері де күрделі болатыны күмән туғызбаса керек. Жеке тұлғаның экономикалық өмір сүру әрекеті де, қоғамның экономикалық үрдісі де болжамдауға жеңіл еместігін тарихи фактілер, мысалы екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Жапония мемлекеті құрып кетеді деген болжам қате болып, керісінше осы мемлекеттің экономикасы дамыған елдер қатарына қосылуы, немесе қуаттылығы жағынан да, әлемдік ғылыми-техникалық дамуға зор үлес қосқан алып Кеңес мемлекеті ыдырауы туралы болжам болмаса да, оның тарих сахнасынан кетіп тынуы, айқын дәлел болып табылатыны даусыз.

Қазырғы уақытта адамзат баласының даму тарихында терең қозғаушы күш ретінде материалдық игіліктерді өндіру үдерісі табылған. Қоғам тек осы өндірістік үдерістерді жүзеге асыру және үздіксіз жаңартып отыру арқылы ғана тіршілік ете алады және дами алады. Сондықтан экономика кез келген қоғамның тарихтың қай уақыты болса да, өмір сүрудің басты шарты болып табылатыны күмәнсіз ақиқат болып саналады. Яғни, адамзат әрқашанда экономикамен және экономикалық таңдау жағдайында өмір сүреді. Демек, осының негізінде ғана экономикалық саясат, ғылым мен білім, дін, өнер сияқты салалар жұмыс істей алады. Қазырғы уақытта, экономика әрбір адамның өміріне дендеп кірді және адамдардың өздері экономика жайлы көбірек білуге ұмтылып келеді. Яғни, экономикалық жеке тұлға экономика жайлы ғылыми көзқарасын қалыптастыруы, экономикалық құбылыстарды тани білуі, қоғамның экономикасына қолынан келгенінше өзіндік үлесін қосуға (немесе жеке материалдық-экономикалық қажеттіліктерін қанағаттандыру) қабілетті болуы, аса қажетті үрдіс екені ақиқат деуге болады. Басқаша айтқанда, экономикалық теорияның қоршаған ортаны танып білу, зерттеу әдіснамасы барынша актуалды екені анықталады.

Экономикалық процестерді танып –білу әдістерінің жаратылыстану ғылымдарындағы зерттеу әдісінен айырмасы бар. Бірақ барлық жағдайда да диалектикалық тәсіл қолданылады. Яғни, шын терең ойлайтын адам, барлық процестерді даму үстінде ойлап қарайды, яғни диалектикалық тұрғыдан ойлайды деген сөз. Экономикалық теорияда, объективті жағынан есептелген (статистикалық), жинақталған материалдарды анализ және синтез, индукция, жүйе түрінде қарау, болжамдар жасау және оны тексеру, эксперименттер жүргізу, логикалық және математикалық модельдер жасау. Экономикалық зерттеулерді маңызды әдісі –ғылыми

абстракция. Алайда абстракция әдісінің де шегі бар. Оны зерттеушінің дарындылығы белгілейді. Абстракциялау процесінде категориялар, ұғымдар тұжырымдалады, олар құбылыстар мен процестердің жеке-дара жинақталған жағын білдіреді. Тану процесіндегі қозғалыс белгілі заңдылықтар тұжырымдалғанда жалпыдан жекеге, абстракциядан нақтылыққа қарай жүреді. Экономикалық ғылымда жеке процестерді білу ғана жеткіліксіз. Ол бастапқы қадам. Нақтылы өмірде бір-бірінен алшақ заттар мен құбылыстар жоқ. Бәрі де өзара байланысты, ғылымның іздегені шындық. Ғылыми жүйенің қалыптасуы индукция мен дедукция деген методологиялық әдістермен жүзеге асады.

Индукция жеке оқиға, құбылыстардан логика арқылы жалпы қағидалар, принциптер шығарады. Дедукцияда керісінше, жалпы қағидалар негізінде экономикалық объектілердің, процестердің кейбір жеке алынған ерекшеліктері сипатталады. Тарихи және логикалық танудың бірлігі экономикалық ғылымда орын алады.

Жоғарыда айтылған экономика ғылымы әдіс-тәсілдерін қорындылау ретінде төменде берілген пікірлерді айтуға болады.

Әдіс - таным тәсілі. Әдістер жалпы және жеке (өзіндік) болады. Жалпы әдістерге - абстракция әдісі, талдау, синтез, индукция, дедукция, жорамал, эксперимент, жүйелі талдау, т. б.; жеке (өзіндік) әдістерге - экономикалық-математикалық модельдеу, экстраполяция, баланстық, функционалдық, т.с.с. әдістер жатады. Экономиканы зерттеушінің (танушының) негізгі құралы теория мен байқау болып табылады.

Жалпылай айтқанда, экономикалық теорияның ерекше мән беретіні — адам, оның қажеттілігі мен мүддесі, қоғамдық, табиғаттық, материалдық объектілері мен субъектілері және басқа ресурстарға қатыпасы болып табылады. Экономикалық теория үрдісі шаруашылық қызметінің түрлерін, принциптерін, ережелерін, ресурстарды қолданудың тиімді бағыттарын жасайды. Сондай-ақ өндіруші мен тұтынушылардың және экономикалық мүдделері негізінде экономикалық мінез-құлқының логикасын, олардың қажеттілігін қалыптастырады.

Әдебиет

1. Шеденов.Ө.Қ. Сағындықов Е.Н. Жүрсінов Б.А. Байжомартов У.С. Комягин Б.И. Жалпы экономикалық теория, Оқулық. - Ақтөбе, 2004ж.
2. Шеденов.Ө.Қ.; Жүрсінов Б.А.; Байжомартов У.С.; Комягин Б.И. Жалпы экономикалық теория, Оқулық. - Ақтөбе, 2002ж.
3. Әубәкіров Я., Нәрібаев Қ., Есқалиев К. Т.б. Экономикалық теория негіздері. - Алматы, 1998ж.
4. Нұрпейсов Ж.К. Экономикалық теория негіздері, Оқу Құралы. - Ақмола, 1996ж.
5. Ділдабекова Н.Д.; Женсхан Д.Ж. Экономикалық теория. - Астана, Оқу Құралы, 2004ж.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕОРИЯ ПӘНІ ТУРАЛЫ

Жаркенбаева Гүлшынар

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Onerbek.burmaganov@mail.ru

Орта ғасыр ғұламасы Омар Хаям адамзат қоғамындағы ерекше ұлы тұлғалардың бірі болып саналады. Табиғи жан-жақты дарынды болған ұлы тұлға адамзат баласының жақсы өмір сүруін қалаған және барлық қоғам мүшелерінің өмірі жақсы ұйымдастырылуын қолдаған. Жеке тұлғаның өмірі (жалғыз азамат тұлғасы болса да) нашар ұйымдастырылуына қарсылық білдірген. Осы үдерістік идеяларды Омар Хаямның рубаяттарынан анық байқауға болады. Яғни, адамзат өмірі туралы, халықтың жақсы тұрмысы туралы ұлы дана тұлғалардың философиялық толғаулары-армандары тарих

ғылымында баршылық болғанымен, халықтың жақсы тұрмысының қайнар көзін ғылыми тұрғыда дәлелдеп берген ғылым пайда болғанына 250 жылдар төңірегінде ғана екені ақиқат.

Он сегізінші ғасырда, адамзат қоғамында көне дәуірде —ақ дүниеге келген философия, астрономия, математика, медицина т.б. ғылымдар қатарына, экономика ғылымы да келіп қосылып, оның негізгі мазмұны адамзат қоғамы өмір сүруі үшін не істеуі қажет деген сұрақтар төңірегінде болатыны белгілі болды. Дәлірек айтқанда, экономикалық ғылымның пайда болуы себебі, мемлекет халқы қандай жағдаятта ырыс-береке молшылықта өмір сүре алады және байлық дегеніміз не, байлықтың қайнар көзі не болып табылады деген мәселелер болғаны көптеген экономикалық ғылыми әдебиеттер дәлелдейді.

Адамзат жеке тұлғасы «логика» ғылымын білмесе де ойлай алатыны секілді, қазырғы уақыттың өзінде қоғам мүшесі экономикалық білімі болмаса да, өмір сүре алатыны сөзсіз. Алайда, бұл туралы «Экономикс» оқулығы авторы П.Самуэльсон мынандай ойды айтқанын айтуға болады. Экономикалық теорияны меңгермеген жеке тұлға, музыкалық шығармаға баға бермек болған құлағы естімейтінге (глухой) ұқсайды. Бұған қоса, экономика ғылымының ұлы тұлғаларының бірі Д.М.Кейнстің , экономика ғылымы экономика практикасына қолдануға дайын тұрған нақты ұсыныстар үрдісі емес, керісінше ол интеллектуалдық инструмент, ойлау техникасы деген ғылыми пікірі де, экономикалық теория туралы түсініктерді нақтылай түсетінін айтуға болады.

ТМД мемлекеттерінде нарықтық экономикаға көшуге байланысты, осы жүйені түсіндіретін экономикалық теорияға сұраныс күшейгені белгілі. Нарықтық экономикаға көшудің алғашқы жылдарында, ТМД халықтарында нарық туралы білім болмағаны ақиқат. Алайда уақыт өте келе, жоғары оқу орындарында экономикалық дамыған нарықтық экономикалы елдерде қолданыста жүрген экономикалық теория бойынша оқулықтардың орыс тіліне аударылуы басталса, қазырғы уақытта қазақ тілінде де басылымнан шыққан оқулықтарды баршылық деуге болады. Яғни, көптеген оқулықтарда экономикалық теорияның пәні туралы мағұлматтар нақты баяндалған. Осы үрдіс ақпараттардың жалпы мазмұнын былайша сипаттауға болады: адамдардың өмір сүруі үшін олар үнемі өздерінің шексіз қажеттіктерін қанағаттандырып отырулары керек. Ал ол үшін адамдар әр түрлі игіліктерді пайдалана алады. Сондықтан мұндай игіліктерді тұтыну үшін оларды өндіру керек. Бірақ адамдар игіліктерді өндіргенде әр түрлі қиындықтарға және кедергілерге кездеседі. Әрқашанда адамдардың көңіл қалаулары мен оларды қанағаттандыруға қажетті өндірістік ресурстар арасында сәйкестік болмауы мүмкін. Өйткені адамдардың қажеттіктерінде және тұтынушылықтарында шек жоқ, ал оларды қанағаттандыруға қажетті ресурстар (жер, еңбек, капитал, кәсіпкерлік қабілет) шектеулі. Осылардың бәрін ескере отырып, экономикалық теорияны қоғамдық ғылым деп қарастыруға болатынын айтуға болады. Себебі бұл ғылым шектеулі ресурстар жағдайында тұтынушылықты қанағаттандыру үшін қоғамның қалауын сипаттап әрі талдап береді.

Қорытынды түйін ретінде, қазіргі уақытта шет елде кең тараған беделді «Экономикс» оқулығының авторы Пол Самуэльсонның экономикалық теорияның бірнеше анықтамасын айтқанын келтіруге болады:

1. Экономикалық теория — деп жазды ол, — бұл қызмет түрлері туралы ғылым, айырбас және адамдар арасындағы ақшалай іс-әрекетке байланысты.
2. Экономикалық теория адамдардың сирек немесе шектеулі өндіргіш ресурстарын (өндірістік мақсатқа бағытталған жер, еңбек, тауарлар; мысалы, машина мен техникалық білімдер) қолдану арқылы және әртүрлі тауарды өндіру мен тұтыну максатында, оларды қоғам мүшелері арасында бөлу туралы ғылым.
3. Экономикалық теория адамдардың өмірлік қызметінің күнделікті іскерлігін және өздеріне өмір сүру мүмкіндігін таба отырып және осы жолды қолдану туралы -ғылым.
4. Экономикалық теория адамзаттың тұтыну мен өндіру саласындағы өзінің міндеттерімен қалай айналасатыны туралы ғылым.
5. Экономикалық теория байлық туралы ғылым ретінде».

Осыдан түйетін ой: экономикалық теория әлеуметтік-экономикалық қатынастарды экономикалық заңдар мен экономикалық категорияларды бейнелеу және дамыту арқылы оқытады. Сонымен экономикалық теорияның оқытудың пәні әлеуметтік-экономикалық қатынастар болып табылады және олар барлық қоғамдық өндіріс фазаларында (өндіріс, бөлу, айырбастау және тұтыну) қалыптасады.

Әдебиет

1. Әубәкіров Я., Кабдиев А., Досқалиева В., және т.б. Экономика. Оқулық, Алматы, 1994ж.
2. К.Макконнелл, С.Брю. Экономикс. Москва. 1992г.
3. Самуэльсон Пол Э., Нордхаус Вильям.Д. Экономика: пер .с англ.: -М.: Изд.дом «Вильямс», 2000.

УСТОЙЧИВОЕ КОНКУРЕНТНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО ТОВАРА

Жангужина К.Р.

Научный руководитель: Акжанова Г.А. магистр менеджмента
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
Gulzira_abd@mail.ru

Продуктом системы управления рыночными возможностями компании являются конкурентное преимущество. Конкурентные преимущества делают предприятия более узнаваемой на рынке, защищают от воздействий конкурентных сил. Устойчивое конкурентное преимущество является фундаментом, на котором строится успешный бизнес.

В 1984 году Дж. Дэй обнародовал идею зарождения устойчивого уникального конкурентного преимущества. Термин SCA (устойчивое конкурентное преимущество) появился в 1985 г., когда М. Портер определил основные типы конкурентных стратегий фирм: низкие издержки и дифференциация, позволяющие достичь устойчивого конкурентного преимущества.

Второй по значимости стала работа Джей Барни «Ресурсы фирмы и устойчивое конкурентное преимущество» («Firm resources and sustained competitive advantage»), опубликованная в «Journal of Management» в 1991 году. Эта статья считается основой ресурсного подхода, так как в ней разрозненные части теории были собраны в единую научную концепцию. Джей Барни предложил различать понятия «конкурентное преимущество (competitive advantage - CA)» и «устойчивое конкурентное преимущество (sustainable competitive advantage - SCA)», которое достижимо, только если предприятие проводит стратегию создания ценности, которая не проводится ни одним из конкурентов, и когда конкуренты не могут скопировать преимущества этой стратегии. [3]

Устойчивое конкурентное преимущество – это длительная выгода применения некоторой уникальной, создающей потребительскую ценность, стратегии основанной на уникальной комбинации внутрифирменных ресурсов и способностей, которые не могут быть скопированы или продублированы конкурентами.

Устойчивое конкурентное преимущество «sustainable competitive advantage» (SCA) — это устойчивая во времени ценность, значимость, создаваемая компанией для своих потребителей, в рамках единой рыночной, основанной на особом совмещении ресурсов и способностей стратегии, которую не может быть воспроизведена конкурентами в течение определенного периода времени.

Устойчивое конкурентное преимущество – это результат целесообразного сочетания исключительных ресурсов и способностей, представляющих ценность для потребителей, которые крайне ограничены и трудно воспроизводимы. Дело не столько в самих способностях и ресурсах, сколько в уникальности и устойчивости их комбинаций.

Цель устойчивого конкурентного преимущества – дать обладателю рыночное преимущество среди конкурентов, а зачастую и первенство на рынке. Устойчивое

конкурентное преимущество дает шанс существующему бизнесу поддерживать и улучшать свои конкурентные положения на рынке и выживать в борьбе с конкурентами. По сути, устойчивые конкурентные преимущества удовлетворяются на основе трех критериев:

1. Предоставление выгоды для потребителей;
2. Уникальность товара (услуги), который не могут повторить конкуренты;
3. Устойчивость во времени.

Источники конкурентного преимущества:

- создание уникального торгового предложения «unique selling proposition» (USP)
- создание инноваций;
- эффективное лидерство;
- создание бренда

С точки зрения стратегии, устойчивое конкурентное преимущество зависит от способности предприятия мобилизовать политическую и культурную поддержку использованию ценных ресурсов. В экономической теории существуют три концепции, охватывающие главные источники формирования конкурентного преимущества фирмы в современной экономике:

1. Институциональная
2. Рыночная
3. Ресурсная

1. Источником институционального подхода конкурентного преимущества является интеграция фирмы в окружающую её бизнес-среду, её информационное поле и систему отраслевых и рыночных связей.

2. Рыночная концепция основывается на том, что успешность фирмы в конкурентной борьбе зависит от специфики отрасли, вида и масштаба конкуренции, а так же. от поведения самой фирмы на рынке.

3. Ресурсный подход формируется на утверждении, что рыночное положение фирмы основывается на уникальном сочетании её материальных и нематериальных ресурсов и управлении ими, поэтому в качестве источника конкурентных преимуществ выступает уникальная комбинация оригинальных и сложно копируемых специфических видов ресурсов. [2. с.352]

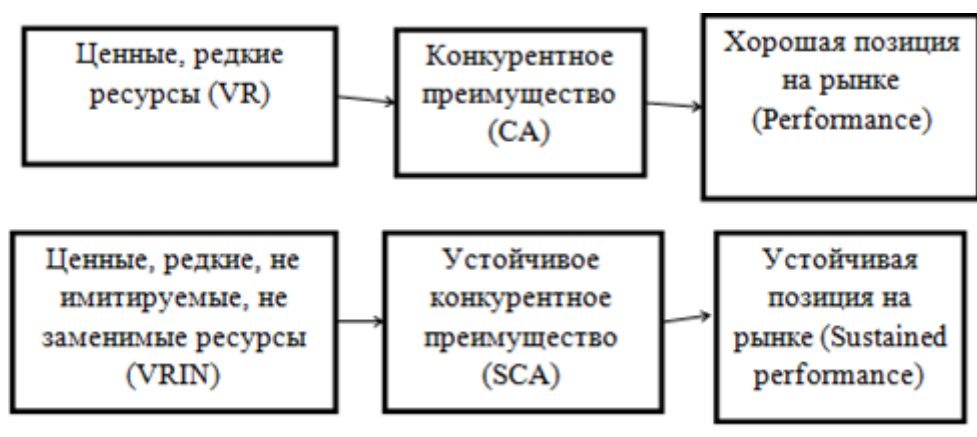
Для получения устойчивого конкурентного преимущества необходимо, чтобы ресурсы попадали под аббревиатуру VRIN, т.е. были:

- ценными (valuable) - вносить вклад в увеличение ценности - V;
- редкими (rare) - ими может владеть небольшое количество фирм - R;
- не копируемыми (inimitable) - их должно быть дорого копировать - I;
- не заменяемыми (non substitutable) - не возможно быстро придумать замену - N.

Барни включал в ресурсы все активы, способности, организационные процессы, атрибуты, информацию, знания, которые контролируются фирмой и позволяют проводить стратегию для улучшения производительности и эффективности работы предприятия.

Еще один важный аспект, который необходимо отметить - ресурсная теория разделяет понятия конкурентного преимущества и положения предприятия на рынке. Целью является получение superior performance - доминирующего, высшего положения на рынке, при котором фирма будет получать сверхприбыли. Конкурентное преимущество может привести к такому положению, если ресурсы будут отвечать критериям VRIN, а фирму будет проводить стратегию, отличную от других конкурентов, и которую невозможно скопировать. Это показано на рисунке 1. [4]

Концепция Барни отражена на рисунке 1.

Многообразие существующих подходов к понятию конкурентоспособности в настоящее время в экономической литературе определяется:

- либо особенностями постановки задачи и цели исследования, что приводит автора к необходимости акцентирования своего внимания на том или ином аспекте конкурентоспособности;
- либо особенностями выбора предмета исследования, в качестве которого могут выступать предметы конкуренции (товар, услуга) и субъекты конкуренции (предприятия, отрасли, регионы, национальная экономика, государство), и объекты конкуренции (спрос, рынок, факторы производства: природно-сырьевые ресурсы, рабочая сила, капитал, ценные бумаги, информация, политическая власть), и масштабы деятельности (товарные рынки, отраслевые рынки, региональные рынки, межрегиональные рынки, мировые рынки).[1, с.104]

Таким образом, в процессе формирования конкурентных преимуществ фирмы участвуют как материальные, так и нематериальные ресурсы фирмы. Степень устойчивости конкурентного преимущества увеличивается при переходе от преимущества, основанного на материальных ресурсах к преимуществу на основе совокупности нематериальных ресурсов - интеллектуального капитала фирмы.

Составные части интеллектуального капитала находятся в тесной взаимосвязи: на совокупности человеческого и организационного капитала основываются ключевые компетенции, заключающиеся в потребительском капитале.

В основе ключевых компетенций лежит оригинальное сочетание уникальных ресурсов и способностей, которые позволяют компании добиться рыночного успеха, предоставить потребителям фундаментальные выгоды.

С точки зрения ресурсного подхода преимущество фирмы может быть устойчивым ввиду наличия у нее уникальных ресурсов и организационных способностей, обладающих свойствами долговечности, мобильности, воспроизводимости, и прозрачности, которые приносят экономическую ренту и в тесной взаимосвязи с ключевыми компетенциями определяют устойчивые конкурентные преимущества.

Литература

1. Фатхутдинов Р.А.. Стратегический маркетинг: Учебник. 2000. –104 с.
2. Клименко С.М. и др. Управление конкурентоспособностью предприятия, Учебное пособие. – К.: КНЭУ, 2006. – 341 – 356 с.
3. <http://www.smartmanages.ru/smas-657-1.html>
4. <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/konkurentosposobnost.html>

ШАРУАШЫЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР МЕН ОЛАРДЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

Женисова М.

Ғылыми жетекшісі: Маулитов С.Ж., экономика магистрі

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Zhenisova_mika@mail.ru

Бухгалтерлік есеп объектілері – бухгалтерлік есепті жүргізетін, бухгалтерлік есеп шоттарын шаруашылық процестерінде пайдаланатын ұйымдар мен кәсіпорындар. Кәсіпорындар құрылған кезде, қатысушылар салымдары есебінен қорлар жасалады. Олар өндіріс процесіне, бөлініске, айналым мен тұтынуға қызмет етеді.

Сонымен, қалыптастыру көздерімен байланыстағы шаруашылық құралдары және шаруашылық қызметі процесіндегі олардың айналымы бухгалтерлік есептің пәні болып табылады. Пәніне сипаттама бере келіп, бухгалтерлік есептің объектілерін айырып алу керек. Олардың құрамы халық шаруашылығының алуан түрлі салаларындағы кәсіпорындардың меншік нысандарына, ерекшеліктеріне және функцияларына байланысты.

Кәсіпорындағы есептің маңызды объектілеріне: материалдық емес активтер, ақша қаражаттары мен есеп айырысулар, негізгі құралдар, материалдар, еңбек ақы бойынша есеп айырысу, өнім өндіру, жабдықтау, өнім өндіру мен сату процестеріндегі шығындар, қаржы нәтижелері және т.с.с. жатады.

Шаруашылық құралдарының құжатпен рәсімделген, қозғалысы мен өзгерісінің фактісі шаруашылық операциясы болып табылады.

Бұл орайда шаруашылық операциялары кәсіпорынның мүлкіне ғана (баланстың активі) немесе оның тек пайда болу көзіне (пассив) ғана немесе бір мезгілде мүлікке де, оның қалыптасу көзіне де (баланстың активі де, пассиві де) қатысты болуы мүмкін.

Шаруашылық операциялары жеткізушілерден тауарлы-материалдық құндылықтарды сатып алудан, негізгі қорларды пайдаланудан, жалақы есептеуден, өнім өндіруге жұмсалған шығындарды анықтаудан және т.б. тұрады.

Біртектес шаруашылық операцияларының жиынтығы шаруашылық процесі деп аталады. Кәсіпорынның шаруашылық қызметіне тән 3 шаруашылық процесін ажыратуға болады:

- өндірістік қорларды дайындау;
- өнім өндіру;
- сату (өткізу);

Дайындаудың мәні еңбек заттарын қажет ететін кәсіпорынның оларды басқа кәсіпорындардан сатып алуынан тұрады. Бұл жерде ақша қаражаттары еңбек заттарына айырбасталады. Аталған процесте дайындалған материалдар мен оларды сатып алуға байланысты шығындар ақшалай бағамен ескеріледі.

Материалдық құндылықтарды дайындау нәтижесінде кәсіпорындардың, компаниялардың арасында көптеген есеп айырысулар туындайды. Олар екі жақты сипатқа ие болады. Бір кәсіпорын басқасының алдында борышкер (дебитор) рөлін, ал басқасы – несие берушінің рөлін (кредитор) атқарады.

Дебиторлық және кредиторлық берешектердің пайда болу себептері – бұл құндылықтарды алу, қызмет көрсету және т.с.с. мерзімдерінің оларды төлеу мерзімдерімен сәйкес келмеуі.

Өндіріс процесінің мәні – жұмысшылар машиналар мен еңбектің басқа құралдарының көмегімен еңбек заттарына әсер етіп, оларды дайын өнімге айналдырады. Бұл жерде материалдық және еңбектік шығындар ескеріледі. Өнім өндіруге жұмсалып, ақшалай нысанда көрсетілген шығындар оның өзіндік құнын анықтауға мүмкіндік береді. Олар натуралды және еңбектік өлшеуіштермен де көрсетілуі мүмкін.

Өнімдерді өткізу және сату процесінде кәсіпорындар немесе фирмалар оны сатып алушыларға жөнелтеді және сол үшін ақша қаражаттарын алады. Бұл жерде дайын өнім өсіңкі сомадағы ақшалай нысанға айналады, өйткені өнім сатылатын нарықтық бағалар әдетте осы өнімнің нақты өзіндік құнынан жоғары болады. Сату процесі өнімді өткізу

жөніндегі шығындармен байланысты. Сонымен, шаруашылық процестерінде құралдар қозғалады және өзгереді. Бұл орайда ақша материалға, ал материал дайын өнімге айналады, содан кейін өнім қайтадан ақша қаражатына айналады.

Меншік иелерінің әртүрлі активтер түріндегі меншіктерінің жиынтық шамасын, ұйымдардағы капитал мен міндеттемелердің көрініс табуын анықтау үшін есепке алудың кез-келген ұлттық жүйелерінде бағалаудың әртүрлі әдістері қолданылады. Өз кезегінде бағалауларды дұрыс қолдану кірістерді, шығындарды және пайданы анықтауға әсер етеді.

Ұлттық болсын, халықаралық болсын, бухгалтерлік есепке алудың барлық стандарттары бір нүктеге бағытталған. Ол – пайда. Пайда әр елде әртүрлі ережелер бойынша анықталады.

Пайда шамасы активтердің құнын жоюмен және бағалау әдістерінің көмегімен анықталады.

Өнімді өндіру процессі, өндірістік босалқыларды және айналымнан тыс активтерді құруға және сатып алуға кеткен шығындар, қызмет көрсету және өнім өндіру процессінің шығындары, өнімді өткізуден және қызмет көрсетуден түскен кірістер және басқа да шығындар өнімнің өзіндік құнын құрайды. Активтерді, меншікті капиталды, міндеттемелерді және қаржылық есеп берудің басқа да элементтерін өлшеу және мойындау ақшалай түрде іске асырылады. Активтің бастапқы құны оның ұйымға қандай жағдаймен түскеніне байланысты. Практикада активтерді кірістеудің келесі әдістері бөліп қарастырылған:

- ақшаға сатып алынған;
- жарғылық капиталға салым есебінен;
- сый ретінде беру келісімі бойынша (қайтарымсыз).

Есеп беру ақпараттарын пайдаланушылар көзқарастары бойынша, ақша бірлігінің өзгермейтін сатып алу қабілеттілігі кезінде бастапқы құн әдісі ең жақсы әдіс болып табылады.

Үздіксіздік қағидасы ұйымның активтері мен міндеттемелерін бағалаудың жалпы ережесін анықтайды. Жалпы ережелер бойынша ұйымның активтері екі рет бағаланады:

1) активтердің келіп түскен мерзімінде; 2) активтерді шығару кезінде; Ұйым меншігіндегі активтер өздерінің тарихи құны бойынша, яғни бастапқы құны бойынша бағаланады. Бухгалтерлік бағалаудың негізі ретіндегі тарихи құн басқа бағалауларға қарағанда салыстырғанда анық болады. Өзіндік құн қағидасына сәйкес, нақты өзіндік құн объективті бағалау, ал нарықтық құн субъективті болып табылады. Сондықтан объективті нарықтық бағаны активтерді сату процесінде ғана алынады.

Әдебиеттер

1. Баймұханова С.Б. «Қаржылық есеп» Алматы 2007
2. Қабылова Н., Доспалина Ш., Оразалинов Е., «Бухгалтерлік есеп негіздері» Астана 2008
3. Кеулімжаев Қ.К., Құдайбергенов Н.А., «Бухгалтерлік есеп теориясы және негіздері» Алматы 2006
4. Нұрсейтов Е.О. «Ұйымдардағы бухгалтерлік есеп» оқулық құралы Алматы 2009

ПРОФЕССИЯ ЭКОНОМИСТА В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Жиынбай М.

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Микроэкономика (экономическая теория) касается всех и каждого. Она является философией человеческой жизни и деятельности, энергией цивилизации и человеческого существования. Не только экономисты, но и все люди придают экономической науке особое значение. Все думают об экономической науке, отдают они себе в этом отчет или нет. В современных условиях нет ничего более важного для каждого мыслящего человека, чем экономическая наука. На карту поставлена собственная судьба каждого и судьба его детей.

Все разумные люди должны изучать экономическую теорию. Экономическая наука имеет дело с фундаментальными проблемами человечества, она касается каждого и принадлежит всем.

В современном мире стран СНГ (в т.ч. РК), люди интуитивно все больше и больше осознают ценность экономической науки: об этом говорят неумещающиеся конкурсы на экономические специальности в университетах. То есть, люди хотят знать экономическую науку и использовать ее положения для достижения личных успехов и успехов своей страны. Кто стремится овладеть экономической наукой, стоит на правильном пути: ибо единственный способ, которым человек может ответить на бестолковость проводимой экономической политики, это овладение экономическими знаниями и никогда не расслабляться в поисках истины.

Для того чтобы объяснить сущность и назначение профессии экономиста, рассказать о целях и возможностях науки «экономика», трудно найти лучшее определение, чем то, которое много лет назад дал выдающийся экономист Джон Мейнард Кейнс: «Настоящий экономист, знаток своего дела, должен быть наделен разнообразными дарованиями - в определенной степени он должен быть математиком, историком, государственным деятелем, философом... Он должен уметь размышлять о частностях в понятиях общего и обращать полет своей мысли в одинаковой степени к абстрактному и конкретному. Он должен изучать современность в свете прошлого - ради будущего. Ни одна черта человеческой натуры или созданных человеком институтов не должна оставаться за пределами его внимания».

Смотреть на вещи с точки зрения экономиста - это значит систематизировать хорошо известные всем явления с помощью таких понятий, как спрос, альтернативная стоимость, предельный эффект и сравнительная выгода. Экономист знает реальный мир не лучше, а в большинстве случаев хуже инженеров, механиков, технологов, словом, людей дела. Но экономисты знают, как разные вещи связаны между собой. Экономическая наука позволяет им лучше понимать то, что они видят, более последовательно и логично размышлять о широком круге сложных общественных взаимосвязей.

На практике получается, что это знание в большей мере носит негативный и безличный характер. Экономический взгляд на вещи мало помогает понять взаимоотношения людей в семье или в другой малой группе, все члены которой хорошо знают друг друга и сотрудничают на личной основе. Экономисты же объясняют, как сотрудничают люди, вовсе не знающие друг друга, но, тем не менее, работающие согласно и чрезвычайно эффективно.

Слишком много людей «знают», как надо решать неотложные проблемы общества. Экономика представляется им очень простым устроенным миром, где намерения можно легко реализовать, а единственным препятствием на пути создания лучшего общества является недостаток добрых намерений. Люди часто сердятся на тех, кто предостерегает от нежелательности тех или иных мер, но ничего не предлагает взамен. Число требований «что-то сделать» значительно превосходит количество серьезных предложений по решению общественных проблем. Некоторые могут ошибаться, полагая, что общественные проблемы можно решить так же, как технические, во многом потому, что недооценивают сложность социальных систем, в которых развитая сеть взаимодействий координирует поведение людей и побуждает их сотрудничать друг с другом в достижении своих целей.

Дж. Кейнс однажды провозгласил тост за экономистов, которые «делают цивилизацию возможной». И это очень точно сказано. Эффективное распределение ресурсов увеличивает эту возможность, но еще не гарантирует прогресса цивилизации. Хорошо координированное и бесперебойно функционирующее общество дает индивидуумам больше возможностей для выбора, но не гарантирует, что их выбор будет правильным. Большинство экономистов-профессионалов признают, что применяемые ими понятия и методы иногда искажают изучаемую ими действительность. Они готовы подвергнуть свой анализ и выводы рациональной критике. Но принять какую-либо точку зрения необходимо в любом исследовании, как в естественных, так и в общественных науках.

Образ мышления экономистов иногда ведет к искажениям, неверным акцентам и даже к явным ошибкам, но рациональная критика должна обязательно внести необходимые поправки. Такие поправки часто опровергали или модифицировали выводы экономистов прошлого. Вероятно, так будет продолжаться и в будущем. Сегодня же необходимо дать в руки экономистам инструментальные средства, накопленные за сотни лет экономической наукой, чтобы с их помощью они могли надежно и качественно решать свои профессиональные задачи.

Без знания всего арсенала фундаментального и прикладного инструментария науки уже невозможно эффективно решать глобальные, макро- и микроэкономические задачи управления процессами, явлениями, системами, временем и другими восполнимыми и невосполнимыми ресурсами. Экономистов-профессионалов, в первую очередь, интересует все то, что называется инструментарием экономической науки - наиболее употребимые и максимально эффективные методы и методики, законы и принципы, теории и концепции. Это необходимо для того, чтобы целенаправленно анализировать, контролировать, прогнозировать, планировать, программировать условия, обеспечивающие экономическую устойчивость фирм на рынке и через эффективную систему ценообразования и экономное использование ресурсов обеспечивать стабильный и достаточный доход от своей деятельности.

Литература:

1. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. Экономика, 2003.
2. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. М.: Дело, 2001
3. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. «Экономика», Қаз ЭУ, 2002 ж..
4. Мухамедиев Б.М. Микроэкономика, Алматы: Қазақ университеті, 2001 ж.

ЖАҒАНДЫ ЖАЙЛАҒАН ЖҰМЫССЫЗДЫҚ

Жунусова А.М.

Ғылыми жетекші: Акжанова Г.А. менеджмент магистрі

Ш.Уалиханов атындағы Кокшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қаласы

Gulzira_abd@mail.ru

«Үшінші индустриялық революция» салдары және жұмыссыздықтың табиғаты, оның туындау себептері мен апарып соғар салдарларына біраз тоқталғым келіп отыр. Осы мақалада жұмыссыздықтың дәл қазіргі жағдайына тоқталмақпын.

Ең басында біздің елімізге келсек, Қазақстанда биылғы жылдың сәуірінде жұмыссыздық деңгейі 4,9%-ды құрады. Оны ҚР Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті хабарлайды.

Республика экономикасында 2016 жылғы сәуірде, бағалау бойынша 8,5 млн адам жұмыспен қамтылды. Жұмыспен қамтылған халық арасындағы жалдамалы қызметкерлер саны аталған кезеңде 6,2 млн адамды (жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан 73,4%) құрады.

2016 жылғы I тоқсан деректері бойынша өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың жалпы санынан жұмыспен нәтижелі қамтылғандар үлесі 81,2%, жұмыспен нәтижесіз қамтылғандар – 18,8% құрады.

«2016 жылғы сәуірде жұмыссыздар саны, бағалау бойынша 439,3 мың адамды, жұмыссыздық деңгейі 4,9% құрады. Жұмыспен қамту органдарында 2016 жылғы сәуір айының соңына 74,7 мың адам ресми тіркелген. Тіркелген жұмыссыздар үлесі экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың 0,8%-ын құрады», - делінген хабарламада.

Бағалау бойынша жасырын жұмыссыздық деңгейі 2016 жылғы I тоқсанда экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың 0,5%-ын (45,2 мың адам) құрады.

Жаһанды жайлаған жұмыссыздыққа келетін босақ, Еуроаймақ жағдайы әлі оңалған жоқ. Жұмыссыздық проблемасы қазіргі күні, әсіресе, Еуропалық одақ елдерін жан алқымынан алып тұрғаны белгілі. Өткен жылдың желтоқсан айындағы деректер бойынша еуроаймақтың 17 еліндегі жұмыссыздық деңгейі 12 пайызды құраған. Соңғы айлардан бері еуроаймақ елдерінде дағдарыстың қалың бұлты біршама кейін серпіліп, күн көзі сәл де болса ашылғандай көрініс беріп еді. Бірақ соған қарамастан экономикадағы белсенділіктің артуы жұмыссыздық проблемасын кері ығыстырып әкете алмағандығы сезіледі. Өйткені, 12 пайыздық жұмыссыздық көрсеткіші оның ең асқынған рекордтық кезеңі өткен жылдың желтоқсанындағы көрсеткіштен бар болғаны 0,1 пайыз ғана төмендеген.

Әрине, бұл проблема Еуроодақтың барлық елдерінде бірдей асқынып отырған жоқ. Австрия, Германия, Люксембургте жағдай біршама тәуір. Мәселен, Еуропалық одақтың Статистикалық басқармасының келтірген деректері бойынша жұмыссыздық деңгейі өткен жылдың желтоқсан айында Австрияда 4,9 пайызды, Германияда 5,1 пайызды, Люксембургте 6,2 пайызды құраған. Міне, жекелеген елдердің осындай жетістіктері нәтижесінде өткен жылдың желтоқсан айындағы көрсеткіш бойынша еуроаймақтағы жұмыссыздық деңгейі оның алдындағы аймен салыстырғанда 129 мың адамға, ал Еуропалық одақ бойынша 162 мың адамға азая түскен.

Бірақ соған қарамастан еуроаймақтың жекелеген елдерінің жағдайы бұрынғысынша ауыр қалпында қалып отыр. Мәселен, Испания экономикасындағы белсенділіктің артуына байланысты осы елдегі еңбек рыногындағы жағдай біршама жақсарды деп есептелгеніне қарамастан мұндағы жұмыссыздық деңгейі 25,8 пайызды құраған. Ал Грекияда өткен жылдың қазан айындағы жұмыссыздық деңгейі 27,8 пайызға жетті. Елдегі жұмыссыздық мәселесінің асқинуына байланысты грек үкіметі соңғы айларда бұл жөніндегі мәліметтерді жариялауды қажет деп те таппайтын секілді. Өйткені, қазан айының көрсеткіші мұндағы жұмыссыздық мәселесі жөніндегі соңғы көрсеткіш болып отыр.

Франциядағы жұмыссыздық рекордтық көрсеткішке жетті. Еуропадағы көш бастаушы ірі елдердің бірі Францияда 2013 жылдың желтоқсан айында ғана 10200 адам жұмысынан айырылған болатын. Ал, 28 қаңтар күні Би-Би-Си телеарнасы Францияның еңбек министрлігінің мәліметтеріне сүйене отырып, осы елдегі жұмыссыздық көрсеткіші рекордтық жоғары деңгейге жеткендігін жариялады. Мәліметке қарағанда, қазіргі күні 3,3 миллион француз ресми түрде жұмыссыз ретінде тіркелген. Сөйтіп, Франциядағы жұмыссыздықтың ресми деңгейі 11,1 пайызға жеткен. Бұл деңгей 2013 жылғы жалпы көрсеткіштен 5,7 пайызға, ал желтоқсан айының көрсеткішінен 0,3 пайызға жоғары.

Францияның президенті Франсуа Олланд өткен жылдың басында елдегі жұмыссыздық деңгейі 2013 жылдың соңында төмендейді деген мәлімдеме жасаған болатын. Өкінішке қарай, бұл мәлімдеме іске аспаған сөз күйінде қалғандығын көріп отырмыз. Енді Ф.Олландтың өзі «еңбек рыногындағы тұрақтандыру ісі біздің ойлағанымыздай болмады» деп мұны мойындауға мәжбүр болды.

Франсуа Олланд өзінің халыққа арнаған бағдарламалық сөзінде 2013 жылдың басты басым бағыты деп жұмыссыздық проблемасымен күрес мәселесін атаған еді. Бұл күресте белгілі бір нәтижелерге қол жеткізе алмағандықтан ел басшысының ел ішіндегі беделінің де төмендей түскені сезіледі. Мұны рейтингтік агенттіктердің халықпен жүргізген сауалдамаларының қорытындылары көрсетіп отыр. Осы жағдайға орай Францияның еңбек министрлігі қазіргі қалыптасып отырған жағдайды аздап та болсын жұмсартып көрсету мақсатында өзінің статистикалық есебінде бірқатар жағымды деректерді алға тартпақ болған көрінеді. Сондағы табан тіреп отырған басты дерек – 2013 жылы жұмысынан айырылғандар санының 2012 жылмен салыстырғанда аз да болса азайғандығы. Министрліктің атап көрсеткеніндей, 2012 жылы 283 800 адам жұмысынан айырылса, 2013 жылы бұл көрсеткіш 177 800 адамды құраған. Бірақ елдің бірқатар беделді сарапшылары бұл деректің өзін мүлдем іске алғысыз етіп тастады. Өйткені, елдегі жұмыстан қағылғандардың азайғанынан гөрі, жұмысқа орналасқандардың молайғандығын атап көрсетіп жатса, бұл әлдеқайда орынды болған болар еді.

Мәселен, Француз экономикалық зерттеулер обсерваториясының экономисі Эрик Хайердың айтуынша, 2012 жылға қарағанда 2013 жылы жұмысынан айырылғандар санының азаюы тіпті де экономиканың қайта қалпына келе бастауын көрсетпейді. Өйткені, 2013 жылы құрылған жұмыс орындары көбінесе ел қазынасындағы қаржыны осы іске молынан жұмсау нәтижесінде, яғни бюджет қаржысының есебінен құрылған болатын. Э.Хайер осы жағдайға байланысты Франсуа Олландтың жаңа жұмыс орындарын ашқан адамдарға салық жеңілдігін беру жөніндегі жоспары 2016 жылға дейін нәтиже бермейді деген болжам жасаған. Демек, елдің еңбек рыногынан оңға басқан жедел өзгерістер күте қою мүмкін емес. «Жеке секторда жұмыс орындарын құра бастау үшін экономиканың жылдық өсімі кем дегенде 1 пайыздан асуы қажет. Ал, үкімет болса бар болғаны 0,9 пайыз өсімді жоспарлап отыр. Мұндай алға басумен үкіметтің жұмыссыздықпен күрес жоспарын орындап шығатындығына ешбір сенім жоқ», деп есептейді француз экономисі.

Президент Франсуа Олланд үстіміздегі жылдың қаңтар айында қызметкерлерді неғұрлым көбірек жалдаған компанияларға салық жеңілдігі берілетіндігін жариялаған еді.

Ресейдің статистикалық органының мәліметінше, жұмыссыздық мәселесіндегі жағдай біздің көршімізде де сондай бір мақтанарлық емес. Әрине, Ресейдегі жағдай дағдарыспен үш жылдан бері күресіп келе жатқан еуроаймақ елдеріне қарағанда біршама тәуір. Бұл елде аталған дерт соншама асқына қойған жоқ және алдағы уақытта да еңбек рыногының тұрақтылығы сақталады деп есептеледі. Өйткені, Ресей экономикасы жылдан-жылға көтеріле түсуде. Бірақ жұмыссыздық атты әлемді кернеп алған қара пәледен біздің көршіміздің де тыс қала алмайтындығы белгілі бола түсуде.

Росстат мәліметіне қарағанда, Ресейдегі жұмыссыздық деңгейі өткен жылдың желтоқсан айында 5,6 пайызды құраған. Осы желтоқсан айында бұл елде 78 мың адам жұмысынан айырылған. Сөйтіп, өткен жылдың қараша айындағы көрсеткішпен салыстырғанда жұмыссыздық деңгейі 0,2 пайызға өсе түскен.

Бұл елде жұмыссыздықтың артуы 2013 жылдың екінші тоқсанынан бастап байқала бастаған. Экономист Игорь Поляковтың айтуынша, Ресейдегі жұмыстан қысқартулар, әсіресе, өнеркәсіптік компанияларға тән болып отыр. Сондай-ақ, елдің білім мен денсаулық салаларындағы жұмыспен қамтылған адамдар саны да қысқара түскендігі сезіледі.

Елдегі өнеркәсіп саласындағы аса ірі компаниялардың бірі АвтоВАЗ 2014 жылы 7,5 мың адамды жұмысынан қысқартатындығы жөнінде жоспары бар екендігін жариялаған еді. Игорь Поляков осы деректі келтіре отырып, «егер бұл қысқарту халық тарапынан ереуілсіз, ал үкімет тарапынан ескертусіз қалып, бейтараптылық көрсетілетін болса, онда АвтоВАЗ-дың соңынан әліптің артын бағып отырған Ресейдің басқа да өнеркәсіп алыптары еретін болады. Сөйтіп, елдегі жұмыссыздық проблемасы одан әрі ушыға түседі», деген қорытынды түйген.

Жастар арасындағы жұмыссыздық

Бүкіләлемдік экономикалық форумның деректері бойынша, әлемдегі жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 12,5 пайыздан асқан. Бұл – 73 миллион қыз бен жігіт. Ал жастардың жүзеге аспай жатқан әлеуеті бұдан да жоғары. Өйткені, халықаралық еңбек рыногын зерттеп жүрген мамандардың пікірінше, қазіргі күні әлемдегі жастардың төрттен бір бөлігі немесе 300 миллион адам өздеріне ұсынылатын кез келген жұмысқа, тіпті олардың білімі мен мамандығына сәйкес келмейтін жұмыстарға баруға әзір тұрған көрінеді.

Бұған енді тұрақты жұмыс орны жоқ жастар мен аграрлық сектордағы маусымдық жұмыстармен қанағаттанып отырғандарды қосайық. Сонда планета жастарының жарым-жартысы өз өмірлеріне қажетті қаржымен қамтамасыз етілетіндей жұмысқа зәру болып отырғандығына көз жеткіземіз.

Италиядағы жастар жұмыссыздығы – неғұрлым соңғы кездерде пайда болған құбылыстардың бірі. Мұндағы билік өкілдерінің айтуына қарағанда, үкімет бұл проблемамен осыдан бес жыл бұрын бетпе-бет кездесті. Содан бері аталған проблема шешімін табудың орнына өрши түсуде. Қазіргі ресми статистика бойынша елдегі еңбекке қабілетті жастардың жартысына жуығы жұмыссыз отыр. Сондықтан италиялық жастардың арасында көрші елдерге барып жұмыс іздеушілер қатары көбею үстінде.

«Соңғы бес жылдан бері менің елімде жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі өсіп келеді. Бұрын біздің елде бұл проблема осыншама асқынып көрмеп еді. Өйткені, экономикалық жүйеміз жаңа жұмыс орындарын туындатып тұратын. Бірақ соңғы экономикалық дағдарыс осы іске үлкен соққы жасады да, жастардың жұмысқа орналассақ деген үмітін кейін серпіп тастады», дейді Италия премьер-министрі Энрико Летта өзінің журналистерге берген сұхбатында.

Осы жағдайға байланысты ол өз қызметінің ең маңызды бағыты ретінде жастар арасындағы жұмыссыздықпен күресу ісін алға қойған. «Қазіргі қалыптасып отырған көрсеткіш, яғни ел ішінде жастарды 40 пайызының жұмыссыз қалуы төзгісіз жағдай деп есептеймін. Сондықтан да, бұл мәселеде қолдан келгеннің барлығын істеуіміз керек. Өзім премьер-министр қызметіне тағайындала салысымен жастарды жұмысқа қабылдайтын компанияларды ынталандыру ісін қолға алып, осы жөнінде шешім қабылдадым», деген премьер-министр осы мәселеге ерекше мән беретіндігін жеткізген.

Қорыта келгенде, әлемде жұмыссыздық деңгейі күрт өсуде. Әсіресе, жастар арасындағы жұмыссыздық кобейген. Бірақ әрыр ел экономикасына жастардың көп жұмысбасты болуы тиімдірек. Сондықтан да, көптеген ел үкіметтері осы проблеманы қолға алып, шешуді мақсат қойып отыр.

Ал өнеркәсіп алыптары адамдарды жұмыстан қысқартуға неге құштар? Мұның себебі «Үшінші индустриялық революция» болып отыр. Мұндағы бастысы, жаңа технологиялар өндіріске енгізіліп, өндірістің заман талабына сай жарақтандырылуы күшейген сайын автоматтандыру үдерісінің үдей түсетіндігіне байланысты болып отыр. Яғни өндірістегі адамдардың орнын машиналар мен автоматтар алмастырып, осының нәтижесінде жұмыстан босаушы адамдар саны көбейе бермек.

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Жунусова А.М.

Научный руководитель: Бельгибаева А.С., к.э.н., доцент

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Aiya23019797@gmail.com

Соңғы уақыт аралығында дүние жүзінде қалыптасып жатқан жағдай азық-түлікке сұраныс көлемін күрт арттырып, бағаның тым жоғары өсуіне ықпал жасап отыр. Өткен 2009 жылы Қазақстан Республикасында азық-түлік тауарларының бағасы алдыңғы жылмен салыстырғанда 8,6 пайызға өсті. Мысалы, жарманың бағасы – 12,3 пайызға, өсімдік майы – 8 пайызға, жұмыртқа бағасы – 23,5 пайызға, сүт өнімдері және алкогольсіз өнімдер бағасы – 10,5 пайызға, жеміс-жидек бағасы – 3,6 пайызға, кондитерлік өнімдер - 10,2 пайызға, ұн – 9,6 пайызға, балық және теңіз өнімдерінің бағасы – 11,5 пайызға, алкогольді ішімдіктер – 13,2 пайызға, ет және ет өнімдерінің бағасы – 7,7 пайызға, оның ішінде: шошқа еті -16,2 пайызға, шұжық өнімдері - 13,5 пайызға, жылқы еті - 7,2 пайызға, қой еті – 3,2 пайызға көтерілді. Сонымен бірге, Ұлттық банк биылғы жылы инфляция деңгейі 6-8 пайыз дәлізінде құрайды деп болжамдағанның өзінде, 2010 жылдың алғашқы төрт айының қорытындысы бойынша инфляция деңгейі 3,6 пайызға жетіп отыр [1]. Инфляцияның өсіміне негізінен азық-түлік өнімдерінің нарығындағы баға тұрақсыздығы ықпал етіп отыр.

Еліміздегі азық-түлік тауарларының бағасының өсуіне тек дүниежүзінде қалыптасқан жағдайдан басқа да ішкі факторлардың әсері елеулі болып отырғаны анық. Мысалы, басқа салалардан ауыл шаруашылығының айырмашылығы ағымдағы шығындар құны өндіріс факторларын сатып алу бағасы, яғни жанар - жағар майға, техникалық құралдарға, қосалқы бөлшектерге, электр қуатына көтерме баға есебінен қалыптасады. Сонымен қатар, соңғы жылдардың тәжірибесі көрсеткендей, бағаның күрт көтерілуіне ауыл шаруашылығы тауарөндірушілеріне сауда және басқа да монополистердің тарапынан жасалатын қысымды

атап өту керек. Ол өз кезегінде өндірушілер мен сатушылардың өзара ымыраласуына әкеп соғады [2]. Сондай-ақ, жергілікті сауда инфрақұрылымының әлі толық дамымай отырғандығы, кейбір азық - түлік тауарларының шынайы тапшылығы да жол ашып отыр. Өңірлік рыноктердегі тауар тапшылығының орынын тез толтыруға сауда орталықтарының бір - бірінен қашықтығы, жол және көлік желілерінің дамымағаны кедергі келтіруде.

Осыған орай, елімізде азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету бірінші кезектегі мәселеге айналып отыр. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің бірден-бір жолы – ауыл шаруашылығының жеке сектор екенін ескере отырып, жоспарлы түрде үкіметтің бақылауында ұстай отырып дамыту керек. Ауыл шаруашылығына ғылыми жетістіктерді ендіру, қажетті мамандарды даярлап, жұмысқа жұмылдыру механизмдерін жетілдірілуі қажет.

АҚШ елінің тәжірибесіне сүйенетін болсақ, онда аграрлық секторындағы ұзақ эволюцияның нәтижесінде мемлекеттік реттеудің нақты құрылымы қалыптасты. Соған байланысты аграрлық сектордағы федералдық Үкіметтің көптеген шараларын негізгі категорияларға топтап, қолдау жасалады. Мысалы, американдық эксперттердің есебі бойынша, 1990 жылдардың басында АҚШ-та ауыл шаруашылық тауарөндірушілерін мемлекеттік қолдау барлығы (12 негізгі ауыл шаруашылық өнімі үшін) жалпы өндірілген өнім құнының 23 пайызын құраған [3]. Басқаша айтқанда, мемлекет қолдаудың әртүрлі формалары арқылы фермерлерге «қалған төлемдерін» қамтамасыз етіп отырған. Атап айтсақ, өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіруде бағаны және фермерлердің табыстарын тұрақтандыру әдісі жүзеге асырылады (оның ішінде бидай, майлы дақылдар және мақта өсіруде). Соңғы жылдары мемлекеттік қолдаудың негізі шараларына өтемақы беру, кепілдікке тауарды несиелеу, тауарлы астықты сақтауда фермерлердің шығындарын өтеу, өндірістен шығарылған жерлердің ақысын төлеу жатты.

АҚШ-та фермерлерге тікелей қолдау көрсету бағдарламасы 1950 жылдардан басталған. Фермерлерге тікелей қолдау көрсетудің негізгі формасы тауарды кепілдікке несиелеу бағдарламасы (немесе тауарлы несие) болып табылады [3].

АҚШ-та фермерлерге қолма-қол төлем формасының болуы тиімді жүреді, ол Үкіметтің ауыл шаруашылық бағдарламасына кіріп, ауыл шаруашылығы министрлігінің тікелей қолдау жүйесіне жатады. Аталған бағдарламаға қатысатын фермерлер ең төменгі баға кепілдігін алады, яғни кейбір тауарларға бағаны ұстап тұру үшін оларға арнайы ссуда беріледі. Бұл ссуданы алған фермер өзінің тауарын сатып алушыға белгілі бір бағаға сатуына болады. Егер ол сатып алушыға тауарын өткізе алмаса, онда Үкімет оның қарызы есебінен өндірілген тауарды өзінің меншігіне алады.

Ірі қара мал, шошқа және құс етін өндіруші фермерлерге нақты ішкі бағаны және табысты қолдау бағдарламасы болмағанмен, ол тарифтер мен квоталарды белгілеу арқылы жүзеге асырылады. 1980 жылдардың басында ішкі рынокте бағаның құлдырауы салдарынан жұмыс жасау тиімсіз болғаннан соң, 1985 жылы Үкімет экспортты қолдау бағдарламасын енгізді [3]. Тек мемлекет ғана елдің экономикалық дамуын басқа да жалпы мемлекеттік мақсаттармен (саяси, әлеуметтік, экологиялық және т.б.) тығыз бірлікте қарастырады.

Тауарлы - несие корпорациясын құру - қоғамдағы аталған стратегияны жүзеге асырудың нағыз үлгісі, яғни ол фермерлерді қолдаудың ерекше формасы болып табылады. Фермерлерді қолдау мақсатында мемлекеттік саясатты жүргізуде бұл өндірістік кешеннің құрамдас бөлігіне айналды. Ссудаға қосымша баға қолдануда кейбір ауыл шаруашылық өнімдеріне, егер құны нақты бағасынан төмен болып кетсе, өндірушілер өзінің табысына қосымша төлем ақы алады, мұны мақсатты баға дейді. Егер де кепілдік бағалар өнімді сату мен сатып алушылар есебінен фермерлік табысты қолдауды қамтамасыз ететін болса, онда мақсатты бағалар фермерлік бағаны ұстап тұрады және ізінше өнім өндірісінен түсетін табысты бюджет есебінен қолдайды. Фермерлер тауарлы несиелеу корпорациясына өзінің өнімін кепілдік баға бойынша өткізгеннен кейін, егер бұл бағадан рыноктік баға жоғары болатын болса, ол өнімін қайтадан сатып ала алады.

Сөйтіп, фермер осы екі баға арасындағы айырмасы - таза табысқа ие болады. Ал, өнімін сатып алмаған жағдайда өнім тауарлы несие корпорацияның меншігінде қалып, фермер кепілдік баға бойынша өтемақы алады [2, 3]. Біздің ойымызша, елдегі ауыл шаруашылығы секторындағы жеке дара кәсіпкерлерді қолдау және ауыл шаруашылық өнімдеріне баға белгілеу мақсатында АҚШ-тың тауарлынесие корпорациясының қызметін жете зерттеп, оның оңтайлы тетіктерін қолдану қажет.

АҚШ-тың аграрлық секторын мемлекеттік реттеу тәжірибесін зерттеуде ауыл шаруашылығының дамуына тікелей әсер ететін сала ретінде - ішкі саяси стратегиясы ерекшеленетін оның саяси аспектісін айтпауға болмайды. Барлық уақытта сауда ішкі саяси мәселелерді шешуде тиімді құралдардың бірі болып табылды. Яғни, дүниежүзінде азық-түлік тапшылығы өскен кезде де осы құрал ұтымды болған. Сауда экспорты экспансия құралы болып, АҚШ-тың халықаралық аренада өз орнын нығайтты. Осылайша, мемлекет бірнеше бағдарламаларды бекіту арқылы тапшылық болып табылатын ауыл шаруашылық өнімдер түрлерін өндіруге және өткізуге белсенді жағдай жасады. Нәтижесінде бір жағынан, бағдарлама фермерге өзінің шаруашылығында күрделі мәселелерді шешуге көмектессе; екінші жағынан, дүниежүзілік қоғамдастықта елдің қиын сыртқы саяси міндеттерін шешуге әсер етті [4].

Мемлекеттік реттеудің әлеуметтік қызметі сол елдің азық-түлік қауіпсіздігі саясатымен тікелей байланысты. Бұл тұрғындардың барлық топтарына өмірлік қажетті азық-түліктің жеткілікті және арзан өнім болуымен түсіндіріледі. Үкімет тек мемлекеттік мақсатты бағдарламаларды енгізу арқылы экологиялық мәселелерді шешіп отыр, яғни, бұл салада мемлекеттік реттеудің негізгі қызметіне – азық-түлік тауарларының сапасын бақылау жатады.

Қазақстандағы баға мәселесін талдау негізінде баға мейлінше еркін болып, сұраныс пен ұсыныстың жағдайына байланысты болуы тиіс деп тұжырымдауға болады [2]. Нарықтық экономика жағдайында дамыған елдер тәжірибесі ауыл шаруашылық өнімдерінің бағасының тұрақтандыруға шаруашылық нысандар ғана емес, барлық салалар мүдделі. Осыған байланысты мемлекеттік деңгейде ауыл шаруашылық өнімдері бағасына қатаң шектеулер мен негізгі өнімдерге индекстеу енгізуді және оны қайта қарастыру керек. Өнім бағасы жер мен малдың орташа тиімділігін қамтамасыз етіп, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылық өнімдеріне тиімді және келісімді бағалар тағайындау оңды болар еді.

Басқа салалардан халық шаруашылығының айырмашылығы ағымдағы шығындар құны өндіріс құралдарына сатып алу бағасымен, яғни жанар-жағар майға, техникалық құралдарға, қосалқы бөлшектерге, электр энергиясына көтерме баға есебінен қалыптасады. Еліміздің экономикасында баға теңгермешілігі өз орнын алып отыр. Сонымен қатар, ауыл шаруашылық тауар өндірушілеріне сауда және басқа да монополистердің қысымы тағы бар. Сондықтан, ауыл тауарөндірушілерінің қаржылық жағдайын нығайтудың маңызды шарасын бірі баға тепе-теңдігінің бұзылуынан туындайтын шығынды азайту.

Бұл тұста төмендегідей екі бағытты бөліп қарау қажет:

- ауыл шаруашылық және өнеркәсіп өнімдеріне, энергетикаға, ауыл шаруашылығына көрсетілетін қызметке баға тепе-теңдігінің жоқтығы;
- азық-түлік корпорациялары, астық компаниялары, делдалдар ауыл тұрғындарынан сатып аталып шикізат пен сауда кәсіпорындары арқылы сатылатын өнімдердің бөлшек сауда бағасы арасында тепе-теңдіктің жоқтығы.

АҚШ-та мемлекеттік қолдау бойынша ауыл шаруашылығын зерттеу және фермерлерді оқып үйрету бағдарламасы жатады. Кез - келген жаңадан әкелінген немесе шығарылған сорттарды зерттейтін лабораториялар мен эксперимент жүргізетін фермерлерге өздері басшылық жасайды. Осы зерттеу хабарламасы фермерлерге "экстеншн сервис" (ауыл шаруашылық мағлұматын енгізу мен тарату қызметі) арқылы жеткізеді, яғни фермерлерге білім беру қызметі оларға бәрін тегін оқып үйретеді. АҚШ-тың әрбір штатында ең кем дегенде зерттеу және білім берумен айналысатын бір ауыл шаруашылық университеті бар; әрбір округте (аудандарда) дерлік ауыл шаруашылық хабарламаларын жеткізіп отыратын "экстеншн"

қызмет офісі бар. Ең соңында АҚШ Үкіметі ауыл шаруашылығын тауарлы нарық қызметінің тиімділігін арттыратын арнайы маркетинг бағдарламасы бойынша қолдайды [4, с. 52]. Осы сияқты соңғы жылдары Қазақстанда да 32 ірі ғылыми-зерттеу институттарын біріктіре келе, 10 ғылыми орталық ашылды және 2 ғылыми - зерттеу институты бар. Олардың өздерінің ғылыми - зерттеу бағыттарына және аймақтық ерекшеліктеріне байланысты агротехникалық жұмыстар жүргізуіне мүмкіндік тууда. Мұндағы мақ-сат - ғылымның жетістігін өндіріске қолда-нуға бір қадам болса да жақындату. Енді тиісті министрліктер өз технологиямызды пайдалануға мүмкіндік ашуды қарастыру қажет. Ғылым мен өндіріс арасындағы алшақтықтың жойылуына екі жақ та мүдделі.

Фермерлерді қолдау шараларының тиімділігін арттыру мақсатында Үкіметтің ауыл шаруашылығына инновациялық бағ-дарламаларды енгізу нәтижесі өз үлесін қосуда. Мысалы, ғылыми жетістіктерді енгізуде АҚШ - тың тәжірибесіне сүйенсек, онда ғылыми - зерттеу институттарын меншік түрлерін өзгертпестен өнеркәсіптік кәсіпорын басқармаларына береді. Бұл тетіктің ерекше артықшылығы мынада: зерттеуді, білімді және тәсілдерді диверсификациялау; ірі капитал көлемді инновацияларды жасау; бір бағытта маңызды ресурстарды жинақтау; ең бірінші жоғары технология саласында өндіріске ғылыми-техникалық жетістіктерді енгізу; ғылыми-техникалық идеяларды коммерциялау және соған сәйкес зерттеу мен өңдеуге кеткен ұлттық шығындардың тиімділігін арттыру; өнеркәсіпті құрылымдық қайта құру.

Тетіктің институционалдық базисі – кооперативтік зерттеу бағдарламасы болып табылады. Бағдарлама басқарудың ерекше формасында құрылған: федералдық ведомство – тапсырушы – университет – федералдық лаборатория - өнеркәсіптік фирма - штаттардың өңірлік билік орындары.

1990 жылдардың соңында бұл модельді Қазақстанда қолдану мүмкін емес еді. Оның негізгі себептеріне: ірі өнеркәсіптік кәсіпорындардың қаржы жағдайының болмауы, ғылыми мекемелердің «портфельдік тапсырыстарды» орындауда болашағының күмәнділігі, заводтық ғылымның төмен потенциалдығы жатады [4].

Қазір өнеркәсіптік капиталдың шоғырлануы және оның қаржы капиталымен өзара тығыз байланысы байқалып тұрғанда, ғылыми-технологиялық, өңірлік және экономикалық бағыттағы диверсификация үдерісі күшейіп тұрғанда осындай тәжірибені енгізу үшін шынайы алғышарттар қалыптасты деуге болады. Сондай-ақ, дүниежүзілік тәжірибе көрсетіп отырғандай, жоғарыда аталған тізбек бойынша шағын инновациялық кәсіпорындар өндірістік кәсіпорындардың болашақ орындарын баса алады.

Соған қоса, біздің ойымызша:

1. Аталған өзара қатынастың институционалдың құралдарын жасау, жеке және мемлекеттік ғылыми - техникалық секторлардың байланысын зерттеуде және өндеуде кооперативтік қатынастардың енуі үшін мотивациялық жүйені қалыптастыру қажет;

2. Жоғары оқу орындары (ғылыми мекемелер) мен жеке фирмалар арасында жақтардың бірінің оппортунистикалық іс-әрекетінен қашу, даулы сұрақтарды шешу, ақталмаған (немесе мақсат талмаған) шығындардың орнын жабу мақсатында зерттеу қызметіне байланысты бекітілген келісім-шарттың базалық формасын жасау қажет. Сондай-ақ, келісім – шартта әрбір саланың ерекшеліктері ескерілу керек. Бұл ғылыми өндеулердің жетістіктері өткізілген зерттеулердің, берілген мүмкіндіктері мен форс-мажорлы жағдайлардың күрделілігіне тәуелді жүретіндігімен байланысты.

Үкіметтен алынған мақсатты қоры және төлеусіз микронесие берумен қатар, жыл сайын минералды тыңайтқыштар, зиянды жәндіктермен күресуге алынатын құралдар, тұқым, мал шаруашылығын және жануарларды емдеуді дамыту үшін мемлекеттік қордың қаржысын бөлу арқылы төлеусіз қаржы берілу қажет. Өндірістік мүдделер мен рынокте өнімдердің өтімділігі үшін жеңілдікпен несиелеудің арнайы қорларын қалыптастыруды және тиімді рыноктік жобаларды қаржыландырудың мақсатты механизмдерін пайдалануды қарастыратын қаржы-несие жүйесін жақсарту керек.

Мемлекеттік қорларға өнімді сатып алуда фьючерлі келісім-шартты және форвардты операциялар жүйелерін ұйымдастыру қажет. Ал, өндіріс құрал-жабдықтар нарықтағы тепе-тендікті сақтау және бағаның негізсіз өсуіне жол бермеу – мемлекеттің экономикалық саясатының басты міндеті.

Осыған байланысты мемлекеттік деңгейде ауыл шаруашылық өнімдері бағасына қатаң шектеулер мен негізгі өнімдерге индекстеу енгізуді және оны қайта қарастыру керек. Өнім бағасы жер мен малдың орташа тиімділігін қамтамасыз етіп, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылық өнімдеріне тиімді және келісімді бағалар тағайындау оңды болар.

Әдебиеттер

1. ҚР Статистика Агенттігінің мәліметтері негізінде, 2009-2010 жж. <http://www.stat.gov.kz>
2. Олжаев А. Азық-түлік – ең басты «инфляциялық» тауар //Айқын.- № 21 (958). - с. 4.
3. Государство и рынок: американская модель. Под ред. д.э.н., проф. М.А. Портного и д.э.н., проф. В.Б. Супяна. - М.: Изд.«Анкил», 1999.- с. 348-372
4. Краубаев А.С., Журкабаева М.Б. Малый бизнес в сельском хозяйстве нуждается в государственном регулировании // Деловой мир Казахстана. - 1999. - № 2 (11). - с. 52-54

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ ДЛЯ ИНВАЛИДОВ И ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ФИЗИЧЕСКИМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Каменская Регина

Научный руководитель: Зиязиева Л.Р., магистр экономики
Кокшетауский государственный университет

liliyazr@mail.ru

Одним из самых распространенных заведений общественного питания на сегодняшний день во всех странах мира является кафе. В стране крупных и небольших кафе - огромное количество. Все дело в том, что кафе рассчитаны на самую разную публику, его могут посещать люди всех возрастов, любого социального положения и материального достатка.

Однако среди нас есть люди, которые в силу своих возможностей не могут посещать данные заведения из-за того, что кафе не имеют специализированного оборудования для обслуживания данного контингента посетителей.

К счастью, сейчас в Казахстане, как за рубежом существует большое количество благотворительных организаций, первоочередная задача которых - сделать жизнь людей с ограниченными возможностями ярче, совершеннее и ближе ко всем тем возможностям, которые доступны сегодня практически любому. Приятно видеть, что во многом деятельность таких организаций направлена на возможность посещения людей с ограниченными возможностями различных предприятий общественного питания, в том числе и кафе, с помощью которого можно найти новых друзей или же весело провести свое время. [1,стр.10]

Иногда мы даже не задумываемся, с какими проблемами приходится сталкиваться людям, имеющим ту или иную группу инвалидности. Конечно, для здорового человека многие неудобства, преследующие больных, во многом абсолютно незнакомы и в повседневности незаметны. Эти люди очень часто не могут устроиться на хорошо оплачиваемую работу в виду своих ограниченных физических способностей. Также возникают проблемы и с отдыхом инвалидов особенно в простом посещении кафе, в котором нет никакого специализированного оборудования.

В лучших кафе всегда обеспечивают одинаково хорошее обслуживание для всех гостей. Инвалиды, приходящие в кафе, такие же клиенты. В их жизни и без нас хватает дополнительных сложностей, преодоление которых делает инвалидов одними из самых стойких людей на планете. Все, чего им хочется, - это такого же отношения и возможностей для жизни, как и у здоровых людей.

Так как посещение ресторана, кафе входит в число удовольствий от жизни, то надо сделать так, чтобы люди с ограниченными возможностями могли в полной мере испытать его.

Если предложить им такое обслуживание, о каком они мечтают, эти люди могут стать чрезвычайно преданными и восторженными клиентами данного кафе. Да и другие посетители обязательно обратят внимание на то, с каким состраданием и сочувствием официанты относятся к инвалидам, и будут думать о них с большим уважением.

Для решения данной задачи мы предлагаем следующие пути совершенствования:

- Меню для слепых и слабовидящих.[4,стр.25]

Для такого контингента посетителей кафе необходимо приобрести 1 - 2 меню, написанное шрифтом Брайля, для слепых. Однако бытует мнение, что только около 10 процентов слепых могут читать данный шрифт. В связи с этим необходимо внедрить еще один неординарный способ - меню на аудиопленке. Исследуемое нами кафе производит запись своего меню на диктофон и предлагают его слепым. Так клиенты могут прослушивать содержание меню и получать интересующую их информацию о составе блюд.

Официант не должен считать неловким спросить у слепых клиентов, нужно ли разъяснить им, где и как расположена еда. Ведь даже такой маленький знак внимания будет высоко оценен слепым клиентом, который пришел в данное кафе один. Если гость соглашается с предложением, то официант должен описать, как еда расположена на тарелке, призвав на помощь часовой циферблат: «Цыпленок на 6.00, картофель на 10.00 и т.д.»

Официанту необходимо спрашивать: «Нужно ли порезать мясо для вас?». Это будет один из вежливых способ помочь слепому клиенту, когда он заказывает такое блюдо, как, скажем натуральный бифштекс. При задаче такого вопроса вовсе не подразумевается, что слепые не способны обслужить себя сами. Просто им предоставляется возможность принять данное предложение или отказаться от него.

- Наем сотрудника, владеющий языком жестов.

Наличие сотрудника, умеющего говорить на языке жестов намного облегчит общение с клиентами, умеющие дефекты слуха.

Однако если нет такой возможности, то можно в кафе разместить специальный ТТД/ТТУ телефон. Данный аппарат представляет собой специальную телетайпную машину, которая позволяет общаться людям с дефектом слуха.

Самым простым способом общения с такими людьми является: блокнот и карандаш. Если официанту трудно общаться с глухими гостями, то можно просто вести диалог в письменном виде.

- Блюда на вынос.

Многие люди - инвалиды не готовят, но при этом предпочитают есть дома, поэтому они оценят предоставленную им возможность уносить еду из кафе с собой. Предполагается, что чем обширнее в кафе будет выбор таких блюд, тем больше для таких людей будет поводов наведываться в данное место. Для поддержания и приобретения новой клиентуры, кафе можно так же задуматься и о создании своей службы доставки.

- Быстрое решение конфликтных ситуаций.

При обслуживании людей с ограниченными возможностями официанту запрещается обсуждать жалобу своего клиента. Единственно правильный метод, который сработает безотказно - это извиниться за случившееся и немедленно уладить проблему. Не разрешается спрашивать у клиентов, что он мог бы для них сделать. Это ставит их в затруднительное положение. Когда официант понял суть и источник проблемы, то он должен предложить благородное решение, которое устроит этого клиента. Надо помнить, что официант при этом не только решает проблему, но и сохраняет постоянного клиента.

К сожалению, наше общество зачастую игнорирует людей с ограниченными возможностями, это дает кафе возможность предоставить им недостающее признание и уважение. Несмотря на то, что у таких людей есть свои особые нужды, они хотят получить от обеда такое же удовольствие, как и любой другой посетитель. Если обслуживающий персонал будет почтительно и с уважением относиться к таким клиентам, то они станут самыми преданными

друзьями данного кафе. Нам кажется, что это тот случай, когда вклад невелик, а проценты с него огромны.[5]

Литература:

1. Почиталина И. Лимитом печат инвалидов/ И.Почиталина//Орловская правда.-2007.-16 мая.-с.7.
2. Чижикова Г. Праздник на заказ/ Г.Чижикова// Орловский вестник.-2004.-2 сент.-с.2.
3. Маркетинг ресторана. Электронная книга [Электронный ресурс] - Электрон. дан. - Режим доступа: <http://www.Ami-tass.ru/print/18440/html>
4. Кафе с максимум удобств для инвалидов открылось в Улан-Удэ [Электронный ресурс] - Электрон. дан. - Режим доступа: <http://www.mages.yandex.ru/yandsearch?>
5. Здания и помещения с местами труда для инвалидов [Электронный ресурс]- Электрон. дан. - Режим доступа: <http://www.skonline.ru/doc/7523.html>

ИНВЕСТИЦИОННО-СЛУЖЕБНО-ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ

Қосубаева Н.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.Қ. экономика ғылымдарының кандидаты, доцент.

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

kosubaevan@mail.ru

Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізген күннен бастап экономикалық жағдайын тұрақтандыру, ішкі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және инвестициялар тарту жөніндегі саясатты белсенді түрде жүзеге асыруда, шетел инвестициясын тарту республиканың инвестициялық үрдісінің жедел, әрі тиімді дамуының бірден бір жолы болып табылады. Шетелдік инвестицияларды тарту отын энергетика, мұнай өндіру және өңдеу, алтын өңдеу өнеркәсіптері, көлік және коммуникация сияқты басты салаларда құрылымдық - инвестициялық саясатты жүргізу үшін қаржының жетіспеушілігімен байланысты болып табылады.

Мемлекеттік инвестициялық саясатының стратегиялық мақсаты экономикалық өсудің нақты, тұрақты және үдемелі қарқынын, прогрессивті құрылымдық жылжуды, өндірістің жаңғыртылуын қамтамасыз ете алатын, әлеуметтік мәселелерді және елдің экономикалық қауіпсіздігі мәселесін шеше алатын инвестициялық ресурстарды құру мен тиімді пайдалану үшін ұйымдастырушылық-экономикалық және нормативтік-құқықтық жағдай туғызу болып табылады. Ал инвестициялық саясаттың міндеттері инфляцияға қарсы шараларды жүзеге асыру; жекешелендіруді аяқтау және бәсекелі экономикалық ортаны құру; құрылымдық қайта құруды жүзеге асыру, тиімді ұлттық экономиканы құру; жоғары технологияларды енгізу негізінде өндірісті жетілдіру; нарық инфрақұрылымының дамуы, институционалдық түрлендіру; инвестициялық климатты жақсарту және қор нарығын дамыту мақсатында заң шығаруды жетілдіру; салық жүйесін, несиелерді, кеден, баж салықтарын пайдалана отырып, инвестициялық белсенділікті экономикалық реттеудің жаңа және дәстүрлі әдістерін енгізуден құралады.

Елдегі инвестицияларды талдауды қоғамның әл-ауқатын сипаттайтын инвестициялар көлемі қарқынын бағалауға сүйене отырып жүзеге асыруға болады. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында отандық нарыққа шетелдік инвесторларды тарту инвестициялық саясаттың басымдықтары болып табылды. Инвестициялардың ішкі көздері не құнсызданды, не назардан тыс қалып отырды. Реформалардың алғашқы жылдарында отандық инвесторлардың қаражаты нарықтық қайта құру үдерістерін тартылған жоқ. Сонымен қатар, отандық өндірістің үздіксіз құлдырауы ішкі жинақтар көлемін төмендетті, Ө. Баймұратов өз еңбегінде былай деп жазады: «теріс сипаттағы экономикалық фактордан басқа, нәтижесінде елде жемқорлықтың күшеюін алып келген өзге де желілік емес санаттар іске асып отырды. Жемқорлық, несиелік мүмкіндіктердің шектен тыс қол жетімсіздігі мен шектеулігі, шетел

инвестицияларын тиімсіз пайдалану, заңнамадағы кемшіліктер, нормативтік базаның әлемдік стандарттарға сай еместігі осы кезеңдегі инвестициялық ахуалға теріс әсер тигізді» [1, 62 б.]. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енуі үшін жаңа инвестициялық толқынның берері мол. Қазіргі уақытта Қазақстан шетелдік инвестицияның адам басына шаққандағы түсімі бойынша ТМД елдері арасында ең алдыңғы орынды иемденіп отыр. Экономикалық үдерістерді басқару қағидасының жаңа жүйесі Қазақстанның инвестициялық саясатының үлкен басымдылықтарға ие екендігін көрсетеді.

Қазақстандағы қолайлы инвестициялық климаттың қалыптасқанына ел экономикасына тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі дәлел бола алады, соңғы ресми деректерге қарағанда, республиканың тәуелсіздік алған кезеңінен бастап, қазақстандық экономикаға 122 млрд. АҚШ долларынан астам тікелей шетелдік инвестициялар тартылған. Қолайлы инвестициялық климаттың даму қарқыны әлемдік масштабта мойындалған деп есептеуге болады, Әлемдік банк және **Doing Business** Халықаралық қаржы корпорациясының 2016 жылғы рейтингіне сәйкес Қазақстан 189 елдің ішінде 41 орынға ие болған. Сонымен қатар, біздің еліміз әлемдік экономикалардың бәсекеге қабілеттіліктің ғаламдық индексі рейтингінде 4,49 балмен 42 орынға жайғасып бұрынғы кеңес одағы елдерінің арасында үлкен артықшылыққа иелік етуде[2].

Инвестициялық қызметтің тиімділігіне инвестициялық саясатты жүзеге асыру механизмі тікелей әсер етеді. Ол келесі жағдайларды қамтиды:

- нормативтік құқықтық базаны жетілдіру;
- инвестицияның сенімді көздері мен әдістерін таңдау;
- тікелей шетелдік инвесторларды тарту үшін жағымды жағдайларды жасау.

Күшті бюрократиялық аппараты бар мемлекет кейде инвесторлардың оларға тәуелділігімен келісе алмайды да, тікелей шетел инвестициялар үдерісіне жасырын түрде араласа бастайды. Бұл көбінесе мемлекет пен инвесторлар арасындағы қарым-қатынастардан көрінеді (1 сурет). Әр мемлекеттің инвестициялары туралы өз заңы болады.

Осы заңнан капитал мен инвестицияларды, оның ішінде шетелдік, тарту мен пайдаланудағы мемлекеттің өз рөлін қалай түсінетінін анықтауға болады.

1 сурет – Мемлекет пен инвесторлар арасындағы қарым-қатынас

Мемлекет пен инвесторлар арасындағы қарым-қатынастардың маңызды элементі ретінде мемлекеттің бақылау функциялары алға шығады. Бұл шетелдік жеке және заңды тұлғалардың қатысуымен әрекет етуші ұлттық компанияларды басқарудың бірігу, жұтылу, сатып алыну немесе тапсырылуымен байланысты шетел инвестициялары үшін маңызды.

Қазіргі жағдайда инвестициялық қызмет дамуы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 қаңтардағы «Инвестициялар туралы» Заңымен реттеліп, жүйеленіп отыр. Республиканың саясаткерлері мен экономистерінің көзқарастары бойынша, шетелдік капиталдың қатысуымен мынадай міндеттерді шешуге болады [3, 188-194 бб.]:

- экспортты әлеуеттің тиімділігін арттыруға, оның шикізаттық бағыттылығын жеңуге және импортпен алмастыратын өндірісті дамытуға;
- елдің экспортты өктемдік саясатын күшейтуге және сыртқы нарықтарда оның бағытын нығайтуға;
- жаңа техника және технология, басқару әдісі мен өнімді өткізу көмегі арқылы өндірістің ғылыми-техникалық деңгейін жоғарылатуға;
- мемлекеттік бюджетке түсетін салықтық түсімдерді ұлғайтуға;
- артта қалған және құлдыраған аудандарды дамытуға жәрдемдесуге және ұлттық экономикада жаңа жұмыс орындарын ашуға;
- кадрларды оқыту және қайта даярлау арқылы қазіргі заманғы өндірістік пен басқару тәжірибесін қолдануға;

– Қазақстанның экономикалық дербестілігіне қол жеткізуге.

Инвестициялық үдерістерді жандандыру мақсатында маркетингі кеңінен енгізу қажет. Аймақтарда маркетингтік ақпараттық жүйе және мақсаты ақпараттық қажеттіліктерді қанағаттандыру жолымен өңірдің индустриалды-инновациялық дамуын іске асыруға ықпал ететін Өңірлік маркетингтік зерттеу мен инновация орталықтарын құруды ұсынамыз. Маркетингтік зерттеулерді микро деңгейде кеңінен қолданған жөн, маркетингтік негіздеме де инвестициялауды қажетсінеді, яғни қосымша қаржыландыру көздерін негізсіз тартуға және оларды мақсатсыз пайдалануға жол бермеу мақсатында кәсіпорын маркетингтік зерттеу тәжірибесіне сүйенеді. Инвестиция жоспарын әзірлеу кезінде кәсіпорын өндірістің негізгі қаражатының жай-күйі туралы деректерге сүйеніп, жабдықтау паркін жаңарту жөніндегі нақты болжамдар келтіруі тиіс.

Біздің көзқарасымыз бойынша барлық экономикалық агенттерде өндірістік инвестицияларды қаржыландырудың жеке қорларын, оның ішінде ҒЗЖ және инновациялар құрудың міндетті тәртібін енгізу және жекелеген банктердің арнайы шоттарына (инвестициялық қосымша шоттар) алғашқы қаржы көздерінің қаражатын және инвестициялар, ескірген бейматериал активтер қаражатын, өтелімдік аударымдар, пайданың инвестициялаудан түскен бөлігін, зияткерлік және өнеркәсіп меншік объектілерін сатудан тыс түскен табыстарын, бағалы қағаздарды, мемлекеттің қаржылық қолдау тәртібінде ұсынған қаражатын, сондай-ақ қаржылық инвестицияны жүзеге асыру мақсатында өтеусіз көмек ретінде түскен қаражатты міндетті аударуды реттеу мақсатқа сай деп есептейміз.

Әдебиеттер

1. Баймұратов Ө. Инвестициялар мен инновациялар: сызықсыз синтез. 3-том. Таңдамалы ғылыми еңбектер, Алматы: БИС, 2015. – 320 б.
2. Официальный сайт оценки бизнес-регулируемости. Doing business <http://doingbusiness.org>
3. Тузубекова М.Қ. Привлечение инвестиций в Республику Казахстан на современном этапе // Экономикалық кадрлар даярлау стратегиясы: оқыту нысандары мен әдістерін жетілдіру: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. –Алматы: Экономика, 2014. – 188-194 бб.

НАРЫҚТЫҚ ЭКОНОМИКА ТУРАЛЫ

Құттыбай Е.

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Onerbek.burmaganov@mail.ru

Қазыргы уақыт, әлемдік үрдісте көптеген тарихи уақиғалар, күтпеген өзгерістер, түрлі саяси және экономикалық жаңалықтарға толы болып отыр. Бұл тарихи жағдаяттардың объективті және субъективті себептері бары ақиқат. Солардың ішінде Советтер Одағы мемлекетінің өмір сүруін тоқтатуы, осы мемлекет үшін Ұлы Отан соғысын, экономиканы дамытуға қажырлы еңбек кезеңін басынан өткерген совет халқының аға ұрпағына ащы таяқ болып тигені де шындық. Тарих сахнасында соңғы үш ғасырда ауыр тағдыр тауқыметін тартқан қазақ халқының тарихи жағдайының да объективті –субъективті себептерінің негізі де, Кеңес мемлекетінің күйреу себебі тақылеттес – экономикалық дамуда артта қалушылық екенін көптеген зерттеушілердің еңбектерінен көруге болады.

Алайда, тарихи уақыт ТМД елдеріне, оның ішінде ҚР –на да экономикалық даму жолында тарихи жаңа зор мүмкіндік беріп отырғанын мойындамау қателік болатыны сөзсіз. Яғни, ТМД мемлекеттеріне әрбір қоғам ресурстары шектеулі бола тұрып, не және кім үшін өндіру керек деген негізгі экономикалық проблеманы шешулері тиіс. Бұл сұраққа бұрынғы Кеңес мемлекетінде , орталықтандырылған үкімет реттеп отыратын әкімдік-әміршілдік экономика да жауап берген болатын. Және әкімдік-әміршілдік экономика көптеген аса зор ғылыми-

техникалық прогресте және экономикада жетістіктерге қол жеткізгенімен, және көптеген кемшіліктерден де «қайта құру» саясатын жүргіссе де, арыла алмауы орын алғаны тарихта белгілі болды. Сол себепті, Кеңес мемлекетінде «қайта құру»-процесінің драмаға толы жағдаяттарының соңы нарықтық экономикаға көшу шешіміне алып келгеніде тарихи факті.

ТМД мемлекеттері, оның ішінде ҚР-ында да, нарықтық экономикаға көшу шаралары 1991ж бастап іске асырыла бастады және қазырғы уақытта экономикалық даму шаралары әрі қарай жалғасуда. Және нарықтық экономикаға өту жолындағы өтпелі кезең оңай еместігі де белгілі болғанымен, нақтылай айтқанда, нарықтық экономика туралы біршама ақиқаттар анықталғанын айтуға болады. Бұл жаңа білімдер үрдісі төменде келтіріліп отыр.

1.Батыс Европа елдерінің, АҚШ мемлекетінің, «Азиялық барыс» елдерінің т.б.дамыған мемлекеттердің экономикадағы айқын табыстарына қарамастан нарықтық экономиканың негізгі принциптері мен механизмдері көпшілік үшін әлі де беймәлімділік жағдаяты байқалып отыр.

2.Нарықтық экономика идеология емес, керісінше азаматтар мен қоғам қалай өмір сүруге және экономикалық жағынан қалай гүлденуге тиіс екенін айқындап беретін уақыт тезінен өткен тәжірибелер мен институттарға негізделген үрдіс екені, яғни нарық- ол қоғамның жақсы өмір сүруінің тарих уақыты қатал тексерісінен өткен озық үлгісі болып табылады .

3.Нарықтық экономика тұма табиғаты ерекшеліктері: бір орталыққа бағынбайды, икемді, қолайлы және құбылмалы болып келеді. Тұтынушының тауарлар мен қызметтер арасынан керегін таңдап алу бостандығы; өндірушінің өз бизнесін бастау және оны кеңейту, оның тәуекел жүгін арқалау мен нәтижелерін бөлісу бостандығы; жұмысшының жұмыс яки мамандық таңдау, кәсіподақтарға кіру немесе жұмыс берушілерді өзгерту бостандығы.

4. Нарықтық экономика кәсіпкерлік пен іскерлік рухы бостандықты сақтау және экономикалық өсу мен баршаның гүлденуіне кең мүмкіндіктер қамтамасыз ету үшін жақсы перспектива ұсыну мүмкіндіктері де баршылығы ақиқат болып отыр.

5.Нарықтық экономиканың кемшіліктері мен олқылықтары да бар болып шыққанын айтуға болады. Мысалы, жұмыссыздық проблемасы, инфляция жағдаяты т.б.

Яғни, ТМД халықтары (оның ішінде ҚР-ың да) нарықтық экономика туралы практикалық процесте білім алуда және алынған білімдерді жоғарыда айтылғандар ғана деу зор қателік болар еді. Жалпылай айтқанда, жоғары және орта, мектептерде де бұрынғы жоспарлы экономиканы оқытатын оқулықтар қолданыстан шығарылып, оның орныны нарықтық экономикаға арналған аудармалық және отандық авторлар оқулықтары пайдалануда екенін айтуға болады. Бұрынғы саяси экономия ғылымы орнына , экономикалық теория пәні арқылы нарықтық экономика туралы тәлім-тәрбие жүргізілуде екені ағымдағы факті.

Қорытынды : Нарықтық экономика туралы білімдер бұрынғы Кеңес мемлекеті уақытындағы ұғымдармен салыстырғанда, өте нақтыланғанын және көптеген саяз иллюзиялық пікірлерден арылғанын айтуға болады. Бұған қоса, барлық ТМД елдерінде нарықтық экономикаға көшудің барлық алғы шарттары (құқықтық және экономикалық т.б.) жасалса да, жалпылай алғанда нарықтық экономиканың негізгі тұлғасы кәсіпкерлік іске ұмтылыс, аса зор ынталылық байқалмай отырғанын айтуға болады. Бұл жағдаятқа ҚР –да да кәсіпкерлікті дамытуға мемлекет зор зейін қойып отырғанын дәлел деуге болады . Сөз соңында айтылуға тиісті нарықтық экономика туралы білімге- көптеген кемшіліктері мен олқылықтарына қарамастан, әлемнің барлық экономикалық дамыған мемлекеттері (яғни, олардың барлық халқының жақсы тұрмыста, жақсы адамзаттық өмірде болуы), өз экономикасын нарықтық экономика үлгісімен ұйымдастырып отырғаны, экономикалық дамуда кенжелеп қалған мемлекеттерді ойландыратын факті екенін айтуға болады.

Әдебиеттер

1. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. Экономика, 2003.
2. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. М.: Дело, 2001

3. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. «Экономика», Қаз ЭУ, 2002 ж..
4. Мухамедиев Б.М. Микроэкономика, Алматы: Қазақ университеті, 2001 ж.
5. Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А., Тастандиева Н.Б. «Микроэкономика және макроэкономика терминдерінің түсіндірме сөздігі». Алматы, 2003 ж.

ЕҢБЕК ӨНІМДІЛІГІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫЛАТУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Э.ғ.к., доцент Ашимова И.Д., 6М050600 - «Экономика» мамандығының

I курс магистранты Мунаева З.Н.

Көкшетау қ., Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

zairamunaevavalueva@mail.ru

Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігінің мәні, қазіргі жағдайда ауылшаруашылығында еңбек өнімділігінің өсу жылдамдығы объективті қажеттілік болып табылады және көптеген экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуде маңызды халық шаруашылық мәні болып табылады. Еңбек өнімділігінің өсуі мәні мен басты рөлі-ол ауыл шаруашылық өнімдерінің жалпы өндірісін ұлғайтудың негізгі көзі болып табылады да және мемлекет халқының азық-түлік тағамдарына қажеттілігін қанағаттандырады.

Еңбек өнімділігінің жоғарылату өнім өндіруге кеткен тірі еңбек шығындарының қысқаруына әкеледі, яғни жұмыс уақытын үнемдеу. Еңбек өнімділігінің өсуімен ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін жұмысшылардың саны қысқарады. Ал босатылған жұмыс күші мемлекет экономикасының басқа сфераларында қолданылады. Еңбек өнімділігінің өсуі жылына жұмыс күнінің, жұмыс аптасының және жұмыс сағатының жалпы көлемінің қысқаруын қалыптастырады. Бос уақыт адамның жеке немесе қоғамдық қажеттілігін қанағаттандыру үшін қолданылады. Еңбек өнімділігінің ұлғаюы оның ауыл шаруашылық өнімінің жалпы және бірлігіне төлем шығындарын қысқартуға көмектеседі. Сонымен қатар, еңбек өнімділігінің өсуі өткен еңбек шығындарының, материалды затталған ресурстарға еңбегін үнемдеу және тиімді қолдануға әкеледі. Соңғы нәтижесінде өсімдік және мал шаруашылығының өнімдерінің жеке түрлерін өндірудің тиімділігін жоғарылатуға үлкен әсер етеді[1].

Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігіне факторлардың әсер етуі дәрежесі мен бағыты біркелкі емес. Біреуі еңбек шығынының төмендеуіне әсер етеді, басқалары ауыл шаруашылық өнімдерін өндірудің жоғарлауына әкеледі, ал үшіншісі, өз әсерін еңбекті үнемдеуге және өнім өндірісінің өсуіне бір уақытта әсер етеді (схема 1). Мысалы, өсімдік шаруашылықта өндіріс процестерін механизация деңгейін жоғарылату қол еңбегінен босатуға көмектеседі, машиналық еңбекке ауыстыру кезінде, соңғы нәтижесінде еңбек шығындарының жиынтығын қысқартады. Өсімдік шаруашылығында еңбекке сыйымды процестерін механизациялау деңгейінің өсуі, қысқарған агротехникалық уақытта егін жұмысын жүргізуге қамтамасыз етеді. Топырақты өңдеу сапалылығының жақсаруына, егінді күту және астық орағының сапалылығының жақсартуға көмектеседі. Мұның бәрі 1 бірлік жер көлемінен өнімді шығаруының ұлғаюына және еңбек өнімділігінің өсуіне әкеледі.

Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігінің өсу факторлары мен жоғарылатудың жолдары:

- табиғи климаттық жағдай
- жер учаскелерін тиімді қолдану және рационалды орналастыру
- өндірістің интенсификациясы және материалды техникалық базасының кемелденуіне
- ғылыми-техникалық прогресстің жаңалығына енгізу
- өндірістік процесстің комплексті механизациясы мен автоматизациясы
- еңбек интенсивтілігі
- кадрлар біліктілігін жоғарылату
- ұйымның және еңбекті материалды ынталандырудың кемелденуі

Ауыл шаруашылығы дамуының әрбір кезеңіде еңбек өнімділігінің әрбір факторы өнімінің жалпы көлеміне немесе мал басына және 1 гектар егінге есептегенде еңбек шығындарына үлкен әсер етеді. Ауыл шаруашылық өнімдерін өсіру қандай фактор және жағдайлар арқылы жүзеге асатыны және салада еңбек өнімділігінің өсуі қалай болатыны қоғамға бәрібір емес.

Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін жоғарылатудың негізгі жолдары келесілер болады.

- шаруашылықтың қор қамтылығын және еңбектің қор қарулығының өсуі;

- негізгі қорларды қолданудың интенсивтілігін жоғарылату;

Мамандандудың тереңдігі және ауыл шаруашылық өндірісінің концентрациясын күшейту;

- өсімдік және мал шаруашылықта ресурс қорғаушы және прогрессивті технологияларды өндіру;

- еңбекті ұйымдастыруды жақұрастыру және оның интенсивтілігін жоғарылату;

- агроөнеркәсіп кешенінде кадр квалификациясын жоғарылату;

- еңбекті материалдынталандыруды күшейту [2].

Ауылшаруашылықтың техникалық жабдықталу деңгейін жоғарылату-еңбек өнімділігі өсуінің материалдынегізі болыптабылады. Ауылшаруашылық машиналарының саны мен сапасының ұлғайюына әсер ететін техникалық прогресс, тірі еңбекті негізгі өндірістік қорларымен, яғни машина мен басқа техникамен алмастыру. Шаруашылықты тракторлармен комбайндармен және ауылшаруашылық машинамен жоғары қамтамасызетілуі, өсімдік және мал шаруашылықта еңбек өнімділігінің өсу деңгейін жоғарылатуға өз әсерін тигізеді. Еңбек өнімділігі тек еңбектің қарулығына ғана тәуелді емес, сонымен қатар негізгі құралдарды қолданудың интенсивтілігі және тиімділігіне тәуелді.

Рационалды мамандандырудың және оптималды мөлшерге дейін ауыл шаруашылық өндірісін нығайту машина, механизмдерді, материалды және еңбек ресурстарын қолдану тиімділігімен жүзеге асады.

Қымбат және жоғары өндірістік машина мен жабдықтар ірі мамандандырылған шаруашылықтарда максималды жүктемемен қолдануға болады. Ол ауыл шаруашылық өнімінің жалпы көлемін ұлғайту және оның өндірісінің еңбек сыйымдылығын төмендету.

Агроөнеркәсіп кешенінің дамуында жоғары сапалы деңгейіне жетудің негізі, бұл техникалық парктің модернизациясы, жоғары өнімді техниканы сатып алу, алдағы техниканы енгізу болып табылады.

Өнімнің еңбек сыйымдылығын ауыл шаруашылық өндірісіне интенсивті және прогрессивті технологияларды енгізумен төмендетуге болады. Өсімдік шаруашылығында қарқынды технологияларды қолдану, бір бірлік өнім өндіруге кеткен шығының 20-22 пайызға орта шамамен төмендетуге қамтамасыз етеді.

Интенсивті және иидустриалды технологияны қолдану рационалды еңбекті ұйымдастыру мен еңбек ресурстарын сақтау үшін сай талаптар ұсынылады. Кәсіпорындарда еңбекті ұйымдастыруды еңбек ресурстарын тиімді қолдану және еңбек өнімділігінің өсу үшін құрылуы керек.

Аграрлы өндірісте ғылыми-техникалық прогрестің өзінің ерекшіліктері бар, олар жерді өңдеу, егінді жинау, сақтау, тасымалдау және қайта өңдеу спецификасынан келіп шығады. Ауылшаруашылық дақылдарды өсіру құнарлы топырақтарда жүргізіледі, ал жоғары, тұрақты егінді алу жер учаскелерін рационалды өңдеуден және органикалық, минералды тыңайтқыштарды себуден тәуелді. Жерді қолдану тиімділігі, өндіріс құралдарын және материалды ресурстарды тиімді қолдану ғылыми негізделген ауыспалы егісті енгізу, жаңа технологияларды және жоғары өндірістік техниканы енгізуден тәуелді.

Ғылыми-техникалық прогрестің жылдамдатылуы, жаңа машиналар мен жабдықтарды дайындауға ықпал жасау керек.

Ауыл шаруашылық өнім көп тонна, тез бүлінетін және аз тасымалды болып келеді, ол биохимиялық құрылымына байланысты. Егінді жинау, дайындау және тасымалдау процесінде өнім массасының кемуі, тауарлы түрі мен тұтыну қасиетінің төмендеуі байқалып

отыр. Ғылыми зерттеулер осыны есепке ала перспективті сақтау әдістерін жасауға, тасымалдауға, тараға салу және өнімді аяқтауға бағытталған.

Агротехникалық бағытқа: интенсивті ауыспалы егісті қолдану, тыңайтқыштарды, өсімдік қорғау үшін химиялық және биологиялық құралдарын қолдану.

Техникалық бағыттарға: жоғары өнімді машина мен басқа техниканы қолдану, прогрессивті технологияларды енгізу, тара және ораушы жаңа түрлерін қолдану, көлік құралдарының дамуы.

Экономикалық-ұйымдастырушылық бағыттарға: өндіріс мамандануын және концентрациясын дамыту, өнімді сақтау формалары мен әдістерін кемелдету, еңбекті материалды ынталандыру, жоғары квалификациялық кадрларды дайындау.

Еңбек өнімділігіне жұмыс күшінің біліктілік деңгейі тікелей әсер етеді. Кадр тапшылығы, өндіріс көлемі артып, оның құрылымы кенейген сайын жетіспейді, ол өзекті мәселеге айналып отыр.

Еңбек өнімділігін жоғарылатуда ауыл шаруашылық жұмысшыларын материалды ынталандыруы да әсері бар. Негізгі және қосымша еңбекақы жұмысшылардың өндіріс нәтижесіне қызығушылығын қамтамасыз етеді. Еңбек өнімділігінің өсу темпі оған төленетін еңбекақының өсу темпінен асырылуы керек. Өнімділіктің экономикалық мәні мен еңбекті материалды ынталандырудың мәні осында. Бірақта, өкінішке орай нарықтық қатынастарға өту жағдайында бұл принцип өзгеріске ұшырайды, көптеген ауыл шаруашылық кәсіпорындарда өнімділікті жоғарылату үшін ынталандыратын еңбекақы деңгейі еңбек өнімділік деңгейін асырып келеді.[3]

Еңбек өнімділігін сипаттайтын көрсеткіш еңбек ресурстарын қолданудың экономикалық тиімділігі. Аграрлы секторда еңбек ресурстарын қолданудың маңызды көрсеткіштері қоғамдық өндіріске ресурстарды тарту дәрежесі; жұмыс күні, не жыл ішінде еңбектің жұмыс істеуі; еңбек ресурстарын қолдану маусымдық сипаты. Еңбек ресурстарын қолдану тиімділігіне әсер ететін негізі себеп, ол ауыл шаруашылық еңбегінің маусымдылығы, ол өндірістің маусымдылығына және өндіріс периоды мен жұмыс периодымен сәйкес келмеуінен туындап отыр. Ауыл шаруашылықта еңбек маусымдылығы жер шаруашылығында көрінеді, өйткені ол өсімдікті қарау және егін алу кезінде еңбекті қажет етеді де, қыс айларында қажеттілік азаяды. Еңбектің маусымдылығын төмендету өндіріс құрылымын кемелдету жолымен жүзеге асырылады. Яғни мал шаруашылық саласын дамытуды жеделдету, еңбек процестерінің механизация деңгейін жоғарылату болады.

Ауыл шаруашылықта еңбек ресурстар толық және бір қалыпты қолданудың маңызды жағдайы, ол өндірістің мамандануы және концентрациясы, ауыл шаруашылық дақылдарын өңдеу және жинауға арналған индустриалды технологияларды енгізу, шаруааралық кооперациялар мен агроөнеркәсіп интеграцияны дамыту. Соңғысында үлкен әлеуметтік-экономикалық мәні бар, өйткені ол материалды жақын тұрмыс халіне, жастарды ауылдарда қалай өсуіне әсер етеді де түбірінен еңбек сипатын және жағдайын өзгертеді.

Қазіргі бәсекелес заманда кәсіпорынның штат құрамында өткізу және жабдықтау мамандарының санын жоғарылату керек, өйткені бәсекелестер көп.

Ең маңыздысы- персоналды оқыту керек, яғни жабдықтарды монтаждау уақытында оқытылуы тиіс. Диірменде жұмыс істейтін мамандардан өнімнің сапасы және қандай ұн шығатынына тәуелді. Яғни, білікті жұмысшы жабдықтардың бос түрін мүмкін етпейді және шикізатқа қадірмен қарайды да сапалы көрсеткіштерінің төмендеуіне жол бермейді

Әрбір кәсіпорын өндіріспен айналысқандықтан ауыр жабдықтар болғандықтан, қауіпсіздік техникасын білу керек. Бұл сұрақтармен және электрожабдықтаушы, жылумен қамтамасыз ету үшін энергетик маманын алу керек.

Қорытындыласақ, барлық аталған персонал өндіріс процесін жақсарту үшін керек, өйткені бірде бір жабдықтар адамның әсерінсіз жұмыс істей алмайды. Сондықтан жұмысшылардың біліктілік деңгейінен өндірістің процессі және табыстылығы тәуелді.

Өндірістік процессі және табыстылығы тек жұмысшылардың квалификациясынан, техниканың жаңаруына тәуелді емес сонымен қатар, өндірістің табысты болу үшін шикізаттың сапалығына, көлеміне және сақтауына талаптар қойылу керек.

Бидайдың қасиеті ұнтақтау кезінде ұнның шығару көлемі мен сапасымен анықталады, ұнның жоғары және 1 сортымен анықталады. Ұнның шығару көлемі жылдан жылға төмендеп отыр, сондықтан бидайды дайындау технологиялық операцияларды жақсарту керек. Яғни, кәсіпорынға қосымша ауа-ситолық сепаратор және магниттік сепарагорларды қолдану сатып алу керек. Бидайдың үсті әр түрлі ластанған заттармен ластанған, бұл лас заттарды тазалаушы машина жоғары тиімді жуғышмашиналар, бірақ ауыз су шығынын керек етеді. Ауыз сумен қамтамасыз ету керек. Ұнның сапасын жақсартып қана оны сатуға дайындайды. Ұнды сатуды жақсарту үшін бірнеше түрлері бар: -жарнама-клиенттермен жұмыс істеу - құжаттарды дайындау -жүктеу

Клиенттермен жұмыс істеу үшін, кәсіпорын штатында сатудан менеджер болу керек, менеджер қойылған сұрақтарға нақты жауап беру және толық ақпаратпен қамтамасыз ету керек. Сондықтан, кәсіпорынға сағу дан менеджер керек. Ұнды жүктеу өндірушілер территориясында авто немесе темір жол көлігімен болуы керек. Сатып алушыларға тез жүктеу керек болғандықтан, қоймалардан жүктеушілерге қосымша төлем төленеді.

Егер жабдықтың өнімділігі 0,5-1 т/с болса, онда минималды капитал 3 млн теңге болады, ол егер де жұмыс орны жалға алынса, ал егер де ұнның жоғары сапалы шығаруын ұйымдастырса, 2 есеге көбейтіледі.

Егер де неғұрлым диірменнің өнімділігі жоғарыласа онда шығарылатын бидайдың бидайдың сапасынан ұнның сапасы тәуелді болмайды. Бұл көрсеткіштермен өндіріс рентабельділігі де жоғарылайды. Диірменнің рентабельділігіне тек өнімділік қана әсер етпейді, сонымен қатар ұнға және бидайға бағаның әсері бар. Ұнның өндіріс рентабельділігі туралы айту қиын бидайды өңдеу облысында жұмыс істейтін мамандардың айтуынша 0,5-3 т/с өнімділігі бар кіші диірменнің 2 сменды жұмыс кезінде 1 жыл ішінде орта шамамен шығындарды жабады.

Мамандардың айтуынша, ұн өндіріс егер де бидайды өндіру 500 кг/с көлемінде жұмыс істесе онда ол да экономикалы пайдалы болып саналады. Сонымен қатар, егер де 500 кг/сағ темен өнімділігі бар диірмендер де рентабельді болады, бірақсоған керекті жағдай талап етіледі. Бұл жағдайларға шикізат көзінің жақындығы, менің ұсынысы кәсіпорынға бидайды өзіне өсіру, нан пісіретін наубайхананы ашу, өйткені ауылдың тұрғындары нан алуға мүмкіндіктері бар. Осындай жағдайда диірмен табыс әкеледі. Рентабельділікке ұнның сапасы және басқа да фактарлар әсер етеді. Кіші өнімділігі бар диірмендерде дайын өнімнің сапасын қамтамасыз ету қиын болады, егер де келетін бидай жоғары сапалы емес. Сондықтан да, сапасын тұрақтандыру және қамтамасыз ету мүмкіндік үшін ұнтақтайтын партия жолымен болады.

Ұнның сапасын жақсарту мақсатында кәсіпорынға қосымша диірмен комплексі қажет, ол бидайды диірменге дейін дайындау үшін сатып алу керек. Бұндай жабдықтардың құрамына әртүрлі конструкциялы бидай тазалаушы агрегаттар жатады, бидай обойкалары, жуғыш машина, пневмосепаратор(ластанған ауаны тазарту).Өндіріс рентабельділігін жоғарылату. Сатылған өнімнің рентабельділігі таза табыстың сатудан түскен табыстың қатынасына тең.

$R_c = \text{таза пайда} / \text{сатудан түскен табыс}$

Өнімнің рентабельділігін жоғарылауы пайда сомасының өсуінен немесе пайда сомасының сақталынып қалғанда сатудан түскен табыс қысқаруы.. Бірінші жағдайда пайданын өсуі және рентабельділігінің жоғарылауы сатылған өнімнің өзіндік құнынтөмендету жолымен жүзеге асады. Екінші жағдайда сатудан түскен табыс пен өнімнің өзіндік құныны тең сомасына қысқарту.

Әрине, кәсіпорын үшін бірінші тәсіл аса қолайлы рентабельділікті жоғарылату мақсатында, яғни сатылған өнімнің рентабельділіктің және пайданын өсу негізгі резерві- өнімнің өзіндік құнын төмендету.

Әдебиеттер:

1. Развитие кластеров - основа повышения конкурентоспособности зерновой продукции // Материалы международной конференции «Национальные экономические системы в Центрально-Азиатском Союзе: возможности и перспективы интеграции», 2 часть, Туркестан, 2010 С.257-259
2. Формирование ценовой политики в зерновом хозяйстве Северного Казахстана // «Вестник ОГУ», №10(48), Том 1, Оренбург, 2010, С.172-174
3. «Совершенствование внешнеэкономической деятельности Казахстана в условиях глобализации и региональной интеграции», 2014 С.145-156

ҒЫЛЫМ РЕТІНДЕГІ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ПАЙДА БОЛУЫ ЖӘНЕ ҚАЛЫПТАСУЫНЫҢ ТАРИХИ АСПЕКТІСІ

Мурсал А.

Ғылыми жетекшісі: Маулитов С.Ж., экономика магистрі

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
ayazhanka.m98@mail.ru

Ғылым ретіндегі бухгалтерлік есеп - баршамызға белгілі кез-келген саладағы бизнес табысы көбінесе бухгалтерлік есептің дұрыс жүргізілуіне тікелей байланысты болып табылады. Шаруашылық субъектілеріндегі шаруашылық операциялары бизнес тілі болып табылады. Бизнес барлық қатынасушыларын бір мақсат біріктіреді, яғни бухгалтерлік мәліметтер жеткілікті және толық болуы шарт.

Бухгалтерлік есеп деп – кәсіпорындарды ақпараттар және мәліметтермен қамтамасыз ететін мәні мен пәні бар жүйені айтамыз. Нарықтық қатынастардың экономикалық өмірге етуіне байланысты, әсіресе коммерциялық бағыттағы және меншікті кәсіпорындар табыс табуды мақсат тұтады. Егер бухгалтерлік есепті кәсіби бухгалтерлер мен ақпараттарды пайдаланушылардың көз қарасы тұрғысынан қарайтын болсақ, онда бухгалтерлер үшін ақпараттардың қашан және қандай жұмыстарын жүргізумен қатар, қаражаттар мен олардың құралу көздерінің қозғалысын есептеп, қорытынды есепке түсіру мақсаты туындайды.

Бухгалтерлік есеп ерекше бір тілде жүргізіледі. Мысалы, «ұсталымдар», «шығындар», «шығыстар» сөздері бухгалтерлік есепте нақты бір жағдайды қалыптастыру, қолдану және оларды бағалау кезінде қолданылады.

Кәсіпкерліктің кейбір аспектілері тиімді экономикалық шешімдерді қолдану үшін сандық мәліметі жағынан анықталады және тіркеледі.

Кез-келген шаруашылық субъектілері шаруашылық процесі кезінде шаруашылық активтері мен міндеттемелері және меншікті капиталда өзгерістерді қалыптастыратын көптеген шаруашылық операциялары мен қызметтерді орындайды.

Шаруашылық қызметтерін ұйымдастыруды қалыптастыру мақсатында ресурстар қолданылады, яғни материалдық және еңбек ресурстары, ғимараттар мен құрал-жабдықтар, сондай-ақ әр түрлі қызмет көрсетулер. Ресурстар тек өздігінше қалыптаспайды, оларды әрдайым қаржыландыру қажет. Ресурстар ақша қаражаттарына алмасады. Нарықтық экономика жағдайларына байланысты ақша қаражаттары немесе ақша қаражаттарына алмасқан экономикалық ресурстардың белгілі бір қалыптасу көздері болуы қажет. Сонымен, бухгалтерлік есеп – бұл ресурстардың қолдану тиімділігін және шаруашылықтағы басқару процесін сипаттайтын ғылым болып табылады.

Нарықтық қатынастар жағдайында шаруашылық ұйымдары әр түрлі көздерден келіп түсетін капитал жиынтығынан қалыптасады, яғни оларға кәсіпорынның капиталына өз қорларын салатын инвесторлар қаржысынан, кәсіпорынның шаруашылық қызмет нәтижесінде қалыптасатын табысынан қалыптасуы мүмкін. Әр түрлі көздерден қалыптасқан кәсіпорын қорлары әр түрлі мақсаттарға жұмсалады: шаруашылық субъектілерінде негізгі қорларды

калыптастыруға, тауарлы босалқыларды қалыптастыруға, еңбек ақы төлеуге, дебиторлық қарыздарды қаржыландыруға және тағы басқаларға.

Қазіргі заманғы бухгалтерлік есептің мәліметтері бойынша дивиденд саясаты, негізгі және айналым қорларымен, ақша активтерімен жұмыс істеудің арнайы әдістері, салық есебінің ережелері мен әдістері анықталады. Осылайша бухгалтерлік есеп активтер мен пассивтердің, құрылымын, ақша қаражаттарының, тауарлы-материалдық қорлардың, негізгі қорлардың қозғалысын және басқа да бухгалтерлік есептің барлық объектілерін зерттейді.

Шаруашылық субъектілеріндегі шаруашылық операциялар экономикалық процесстің негізгі фазаларымен сәйкес тіркелуі қажет. Ол фазаларға келесілер жатады:

- 1.Активтер мен олардың көздерінің қалыптасуы;
- 2.Инвестициялар;
- 3.Қаржы активтерінің қалыптасуы /экономикалық ресурстардың/ және міндеттемелерді қабылдау;
- 4.Өндіріс процесімен байланысты активтерде өзгерістердің болуы;
- 5.Табыстардың қалыптасуы;
- 6.Табыстардың бөлінуі және қайта бөлінуі;
- 7.«Бөлінбеген пайданың» қалыптасуы және оның өндіріс процесін кеңейтуге қолданылуы;

Экономикалық процесстің жоғарыда көрсетілген фазалары бухгалтерлік есептің кезектілікпен жүргізілуіне және басқару шешімдерін қабылдауға мүмкіндік береді.

Жалпы бухгалтерлік есептің жүргізілуі шаруашылық субъектілеріндегі активтер, міндеттемелер және меншікті капиталдың ақшалай түрде мәліметтерді ағымдағы қадағалау, жинау, тіркеу және оларды қалыптастыру және шаруашылық өмірдегі барлық операциялардың құжаттық операцияларын жүргізумен сипатталады, яғни бұл бухгалтерлік есеп пәнінің анықтамасы болып табылады. Есеп – бұл тек қана шаруашылық өмірдегі операцияларды тіркеу және қадағалау ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның мүмкіндіктерін сипаттайтын даму жолдарын анықтау болып табылады. Бухгалтерлік есеп экономикалық іс-әрекеттердің сандық мәліметтерді өлшеуімен айналысады.

Бухгалтерлік есептің негізгі мақсаты - ұйымдардың даму тенденциясын анықтау үшін мәліметтерді қолдану және оларды талдау, әр түрлі альтернативтерді таңдау, басқару шешімдерін қабылдау, сонымен қатар, болжау кезінде инвесторлар мен кредиторларға тиімді ақпараттар беру, потенциалды ақша ағымдарын салыстыру және оларды бағалау, ұйымдардың табыстылығын анықтау болып табылады.

Осы мақсаттарға сәйкес бухгалтерлік есеп келесі негізгі міндеттерді шешуге негізделеді:

- басқару шешімдерін қабылдауға қажетті ұйымдардың қызмет нәтижелері және шаруашылық процессі туралы толық ақпараттармен қамтамасыз ету, сонымен қатар, ол ақпараттардың инвесторлармен, кредиторлармен, қаржылық, салықтық және банк органдарымен қолданылуын қамтамасыз ету;
- экономикалық ресурстардың рационалды қолданылуы және мүліктердің нақты бары мен олардың қозғалысына бақылау жасауды қамтамасыз ету;
- кәсіпорынның басты мақсаты - табыстың өсіміне жету үшін бәсекелестік шартында қызмет ететін ұйымдардың бизнес – циклдарының дамуының орындалуын қадағалау;
- ұйымдардың активтерін тиімді қолдану есебінен өнім көлемінің есепте және есеп берулерде өсу жағдайы;
- ақпаратты қолданушылар үшін дер кезінде мәліметтерді беру;
- ҚР-ның «Салық және басқа да бюджетке төленетін міндетті төлемдер» Кодексі және «Бухгалтерлік есеп туралы Заңды», сонымен қатар, басқа да заңдар мен нормативті актілерді сақтау жағдайын бақылау.

Әдебиеттер

- 1.Н. Қабылова,Ш.Доспалина, Е. Оразалинов, «Бухгалтерлік есеп негіздері» Астана 2008
- 2.Қ.К. Кеулімжаев, Н.А. Құдайбергенов, «Бухгалтерлік есеп теориясы және негіздері» Алматы 2006

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕТА И АУДИТА РАСЧЕТОВ ПО ОПЛАТЕ ТРУДА

Нұркен Н.М.

Научный руководитель: Бельгибаева А.С., к.э.н., доцент

Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Оплата труда в широком смысле - это та или иная форма вознаграждения за определенное количество и качество выполненной работы.

Под оплатой труда принято понимать выраженную в денежной форме часть стоимости созданного трудом продукта, выдаваемую работнику предприятием, в котором он работает или другим нанимателем.

Как социально-экономическая категория заработная плата требует рассмотрения с точки зрения ее роли и значения для работника и работодателя.

Для работника заработная плата - главная и основная статья его личного дохода, средство воспроизводства и повышения уровня благосостояния его самого и его семьи, а отсюда и стимулирующая роль заработной платы в улучшении результатов труда для увеличения размера получаемого вознаграждения [1, с. 61].

Для работодателя заработная плата работников - это расходуемые им средства на использование привлекаемой по найму рабочей силы, что составляет одну из основных статей расхода в себестоимости производимых товаров и услуг. Уровень оплаты труда оказывает ощутимое воздействие на поведение и работника, и работодателя, складывающееся в связи с регулированием отношений между ними в условиях неравновесного состояния спроса и предложения рабочей силы на рынке труда.

В условиях рыночных отношений оплата труда призвана выполнять не только воспроизводственную и стимулирующую функцию, но и регулирующую.

Трудовые отношения между работодателем и работником регулируются нормативными правовыми актами, индивидуальным трудовым, коллективным договором, заключенным в соответствии с законодательством о труде РК.

Учет использования рабочего времени всех категорий работающих ведется в таблице учета рабочего времени для контроля по соблюдению рабочими и служащими установленного режима рабочего времени, расчета оплаты труда, а также составления статистической отчетности по труду. Начисление заработной платы рассматривается как признание расходов компании в виде заработной платы и как признание задолженности перед конкретными работниками по оплате их труда [2, с. 56].

Предприятие обязано удерживать из доходов работников обязательный пенсионный взнос и индивидуальный подоходный налог. На сумму обязательств компании уменьшается задолженность перед работником, но появляются обязательства перед пенсионным фондом и бюджетом.

Ставка обязательных пенсионных взносов едина для всех - 10% дохода вкладчика, учитываемого как объект для удержания обязательных пенсионных взносов.

Объект для исчисления пенсионных взносов у различных категорий вкладчиков различен. У наемных работников объектом для исчисления является начисленный работодателем ежемесячный доход, не превышающий по сумме размер 75 минимальных заработных плат. Кроме того, правилами при определении объекта для удержания обязательных пенсионных взносов предусмотрено исключать из начисленного дохода конкретный перечень выплат.

Синтетический учет начисленных доходов работникам и произведенных удержаний и выплат ведется на счете 3350 «Краткосрочная задолженность по оплате труда». Этот счет является пассивным, так как на нем обобщается информация об обязательствах предприятия

перед работниками по оплате их труда. По кредиту счета показывается увеличение задолженности предприятия перед работниками в результате начисления причитающей им заработной платы и других доходов. По дебету счета показывается уменьшение этой задолженности в результате удержания обязательных пенсионных взносов, индивидуального подоходного налога или выплаты заработной платы. В таблице 1 показана корреспонденция счетов по начислению и выплате заработной платы.

Таблица 14 - Корреспонденция счетов

Содержание операции	Д-т	К-т
1. Начислена оплата труда, премии и другие выплаты: - персоналу, занятому капитальным строительством и обслуживающим его; - персоналу, занятому сбытом продукции, работ, услуг - административно-управленческому персоналу; - рабочим предприятия	2410 7110 7210 8110, 8310, 8410	3350 3350 3350 3350
2. Выплата заработной платы	3350	1010
3. Начислена оплата труда должностным лицам	7210	3350
4. Выплата заработной платы должностным лицам	3350	1010

После составляется сводная расчетная ведомость, где указываются все виды доходов и удержаний налогов, а также определяется сумма доходов, подлежащая выдаче на руки.

Согласно Закону о труде, всем работающим по индивидуальному трудовому договору гарантируется ежегодный оплачиваемый отпуск с сохранением места работы (должности) и средней заработной платы. Для оформления ежегодных отпусков, предоставляемых работнику, издается приказ в 2-х экземплярах: один в отдел кадров, другой в бухгалтерию для расчета отпускных.

В соответствии со статьей 106 трудового кодекса рабочий год составляет 12 месяцев, исчисленных с первого дня работы работника.

Продолжительность оплачиваемых ежегодных трудовых отпусков исчисляется в календарных днях без учета праздничных дней, приходящихся на дни трудового отпуска, независимо от применяемых режимов и графиков работы.

Трудовым кодексом Республики Казахстан определяются общие условия оплаты труда рабочих и служащих. Статьей 6 Конституции РК определено, что каждый имеет право свободно выбирать труд или свободно соглашаться на труд без какой бы то ни было дискриминации и принуждения к нему, право распоряжаться своими способностями к труду, выбирать профессию и род деятельности.

Также, в соответствии со ст. 4 Трудового Кодекса РК, каждый человек в Казахстане имеет право на труд в условиях, отвечающих требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой бы то ни было дискриминации и не ниже установленного минимального размера оплаты труда, а также право на защиту от безработицы. Каждый гражданин имеет право на отдых. Работающему по трудовому договору гарантируются установленные законом продолжительность рабочего времени, выходные и праздничные дни, оплачиваемый ежегодный отпуск [3, с. 85].

Вопросы оплаты труда на предприятиях регулируются путем принятия внутренних нормативных документов и осуществляются в соответствии с законодательством Республики Казахстан о труде. К важнейшим из них относятся трудовой договор (контракт), коллективный договор, локальные нормативные акты.

По трудовому договору работник выполняет работу (трудовую функцию) по соответствующей квалификации за вознаграждение и соблюдает трудовой распорядок, а работодатель обеспечивает условия труда, своевременно и в полном объеме выплачивает работнику заработную плату и осуществляет иные выплаты, предусмотренные трудовым

законодательством Республики Казахстан, трудовым, коллективным договорами, соглашением сторон.

Трудовой договор является официальным документом, регулирующим трудовые отношения между работодателем и работником. Коллективный трудовой договор - является официальным документом, регулирующим трудовые отношения группой работников и работодателем. Принципами ведения коллективных переговоров являются: равноправие и уважение интересов сторон; свобода выбора в обсуждении вопросов, составляющих содержание коллективного договора или соглашения; добровольность принятия сторонами обязательств; соблюдение трудового законодательства Республики Казахстан.

В настоящее время минимальный размер оплаты труда выполняет три основные функции:

- является государственной гарантией минимального размера оплаты труда;
- выполняет роль норматива при исчислении административных штрафов, налогов, сборов и иных платежей, осуществляемых в соответствии с законодательством Республики Казахстан;
- служит критерием для определения размера пособий и компенсаций, выплачиваемых в соответствии с законодательством по социальной защите населения [4, с. 216].

Расчеты с персоналом по оплате труда составляют значительную часть комплекса расчетных операций. Обязательства по оплате труда включают комплекс расчетов и обязательств, в который входят: обязательства по начислению и выплате заработной платы; удержание налогов с начисленных сумм и их перечисление в бюджет; обязательства по хранению и выплате депонентских сумм, возникших из-за неполучения заработной платы некоторых работников в срок; начисление и перечисление по назначению средств на социальное и медицинское страхование, на пенсионное обеспечение; начисление и выплата пособий по временной нетрудоспособности и другим обстоятельствам персоналу предприятия; удержание и перечисление по назначению различных сумм по требованиям к отдельным лицам из персонала предприятия или по их просьбе.

Наиболее острыми и социально напряженными проблемами в области оплаты труда в Казахстане являются: задержки в выплате заработной платы; падение воспроизводственной функции оплаты труда; резкое сокращение стимулирующей роли оплаты труда (размеры оплаты труда работника слабо зависят от его квалификации, фактического трудового вклада и результатов производства предприятий); неоправданная дифференциация в размерах оплаты труда между работниками вне зависимости от результатов их работы, профессионализма, квалификации и образования.

Таким образом, основная проблема в организации оплаты труда в современных условиях заключается в установлении адекватной рыночным отношениям системы оплаты труда.

Литература

1. Сабанти, Б. М. Теория финансов: учеб. пособие / Б. М. Сабанти. - 2-е изд. - М.: Менеджер, 2000. - 191 с.
2. Вершинина, Г. В. Бухгалтерский учет [Текст]: учебно-методическое пособие / Вершинина Г. В. - Усть-Каменогорск: [б. и.], 1972. - 125 с.
3. Уваров В.Н. Трудовое право Республики Казахстан Учебник. - Алматы: Раритет 2008 - 616 стр.
4. Лобков. А.Х. Особенности трудовых отношений с отдельными категориями работников и их социальная защита. Методическое пособие/ г. Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2011 г., 144 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ БАСТАМАЛАРЫ

Оспанкулова Г.

Ғылыми жетекші: Кажатова Г.Н., менеджмент магистрі

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Gulka.84@mail.ru

Қазақстанда нарықтық экономикаға көшудің алғашқы кезінде үш кезеңі белгіленді. Бірінші кезең — 1991—1992 жылдар, екінші кезең — 1993—1995 жылдар аралығы болып, осы мерзімде жүргізілетін іс бағдарламасы Жоғарғы Кеңестің сессиясында мақұлданып, Президенттің Жарлығымен бекітілді. Ал үшінші кезең — 1996—1998 жылдарды қамтуға тиіс болды. Осыған байланысты көптеген жаңа заңдар, реформаны жүзеге асыруға қажет басқа да құжаттар қабылданды. Нарықтық экономикаға көшу мәселелерімен айналысатын жаңа мемлекеттік басқару органдары құрылды. Олар: Мүлік жөніндегі, Монополияға қарсы саясат жөніндегі комитеттер, Салық инспекциясы, Кеден және т.б. Сондай-ақ нарықтық экономикаға тән инфрақұрылымның кейбір түрлері: биржалар, коммерциялық банктер, сауда үйлері, жекеменшіктік кәсіпорындар мен шаруашылықтар, жеке меншік пен мемлекет меншігі аралас ірі корпорациялар, акционерлік қоғамдар, холдингтік компаниялар өмірге келді. Сөйтіп, нарықтық экономикаға қарай, меншіктің түрін өзгертуде, аралас экономика құруда біршама жұмыстар атқарылды. Алайда, нарықтық экономикаға көшуде бірсыпыра қателіктерге жол берілді. Біріншіден, реформаны бастауда мемлекеттің мақсаты да, мүдделері де, оларға жетер жолы да, әдіс-тәсілдері де толық анықталмады. Екіншіден, барлық елдерге бірдей сай келетін экономикалық реформаның моделі болмайды. Әр елдің өзіне тән, оның ұлттық бітіміне, тарихына, дәстүріне, нақтылы сая- си, әлеуметтік, экономикалық қалыптасқан жағдайына сәйкес өз моделі, өз жолы болуы керек. Оны әлемдік тәжірибе де көрсеткен. “Жапондық”, “Немістік” тағы басқадай әр елдің өз даму жолы болғаны белгілі. Қазақстан көп елде жақсы нәтиже бермеген, Халықаралық Валюталық Қоры ұсынған “есеңгіретіп емдеу” деп аталатын жолына түсті, Ресейдің соңынан ерді. Үшіншіден, экономикалық реформа бірінен кейін бірі және өзіндік ретімен жасалуы арқылы жүзеге асуға тиіс. Ал Қазақстанда қажетті заң жүйесі жасалып бітпей, жекеменшікке негізделген кәсіпорындардың үлесі өсіп, бәсеке ортасы қалыптаспай тұрып, ең әуелі бағаны ырықтандырудан бастау қате болды, өйткені бағаны ырықтандыру — үкімет тарапынан мезгіл-мезгіл оны өсіріп отыру болып шықты. Төртіншіден, қабылданған заңдар көп жағдайда жүзеге аспай қалды, себебі ол заңдардың жүзеге асатын механизмдері жасалмағанды. Бесіншіден, инфляцияны ауыздықтамаса ешбір істе береке болмайтыны белгілі. Бірақ осыған қарамастан мемлекеттегі қаржы, несие, ақша жүйесі ретке келмеді. Ұлттық банк ақша жүйесін, ақша айналымын, оның ішкі және сыртқы қозғалысын қатаң бақылауға алудың орнына, ақша-несие ресурстарын бей-берекет жұмсап, аса жоғары процентпен сатып, пайда табумен әуестенді. Алтыншыдан, қылмыс, жемқорлық, заңды бұзушылық көбейді. Оған жаппай тәртіпсіздік, жауапсыздық қосылды. Міне, бұлар реформаны жүргізуде, эконо- миканы дамытуда өздерінің зиянын тигізді. Жетіншіден, мемлекет басшылары экономикалық дағдарыс кезінде өмір сүріп, жұмыс істеп көрмегендіктен, оның қыр-сырын, бүге-шігесін, одан шығу жолдарын білмеді. Экономикалық дағдарысты дұрыстап бағалай алмады. Елді дағдарыстан тез арада шығару саясаты жүргізілді, бірақ ол ешқандай нәтиже бермеді. Сондықтан мемлекет дағдарыстан шығудың жолдарын қарастыра бастады. Оның ең бастысы — бағаны ырықтандыруды белгілі бір жүйеге келтіру еді. Қазақстанда ырықтандыру 1992 ж. мұнайдың, мұнайдан шығатын өнімдердің, басқа да энергия көздерінің бағасы әлемдік бағаға дейін жоғарылауы керек деген ұранмен жүргізілді. Осының нәтижесінде әр кәсіпкер, әр кәсіпорын ең жоғары таза пайда алғысы келді. Сөйтіп баға шарықтап өсті, елдің экономикасы бағаның шарықтап өсу кесірінен төмен түсіп кетті. Бағаны ырықтандырудан кейінгі екінші атқарылған іс —

жекешелендіру. Мемлекеттік меншікті жекешелендіруге нақты көшу мүмкін емес еді. Бұл қадам нарық субъектілерін құру тұрғысынан ғана емес, сонымен бірге халықтың бойында меншік иесі психологиясын қалыптастыру тұрғысынан да маңызды. Сондықтан да республикада ауқымды жекешелендіру жүргізілді. Бүгінде оны өткізудің 4 кезеңін даралап айтуға болады. Алғашқы үшеуі мемлекет иелігінен алу мен жекешелендірудің ерекшелігімен байланысты болса, төртінші кезең мемлекеттік меншікті басқаруды жетілдіруге екпін түсуімен сипатталады. Біз шағын жекешелендіруден бастадық. Алғашқы кезеңнің барысында 1991—1992 жылдары 5000-ға жуық нысандар жекешелендірілді, олардың қатарында ұжымдық меншікке берілген 470-тен астам кеңшар болды. Екінші кезең “Қазақстан Республикасында мемлекет иелігінен алу мен мемлекеттік меншікті жекешелендірудің 1993—1995 жылдарға арналған Ұлттық бағдарламасы” негізінде жүргізілді. Бұл кезеңнің аса маңызды қадамы мемлекеттік меншікті басқару мен жекешелендірудің біртұтас жүйесі болды. Сол кезде шағын және орта бизнесті дамытуға белгі берілді. Көтерме-сауда буынын қоса алғанда бұрынғы кеңестік сауда жүйесін өзгерту басталды. Қызмет көрсету саласында бәсекелестік орта пайда болды. Үшінші кезең 1995 жылғы желтоқсанда заң күші бар “Жекешелендіру туралы” Жарлықпен басталып, 1999 жылға дейін жалғасты. Осы сәттен бастап ол тек ақша қаражатымен жүзеге асырылды. 1999 жылдан кейін бірінші кезекке мемлекеттік мүлікті басқаруды жетілдіру мәселелері шықты. Төртінші кезеңде мемлекеттік меншікті басқару және онымен айналысу мәселелері бойынша мемлекеттік органдар арасындағы өкілеттіктерді бөлуге жаңа көзқарас қолданыла бастады. Республикалық мемлекеттік және коммуналдық мемлекеттік кәсіпорындарды оңтайландыру басталды. Елдің экономикалық қауіпсіздігін анықтайтын экономиканың стратегиялық маңызды секторларына мемлекеттің ықпалы мен ондағы үлесі ұлттық компаниялар арқылы сақталды. Мұнай-газ секторында — бұл “ҚазМұнайГаз”, энергетикада — “КЕГӨК”, телекоммуникацияда — “Қазақтелеком”, темір жолда — “Қазақстан темір жолы”. Бірақ жекешелендіру барысында да кемшіліктер орын алды. Мемлекеттік меншікті жекешелендіру жарияланған екі кезеңінде де (1991—92 жж. және 1993—95 жж.) мүліктің көпшілік бөлігінің талан-таражға түсуіне жол берілді. Бұл халық шаруашылығы үшін берекесіздік тудырып, экономиканың терең дағдарысқа ұшырауының басты себебінің біріне айналды. Сондай-ақ, елдің экспорта өнім шығаратын кәсіпорындары ескі әдетіне басып, өздерінің тауарларын эшелон-эшелонмен сыртқа жөнелте беруді ғана білді. Соның салдарынан республикадан 250 млрд. сомның өнімі сыртқа, негізінен алғанда Ресей Федерациясы мен ТМД елдеріне сутегін кеткен болып шықты. Сондықтан, бұл жағдай үкімет пен барлық экономикалық институттарды, Статистика мен Қолдау Комитетін қатыстыра отырып, терең талдау жасауды талап етті. Осымен байланысты 1994 жылдың қаңтарында Президент экономикалық реформаны жүргізуді жандандыру жөніндегі шаралар туралы қаулы қабылдады. Онда дағдарысқа қарсы шаралар мен экономиканы тұрақтандырудың 1994—1995 жылдарға арналған бағдарламасы жасалды. Бағдарламада энергетикалық тәуелсіздікті қамтамасыз ету мәселесі қойылды, өндірістің құлдырауы тоқтатылып, экономиканы тұрақтандыру, инфляцияны ауыздықтау қажет екені айтылды. 1993 ж. 15 қарашада мемлекеттің өз ақшасы—теңге енгізілді. Сөйтіп, біз экономикалық тәуелсіздіктің аса маңызды нышаны — ұлттық валютамыз теңгеге ие болдық. Бұл бізге 1994 жылы-ақ гиперинфляцияны бәсеңдетуге, ал 1995 жылы инфляция процесін ауыздықтауға мүмкіндік берді. Реформаның барысында 1994 жылдың күзінен үкімет макроэкономикалық реттеуді меңгере бастады. Бағаның өсуі біраз тежеліп, инфляцияның өсу қарқыны елеулі түрде төмендеді. Сол сияқты ұлттық банктің несиеге алатын пайызы да қауырт азайды. Ақша-қаражат саласында да осындай түзеліс байқалды. Өнеркәсіптің кей салаларында да оңға басушылық орын алды.

Қоғам айқын мақсаттар мен оларға қол жеткізу жолдары баяндалған стратегиялық бағдарламалық құжатқа мұқтаж болатын. Олар “Қазақстан — 2030” ел дамуының Стратегиясын да тұжырымдалды. 1997 жылдың қазан айында Президент Н.Ә.Назарбаев республика халқына “Қазақстан — 2030” деген атпен жолдау қабылдап, онда еліміздегі дағдарыстан шығудың және жүріп жатқан реформаларды аяқтаудың, сондай-ақ алдыңғы

қатарлы мемлекеттердің қатарына қосылудың, немесе “Қазақстан барысын” қалыптастырудың жаңа бағдарламасын ұсынды

Қорыта айтсақ, сауатты макроэкономикалық саясат еліміздің халықаралық беделін едәуір көтеруге жағдай жасады. Қазақстан бұл жылдары ТМД елдерінің арасында жан басына шаққанда шетелдік инвестициялар тарту жөнінен көш бастады. Шетелдік инвесторларды, соның ішінде әлемдегі аса ірі компанияларды да тарту мынадай бірқатар маңызды міндеттерді шешіп берді. Осы аталғандар Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының бастапқы, шешуші кезеңі болды. Тәуелсіздікке қол жеткізген тұста экономикалық дамудың нарықтық жүйесін таңдай отырып, Қазақстан қайргі таңда көптеген жетістіктерге қол жеткізіп отыр.

Әдебиеттер:

4. Н.Ә. Назарбаев «Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы және дамуының стратегиясы». Алматы. Дауір 1992 ж.
5. Дауренбекова А. Н. Қазақстан өнеркәсібінің индустриялық деңгейін көтерудің экономикалық механизмі: монография. Алматы: Экономика, 2005 ж.
6. Мамыров Н.К. Менеджмент и рынок: Казахская модель. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998.

ЭКОНОМ ТЕОРИЯНЫ ИГЕРУДЕГІ ҚИЫНДЫҚТАР

Сакен Наргиз

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы.

Onerbek.burmaganov@mail.ru

Қазақстан Республикасы нарықтық экономикаға өту жолында көптеген қиындықтар мен кедергілерге тап болуда. Оның объективтік және субъективтік себептері бар. Солардан туындап отырған қазырғы дағдарыс кезеңінен тез шығудың маңызды шарттарының бірі-экономикалық теорияны меңгеруді осы замандық деңгейге көтеріп, мемлекетке экономикалық дайындығы лайықты мамандар даярлау. Ол үшін экономикалық дамыған Батыс елдерінің тәжірибелері мен экономикалық ой-пікірлерін оқып –үйрену қажеттігі даусыз.

Қазырғы таңдағы көкейкесті мәселе қоғам өмірін жан-жақты қамтыған осы дағдарыстан шығу жолдарын анықтау болып отыр. Осы бағытта нарық жолына бұрын түскен елдердің тәжірибесін пайдаланудың маңызы арта түсуде. Әрине, әр елдің өзіне тән ерекшеліктері, соның ішінде Қазақстан экономикасының да өзіндік ерекшеліктері бар, сондықтан шетелдердің тәжірибесін де сол қалпында бұлжытпай пайдалануға болмайтыны ақиқат. Сөйтсе де барлық дамыған елдерге тән ортақ заңдылықтар, өндіріс, айырбас, бөліс, тұтыну қатынастарын зерттеу, ұйымдастыру, тиімді шаруашылық жүргізу әдістерінің барлығы да күмәнсіз. Яғни, экономикасы дамыған, нарықтық экономикада мол тәжірибе жинақтаған елдердегі экономика ғылымын үйрену –меңгеру объективті қажеттілік болып табылатыны сөзсіз. Алайда, ТМД мемлекеттерінде орын алып отырған жағдаяттар, нарықтық экономика туралы экономикалық білімді меңгеруде көптеген қиындықтар барын дәлелдеп отырғанын айтуға болады. Осы мақалада, АҚШ және экономикасы дамыған Батыс елдерінде ұзақ жылдар бойы жоғары оқу орындарында пайдаланып келе жатқан Кемпбелл Р.Макконнелл, Стэнли Л.Брю «Экономикс» оқулығында айтылған, экономикалық теорияны алғаш игерушілер алдында тосып тұрған кедергілер жайында қарастыру мақсат етілгенін айтуға болады.

Экономикалық теорияның немесе талдаудың басты мақсаты – экономикалық фактілерді жан-жақты талдау-саралау арқылы белгілі- бір жүйеге келтіру, фактілерде жасырын тұрған жалпылама, ерекше және жекелік (всеобщее, особенное, единичное) мағыналарды анықтау т.б. болып табылады. Макконнелл, Брюдің «Экономикс» оқулығындағы : «Теория без

фактов может быть пустой, но факты без теории бессмысленны»- деген тұжырымын , К.Маркстің «теория без практики мертва, а практика без теории слепа» - деген пікірі де қостап тұрғанын айтуға болады.

Экономикалық теорияны меңгерудегі –игерудегі қиындық –кедергілер туралы сөз болғанда, ең әуелі осы экономика ғылымының қалай және қай кезеңде пайда болғанын еске алу өте пайдалы деуге болады.

Экономика практикасы көнеден бастау алғаны белгілі. Алайда, экономика теориясын адамзат қоғамы он сегізінші ғасырда ғана аңғарып, адамзатты қоршаған дүниенің жаңа қыры-сыры барын Адам Смиттің зерттеулері көрсетіп, өмірге экономикалық ғылым келгені белгілі. Яғни, объективті дүние –болмыстың экономикалық табиғатын көре білу үшін адамзат қоғамына экономика практикасы бойынша мол тәжірибе қажет болғаны сөзсіз. Экономика әлемі өте күрделі екені мойындалып отырғанын да айтуға болады. Мысалы, Ресей мемлекеті премьер-министрінің (Черномырдин В.С.) нарықтық экономикаға өту жағдайында айтылған мынандай пікірін айтуға болады: « Хотели как лучше, но получился как всегда (яғни, көздеген мақсатқа қол жеткізілмей, кері нәтиже туылғаны).

Экономикалық теорияны меңгерудегі қиындықтар туралы Макконнелл Брю оқулығында мынандай жағдаяттар айтылғаны төменде келтіріліп отыр.

(ОШИБОЧНЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ

В отличие от начинающего физика или химика начинающий экономист обычно привносит в экономическую науку целый ряд ошибочных и предвзятых представлений об экономических процессах. " Например, кое-кто" может с подозрением "относиться к прибылям бизнеса или считать что дефицитное финансирование всегда является злом. Излишне говорить, что ошибочные представления способны затуманить нам голову и помешать объективному анализу. Начинающий исследователь экономической науки должен быть готов отброске ошибочные и предвзятые представления, которые попросту не подтверждаются фактами.

НЕЧЕТКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Экономическая терминология, широко применяемая газетами и популярными журналами, иногда носит чрезмерно эмоциональный характер. Автор - а чаще всего представляемая им или ей специфическая группа интересов — может иметь особые причины для затуманивания проблемы. При этом используемые термины нацелены на завоевание поддержки читателя. Так, мы обнаруживаем, что противники правительственного проекта борьбы с наводнениями в регионе Великих равнин называют его "ползучим социализмом", а сторонники проекта характеризуют его как "разумное демократическое планирование". Поэтому мы должны быть готовы отбросить подобную терминологию, чтобы обеспечить объективность в толковании важных экономических проблем.

ДЕФИНИЦИИ

Ни один ученый не обязан употреблять широко распространенные или общедоступные дефиниции. Экономист может счесть для себя удобным и важным излагать понятия таким образом, что они будут совершенно отличаться от дефиниций, употребляемых большинством людей в повседневной речи. Если дефиниции экономиста точны и последовательны, его аргументация неотразима. Типичный пример: термин "инвестиции" для среднего гражданина ассоциируется с покупкой облигаций и акций на рынке ценных бумаг. Часто мы слышим, как кто-то говорит, что он "инвестировал" свои деньги в акции "Дженерал моторс" или в правительственные облигации! Однако для экономиста "инвестирование" означает приобретение таких реальных активов, как машины и оборудование или строительство нового фабричного здания, а не чисто финансовую операцию по обмену наличных денег или части банковского счета на изящно оформленный листок гербовой бумаги.

ЛОГИЧЕСКИ ОШИБОЧНОЕ ПОСТРОЕНИЕ

Другой ловушкой в экономическом мышлении является допущение, согласно которому "то, что верно для индивида или части группы, обязательно верно также и для группы или

целого”. Это логически ошибочное построение; это *неправильное* допущение. Правильность конкретного обобщения для индивида или части не обязательно означает также правильность его и для группы или целого.

Это можно проиллюстрировать на примере.

... Для Смита увеличение заработной платы желательно, так как при постоянных ценах на товары это повышает его, Смита, покупательную способность и уровень жизни. Но если заработная плата увеличивается для всех, цены на товары очевидно повысятся, то есть возникнет инфляция. Вот почему уровень жизни Смита может остаться неизменным, поскольку повышение цен погашает эффект увеличения его заработной платы.

ПРИЧИНА И СЛЕДСТВИЕ: ЛОГИЧЕСКАЯ ОШИБКА POST HOC

Еще одна логическая ошибка в экономическом мышлении заключается в допущении, будто просто в силу того, что одно событие предшествует другому, первое обязательно служит причиной второго. Этот вид ошибочного рассуждения известен как *post hoc, ergo propter hoc* или как ошибочное допущение, согласно которому “после этого, следовательно, по причине этого”.

Ярким доказательством ошибочности такого хода рассуждения служит следующий классический пример. В самом начале весны лекарь племени совершает в зеленом облачении ритуальный танец вокруг своей деревни. А затем, примерно через неделю, деревья и земля покрываются зеленью. Можем ли мы из этого уверенно заключить, что именно событие А, шаманство лекаря, вызвало событие В, появление весенней зелени? Конечно нет! Петух кричит перед рассветом, но это не означает, что петух вызвал восход солнца!

При анализе различных групп эмпирических данных особенно важно *не* смешивать корреляцию с причинностью.

... причинно-следственные связи в экономике отнюдь не самоочевидны; экономисту следует тщательно подумать, прежде чем делать вывод, что событие А вызвало событие В. Сам по себе факт, что А предшествует В, не служит основанием, оправдывающим такой вывод.

Взгляд экономиста

Экономисты применяют методологию, общую для всех естественных и общественных наук. В равной мере исследователям всех наук известны логические ошибки, которые мы только что рассматривали. Следовательно, экономисты *не* мыслят каким-то особым образом. Но у них специфический взгляд на то, о чем они размышляют. Экономисты развили в себе чрезвычайно бдительное отношение к определенным аспектам повседневного поведения и складывающихся ситуаций. Точнее, они ищут в действиях людей и институтов *рациональность или целеустремленность*. Такая целеустремленность подразумевает, что люди, индивидуально или коллективно, в своих решениях делают выбор, сопоставляя издержки и выгоды. Можно поэтому сказать, что экономическое восприятие — это *восприятие с позиции соотношения “издержки — выгоды”*.

Поскольку люди делают экономический выбор из целого ряда альтернатив, всякий такой выбор предполагает жертвы или издержки. Покупка нового видеомаягнитофона может означать невозможность приобретения нового персонального компьютера.

... во *всех* ситуациях, когда возникают затраты, доходы или ресурсы оказываются меньшими по сравнению с потребностями.

... Принимая решение о том, как потратить свое время, какие продукты покупать, работать или не работать, какие товары производить и продавать и т. п., люди *сопоставляют* возможные выгоды с издержками. Если прямые выгоды, связанные с намеченным планом действий, превышают прямые издержки, целесообразно осуществить такое действие. Если же прямые издержки оказываются больше прямых выгод, такие действия не являются рациональными и их предпринимать не следует. Более того, когда размеры издержек или выгод *изменяются*, люди соответственно *изменяют* свое поведение. Экономисты пристально следят за динамикой издержек и выгод, чтобы понять характер повседневной деятельности людей и институтов в области экономики. ...)

Қорытынды түйін: Экономикалық теорияны меңгерудегі қиындықтарды есте ұстау-

экономикалық тұлғаны үлкен қателіктерден сақтайтыны және алғашында оңай болып көрінетін экономика ғылымын меңгеруге көмек бере алатыны сөзсіз деуге болады.

Әдебиет:

- 1.Макконнелл К.Р.,Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер. с англ.11-го изд. Т.1. –М.:Республика,1992.
- 2.Шеденов.Ө.Қ. Сағындықов Е.Н. Жүрсінов Б.А. Байжомартов У.С. Комягин Б.И. Жалпы экономикалық теория, Оқулық. - Ақтөбе, 2004ж.
- 3.Әубәкіров Я., Нәрібаев Қ., Есқалиев К. Т.б. Экономикалық теория негіздері. - Алматы,1998ж.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫН ЖҰМЫСПЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ЖОЛДАРЫ

Садвокасова Н.Е.

Ғылыми жетекші: Кайникенова Г.К., әлеуметтік жұмыс магистрі
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
nargiza-95.29@mail.ru

Қазақстан Республикасында ұйымдастырылатын қоғамдық жұмыстар түрі мынадай болуы мүмкін:

- экологиялық, аумақты көгалдандырумен, көріктендірумен, орман паркі шаруашылықтарын, демалыс зоналарын және т.б. сақтаумен және дамытумен байланысты;
- жолдар, қоғамдық коммуникациялар құрылысы мен жөндеу жұмыстары;
- мелиорациялық жұмыстарды жүргізу;
- тарихи-сәулеттік ескерткіштерді, қорық аймақтарын қалпына келтіруге қатысу;
- тұрғын үйлерді және әлеуметтік инфрақұрылымды, балалар спорт алаңдары объектілерін салуға көмектесу;
- науқастарға, мүгедектерге, қарт адамдарға, балаларға күтім көрсету;
- халыққа әлеуметтік қызмет көрсетудің бұрынғыларын жаңғырту мен жаңаларын ұйымдастыру;
- қоғамдық кампанияларды (сауалнамаларды, жазылуларды және т.б.) өткізуге қатысу;
- ауқымды мәдени-сауықтыру шараларын (фестивальдерді, конкурстарды, спорттық жарыстарды және т.б.) ұйымдастыруға және өткізуге көмектесу;
- аймақтық сұраныстарына қарай өзге де жұмыстар. Ауылдық жерлерде қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыруды басымдық бағыт ретінде қалыптастыру үшін біз өңірдің инфрақұрылымын дамытуға ықпал етуші жұмыстарды ұсынамыз.

Негізгі жұмыспен қамту мәселелері бойынша өкілетті орган арқылы қоғамдық жұмыстарды ұйымдастырушылар (жұмыс берушілер) мен оған қатысушылар арасындағы жасалатын еңбек шарты олардың өзара қатынастарының негізі болып табылады. Төленетін қоғамдық жұмыстарға қатысу шартының мерзімі әдетте екі айдан аспайды, алайда тараптардың келісім бойынша ол бір жылға дейін ұзартылуы мүмкін. Бұл ынтымақтастықта жетекші рөлді тапсырыс беруші ретіндегі жұмыс берушімен және жұмыссызбен келіссөз жүргізуші жұмыспен қамту жөніндегі өкілетті орган атқарады. Жұмыс беруші аталмыш жағдайда тең құқылы әріптес ретінде есептеледі. Жұмысқа орналастыру немесе азаматтарды жұмысқа қабылдау жұмыс берушінің ең кең тараған қызмет түрі болып саналады. Жұмыс берушіге кадрларды өзінше іріктеу құқығы беріледі. Ол бұны өздігінен, сондай-ақ жұмыспен қамту жөніндегі өкілетті орган немесе жұмыспен қамтудың жеке агенттіктері, еңбек биржалары арқылы іске асыра алады. Сонымен қатар жұмыс беруші жұмыспен қамту жөніндегі өкілетті орган арқылы жұмыссыздарды қоғамдық жұмыстарға және әлеуметтік жұмыс орындарына қабылдауына болады. Жұмысқа орналастыру мәселелері жөнінде тиімді және шұғыл жұмыс жүргізу үшін жұмыс беруші жұмыспен қамту жөніндегі өкілетті органға өтінім жасаған

жағдайда, жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органдардан еңбек нарығының жай-күйі және кәсіптік даярлаудың мүмкіндіктері туралы дәйекті, толық және жедел ақпарат алуға құқығы бар[1, 36].

Жұмыс берушінің жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша белгілі бір міндеттері бар, айталық, жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі өкілетті органның жолдамасымен келген азаматтарға, сондай-ақ жұмыссыздарға қажет жағдайда жұмысқа орналасуға ықпал етуге құқылы. Қызметкерлердің ұйымның таратылуына, қызметкерлер санының немесе штатының қысқартылуына байланысты жұмыстан босатылған жағдайда, жұмыс беруші жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органға жазбаша түрде алдағы болатын процесс туралы, кем дегенде босатылатын қызметкерлердің аты-жөні, кәсібі және телефоны көрсетілген ақпаратты ұсынуға міндетті. Аталмыш ақпарат толықтай жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органға жұмыстан босату басталардан кемінде бір ай бұрын берілуі тиіс. Ондай ақпарат берілмеген жағдайда қызметкерлерді жұмыстан босату тәртібі бұзылады және қызметкер егер сотқа шағымданатын болса, ол ұйымнан төлемақы талап етуге құқылы болады[2, 1116].

Оның үстіне жұмыс беруші жұмыспен қамту мәселесінде жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органға бос орын пайда болғаннан бастап, өздеріне қажетті мамандықтағы қызметкерлерге сұраныс түсіруі керек. Қызметкерлерді жалдау туралы өтініштер жазбаша түрде пошта-мен, факспен немесе телефон арқылы жіберілуі мүмкін. Өтініште әдетте бос орын ұстанымы және ол лауазымға үміткерге қойылатын талаптар көрсетіледі. Егер кадр тапшылығында отырған ұйымға жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органның жолдамасымен жұмыссыз келген болса, жұмыс беруші онымен жүргізілген әңгімелесу нәтижесі туралы ақпаратты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органға хабарлауға міндетті. Ол үміткерді жұмысқа қабылданғаны не қабылдамағаны туралы өкілетті орган берген жұмыссыздың жолдамасына белгі қою әдісімен жүргізіледі. Жұмысқа қабылдаған жағдайда жұмыссыздың жұмысқа кіріскен күнін белгілеу керек, қабылданбаған болса - оның себебін көрсету керек. Мұны жұмыссыздың ұйымға өтінім түсірген сәтінен бастап бес жұмыс күні ішінде жасау қажет. Еңбек кодексінің 148 бабы бойынша жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті орган немесе жұмыспен қамтудың жеке агенттігі:

- 1) азаматтарды - жұмысқа тұру мүмкіндігі туралы, ал жұмыс берушілерді жұмыс күшімен қамтылу мүмкіндігі туралы хабардар ету;
- 2) азаматтардың жұмыс тандауына жәрдем көрсету;
- 3) азаматтарға бос жұмыс орнына жұмысқа орналасу үшін жұмыс берушіге жолдама беру;
- 4) еңбек нарығы жөніндегі деректер базасын қалыптастыру;
- 5) өтініш білдірген азаматтарды есепке алу мен тіркеу;
- 6) кәсіптік бағдар жасауда қызметтер көрсету;
- 7) жұмыс берушілермен шарттар негізінде жұмысқа орналасу мәселелері жөнінде өзара іс-қимыл жасасу арқылы еңбек делдалдығын жүзеге асырады. Осылайша, азаматтар мен жұмыс берушілер жұмысқа орналасу мәселелері бойынша жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті орган мен жұмыспен қамтудың жеке агенттіктеріне өтінім жасаған кезде олардың бос орындар туралы ақпараттар алуға, жұмысты тандау мен қызметкерді іріктеуге ықпал етуге, еңбек нарығы мен халықтың жұмыспен қамтылуы туралы кеңес алуға мүмкіндіктері бар. Жұмыс іздеп жүрген азаматтар жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органда, сонымен қоса жеке агенттікте де тіркелулері тиіс[3, 26]. Оған қоса, жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органда тіркеу жүргізу Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 149 «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңындағы белгіленген тәртіпке сай, тиісті құжаттарды тапсырумен жүргізілуі керек, соның ішінде:

- жеке куәлігін (паспортын);

- еңбек қызметін растайтын құжаттарды.

Шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар бұдан басқа, шетелдіктің Қазақстан Республикасында тұруға ықтияр хатын және азаматтығы жоқ адамның ішкі істер

органдарында тіркелгені туралы белгісі бар куәлігін ұсынады. Жұмыс іздеуші жұмыссыз азаматтарды тіркеу тұрғылықты мекен-жайы бойынша өкілетті органда құжаттарды тапсырғаннан күннен бастап он күнтізбелік күннен кешіктірмей жүргізіледі. Ал жеке агенттіктер азаматтарды нысанын орталық атқарушы орган бекітетін дербес есепке алу карточкасына (компьютерлік деректер база-сына) мәліметтерді енгізу арқылы тіркейді. Бұған қоса жеке агенттіктер жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органға ай сайын жергілікті жері бойынша тіркелген және жұмысқа орналастырылғандар санына қатысты ақпаратты (есепті) беріп тұруға міндетті. Сонымен қатар жұмыспен қамтудың жеке агенттіктері жұмысқа орналастыру, жұмыс орындарын ашу және еңбекпен қамту бағдарламаларын жүзеге асыру мәселелері бойынша мемлекеттік органдармен және жұмыс берушілер-мен өзара іс-қимыл жасайды. Жұмыспен қамтудың жеке агенттіктері мен жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органның еңбек делдалдығы міндеттерін жүзеге асырудағы негізгі қызметтері жұмыс берушілердің өтінімдері, газеттік және өзге де жарнамалар негізінде құрылатын, бос жұмыс орындары мен инженерлер мен қызметшілер лауазымдарының маңызды және жүйелі мәліметтер базасын құру болып табылады. Сондай-ақ аталмыш ұйымдар өзге ақпараттық мәліметтер базасын құрады, атап айтсақ:

- мамандықтарына қарай жұмыс іздеуші азаматтар туралы;
- аймақтың оқу орындары туралы және олардың кәсіби-біліктілік сипаттамаларына сай мамандық меңгеруші түлектер жайлы;
- экономиканың түрлі салаларының кәсіпорындары мен ұйымдары —туралы;
- жуық арада ашылатын жұмыс күшіне сұранысы бар объектілер туралы.

Еңбек делдалдылығында кәсіптік бейімдеу бойынша қызмет көрсету мәселесі шешілмеген. Ондай қызметті не жұмыспен қамтудың жеке агенттіктері, не жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті орган көрсетпейді. Жастарды кәсіптік бейімдеудің республикалық орталығының 1994 жылы жабылуынан кейін, аталмыш жұмыс жүргізілген жоқ, соның нәтижесінде бір мамандықтарды дайындау тым артып кетсе, енді бір кадрларға, әсіресе техникалық мамандарға деген тапшылық орын алды. Айта кету керек, еңбек делдалдылығы жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті органымен жұмыс берушілердің ықпал етуі арқылы 1 жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша қарымтасыздық негізде, шарт бойынша не ауызша келісіммен, сондай-ақ біріккен түрде бос жұмыс орындарының жәрмеңкесі мен өзге де халықтың жұмыспен қамтылуына игі әсер ететін іс-шараларды ұйымдастыру әдісімен жүзеге асырылады[4, 26].

Жұмыс берушілер жеке агенттіктермен персоналды тандау бойынша қайтарымды немесе қарымтасыз қызмет көрсетуге келісім-шарт жасасады. Оған қоса шартта қызметкерді тандау қызметі бойынша төлем мөлшері оның жылдық табысының пайыздық қатынасында қарастырылады. Сонымен қатар, көпшілік жеке агенттіктер өтінім жасаушы азаматтарға бос жұмыс орындарын ұсынуы немесе жұмысты тандатуы ақылы жүргізіледі. Жалпы жұмысқа орналастыру мен еңбек делдалдығы мәселесі Еңбек кодексінде толықтай реттелген, сондықтан оның нақты қандай дәрежеде іске асырылуы тек жұмыс беруші мен қызметкерлердің өзіне байланысты болмақ.

Әрбір мемлекеттің міндеті жұмыспен қамту саласында қоғамның экономикалық және әлеуметтік дамуына әсер ететін және азаматтар жұмыссыздығын болдырмайтын саясатты ұйымдастыру және оны іске асыру барысында, жұмысқа орналастырудағы мемлекеттік кепілдіктерді жүзеге асыру жұмыспен қамту мен еңбек қатынастарын құқықтық реттеу жүйесін жетілдіру нәтижесінде қамтамасыз етілгендіктен, Қазақстандық азаматтарды шетелге жұмысқа орналастыру лицензиялы қызмет түрі болып есептелгендіктен жұмыспен қамту мәселелері бойынша уәкілетті орган арқылы қоғамдық жұмыстарды ұйымдастырушылар (жұмыс берушілер) мен оған қатысушылар арасындағы жасалатын еңбек шарты олардың өзара қатынастарының негізі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Халықты еңбекпен қамту туралы» Заңы. — Алматы, 1999.
2. Агафонов А. Н. Менлибаев К. Н. . Туганбекова К. М. , Черная Г. Г. Социальная работа. Теория и технология – Астана: Издательство «Парасат - Әлемі», 2005. – 320 б.
3. Ақбекұлы Д.Жұмыспен қамту -қамқорлық нышаны: (Жұмыссыздық туралы) //Көкшетау.- 2004.-7 қазан.-8б.
4. Асқар А.Жұмыссыздар сапы қаншаға толықты? //Дала мен қала.- 2009.- 23 наурыз.- 2б.

ЭКОНОМИКА –МЕМЛЕКЕТТІҢ МАҢЫЗДЫ МӘСЕЛЕСІ

Серік Дастан

Ғылыми жетекші: Бурмаганов Ө.Ж.

Ш.Уалиханов ат.Көкшетау мемлекеттік университеті. Көкшетау қаласы

Совет мемлекетінің ыдырап, оның орнына жаңа тәуелсіз мемлекеттердің пайда болуы, олардың алдында қандай даму жолына түсу керек, қандай экономика болуы керек т.б. мемлекеттік аса маңызды проблемаларды шешуді кезек күттірмейтін мәселелерді қойғаны қазыргы күні тарихи факті болып табылады. Қорыта келгенде, ТМД елдерінің барлығына нарықтық экономикаға көшу тарихи мақсаты қойылған еді.

1991ж дейін, бұрынғы Советтер Одағында , нарық туралы ешбір білім болмағаны шындық болатын. Көптеген жаңа жағымсыз жағдаяттар орын алды. Солардың ең бір ауыры-жұмыссыздық болды. Кеңестік дәуірде жұмыссыздық түгілі, жұмыс өте көп болып, жұмысшылар жетіспейтіндігі белгілі болса, ал қазыр жұмыс жоқ, жұмыссыздық орын алды. Нарықтық экономикада, негізгі субъектілер мемлекет, отбасы және фирма бары белгілі болды. Яғни, кез –келген қай мемлекет болса да, экономикалық процестер адамзат баласының қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталатыны белгілі болды.

Әрине, жоғарыда айтылғандай , бұрынғы Советтер Одағының экономикалық практикадағы жаңалығы –жұмыссыздықтың жойылуы, ғылыми әдебиетте нақтылай айтыла қоймаса да, жалпы еңбекші халық оның аса маңыздылығын нарық арқылы айқын түсінгені күмән туғызбайды. Алайда, Совет мемлекетінің экономикасының тұралауы, және барлық ТМД мемлекеттері экономикасының әлі де күйзелістерде болуы, экономиканың мемлекет үшін аса маңызды сала болып табылатынын және оның мемлекеттің басты назарында болуы қажеттілігін дәлелдейтіні күмән туғызбайтынын ақиқат деуге болады.

Қазақстандық зерттеуші Е.Сейтимов (Информация к размышлению.Менеджмент маркетинг в бизнесе политике. Алматы: «ЕС»,2007) қазақстан халқының барлық қоғамдық салаларда (ғылым, музыка, спорт т.б.) әлемдік басқа елдер жетістіктерінен көш артта қалмағанын , алайда экономика саласында жағдаяттың мүлде басқалығын анықтайды.Басқаша айтқанда, бұрынғы Советтер Одағында ғылымда, өнерде, мысалы космоста, әскери техника –технологияда өте ілгерілеушілік болғанымен, экономика саласында экономика ғылымының ғылыми ұсыныстары нақты орындалмауы (Д.Валовой «Экономика абсурдов и парадоксов») – экономиканы тұрлатып тынғаны тарихи фактіге айналғанын айтуға болады.

Қорыта айтқанда, бұрынғы Советтер Одағының ғылымда, өнерде, спортта, космоста т.б. күрделі салаларда әлемдік озық жетістіктері болғаны , және экономика саласында керісінше жағдаяттардың орын алуы алып мемлекетті күйреуі себептерінің бірі болғаны, экономиканың мемлекет үшін аса маңыздылығын сипаттаса керек. Нарықтық экономикаға көшу үшін жасалған «приватизация и разгосударствление» үрдістер- мемлекеттің экономикадан бас тартуы емес, керісінше мемлекеттің экономиканы шебер басқаруға көшу ынтасын білдіруі деп түсінген дұрыс. Яғни, мемлекет үшін экономика аса маңызды үрдіс.

Әдебиеттер:

1. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. Экономика, 2003.
2. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. М.: Дело, 2001
3. Мамыров Н.К., Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А. Микроэкономика. Алматы. «Экономика», Қаз ЭУ, 2002 ж..
4. Мухамедиев Б.М. Микроэкономика, Алматы: Қазақ университеті, 2001 ж.
5. Есенғалиева К.С., Тлеужанова М.А., Тастандиева Н.Б. «Микроэкономика және макроэкономика терминдерінің түсіндірме сөздігі». Алматы, 2003 ж

НАЛОГОВАЯ ОПТИМИЗАЦИЯ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ БЮДЖЕТА

Султанбаева А.О.

Научный руководитель: Бекетова А.М.

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

ainur_sultanbayeva@mail.ru

Налоговая оптимизация – это уменьшение размера налоговых обязательств путем применения разрешенных или не запрещенных законодательством способов уменьшения налоговых платежей. Такие действия не составляют налогового преступления, правонарушения и, следовательно, не влекут за собой неблагоприятных последствий для налогоплательщика в виде налоговых, административных и иных санкций.

Снижение налоговой нагрузки по сути своей является минимизацией налогов. Добиться желаемого результата возможно в том случае, когда минимизация налогообложения производится с учетом норм и требований действующего налогового, административного и уголовного законодательства.

Естественное стремление налогоплательщика уменьшить суммы налогов, уплачиваемых в бюджет, не вызывает одобрения со стороны контролирующих органов. Хозяйственные операции, имеющие своей целью снижение налогового бремени, находятся и всегда будут находиться под пристальным вниманием налоговых и иных контролирующих органов.

Нередко сами налогоплательщики при применении той или иной оптимизационной схемы допускают ошибки. При проведении оптимизационной процедуры не бывает мелочей, и она требует тщательного законодательного обоснования и документального оформления.

Методы снижения налоговой нагрузки являются оптимизационными, поскольку с их помощью задача минимизации налогов решается путем применения или неприменения льгот, сравнения различных действующих режимов налогообложения, обоснования использования понижающих (регрессивных) налоговых ставок (шкал), планирования доходов и расходов и т.п.

По сути, выбор оптимизационных методов и есть налоговое планирование, в результате которого выбирается наиболее эффективная модель налогообложения из всех возможных на конкретном предприятии, в конкретном временном интервале. Методы оптимизации можно подразделить на методы внутреннего и внешнего планирования.

-Методы внешнего планирования:

- замена налогового субъекта;
- изменение вида деятельности;
- замена налоговой юрисдикции.

Метод замены налогового субъекта основывается на использовании в целях налоговой оптимизации организации или индивидуального предпринимателя, в отношении которых действует более благоприятный режим налогообложения, например переведенных на упрощенную систему налогообложения.

Метод изменения вида деятельности предполагает переход на осуществление таких операций, которые облагаются налогами в меньшей степени. В частности, этот метод используют торговые организации, заключая с контрагентами не договоры поставки, а агентские контракты или договоры комиссии.

Метод замены налоговой юрисдикции заключается в регистрации организации на территории, облагаемой налогами в льготном режиме, а именно в зонах с минимальным налоговым бременем (офшоры). При выборе места регистрации следует ориентироваться не только на размер налоговых ставок, но и на величину всего налогового бремени, так как при небольших налоговых ставках законодательство обычно устанавливает расширенную налоговую базу, что в конечном итоге может привести к обратному эффекту – повышению налоговых платежей. Методы внутреннего планирования:

- варианты учета, отраженные в учетной политике;
- использование налоговых кредитов;
- использование специальных режимов налогообложения.

В отличие от методов внешнего планирования, методы внутреннего планирования менее рискованны. Их можно использовать внутри уже существующей организации, не изменяя ее вида деятельности и места регистрации.

Такие методы налоговой оптимизации можно подразделить на следующие группы:

- разработка приказа об учетной политике для целей налогообложения;
- оптимизация через договор;
- специальные методы оптимизации;
- применение льгот и освобождений.

Учетная политика является одним из инструментов налоговой оптимизации. Законодательство в ряде случаев предоставляет налогоплательщику возможность самостоятельно выбрать способ бухгалтерского или налогового учета операций.

В настоящее время выделились существенные различия учетной политики для целей бухгалтерского учета и для целей налогообложения. Поэтому следует разрабатывать учетную политику для целей бухгалтерского учета и учетную политику для целей налогового учета. Целесообразно при этом разрабатывать так, чтобы способы бухгалтерского и налогового учета как можно меньше отличались друг от друга. Такой подход минимизирует трудозатраты бухгалтерии на ведение учетного процесса и, соответственно, снизит вероятность возникновения ошибок.

Квалифицированная разработка приказа об учетной политике позволяет выбрать оптимальный режим учета, эффективный с точки зрения режима налогообложения.

К примеру, выбор в учетной политике для целей бухгалтерского учета оптимальных методов бухгалтерского учета производственных запасов, затрат, внеоборотных активов позволяет минимизировать налог на имущество. Для многих предприятий, прежде всего в сфере производства, данный налог оказывает значительное влияние на размер налогового бремени, поэтому целесообразно уделять должное внимание вопросам планирования налогообложения имущества.

Для оптимизации того или иного налога необходимо, в частности, произвести расчеты по тем элементам учетной политики, которые оказывают влияние на величину данного налога. К основным параметрам, влияющим на налогообложение, относятся: определение вариантов начисления амортизации по основным средствам (метод начисления, выбор срока полезного использования объектов, применение повышающих коэффициентов), определение вариантов переоценки основных средств, определение вариантов материальных ресурсов и расчетов себестоимости материальных ресурсов в производстве, создание резерва по сомнительным долгам, работе с просроченной дебиторской задолженностью и др.

При оптимизации через договор необходимо провести анализ формы сделки, контрагентов, предмета и цены договора, штрафных санкций и на основании этого анализа – выбрать наиболее подходящие положения договора, что будет способствовать снижению налоговых платежей.

Специальные методы включают несколько подгрупп: метод разделения отношений, метод отсрочки налогового платежа, метод прямого сокращения объекта налогообложения и прочие.

Использование льгот и освобождений предполагает использование льгот, которые закреплены в Кодексе Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет».

Современная налоговая система Республики Казахстан в настоящий период действительно способствует регулированию экономических процессов. В тоже время необходимость соответствия условиям сегодняшнего дня требует от нее постоянного совершенствования и модернизации. В этом смысле самым перспективным видится разработка и применение системы льгот и скидок: во-первых – для стимулирования отечественных производителей; во-вторых – для сбалансированности бюджетной и внебюджетной сфер. В целом, это обеспечивает расширение налоговой базы и, соответственно, увеличение налоговых поступлений в бюджет.

Для учета расчетов с бюджетом применяется счета группы 3100 «Обязательства по налогам», к которым открываются субсчета по видам налоговых платежей. Счета 3100 на конец отчетного месяца, могут иметь развернутое сальдо (дебетовое, а также кредитовое) по налоговым платежам. При составлении баланса дебетовый остаток на счетах группы 3100 «Обязательства по налогам» отражается в активе баланса, а кредитовый - в пассиве.

Литература:

1. Налоговый Кодекс РК с переменами, а также дополнениями по данным на 01.01.2017г.
2. А. И. Худяков, Г. М. Бродский «Теория налогообложения» Алматы, 2002 г.
3. Б. Б. Султанова «Налоговый контроль» Алматы 2007 г.
4. Бекболсынова А. С. «Налоги, а также налогообложение», учебное пособие. Астана, 2008 г.
5. В. Л. Назарова, «Бухгалтерский контроль», 2009 г.
6. Султанова Б. Б. «Налоговый контроль» учебное пособие. Алматы, 2007 г.

PR-ДЫҢ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ АЛАТЫН ОРЫНЫ

Темирбекова Ж.

Ғылыми жетекші: Жапарова Д.К., маркетинг және коммерция магистрі
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
Zhulduz.70798@mail.ru

PR Қазақстанда өз мағынасында 1990-шы жылдары пайда болғандықтан, үгіт-насихат, ұран сөздері бірден қоғаммен байланыс терминдерімен алмастырылды және қоғаммен байланыс бизнес құрылымдарда емес алдымен мемлекеттік органдарда дамып, бастау алды. Себебі, посткеңестік елдерде қоғаммен байланысты алғаш рет қоғамның басқа салаларында емес, сайлау процесінде қолданған болатын. Адамдар алғашқыда паблик рилейшнздың мәнін түсінбеді, бұл саланың мамандары да болмады, ол кездері қоғаммен байланыспен филологтар, журналистер, тарихшылар, философтар, саясаттанушылар, психологтар айналысқан болатын. Өйткені, қоғаммен байланыстың мәнін кім қалай түсінсе, солай пайдаланған болатын. Көпшілік арасында PR-ды алдау, өтірік айту, елес, арман, манипуляция ретінде қабылданады.

Бүгінде билік жүйесі жаңа ғылыми технологияны пайдаланып, ғаламтор желісі, электронды қызмет түрлері сияқты адам санасы тудырған жетістіктермен жүзеге асырылуда. Жаһандану заманында халық пен билікті бір-бірімен байланыста ұстау үшін екі жақтық көзқараспен санасатын мамандар қажет. Мемлекет пен қарапайым жұртшылық арасындағы дәнекерші «Қоғаммен байланыс» саласы. «Кімде ақпарат болса сол әлемді билейді» демекші, ақпараттық қоғамда өмір сүріп отырған кез келген мемлекет - ақпараттық мамандықтар дайындайтын салаға аса үлкен мән беруі керек. «Экономика мен бизнес, саясаттағы оң

бағыттағы шешімдердің қабылдануы қоғаммен байланысқа тікелей байланысты», деген Ресейдің «Советник» журналының Қазақстандағы өкілі Владимир Павленконың сөзінен PR мамандығының қаншалықты қоғамға қажет екендігін түсінуге болады.

Public Relations түсінігі АҚШ-та XX ғасырдың басында пайда болды. PR – қызметі коммуникациямен ғана шектелмейді. Американдық теоретик Дж.Марстон PR қызметінің 4 негізін көрсетеді: зерттеу(research), әрекет(action), жүздесу(communication), баға(caution). Бұл жүйе RACE деп аталады. [1; б 5]

Көптеген зерттеушілер қоғамдық байланыс функцияларының мынадай түрлерін атап көрсетеді: жақсы ықыластың дамуы; қоғамды ақпаратпен қамтамасыз ету; имиджді құру және тұрақтандыру; өнімнің шығуы немесе қызмет көрсетудің жүзеге асуы; ішкі коммуникацияға әсер ету; оқиғаларды жоспарлау және жүзеге асыру; іскерлік мақсаттарды нығайту; саясатты түсіндіру; түсінікті көбейту; мәселелерге назар аудару; талқылауға көңіл бөлу; қабылдауды, пікірді және тәртіпті өзгертуге көмектесу; әсерлі позицияларды қалыптастыру, штаттық құрамды мотивациялау; маркетингтік және коммерциялық күштерді нығайту; абыройды көтеру, тұрақтандыру; сенімді қалыптастыру. [2; б 8]

Қазіргі уақытта әрбір ірі компания, тәуелсіз PR-агенттіктер мен баспасөз - қызметі қоғаммен байлас маманының қызметін қажет етеді деуге болады.

Экономика ғылымдарының кандидаты Бекболат Жетпісбайұлының мәліметіне сүйенсек, елімізде соңғы 15 жылда PR саласы қарқынды дами бастады.

Маркетингтік коммуникация – тұтынушыларға ықпал ету мақсатында тауарлар мен көрсетілетін қызметтерге сұранысты қалыптастыру мен ынталандыруға бағытталған шаралар жүйесі. Экономикалық әдебиеттерде маркетингтік коммуникация ұғымының «тауарды жылжыту» деген синонимі жиі кездеседі. [3; б 20]

Кейбір авторлар коммуникация түрлеріне тікелей маркетингті, сонымен қатар көрмелер мен жәрмеңкелерді жатқызады. Қазіргі жағдайда тікелей маркетинг тауарларды тарату арнасы ретінде жеке мағынаға ие боп отыр. Тауардың сырт пішіні, оның түрі, түсі, буып-түюі, орауы да коммуникациялық қызмет атқаруы мүмкін. Тұтыну тауарларын жылжытудың ең тиімді түрі – жарнама болып табылады. Содан кейін өткізуді ынталандыру, дербес сату, паблик рилейшнз орын алады. Ал өндіріс тауарлары үшін ең маңыздысы – дербес сату, содан соң өткізуді ынталандыру, жарнама, паблик рилейшнз. Жылжыту бағдарламасының стратегиясы компанияның алға қозғау және тұтынушыларды тарту стратегияларын таңдауымен байланысты. Алға қозғау стратегиясы – тауарларды өткізу арналары мен түпкі тұтынушыларға жеткізуге бағытталған. Тұтынушыларды үйіру стратегиясы түпкі тұтынушыларды ақпаратпен қамтамасыз етуді, ынталандыру және үйіруді мақсат етеді. Тұтынушылардың тауар туралы мағлұматы мен білімін арттыруда жарнама мен паблик рилейшнз ең басты рөл атқарады. Ал олардың талғамдары мен иланымдарына жеке сату мен өткізуді ынталандыру ықпалын көбірек тигізеді. Тауарды нарыққа шығару кезеңіндегі жылжытудың ең тиімді құралдары – жарнама мен PR, екі нысан да өсу кезінде маңыздылығын жоғалтпайды. ТӨЦ – тің кемелденген кезінде өткізуді ынталандыруға көп мән беріліп, ал жарнама тауар туралы ойды еске салатындай болуы керек. ТӨЦ – тің құлдырау кезінде жарнамаға кететін шығындар төмендеп, фирма өнімді өткізу үшін тұтынушыларды ынталандыру шараларына жүгінеді. [4; б 35]

Соңғы жылдары коммуникацияның дамуында көптеген өзгерістер болып өтті. Қазіргі таңда маркетингтер жаппай сатып алушыларға бейімделуін тоқтатып, жеке сегменттер мен тұтынушылар топтарына бағытталған тар көлемді, бір жақты маркетингтік бағдарламалар жасауда. Жаппай маркетингтен оның мамандандырылған түріне ауысуы бұқаралық ақпарат құралдарындағы жаңа буынның – Web – парақтар және Интернет сияқты компьютерлік қызмет көрсетудің туындауына алып келді. Қазіргі тұтынушы компаниялар туралы мол ақпаратпен қамтамасыз етілген. Әртүрлі арналардан келіп түсетін ақпараттар бір-біріне қарама-қайшылық болмауы керек, өйткені ол тұтынушының көңілінде күдік тудыруы мүмкін. Сондықтан маркетингтер өз арналарының қызметін үйлестіре білуі қажет. Қазіргі таңда интегралданған маркетингтік коммуникация (ИМС) тұжырымдамасын қабылдаған

компаниялар көбеюде. ИМС- компания мен оның тауарлары туралы тұтынушылардың сенімді түсінігін қалыптастыру мақсатында жүргізілетін коммуникация арналарының (жарнама өткізуді ынталандыру, дербес сату, PR) жұмысын жүйелі түрде үйлестіруге бағытталған тұжырымдама. ИМС коммуникация құралдарын оңтайлы іріктеп алуға және бірыңғай жылжыту стратегиясын жасауға мүмкіндік береді. [5; б 48]

Кейбір елдердің заңдары бойынша сатушылар тұтынушыларды алалауға немесе арнайы тұтынушылар деп бөлежара қарауға тыйым салынған. Жеңілдіктер барлық делдалдар үшін бірыңғай болуы тиіс. Тауарды нарыққа жылжыту жүйесіндегі маркетингтің классикалық тұжырымдамасында жарнаманы ең бірінші орынға қояды. Ол болашақ сатып алушылардың санасы мен назарына тауарлар мен қызметтер туралы маңызды фактілер мен мәліметтерді жеткізу үшін көркем көрсетілген нысанда қысқа және нұсқа түрінде ұсынылады. Жарнаманың мәні оның қоғамдағы алатын әлеуметтік, экономикалық, маркетингтік және коммуникациялық рөліне байланысты. [7; б 25]

Мысал ретінде әлемге танымал , ең үздік бренд «Кока-кола» алкогольсіз сусынын алуға болады.

Coca-Cola әрдайым әлемдік маркетингтің жетекшісі болып саналады,егер сіздің жақсы маркетингтік стратегияны құрастырғыңыз келсе, онда сізге әлемдегі ең танымал сусынның тарихымен танысқан жөн.

Ең алдымен бұл компания тұтынушылардың көпшілігіне тусінікті және өзекті ,есте қалатын жарнамасымен әрдайым ерекшеленеді.

Компания әрдайым телеарналарды маркетингтік күшті құрал ретінде қолданып келеді. Сонымен қатар әйгілі танымал жұлдыздарын және қоғамға маңызды мерекелік шараларға байланысты жарнамалары арқылы өзіннің танымалдылығын ұлғайтуда. Сонымен қатар компания сәтті түрде әзілді де маркетинг коммуникациясы құралы ретінде қолданып отыр.

Қазіргі уақытта қоғаммен байланысты ең маңызды бағытының бірі ұйымның қалыпты имиджін қалыптастыру болып табылатындығы сөзсіз. Тиімді имиджбен сенімді қарым-қатынасты қалыптастыру әдістерінің бірі PR- акциялары.

Қазіргі халықаралық нарықтың белсенді дамуы қоғаммен байланысты маңызды коммуникация құралы ретінде көрсетіп отыр. Кез келген ұйым жетістікке жетуді көздегенде PR-ды маңызды орынға қою керек.

Әдебиеттер

1. Блэк Сэм. Паблик рилейшнз.Что такое?. М., 1990.
2. Блэк Сэм. Введение в паблик рилейшнз. Ростов-на-дону, 1998.
3. Блажанов Е.А. Приглашение в мир цивилизованных рыночных и общественных связей. М., 1994.
4. Паблик рилейшнз или как успешно управлять общественным мнением. М.,1998.
5. Буари Ф.А. Паблик рилейшнз или стратегия доверия. М., 2001.
6. ҚР Білім және ғылым министрлігі сайты.
7. Санаев А. Русский ПР в бизнесе и политике. – М.: Ось-89, 2003.
8. Связи с общественностью в политике и государственном управлении. / Под ред. В.С. Комаровского. – М.: РАГС, 2001.
9. Шарков Ф.И. Паблик рилейшнз. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2007.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УЧЕТА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ

Темербеков О.

Научный руководитель: Утегенов Е.К. магистр экономики
Кокшетауский государственный университет имени Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
erkebulan.utegenov@mail.ru

В условиях рыночных отношений одним из особенно важных вопросов является совершенствование системы бухгалтерского учета в части учета затрат на производство и калькулирование себестоимости. Необходимость составления точных, достоверных калькуляций обусловлена необходимостью формирования политики ценообразования с учетом складывающихся на рынке спроса и предложения, что является одной из характеристик рыночных отношений. В этих условиях задача калькулирования заключается в том, чтобы рассчитать такую себестоимость, которая в условиях работы на рынке могла бы обеспечить предприятию определенную прибыль. Данные о себестоимости продукции (работ, услуг) — основа для принятия решений по управлению предприятием. Так например: повышенные темпы роста себестоимости единицы продукции по сравнению с ростом отпускных цен на нее являются сигналом к пересмотру системы организации производства, модернизации технологий с целью снижения себестоимости; используя данные о себестоимости продукции (работ, услуг) вспомогательных производств, можно сделать вывод о целесообразности содержания вспомогательных производств по сравнению с приобретением выпускаемых ими полуфабрикатов, выполняемых работ и услуг у сторонних организаций. Объектами калькулирования себестоимости являются отдельные виды продукции, работ, услуг, продукция (работы, услуги) отдельного подразделения предприятия, вся товарная продукция предприятия. [1; с.35] Себестоимость продукции - это затраты предприятия на ее производство и реализацию, выраженные в денежной форме. Для производства продукции необходимо три основных компонента: основные производственные материалы; труд производственных рабочих; общепроизводственные накладные расходы. Учет затрат основных производственных материалов в производстве продукции отражается: Дт 8100 «Основное производство» Кт 1310 «Сырье и материалы» Учет затрат вспомогательных производственных материалов в производстве продукции отражается: Дт 8300 «Вспомогательное производство» Кт 1310 «Сырье и материалы» Учет затрат труда основных производственных работников на производство продукции отражается: Дт 8100 «Основное производство» Кт 3350 «Краткосрочная задолженность по оплате» (с удержанием соответствующих налогов и отчислений на счетах) Учет затрат труда вспомогательных рабочих отражается: Дт 8300 «Вспомогательное производство» Кт 3350 «Краткосрочная задолженность по оплате» (с удержанием соответствующих налогов и отчислений на счетах) По завершении процесса производства продукции необходимо признать выпуск готовой продукции. Готовая продукция является частью материально-производственных запасов, предназначенных для продажи. Организации, осуществляющие промышленную, сельскохозяйственную и иную производственную деятельность, ведут учет готовой продукции на счете 1320 «Готовая продукция». Основные задачи бухгалтерского учета затрат на производство и калькулирования себестоимости продукции – учет объема, ассортимента и качества произведенной продукции, выполненных работ и оказанных услуг и контроль за выполнением плана по этим показателям; учет фактических затрат на производство продукции и контроль за использованием сырья, материальных, трудовых и других ресурсов, за соблюдением установленных смет расходов по обслуживанию производства и управлению; калькулирование себестоимости продукции и контроль за выполнением плана по себестоимости; выявление резервов снижения себестоимости продукции. Учет затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции являются составной частью общей единой системы бухгалтерского учета. В странах с развитой и развивающейся (как например, наша казахстанская) рыночной экономикой учет

затрат на производство и калькулирование себестоимости продукции выделены в управленческий учет, призванный дать информацию для управления себестоимостью продукции специалистам и администрации организации и ее подразделений. Организация учета затрат на производство и исчисление себестоимости продукции строится на следующих принципах: - неизменность принятой методологии учета затрат на производство и калькулирования себестоимости продукции в течение года; - полнота отражения в учете всех хозяйственных операций; - правильное отнесение расходов и доходов к отчетным периодам; - разграничение в учете текущих затрат на производство и капитальные вложения; - регламентация состава себестоимости продукции; - согласованность фактических показателей себестоимости продукции с нормативными и плановыми. Одно из основных условий получения достоверной информации о себестоимости продукции — четкое определение состава производственных затрат.[2; с.62] В Республике Казахстан состав себестоимости продукции регламентируется государством. Основные принципы формирования этого состава установлены НК РК и Положением по бухгалтерскому учету «Расходы организации», которые определили издержки, относимые на себестоимость продукции (работ, услуг), и затраты, производимые за счет соответствующих источников финансирования (прибыли организации, фондов специального назначения, целевого финансирования и целевых поступлений и др.). Регламентирующая роль государства по отношению к себестоимости продукции проявляется также в определении порядка начисления амортизации по основным средствам и нематериальным активам, установлении тарифов отчислений на социальные нужды и др. На основе НК РК и ПБУ10/99 министерства, ведомства, межотраслевые государственные объединения, концерны и другие организации разрабатывают отраслевые положения о составе затрат и методические рекомендации по вопросам планирования, учета и калькулирования себестоимости продукции (работ, услуг) для подведомственных организаций. Для организации бухгалтерского учета производственных затрат большое значение имеет выбор номенклатуры синтетических и аналитических счетов производства и объектов калькуляции. Аналитический учет затрат организуется таким образом, чтобы объекты учета производственных затрат максимально совпадали с объектами калькуляции. Объекты калькуляции представляют собой отдельные виды готовой продукции, изделий, полуфабрикатов, работ и услуг, себестоимость которых определяется. Чем больше объекты учета и объекты калькуляции будут совпадать, тем больше затрат будет включаться в себестоимость продукции по прямым признакам, следовательно точнее будет исчислена себестоимость продукции. Для каждого объекта калькуляции необходимо правильно выбрать калькуляционную единицу, которая должна соответствовать характеру продукции, его физическим свойствам. Для этого применяют натуральные (центнеры, тонны, штуки, гектары, рабочие дни, киловатт-часы и т.д.) и условно-натуральные единицы, исчисленные с помощью коэффициентов (баллы, тубы и т.д.). Для правильной организации учета производственных затрат большое значение имеет их научно обоснованная классификация. Так в бухгалтерском учете расходы организации в зависимости от характера, условий осуществления и направлении деятельности подразделяются на: а) расходы по обычным видам деятельности; б) прочие расходы. Данная классификация расходов составляет основу содержания формы отчета о прибылях и убытках. Расходы по обычным видам деятельности формируются из расходов: - по приобретению сырья, материалов, товаров и материально-производственных запасов; - по переработке материально-производственных запасов для целей производства продукции, выполнения работ и оказания услуг; - по продаже продукции (работ, услуг) и товаров. Группировка затрат по экономическим элементам показывает, что именно израсходовано на производство продукции, каково соотношение отдельных элементов затрат в общей сумме расходов. Операционные расходы — это: а) расходы, связанные с предоставлением за плату во временное пользование активов организации, а также прав, возникающих из патентов на изобретения, промышленные образцы и других видов интеллектуальной собственности; б) расходы, связанные с участием в уставных капиталах других организаций; в) расходы,

связанные с продажей, выбытием и прочим списанием основных средств и иных активов, отличных от денежных средств (кроме иностранной валюты), товаров, продукции; г) проценты, уплачиваемые организацией за предоставление ей в пользование денежных средств (кредитов, займов); д) расходы, связанные с оплатой услуг, оказываемые кредитной организацией; е) отчисления в оценочные резервы, а также в резервы, создаваемые в связи с признанием условных фактов хозяйственной деятельности; ж) прочие операционные расходы. Внереализационные расходы — это: а) штрафы, пени, неустойки за нарушение условий договоров; б) возмещение причиненных организации убытков; в) убытки прошлых лет, признанные в отчетном году; г) суммы дебиторской задолженности, по которой истек срок исковой давности, других долгов, нереальных для взыскания; д) курсовые разницы (отрицательные); е) суммы уценки активов; ж) перечисления средств, связанных с благотворительной деятельностью, расходы на осуществление спортивных мероприятий, отдыха, развлечений и других подобных мероприятий; прочие внереализационные расходы.[3; с.72] На основе классификации расходов организации, составляется отчет о прибылях и убытках. Прибыль или убыток от проданной продукции определяется вычитанием из выручки от продажи продукции ее себестоимости.

Литература

1. М.Трубочкина. Управление затратами предприятия: Учеб.пособие. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009.
2. В.Л. Назарова, Фурсов Д.А, Фурсова С.Д. Алматы экономика, 2004г. «Управленческий учет»
3. Основы бухгалтерского учета. Мырзалиев Б.С., Абдушукуров Р.С. Алматы 2005

УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ КАК ОДНА ИЗ ВАЖНЕЙШИХ СОЦИАЛЬНЫХ КАТЕГОРИЙ

Якубель Ю.А.

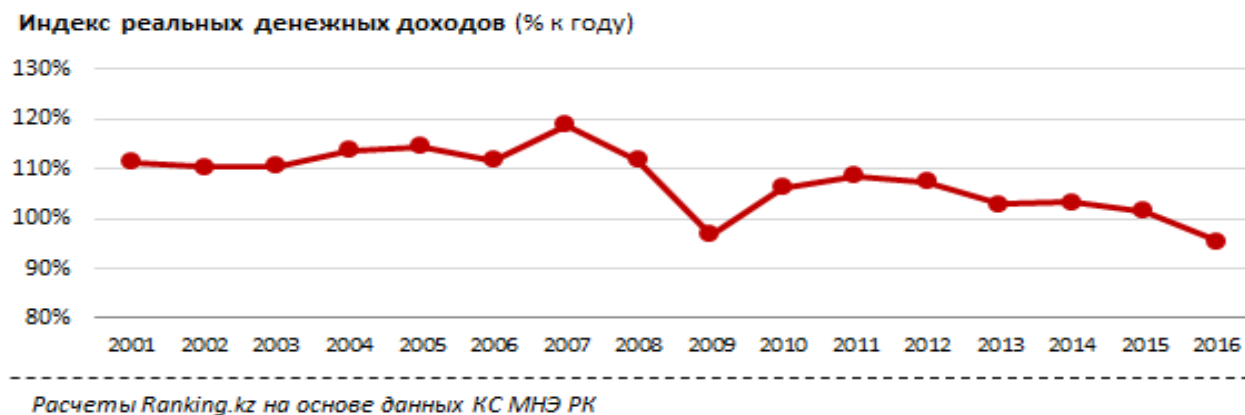
Научный руководитель: Бельгибаева А.С., к.э.н., доцент
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
kirilll_yakubel@mail.ru

Под уровнем жизни населения понимают обеспеченность населения необходимыми материальными благами и услугами, фактический уровень их потребления и степень удовлетворения рациональных (разумных) потребностей в этих благах и услугах. Уровень жизни включает: данные об основных показателях денежных доходов, характеризующих объем, состав и основные направления их использования; показатели, отражающие дифференциацию распределения денежных доходов населения (в том числе сферу распространения низких доходов); основные показатели социального обеспечения и социальной помощи; жилищный фонд и жилищные условия населения [1].

Качество жизни - это понятие, характеризующее, с одной стороны, самого субъекта общественной жизни и потребностей — человека (например, продолжительность жизни, уровень физического и психического здоровья, образования, культурный и интеллектуальный потенциал); а с другой, комфортность, удобство жизненных условий, состояние среды обитания людей.

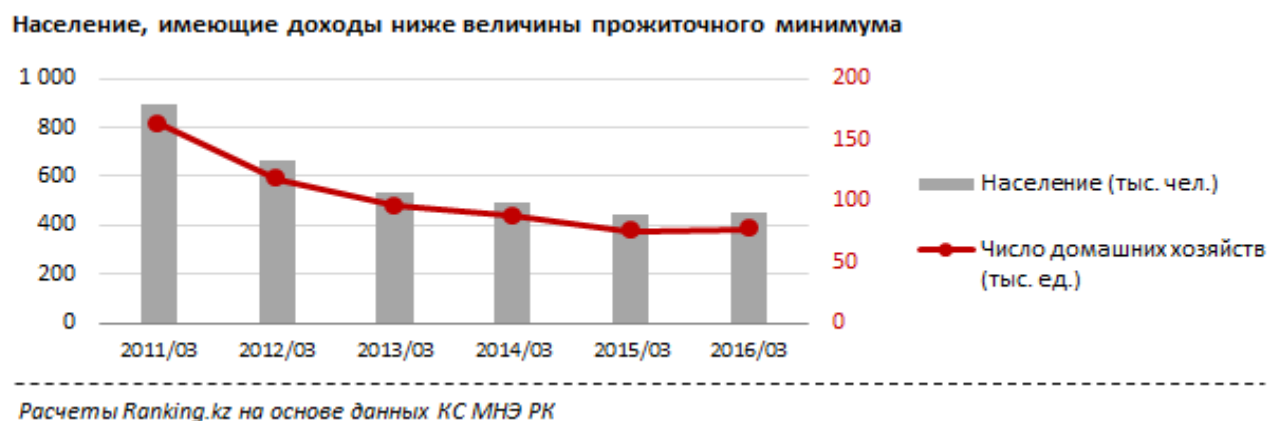
Конституция Республики Казахстан декларирует, что государство является демократическим, светским, правовым и социальным, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Исходя из этого, основной задачей социальной политики государства и главным критерием ее эффективности является неуклонное повышение качества жизни народа [2].

За прошедший 2016 год реальные доходы населения РК сократились на 4,5%, это самое значительное падение уровня жизни за последние 16 лет. Предыдущий антирекорд был зафиксирован в 2009 году, когда уровень реальных доходов за год уменьшился на 3,1% [3].

Удорожание жизни в стране первыми ощущают на себе наиболее незащищенные слои населения.

В течение 2011-2015 годов в Казахстане резко сокращалась численность населения, имеющая доходы ниже прожиточного минимума, - за этот период численность уменьшилась более чем в 2 раза. Однако, в 2016 году этот процесс не только остановился, но и наметилась обратная тенденция, - по итогам 3 квартала численность таких казахстанцев составила 452 тысяч человек, или на 6 тысяч человек больше, чем было год назад.

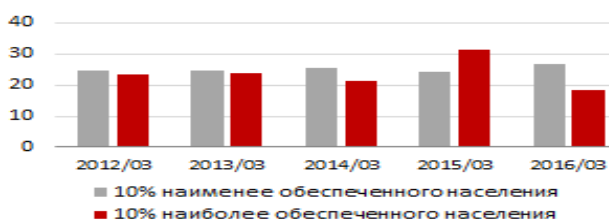

Численность 10% наименее обеспеченного населения за год выросла быстрее, чем 10% наиболее обеспеченных. По сравнению с уровнем на конец 3 квартала 2015 года число малообеспеченных казахстанцев выросло почти на 27 тысяч человек, в то время как число обеспеченных граждан РК увеличилось на 18,3 тысяч человек.

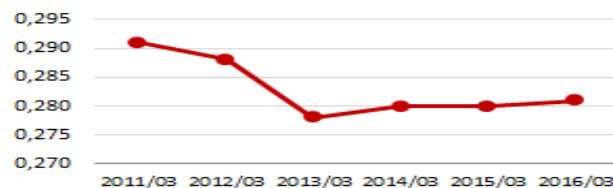
Годом ранее прирост числа богатых казахстанцев составил 31 тысяч человек против роста на 24 тысячи человек числа 10% наименее обеспеченных жителей страны.

10% наиболее обеспеченных граждан РК обладают 23,6% всех доходов населения. При этом уровень неравенства в РК пока остается низким (0,281), хотя по сравнению с 2013 годом его показатель вырос.

Годовой прирост численности наиболее и наименее обеспеченного населения (тыс. чел.)

Коэффициент Джини, по 10% группам населения

Расчеты Ranking.kz на основе данных КС МНЭ РК

Наибольшее число жителей с низким уровнем доходов проживает на юге Казахстана: ЮКО (289,6 тысячи человек на конец 3 квартала 2016 года), Алматинской области (201 тысяча человек) и Алматы (175 тысяч человек).

За год наиболее интенсивно численность малообеспеченного населения росла в Алматы (+4,7 тысячи человек), Астане (+4,3 тысячи человек) и ЮКО (+3 тысячи человек) [3].

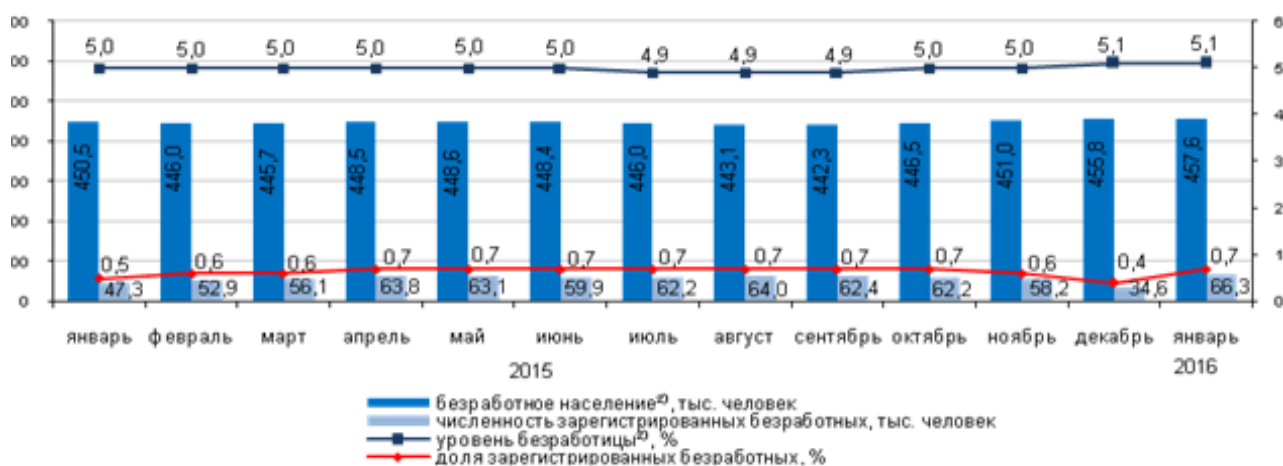
Занятость и безработица - две взаимодополняющие характеристики составных частей рабочей силы, равновесие между которыми устанавливается на рынке труда [4].

Статистика занятости и безработицы решает следующие основные задачи: сбор и анализ данных о численности и составе занятых и безработных как двух частей рабочей силы; оценка уровня занятости и определение тенденции его изменения; выявление взаимосвязи между занятостью, получаемым доходом, содержанием труда и иными факторами его мотивации. Решение этих задач необходимо для разработки программ занятости.

Источниками данных является текущая отчетность служб занятости и материалы регулярных выборочных обследований населения по вопросам занятости. Статистика занятости использует международные классификации состава рабочей силы и экономической активности населения [5].

По данным комитета по статистике Миннацэкономики Республики Казахстан численность безработных в январе 2016 года составила 457,6 тыс. человек, уровень безработицы – 5,1%. В органах занятости официально на конец января зарегистрированы 66,3 тыс. человек – это почти в два раза больше, чем в предыдущем месяце. Доля зарегистрированных безработных составила 0,7% от экономически активного населения [6].

Показатели рынка труда в Республике Казахстан в 2015-2016гг.

Что касается методов оценки качества жизни населения, то исходя из сложности исследуемого объекта, большого числа анализируемых показателей, можно утверждать, что здесь необходим не один, а целый комплекс методов исследования: статистических, социологических, экономико-математических.

В настоящее время наиболее перспективным методом при оценке качества жизни населения является социологический метод, позволяющий получить богатую информацию о социальной дифференциации качества жизни, о проблемах удовлетворения специфических потребностей различных групп и слоев населения.

Анализ полученной в ходе социологических опросов информации позволяет получить более детальную картину функционирования социальных служб, оказывающих непосредственное влияние на жизнь российского населения. Менее перспективным, но так же востребованным в настоящее время, является статистический метод исследования. Предметом статистического метода является детальное изучение социально-демографических процессов [4]. Экономическая статистика рассматривает экономические явления в тесной взаимосвязи с социальными процессами, и одни и те же показатели могут быть использованы для анализа как экономических, так и социальных аспектов. Итак, при оценке качества жизни одним методом не обойтись, поэтому используется несколько методов исследования.

Одним из самых важных методов выступает индекс развития человеческого потенциала. Индекс развития человеческого потенциала (ИРЧП) является экономическим индексом, применяемым для характеристики качества жизни в различных странах.

В зависимости от значения ИРЧП страны принято классифицировать по уровню развития: высокий (0,8-1), средний (0,5-0,8) и низкий (0-0,5) уровень.

ИРЧП включает в себя три показателя:

- средняя продолжительность предстоящей жизни при рождении (СППЖР) - оценивает долголетие;
- уровень грамотности взрослого населения страны и совокупная доля учащихся;
- уровень жизни, оценённый через ВВП на душу населения.

Долголетие характеризует способность прожить долгую и здоровую жизнь, что составляет естественный жизненный выбор и одну из основных универсальных потребностей человека. Образованность рассматривается как способность к получению и накоплению знаний, к общению, обмену информацией. Характеристиками образованности являются грамотность взрослого населения и полнота охвата обучением [3].

Таким образом, уровень жизни характеризует доступ к материальным ресурсам, необходимым для достойного существования, включая «ведение здорового образа жизни, обеспечение территориальной и социальной мобильности, обмен информацией и участие в жизни общества». Иными словами, уровень жизни населения является одной из важнейших социальных категорий экономики.

Литература

1. Злобина, Г.Ю. Качество жизни: структурные составляющие и перспективные направления развития / Г.Ю. Злобина. - М.: Социум, 2007. - 96 с.
2. Послание Президента Республики Казахстан — Лидера нации Н. Назарбаева народу Казахстана Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства»
3. <http://ranking.kz> проект по мониторингу экономики Казахстана в формате рэнкингов
4. Мироедов, А.А. Качество жизни в статистических показателях социально-экономического развития / А.А. Мироедов. - М.: Вопросы статистики, 2008. - 125 с.
5. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда: Учебное пособие. Под ред. А.И. Рофе.- М.: «МИК», 2006.
6. [https:// kapital.kz](https://kapital.kz)

«ҚАРЖЫ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ФИНАНСЫ И МЕНЕДЖМЕНТ»

РОЛЬ МАЛОГО БИЗНЕСА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

Амрина А.Д.

Научный руководитель: Джапарова К.К. , к.э.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

ainagul_amrina@mail.ru

В Концепции вхождения Казахстана в число 30 самых развитых стран мира президент РК Н. Назарбаев определил долгосрочные приоритеты, и одним из них является развитие малого и среднего бизнеса. Развитие данного сектора экономики стало главным инструментом индустриальной и социальной модернизации Казахстана в XXI веке. Чем больше доля малого и среднего бизнеса в нашей экономике – тем более устойчивым будет развитие Казахстана.

Меры поддержки частного предпринимательства, предпринятые государством, беспрецедентны по своему масштабу среди стран СНГ. Создан Координационный совет по вопросам предпринимательства в целях эффективной реализации Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2020 года, программы форсированного индустриально-инновационного развития страны и «Дорожной карты бизнеса 2020». Совет объединил в себе функции антикризисного совета, комиссии по устранению административных барьеров и рабочей группы по ведению бизнеса, сохранив выработанный ранее механизм взаимодействия и обеспечивая преемственность. Данный консультативно-совещательный орган создан для открытого диалога по актуальным экономическим вопросам и выработки консолидированной позиции государственных органов и бизнес-структур при решении как стратегических, так и текущих задач по развитию национального предпринимательства.

Благодаря активной работе Правительства по улучшению бизнес климата в стране в течение последних 6 лет Казахстан сегодня повысил свою позицию в рейтинге «Doing Business» Всемирного Банка, характеризующем степень легкости ведения бизнеса с 80-го до 47-го места из 183 стран. Россия в данном рейтинге на 120, а Белоруссия на 69 месте.

Особо следует отметить, что существенным составляющим показателем этого рейтинга является система налогообложения субъектов частного предпринимательства. По данному показателю Казахстан занимает 39 место, когда аналогичные показатели России и Белоруссии составили 105 и 183 места соответственно.

Не менее важным критерием условий ведения бизнеса является «Защита инвесторов» в соответствии с которым, Казахстан находится на 44 месте, Россия – 93, а Белоруссия в 109 месте. [2; с.5]

Важно отметить, что частному предпринимательству в Казахстане со стороны государства оказывается существенная финансовая и нефинансовая поддержка.

На данный момент реализуется комплекс мер поддержки и развития предпринимательства через такие программы, как «Производительность-2020», «Занятость-2020», «Дорожная карта-бизнеса- 2020», Программа развития моногородов, «Агробизнес-2020». По словам первого вице-министра регионального развития РК К. Ускенбаева, самой востребованной со стороны предпринимателей является Программа «Дорожная карта бизнеса-2020». Так, по состоянию на 4 марта 2017 г. к субсидированию ставки вознаграждения банковских кредитов одобрено 2812 проектов на сумму свыше 710 млрд тенге, по гарантированию одобрено 154 проекта на сумму 19 млрд тенге. В результате принимаемых мер было сохранено 136 тысяч и дополнительно создано 35 тысяч новых рабочих мест. Ведется активная работа по открытию Центров обслуживания предпринимательства, что получило одобрение со стороны бизнеса. На областном уровне полноценно функционирует два пилотных центра в городах Алматы и

Шымкенте. В моногородах работают 24 центра поддержки предпринимательства, в пяти областях республики действуют мобильные центры поддержки бизнеса в отдаленных местах. [2; с.12]

Единая программа поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса 2020» (далее – Программа) разработана для реализации Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Новое десятилетие – Новый экономический подъем – новые возможности Казахстана» и Общенационального плана развития Казахстана до 2020 года. Программа направлена на достижение цели посланий Президента Республики Казахстан народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2030» и «Казахстанский путь – 2050: единая цель, единые интересы, единое будущее». А также в целях объединения некоторых ранее существующих отраслевых программ поддержки и развития предпринимательства в Казахстане (в том числе «Дорожная карта бизнеса 2020»), направленную на улучшение бизнес климата в стране.

Целью Программы является обеспечение устойчивого и сбалансированного роста регионального предпринимательства, а также поддержание действующих и создание новых постоянных рабочих мест. Сроки реализации - 2015 – 2019 годы. [3; с.14]

Малое предпринимательство стало неотъемлемой частью подавляющего большинства отраслей экономики нашей страны. В успешном развитии МСБ заинтересованы не только сами предприниматели и государство, но и тысячи людей, которых малый и средний бизнес обеспечивает работой, а значит — средствами к существованию. Крепкий бизнес — сильная экономика, и это не только рабочие места, это и обеспечение горожан необходимыми товарами и услугами, формирование экономически активного среднего класса. Словом, основной стратегический фактор, определяющий устойчивое развитие экономики республики. А его упадок и свёртывание малых предприятий повлекло бы за собой серьёзные негативные последствия как в экономике, так и в социальной сфере. Именно поэтому поддержка малого и среднего бизнеса рассматривается Цесна банком как один из приоритетов своей деятельности.

Зачастую предприниматели сталкиваются с рядом проблем, когда нужны средства на развитие бизнеса: проценты по кредитам банка слишком высокие, нет достаточного собственного капитала, отказ в кредитовании на начальном этапе формирования бизнеса и др. Именно для поддержки предпринимателей в случае недостаточности финансовых средств была введена государственная Программа «Дорожная карта бизнеса 2020», направленная на развитие около 49 приоритетных отраслей экономики Республики Казахстан. Данная Программа предусматривает выплату государством части вознаграждения (процентной ставки) по кредитам, выдаваемым на реализацию важных для страны проектов. Этот механизм называется субсидирование процентной ставки. Рассмотрим настоящий механизм на следующем примере. Выдается кредит под 14% годовых: 7% из них оплачивает заемщик, а оставшиеся 7% безвозмездно погашает государство. Это и есть субсидия в рамках первого направления Программы. Программа имеет несколько направлений, и процентная ставка по каждому направлению индивидуальная.

Существует четыре основных направления оказания финансовой поддержки предпринимателям. Первое направление — поддержка новых бизнес - инициатив, предусматривающая возможность получения нового банковского займа на реализацию новых и действующих инвестиционных проектов. Второе направление — оздоровление предпринимательского сектора, где государство намерено помочь, тем компаниям, которые из-за экономического кризиса на сегодняшний день испытывают затруднения по своевременному и полному погашению своих обязательств перед банками. Государство рассмотрит возможность просубсидировать часть ставки вознаграждения по текущему кредиту, если компания имеет ясные перспективы развития и по виду деятельности относится к приоритетным отраслям экономики. Третье направление — снижение валютных рисков предпринимателей. В данном направлении государство будет оказывать поддержку

предпринимателям, имеющим валютную выручку, в виде субсидирования части процентной ставки по уже имеющимся кредитам банков; Четвёртое направление — усиление предпринимательского потенциала. Данное направление заключается в поддержке начинающих предпринимателей: сервисная поддержка введения действующего бизнеса, обучение топ — менеджмента малого и среднего бизнеса, подготовка и переподготовка кадров по востребованным на рынке труда специальностям.

Цеснабанк финансирует новые бизнес-инициативы и занимается оздоровлением предпринимательского сектора, что обусловлено обращениями предприятий-заёмщиков, подходящих именно под данные категории. С начала текущего года в рамках «ДКБ 2020» Фондом «Даму» просубсидировано 12 проектов Цеснабанка на общую сумму 9 586 млн. тг. Помимо этого на стадии рассмотрения в МЭРТ находятся 12 проектов по первому направлению Программы на сумму 7 205 млн. тг., а также 3 проекта по второму направлению на сумму 1 934 млн. тг. Цеснабанк является лидером по количеству проектов по поддержке новых бизнес-инициатив, находящихся на рассмотрении в РКС/МЭРТ. [3; с.12]

На отчётную дату среди банков, осуществляющих работу в рамках реализации первого направления «ДКБ 2020», Цеснабанк занимает четвёртую позицию по доле уже просубсидированных проектов, а среди банков, работающих по второму направлению, мы стоим на шестой позиции. [3; с.16]

Среди просубсидированных заёмщиков в Цеснабанке имеется производство железобетонных и деревянных изделий, сфера транспорта и образования, пищевая промышленность, например, производство и реализация колбасных изделий. Приоритеты не отдаются какой-либо отдельной, интересной именно банку отрасли. Рассматриваются все поступившие заявки и проверяются на соответствие установленных Программой критериев. В сегменте МСБ перед банком стоит задача увеличения доли на рынке. По итогам текущего года ссудный портфель МСБ планируется увеличить более чем на 60%, что позволит довести долю МСБ в ссудном портфеле Банка до 25%.

Цеснабанк принимает участие в реализации многих государственных программ: финансирование женского предпринимательства, финансирование МКО, стабилизационные программы по поддержке СЧП (1, 2, 3 транш), Даму-регионы, поддержка предприятий осуществляющих переработку сельскохозяйственной продукции за счет средств МСХ, на стадии подписания соглашения по Программе Даму-регионы II. За период сотрудничества с Фондом «Даму» с 2007 по 2010 гг. Цесна банком привлечены средства размером 11 627 млн.тг. В банке работает собственная программа предоставления займов МСБ под названием Кредит «Рациональный», преимуществами которой для предпринимателей являются низкие ставки, длительные сроки кредитования, гибкий подход к залоговому обеспечению. В качестве залога принимают как недвижимое, так и движимое имущество (автотранспорт, сельхозтехнику, оборудование). Есть определенные требования к предмету залога, например, год постройки, период эксплуатации, завод- производитель, текущее состояние. При рассмотрении проекта упор делается как на залоговую базу, так и на сам проект.

Цеснабанк является официальным банком-партнером по Программе «Дорожная карта бизнеса 2020» и руководствуется общеустановленными критериями отбора в рамках Программы. Если говорить о предпринимателях испытывающие финансовые затруднения, то такие проекты рассматриваются по второму направлению. [4]

Литература

1. Послание Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана от 01.2014 г. — «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее»
2. Меры предпринимательства в Казахстане // Строительный вестник. 03.2013. — Режим доступа: <http://www.svestnik.kz/arkhiv-publikatsij/aktualno/item/mery-razvitiya-predprinimatelstva-v-kazahstane>.

3. Статистический сборник «Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан за 2009-2015 годы». – Астана, 2016. – 94 с.
4. <https://www.tsb.kz/>

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕПОЗИТНОЙ ПОЛИТИКИ БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ

Ауғали Д.Д.

Научный руководитель: Алпысбаева Ж.Ж. магистр менеджмента, старший преподаватель,
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова
augaliev_96@mail.ru

Одной из проблем, с которой сталкиваются банки второго уровня в настоящее время, является формирование ресурсной базы.

На ликвидность и платежеспособность банка второго уровня оказывает прямое влияние ресурсная база. Масштабы деятельности банка второго уровня его доходы и жестко зависят от размеров тех ресурсов, которые он приобретает на рынке, в частности, депозитных. Отсюда возникает конкурентная борьба между банками за привлечение ресурсов.

Привлеченные ресурсы имеют для банков огромное значение, потому что именно за счет них, они покрывают наибольший удельный вес своих потребностей в средствах, которые составляют в среднем 40% от общего числа их ресурсов.

В то же время нельзя не сказать, что такому источнику формирования банковских ресурсов, как депозиты, присущи и некоторые недостатки. Речь идет о значительных материальных и денежных затратах банка на привлечение средств во вклады при ограниченности свободных денежных средств. Кроме того, мобилизация средств во вклады зависит в значительной степени от клиентов, а не от самого банка. Поэтому конкурентная борьба между банками на рынке кредитных ресурсов заставляет их принимать меры по развитию услуг, способствующих привлечению депозитов. Для этих целей банкам второго уровня важно разработать стратегию депозитной политики, исходя из их целей и задач. Укрепление депозитной базы очень важно. За счет увеличения общего объема вкладов и расширения круга вкладчиков, юридических и физических лиц, можно улучшить организацию депозитных операций и систему стимулирования привлечения вкладов.

Формирование ресурсной базы, включающее в себя не только привлечение новой клиентуры, но и постоянное изменение структуры источников привлечения ресурсов, является составной частью гибкого управления активами и пассивами. Эффективное управление пассивами предполагает осуществление грамотной депозитной политики. Специфика этой области деятельности в том, что в части пассивных операций выбор банка обычно ограничен определенной группой клиентуры, к которой он привязан намного сильнее, чем к заемщикам.

Ограниченность ресурсов, связанная с развитием банковской конкуренции, ведет к тесной привязке к определенным клиентам. Если круг этих клиентов узок, то зависимость от них банка очень высока. Поэтому для укрепления ресурсной базы банкам нужна взвешенная депозитная политика, в основу которой ставятся поддержание необходимого уровня диверсификации, обеспечение возможности привлечения денежных ресурсов из других источников и поддержание сбалансированности с активами по срокам, объемам и процентным ставкам.

С целью расширения ресурсного потенциала банкам второго уровня необходимо активизировать свою депозитную политику. В связи с этим одним из приоритетных направлений их работы должно стать постепенное наращивание депозитного портфеля путем проведения грамотной депозитной политики, направленной, в частности, на расширение перечня вкладов, доступных клиентам, введение новых видов услуг для их удобства.

Комплекс мер, направленных на расширение депозитной базы, включает ряд финансовых и маркетинговых инструментов.

К финансовым инструментам следует отнести:

- расширение перечня вкладов;
- определение необходимого объема средств;
- создание оптимального срока хранения средств;
- защита от преждевременного изъятия срочных депозитов;
- выпуск сберегательных сертификатов.

В разрезе маркетинговых инструментов следует рассматривать:

- активизацию рекламной политики;
- сегментирование депозитного портфеля по клиентам;
- создание службы телемаркетинга.

Депозитная политика банка должна учитывать потребности всех социальных и возрастных групп граждан – работающих и пенсионеров, молодежи и людей среднего возраста, а также должна быть рассчитана как на малообеспеченные слои населения, так и на людей со средним и высоким уровнями дохода.

По данным опроса Национального банка РК доля респондентов, заявивших желание открыть депозит в ближайшее время, увеличилась с 47% в I квартале 2016 года до 51% в III квартале 2016 года.

С каждым клиентом банки второго уровня должны стремиться к установлению долгосрочных партнерских отношений. С этой целью банки должны прогнозировать развитие потребностей клиентов, появление новых направлений банковского бизнеса, проводить маркетинговые исследования, разрабатывать и предлагать полный спектр банковских продуктов и услуг.

Для привлечения в число своих клиентов молодое поколение банки могли бы пополнить перечень вкладов новыми видами депозитов, ориентированных на эту группу населения.

Для того чтобы обеспечить приток вкладчиков на данный вид депозита, целесообразно ввести некоторые стимулы, привлекательные для потенциальных клиентов среди молодого населения. Это может быть скидка при покупке билета на поезд, при посещении каких-либо магазинов или туристических фирм, но при условии оплаты услуг средствами, находящимися на этом вкладе и пролежавшими не менее одного полного срока хранения.

Также в целях совершенствования депозитной политики банк мог бы предложить ряд вкладов, ориентированных на клиентов с высоким уровнем доходов. Например, вклад, особенностью которого являлась бы известность персональных данных клиента только одному человеку в банке – менеджеру по работе с VIP-клиентами. При этом проценты могут выплачиваться ежемесячно, в том числе и на бесплатно выданную банком пластиковую карту. Причем даже при внесении денег в кассу личность клиента не раскрывается. Таким образом, среднему и младшему персоналу банка не будут известны какие-либо данные о клиенте, а риск раскрытия информации о вкладе ничтожен.

Можно также предположить, что для клиентов банков будут выгодны целевые вклады, выплаты которых будут приурочены к периоду отпусков, дням рождений или другим праздникам. Их сроки короче традиционных, а процент выше. Примером целевого вклада могут стать так называемые новогодние и рождественские вклады, т.е. в течение года банк принимает небольшие вклады, а в конце года выдает деньги вкладчикам. При этом желающие могут продолжать накопление денег до следующего нового года.

Банк также может предложить соединение вкладных продуктов с кредитными и страховыми, разработать продукты, направленные на удовлетворение потребностей вкладчиков в жилье, крупных покупках, оплате образования, туризма и отдыха.

С целью расширения депозитной базы банку следует обратить внимание на такой инструмент привлечения средств, как сберегательный сертификат, что будет выгодно и для потенциальных клиентов, и самого банка. Сертификаты имеют существенные преимущества перед срочными вкладами, оформленными простыми депозитными договорами. Выпуск

сберегательных сертификатов для банков будет иметь несколько выгодных сторон. Во-первых, при выпуске сертификатов не производится отчисление денежных средств в фонд обязательных резервов, которые направляются на кредитование хозяйствующих субъектов. Во-вторых, благодаря большому количеству возможных финансовых посредников в распространении и обращении сертификатов, расширяется круг потенциальных инвесторов. Кроме этого, имеются существенные выгодные стороны и для владельца сберегательного сертификата. Например, владельцы сертификатов теряют меньшую долю дохода при налогообложении, так как порядок налогообложения доходов по сертификатам аналогичен налогообложению дохода по ценным бумагам. Также на вторичном рынке ценных бумаг сертификат может быть досрочно продан владельцем другому лицу с получением некоторого дохода за время хранения и без изменения при этом объема ресурсов банка, в то время как досрочное изъятие владельцем срочного вклада означает для него потерю дохода, а для банка утрату части ресурсов.

В рамках данного вопроса необходимо отметить и тот факт, что в целях укрепления ресурсной базы возникает необходимость принять меры по минимизации негативного влияния на финансовое состояние банка непредвиденного изъятия населением срочных вкладов. Для кредитных организаций защита от досрочного изъятия депозитов будет выгодна с той точки зрения, что при данном нововведении банк в полной мере сможет использовать депозиты населения для расширения среднесрочного и долгосрочного кредитования, столь необходимого экономике. А для того чтобы компенсировать населению невозможность изъять досрочно свой вклад, банку необходимо предложить для вкладов с ограниченным сроком изъятия более высокий процент.

Наряду с этим для эффективного управления депозитами банкам необходимо определить оптимальный объем периода хранения срочных вкладов как физических, так и юридических лиц. При этом особое внимание следует уделить тому, что сроки депозитов должны быть увязаны со сроками оборачиваемости кредитов, на выдачу которых они могут быть направлены.

Для ускорения и облегчения клиентам получения необходимой информации о депозитах в банках целесообразно создать службу телемаркетинга – рекламу банковских вкладов по телефону, которая будет оказываться бесплатно.

Служба клиентского сервиса по телефону ведет индивидуальную работу с клиентами, заинтересованными в получении более детальной информации, и с клиентами, которых не удовлетворяют стандартные условия обслуживания. При этом не обязательно быть клиентом данного банка. Информация, предоставляемая данной службой, должна отражать содержание вида услуг и возможности их приобретения. При желании клиенты могли бы проконсультироваться непосредственно у специалистов, работающих в конкретных подразделениях банка. В этом случае на сотрудников службы клиентского сервиса возлагается обязанность соединить клиента с менеджерами банка по телефону или договориться о встрече с ними, если в этом будет необходимость.

В том случае, если клиент затрудняется изложить свои проблемы, специалисты службы телемаркетинга зададут наводящие вопросы: какими средствами он располагает, на какой срок желает положить деньги на депозит, на какую прибыль рассчитывает и т.д. И потом уже порекомендуют тот вклад, который наиболее подходит под условия клиента. Если клиент решит оставить сведения о себе в базе данных информационной системы, то через некоторое время ему вышлют по почте не только справочную информацию о новых банковских продуктах и услугах, но и бланки необходимых документов.

Вследствие этого, телемаркетинг позволит удовлетворить большинство первичных звонков и тем самым будет способствовать привлечению новых клиентов.

Вместе с тем банку следует разрабатывать системные подходы к рекламной политике, что сделает ее эффективным инструментом формирования клиентской базы. Каждое конкурентное преимущество банка, каждый новый продукт, предлагаемый к продаже,

должны быть известны и понятны клиентам, легко сравнимы, а также выгодно отличаться от предложений конкурентов.

Таким образом, при разработке депозитной политики банкам следует руководствоваться определенными критериями ее оптимизации, среди которых можно выделить следующие:

- взаимосвязь депозитных, кредитных и прочих операций банка для поддержания его стабильности, надежности и финансовой устойчивости;
- диверсификация ресурсов банка с целью минимизации риска;
- сегментирование депозитного портфеля (по клиентам);
- дифференцированный подход к различным группам клиентов;
- конкурентоспособность банковских продуктов и услуг.

Таковы некоторые возможные пути совершенствования депозитной политики банка и повышения ее роли в обеспечении его устойчивости. Каждый банк разрабатывает свою депозитную политику, определяя виды депозитов, их сроки и проценты по ним, условия проведения депозитных операций, опираясь при этом на специфику своей деятельности и учитывая фактор конкуренции со стороны других банков и инфляционные процессы, протекающие в экономике.

Литература

1. Официальный сайт Национального банка РК [электронный ресурс] // www.nationalbank.kz.
2. Кирьян П.Р. Банки не отдадут вклады // Эксперт. – 2002. – №24. – С. 17
3. Кичигина М.Т. Как проводится ежегодное информирование вкладчиков // Банки Казахстана. – 2001. – №4. – С. 2-5.
4. Шульковский С.А. Депозитная политика и ее роль в обеспечении устойчивости коммерческого банка: автореф. дис. – Саратов, 2001. – 26 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІС

Ахмет А.С.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.Қ., э.ғ.к., доцент

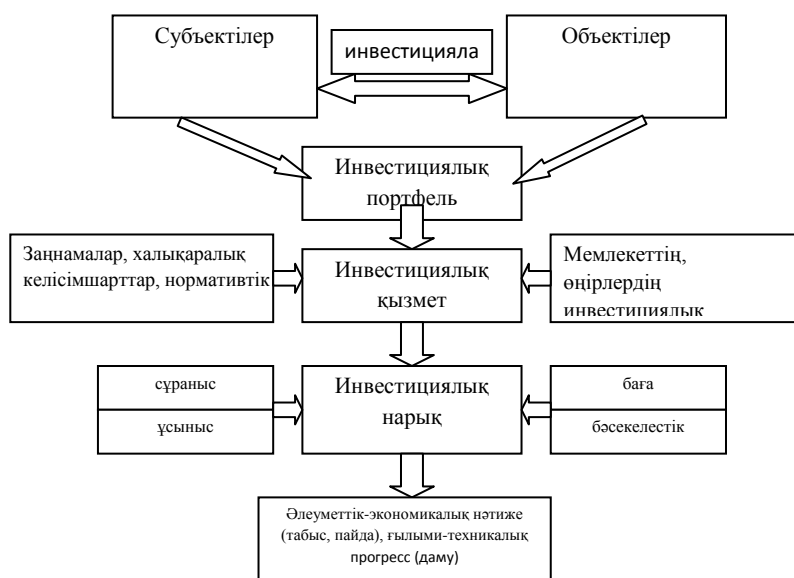
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университет, Көкшетау қ.

Abylaikhanakhmet@mail.ru

Қазіргі кезде Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан инвестициялық үрдіс әлеуметтік – экономикалық дамуымыздың негізгі алғы шартына айналып, еліміздегі реформаларды табысты іске асырудың басты себебі болып отыр. Инвестициялар кез – келген ұлттық экономиканың маңызды да қажетті қоры болып саналады, сондықтан, елімізде жүргізіліп жатқан инвестициялық процесті экономикалық пайда кіргізіп, әлеуметтік саланың өркендеуіне жағдай жасайтын қызмет деп қарастыруымыз керек. Осыған орай, инвестициялық іс - әрекетті талдауда оның тиімділігіне экономикалық шаралармен бірдей әсер ететін әлеуметтік шараларды ерекшеленудің маңызы зор.

Инвестициялық процесс болашақта пайда табу үшін экономикалық ресурстарды ұзақ мерзімді салымдармен байланысты болғандықтан, бұл салымдардың мәні инвестордың меншікті және тартылған қаражаттарын пайдалану кезінде жаңа құн жасайтын активтерге айналуына негізделеді.

Инвестициялық үдерістердің мақсаты материалдық игіліктер мен қызметтердің қарапайым және кеңейтілген түрде қайта өндірілуін қамтамасыз ету. Инвестициялық үдеріс – белгілі бір уақыт аралығында сұраныс, ұсыныс пен қажеттілік негізінде инвестициялар өндірістік қорлардың тиімді қолданылуына, болашақ жетілдірілуіне және жағдайдың жақсаруына ықпал ететін күрделі, серпінді дамып отыратын әлеуметтік-экономикалық жүйе[1; 69 б.]. Инвестициялық үдерістің мақсаты және даму механизмі 1-ші сызбанұсқада берілген.

1 сурет - Инвестициялық үдерістің мақсаты және даму механизмі

Инвестициялық үдерісте қаржыландыруға жататын инвестициялық жобаларды іріктеу проблемасы ерекше орын алады. «Экономикалық даму теориясында» кәсіпкерлер ұсынатын қаржыландыру объектісін институционалдық инвесторлардың анықтау өлшемдері қарастырылады. Аталмыш проблеманы зерттей отырып ғалым «жаңа» және «ескі» кәсіпорындардың инвестицияларға қол жеткізуі әртүрлі екендігін дұрыс ескереді. Авторитеттің жиналуы, кәсіпкерлердің өзінің меншікті мүлкімен қамтамасыз етілуінің өсуі, кәсіпкерлердің қаржы секторымен қарым-қатынас (инвесторлармен) сипаты мен ұзақтығы – осының барлығы жиынтығында инвестордың қаражат салу туралы шешіміне әсер етеді. Шын мәнінде, «ескі» кәсіпорынның «жаңа» (жаңа құрылған) кәсіпорын алдында артықшылығы бар:

- ұзақ мерзімді, сенімгерлік байланыстардың болуы, оның ішінде ресми емес, нарықта;
- мемлекет және қаржы институттары тарапынан сенім;
- жергілікті және басқа нарықтарда өз қуысы, орны;
- тәжірибелі және білікті персоналдың бар болуы.

«Ескі» кәсіпорындардың жоғарыда көрсетілген күшті жақтары оған нақты қорғанысты, салыстырмалы бәсекелестікті, тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Осыған байланысты, жаңа кәсіпорындарға барлық конъюктураны өзгерту ескі кәсіпорынға қарағанда бұрынырақ және біршама анық пайда болуы мүмкін. Сондықтан ол ескі кәсіпорындарға қарағанда жаңа кәсіпорындарды тезірек банкроттыққа әкеледі. Бұл заттардың дұрыс жай-күйі кескінін бұзады және сонымен қатар дағдарыспен жүзеге асырылатын «іріктеу процесі» туралы елеулі шектеумен ғана айтуға себеп болып табылады [2; 419 б.].

Инвестициялық қызметтің негізгі объектісі айналым қаражаты деп түсінетін кейбір қазақстандық экономистер де осыған ұқсас пікірді қабылдайды. Бұл экономистер инвестицияның күрделі қаржыдан басты айырмашылығы инвестицияларды қамту негізгі капиталға салынған қаражат салымдарымен қатар, айналым қаражаттарын толықтыруға бағытталғандығында деп есептейді.

«Қазақстан-2050» Қазақстан дамуының ұзақ мерзімді стратегиясында қойылған міндеттерді шешу және әлемдегі бәсекеге қабілетті 30 елдің қатарына кіру үшін, «Қазақстан индустриалды-инновациялық даму» стратегиясына сәйкес ЖІӨ-ді 2010 жылмен салыстырғанда 3,6-3,9 есе арттыру мәселесі көзделген.

Қазақстандағы тікелей шетел инвестициялары бірлескен кәсіпорындар, еншілес кәсіпорындар құру, мемлекеттік кәсіпорындарды шетел капиталының қатысуымен

жекешелендіру, ірі өнеркәсіп кәсіпорындарын шетел фирмаларына басқаруға беру және банк секторын инвестициялау арқылы жүзеге асырылады.

Республикаға шетел инвестицияларын тартудың негізгі нысаны бірлескен кәсіпорындар (БК) болып табылады, одан аз деңгейде – 100% шетел капиталы бар еншілес кәсіпорындар. ҚР Ұлттық статистика агенттігінің мәліметтері бойынша 2006 жылғы 1 қаңтарында шетел фирмаларымен бірлескен 995 кәсіпорын тіркелді. Олардың көбі Түркия, Ресей, Қытай, Германия, АҚШ, Италия, Оңтүстік Корея, Ұлыбритания және басқа елдермен бірлесе отырып құрылған.

Қазақстан Республикасына шетел инвестициялары құйылуының тікелей шетел инвестициялары мен бірлескен кәсіпорындар құрудан басқа да нысандары бар, оның ішінде бірлескен және шетел банктерін құру. Қазіргі уақытта мұндай банктер Қазақстан Республикасының Ұлттық мемлекеттік банкінде тіркеледі, атап айтқанда – ABN AMROBANK, TEXAKABANK, АЛЬФАБАНК және басқалар.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы жолдауында «Жаңа онжылдық–жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» инвестициялық ахуалды жақсартудың мына жолдары қарастырылған. «Біз Қазақстанда өңірімізде жұмыс істеуге дайын инвесторлар үшін барынша тартымды жағдай жасауға тиіспіз. Индустриялық даму басымдықтарын ескергенде арнаулы экономикалық аймақтар мен индустриялық парктердің қызмет етуіне жаңа көзқарас қажет. Бүгінде инвестициялық саясат бірқатар мәселелерді шешуі шарт:

1. Тартылатын инвестицияның салалық сипаттамаларына басты назар аудару;
2. Барлық экономика субъектілері үшін тең дәрежелі жағдайды қалыптас-тыру;
3. Экономикалық жан-жақты әлеуметтік бағытын ұстану

Қазақстан шетелдік инвесторларға күрделі қаржылардың, технологиялардың, басқару мен маркетинг саласындағы тәжірибенің маңызды көзі ретінде қарай отырып, дәйексіз және бұлыңғыр саясат нәтижесінде өзінің ұлттық мүдделеріне қысым жасалуына жол бермеуге тиіс. Үкіметтің саясаты, ұлттық мүдде тұрғысынан қарағандағы құқықтық және әкімшілік шаралар шетел инвестицияларын тарту міндеттеріне және инвесторлардың өз мүдделеріне жауап беретін жағдайларды қамтамасыз етуге тиіс. Сонымен бірге, шетел инвесторлары операцияларының Қазақстан экономикасына тигізетін қажетсіз зардаптарын болдырмауға немесе ең болмағанда, бәсеңдетуге мүмкіндік беретін тетіктер әзірлеу қажет.

Инвестициялық ахуалымыздың аса қолайлы болуы, ал Қазақстанның тартқан шетел инвестицияларының көлемі мен сапасы жағынан көш алдына шығуы үшін бізге саяси жігер мен нақты іс-әрекет қажет. Сонымен қатар барынша көп әлемге әйгілі инвесторлар санын тарту үшін қажетті құралдарды қолдануда жоғары шеберлік таныту керек» [3; 39 б.].

Инвестициялық ахуалды жақсарту үшін мынадай шаралар қолданылуға тиіс:

- заңнаманың даму дәрежесі мен тұрақтылығы, мемлекеттік саясаттың болжамдылығы инвестициялық ахуалдың салауатты жай-күйінің кепілі болуға тиіс;
- заңнаманы тиімді қолдану мәселесі шешілуге тиіс. Қазақстанның іскер қауымдастығы мен Үкіметтің беделін арттыру үшін жергілікті және халықаралық сот шешімдерін орындауды, шарттарды сақтауды және күшіне енгізуді қамтамасыз ету қажет;
- заңнамаға шетелдік және ішкі инвесторлар үшін бірдей жағдай жасайтын түзетулер енгізу қажет;
- инвестициялық қызмет туралы заңнаманы жетілдіру әлемдік стан-дарттарға жауап беретін нақты, айқын және бір мәнді құқықтық нормалардың бар болуын қамтамасыз етуге тиіс;
- шетелдік күрделі қаржы және инвесторлардың құқықтары заңнамамен кепілді қорғалуға тиіс;

Инвестицияны дамытуда ерекше рөлді кәсіпорындарды қаржыландыруға және ұзақ мерзімге несие беруге мамандырылған инвестициялық банктер мен акционерлік қоғамдарды құру барысында шығарылған акциялардың мемлекеттік пакеттерімен айналысатын, кәсіпорындар акцияларын ауыстыру және оны сатумен айналысатын инвестициялық қорлар атқарады. Сөйтіп, қорлар капиталдың экономикасында неғұрлым пайдалы салалары мен кәсіпорынға

капиталдың құйылуына жағдай жасайды. Қазіргі кезде дамыған нарықтық және жеке меншік инвестициялық реттейтін екі қуатты орталық пайда болды. Біріншісі – инвестициялық қызметті мемлекеттік реттеу – қоғам үшін инвестицияларды қаржыландыруға бюджеттен ақша бөлу. Екіншісі – қор биржасы бағалы қағаздардың ұйымдастырылған нарығы.

Әдебиеттер

1. Түзубекова М.Қ. Инвестиции, как фактор экономического роста и их роль в повышении конкурентоспособности экономики Казахстана // Проблемы обеспечения конкурентоспособности экономики Казахстана: Труды международной научно-практической конференции, Кокшетау, 20-21 мая 2005г. – 69 б.
2. Шумпетер Й. Экономикалық даму теориясы. М.: Прогресс, 2012. -455 б.
3. Назарбаев Н.А. Қазақстанның 2030 жылға дейінгі стратегиясы: барлық қазақстандықтардың гүлденуі, қауіпсіздігі және хал-ахуалының жақсаруы: Елбасының Қазақстан халқына жолдауы. Алматы: «Білім», 1998.- 96 б.

ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ ИНВЕТОРЛАР ҚЫЗМЕТІНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Ашимова А.С.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.К. экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Ashimova1308@mail.ru

Әлемдік қор нарығында «артық ақша құралдары бар және оны бағалы қағаздарға салатын тұлғалар» «инвестор» деген терминмен сипатталады. Шетел тәжірибелерінде инвесторлардың 3 тобы жеке тұлғалар (халық), корпоративтік инвесторлар (кәсіпорындар), институционалды инвесторлар қарастырылған. Халық бұрыннан келе жатқан инвесторлардың тобы болып табылады. Яғни, қор нарығының қалыптасу басында бұл бірінші және жалғыз топ болған. Уақыт өте келе, бағалы қағаздарға инвестициялық салымдардың қомақты үлесін банктер мен басқа да қаржы орталықтары құрай бастады [1; 289 б.].

XX ғасырдың екінші жартысында, «институционалды инвесторлар» деп аталатын, қаржы орталықтары басты қаржы активтерін иеленушіге айналды. Институционалды инвесторлар, ұзақ мерзімді бағалы қағаздардың алғашқы және қайталама нарығына, ақша және валюта нарығына, сондай-ақ деривативтер нарығына басыңқы ықпал етуші болып табылды. Кең мағынада, институционалды инвесторлар – бұл, жеке инвесторлардан басқа, кез-келген түрдегі қаржы делдалы (ұйымдар). Бірақта, қазіргі уақытта бұл термин (ескі отандық әдебиеттерде кездескені болмаса) сондай кең мағынада қолданылмайды. Шет мемлекеттердің көпшілігінде институционалды инвесторларға, сақтандыру компаниялары, зейнетақы қорлары мен ұйымдасқан инвестициялау институттары жатады (ҰИИ). Өз кезегінде, ҰИИ-ға – инвестициялық қорлар (инвестициялық компаниялар), хедж-қорлар, банктердің сенім департаменттері жатады [2; 89 б.]. Институционалды инвесторлардың маңыздылығының артуымен байланысты «Экономикалық қатынас пен даму ұйымы» атты арнайы статистикалық анықтама басылымын шығара бастады. Бұл анықтама, экономикасы дамыған мемлекеттерде институционалды инвесторлардың рөлін жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, институционалды инвесторлардың маңыздылығы күнделікті өсуде. Нарығы дамыған мемлекеттердегі институционалды инвесторлардың активтерінің 90%-інен астамы бағалы қағаздар. Дүниежүзілік акция мен борыштық бағалы қағаздар нарығының көлемі мен институционалды инвесторлардың активтерін салыстыру арқылы, оларға дүниежүзілік бағалы қағаздар нарығының 40-50%-і тиесілі екенін көруге болады.

Әлемдік тәжірибеде институционалды инвесторлардың ірі топтарына сақтандыру компаниялары мен жинақтаушы зейнетақы қорлары жатады. 2015 жылы оларға институционалды инвесторлардың барлық активтерінің 30-31%-і келген, үшінші орында 28%-ті инвестициялық қорлар тұр. Бұл топтың жылына орта есеппен 16% өсуі байқалуда

және бұл ең тез өсу болып саналуда. 2015-2016 жж. АҚШ-та институционалды инвесторлардың активтері 2,7 есе өсті, нәтижесінде 2016 жылы 18,4 трлн долларды құрады. Сонымен қатар, жинақтаушы зейнетақы қорларының үлесі – 37%, сақтандыру компаниясының үлесі – 23%, ал инвестициялық қорлардың үлесі – 26% болды. Институционалды инвесторлардың активтерінің көлемі жағынан АҚШ, одан кейін екінші орында Жапония (3 трлн доллар) тұр. Бұл елде, инвестицияның басыңқы үлесі сақтандыру компаниясында және екінші деңгейдегі банктердің сенім бөлімшелерінде орналасқан. АҚШ-та, Англияда, Голландияда, Швейцарияда және Швецияда институционалды инвесторлар активтерінің ЖІӨ-ге қатынасы 110-220% арасында өзгеріп тұруда. Сонымен қатар, ЭҚДҰ мүшелері арасында дамушы мемлекеттердегі институционалды инвесторлар активтерінің көрсеткіштері төмен [3; 89 б.].

Институционалды инвесторлардың активтері өсімінің ең басты себептерінің бірі есепті айдағы теңгенің девальвацияға ұшырау салдарынан шетел валютасында қайта номинирленген қаржы құралдарын қайта бағалау болып табылады. Оның негізгі себебі мемлекеттік бағалы қағаздардың (МБҚ) көпшілігі инфляция деңгейін жауып, аз ғана табыс әкелгендігінде болып отыр. Дегенмен, кейбір консервативті инвестициялық саясатты ұстанатын зейнетақы қорларының кейбірінің портфелінің басым бөлігін МБҚ алады. 2008 жылы ЖЗҚ біріктірілген инвестициялық портфелі көлемді деформацияға ұшыраған жоқ, онда сапалық және сандық өзгерістер орын алды.

Көптеген мемлекеттердің институционалды инвесторлары активтерінің басым бөлігін тұрақты проценттік бағалы қағаздарға салады. Сонымен қатар, 2014 жылдары акцияға инвестициялық салымдардың орташа жылдық қарқыны 18%-тен артып, өте жоғары болғаны байқалған. 2016 жылы институционалды инвесторлар активтеріндегі акцияның үлесі Ұлыбританияда – 65%, АҚШ-та – 50%, ал Швейцария мен Австралияда – 46%, Голландия мен Францияда – 33%-ті құрады. Сонымен қатар, институционалды инвесторлардың категориялық құрылымы аталған мемлекеттерде айырықша ерекшеленеді.

Ұлыбританияда, институционалды инвесторлардың активтері 2016 жылы 3 трлн доллар болды. Франция мен Германияда – инвесторлардың активтері 1,5 трлн долларды, ал Голландия мен Австралияда – активтер 0,6 трлн долларды құрады. Германияда сақтандыру компаниясының, ал Голландия мен Ұлыбританияда – жинақтаушы зейнақы қорлары активтерінің үлесі басым болып келеді. Сақтандыру компаниялары арасында инвестициялау тұрғысынан басты топ – өмірді сақтандыру компаниялары болуда, бұларға инвесторлар активтерінің 80%-і салынады.

Кесте 1 – Институционалды инвесторлардың активтерінің ЖІӨ-ге қатынасы (%)

Мемлекет	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.
АҚШ	127	155	171	219	210
Жапония	82	81	77	81	79
ГФР	37	38	46	70	73
Ұлыбритания	115	164	162	214	212
Италия	13	18	21	80	79
Испания	16	30	38	69	72
Голландия	133	147	158	156	155
Швеция	86	103	115	155	157
Австралия	48	76	76	115	157
Финляндия	33	44	50	72	81
Венгрия	–	3	5	9	15
Мексика	9	7	4	6	10
Корея	48	57	58	109	123
Чехия	–	25	18	16,2	23
Ресей	–	–	–	2,5	5
Ескерту – www.finmarket.ru мәліметтері негізінде құрастырылды[4]					

2016 жылы ЭҚДҰ мемлекеттерінде сақтандыру сыйақыларының жалпы көлемі 2177 млрд доллар (46% – АҚШ, 33% – ЕС, 14% – Жапония) болды. ЭҚДҰ мемлекеттерінің сақтандыру нарығына бүкіл дүниежүзінде жиналған сыйақыларының 95%-і тиесілі.

ЭҚДҰ мемлекеттері бойынша жан басына шаққанда сыйақының орташа мөлшері – 12624 доллар (АҚШ – 3357, Ұлыбритания – 3028, Франция – 1949, Жапония – 2334, Германия – 1695, Түркия – 33, Польша – 114, Венгрия – 114) болған.

ЭҚДҰ мемлекеттері бойынша сыйақының ЖІӨ-ге қатынасы орта есеппен 8,7%-ті (8-10% ірі мемлекеттерде, ал Түркия мен Шығыс Еуропа елдерінде – 1-3%) құрайды. Ресей мемлекетінде бұл көрсеткіш 2016 жылы 2,1% болды.

Бірқатар елдерде ЖЗҚ, мысалға Ұлыбританияда, институционалды инвесторлардың басты тобы болуда. ЖЗҚ активтерінің өсуі ЖІӨ-нің өсу қарқынынан әлдеқайда жоғары, көбінесе бұл жағдайды зейнетақы жүйесі дәстүрлі түрде дамыған елдер тобында байқауға болады (АҚШ, Канада, Ұлыбритания). Континенталды Еуропаның көптеген елдерінде (Швейцария мен Голландиядан басқа) зейнетақымен қамтамасыз етуде дәстүрлі басым рөлді бюджет алады [5; 196].

Шетелдердегі институционалды инвесторлардың құралдарын пайдаланудың тәжірибесін қорытындылар мен ұсыныстарды жасауға болады:

- бюджеттік зейнетақы жүйесі бар мемлекетке қарағанда жинақтаушы зейнетақы жүйесі бар мемлекеттің акция нарығы жақсырақ дамымаған немесе керісінше;
- шетелдік тәжірибенің талдауында институционалды инвесторларды басқару режимі операторға стратегияны өмірге енгізуін және құруын оны инвесторлармен байланыстырып және оған уақыт сайын түзетулер енгізуін қамтамасыз ету керек;
- институционалды инвесторларды реттеуде қаржылық және пруденциялық бақылау формасын қабылдау керек. Пруденциялық қадағалаудың негізгі мақсаты – клиенттердің қызығушылығын қорғау және қаржылық дағдарыстардың алдын алу;
- жинақтаушы зейнетақы қорында сақтандыру компанияларда, екінші деңгейдегі банктерде және инвестициялық қорларда кездесетін тәуекелдердің әртүрлілігіне байланысты пруденциялық қадағалау органы тәуекелдерді түр-түрге жіктеу керек;
- мынандай факторлар стандартты индустрия, тәжірибе және нарықтық бәсеке басқару жүйесінің анықтамасында өте үлкен рөл атқарады;
- лицензиялау қағидалары, ұйымдастырылған нарыққа кіру, бағалы қағаздарды шығару шарттарымен инвесторлардың құқығын қорғау туралы жағдайын және нарықта бағалы қағаздармен операциялар жүргізудің шарттары мемлекеттік заңдарда көрсетілуі керек.

Әдебиеттер

- 6 Абрамов А. Инвестиционные фонды. – Оқу құралы, Москва: – «Финансы и Статистика» – 2007. – 414 б.
- 7 Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. – М: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 926 б.
- 8 www.k2kapital.com
- 9 www.finmarket.ru
- 10 Миркин Я.М. Ценные бумаги и фондовый рынок. – М.: 2014. – 532 б.

ЛИКВИДНОСТЬ БАНКА КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЕГО ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Бакибаева А.Е.

Научный руководитель: Демесинов Т.Ж., к.э.н., и.о. профессор
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
idreiser@mail.ru

Термин «ликвидность» (от латинского *liquidus* - жидкий, текучий) означает легкость реализации, продажи, превращения материальных ценностей и прочих активов в денежные средства.

Ликвидность коммерческого банка – способность банка своевременно и без потерь выполнять свои обязательства перед кредиторами, вкладчиками и другими его клиентами. Ликвидность коммерческого банка определяется оценкой ликвидности баланса банка. Банк можно считать ликвидным, если возможен доступ к средствам, которые легко реализуются при какой-либо необходимости. Состояние ликвидности можно определить, дефицитом либо профицитом по причине нерационального соотношения между активами и пассивами коммерческого банка. Ликвидность, рассматривается в этой статье, как важнейшая характеристика деятельности коммерческого банка, которая является свидетельством о надежности и стабильности банка. Существует два вида ликвидности банков: накопленная (денежная наличность, высоколиквидные ценные бумаги), а так же покупная (привлеченные межбанковские кредиты, выпуск банковских векселей, депозитных и сберегательных сертификатов). Соблюдение данных признаков определяется внутренними и внешними факторами, которые показывают качество деятельности банка и состояние внешней среды. Состояние внутренней среды, определяется внутренними факторами, к ним относятся: имидж банка, сопряженность активов и пассивов по срокам, грамотный менеджмент, качество активов банка, качество привлеченных средств.

Для того чтобы можно было определить ликвидность банка используются коэффициенты. Существует один основной - это коэффициент мгновенной ликвидности, а так же два вспомогательных коэффициента - коэффициент ликвидности по срочным обязательствам и генеральный коэффициент ликвидности по срочным обязательствам. Коэффициент ликвидности по срочным обязательствам и генеральный коэффициент ликвидности по срочным обязательствам рассчитываются лишь в случаях, в которых показатель надежности банка близки к граничным значениям. В случае, когда банк приостанавливает операции на финансовом рынке, данные коэффициенты позволяют оценить возможность возврата вложенных средств.

На ликвидность банка могут оказывать влияние множество факторов, они подразделяются на макроэкономические и микроэкономические факторы. К макроэкономическим факторам, которые определяют ликвидность коммерческого банка относятся, к примеру, совокупность законодательных, юридических и правовых норм банковской деятельности, структуру и стабильность банковской системы, геополитическую и макроэкономическую обстановку в стране, состояние денежного рынка и рынка ценных бумаг. К микроэкономическим факторам относятся, качество вложений, уровень менеджмента, функциональную структуру и мотивацию деятельности банка, ресурсную базу банка.

Существует ряд других факторов, одним из них является качество его депозитной базы. Депозитную базу образуют средства юридических и физических лиц на расчетных и текущих счетах, в срочных депозитных и сберегательных вкладах. Критерием для качества депозитов, является стабильность. Если большая часть депозитов является стабильной, тем выше ликвидность банка, так как в этой части аккумулированные ресурсы не покидают банк.

Ликвидность банка зависит и от внешних источников, таких как, межбанковские кредиты которые в определенных пределах не угрожают ликвидности банка, а наоборот помогают устранить текущий недостаток ликвидных средств. Но если межбанковский

кредит будет занимать основное место в привлеченных ресурсах, это может привести к банкротству банка, который до этого свидетельствовал кризисом на межбанковском рынке. Огромное влияние на ликвидность банка оказывает сопряженность активов и пассивов по суммам и срокам. Для этого нужно внимательно следить за тем, чтобы суммы и сроки инвестирования денежных средств совсем на немного отличались от тех, на которые банк их получил от клиентов. К факторам, от которых зависит степень ликвидности банка, относится менеджмент. Его относят к внутренним факторам. Если в банке высокий уровень менеджмента, это говорит о наличии квалифицированных специалистов, наличие необходимой информационной базы и понимания руководством банка необходимости создания системы управления деятельностью банка. Еще один важный фактор - имидж. Положительный имидж дает право банку иметь преимущества перед другими банками в привлечении ресурсов, а это говорит о том что, можно быстро устранить недостаток в ликвидных средствах. Банку с хорошей репутацией очень легко обеспечивать стабильность своей депозитной базы, он по сравнению с другими банками имеет больше возможностей для контакта с финансово устойчивыми клиентами, что означает, что банк обладает более высоким качеством активов. Он имеет больше возможностей устанавливать контакт с финансово устойчивыми клиентами, а значит обладать более высоким качеством активов. Таким образом, ликвидность банка обуславливается множеством факторов, которые находятся в постоянном изменении.

Существуют 3 норматива ликвидности, для того, чтобы регулировать ликвидностью банков: мгновенный, текущий и долгосрочный. Первый норматив, мгновенной ликвидности банка определяет минимальное отношение суммы активов к сумме пассивов банка по счетам до востребования. Второй норматив, текущей ликвидности коммерческого банка определяет минимальное отношение суммы активов к сумме пассивов банка по счетам до востребования на срок до 30 дней. Третий норматив долгосрочной ликвидности банка определяет максимально допустимое отношение кредитных требований банка с оставшимся сроком погашения до даты погашения свыше 365 или 366 календарных дней, к собственному капиталу банка и пассивам с оставшимся сроком до даты погашения свыше 365 или 366 календарных дней. Управление ликвидностью обеспечивает поддержание спроса клиентов банка на денежные средства, с одной стороны, и обеспечение прибыли банка и рентабельности активов, с другой. В современной практике можно выделить три метода управления ликвидностью: управление активами, управление пассивами, управление активами и пассивами. Деятельность коммерческих банков непосредственно связано с управлением пассивами, привлечением финансовых средств, кредиторов, а так же определением необходимого сочетания источников средств для обеспечения ликвидности. Это означает, что управлять ликвидностью в коммерческого банка, является постоянной проблемой, но и в то же время основой деятельности банка, которая нацелена на получение необходимой нормы прибыли.

Во многих зарубежных странах показатели ликвидности банков рассчитываются на основе соотношения активных и пассивных статей баланса, сгруппированных по срокам. Например, во Франции такой срок равняется трем месяцам при значении показателя не ниже 60%, а в Англии — один месяц (коэффициент ликвидности не менее 12,5%). В Германии коммерческие банки ежемесячно отчитываются перед Немецким федеральным банком о состоянии ликвидности баланса. Наряду с методом коэффициентов в Японии, США и многих европейских странах получила развитие оценка ликвидности банков на основе потока денежной наличности. Но очень огромное значение за рубежом дается ограничению кредитных рисков для обеспечения ликвидности банков.

Анализ динамики ликвидности банковского сектора РК за 2014 – 2016 г.

Наименование	2014	2015	2016	Отклонения	
				2015 к 2014	2016 к 2015
Коэффициент	0,920	0,988	1,181	0,068	0,193

текущей ликвидности k4 (min значение 0,3)					
k4-1 (min значение 1)	4,159	5,784	6,021	1,625	0,273
Коэффициент срочной ликвидности k4-2 (min значение 0,9)	2,814	3,683	3,462	0,869	-0,221
Коэффициент срочной ликвидности k4-3 (min значение 0,8)	2,203	2,695	2,164	0,492	-0,531

Для банков второго уровня, общей основой ликвидности выступает обеспечение прибыльности производственной деятельности (выполняемых операций).

Сравнивая коэффициент текущей ликвидности k4, можно сказать, что по сравнению с 2014 годом в 2015 году он увеличился на 0,068, сравнивая 2015 и 2016 года, мы видим, что в 2016 году он увеличился на 0,193. Можно сравнить так же их годовые увеличения, 0,068 и 0,193 и увидеть рост. Чем выше показатель, тем лучше платежеспособность банка.

Коэффициент k4-1 за 2015 год увеличился на 1,625, за 2016 увеличился на 0,273. Сравнивая годовые увеличения между 2014-2015 и 2015-2016 можно сказать, что по сравнению с 2014-2015 промежутком, в 2015-2016 увеличение данного коэффициента было не значительным и уменьшилось практически в 6 раз.

Коэффициент срочной ликвидности k4-2, по сравнению с 2014 годом, за 2015 год увеличился на 0,869. Сравнивая 2015 и 2016 года, можно увидеть уменьшение на 0,221.

Коэффициент срочной ликвидности k4-3, увеличился к 2015 году на 0,492 по сравнению с 2014 годом. В 2016 данный коэффициент понизился на 0,531 по сравнению с 2015 годом.

По данным таблицы видно, что коэффициенты банков РК выше нормативных коэффициентов, это свидетельствует о том, что ликвидность банков на высоком уровне.

Литература

1. Кубышкина И.Ю. Перспективы внедрения международных стандартов по оценке риска ликвидности Базель III в Казахстане. // Молодой ученый. — 2014. — №2.
- 2.<http://www.afn.kz/>
- 3.<http://nationalbank.kz/>

БАНКОВСКИЙ НАДЗОР В СИСТЕМЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бейсембай Н.Ж.

Научный руководитель: Сарсембаев Ж.Ж., к.э.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

miss-zvezdo4ka@mail.ru

Банковская система Казахстана — одна из важных финансовых сфер национальной экономики, где в последнее десятилетие происходят радикальные изменения. Возникает острая необходимость в качественном обновлении и совершенствовании системы банковского регулирования и надзора путем улучшения качества и оперативности анализа банковской отчетности, унификации и упрощения процедур составления и представления отчетности, быстрого и эффективного реагирования в решении созревающих проблем.

С точки зрения системного подхода банковский надзор необходимо рассматривать как элемент системы регулирования банковской деятельности. Причем банковский надзор является элементом банковского контроля, а контроль, в свою очередь, является функцией регулирования. Исходя из этого для адекватного определения задач надзора, необходимо дать определение объекту регулирования, т.е. банковской системе, и определить инструментарий надзора.

Система банковского надзора — это система мер регулирования и контроля за движением денежных потоков в банковской системе, основной задачей которой является формирование финансово устойчивой банковской системы, содействующей решению проблем стабилизации и экономического роста, направлена на предотвращение таких макроэкономических последствий, как: системный финансовый кризис, чрезмерное изменение денежной массы, крах платежной системы. На микроэкономическом уровне задачи системы банковского надзора направлены на повышение эффективности работы банковского сектора, защиту интересов вкладчиков, развитие здоровой конкуренции внутри банковского сектора и предотвращение крупной концентрации в банковском секторе, ориентирование банковских денежных потоков в реальный сектор экономики.

Необходимость регулирования банковской деятельностью, как уже было отмечено обуславливается особой экономической и социальной природой банков, их значимость для развития экономики. Во-первых, банк — это общественный институт, аккумулирующий и размещающий денежные средства широкой публики. Во-вторых, банк в рыночной экономике — коммерческое предприятие, зарабатывающий прибыль и подвергающий себя разнообразным рискам.

Эффективная система банковского надзора должна состоять из определенных форм надзора, осуществляемого как на месте, так и за пределами банка.

Органы банковского надзора обязаны поддерживать регулярные контакты с руководством банка и хорошо понимать особенности его деятельности.

Органы контроля должны иметь возможность сбора, просмотра и анализа разумного набора отчетных и статистических данных, получаемых от отдельных банков и их групп.

Сотрудники банковского надзора должны иметь возможность независимой проверки поднадзорной информации либо с помощью проверок на местах, либо с помощью использования внешних ревизоров.

Жизненно важный элемент банковского надзора - возможность осуществления надзора за деятельностью банковской группы на консолидированной основе.

Органы банковского надзора должны убедиться в том, что банк ведет надлежащую отчетность, составляемую в соответствии с последовательными принципами бухгалтерского учета и бухгалтерской практикой, что позволяет органу банковского контроля получать подлинную и ясную картину финансового положения банка и доходности его деятельности, а также в том, что банк на регулярной основе публикует свои финансовые отчеты, дающие реальное представление о его состоянии. Формальные полномочия органов банковского надзора.

Актуальность темы исследования объясняется тем, что деятельность финансовых институтов напрямую связана с множеством определенными рисками. Риски присутствуют в любых операциях, только риски могут быть разного масштаба, это во-первых. Во-вторых, отличительная особенность банковской деятельности заключается в привлечение денежных ресурсов юридических и физических лиц в массовом порядке, самостоятельном их распоряжении с целью получения прибыли банком и выплаты дивидендов акционерам, заемщикам и клиентам. Таким образом, в деятельности банка пересекаются различные интересы многочисленных юридических и физических лиц. Коммерческие банки, мобилизуя временно свободные средства на рынке кредитных ресурсов, с их помощью удовлетворяют потребность народного хозяйства в оборотных средствах, способствуют превращению денег в капитал, обеспечивают потребности населения в потребительском кредите. От их четкой и грамотной деятельности зависит как эффективность функционирования банковской системы,

так и казахстанской экономики вообще. Поэтому разработка эффективного механизма анализа их деятельности, имеющего целью выявление, на возможно более ранних стадиях проблем в деятельности коммерческого банка, жизненно необходим для финансовой и социальной стабильности нашего государства.

Вышеперечисленные обстоятельства требуют объективной необходимости надзора за банковской деятельностью.

Таким образом, банковский надзор направлен на обеспечение безопасной и крепкой банковской системы, предотвращение ее нестабильности. Банковский надзор - это система, которую использует правительство для обеспечения стабильности финансовой системы, ее целостности и надежности.

Актуальность проблем совершенствования системы банковского надзора предопределена не только наличием массу нерешенных вопросов, но и острой необходимостью обеспечения финансовой безопасности банковских операций и действия всей кредитной системы Казахстана. Поиск путей совершенствования системы банковского надзора в современных условиях является особым предметом научного теоретического и практического исследования.

Цель и задачи исследования. Цель исследования является изучение банковского надзора в системе регулирования банковской деятельности в РК. Реализация поставленной цели определила необходимость решить следующие задачи:

- 1) рассмотреть теоретические основы в системе регулирования банковской деятельности;
- 2) провести анализ действующей системы банковского надзора, в системе регулирования банковской деятельности в РК (на примере АО «Евразийский банк»);
- 3) определить мероприятия по совершенствованию банковского надзора в системе регулирования банковской деятельности в Республике Казахстан.

Объектом исследования является банковский надзор Республики Казахстан в системе регулирования банковской деятельности и перспективы совершенствования.

Предметом исследования выступает банковский надзор как гарантия стабильности и устойчивости банковской деятельности.

Степень исследованности темы. Направления развития банковского надзора представлены в трудах ученых ближнего зарубежья, как А.В. Буздалин, С.В. Батырева, Г.Н. Белоглазова, В.И. Богатырев, Л.Н. Красавина, Л.П. Кроливецкая, О.И. Лаврушин, А.А. Лобанов, В.Д. Мехряков, О.А. Молчанова, С.Р. Моисеев, А.В. Мурычев, Т.В. Никитина, А.Ю. Симановский, Н.И. Парусимова, Н.А. Савинская, А.С. Селищев, Д.В. Тулин, А.Г. Саркисянц, А.М. Тавасиев, А.В. Улюкаев, В.М. Усоскин, Г.Г. Фетисов, А.А. Хандруев, А.В. Чугунов, С.И. Черных в различной степени затрагивают вопросы актуальности развития современных банковских структур зарубежных стран, международного надзорного права, гармонизации международного банковского и финансового надзора.

Немалый вклад в решении актуальной экономика проблемы внесли также казахстанские авторы, такие как Г.С. Сейткасимов, А.А. Абишев, Н.Н. Хамитов, Р.Ж. Байбулатов, У.М. Искаков, Б.К. Дамитов, Г.М. Мутанов, К.Н. Нарibaев, Т.О. Балыкбаев.

Множество аспектов проблем банковского надзора изложены в трудах российских специалистов А.И. Пугачев, И.А. Пиранова, А.А. Тедеева, Г.А. Тосуняна.

Методы исследования. При изучении и обработке материалов по банковскому надзору в сфере банковской деятельности использовалось диалектический метод научного познания. Применялись такие общие методы исследования, как наблюдение и сравнение. Также были использованы и общетеоретические методы: научная абстракция, моделирование, анализ и синтез, методы группировки и сравнения, метод обобщения, системно-структурный подход и статистико-экономический метод.

Научная новизна исследования заключается в том, что теоретически обоснована необходимость и предложены направления совершенствования банковского надзора в системе регулирования банковской деятельности для поступательного развития банковской системы Казахстана. Основные результаты, составляющие научную новизну следующие:

- на основе исследования взаимосвязанных определений «банковский надзор», «банковский контроль» и «банковское регулирование» и их критериальных функций предложено авторское понятие банковского надзора;
- обоснованы цели, задачи организации банковского надзора, пути его организационного и содержательного совершенствования, актуальные современному этапу развития банковской системы Республики Казахстан в целях её укрепления и поступательного развития;
- обоснована необходимость передачи части надзорных функций от Национального Банка к независимым аудиторам для повышения качества банковского надзора, упрощения и удешевления процедур банковского надзора путем устранения дублирования некоторых функций;
- разработан и обоснован алгоритм формирования единого органа, который будет выполнять функции банковского надзора, - мегарегулятора финансового рынка Казахстана, способного противостоять кризисным явлениям, как в банковском секторе, так и на других финансовых рынках.

Практическая значимость. Основные результаты исследования могут быть использованы:
 при разработке концепции (проекта) совершенствования банковской системы РК;
 при реформировании системы банковского надзора;
 в процессе преподавания курсов экономической теории и финансов.

Литература

- 1 Банковское регулирование в РК: цели и задачи // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – Караганда: Изд-во КарГУ, 2008. – № 3 (51). – С. 143-149.
- 2 Пруденциальные нормативы и их роль в регулировании банковской деятельности // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – Караганда, 2008. – №4(52). –С.46-51.
- 3 Политика регулирования и управления кредитным риском// Саясат – Policy. - Алматы, 2009. №6-7. – С. 19 - 23.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ НАЛОГА НА ИМУЩЕСТВО

Галеев Е.К.

Руководитель – Шайменова М.Ш., зам.директор АО «ЦЕСНАБАНК»

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,

г. Кокшетау

erlangaleev@gmail.com

Налоги представляют собой обязательные сборы, взимаемые государством с хозяйствующих субъектов и с граждан по ставке, установленной в законном порядке. Налоги являются необходимым звеном экономических отношений в обществе с момента возникновения государства. Развитие и изменение форм государственного устройства всегда сопровождается преобразованием налоговой Системы. В современном цивилизованном обществе налоги - основная форма доходов государства. Помимо этой сугубо финансовой функции налоговый механизм используется для экономического воздействия государства на общественное производство, его динамику и структуру, на состояние научно-технического прогресса. Характерной особенностью налоговых поступлений государству является их последующее обезличенное использование для разнообразных общественных нужд. В этом налоги отличаются от различных обязательных целевых взносов, отчислений, платежей, устанавливаемых как государством, так и другими властными органами; сюда относятся строго целевые отчисления на социальное страхование, взносы и отчисления в специальные фонды, в том числе и внебюджетные, исчисляемые в определенном, долгосрочном размере от себестоимости продукции, работ и услуг, от прибыли (дохода), фонда оплаты труда, амортизации и других источников. Сущность налогов проявляется в их функциях. Исторически первой является фискальная функция налогов, обеспечивающая поступление средств в государственный бюджет. По мере развития товарно-денежных отношений,

производства эта функция определяет все увеличивающиеся поступления государству денежных доходов. Перераспределительная функция налогов состоит в перераспределении части доходов различных субъектов хозяйствования в пользу государства. Масштабы действия этой функции определяются долей налогов в валовом национальном продукте; она показывает степень огосударствления национального дохода. В последние годы для Казахстана характерен низкий удельный вес налоговых и приравненных к ним платежей, что объясняется их недостаточной собираемостью - уклонением от налогообложения. Третья функция налогов - регулирующая - возникает с расширением экономической деятельности государства. Она целенаправленно воздействует на развитие народного хозяйства в соответствии с принимаемыми программами. При этом используются выбор форм налогов, изменение ставок, способов взимания, льготы и скидки. Эти регуляторы влияют на структуру и пропорции общественного воспроизводства, объемы накопления и потребления; их применение эффективно при стимулировании научно-технического прогресса. Налоговые регуляторы весьма действенны и способны обеспечить необходимый результат во взаимодействии с другими экономическими рычагами. Государство проводит налоговую политику - систему мероприятий в области налогов - в соответствии с выработанной финансовой политикой в зависимости от социально-экономических и других целей и задач общества каждого конкретного периода его развития. Формирование республиканского и местного бюджета Республики Казахстан осуществляется на основе действующего Закона «О бюджетной системе Республики Казахстан» от 24.12.96 № 52-1 с изменениями и дополнениями, внесенными в соответствии с законами Республики Казахстан от 16.06.97 № 125-1, от 11.07.97 № 154-1, от 16.12.98 № 319-1.

В ежегодном послании Президента Республики Казахстан к народу Казахстана, учитываются параметры принятого Правительством Республики Казахстан индикативного плана социально-экономического развития Республики Казахстан на соответствующий год. Законом «О республиканском бюджете» на 2002 год был утвержден республиканский бюджет на 2002 год по доходам в сумме 282188510 тыс. тенге, полученным официальным трансфертам - 3116000 тыс. тенге, по погашению - 1601968 тыс. тенге, по расходам - 328085608 тыс. тенге, по кредитованию - 18484576 тыс. тенге, с предельным размером дефицита республиканского бюджета 59663706 тыс. тенге, или 3,1 процента к валовому внутреннему продукту. Правительство Республики Казахстан обеспечивает покрытие дефицита республиканского бюджета за счет заимствования на внешних и внутренних рынках капитала с учетом погашения основной суммы государственного долга. Республиканский бюджет на 2000 год был утвержден по доходам в сумме 286 422 985 тыс. тенге, полученным официальным трансфертам 52 581 962 тыс. тенге, по погашению 1 272 464 тыс. тенге, по расходам - 376 047 338 тыс. тенге, по кредитованию - 28 036 073 тыс. тенге, с предельным размером дефицита республиканского бюджета - 63 800 000 тыс. тенге, или 3 процента к валовому внутреннему продукту. Бюджетная система Республики Казахстан представляет собой совокупность бюджетов различных уровней, основанную на экономических отношениях и правовых нормах, а также процесс их разработки, рассмотрения, утверждения, исполнения и контроля. В Республике Казахстан самостоятельно функционируют республиканский бюджет и местные бюджеты (включая бюджеты специальных экономических зон). Республиканский бюджет на финансовый год утверждается законом Республики Казахстан, местные бюджеты - решениями соответствующих местных представительных органов. Бюджеты фондов экономического и социального развития специальных экономических зон на финансовый год утверждаются в соответствии с законодательством об этих фондах. Формирование, утверждение и учет исполнения бюджетов всех уровней осуществляется в национальной валюте. Бюджетное устройство Республики Казахстан основывается на принципах единства, полноты, реальности, гласности и самостоятельности всех бюджетов, входящих в бюджетную систему республики.

Единство бюджетной системы обеспечивается единой правовой базой, использованием единой бюджетной классификации, единством формы государственной финансовой статистики, передаваемой с одного уровня бюджета на другой, принципами бюджетного процесса, единством денежной системы. Оно основано на взаимодействии бюджетов всех уровней через перераспределение доходов. Налоговый комитет Министерства финансов Республики Казахстан и Комитет таможенного контроля Министерства финансов Республики Казахстан были реорганизованы путем слияния в Комитет государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан. Председателем Комитета государственных доходов Министерства финансов РК. Комитет государственных доходов является одним из ведомств Министерства финансов Республики Казахстан. Помимо Комитета государственных доходов, в состав Министерства входят также такие ведомства, как:

Комитет казначейства;

Комитет финансового контроля;

Комитет государственного имущества и приватизации;

Комитет по финансовому мониторингу;

Комитет по государственным закупкам.

Комитет государственных доходов Министерства финансов РК осуществляет в пределах компетенции центрального исполнительного органа регулятивные, реализационные и контрольные функции в сфере таможенного дела, по обеспечению полноты и своевременности поступлений налогов, таможенных и других обязательных платежей в бюджет, исчисления, удержания, перечисления обязательных пенсионных взносов и обязательных профессиональных пенсионных взносов, исчисления и уплаты социальных отчислений, государственного регулирования производства, оборота этилового спирта и алкогольной продукции, табачных изделий, оборота отдельных видов нефтепродуктов и биотоплива, государственного регулирования и контроля в области реабилитации и банкротства, принимает участие в реализации налоговой политики и политики в сфере таможенного дела, участие в разработке и реализации таможенного регулирования в Республике Казахстан отношений, связанных с перемещением товаров через таможенную границу Таможенного союза, их перевозкой по единой таможенной территории Таможенного союза под таможенным контролем, временным хранением, таможенным декларированием, выпуском и использованием в соответствии с таможенными процедурами, проведении таможенного контроля, властных отношений между органами государственных доходов и лицами, реализующими права владения, пользования и распоряжения указанными товарами, а также функции по предупреждению, выявлению, пресечению, раскрытию и расследованию экономических и финансовых преступлений и правонарушений в пределах, предусмотренных законодательством, и иные функции в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Литература:

1. Мельников В.Д., Ильясов К.К. «Финансы» – Алматы: изд. 2-е, переработанное и дополненное – Каржы-Каражат, 2000 год.
2. Карагузова Г. «Налоги: сущность и практика использования» Алматы, «Каржы-Каражат», 1994 г.
3. О структуре Комитета государственных доходов Министерства финансов РК: <https://www.zakon.kz/4672848-o-strukture-komiteta-gosudarstvennykh.html>
4. <https://www.kgd.gov.kz>

ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ В КОММЕРЧЕСКОМ БАНКЕ НА ПРИМЕРЕ ДБ АО «СБЕРБАНК РОССИИ»

Генкель М.В.

Научный руководитель: Демесинов Т.Ж., к.э.н., и.о. профессора
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
genkel_marina@mail.ru

В условиях рыночной экономики многие традиционные взгляды, касающиеся изученности проблемы как рационально организовать финансовую деятельность банка для его дальнейшего процветания; как повысить эффективность управления финансовыми ресурсами; насколько правильно банк управляет финансовыми ресурсами в течение определенного периода, требует своего нового теоретического обоснования. На эти и многие другие жизненно важные вопросы

Под финансовым состоянием понимается способность банка финансировать свою деятельность. Результаты анализа финансового состояния банка помогают правильно распределять финансовые ресурсы банка, так как от этого зависит вся его дальнейшая деятельность.

Таким образом, финансовое состояние определяет конкурентоспособность банка, его потенциал в деловом сотрудничестве, оценивает, в какой степени гарантированы экономические интересы самого банка и его партнеров по финансовым и другим отношениям. Финансовый анализ деятельности банка включает в себя следующие этапы:

- сравнение состояния и результатов деятельности банка за исследуемый период;
- сопоставление итогов деятельности банка с результатами работы других банков;
- оценку состояния и результатов его работы на момент проведения анализа;
- обобщение результатов анализа и подготовку рекомендаций для принятия управленческих решений, направленных на повышение эффективности работы банка. Объекты анализа: финансовые результаты, рентабельность и финансовое состояние банка, экономическая эффективность управления, показатели финансовых результатов, рентабельности и финансового состояния банка. Предмет анализа - финансово-экономические процессы, их факторы и результаты.

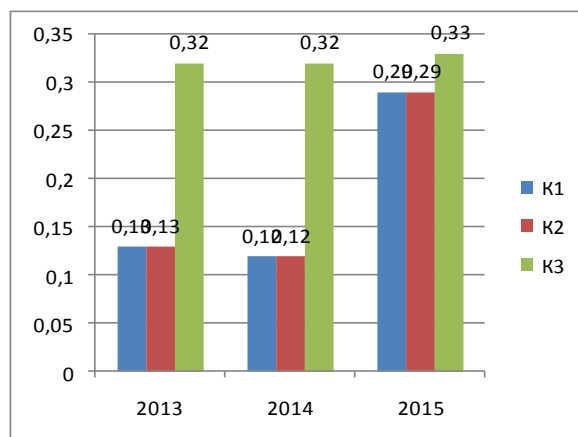
На финансовом рынке Республики Казахстан - тридцать четыре крупных и мелких банков второго уровня - все они схожи по характеру деятельности, преследуемым целям и задачам.

История Дочернего Банка Акционерного Общества «Сбербанк России» в Казахстане начинается в конце 2006г. В 2007 году Банком была получена лицензия на проведение банковских и иных операций, осуществляемых банками, в национальной и иностранной валюте. В том же году уставный капитал Банка был увеличен почти в 15 раз и составил 29 млрд. тенге (более 240 млн. долларов), что позволило ДБ АО «Сбербанк» войти

Анализ качества активов ДБ АО «Сбербанк России»			
Формула показателя	На 31.12.13	На 31.12.14	На 31.12.15
K1=Доходные активы/активы	0,81	0,8	0,64
K2=Доходные активы/платные пассивы	0,93	0,93	0,71
K3=Ссуды/обязательства	0,8	0,82	0,63
K5=Ссуды/Ск	0,98	0,94	0,69

в число 10 крупнейших банков Республики Казахстан по размеру уставного капитала. На сегодняшний день ДБ АО «Сбербанк» имеет филиальную сеть, состоящую из 117 структурных подразделений, 16 из которых являются филиалами. Центральный офис Банка находится в г.Алматы. Для проведения обобщенного анализа были выбраны анализы со следующими показателями:

К3 характеризует кредитную политику банка. Данный коэффициент находится в пределах нормы и свидетельствует о положительной кредитной политике банка. В 2013 году он составил 0,8, а в 2015 году наблюдается его снижение до 0,64. В 2015 году наблюдается снижение коэффициента К1 на 0,16, что свидетельствует о недостаточно правильном проведении доходной политики. В 2013 году его значение составляло 0,81, в 2015 0,64. К2 на протяжении 2-х периодов 2013-2014 гг. составлял 0,93%, а в 2015 снизился до 0,71%, что показывает снижение уровня активов, приносящих доход. К5 характеризует рискованность ссудной политики банка. Данный коэффициент составил в 2013-2014 гг. 0,93, что свидетельствует о достаточности собственного капитала. В целом, проводя анализ доходности активов ДБ АО «Сбербанк России», можно отметить, что показатели: К1, К2, К3, К5 незначительно снизились к 2015 году, по отношению к предыдущим периодам. Оценка качества активов является вторым по важности показателем для определения степени надежности банка и эффективности его деятельности. С помощью приведенной системы показателей можно определить реальный объем и динамику рискованных активов, долю сомнительных ссуд и дебиторской задолженности, а также степень защищенности доходных активов от риска. Анализ ликвидности и платежеспособности ДБ АО «Сбербанк России»

Ликвидность банка заключается в наличии у него возможности и желания выполнять свои обязательства перед клиентами и различными контрагентами в анализируемых периодах. Ликвидность баланса как степень покрытия обязательств активами и ликвидность активов обеспечиваются соблюдением обязательных экономических нормативов. Анализ здесь нацелен на оценку ликвидности банка с учетом изменений в течение рассматриваемого периода структуры собственных и привлеченных средств, собственного капитала, депозитной базы, ликвидных активов.

Исходя из данных таблицы "Анализ ликвидности и платежеспособности" можно сделать вывод, что К1 в 2013 году = 0,13, а в 2015 наблюдаются изменения на 0,16 в сторону увеличения. Это свидетельствует о достаточности денежных средств у банка для выплаты своих обязательств, так же данный коэффициент характеризует степень покрытия наиболее неустойчивых срочных обязательств наиболее ликвидными средствами. К2 - данный показатель характеризует степень покрытия наиболее ликвидными средствами депозитов и вкладов. В 2015 году данный коэффициент составил 0,29. К3 - характеризует потенциальный запас ликвидности при использовании вторичных ликвидных ресурсов. В 2015 году данный показатель составил 3, что показывает его резкое увеличение по отношению к предшествующим периодам. Это свидетельствует о защищенности банковского портфеля. Таким образом, анализируемое предприятие ДБ АО «Сбербанк России» имеет вполне стабильное финансовое положение. Об этом свидетельствуют высокие значения коэффициентов анализа использования основных и оборотных средств, а также ликвидности и платежеспособности предприятия.

Все вышеперечисленные коэффициенты характеризуют различные аспекты эффективности деятельности банка. С коммерческой точки зрения они определяют либо высокий уровень продаж, либо их недостаток. С финансовой точки зрения - скорость оборота вложенного капитала, а с экономической - активность денежных средств, которыми рискуют учредители.

Исходя из данных таблицы "Анализ ликвидности и платежеспособности" можно сделать вывод, что К1 в 2013 году = 0,13, а в 2015 наблюдаются изменения на 0,16 в сторону увеличения. Это свидетельствует о достаточности денежных средств у банка для выплаты своих обязательств, так же данный коэффициент характеризует степень покрытия наиболее неустойчивых срочных обязательств наиболее ликвидными средствами. К2 - данный показатель характеризует степень покрытия наиболее ликвидными средствами депозитов и вкладов. В 2015 году данный коэффициент составил 0,29. К3 - характеризует потенциальный запас ликвидности при использовании вторичных ликвидных ресурсов. В 2015 году данный показатель составил 3, что показывает его резкое увеличение по отношению к предшествующим периодам. Это свидетельствует о защищенности банковского портфеля. Подводя итог обобщенному анализу всех вышеприведенных показателей, можно сделать следующие выводы:

Сбербанк в Казахстане продолжает динамично развиваться, оставаясь при этом стабильным и устойчивым финансовым институтом. Ключевой задачей управления ликвидностью является выполнение принципа непрерывности деятельности банка, то есть обеспечение способности банка по мере необходимости привлекать средства для бесперебойного осуществления и расширения своей деятельности. Стратегия, используемая банком для привлечения необходимого фондирования, тесно связана с его системой управления ликвидностью, т. к. присущие выбранной стратегии риски неизбежно влияют на управление ликвидностью. В течение всего 2015 года банк соблюдал внутренние и регуляторные требования по нормативам коэффициентов ликвидности с достаточным запасом до регуляторного уровня, несмотря на напряженную ситуацию с тенговой ликвидностью в банковской системе, вызванной переходом национальной валюты к свободно плавающему курсу, а также высокими ставками на рынке. Банк регулировал ликвидную позицию в национальной валюте за счет сделок СВОП и РЕПО.

Литература

1. Смирнов А.В. Анализ финансового состояния коммерческих банков
2. Годовой отчет ДБ АО «Сбербанк России» за 2013, 2014, 2015 год.
3. www.sberbank.kz

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В БАНКАХ КАЗАХСТАНА

Даиров Д.Е.

Научный руководитель: Сарсембаев Ж.Ж., к.э.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

kafedra_finance414@mail.ru

Вопросы исследования финансовых и организационно-экономических инноваций приобретают особую актуальность на современном этапе экономического развития. Создание системы эффективного управления инновационной деятельностью в области организационно-экономического развития с целью повышения потенциала отечественных банков является новым научным направлением, особенно в аспекте финансовой глобализации и усиления конкуренции. Качество управления в отечественных банках чаще всего не соответствует мировому уровню и общенациональным потребностям развития банковской системы. Поэтому стратегические интересы развития банковского дела требуют

проведения реформы коммерческих банков. Цель реформы – поднять качество управления в коммерческих банках до уровня мировых требований на основе продуманной инновационной политики. Политика руководства банка при управлении нововведениями, должна базироваться на следующих положениях [2, с. 159]: 1. Поддержка руководством банка новых продуктивных идей, необходимых для разработки новейших технологий. При этом отдельные неудачи не должны повергать руководство в отчаяние, как это имеет место в организациях, ориентированных на сиюминутную прибыль. Напротив, должны создаваться условия для непрерывного генерирования оригинальных идей. 2. Постоянное экспериментирование и апробирование предлагаемых идей. Это необходимо, поскольку создание новых видов продукции и услуг происходит не одномоментно, а является результатом серии проб и ошибок. Поэтому банк, желающий внедрить в своих стенах дух предпринимательства, прежде всего, нуждается в установлении атмосферы терпимости к ошибкам и неудачам. 3. Обеспечение возможности свободного творческого решения проблем, не стесненного так называемыми сферами интересов тех или иных внутриорганизационных подразделений. 4. Изыскание достаточных денежных и людских ресурсов для поддержки предпринимательских инициатив. 5. Непрерывное формирование малых междисциплинарных рабочих групп, «взламывающих» своими инициативами традиционные (часто закостеневшие) корпоративные организационные структуры. В таких группах царит неформальная атмосфера и часто контуры предпринимательских инициатив рождаются в весьма непринужденной (подчас внерабочей) обстановке. 6. Предоставление возможности проявить себя для всех желающих попробовать свои силы и осуществить собственные оригинальные проекты. 7. Справедливое материальное и моральное вознаграждение участников инновационной деятельности. 8. Привлечение сторонников инноваций, не только поддерживающих банк в его творческих усилиях и неудачах, но и гибко подходящих к вопросам выдвижения новых целей и ориентиров. Задача управления инновациями заключается в преобразовании организационной структуры банка или его подразделений из существующего состояния в требуемое с наименьшими затратами времени и средств. Под управлением инновациями следует понимать разработку методов достижения поставленной цели (например, новые схемы организации работ, новые расстановки уже имеющегося и вновь нанятого персонала), а также достижения требуемой высокой эффективности организационной структуры банка. Неправильное управление изменениями может привести к тому, что требуемой эффективности организационной структуры достичь не удастся. Это может быть вызвано, например, снижением производительности труда персонала из-за недостаточного учета мотивационного фактора при переходе от одного варианта организационной структуры к другому, недовольством потери социального статуса и уровнем оплаты труда в результате перемен и т. д. Поэтому при постановке задачи оптимизации управления изменениями необходимо стремиться к достижению оптимума для банка в целом, а не только локального эффекта от инновации. Понятие эффективности управления банком можно определить по-разному, например, она может выражаться в экономических показателях банка, таких как рентабельность или прибыль, а эффективность отдельных подразделений банка может быть представлена в виде затрат времени и средств на выполнение поставленных перед ним задач или выполнение требований по качеству результатов его деятельности [2, с. 163]. В таблице 1 приведены данные по доходности десяти банков Казахстана на 01.01.2013 г.

Таблица 1

ТОП 10 банков по доходности на 01.01.15 г., млн. тенге

№	Наименование банков	Нераспределённый чистый доход текущего года
1	АО «Народный банк Казахстана»	58 116,8
2	АО «Kaspi Bank»	18 770,4
3	ДБ АО «Сбербанк»	13 529,8
4	АО «Цеснабанк»	10 785,3
5	АО «Хоум Кредит Банк»	9 693,0
6	АО «Евразийский Банк»	9 623,7
7	АО «ТЕМІРБАНК»	8 288,8
8	АО «Альянс Банк»	7 348,7
9	АО «Ситибанк Казахстан»	6 937,0
10	ДБ АО «HSBC BANK KAZAKHSTAN»	4 535,7
	Всего:	147 629,3

Примечание: Составлено на основе источника [3].

Исследуя данные в таблице 1, хотелось бы заметить, что доходность АО «Kaspi Bank» на период 01.01.15 г. составила 18 770,4, занимая среди успешных по реализации банковских продуктов 2 место среди десяти банков Казахстана. Далее в ТОП-10 располагаются несколько банков с долей иностранного участия. Кроме того, наблюдается тот факт, что чем меньше банк, тем больше чистая прибыль. РА РФЦА склонно полагать, что основной причиной этому служит консервативный подход в кредитовании населения данными банками, в частности в строительной отрасли, или ориентированность на собственных корпоративных клиентов, а также небольшие либо отсутствие внешних заимствований [3]. По данным РА РФЦА, в рэнкинге у 7-ми банков за прошедший год произошел рост активов. Из ТОП-10 банков один из наилучших темпов роста продемонстрировал АО «Kaspi Bank» – 39,4 %. Все это объясняется тем, что управление банка выбрало правильную политику по созданию инновационных продуктов и их реализации. Например, банком был разработан новый продукт, который поспособствовал развитию банка. АО «Kaspi Bank» и Samsung запустили уникальную акцию только для клиентов банка. В любом городе Казахстана все клиенты банка могут купить телевизоры Samsung SMART TV шестой серии на 15 % дешевле в любой крупной сети по продаже электроники. Впервые в Казахстане Банк №1 в рознице и лидирующий мировой производитель бытовой техники совместно создали уникальное торговое предложение, предложив казахстанцам ультрасовременные телевизоры дешевле на 15 %, вне зависимости от магазина, в котором будет совершена покупка. Для того, чтобы воспользоваться скидкой клиентам нужно сделать несколько простых шагов: выбрать телевизор, получить счет на оплату у продавца; обратиться к сотруднику АО «Kaspi Bank» и получить купон с промо-кодом; предъявить купон на кассе и оплатить TV за минусом скидки; забрать телевизор и участвовать в розыгрыше призов. Все покупатели по акции также участвуют в розыгрыше призов: получить купон могут все клиенты АО «Kaspi Bank», включая новых (тех, кто приобретает телевизор в кредит от kaspi, став клиентом банка непосредственно в магазине) [5]. Инновационный комплекс банка должен рассматриваться неотъемлемым элементом всего банка как системы наряду с такими элементами, как подсистема инвестиционного развития, подсистема управления рисками, подсистема управления активами и пассивами и т. д. В состав инновационного комплекса включается планирование и бюджетирование инновационного развития, стимулирование и мотивация персонала, контроль за внедрением инноваций, информационное обеспечение инновационного процесса. Важнейшей составляющей общего инновационного комплекса является подсистема организационно-экономического развития, особенностью которой является то, что, с одной стороны, организационно-экономические условия являются необходимой предпосылкой для внедрения самих инноваций, а с другой стороны, организационно-экономическая составляющая является отдельным объектом инновационной политики [1]. Понимание внутренних механизмов зарождения и распространения организационно-экономических инноваций в банковской и финансовых сферах возможно только на основе системного подхода. Ресурсами инновационного комплекса являются: капиталовложения в денежной форме; информация; специалисты банков, посредники, консультанты; управленцы-менеджеры. Ресурс в данном случае представлен как запас,

накопление которого до определенного размера дает возможность возобновлять весь инновационный процесс.

Таким образом, потенциал инноваций представляет собой реальную или вероятную способность всего инновационного комплекса использовать ресурсы банка для организации непрерывного инновационного процесса. На современном этапе в большей мере распространены инновации, связанные непосредственно с научно-техническим прогрессом, то есть технологические инновации. Банковское дело становится все более зависимо от новейших информационных технологий. Это обусловлено, прежде всего, доминирующей на сегодняшний день стратегией развития нововведений в банковском бизнесе. В настоящее время в области банковского маркетинга и продаж происходит настоящая революция, связанная с разработкой и реализацией перспективных инноваций. По некоторым оценкам, розничные банки, способные осуществлять инновационную стратегию в области обслуживания клиентов, могут повысить рентабельность своих операций в расчете на одного клиента на 50–100 %. Банковский маркетинг является составной частью менеджмента банка и связан в первую очередь со стратегией развития банка. Суть стратегического маркетинга в инновационной деятельности выражается в такой политике банка, когда разработка, внедрение и освоение новых финансовых инструментов осуществляются на базе предварительно проведенных маркетинговых исследований. Маркетинговые исследования являются важной частью системы, обеспечивающей инновационное развитие банка. Информация, которая может быть получена в результате проведения маркетингового исследования, способствует разработке адекватных инновационных стратегий. Основным результатом маркетинговых исследований является информация, позволяющая выявить проблемы и возможности, а при необходимости составить программу внедрения инноваций для динамичного развития банка. Существенное влияние на инновационную политику оказывают результаты структурных исследований рынка, являющиеся также основой прогнозирования спроса на новые банковские продукты как составляющие финансовых инноваций. Структура рынка банковских услуг – понятие динамическое и определяет характер организационно-экономических мероприятий. Предпочтение по результатам исследования структуры рынка следует отдавать тем направлениям инновационного развития, которые способствуют образованию новых базовых рынков. Уровень концентрации рынка должен гарантировать такой объем продаж нового продукта, который обеспечивает эффективное функционирование сети продаж. Структура продуктовой линейки банка считается оптимальной, если наряду с формированием хорошо функционирующих традиционных базисных рынков она создает условия и для образования рынков сбыта новых продуктов. Структурные маркетинговые исследования с целью создания необходимого задела для организационно-экономических инноваций могут быть осуществлены с помощью широкого класса экономико-статистических моделей. Возможность моделирования зависимости величины емкости рынка от макроэкономических параметров обеспечивается посредством факторных моделей прогнозирования, которые позволяют банкам – поставщикам конкретных услуг выявлять степень влияния независимых факторов на величину емкости рынка, прогнозировать объемы продаж, предсказывать изменение масштабов и длительности стадий жизненного цикла инновации и, как следствие, строить адекватную рынку инновационную стратегию [4]. Наиболее простыми факторными моделями являются однофакторные модели, описывающие зависимость емкости рынка от какого-либо одного фактора, который представляется наиболее значимым (существенным) в общей совокупности факторов, определяющих емкость конкретного рынка. К числу важнейших факторов емкости рынка новых розничных банковских продуктов относятся: численность населения, реальные доходы населения, расходы на рекламу, число обслуживающих расчетно-кассовых мест, количество конкурирующих банков, уровень процентных ставок и тарифов на розничные услуги. Прогнозирование спроса в этом случае возможно осуществить с помощью множественной регрессии, т. е. построения математической зависимости тесноты связи при наличии более чем одного фактора. Такие

факторы, как количество конкурентов, объем рекламных затрат являются независимыми переменными, а показатель объема продаж нового продукта – зависимая переменная. Разработка прогноза заключается в сборе и анализе переменных и постоянных факторов с целью выявления тесноты связи между ними на основе уравнения регрессии, позволяющего рассчитать количественные параметры спроса на новые банковские продукты. Современные организационно-экономические инновации в области маркетинга невозможно представить без информационных технологий. IT-маркетинг – электронный маркетинг, направленный на формирование развитых баз данных, содержащих сведения о действующих и потенциальных клиентах, об опыте взаимодействия с ними. Такие базы данных позволяют индивидуализировать обслуживание клиентов, сделать инновации целевыми. В свою очередь, базы данных, создаваемые в рамках банковской информационной системы (БИС), представляют интерес для клиентов как справочные системы. Информационные технологии позволяют с относительно низкими затратами сохранять, обрабатывать и использовать информацию о каждом случае взаимодействия с клиентом. Поставщики финансовых услуг любого масштаба всегда заинтересованы в целенаправленном и гибком построении взаимовыгодных отношений с клиентами с использованием различных каналов сбыта, являющихся сегодня важнейшим объектом организационно-экономических инноваций. Основная цель нового подхода к работе с клиентом – создать единую информационную среду для всех подразделений фронт-офиса банка, что позволит эффективно организовать совместную работу этих подразделений с клиентом и обеспечить эффективный обмен информацией между ними. Речь идет о внедрении в повседневную практику системы многоканального банковского обслуживания (СМБО). Центральное значение для СМБО имеет формирование структуры IT и прежде всего интеграция отдельных IT-систем в единую интеллектуальную систему, поскольку разрозненная информация о клиенте не может создать общего представления о нем, и в этом случае ни банк, ни клиент не могут рассчитывать на оптимальные результаты [6]. Эти задачи решаются с помощью такой инновационной технологии, как CRM (Customer Relationships Management) – управление взаимоотношениями с клиентами. CRM – это стратегия банка, определяющая взаимодействие с клиентами во всех организационных аспектах. Основным результатом внедрения CRM-решений – увеличение числа лояльных клиентов. Клиент для банка – основной источник полной и непротиворечивой информации. На этой базе можно создать эффективный механизм контроля по всему инновационному циклу, быстро регистрировать в системе новые потребительские предпочтения клиентов. Развитие IT-инфраструктуры играет решающую роль и с точки зрения расходов. Инвестиции банков в информационные технологии постоянно увеличиваются, при этом часто ошибочно делается ставка на расширение охвата системы в расчете на резкий приток данных, но достигается обратный эффект, то есть расходы на эксплуатацию и уход за системой продолжают расти. Приоритетное внимание должно уделяться не только созданию баз данных о клиентах, но и снижению расходов на эксплуатацию. Непременным фактором успеха в деятельности банка являются сотрудники. Сама по себе IT-инфраструктура не может гарантировать успех СМБО. Эта организационно-экономическая модель, наряду с ориентацией банка на клиента и сбыт, может быть успешной лишь при условии вовлечения всех сотрудников в инновационный процесс. Следует сделать вывод, что инновационная деятельность коммерческого банка является весьма сложной, комплексной и многоаспектной проблемой. Внедрение одной из групп инноваций приводит к изменениям в других аспектах в деятельности банка, либо к появлению последующих инноваций, касающихся других объектов деятельности коммерческого банка. На наш взгляд, к инновационным продуктам следует отнести и банковские продукты, которые ранее в банке не применялись, но отличаются в целом новизной, хотя уже используются в мировой практике и рядом других банков. Такой подход открывает путь к инновациям в региональном звене банков, поскольку инновации, как правило, возникают в центре, но главный вопрос – их распространение на местах с учетом особенностей регионов. Таким образом, постепенно реализуется идея

превращения любого коммерческого банка в финансовый супермаркет, в котором клиент может приобрести необходимый пакет услуг, не прибегая к сложным манипуляциям с раздельным использованием собственных финансовых ресурсов. Время небольших специализированных банков проходит. И в современных условиях, когда стандартным набором услуг нельзя удивить искушенного потребителя, возникает потребность в создании новых, специфических, индивидуальных банковских продуктов, внедрение которых знаменует переход на новую ступень развития рынка финансовых услуг в целом. Подводя итог вышеизложенного, хочется сказать, что развитие современных информационных технологий побуждает коммерческие банки использовать альтернативные методы сбыта своих продуктов и обслуживания клиентов.

Литература

1. Алексеев, М. IT-инновации для клиентоориентированной розницы / М. Алексеев // Банковские технологии. – 2010. №3. С. 2930.
2. Ольхова, Р. Г. Банковское дело: управление в современном банке / Р. Г. Ольхова. М.: КноРус, 2008. 281 с.
3. Рэнкинг банков / Рейтинговое агенство РФЦА // Банки Казахстана. – 2012. №2. С. 4350.
4. Сламбеккызы, Д., Султанова Г.С. Инновации в индустрии банковских услуг / Д. Сламбеккызы, Г. С. Султанова // Банки Казахстана. – 2012. №11. С. 22-24.
5. Kaspi Bank. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.kaspibank.kz>.
6. [Электронный ресурс]. <http://www.newskaz.ru>

АКТИВНЫЕ ОПЕРАЦИИ И КРЕДИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ БАНКА

Даниев А.К

Научный руководитель: Шайменова М.Ш зам.директор АО «Цеснабанк»
Кокшетауский Государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
Baisalbaeva00@mail.ru

Банковская система - одна из важнейших и неотъемлемых структур рыночной экономики. Развитие банков и товарного производства и обращения исторически шло параллельно и тесно переплеталось. При этом банки, проводя денежные расчеты кредитуя хозяйства, выступая посредниками в перераспределении капитала, существенно повышает общую эффективность производства, способствуют росту производительности общественного труда. Сегодня, в условиях развитых товарных и финансовых рынков, структура банковской системы резко усложняется. Появились новые виды финансовых учреждений, новые кредитные инструменты и методы обслуживания клиентуры.

Практика банковской деятельности за рубежом представляет большой интерес для складывающейся в Казахстане и других странах СНГ новой хозяйственной системы. Совершается переход от административно-управляемой высокомонополизированной государственной банковской структуры к динамичной, гибкой, основанной на частной коллективной собственности системе кредитных учреждений, ориентированных на коммерческий успех, на получение прибыли. Идет поиск оптимальных форм институционального устройства кредитной системы, эффективно работающего механизма на рынке капиталов, новых методов обслуживания коммерческих структур. Создание устойчивой, гибкой и эффективной банковской инфраструктуры - одна из важнейших (и в тоже время чрезвычайно сложных) задач экономической реформы в Казахстане. Задача усложняется тем, что недостаточно объявить о создании новых кредитных институтов, сменив название банка и присвоив статус «акционерного общества». Коренным образом должна измениться вся система отношений внутри банковского сектора, характер управления и контроля со стороны Национального банка, принципы взаимоотношений банков и их клиентов, расчеты с госбюджетом и т.д. Но и это не все, необходимо изменить психологию банкира, воспитать нового банковского работника - хорошо образованного, инициативного, свободного от догм и готового идти на обдуманный и взвешенный риск.

Создание нового рынка - полноценный новый этап в развитии нашего общества. И естественно, что как любое новое явление, переход к рыночным отношениям имеет свои позиции и нечеткие моменты. Одним из нечетких моментов является глубокий кризис, который охватывает все сферы жизни общества. И как никогда в этих условиях возрастает роль экономической теории в выявлении сути происходящих преобразований, а так же в разработке практических рекомендаций по преодолению кризисной ситуации и достижения экономической стабильности. И дальнейшего развития общества. На сегодня существует много проблем и вопросов переходного периода, который требует научного осмысления и разрешения.

Особенную сложность выполнения поставленных целей придает то обстоятельство, что в ходе «социального эксперимента» были целенаправленно ликвидированы складывающиеся веками институты и инструменты финансового рынка. На основе утопических, идеологических концепций была создана гигантская уродливая монобанковская пирамида в виде Госбанка, подмявшая под себя всю кредитную серу и систему расчетов и полностью устранившая элементы конкуренции, состязательности и риска. Это определило другие дефектные системы - жесткую централизацию ценовых ресурсов и волевые методы их распределение, полное без правил и безынициативность низовых звеньев банковской сети, порочную практику автоматической выдачи ссуд «под план» и т.д.

Построение нового механизма возможна лишь путем восстановления утраченных рациональных принципов функционирования кредитных учреждений, принятых в цивилизованном мире и опирающихся на многовековой рыночных финансовых структур. Поэтому столь велико значение вдумчивого и последующего изучения зарубежной практики, приемов и форм аккумуляции денег ресурсов, кредитования и расчетов, которые являются продуктами длительного исторического отбора в жестких условиях конкурентной борьбы и которые продемонстрированы свою высокую эффективность и приспособляемость к разным условиям хозяйственного развития. Разумеется, все указанные методы работы, институты и стратегии хозяйственного поведения не могут быть скопированы и пересажены в другом виде на казахстанскую почву. Попытки такой имплантации чреваты большими потерями дискредитаций самой идеи освоения чужого опыта. Новые формы следует предлагать после тщательного изучения как потребностей клиентов банка, их способность воспринять финансовое инновации, так рентабельности новых технологий новых видов услуг для самих банков, подготовленности их персонала.

Построение нового банковского механизма возможно лишь путем восстания утраченных рациональных признаков функционирования кредитных учреждений, принятых в цивилизационном мире и опирающихся на многовековой опыт рыночно-финансовых структур. Поэтому актуальность проблемы становления качественно новой системы банков обоснованное тем, что сегодня, формируя данный механизм, важно не растерять положительные традиции, накопленные человечеством, элементы мирового опыта, которые помогут нашему молодому государству в какой либо мере избежать ошибок на пути к рыночным отношениям.

В условии переходной экономики банковский сектор должен в максимальной степени отвергать задачам построения основ рыночной экономики. Иными словами, интересы банков должны способствовать и, во всяком случае, не препятствовать решению общенациональной задачи реструктуризации экономики и движения к рынку.

Банковская система стран СНГ и Казахстана характеризуется рядом особенностей.в большинстве стран снг кредитно-финансовая система находится в промежуточном положении между старой, жесткой и монополизированной системой (госбанк - специализированные банки - филиалы) и двухуровневой системой (нацбанк - коммерческие банки). В Казахстане в общих чертах сформировалась и начала действовать двухуровневая банковская система.бывшие спецбанки кредитуют, как и прежде, своих постоянных клиентов (в основном государственные предприятия и организации и отраслей) и акционеров по льготным ставкам. это обстоятельство вынуждает менее мощные коммерческие банки

также сохранять относительно льготное кредитование в борьбе за своих вкладчиков. более 90% вкладов населения находится на счетах в учреждениях сберегательного банка, что вызвано высоким доверием к нему (это единственный банк сохранность вклада в который гарантируется государством), а также доступностью его учреждений. сберегательный банк - практически единственный банк занимающийся кредитование физических лиц. новые коммерческие банки, как правило, не интересуются мелким клиентами и не всегда сами желают работать с населением. доля вклада населения в пассиве коммерческих банков устойчиво не поднимается выше 0,5%. в последнее время однако и они в поисках свободных средств начинают применять новые формы работы, привлекающие частных вкладчиков, - срочные вклады, депозитные и сберегательные сертификаты, векселя, акции, облигации.

Литература

1. Айманова Л.Б. Банковское дело. Алматы 1998
2. Арынов Е.М. Банки Казахстана на внутреннем финансовом рынке, Алматы: ИРК, 2001, 140 с.
3. Банковское регулирование в РК: цели и задачи // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – Караганда: Изд-во КарГУ, 2008. – № 3 (51). – С. 143-149.
4. Пруденциальные нормативы и их роль в регулировании банковской деятельности // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – Караганда, 2008. – №4(52). – С.46-51.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Ержигитова Ж.Ж.

Научный руководитель: магистр экономики Алиева А.Ж.

Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

Zhanna_erzhigitova@mail.ru

За последние несколько десятилетий гостиничная индустрия изменилась до неузнаваемости. Сегодня в этой сфере деятельности, как никогда, имеются большие возможности, как для успеха, так и для неудач. Современные гости ожидают от гостиничного предприятия высоких стандартов обслуживания. Всё это ставит перед руководителями гостиничных предприятий, чьё основное внимание до недавнего времени было сосредоточено на оперативном управлении производством, новые задачи. Насущной потребностью становится выработка новых подходов к разработке и поддержанию в конкурентоспособном состоянии гостиничной инфраструктуры, поскольку на неё ложится основная ответственность за создание эффективного бизнеса.[1] Доход и успех гостиничного предприятия напрямую связан с имиджем компании. Положительный имидж гарантирует доверие гостей. К середине девяностых годов двадцатого века резко возросла озабоченность гостиничных предприятий тем, как они воспринимаются своими гостями. Корпоративный имидж занимает всё больше внимания гостиничных специалистов.[3]

Корпоративный имидж - это образ гостиничного предприятия в представлении гостей. Позитивный имидж повышает конкурентоспособность гостиничного предприятия на рынке. Он привлекает клиентов и партнёров, ускоряет продажи услуг и увеличивает их объём.[2] Имидж, несомненно, - инструмент достижения стратегических целей гостиничного предприятия, ориентированных на перспективу. Преимущества положительного имиджа очевидны. Однако позитивная известность не появляется сама по себе и не существует сама по себе. Она требует целенаправленной систематической работы.[5] Чтобы понять глубинные процессы функционирования гостиничного предприятия, необходимо проанализировать её корпоративную культуру. Корпоративная культура - совокупность ценностей, норм и правил, принятых в гостиничном предприятии и обусловленных её целями.[6]

Корпоративная культура - это уровень доверия, стремления и ценности, разделяемые всеми работниками гостиничного предприятия.[6] Корпоративная культура - элемент стратегической важности, поскольку, если преобладающий уровень доверия, существующие ценности и установки не соответствуют стратегии, они вряд ли будут успешны. Создание и поддержка корпоративной культуры может принести много выгод.[6] Исследование успеха японских компаний выявило важность наличия общих ценностей у управленческого персонала и рабочих. Разделяемые ими ценности, в конечном счёте, сконцентрировались в нормы поведения, способствующие повышению качества предоставляемых услуг и совместные усилия по решению текущих и долгосрочных проблем.[4] Сегодня большинство практиков разделяют мнение, что стратегия гостиничного предприятия, его структура, тип людей, принимающих решение, системы и способы управления, имеют тенденцию отражать корпоративную культуру предприятия. Влияние корпоративной культуры определяет основные правила и установившуюся практику деловой активности в предприятии. Корпоративная культура не застывшее понятие, она может развиваться как во времени, так и изменяться под воздействием внешнего управленческого звена или неформальных групп в пределах гостиничного предприятия.[6] Ключевой фигурой в предприятии, создающим свою корпоративную культуру, является руководитель. Руководитель должен быть способным выявить и поощрять поведение, которое следует в русле его стратегии. Одна из ключевых задач руководителя гостиничного предприятия - так создать или изменить культуру предприятия, чтобы поведение исполнителей гостиничных услуг соответствовало целям предприятия и его стратегии.[1] Как уже указывалось выше, корпоративная культура влияет на эффективность работы гостиничного предприятия. Одним из основных направлений формирования стратегических конкурентных преимуществ является предоставление услуг более высокого качества по сравнению с конкурирующими аналогами. Ключевым здесь является предоставление таких услуг, которые удовлетворяли бы и даже превосходили ожидания гостей. Ожидания формируются на основе уже имеющегося у гостей опыта, а также информации, получаемой по личным или массовым каналам. Исходя из этого, потребители гостиничных услуг выбирают исполнителя услуг, и после получения предоставленного обслуживания, сравнивают его со своими ожиданиями. Если представление о полученной услуге не соответствует ожиданиям, гости теряют всякий интерес к этому предприятию размещения, если же соответствует или превосходит их ожидания, они могут вновь разместиться в данной гостинице.[4] Неудовлетворенность услугой ведёт, как правило, к большим потерям в доле рынка гостиничных услуг. Корпоративная культура является механизмом воздействия на персонал гостиничного предприятия и включает формальную и неформальную систему ценностей предприятия. В каждом гостиничном предприятии должна быть создана корпоративная программа, которая отражает представление о том, каким мы хотим видеть предприятие по отношению к гостям, партнёрам, сотрудникам; несёт позитивный настрой, установку на определенное восприятие окружающего.[2]

Результатом управления и совершенствования корпоративной культуры являются взаимные изменения, как человека, так и организации, организационная эффективность, удовлетворенность трудом и качество жизни. Благодаря повышению эффективности системы управления организацией за счет воздействия культурных преобразований возможно достижение и более высоких экономических результатов работы на рынке.[5] Подводя итоги, необходимо еще раз отметить, что корпоративная культура – это тонкий инструмент в руках менеджера (руководителя), с помощью которого можно привести организацию к успеху, процветанию и стабильности, но при неумелом или неуместном использовании возможны прямо противоположные результаты. Поэтому корпоративную культуру необходимо изучать, следить за ее формированием, совершенствовать и регулировать ее изменения. Она должна стать органичной частью всей организации, быть адекватной современным требованиям, продиктованными экономическим и технологическим развитием, спецификой российского законодательства и менталитета, а

также спецификой конкретной организации и содействовать достижению поставленных целей, а, следовательно, и повышению эффективности деятельности предприятия в целом.[6]

Литература:

1. Иванов В.В., Волков А.Б. Гостиничный менеджмент / В.В.Иванов, А.Б.Волков - М.: «Инфра-М». – 2007.
2. Кибанов А.Я. Управление персоналом организации / А.Я. Кибанов. – М.: «Инфра-М». - 2004.
3. Спивак В.А. Корпоративная культура. Теория и практика. / В.А. Спивак. - СПб.: «Питер».- 2001.

СУЩНОСТЬ, ЦЕЛИ И СОДЕРЖАНИЕ ФИНАНСОВОГО АНАЛИЗА

Запорожский В.С

Научный руководитель: м.ф. Тюлегенова А.Т.

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Z.V.S_95@bk.ru

Финансовое положение определяет конкурентоспособность предприятия, его потенциал в деловом сотрудничестве, оценивает, в какой степени гарантированы экономические интересы самого предприятия и его партнеров по финансовым и другим отношениям. Наилучшим способом получения объективной достоверной оценки финансового положения предприятия является его анализ, который позволяет отследить тенденции развития предприятия, дать комплексную оценку хозяйственной деятельности и служит, таким образом, перекладным мостом между выработкой управленческих решений и собственно производственно-предпринимательской деятельностью предприятия.

Анализ устойчивости финансового положения на ту или иную дату позволяет ответить на вопрос, насколько правильно предприятие управляло финансовыми ресурсами в течение периода, предшествующего этой дате. Важно, чтобы состояние финансовых ресурсов соответствовало требованиям рынка и отвечало потребностям развития предприятия, поскольку недостаточная финансовая устойчивость может привести к неплатежеспособности предприятия и отсутствию у него средств для развития производства, а избыточная – препятствовать развитию, отягощать затраты предприятия излишними запасами и резервами. Основными задачами анализа финансового положения предприятия, работающего в условиях рыночной экономики, являются:

- общая оценка финансового положения и его изменения за отчетный период;
- изучение соответствия между активами и источниками их формирования, рациональности их размещения и эффективности использования;
- определение величины оборотного капитала, ее прироста (уменьшения) и соотношения с текущими обязательствами;
- соблюдение финансово-расчетной и кредитной дисциплины;
- изучение структуры активов предприятия и его обязательств;
- расчет оборачиваемости текущих активов, в том числе дебиторской задолженности и запасов;
- определение ликвидности баланса, абсолютных и относительных показателей финансовой устойчивости и платежеспособности предприятия;
- оценка доходности предприятия;
- исчисление относительных показателей доходности предприятия и факторов, воздействующих на изменение их уровня;
- определение деловой активности предприятия;
- долгосрочное и краткосрочное прогнозирование устойчивости финансового положения предприятия, т.е. разработка его финансовой стратегии.

Анализ финансового положения является завершающим этапом анализа хозяйственной деятельности предприятия, включающей в себя три стадии: снабжение, производство и сбыт, составляющие в совокупности коммерческую, производственную и финансовую деятельность.

Важной стороной хозяйственной деятельности является финансовая деятельность.

Финансовая деятельность предприятия – это деятельность, результатом которой является изменение в размере и составе собственного и привлеченного капитала. Она должна быть направлена на обеспечение систематического поступления и эффективного использования финансовых ресурсов, соблюдение расчетной и кредитной дисциплины, достижение рационального соотношения собственных и заемных средств, финансовой устойчивости с целью эффективного функционирования предприятия. Между финансовой, производственной и коммерческой сторонами деятельности предприятия существует тесная связь и взаимозависимость. Так, успех финансовой деятельности во многом предопределяется его производственно-сбытовыми показателями. От того, как предприятие сможет произвести и реализовать продукцию, выдержать предусмотренный ассортимент, обеспечить соответствующий уровень качества продукции, ритмично производить и отгружать ее, зависит получение оплаты и поступление денежных средств.

Бесперебойный выпуск и реализация высококачественной продукции положительно влияет на образование финансовых ресурсов предприятия. Сбои в производственном процессе, ухудшение качества продукции, затруднения с ее реализацией ведут к срыву поступления денежных средств на счета предприятия, в результате чего ухудшается его платежеспособность. Имеется и обратная связь, так как отсутствие денежных средств может привести к перебоям в обеспеченности материальными ресурсами, а следовательно, и в производственном процессе.

Величина производимых расходов также определяется уровнем эффективности производственных процессов. Чем выше их эффективность, тем меньше предприятие расходует ресурсы, в том числе финансовые, при одном и том же объеме реализации продукции. И наоборот, увеличение норм расхода сырья и материалов, снижение уровня производительности труда, перерасход других ресурсов и непроизводительные расходы обуславливают потребность в дополнительных финансовых средствах. Расход трудовых и материальных ресурсов сначала обобщается в себестоимости продукции, а затем и дохода. Величина последнего показателя заметно отражается на общем финансовом положении предприятия посредством изменения величины его собственных средств.

Нормальный ход финансовой деятельности предприятия, в свою очередь, создает необходимые условия для достижения поставленных целей, обеспечивает бесперебойность производства продукции и нормальную устойчивость финансового положения предприятия, гарантирующего его платежеспособность.

Литература

1. Дюсембаев К. Ш. «Анализ финансового положения предприятия» Алматы «Экономика» 2008.
2. Балабанов И.Т. "Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом". - М.: Финансы и Статистика, 2014.
3. Финансовый менеджмент: теория и практика: Учебник под ред. Е.С. Стояновой. – М: Изд-во «Перспектива», 2010

ҚАРЖЫЛЫҚ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫҢ ТӘУЕКЕЛДІЛІГІ ЖӘНЕ ТАБЫСТЫЛЫҒЫ

Кабденов А.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.К., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Alisher97_27@mail.ru

Кез-келген инвестициялық қызметті жүзеге асыру кезінде кәсіпкерлер міндетті түрде тәуекелдерге барады. Себебі, жалпы экономиканы басқарудың барлық деңгейінде белгілі-бір шешімдерді қабылдау процесі соңғы нәтижелердің белгісізділік жағдайында іске асырылатыны белгілі. Соған байланысты кәсіпкерлік қызметтің кез-келген түрін жүзеге асыру әртүрлі тәуекелдермен тығыз байланысты деп айта аламыз.

Әрбір инвестиция түрінің өзіне тән тәуекел деңгейі болады. Сондықтан да тәуекел мәнін түсіну үшін оның жіктелімін қарастырған жөн [1, 140 б.]. Қаржылық тәуекелдің 2 үлкен тобы бар: жүйелі тәуекелдер және жүйесіз тәуекелдер. Жүйелі тәуекелдерді жүйесіз тәуекелдерге қарағанда басқару қиын және мүмкін емес десек те болады.

Инвестициялау объектісінің тәуекелі негізінен эмитентке байланысты және эмитенттің бағалы қағаздары бойынша табысты төлеу мүмкіндігінің және табыстылығының дәрежесімен анықталады. Яғни, кездейсоқ сипаттағы оқиғаның болу ықтималдылығына байланысты және эмитенттің бағалы қағаздарына жұмсалған қаражаттың жоғалтуын білдіреді. Бұл тәуекел бірнеше тәуекел түрінен тұрады.

1. бизнес тәуекел - кәсіпорын қызметінің күтелетін нәтижесінен ауытқуға байланысты пайда болады. Бұл тәуекел эмитенттің қаржылық жағдайын талдау барысында анықталады және баланстың актив бөлігімен байланысты.

2. қаржылық тәуекел - эмитенттің өзінің жұмсаған қаржының нәтижесі бойынша пайда болады. Яғни, ол баланстың пассивін тиімді басқаруымен байланысты.

3. дивидендтерді төлемеу тәуекелі. Мұнда ірі акция иеленушілердің стратегиясына байланысты кішігірім үлестегі акция иеленушілердің табыс ала алмау қаупі туындауы мүмкін. Осыған сәйкес, акцияның басым бөлігін ұстау керек деген қағида орын алады.

4. стратегиялық тәуекел - яғни кәсіпорынның типіне байланысты. Кәсіпорын консервативті типте болуы мүмкін, онда ол пайданы, өнім сапасын көтеру және тұрақты клиенттермен байланысты үзбеуге мақсат қояды. Ал, кәсіпорын агрессивті типте болған жағдайда, онда ол өндірісті ұлғайту, жаңа технология мен өнімдерді игеру стратегиясын алдына қояды. Осыған сәйкес, әр типте өзіне қойған мақсатына жете алмау тәуекелі туындауы мүмкін. Агрессивті типтегі кәсіпорын жұмсалған қаражаттарды өтей алмау, ал консервативті кәсіпорын бәсеке қабілеттілігі төмендеу қаупі туындайды.

5. басқарушылық тәуекел - кәсіпорында басқаруды жүргізетін менеджерлердің квалификациясына байланысты. Осыған орай, бағалы қағаздар нарығында қызмет ететін субъектілерге өкілетті органнан сәйкесінше санатты алуға мәжбүрлейді.

6. өтімділік тәуекел - бағалы қағаз сапасын бағалаудың өзгерісіне қатысты бағалы қағаздарды сату кезінде капиталды жоғалту мүмкіндігіне байланысты. Яғни, өтімді емес активтер жоғары табысты актив болып саналмайды, сондықтан да оны сату кезінде бағаны түсіруді қажет етеді.

7. несие тәуекелі - клиенттің несие қабілеттілігін алдын-ала талдау несие тәуекелін төмендетеді.

8. валюталық тәуекел - егер бағалы қағаздардың номиналы шетел валютасы болса, онда бұл тәуекел валюта бағамының өзгеру нәтижесінде пайда болады.

9. конверсияланатын тәуекел - облигацияларды немес артықшылығы бар акцияларды жай акцияларға алмастыру кезінде пайда болады.

Барлық қаржылық инвестициялар тәуекел және табыстылық жағынан әр түрлі болғандықтан, олардың сандық жағынан тиімді қалыптастыру жағдайында тәуекелдікті төмендете аламыз. Сондықтан инвестициялық портфельді диверсификациялау қағидасы пайда болды.

Диверсификация (diversification) – бұл ағылшын сөзінен аударғанда әр түрлі дегенді білдіреді. Яғни, тәуекелді төмендету мақсатында капиталды әр түрлі бағыттарға бөлу болып табылады. «1 эмитенттің 10 акциясын сатып алғанша, 10 эмитенттің 1 акциясынан сатып алған дұрыс» - бұл диверсификацияның алтын ережесі [2, 93 б.]. Сондай-ақ, қаржылық құралдар объектісі бойынша әр түрлі болуы. Диверсификация әдісі Қазақстанда мемлекет тарапынан тәуекелді төмендету мақсатында кеңінен қолданылады. Мысалға, зейнетақы қорлардың жинақталған қаражаттарын орналастыру осы әдіске тіреледі. Олардың портфелі келесідей тігінен диверсификацияға сүйенеді:

- ҚР мемлекеттік бағалы қағаздары - 15%-дан жоғары емес;
- ҰБ және екінші деңгейдегі банктердің салымдары - 20%-дан жоғары емес;
- Халықаралық қаржылық ұйымдардың бағалы қағаздары - 40%-дан жоғары емес;
- Шет мемлекеттер эмитенттерінің бағалы қағаздары - 40%-дан жоғары емес;
- ҚР мемлекеттік емес бағалы қағаздары - 50%-дан жоғары емес;
- Шетел эмитенттердің бағалы қағаздары - 10-30%-дан жоғары емес.

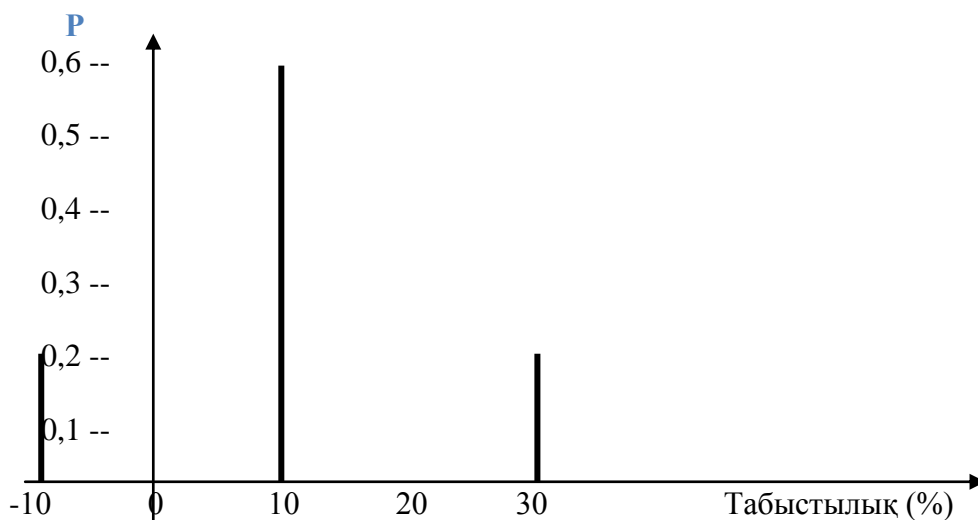
Аталған шектеулерді немесе нормаларды капитады инвестициялау барысында зейнетақы қорлары ескереді. Қаржылық тәжірибеде тәуекел мен белгісіздік түсініктерін айырмайды. Көбінесе, тәуекелді кездейсоқ жағымсыз оқиғалардың болуы салдарынан жоғалту ретінде анықтайды. Жоғалту объективтік, яғни сыртқы факторлардың әсерінен болуы мүмкін. Мысалға, ақшаның сатып алу қабілеттілігінің жоғалуы иеленушінің іс-әрекетіне байланыссыз. Бірақ, шығындар шешімді таңдау кезінде болады, сондықтан да тиімді шешімді қабылдау қажет. Қаржылық қызметтің бірқатар аяларында тәуекел белгілі бір келеңсіз жағдайдың болу ықтималдылығы деп түсінеді. Ықтималдылық жоғары болған сайын, тәуекел де жоғары болады. Осыған байланысты тәуекелді басқару негізінен мемлекеттік өкілеттілікке жатқызылуын талап етеді. Әсіресе, дамушы бағалы қағаздар нарығында мұның қажеттілігі жоғары [3, 98 б.]. Тәуекел деңгейі мен көлеміне қаржылық механизм арқылы әсер етуге болады. Мұндай әсер қаржылық менеджмент әдістері және ерекше стратегия арқылы жүргізіледі

Акция активінің тәуекелділігін өлшеудің бірлігі ретінде өзгерістілік, волатильдік (volatility) кеңінен қолданылады. Өзгерістілік, волатильділік акция табыстылығының мүмкін мөлшерлеме диапазонымен және оларды алу ықтималдылығымен байланысты. Акция табыстылығының мүмкін мөлшерлеме диапазоны кең болған сайын, сонымен қатар экстремалдық мәндерді алу ықтималдылығы жоғары болған сайын, соғұрлым акцияның өзгеріс көрсеткіші жоғары болады. Нақты табыстылық болжамдалған көрсеткішінен не жоғары, не төмен болуы анық [2, 330 б.].

Өзгерістілік мәнін түсіну үшін, «Астана-Финанс» АҚ акциясының әр түрлі табыстылық деңгейінде алу ықтималдылығын бөлуін қарастырайық. Барлық мүмкін болар табыстылықтың дейгейлері нөлден (яғни табысты ала алмау) бірге (анықталған табыстылық міндетті түрде алынады) дейін сай болады.

Болашақта 10% табыстылықты міндетті түрде алу туралы мәлімет бар. Онда оны жетудің ықтималдылығы 1,0-ге тең. Енді, экономиканың жағдайына байланысты «Астана-Финанс» АҚ акциялары әр түрлі табыстылық әкелетінін болжамдайық. Егер, келесі жылы экономикада өсу, сату мен пайданың жоғарлауы сипат алса, онда «Астана-Финанс» АҚ акциясының инвестициялық табыстылығы 30%-ға тең болады. Ал, экономикада құлдырау кезеңінде акция ұстаушы табыстылық ала алмау қаупі туындайды. Бірақ, экономикалық жағдай өзгеріссіз қалса, онда нақты табыстылық 10%-ды құрайды. Әрбір жағдайдың ықтималдылығын болжау келесі суреттен байқауға болады.

«Астана-Финанс» АҚ акцияға ақша-қаражатты жұмсасақ, онда 10%-дық табыстылықты алуымыз мүмкін. Бұл ықтималдылық үш есе басқа табыстылық мәнін алу (-10% мен 30%) ықтималдылығынан асып түседі.

Сурет 1 – Табыстылық ықтималдылығын бөлу

Табыстылықтың күтілетін мөлшерлемесі (табыстылықтың орта шамасы) табыстылықты алу бойынша сәйкес ықтималдылыққа көбейту арқылы табыстылықтың барлық мүмкін болар мөлшерлемелерінің жиынтығы ретінде анықталады [4, 198 б.]:

$$E(r) = P_1r_1 + P_2r_2 + \dots + P_n r_n = \sum P_i r_i$$

(2) Жоғарыдағы формуланы акция табыстылығын бағалауға қолдансақ, онда АҚ «Астана-Финанс» компания акциясының күтілетін табыстылық деңгейі 10 %-ға тең.

$$E(r) = 0,2 \cdot 30\% + 0,6 \cdot 10\% + 0,2 \cdot (-10\%) = 10\%$$

(3) Жоғарыдағы формуланы акция табыстылығын бағалауға қолдансақ, онда АҚ «Астана-Финанс» компания акциясының күтілетін табыстылық деңгейі 10 %-ға тең.

Қорытындылай келе, қандай да болмасын инвестиция тәуекелмен байланысты. Әсіресе, бұл бағалы қағаздарға қатысты. Аталған көрсеткіштерді есептеу арқылы келесідей тұжырымдамаға келеміз:

Біріншіден, табыстылық жоғары болған сайын тәуекел де жоғары болады. Екіншіден, тәуекел дәрежесі тек компанияның қаржылық жағдайына ғана емес, сонымен қатар экономиканың жағдайына тура байланыста. Үшіншіден, акцияның нарықтық бағасын бағалауда оның ұсынған табыстылығын ескеру керек, себебі сұраныс факторы негізінен табыстылыққа емес, ал компанияның беделіне байланысты қалыптасады.

Әдебиеттер

5. Абдрахманова Г.Т. Принятие оптимальных решения в условиях риска и неопределенности. - Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2008. – 248с.
6. Шарп У., Александер Г., Бэйли Длс. Инвестиции / Пер. с англ. М.: ИНФРА-М, - 2007. – 450 с.
7. Бочаров В.В. Финансово-кредитные методы регулирования рынка инвестиций. - М: Финансы и статистика, 2013г. - 144с.
8. Ван Хорн Дж. Основы управления финансами / Пер. с англ. Под ред И.И.Елисеевой. - М.: Финансы и статистика, - 2006. – 250 с.

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ КЛИМАТ ЖӘНЕ ОНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ ФАКТОРЛАР

Калымжанова А.М.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.К., экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

kalymzhanovass@mail.ru

Еліміздегі мемлекеттік саясаттың артықшылықты міндеттерінің бірі республикадағы қолайлы инвестициялық климатты қолдау және экономикаға тікелей шетелдік инвестициялардың ағымын ынталандыру болып табылады. Қазіргі таңда Қазақстан тәуелсіз елдер достастығы мүшелері ішінде жан басына шаққанда тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі бойынша бойынша көшбасшы орындардың біріне иелік етеді. Жан басына шаққанда тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі шамамен 1300 АҚШ долларын құрайды.

Қазақстанның инвестициялық тартымдылығына әсер ететін факторлардың бірі – елдің қолайлы бизнес-климаты, оған қолайлы инвестициялық заңнамамен, сонымен бірге экономикалық және саяси тұрақтылықпен қолдау беріліп отырылады. Келесі маңызды фактордың бірі - бай табиғи және минаралды ресурстардың болуы, Қазақстан табиғи ресурстардың қоры бойынша алтыншы орынға ие болады. Д.И.Менделеевтің химиялық элементтерінің 99 –ы Қазақстан қойнауынан табылып, 70-і барланған, ал 60-ы қазылып пайдаланылады. Үшінші маңызды фактор – ол Қазақстанның тиімді географиялық орналасуы, инвесторларға 1 млрд. халқы бар тұтынушылық нарыққа шығуға мүмкіндік береді[1; 54 б.].

Қазіргі кезде Қазақстан Республикасында шетелдік және отандық инвестицияларды мемлекеттік қолдаудың шаралары келесілерден құралады: инвестициялық және салық заңнамасымен бекітілген инвестициялық преференциялар (инвестициялық салық преференциялары, кеден баждарын салудан босату, мемлекеттік гранттар және т.б.), мемлекеттік даму институттары арқылы жобаларды біріккен қаржыландыру, ірі инвесторларды Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы кеңеске мүшелік құқығын беру, оның мәжілістері ҚР Президенті Н.Назарбаевтың өзінің төрағалық етуімен жылына екі рет өткізіледі.

Инвестициялық климат инвестицияны бөлуге қолайлы жағдай жасайтын, капиталды сыртқа шығаратын, мемлекеттердің экономикалық, саяси, табиғи-ресурстың және арнаулы іс-әрекеттерінің жиынтығын білдіреді. Инвестициялық климат ұғымы макро және микро деңгейлерді қамтиды, оларды инвесторлар бірыңғай тұтастық ретінде қабылдайды, өйткені қолайлы инвестициялық климатты қалыптастыру бойынша үкіметтің кез келген заңнамалық қызметі жергілікті биліктің норма шығарушы қызметімен жоққа шығарылуы мүмкін, ал жеңілдігі бар шаруашылық режимді құру бойынша жергілікті деңгейдегі әрекеттер үкіметтің жалпы экономикалық реттеуінің кейбір кемістіктерін өтеуі мүмкін.

Макроэкономикалық деңгейдегі климат инвестицияларға арналған саяси, экономикалық және әлеуметтік ортаның көрсеткіштерін қамтиды. Микроэкономикалық деңгейдегі климат нақты мемлекеттік органдардың инвестор фирмасының, шаруашылық жеткізуші субъектілердің, сатып алушылардың банктердің және қабылдаушы мемлекеттің кәсіби кеңестері мен еңбек ұжымдарының екі жақты қатынасы арқылы көрінеді.

Айта кететін жағдай, инвестициялық климатты бағалаудағы неғұрлым сипатты әдіс факторлық әдіс болып табылады [2; 18-35 б.]. Ол инвестициялық климатқа ықпал етуші факторлар жиынтығын бағалауға негізделген. Алғашқы компоненттеріне келесілерді жатқызамыз:

– экономикалық әлеует сипаттамасы (табиғи шикізат қорларының бар болуы мен табиғи ресурстарға қол жеткізу, биоклиматтық әлеует, өндірістік инвестициялауға арналған бос жерлердің бар болуы, өндірістік инфрақұрылымның даму деңгейі, білікті жұмыс күшінің бар болуы мен құны, энергиямен қамтамасыз етілу мен энергия резервтерінің бар болуы);

- шаруашылық қызметтің жалпы жағдайы (күтпеген жағдайлардың пайда болу мүмкіндігі, материалдық өндіріс салаларының дамуы, экологиялық қауіпсіздік, аяқталмаған құрылыс көлемі, құрылыс базасының дамуы);
- нарықтық ортаның жетілуі (экономиканың ашықтығы, нарықтық инфрақұрылымның дамуы, инвестициялық белсенділікке ықпал ету, инфляция және оның ықпалы, халықты инвестициялық үрдіске тарту деңгейі, кәсіпкерліктің бәсекеге қабілетті ортасының дамуы, жергілікті өткізу нарығының сыйымдылығы мен төлемқабілетті сұраныстың бар болуы);
- саяси факторлар (халықтың мемлекеттік билік органдарына деген сенімділік деңгейі мен паракорлық деңгейі, орталық органдардың жергілікті билік органдарымен қарым-қатынасы, ұлттық-діни қатынас жағдайы);
- әлеуметтік және әлеуметтік-мәдени факторлар (әлеуметтік тұрақтылық пен халықтың өмір сүру деңгейі, тұрмыстық жағдай, медициналық қызмет көрсетудің дамуы, ішімдікке салыну мен нашакорлықтың дамуы, қылмыс деңгейі, нақты жалақы мөлшері, көші-қонның инвестициялық үрдіске тигізетін ықпалы, тұрғылықты халықтың отандық және шетелдік инвесторларға деген қатынасы, шетел мамандарына жасалған қызмет ету жағдайлары);
- заңнамалық факторлар (экономикалық қызмет етуді реттеу сапасы, либералдану деңгейі, заң мен тәртіпті сақтау деңгейі, меншік құқығын қорғау салық жүйесінің сапасы мен салық жүктемесінің деңгейі, көші-қону және кеден деңгейі, сыртқы экономикалық, кедендік және валюталық заңнама);
- ұйымдастырушылық (мемлекеттік басқару органдары қызметінің тұрақтылығы мен біртектілігі, капитал салымы мен биліктің инвесторларға деген қатынасына орай мемлекеттік саясаттың бірізділігі, олардың экономикалық қызметке араласу деңгейі мен әдістері, жергілікті билік органдарының кәсіби шеберлігінің деңгейі мен мемлекеттік аппарат жұмысының тиімділігі, мысалы, кәсіпорынды тіркеу туралы шешім қабылдау жеделдігі, ақпараттың қолжетерлігі);
- қаржы факторлары (макроэкономикалық тұрақтылық және бюджет жағдайы, сонымен қатар, тұрғын басына шаққандағы бюджеттен тыс қор қаражатымен қамтамасыз етілу, мемлекеттік бюджеттен қаржы ресурстарының қолжетерлігі, несиелеу қолжетерлігі, соның ішінде шетел валютасында да, банкаралық әрекеттесудің дамуы, төлем балансының жағдайы, мемлекеттік қарыз мөлшері, соның ішінде сыртқы, жергілікті валютаның конвертациялануы, пайданы мемлекеттен тыс қатты валюта түрінде шығару кепілі).

Өртүрлі деңгейдегі шаруашылық жүйелердің инвестициялық климатын бағалаудағы факторлық әдіс кезінде жанама көрсеткіш ретінде барлық факторлар бойынша орта есеппен алынған көпшілік сомасы танылады:

$$O = \sum (X_i * P_i),$$

(1) O – инвестициялық климаттың өлшенген қосынды бағасы;

X – i -ші фактордың орта баллдық бағасы;

P – i -ші фактордың салмағы.

Қазіргі кезде инвестициялық үрдіске белгілі деңгейде тосқауыл болып отырған факторлар баршылық. Оларға келесілерді жатқызуға болады:

- өндірістік салаларға шетел инвестицияларының тартылуын қамтамасыз ететін заңшығару базасының, соның ішінде салық салу және инвестициялық заңнама, тұрақсыздығы;
- отандық және шетелдік инвесторлардың өңдеуші салаға ақша қаражаттарының жұмсау ынтасының болмауы;
- ҚР өнеркәсіптік-инновациялық даму стратегиясында нақты приоритеттердің болмауы, себебі атаулы құжатта өңдеуші өнеркәсіптің барлығы приоритеттілердің қатарына жатқызылған;
- қор нарығы мен сақтандыру қызмет көрсету нарығындағы мәселелерді шешу;
- ұжымдық және табыс салық салығының жоғары деңгейі;
- қазақстандық екінші деңгейлі банктердің пайыз сыйақысының жоғары мөлшерлемесі;

– халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жоба алдындағы құжаттаманы дайындауға қабілетті мамандардың біліктілігі жоғары кадрлармен республика аймақтарын қамтамасыз етудегі қанағаттанбаушылық[3; 22 б.].

Отандық және шетелдік тәжірибені зерттеу бізге қазіргі экономикалық ғылыммен шығарылған бірқатар маңызды әдістемелік ережелерді анықтауға мүмкіндік берді. Олар инвестициялық климатты бағалау кезінде тіпті есепке алынбайды да, нақтырақ айтқанда:

- 1) мемлекеттегі (аймақтағы) инвестициялық климат, әдетте, әдебиетте жылдамдатылған, неғұрлым көп және шексіз пайда түсіруді көздеген абстрактілі стратегиялық инвестор ұстанымы тұрғысынан қарастырылады;
- 2) реципиент пен инвестор бөлек мақсаттарды көздейді. Демек, инвестициялық климат мүдделер балансына сәйкес келуі тиіс;
- 3) интеграцияланған ресурстық-инвестициялық фактор жалпыланған ұдайы өндірісте уақыт пен кеңістіктің ұйғарылған әрекеттесуіндегі жүйесінде қызмет атқарады. Бір жағынан, инвестициялық климат ұзақ уақыт бойы тұрақты, ал екінші жағынан қоғамдық ұдайы өндірістің ресурс-факторлары қатынасындағы өзгерістерді есепке алатындай иінді болуы тиіс;
- 4) қазіргі кезде тартылатын инвестициялардың инновациялық «толығындағы» объективтік қажеттілік бар, бұл оларды шағын инновациялық кәсіпкерлік саласына тартылу кезінде өзекті болып отыр. Бұл инвестициялық климатқа, оны құраушыларына, инвестициялау механизміне деген ерекше талаптарды шарттайды.
- 5) инвестициялық қызметті мемлекеттің әлеуметтік мәселелерін шешу көзқарасы тұрғысынан бағалау қажет. Инвестициялар адам капиталының дамуымен, барлық саладағы жұмысшылардың біліктілігінің өсуімен сәйкес келуі тиіс;
- 6) инвестициялық климат шаруашылық жүйелердің экономикалық қауіпсіздігі мен экономикалық тұрақтылықтың кешенді қасиеттерін бұзбауы тиіс. Бұл істегі экономика құрылымының алдыға жылжу қажеттілігін шарттайды;
- 7) инвесторлар мен экономикалық жүйе мүдделерінің тепе-теңдігін қамтамасыз ету мақсатында шаруашылық жүйенің даму болашағы үшін тартылатын капитал мен инвестициялық климатты пайдаланудың тиімділігін кешенді бағалау қажет.

Жоғарыда айтылған әдістемелік анықтаудан инвестициялық климатты бағалаудың факторлық әдісі келесі артықшылықтарға ие: көптеген фактор-ресурстардың өзара әрекеттесуін есепке алу, сонымен қатар ұлттық экономика жүйесінің сатылығын да есепке алу; сараптама бағалауының субъектілігін тегістейтін статистикалық мәліметтерді пайдалану; инвестициялық тартымдылықты анықтау кезінде аймақ пен экономиканың әртүрлі деңгейлеріне деген дифференцияланған әдіс; инвестициялардың барлық мүмкін көздерін неғұрлым тиімді пайдалануын қамтамасыз етуге ұмтылу.

Әдебиеттер

1. Нурланова Н.К. Формирование и использование инвестиций в экономике Казахстана: стратегии и механизм. –Алматы: Ғылым, 2015. – 192 с.
2. Ивасенко А.Г., Никонова Я.И. Инвестиции. Источники и методы финансирования. –М.: Омега-Л, 2007.
3. Кошанов А.К., Хусаинов Б.Д. Инвестиционные возможности Казахстана и его интеграция в экономику Центральноазиатского региона //Транзитная экономика, № 2, 2002. –С.22.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САҚТАНДЫРУ НАРЫҒЫНЫҢ ЖАЙ – КҮЙІ

Каркен А. Ж.

Ғылыми жетекші: Тюлегенова А. Т., қаржы магистрі, аға оқытушы
Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
aknur.01.97@mail.ru

Сақтандыру – қоғамның экономикалық қатынастарының айрықша сферасын бейнелейтін көне категорияларының бірі. Сақтандыруға түрткі болатын басты себеп – бұл өндіріс пен адам өмірінің қауіп – қатерлі сипаты. Сондықтан өндіріс процестерін жалғастыру, азаматтардың жекелеген санаттарының өмір тіршілігі мен әл – ауқатын қолдап отыру мақсатында оларды сатып алу үшін қоғамның, жеке өндірушілердің, олардың топтарының (салалық және аумақтық аспектілерде) натуралдық – заттай босалқы қорларын да немесе резервтерін де, сондай – ақ ақша ресурстарын да кіріктіретін қажетті қаражаттары болуы тиіс. Мұндай ақша қаражаттары әдетте резерв және сақтық қорлары түрінде қалыптасады.

Сақтандыру резервтерін және меншік капиталын инвестициялау – сақтандыру компанияларының қаржы – шаруашылық қызметінің маңызды бағыты, жинақтаушы сақтандырудан жиналған сақтандыру сыйақысының бөлігін инвестициялау – сақтандыру шарттарын орындаудың қажетті элементі және сақтандырудың тәуекел түрлері бойынша сақтандыру сыйақысының бөлігін инвестициялау, әсіресе мүліктік тәуекелдерді сақтандыру табыстың қосымша және ауқымды көзі тақырыптың өзектілігі болып табылады.

Қазақстан Республикасында сақтандыруды дамытудың негізгі мақсаты – мемлекеттің, азаматтардың және шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүддесін қорғаудың нақты құралы бола алатын толыққанды, орнықты жұмыс істейтін ұлттық сақтық рыногын қалыптастыру.

Нарықтық реформалардың бастапқы кезеңдерінде сақтандыру үдерісін анықтайтын ережелер болмады, бұл сақтандыру қызметінде тәжірибесі жоқ көптеген компаниялардың пайда болуына әкелді. Көптеген компаниялар сақтандыру қызметтің көп түрінің бірі ғана деп есептеді. 1994 жылдан 1998 жылға дейін олардың саны 22 – ден 71 – ге дейін өсті. Одан кейін бес жыл ішінде құлдырау жүрді. 2004 жылдың басында барлығы 34 компания жұмыс істеді. Сөйтіп, әлеуетті сақтандырушылар тараптарынан мүдделілік танытқан кезде сақтандыру қызметтерінің нарығы Қазақстанда өзін – өзі реттеді. Әлі ол әрі республикалық, әрі аймақтық деңгейлерде ұйымдастырудың осы заманғы түрлерін, аймақтық деңгейлерін іздестіруде. Бұл – қоғамдық бірлестіктер, әлеуметтік – қаржы топтары, аймақтық одақтар т. б. болуы мүмкін. [1; 143 б.]

Шетелдерде сақтандыру қызметін реттеу сақтандыру компанияларының мамандану тұжырымдамасына негізделген. Бұл, не өмірді және сақтандырудың басқа да түрлерін сақтандыруға маманданатын сақтандыру компанияларының толық бөлістері, не, тіпті болмаса, барлық қаражаттардың және қалыптасатын қорлардың қозғалысын бөлісу. Қазақстан бұл тұжырымдаманы қолдады. Қазір отандық нарықта өмірді сақтандыру бойынша 7 компания және жалпы сақтандыру бойынша 33 компания жұмыс істейді.

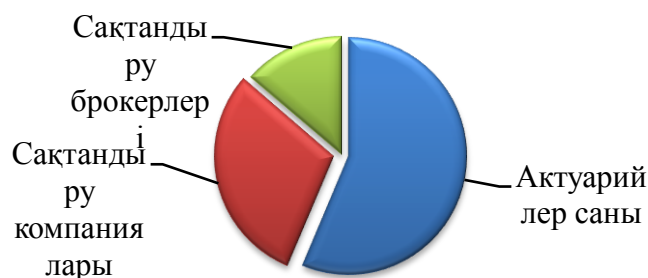
Қазақстандағы сақтандыру нарығының қазіргі жағдайы әлемдік күйден айтарлықтай қалып қояуда. Мысалы, ЖІӨ – нің сақтандыру үлесі Швейцарияда – 11,9%, Ұлыбританияда – 11,22%, Голландияда – 9,41%, Францияда – 9,3%, Финляндияда – 7,6%, Бельгияда – 6,85%, Германияда – 6,54%, Данияда – 6,3%, Португалияда – 5,42%.

Елімізде өмірді сақтандыру ең дамымаған сала болып табылады. Бизнестің бұл түрінің аз табыстылығы халық арасында өмірді сақтандыру мәдениетінің төмендігімен, берілген сақтандыру сала дамуының айқын мемлекеттік бағдарламасының болмауымен және шамасы сақтандырушылардың инвестициялық қызметі төмендігімен байланысты болса керек.

1 кесте Нарық құрылымы [2]

Сақтандыру нарығының институционалдық құрылымы	2014	2015
Сақтандыру компаниялары	34	33
Соның ішінде, өмірді сақтандыру бойынша	7	7
Сақтандыру брокерлері	14	15
Актуарийлер саны	71	62

1 диаграмма

Нарыққа келген жаңа ойыншылар:

- «Азия Life» өмірді сақтандыру бойынша компания» АҚ
- «RIAL» сақтандыру брокері» ЖШС

2015 жылдың 1 қыркүйегі көрсеткіші бойынша өзара сақтандырудың 111 қоғамы тіркелген. Ұйымдарды сақтандырудың 360 филиалы бар, соның ішінде 266 филиалы – жалпы сақтандыру бойынша ұйымдарды сақтандыру, 94 филиалы – өмірді сақтандыру бойынша сақтандыру ұйымдары.

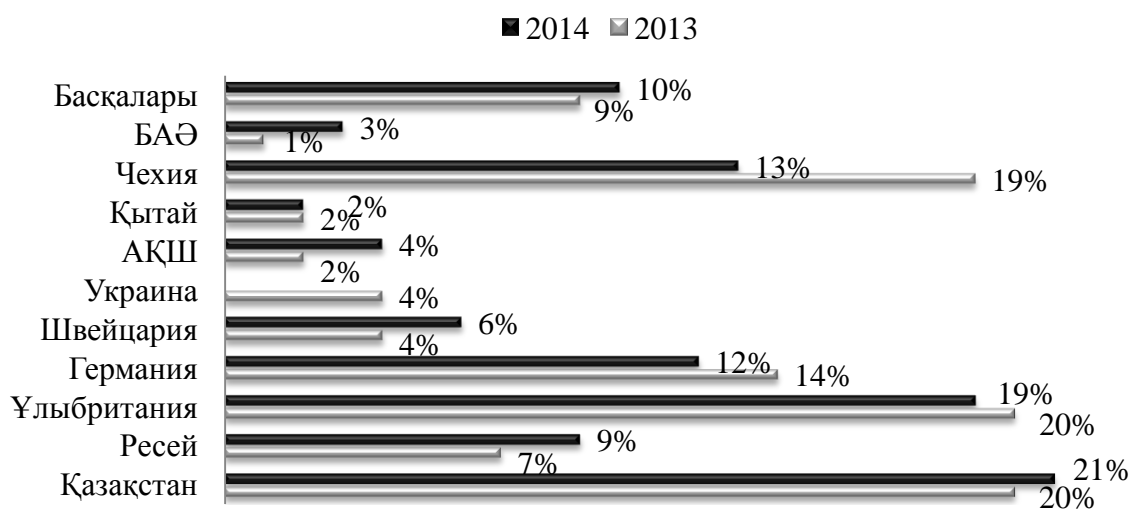
30 сақтандыру ұйымдары есеп датасында «Сақтандыру төлемдерінің кепілдік Қоры» АҚ – ның қатысушылары болып табылады.

Одан басқа, Қазақстанның резиденті емес 8 сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымдарының өкілдері Қазақстан территориясында іске асырылады. Олардың 3 – еуі Ресей сақтандырушыларының өкілдері – ОСАО «Ингострах», ОАО «Ресейлік халықтық сақтандыру қоғамы «Росно» және ОАО «Газ өндірісінің сақтандыру қоғамы».

2 диаграмма Түскен сақтандыру сыйақыларының құрылымы (мың теңге)

3 диаграмма Елдерге қайта сақтандыруға берілген сақтандыру сыйақыларының құрылымы, %

Сақтандыру сыйақының жалпы сомасындағы шетелдегі қайта сақтандыру үлесі төмендеуде. Бұл отандық сақтандыру ұйымдардың өзінде қалған немесе сақтандыру көлеміндегі жоғары емес тәуекелдердің өсуімен байланысты. Кәсіпорындардың мұнай – газды, энергетикалық секторларының, сонымен қатар авиа тасымалдаушының мүлiгi мен жауапкершiлiгiнiң iрi тәуекелдерi елiмiзден тыс қайта сақтандырылады.

2 кесте. Жалпы сақтандыру сыйақылары бойынша жиналған сақтандыру компанияларының Үздік бестігі, 2014 жыл

№	Компания атауы, non – life	мың теңге
1	Еуразия	33 395 926
2	Казахинстрах	26 762 237
3	НОМАД Иншуранс	14 898 469
4	Kaspi Сақтандыру	14 018 328
5	Мұнай сақтандыру компаниясы	12 470 779

3 кесте

№	Компания атауы, life	мың теңге
1	НОМАД LIFE	20 946 475
2	Еуропалық сақтандыру компаниясы	15 112 135
3	Халық – life	11 609 814
4	БТА өмір	6 752 017
5	Казкоммерц – life	6 118 426

«Жалпы сақтандыру» саласы бойынша Қазақстандық сақтандырушылардың тұтастай сыйақыларының жиналған көлемінің 62,6%, 2015 жылдың 1 наурыздағы статистикалық мәліметтері бойынша үздік бестікке тиесілі.

4 кесте . Өткен айда үздік бестік құрамы кейбір өзгертулерді өткерді: [8]

Орын	Сақтандыру компаниялары	Сыйақы көлемі
I	«Еуразия» СК	26,9%
II	«Халық – Казахинстрах» СК	29,2%
III	«НОМАД Иншуранс» СК	5,8%
IV	Мұнай сақтандыру компаниясы	5,5%
V	Kaspi Сақтандыру	5,1%

Сақтандыру ұйымдарымен жиналған, «жалпы сақтандыру» саласында өзінің жұмысын жүзеге асыратын сақтандыру сыйақыларының көлемі 118,3% млрд. теңгеден асты. Сыйақының оң трендісінің өсуі 2015 жылдың бірінші жартысында сақтандырудың мына түрлері бойынша сақталған:

5 кесте

Түрлері	Сақтандыру сыйақыларының көлемінің асуы	Өсімі
Автоиеленушілерді міндетті сақтандыру	19,6 млрд. теңге	19%
Медициналық сақтандыру	15,6 млрд. теңге	7.5%
Мүлікті сақтандыру	38,6 млрд. теңге	8,9%
Жүктерді сақтандыру	2,3 млрд. теңге	31,3%
Азаматтық – құқықтық жауапкершілікті ерікті сақтандыру	13,2 млрд. теңге	23,4%

Бүгінде сақтанушылар неғұрлым алданғандар болып барады және кез келген уақытта сақтандыру қызметтерін беруді талап етеді. Мұның шешімі Интернет – сақтандыру бола алады, ол тұтастай алғанда, әсіресе ерекше консультацияларды талап етпейтін қарапайым сақтандыру өнімдерін тікелей сату мәнін арттырады.

Кейбір деректер бойынша жыл сайынғы дүниежүзілік сақтандыру нарығының интернет – айналымы 250 млн. долларға жетеді, ол Интернет – сатудың жалпы көлемінің 2 – 2,5% – ын құрайды. Қазіргі уақытта сақтандыру ұйымдары кірістерінің 2% – ы электрондық коммерцияға келіп отыр. Сондықтан, Қазақстанда Интернет – сақтандыруды дамыту мәселелері әзірленетін болады.

Сақтандыру нарығы біз үшін өте қажетті көрсеткіш болып табылады. Себебі сақтандырудың мақсаты қоғамдық ұдайы өндірістің үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін азаматтарды, мүліктерді, өндіріс процестерін қоғамдық және ұжымдық қорғау болып табылады.

Әдебиеттер

- 1.Баймұратов О. Қазақстан қаржы нарығы: Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2007. – Әлемдік экономикалық ғылым сер. 7 – том. – 296 бет
- 2.www.fond.kz
- 3.ҚР Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігінің статистикалық мәліметтері, 2009, 2010, 2011 ж. ж.
- 4.Қазақстан Республикасының “Сақтандыру қызметі туралы” 2002 жылғы 18 желтоқсандағы Заңы
- 5.«Казахинстрах» сақтандыру компаниясынан алынған ақпараттар, 2014 жылдық есебінің мәліметтері.

6.Құлпыбаев С., Ынтықбаева С. Ж., Мельников В. Д. Қаржы: Оқулық/- Алматы. Экономика, 2010 – 522 бет.

7.www.kase.kz

8.www.malimetter.kz

9.www.kommesk.kz

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қосубаева Н.

Ғылыми жетекші: Конуспаев Р.Қ. экономика ғылымдарының кандидаты, доцент

Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

kosubaevan@mail.ru

Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізген күннен бастап экономикалық жағдайын тұрақтандыру, ішкі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және инвестициялар тарту жөніндегі саясатты белсенді түрде жүзеге асыруда, шетел инвестициясын тарту республиканың инвестициялық үрдісінің жедел, әрі тиімді дамуының бірден бір жолы болып табылады. Шетелдік инвестицияларды тарту отын энергетика, мұнай өндіру және өңдеу, алтын өңдеу өнеркәсіптері, көлік және коммуникация сияқты басты салаларда құрылымдық - инвестициялық саясатты жүргізу үшін қаржының жетіспеушілігімен байланысты болып табылады.

Мемлекеттік инвестициялық саясатының стратегиялық мақсаты экономикалық өсудің нақты, тұрақты және үдемелі қарқынын, прогрессивті құрылымдық жылжуды, өндірістің жаңғыртылуын қамтамасыз ете алатын, әлеуметтік мәселелерді және елдің экономикалық қауіпсіздігі мәселесін шеше алатын инвестициялық ресурстарды құру мен тиімді пайдалану үшін ұйымдастырушылық-экономикалық және нормативтік-құқықтық жағдай туғызу болып табылады. Ал инвестициялық саясаттың міндеттері инфляцияға қарсы шараларды жүзеге асыру; жекешелендіруді аяқтау және бәсекелі экономикалық ортаны құру; құрылымдық қайта құруды жүзеге асыру, тиімді ұлттық экономиканы құру; жоғары технологияларды енгізу негізінде өндірісті жетілдіру; нарық инфрақұрылымының дамуы, институционалдық түрлендіру; инвестициялық климатты жақсарту және қор нарығын дамыту мақсатында заң шығаруды жетілдіру; салық жүйесін, несиелерді, кеден, баж салықтарын пайдалана отырып, инвестициялық белсенділікті экономикалық реттеудің жаңа және дәстүрлі әдістерін енгізуден құралады.

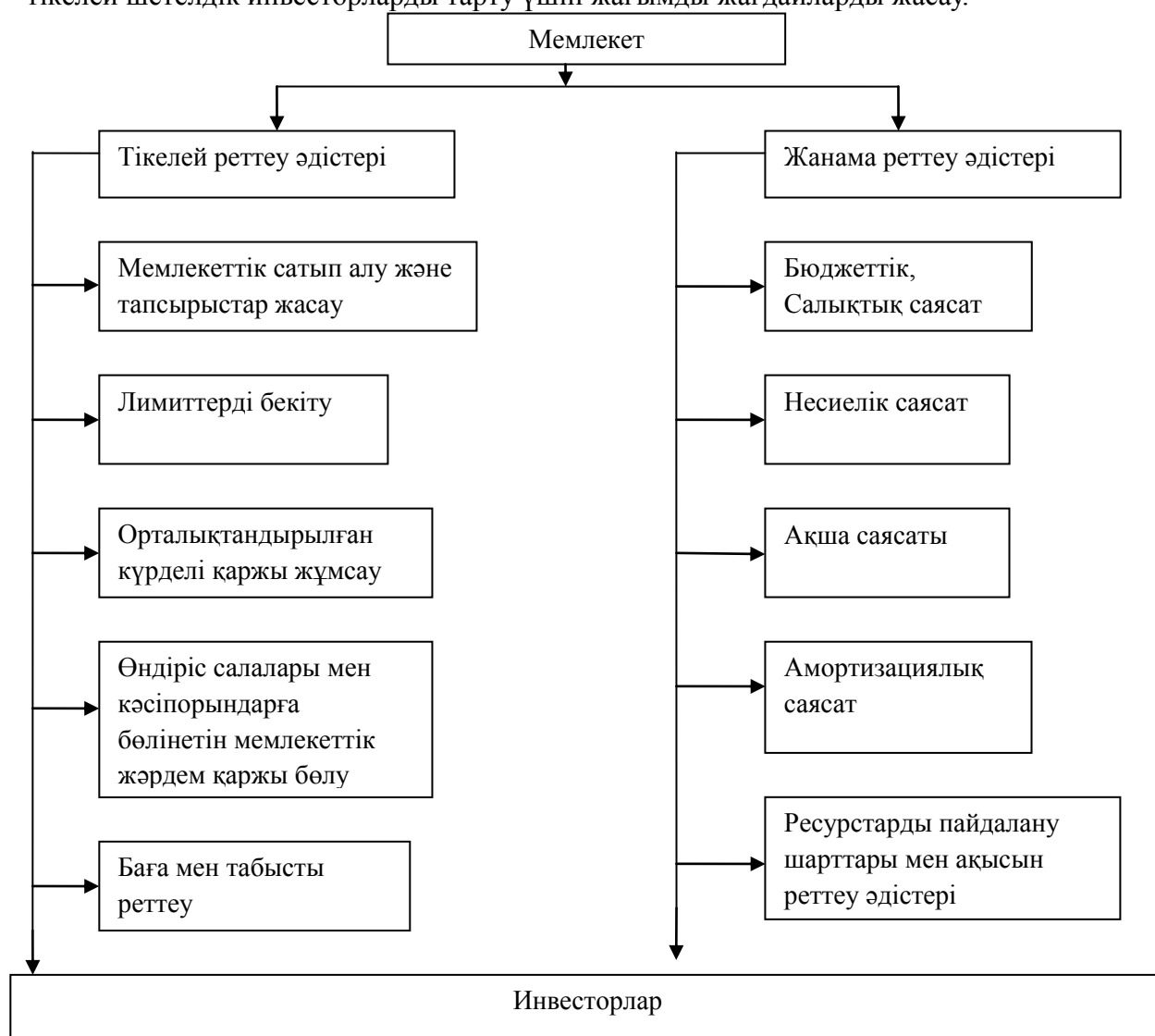
Елдегі инвестицияларды талдауды қоғамның әл-ауқатын сипаттайтын инвестициялар көлемі қарқынын бағалауға сүйене отырып жүзеге асыруға болады. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында отандық нарыққа шетелдік инвесторларды тарту инвестициялық саясаттың басымдықтары болып табылды. Инвестициялардың ішкі көздері не құнсызданды, не назардан тыс қалып отырды. Реформалардың алғашқы жылдарында отандық инвесторлардың қаражаты нарықтық қайта құру үдерістерін тартылған жоқ. Сонымен қатар, отандық өндірістің үздіксіз құлдырауы ішкі жинақтар көлемін төмендетті, Ө. Баймұратов өз еңбегінде былай деп жазады: «теріс сипаттағы экономикалық фактордан басқа, нәтижесінде елде жемқорлықтың күшеюін алып келген өзге де желілік емес санаттар іске асып отырды. Жемқорлық, несиелік мүмкіндіктердің шектен тыс қол жетімсіздігі мен шектеулігі, шетел инвестицияларын тиімсіз пайдалану, заңнамадағы кемшіліктер, нормативтік базаның әлемдік стандарттарға сай еместігі осы кезеңдегі инвестициялық ахуалға теріс әсер тигізді» [1, 62 б.]. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енуі үшін жаңа инвестициялық толқынның берері мол. Қазіргі уақытта Қазақстан шетелдік инвестицияның адам басына шаққандағы түсімі бойынша ТМД елдері арасында ең алдыңғы орынды иемденіп отыр. Экономикалық үдерістерді басқару қағидасының жаңа жүйесі Қазақстанның инвестициялық саясатының үлкен басымдықтарға ие екендігін көрсетеді.

Қазақстандағы қолайлы инвестициялық климаттың қалыптасқанына ел экономикасына тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың көлемі дәлел бола алады, соңғы ресми деректерге қарағанда, республиканың тәуелсіздік алған кезеңінен бастап, қазақстандық экономикаға 122 млрд. АҚШ долларынан астам тікелей шетелдік инвестициялар тартылған. Қолайлы инвестициялық климаттың даму қарқыны әлемдік масштабта мойындалған деп есептеуге болады, Әлемдік банк және **Doing Business** Халықаралық қаржы корпорациясының 2016 жылғы рейтингіне сәйкес Қазақстан 189 елдің ішінде 41 орынға ие болған. Сонымен қатар, біздің еліміз әлемдік экономикалардың бәсекеге қабілеттіліктің ғаламдық индексі рейтингінде 4,49 балмен 42 орынға жайғасып бұрынғы кеңес одағы елдерінің арасында үлкен артықшылыққа иелік етуде[2].

Инвестициялық қызметтің тиімділігіне инвестициялық саясатты жүзеге асыру механизмі тікелей әсер етеді. Ол келесі жағдайларды қамтиды:

- нормативтік құқықтық базаны жетілдіру;
- инвестицияның сенімді көздері мен әдістерін таңдау;
- тікелей шетелдік инвесторларды тарту үшін жағымды жағдайларды жасау.

1 сурет – Мемлекет пен инвесторлар арасындағы қарым-қатынас

Күшті бюрократиялық аппараты бар мемлекет кейде инвесторлардың оларға тәуелділігімен келісе алмайды да, тікелей шетел инвестициялар үдерісіне жасырын түрде араласа бастайды. Бұл көбінесе мемлекет пен инвесторлар арасындағы қарым-қатынастардан көрінеді (1 сурет). Әр мемлекеттің инвестициялары туралы өз заңы болады. Осы заңнан капитал мен

инвестицияларды, оның ішінде шетелдік, тарту мен пайдаланудағы мемлекеттің өз рөлін қалай түсінетінін анықтауға болады.

Мемлекет пен инвесторлар арасындағы қарым-қатынастардың маңызды элементі ретінде мемлекеттің бақылау функциялары алға шығады. Бұл шетелдік жеке және заңды тұлғалардың қатысуымен әрекет етуші ұлттық компанияларды басқарудың бірігу, жұтылу, сатып алыну немесе тапсырылуымен байланысты шетел инвестициялары үшін маңызды.

Қазіргі жағдайда инвестициялық қызмет дамуы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 қаңтардағы «Инвестициялар туралы» Заңымен реттеліп, жүйеленіп отыр. Республиканың саясаткерлері мен экономистерінің көзқарастары бойынша, шетелдік капиталдың қатысуымен мынадай міндеттерді шешуге болады [3, 188-194 бб.]:

- экспортты әлеуеттің тиімділігін арттыруға, оның шикізаттық бағыттылығын жеңуге және импортпен алмастыратын өндірісті дамытуға;
- елдің экспортты өктемдік саясатын күшейтуге және сыртқы нарықтарда оның бағытын нығайтуға;
- жаңа техника және технология, басқару әдісі мен өнімді өткізу көмегі арқылы өндірістің ғылыми-техникалық деңгейін жоғарылатуға;
- мемлекеттік бюджетке түсетін салықтық түсімдерді ұлғайтуға;
- артта қалған және құлдыраған аудандарды дамытуға жәрдемдесуге және ұлттық экономикада жаңа жұмыс орындарын ашуға;
- кадрларды оқыту және қайта даярлау арқылы қазіргі заманғы өндірістік пен басқару тәжірибесін қолдануға;
- Қазақстанның экономикалық дербестілігіне қол жеткізуге.

Инвестициялық үдерістерді жандандыру мақсатында маркетингті кеңінен енгізу қажет. Аймақтарда маркетингтік ақпараттық жүйе және мақсаты ақпараттық қажеттіліктерді қанағаттандыру жолымен өңірдің индустриалды-инновациялық дамуын іске асыруға ықпал ететін Өңірлік маркетингтік зерттеу мен инновация орталықтарын құруды ұсынамыз. Маркетингтік зерттеулерді микро деңгейде кеңінен қолданған жөн, маркетингтік негіздеме де инвестициялауды қажетсінеді, яғни қосымша қаржыландыру көздерін негізсіз тартуға және оларды мақсатсыз пайдалануға жол бермеу мақсатында кәсіпорын маркетингтік зерттеу тәжірибесіне сүйенеді. Инвестиция жоспарын әзірлеу кезінде кәсіпорын өндірістің негізгі қаражатының жай-күйі туралы деректерге сүйеніп, жабдықтау паркін жаңарту жөніндегі нақты болжамдар келтіруі тиіс.

Біздің көзқарасымыз бойынша барлық экономикалық агенттерде өндірістік инвестицияларды қаржыландырудың жеке қорларын, оның ішінде ҒЗЖ және инновациялар құрудың міндетті тәртібін енгізу және жекелеген банктердің арнайы шоттарына (инвестициялық қосымша шоттар) алғашқы қаржы көздерінің қаражатын және инвестициялар, ескірген бейматериал активтер қаражатын, өтелімдік аударымдар, пайданың инвестициялаудан түскен бөлігін, зияткерлік және өнеркәсіп меншік объектілерін сатудан тыс түскен табыстарын, бағалы қағаздарды, мемлекеттің қаржылық қолдау тәртібінде ұсынған қаражатын, сондай-ақ қаржылық инвестицияны жүзеге асыру мақсатында өтеусіз көмек ретінде түскен қаражатты міндетті аударуды реттеу мақсатқа сай деп есептейміз.

Әдебиеттер

1. Баймұратов Ө. Инвестициялар мен инновациялар: сызықсыз синтез. 3-том. Таңдамалы ғылыми еңбектер, Алматы: БИС, 2015. – 320 б.
2. Официальный сайт оценки бизнес-регулируемого. Doing business <http://doingbusiness.org>
3. Тузубекова М.Қ. Привлечение инвестиций в Республику Казахстан на современном этапе // Экономикалық кадрлар даярлау стратегиясы: оқыту нысандары мен әдістерін жетілдіру: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. –Алматы: Экономика, 2014. – 188-194 бб.

УСТОЙЧИВОЕ КОНКУРЕНТНОЕ ПРЕИМУЩЕСТВО ТОВАРА

Жангужина К.Р.

Научный руководитель: Акжанова Г.А. магистр менеджмента
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау
Gulzira_abd@mail.ru

Продуктом системы управления рыночными возможностями компании являются конкурентное преимущество. Конкурентные преимущества делают предприятия более узнаваемой на рынке, защищают от воздействий конкурентных сил. Устойчивое конкурентное преимущество является фундаментом, на котором строится успешный бизнес.

В 1984 году Дж. Дэй обнародовал идею зарождения устойчивого уникального конкурентного преимущества. Термин SCA (устойчивое конкурентное преимущество) появился в 1985 г., когда М. Портер определил основные типы конкурентных стратегий фирм: низкие издержки и дифференциация, позволяющие достичь устойчивого конкурентного преимущества.

Второй по значимости стала работа Джей Барни «Ресурсы фирмы и устойчивое конкурентное преимущество» («Firm resources and sustained competitive advantage»), опубликованная в «Journal of Management» в 1991 году. Эта статья считается основой ресурсного подхода, так как в ней разрозненные части теории были собраны в единую научную концепцию. Джей Барни предложил различать понятия «конкурентное преимущество (competitive advantage - CA)» и «устойчивое конкурентное преимущество (sustainable competitive advantage - SCA)», которое достижимо, только если предприятие проводит стратегию создания ценности, которая не проводится ни одним из конкурентов, и когда конкуренты не могут скопировать преимущества этой стратегии. [3]

Устойчивое конкурентное преимущество – это длительная выгода применения некоторой уникальной, создающей потребительскую ценность, стратегии основанной на уникальной комбинации внутрифирменных ресурсов и способностей, которые не могут быть скопированы или продублированы конкурентами.

Устойчивое конкурентное преимущество «sustainable competitive advantage» (SCA) — это устойчивая во времени ценность, значимость, создаваемая компанией для своих потребителей, в рамках единой рыночной, основанной на особом совмещении ресурсов и способностей стратегии, которую не может быть воспроизведена конкурентами в течение определенного периода времени.

Устойчивое конкурентное преимущество – это результат целесообразного сочетания исключительных ресурсов и способностей, представляющих ценность для потребителей, которые крайне ограничены и трудно воспроизводимы. Дело не столько в самих способностях и ресурсах, сколько в уникальности и устойчивости их комбинаций.

Цель устойчивого конкурентного преимущества – дать обладателю рыночное преимущество среди конкурентов, а зачастую и первенство на рынке. Устойчивое конкурентное преимущество дает шанс существующему бизнесу поддерживать и улучшать свои конкурентные положения на рынке и выживать в борьбе с конкурентами.

По сути, устойчивые конкурентные преимущества удовлетворяются на основе трех критериев:

4. Предоставление выгоды для потребителей;
5. Уникальность товара (услуги), который не могут повторить конкуренты;
6. Устойчивость во времени.

Источники конкурентного преимущества:

- создание уникального торгового предложения «unique selling proposition» (USP)
- создание инноваций;
- эффективное лидерство;
- создание бренда

С точки зрения стратегии, устойчивое конкурентное преимущество зависит от способности предприятия мобилизовать политическую и культурную поддержку использованию ценных ресурсов. В экономической теории существуют три концепции, охватывающие главные источники формирования конкурентного преимущества фирмы в современной экономике:

4. Институциональная

5. Рыночная

6. Ресурсная

4. Источником институционального подхода конкурентного преимущества является интеграция фирмы в окружающую её бизнес-среду, её информационное поле и систему отраслевых и рыночных связей.

5. Рыночная концепция основывается на том, что успешность фирмы в конкурентной борьбе зависит от специфики отрасли, вида и масштаба конкуренции, а так же. от поведения самой фирмы на рынке.

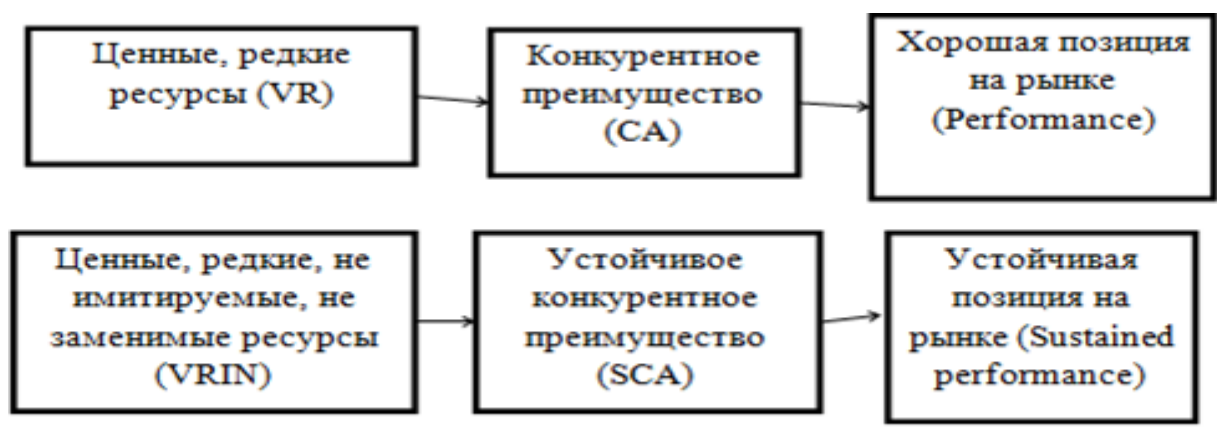
6. Ресурсный подход формируется на утверждении, что рыночное положение фирмы основывается на уникальном сочетании её материальных и нематериальных ресурсов и управлении ими, поэтому в качестве источника конкурентных преимуществ выступает уникальная комбинация оригинальных и сложно копируемых специфических видов ресурсов. [2. с.352]

Для получения устойчивого конкурентного преимущества необходимо, чтобы ресурсы попадали под аббревиатуру VRIN, т.е. были:

- ценными (valuable) - вносить вклад в увеличение ценности - V;
- редкими (rare) - ими может владеть небольшое количество фирм - R;
- не копируемыми (inimitable) - их должно быть дорого копировать - I;
- не заменяемыми (non substitutable) - не возможно быстро придумать замену - N.

Барни включал в ресурсы все активы, способности, организационные процессы, атрибуты, информацию, знания, которые контролируются фирмой и позволяют проводить стратегию для улучшения производительности и эффективности работы предприятия.

Еще один важный аспект, который необходимо отметить - ресурсная теория разделяет понятия конкурентного преимущества и положения предприятия на рынке. Целью является получение superior performance - доминирующего, высшего положения на рынке, при котором фирма будет получать сверхприбыли. Конкурентное преимущество может привести к такому положению, если ресурсы будут отвечать критериям VRIN, а фирму будет проводить стратегию, отличную от других конкурентов, и которую невозможно скопировать. Это показано на рисунке 1. [4]

Концепция Барни отражена на рисунке 1.

Многообразие существующих подходов к понятию конкурентоспособности в настоящее время в экономической литературе определяется:

- либо особенностями постановки задачи и цели исследования, что приводит автора к необходимости акцентирования своего внимания на том или ином аспекте конкурентоспособности;
- либо особенностями выбора предмета исследования, в качестве которого могут выступать предметы конкуренции (товар, услуга) и субъекты конкуренции (предприятия, отрасли, регионы, национальная экономика, государство), и объекты конкуренции (спрос, рынок, факторы производства: природно-сырьевые ресурсы, рабочая сила, капитал, ценные бумаги, информация, политическая власть), и масштабы деятельности (товарные рынки, отраслевые рынки, региональные рынки, межрегиональные рынки, мировые рынки).[1, с.104]

Таким образом, в процессе формирования конкурентных преимуществ фирмы участвуют как материальные, так и нематериальные ресурсы фирмы. Степень устойчивости конкурентного преимущества увеличивается при переходе от преимущества, основанного на материальных ресурсах к преимуществу на основе совокупности нематериальных ресурсов - интеллектуального капитала фирмы.

Составные части интеллектуального капитала находятся в тесной взаимосвязи: на совокупности человеческого и организационного капитала основываются ключевые компетенции, заключающиеся в потребительском капитале.

В основе ключевых компетенций лежит оригинальное сочетание уникальных ресурсов и способностей, которые позволяют компании добиться рыночного успеха, предоставить потребителям фундаментальные выгоды.

С точки зрения ресурсного подхода преимущество фирмы может быть устойчивым ввиду наличия у нее уникальных ресурсов и организационных способностей, обладающих свойствами долговечности, мобильности, воспроизводимости, и прозрачности, которые приносят экономическую ренту и в тесной взаимосвязи с ключевыми компетенциями определяют устойчивые конкурентные преимущества.

Литература

5. Фатхутдинов Р.А.. Стратегический маркетинг: Учебник. 2000. –104 с.
6. Клименко С.М. и др. Управление конкурентоспособностью предприятия, Учебное пособие. – К.: КНЭУ, 2006. – 341 – 356 с.
7. <http://www.smartmanages.ru/smas-657-1.html>
<http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/konkurentosposobnost.html>

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СЕКТОРА МСБ КАЗАХСТАНА

Макенов Т.С.

Научный руководитель: к.э.н. Джапарова К.К.

Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова, г.Кокшетау
temirlan_makenov/95@mail.ru

Состояние малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан на современном этапе. Вопросы развития малого бизнеса в Республике Казахстан относятся к категории наиболее важных и рассматриваются на высшем государственном уровне. Малое предпринимательство в Республике Казахстан стало явлением массовым и относительно динамичным.

Рост количества субъектов МСП происходит на фоне благоприятных изменений в условиях ведения бизнеса, которые отмечают международными экспертами. В частности, в рейтинге Всемирного банка «DoingBusiness» на 2016 год Казахстан занял 50 позицию. Положительная динамика, в первую очередь, была обеспечена за счет мероприятий по упрощению регистрации собственности (18 позиция) и налогообложения (18 позиция). [3. с.12]

Динамика количества зарегистрированных и активных субъектов МСП в 2016 году сохранила положительную тенденцию роста. Таким образом, с 2013 года сектор МСП

продолжает расширяться на фоне восстановления роста экономики в целом. За три года увеличение активных субъектов произошло на 34,3%. В целом за последние 9 лет количество зарегистрированных субъектов МСП выросло на 108%, активных – на 72%. [2. с.25]

Обзор активных МСП в региональном разрезе за исследуемый период показывает, что положительная динамика сохраняется во всех регионах Казахстана, за исключением Алматинской области. Статистика зафиксировала снижение в регионе активных предприятий в 2016 году в сравнении с прошлым годом на 4499 единиц.

Наибольшее количество МСП функционирует в Южно-Казахстанской области (14,1%), в Алматинской области (10,8%) и в г.Алматы (13,4%). Наименьшие показатели имеют Кызылординская (3,0%), Северо-Казахстанская (2,9%) области. [2. с.32]

Ранжирование регионов по доле активности субъектов МСП отражает условия, созданные в регионе, для стабильного ведения бизнеса и уровень квалификации и общей подготовленности предпринимателей, относящихся к тому или иному региону страны. Регионы-лидеры 2015 года по активности субъектов МСП сохранили свои позиции в 2016 году. Так, по состоянию на 01.01.2017 г., наибольшие значения по этому показателю имеют Актюбинская (65,2%), Западно-Казахстанская (64,1%) и Мангыстауская (63,6%) области. Число регионов, чьи показатели активности оказались ниже среднереспубликанского значения в 2016 году, увеличилось на 1 и составило 7 регионов. Так, к Жамбылской (50,5%), Акмолинской (53,3%), Восточно-Казахстанской (54,9%) областям и городам Астана (51,8%) и Алматы (53,7%) присоединились Алматинская (53,8%) и Костанайская (56,5%) области, тогда как Кызылординская область вошла в группу регионов, чьи показатели выше среднего по стране (58,9%). Наибольшее количество предприятий малого и среднего предпринимательства в расчете на 1000 жителей наблюдаем в Алматы (11,1 ед.) и Астане (8,6). [2. с.38]

В динамике активных субъектов МСП в разрезе организационно-правовых форм в период с 2005 по 2016 год прослеживаются следующие тенденции:

- количество индивидуальных предпринимателей в стране за 9 лет увеличилось на 115%. При этом доля ИП в структуре активных МСП постепенно выросла с 59% в 2007 году до 79% в 2016 году;
- количество крестьянских (фермерских) хозяйств увеличилось на 5%. Доля КФХ в структуре активны МСП имеет тенденцию к сокращению: если в 2007 году она составляла 31%, то в 2016 году – 20%;
- количество предприятий МСП с 2007 года выросло на 31%. Доля предприятий МСП в структуре активных МСП с 2007 года сократилась на 2 процентных пункта и составила в 2016 году 8%.

В структуре активных субъектов МСП по организационно-правовым формам преобладают субъекты, осуществляющие предпринимательскую деятельность без образования юридического лица – это индивидуальные предприниматели, количество которых на 1 января 2017 года составило 1,174 тыс. единиц, или 79% от общего количества активных субъектов МСП. Количество КФХ составило 164,4 тыс., или 20%, а юридических лиц – предприятий МСП – 69,4 тыс. субъектов, или 8% общего количества активных субъектов МСП [21]. Структура субъектов МСП в разрезе отраслей экономики является важным показателем качественного развития предпринимательского сектора и экономики в целом. Предприятия промышленности, в первую очередь в обрабатывающей сфере, обеспечивают диверсифицированное развитие экономики страны .

Данные по количеству зарегистрированных предприятий с иностранным участием либо в иностранной собственности показывают, что наибольшая концентрация подобных субъектов МСП приходится на города Алматы и Астана. Здесь доля юридических лиц с иностранным участием или в иностранной собственности составляет 15,2% и 9,4% от общего количества малых и средних предприятий, соответственно. В пятерку регионов с наиболее оптимальным бизнес-климатом для зарубежных инвесторов вошли также Павлодарская (8,4%), Карагандинская (7,4%), Мангыстауская (6,8%) области.

Анализ показателя численности занятых в МСП характеризует значение предпринимательства Казахстана в решении проблемы занятости. Удельный вес населения, активно занятого в МСП, составил в 2016 году 31% от общей численности занятых в экономике. Динамика данного показателя в период с 2007 по 2016 год имеет общую тенденцию роста: доля активно занятого в МСП населения увеличилась на 5 процентных пунктов по отношению к 2007 году.

В абсолютном выражении за 9 лет количество рабочих мест в секторе МСП увеличилось на 760 тыс. Непосредственно за 2014 год занятость в секторе МСП выросла на 253 тыс. человек. В результате этого по состоянию на 01.01.2017 года количество рабочих мест в МСП достигло уровня 2636 тыс. человек (максимальное значение к текущему моменту).

Подводя итоги обзора состояния сектора МСБ Казахстана, можно сделать следующие выводы:

1. На протяжении последних лет в целом наблюдался роста абсолютных показателей сектора МСБ (номинальное количество зарегистрированных, действующих СМСП, численность занятого населения, объемы выпуска продукции).

2. Сохраняются диспропорции в структуре субъектов МСП по отраслям и организационно-правовым формам: увеличивается доля субъектов, оказывающих торгово-посреднические услуги, опережающими темпами увеличивается количество индивидуальных предпринимателей в сравнении с предприятиями и крестьянскими хозяйствами.

3. По итогам 2016 года по количеству активных субъектов МСП традиционно лидируют Южно-Казахстанская и Алматинская области, а также город Алматы. По доле активных субъектов МСП в общем количестве зарегистрированных субъектов МСП, как и в предыдущем году, первые позиции заняли Актюбинская и Западно-Казахстанская области.

4. Традиционно г. Алматы является регионом с наибольшим количеством предприятий МСП, зарегистрированных в форме юридического лица, за счет производительности которых город имеет наибольшие показатели выпуска продукции МСП и численности занятого в нем населения.

Литература

1. Агентство Статистики РК, [//www.stat.kz](http://www.stat.kz)
2. Статистический сборник «Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан за 2009-2015 годы». – Астана, 2016. – 94 с.
3. «Отчет о состоянии развития МСП в Казахстане и его регионах». – Алматы, 2016. – Выпуск. 6 с сайта Фонд развития предпринимательства «Даму», [//http://www.damu.kz](http://www.damu.kz)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ИНДУСТРИИ ГОСТЕПРИИМСТВА

Махамбетова А.С

Научный руководитель: Алиева А.Ж., магистр экономики
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау

aizat1694@mail.ru

Аннотация: актуальность темы определяется тем, что совершенствование качества обслуживания становится ключевым фактором процветания и экономической стабильности предприятий индустрии гостеприимства.

Ключевые слова: индустрия гостеприимства, качество, обслуживание, экономика, туризм, персонал.

Качественное обслуживание, в первую очередь, это мудрая и прибыльная стратегия, поскольку позволяет не только привлекать все больше новых клиентов, но и эффективнее работать с существующими, предотвращать их уход и меньше зависеть от ценовой

конкуренции. Кроме того, высокий уровень сервиса позволяет избежать дополнительных затрат, связанных с исправлением допущенных ранее ошибок. Качественное обслуживание способствует формированию определенной корпоративной культуры, стимулирующей сотрудников компании работать на высшем уровне, способствующей выявлению и вознаграждению подобной инициативы.

В индустрии гостеприимства критерием оценки качества продукта является эмоциональная реакция клиента, которая зависит от воспитания и отношения к делу персонала, а также от самого клиента. В целом индустрия гостеприимства напрямую зависит от уровня расходов своих гостей, а также гость и является источником поступления денежных средств - вот почему предприятия должны уметь привлекать клиентов, добиваться их лояльности и всячески стимулировать расходы на приобретение ими услуг, предлагая широкий ассортимент блюд и напитков и высокую культуру обслуживания, которая в условиях высокой конкуренции на рынке ресторанных услуг является важным фактором развития ресторанного бизнеса.

Качество – это правильно определенные потребности клиентов. Здесь принимается во внимание концепция, согласно которой необходимо предоставлять продукты/услуги, соответствующие потребностям гостей. Именно в этом контексте качество создает конкурентное преимущество. [2]

Качество – это правильно оказанные услуги. Здесь комбинируется две концепции: услуги должны не только соответствовать потребностям клиента (технический аспект), но и вся система обслуживания должна быть сконструирована таким образом, чтобы обеспечивать и удобство гостей, и хорошие межличностные отношения персонала. В этом значении качество – это основа компетентности.

Качество – это постоянство. Здесь имеется в виду необходимость предоставлять продукт/услуги на одном и том же уровне миллионы раз. Непостоянство – бич гостиничной индустрии. Поэтому можно сказать, что качество – это хорошее исполнение. [1]

Сегодняшний потребитель все чаще при посещении предприятия общественного питания обращает внимание не только на вкус пищи, которую ему приносят, а еще и на то, как подали и преподнесли ему блюдо. Многие рестораторы сегодня активно работают в этом направлении.

Обслуживание в индустрии гостеприимства – умение удовлетворять запросы и нужды гостей заведения в полном объеме. Это умение персонала предприятия поддерживать благоприятный контакт с гостем, благодаря которому в сознании гостя сложится определенное впечатление о предприятии. [3]

Для совершенствования качества обслуживания заведениям индустрии гостеприимства необходимо в первую очередь сделать полный анализ заведения. Основной упор в наблюдениях необходимо уделить за точками соприкосновения персонала и гостей. В ресторанном бизнесе индустрии гостеприимства основными такими точками обычно являются такие компоненты ресторанного обслуживания как: готовность зала к встрече гостей, готовность персонала к обслуживанию; приветствие и рассадка гостей; презентация меню; прием заказов; подача блюд при выполнении заказов; проводы гостей.

На основании анализа качества обслуживания, включающее анкетирование и интервьюирование гостей, наблюдение за работой и поведением персонала заведения, можно выявить ряд проблем, с которыми обычно сталкиваются гости:

- Персонал иногда слишком долго обслуживает гостей (долго принимают заказ, долго приносят блюда);
- Часто бывает, что блюда из перечня меню отсутствуют или не могут быть приготовлены в данный момент;
- Персонал не работает в команде, а каждый заботится только о своем участке работы, не задумываясь об общем впечатлении от заведения;
- С персоналом редко проводят обучающие тренинги и мастер-классы для повышения их профессионализма;

- Официанты не редко мало знакомы с меню, вкусовыми особенностями и составом блюд;
- Знания бармена карты вин ограничивается представленной в заведении алкогольной продукцией;
- Слабо развита корпоративная культура заведения;
- Плохие личностные отношения между персоналом.

Для совершенствования качества обслуживания на базе проведенного анализа предприятиям необходимо, в первую очередь, провести ряд мероприятий по профессиональной подготовки и повышению квалификации своего персонала.

При создании программы должны учитываться индивидуальные особенности и проблемные точки предприятия. Необходимо выводить качество обслуживания предприятий на новый уровень. Поэтому необходимо обратиться к профессиональным консалтинговым компаниям и тренерам высокого уровня.

По своему содержанию программа повышения качества включает следующие группы и мастер-классы и тренинги:

1. Квалификационные, позволяющие повысить степень квалификации персонала; совершенствовать навыки и умения необходимые для работы.
2. Личностные или психологические, дающие возможность усилить определенные психологические качества и свойства личности; развитие лидерских и командных качеств. Также тренинги психологической направленности позволяют развивать у человека стрессоустойчивость и приспособляемость к тяжелым условиям.
3. Бизнес-тренинги, совершенствующие технологии организации управления персоналом и повышения продаж предприятия. Обучение на таких тренингах включает проведение индивидуальных или групповых занятий по специализированным программам.

Обслуживание гостя начинается задолго до того, как гость начнет поесть свой заказ. Первое впечатление гость получает с того как его встретили у парковки заведения, поприветствовал администратор, сопроводили ли гостя к свободному столу, насколько быстро заказ был готов и много других факторов, которые в итоге влияют на итоговую оценку гостя за показатель качества обслуживания заведения.

Список литература:

1. Елканова Д.И., Осипов Д.А., Романов В.В., Сорокина Е.В. Основы индустрии гостеприимства Учебное пособие. М.: Дашков и Ко, 2010.
2. Муртазалиев З.Р. Совершенствование системы управления качеством услуг на предприятиях гостиничного бизнеса, г. Махачкала. 2011.
3. Менеджмент качества и оценка соответствия в туризме. Авторы: Гамов В.Г., Старичкова Н.В. редактор: Л.З. Анипко [Электронный ресурс]. URL: http://abc.vvsu.ru/Books/mened_kach_turizma/. (Дата обращения: 07.07.2014).

ПУТИ ДОСТИЖЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ РАБОТЫ ПРЕДПРИЯТИЯ

Мухамеджанова Н.Н

Научный руководитель: Тюлегенова А.Т., магистр финансов, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

LUCKY9500@mail.ru

Одна из важнейших характеристик финансового состояния предприятия - стабильность его деятельности с позиции как краткосрочной, так и долгосрочной перспективы.

Проблемы и пути финансового оздоровления предприятий и повышения их финансовой устойчивости в настоящее время являются наиболее актуальными в финансовой деятельности любого экономического субъекта. Финансово - устойчивым является такое

предприятие, которое за счет собственных средств покрывает средства, вложенные в активы, не допускает неоправданной дебиторской и кредиторской задолженности и расплачивается по своим обязательствам в срок. Таким образом, под финансовой устойчивостью следует понимать состояние финансовых ресурсов, при котором обеспечивается самофинансирование производственных затрат и платежеспособность хозяйствующего субъекта. Главным в финансовой деятельности является правильная организация и использование оборотных средств. Поэтому в процессе анализа финансового состояния вопросам рационального использования оборотных средств уделяется большое внимание.

Проблема улучшения использования оборотных средств, стала еще более актуальной в условиях формирования рыночных отношений. Интересы предприятий требуют полной ответственности за результаты своей производственно - финансовой деятельности. Поскольку финансовое положение предприятий находится в прямой зависимости от состояния оборотных средств и предполагает соизмерение, затрат с результатами хозяйственной деятельности и возмещение затрат собственными средствами, предприятия заинтересованы в рациональной организации оборотных средств - организаций их движения с минимально возможной суммой для получения наибольшего экономического эффекта.

Эффективность использования оборотных средств характеризуется системой экономических показателей, прежде всего оборачиваемостью оборотных средств.

Под оборачиваемостью оборотных средств понимается длительность одного полного кругооборота средств с момента превращения оборотных средств в денежной форме в производственные запасы и до выхода готовой продукции и ее реализации. Кругооборот средств завершается зачислением выручки на счет предприятия.

Финансовая устойчивость коммерческой организации является одной из ключевых характеристик финансового состояния, представляя собой наиболее емкий, концентрированный показатель, отражающий степень безопасности вложения средств в эту организацию.

Для того, чтобы контролировать и анализировать уровень финансовой устойчивости, а также научно-обосновано определять основные направления финансовой политики предприятия с целью его бескризисного функционирования, необходимо предвидеть возможные положительные и отрицательные тенденции в изменении финансовой устойчивости.

Финансовая устойчивость, в свою очередь, влияет на производственную и маркетинговую компоненту экономической устойчивости предприятия, гарантируя или блокируя возможности хозяйствующего субъекта к расширенному воспроизводству в целом. Ядром финансовой устойчивости должна быть способность субъекта рынка сохранить количество и качество своих финансовых ресурсов при изменении среды.

Финансовая устойчивость является крайне важной и актуальной проблемой как для отдельного предприятия, так и для Казахстана в целом.

Совершенно очевидно, что в этом случае финансовая устойчивость страны в конечном счете непосредственно зависит от финансовой устойчивости отдельно взятого предприятия.

Литература

1. Грачев А.В. Анализ и управление финансовой устойчивостью предприятия: Учебно-практическое пособие, 2008г.
2. Зимин Н.Е. Анализ и диагностика финансового состояния предприятий: Учебное пособие –2002 – 240с.
3. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2001 – 560с.
4. Абрютина М.С. Финансовый анализ коммерческой деятельности: Учебное пособие. - 2002.

ПОВЫШЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Рудь Т.В.

Научный руководитель: Ргебаева Р.М., магистр экономических наук, старший преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
r-tanua-199696@mail.ru

Актуальность вопросов и перспектив повышения конкурентоспособности экономики Казахстана приобретает особое звучание в связи с тем, что, достигнув определенной экономической стабильности, страна стремится перейти на качественно новый уровень развития. В настоящее время весь мир развивается высокими темпами и Казахстан должен проводить соответствующую политику, чтобы успевать за этим продвижением. Реализация индустриальных и инновационных программ требует от республики больших усилий. Современное экономическое развитие характеризуется ведущим значением технико-технологических факторов, являющихся главным материальным источником экономического роста. Введение новых технологий стало основным средством повышения эффективности производства, улучшения качества оказываемых услуг, а также решающим условием конкурентоспособности банков. Управляя банком в современных рыночных условиях очень важно учитывать, что адаптивность и конкурентные преимущества это лишь потенциальная сторона конкурентоспособности банка, которая при определенных обстоятельствах может быть, и не реализована. В то же время только результаты экономической деятельности дают прямое отражение реальных достижений в области обеспечения конкурентоспособности, и поэтому они должны быть использованы в качестве ее измерителей.

Управление конкурентоспособностью должно охватывать, с одной стороны, проблемы качества оказания услуг, изучения инфраструктуры внутренних и внешних рынков, с другой - все общие функции управления - стратегический маркетинг, планирование, организацию процессов, учет и контроль, мотивацию и регулирование, и с третьей - все стадии жизненного цикла управляемых объектов, стратегический маркетинг, НИОКР.

Сложность системы управления конкурентоспособностью, развитие гиперконкуренции, международной кооперации и глобализации рынков требуют глубокой стандартизации различных ее аспектов на международном уровне.

Жесткая конкуренция, в которую окунулись казахстанские банки, заставляет их уделять особое внимание качеству услуг. Достижение уровня мирового класса в этой области должно стать для них важной организационно-экономической задачей, требующей особого внимания при планировании соответствующих стратегий. Однако, как показывает практика обращение к качеству как одной из основ конкурентоспособности - это осознанные действия пока что ограниченного числа отечественных банков.

Реализация и развитие управления конкурентоспособностью банка - трудоемкая задача, требующая системного подхода при осуществлении большого количества управленческих, технических, технологических.

Социально-экономическое значение повышения конкурентоспособности состоит в том, что способы такого направления влияют на формирование более эффективной системы хозяйствования в условиях рыночных отношений. Социально-экономическая эффективность повышения уровня качества и конкурентоспособности банковских услуг, состоит в основном в том: - конкурентоспособные услуги всегда более в полной мере и лучше удовлетворяют социально-экономические потребности в них; - повышение качества услуг является специфической формой проявления закона экономии рабочего времени; - конкурентоспособные услуги обеспечивает постоянную финансовую стабильность банка, а также получение ею максимально возможной прибыли; - многоаспектное влияние повышения качества и, как правило, конкурентоспособности услуг не только на производство и эффективность хозяйствования, но и на имидж и конкурентоспособность банка в целом.

Рыночные условия управления предполагают

активное и широкое использование организационных показателей повышения конкурентоспособности предприятий. К приоритетным относятся: внедрение современных форм и методов организации оказания услуг и управления ими; усовершенствование методов контроля и развитие массового самоконтроля на всех стадиях оказания услуг. Анализ определений конкурентоспособности, данных разными авторами, позволил выделить ее наиболее важные особенности:

- конкурентоспособность –

- это привлекательность услуг для потребителя;
- задаваемая величина, при создании новых услуг;
- отражает степень удовлетворения требований потребителя, причем характер предъявляемых требований зависит от вида услуг;
- относительная величина, получаемая при сопоставлении с услуг основных конкурентов по всем характеристикам в определенный промежуток времени;
- прогнозируемая, математическая величина.

Конкурентоспособность - это величина, состоящая из нескольких слагаемых факторов: качество, цена, маркетинг. Следует отметить, что одни факторы определяют (составляют) конкурентоспособность услуг и непосредственно влияют на ее изменение, другие – обеспечивают конкурентоспособность услуг.

Управление конкурентоспособностью - стратегическая задача любого банка, решение которой возможно на основе проведения глубокого маркетингового исследования конкурентоспособности, а также разработки и внедрения комплексной концепции управления конкурентоспособностью, обладающей:

- возможностями формирования и корректировки целей и стратегий развития банка в соответствии с достигнутым уровнем конкурентоспособности; методами управления конкурентоспособностью;
- организационно-экономическим механизмом поддержки управления конкурентоспособностью, основу которого составляют необходимые организационные, экономические и технико-технологические мероприятия в их взаимозависимости, реализация которых способствует результативному осуществлению управленческих решений в данной сфере деятельности.

Процесс управления конкурентоспособностью банка на основе маркетинга может быть определен как процесс управления развитием и сохранением соответствия стратегии и организации, с одной стороны, и изменением внешних условий - с другой. Маркетинг (от английского market - рынок) - комплексная система организации услуг, ориентированная на удовлетворение потребностей конкретных потребителей и получение прибыли на основе исследования и прогнозирования рынка, изучения внутренней и внешней среды банка, разработки стратегии и тактики поведения на рынке с помощью маркетинговых программ. В этих программах заложены мероприятия по улучшению услуг и его ассортимента, изучению потребителей, конкурентов и конкуренции, по обеспечению ценовой политики, формированию спроса, стимулированию сбыта и рекламе, расширения ассортимента предоставляемых услуг.

Банки рассматривают маркетинг как средство для достижения целей, фиксированных на данный период по каждому конкретному рынку и его сегментам, с наивысшей экономической эффективностью. Однако это становится реальным тогда, когда банк располагает возможностью систематически корректировать свои планы в соответствии с изменениями рыночной конъюнктуры, маневрировать собственными материальными и интеллектуальными ресурсами, чтобы обеспечить необходимую гибкость в решении стратегических и тактических задач, исходя из результатов маркетинговых исследований. При этих условиях маркетинг становится фундаментом для долгосрочного и оперативного планирования производственно-коммерческой деятельности банка, а управление маркетингом - важнейшим элементом системы управления банком. Существуют три основных способа повышения конкурентоспособности банковских услуг на основе управления маркетингом

- :1. Маркетинг банка находит пути увеличения полезности без соответствующего роста издержек.
2. Снижение издержек при сохранении уровня полезности.
3. Банк занимает новое положение на рынке и выходит на другие уровни полезности и цены.

Одна из задач службы маркетинга банка - создание устойчивых отличительных преимуществ, помогающих завоевать симпатии покупателей. Устойчивое отличительное преимущество. УОП - это отличие в выгодную сторону предложения одного банка, от предложения банка-конкурента, благодаря которому потребители целевых рынков делают выбор в его пользу. Преимущества достигаются благодаря созданию услуг по характеристикам или уровню соответствующего обслуживания, превосходящих услуги конкурентов или предлагаемых по более низким ценам. Когда удается создать УОП, банк завоевывает большую долю рынка, получает высокую прибыль и имеет возможность атаки конкурентов.

Литература:

- 1.Послание Главы государства народу Казахстана. Повышение благосостояния граждан Казахстана -- главная цель государственной политики <http://www.akorda.kz> - Официальный сайт Президента РК.
2. Конкурентоспособность Казахстана. Редакционный обзор/ Международный деловой журнал КУРСИВkz, 2016 год. <http://www.kursiv.kz>
3. Фатхутдинов, Р.А. Стратегический маркетинг: учебник / Р.А. Фатхутдинов. - М. : ЗАО «Бизнес-школа, Интел-Синтез»
4. Хайгне, П. Экономический образ мышления / П. Хайгне ; пер. с англ. - 2-е изд. - М. : Дело, при участии Catallaxy

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ НАЛОГОВ И НАЛОГОВЫХ СИСТЕМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Уткельбаева А.С.

Научный руководитель: Ргбаева Р.М., магистр экономических наук, старший преподаватель Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

aigerimpraim@mail.ru

В РК «Казахстан 2030» отмечено, что главной задачей развития экономики Республики Казахстан является повышение эффективности экономики и рост благосостояния страны и населения. Национальный доход, государственный бюджет – это денежные средства, которые идут на развитие экономики, повышение материального и культурного уровня населения и другие цели.

Национальный доход и государственный бюджет пополняются, в основном, за счет налогов, за счет налогов создается финансовая база для выполнения государством его функций и задач.

Налоги – это обязательные платежи юридических и физических лиц, поступающие государству в заранее установленных законом размерах и в определенные сроки. Налоги - являются платой за цивилизованное общество, за право жить в этом обществе и за то, что налоговая система является справедливой.

Особое внимание современных экономистов чаще всего уделяется изучению и обобщению соответствующего опыта развивающихся стран, где многообразие индивидуальных подходов и специфических условий проведения таких реформ позволяет лучше изучить их динамику, точнее определить основные параметры происходящих при этом процессов, добиться большей сопоставимости полученных результатов. Сделанные, таким образом, оценки и выводы призваны помочь властным структурам других развивающихся стран принимать в аналогичных обстоятельствах, при необходимости, более взвешенные, то есть более экономически мотивированные и только строго научно

обоснованные решения, исключая любые проявления дилетантства, субъективизма и волюнтаризма, повторения допущенных предшествующими реформаторами ошибок.

Налоговая система Республики Казахстан находится в стадии развития, одновременно совершенствуется и налоговый механизм. В Республике Казахстан правовое регулирование налогообложения в своем развитии прошло 4 этапа:

Первый этап налоговой реформы (с 1992 года по июнь 1995 года)

В республике функционировали более 40 видов налогов:

- 1.Общегосударственные налоги;
- 2.Общеобязательные местные налоги;
- 3.Местные налоги.

Второй этап налоговой реформы (с июля 1995 года по 1999 год). В этот период количество налогов сократилось до 11. Они были подразделены на общегосударственные и местные налоги. С 1996 года внесены более 30 изменений дополнения в Закон «О налогах и других обязательных платежах бюджет». Количество налогов и сборов увеличилось до 18 видов. Третий этап налоговой реформы (с 2000 года по 2001 год). Четвертый этап развития налоговой реформы (с 2002 года) - необходимость регламентации отдельных положений и исключения возможности двойственного толкования отдельных норм заставляет ежегодно вносить изменения в налоговое законодательство. В истории развития налоговой системы Республики Казахстан определенное место занимает 1994 год. Именно в этом году были сделаны первые конкретные шаги на пути реформирования налоговой системы. Изменения коснулись двух крупных налогов: подоходного налога с физических лиц и налога на прибыль предприятий. Были приняты Указы Президента Республики Казахстан, имеющие силу закона «О налогообложении доходов физических лиц» и «О налогах на прибыль и доходы юридических лиц». С принятием указанных законодательных актов произошли радикальные изменения в механизме исчисления двух основных налогов. Исходя, из того в качестве основных целей налоговой реформы в Республике Казахстан в последующие этапы были выдвинуты: 1.Стимулирование рыночных отношений,а именно:

- активная поддержка предпринимательства;
- стимулирование индивидуальных налогоплательщиков вкладывать
- получаемые доходы в предпринимательскую деятельность;
- подведение широкой законодательной базы под налогообложение;
- создание механизма защиты доходов от двойного, тройного налогообложения.

2.Достижения определенной справедливости в налогообложении, а именно:

- обеспечение социальной защиты малоимущих;
- создание единой шкалы налогообложения независимо от источника получения дохода;
- учет национальных и территориальных интересов государства;
- стремление к творческому использованию мирового опыта построения системы налогообложения.

В соответствии с этими целями была сделана попытка изменить всю налоговую систему Республики Казахстан и приблизить ее к мировым стандартам.

Задачами второго этапа были: снижение налогового бремени, сокращение количеств налогов, приближение налоговой системы Казахстана к мировым стандартам. В основном этим требованиям отвечало принятие Указа Президента Республики Казахстан имеющее силу закона «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 24 апреля 1995 г. С 1 января 1999 г. в состав общегосударственных налогов и сборов включаются: дорожный налог, социальный налог, сбор на социальное обеспечение и сбор за выезд автотранспортных средств на территорию Республики Казахстан. Ранее эти платежи выступали источниками внебюджетных фондов, позже дорожный налог и сбор на социальное обеспечение было отменены.

Согласно Закона Республики Казахстан от 16 июля 1999 г. №440-1 Указ Президента Республики Казахстан, имеющий силу закона «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» от 24 апреля 1995 г. №2235 приобрел статус Закона Республики Казахстан.

Основной задачей третьего этапа является усиление правовых аспектов взаимоотношений между государственными органами, имеющими отношение к бюджету, фискальными органами и налогоплательщиками. В целом, структура налогов, которая была заложена в 1995 году, достаточно оптимальна. На сегодняшний день существует 17 видов основных налогов, сборов и других обязательных платежей в бюджет, которые нужно совершенствовать и число которых также необходимо оптимизировать. Отсюда вытекает необходимость в реформировании налогового законодательства. С 1 января 2002 года вводится в действие Кодекс РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый Кодекс), который был принят 12 июня 2001 года №209-ІІ. Структура нового Налогового Кодекса состоит из трех больших частей:

1.   Общая
2.   Особенная
3.   Налоговое администрирование

Налоги являются необходимым звеном экономических отношений в обществе с момента возникновения государства. Развитие и изменения форм которого неизменно сопровождается преобразованием налоговой системы. В современном цивилизованном обществе налоги - основной источник доходов государства. Помимо этого, налоги используются для экономического воздействия государства на общественное производство, его динамику и структуру, на развитие научно-технического прогресса. Изменения в экономике страны, произошедшие с момента проведения налоговой реформы с июля 1995 года, диктуют необходимость систематизации всех положений и норм о налогах, регулирующих налоговые отношения в стране, и разработки налогового Кодекса на базе действующего налогового законодательства с учетом необходимости законодательной регламентации взаимоотношений налоговых органов и налогоплательщиков с целью взаимной защиты прав и усиления ответственности.

Литература

1. Программа «Казахстан -2030». - Алматы: ЮРИСТ, 2005. – 100 с.
2. Кодекс Республики Казахстан «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (с изменениями и дополнениями). - Алматы: «ЮРИСТ», 2007. – 300 с.
3. Радостовец В.К. Налоговый учет на предприятии
4. Бабкина С. Новая налоговая политика // Финансы Казахстана - 1995

УПРАВЛЕНИЕ АКТИВАМИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ РК

Хадиева М.В.

Научный руководитель: Сарсембаев Ж.Ж. к.э.н

Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау

Khadieva95@mail.ru

Под активами в широком смысле понимают будущие экономические выгоды, которые возможно получить в результате прошлых операций или сделок по приобретению имущества, а также предоставлению своего имущества во временное пользование третьим лицам. Будущие экономические выгоды связаны со способностью активов приносить прибыль своему владельцу при погашении требований, обмене их на что-либо, представляющее ценность для владельца, путем использования их в производственной деятельности или путем применения для погашения обязательств. Выгоды от активов обычно принимают форму притока чистой наличности. Для того, чтобы стать активом, любой ресурс, кроме наличности, должен отдельно или в сочетании с другими ресурсами обеспечивать прямо или косвенно будущий приток денежных средств.

Активы коммерческого банка – это статьи бухгалтерского баланса, отражающие размещение и использование ресурсов коммерческого банка. Банковские активы образуются,

как правило, в результате активных операций, то есть размещения собственных и привлеченных средств с целью получения дохода, поддержания ликвидности и обеспечения функционирования банка. Именно в результате активных операций банк получает основную часть своих доходов. Основные свои активные усилия банки направляют на размещение имеющихся ресурсов в виде кредитов и депозитов, на операции с ценными бумагами, на поддержание корреспондентских отношений.

В балансовых отчетах казахстанских коммерческих банков выделяют следующие агрегированные статьи активов:

1. Денежные средства и счета в Национальном банке РК.
2. Счета и депозиты в банках и прочих финансовых институтах.
3. Финансовые инструменты, оцениваемые по справедливой стоимости, изменения которой отражаются в составе прибыли или убытка за период.
4. Активы, имеющиеся в наличии для продажи.
5. Дебиторская задолженность по сделкам «обратного РЕПО»
6. Кредиты, выданные клиентам.
7. Инвестиции, удерживаемые до погашения.
8. Инвестиции в ассоциированное предприятие.
9. Основные средства.
10. Инвестиционная собственность и нематериальные активы.
11. Прочие активы.

Актив и пассив баланса коммерческого банка тесно связаны друг с другом. Выходя на рынки кредита, покупая и продавая ценные бумаги, предоставляя клиентам разнообразные услуги, банки постоянно контролируют состояние своих пассивов, следят за наличием свободных ресурсов, сроками востребования кредитов, стоимостью привлекаемых капиталов. Если приток ресурсов замедляется, банк вынужден пересмотреть свою политику в области активных операций, отказаться от выгодных предложений, погасить часть выданных кредитов, продать ценные бумаги.

Связь между активными и пассивными операциями коммерческих банков чрезвычайно сложна. Если возрастет стоимость ресурсов, то банковская маржа сократится, прибыль снизится и в результате банку будет необходим поиск более выгодных сфер вложения актива для того, чтобы поправить дела банка. Безусловно, для неопытного банкира соблазнительно предоставлять максимум рискованных депозитов под большие проценты, но именно это неизбежно приводит к угрозе платежеспособности банка. Поэтому необходима четкая координация всех сфер банковской деятельности.

В зависимости от временного горизонта можно выделить краткосрочный и долгосрочный аспекты в управлении активами и пассивами. В краткосрочном аспекте (от 3 до 12 месяцев) основное внимание уделяется текущим изменениям во внешней и внутренней среде. Другими словами, основная задача управления – сохранение заданных количественных параметров в условиях постоянных колебаний стоимости пассивов, обязательств, изменения затрат банка. К числу таких показателей относят, например, чистый процентный доход, чистую процентную маржу, доход на акцию. Цель управления активами и пассивами состоит в максимизации чистого процентного дохода при заданном уровне риска или, наоборот, минимизации риска при заданном уровне чистого процентного дохода. Равновесие между риском и доходом должно быть достигнуто посредством установления нейтральности по отношению к изменениям процентных ставок, рыночным колебаниям, операционным и коммерческим рискам.

В долгосрочном аспекте акцент переносится на максимизацию рыночной стоимости капитала. Суть ее заключается в том, чтобы определить рыночную стоимость активов и обязательств, учитываемых как на балансе, так и за балансом на основе будущих денежных потоков, дисконтированных по ставке процента, отражающей их рискованность. В этой связи долгосрочный аспект управления активами и пассивами отвечает всем вышеперечисленным целям. Увеличение и поддержание рыночной стоимости капитала в

долгосрочной перспективе позволяет банку развиваться и удовлетворять все возрастающим требованиям органа надзора. Поскольку наращивание стоимости активов предполагает получение стабильного дохода в долгосрочной перспективе независимо от негативных изменений окружающей среды, создаются условия для выполнения требований всех заинтересованных групп и устойчивого развития организации.

Комитет по управлению активами и пассивами является ключевым по управлению рисками и наделяется широкими полномочиями и ответственностью. Значимость указанной структурной единицы для управления поднимает ее на высокий уровень в иерархии банка. Комитет по управлению активами и пассивами должен подчиняться высшему исполнительному органу. Комитету, в свою очередь, целесообразно подчинить кредитный комитет и комитет по управлению рыночными рисками, каждому из вышеназванных комитетов – соответствующие отделы. Подобная иерархия обусловлена функциями, которыми наделены указанные структурные единицы. В силу того, что комитет по управлению активами и пассивами управляет всем спектром рисков, подобная структура позволит координировать управление и создаст условия для эффективного менеджмента.

В зависимости от временного фактора можно выделить стратегический и оперативный (краткосрочный) уровни в управлении активами и пассивами. Основным количественным параметром на оперативном уровне является операционная маржа. Управление этим показателем должно происходить на основе анализа и измерения рисков, оценки основных операций. Такой подход реализуется с учетом затрат на проведение операций, оценки рентабельности размещенного капитала по центрам и установления лимитов по позициям. Стратегическое управление активами и пассивами предполагает более широкий временной горизонт – от 1 до 5 лет. В рамках долгосрочного управления главное внимание уделяется соблюдению основных бюджетных параметров, уточнению в зависимости от результатов экономического анализа и ожидаемых тенденций по изменению внешней и внутренней среды.

К методам управления активами и пассивами относят: метод страхового пула (стратегия управления активами); метод управления фондами (стратегия управления пассивами), метод конверсии фондов (стратегия сбалансированного управления) прочие методы.

Временная составляющая системы управления активами и пассивами обусловлена тем, что функционирование комитета по управлению активами и пассивами может быть обеспечено лишь на основе соответствующих потоков информации, полученной из внешних и внутренних источников. Внешняя информация используется для прогнозирования основных параметров развития с учетом стратегии развития банка. Внутренняя информация необходима для отслеживания установленных норм, содержащихся в банковской политике, и используется для внесения соответствующих корректировок с учетом внешних источников. Вся информация, поступающая в распоряжение подразделений, должна быть значимой и точной. Значимость поступающей информации предполагает ее существенность для принятия решений с точки зрения дополнительных возможностей и угроз. Своевременность означает быстроту ее получения, а точность обусловлена технологиями ее оценки и анализа. Запоздавшая и неточная оценка поступающей информации может нанести ущерб предпринимаемым действиям, поскольку стоимость активов и обязательств изменяется очень быстро, требует своевременного анализа и обоснованной оценки. Контроль и мониторинг позиций дополнительно проводится и другими подразделениями банка. Например, отдел внутреннего контроля и аудита осуществляет контроль за рисками на основе анализа уровня затрат и прибыльности, а также проводит оценку влияния несбалансированных позиций по активам и пассивам на финансовый результат. Бухгалтерия использует дистанционный анализ по данным баланса, отчета о прибылях и убытках, соблюдения требований по созданию резервов в разрезе рискованных позиций. Руководители вышеназванных подразделений являются участниками заседаний комитета по управлению активами и пассивами. Метод фондового пула (стратегия управления активами). Метод основывается на подходе к управлению активами за счет покрытия банком своих

потребностей в ресурсах путем постоянной конвертации активов в кассовые и приравненные по ликвидности активы

Литература

1. Закон «О банках и банковской деятельности в РК», от 31.08.1995
2. <http://www.referat911.ru/Finansovyi-menedjment/upravlenie-aktivami-kommercheskih-bankov-rk/301470-2661301-place5.html>
3. Фатхутдинов, Р.А. Стратегический маркетинг: учебник / Р.А. Фатхутдинов. - М. : ЗАО «Бизнес-школа, Интел-Синтез»
4. Хайгне, П. Экономический образ мышления / П. Хайгне ; пер. с англ. - 2-е изд. - М. : Дело, при участии Catallaxy

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ СТРАНЫ

Шкрёбко Е.С.

Научный руководитель: Демесинов Т.Ж., кандидат экономических наук, и.о. профессора
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
katerina-700@mail.ru

Республика Казахстан имеет двухуровневую банковскую систему. Национальный Банк Республики Казахстан является центральным эмиссионным банком Республики Казахстан и представляет собой верхний уровень банковской системы Республики Казахстан. После объявления суверенитета республики в декабре 1990 года Казахстан приступил к созданию собственной банковской системы, отвечающей требованиям рыночной экономики. Закон Республики Казахстан «О Национальном Банке Республики Казахстан» от 13 апреля 1993 года определил задачи, функции, правовой статус, его роль и место в банковской системе и взаимоотношения с органами государственной власти Республики Казахстан. Национальный Банк Республики Казахстан стал подотчетен только Президенту Республики Казахстан. Однако, отсутствие собственной валюты делало невозможным проведение самостоятельной независимой денежно-кредитной политики. Поэтому реально самостоятельную денежно-кредитную политику Национальный Банк начал проводить с момента ввода в обращение национальной валюты Республики Казахстан - тенге - с 15 ноября 1993 года. С момента введения национальной валюты Национальный Банк полностью стал отвечать за функционирование денежно-кредитной сферы, платежной системы, внедрение системы регулирования деятельности банков. Национальный Банк Казахстана представляет, в пределах своей компетенции, интересы Республики Казахстан в отношениях с центральными банками и банками других стран, в международных банках и иных финансово-кредитных организациях. Национальный Банк Казахстана при выполнении своих задач не должен руководствоваться целью получения прибыли. Виды, правовой статус, порядок создания, функционирования и ликвидации банков второго уровня определяются банковским и иным законодательством Республики Казахстан. Национальный Банк Казахстана в своей деятельности руководствуется Конституцией, Законом Республики Казахстан от 30 марта 1995 года «О Национальном банке Республики Казахстан» №2155, а также Законом Республики Казахстан «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» законодательными актами Президента Республики Казахстан и международными договорами, заключенными Республикой Казахстан. Национальный Банк Казахстана подотчетен Президенту Республики Казахстан. Подотчетность Президенту Республики Казахстан означает: назначение Президентом Республики Казахстан с согласия Парламента Республики Казахстан Председателя Национального Банка Казахстана; освобождение его от должности; назначение на должность и освобождение от должности Президентом Республики Казахстан заместителей Председателя Национального Банка Казахстана по представлению Председателя Национального Банка Казахстана; утверждение Президентом

Республики Казахстан структуры и общей штатной численности, системы оплаты труда Национального Банка Казахстана; утверждение Президентом Республики Казахстан Положения о Национальном Банке Казахстана; утверждение Президентом Республики Казахстан годового отчета Национального Банка Казахстана; утверждение Президентом Республики Казахстан концепции дизайна банкнот и монет национальной валюты - казахстанского тенге; представление Национальным Банком Казахстана по вопросам своей компетенции информации, запрашиваемой Президентом Республики Казахстан.

Национальный Банк Казахстана на основании и во исполнение законов Республики Казахстан по вопросам, отнесенным к его компетенции, издает нормативные правовые акты, обязательные для исполнения всеми банками, организациями, осуществляющими отдельные виды банковских операций и их клиентами, другими юридическими и физическими лицами на территории Республики Казахстан. Нормативные правовые акты Национального Банка Казахстана публикуются в официальных изданиях - «Қазақстан Ұлттық Банкінің Хабаршысында», «Вестнике Национального Банка Республики Казахстан» на казахском и русском языках. Национальный банк Казахстана является юридическим лицом в организационно - правовой форме государственного учреждения, имеет самостоятельный баланс и вместе со своими филиалами, представительствами и организациями составляет единую структуру. Центральный аппарат Национального Банка Казахстана располагается в г. Алматы. Национальный Банк Казахстана может открывать свои филиалы и представительства в Республике Казахстан и за ее пределами. Национальный Банк Казахстана координирует свою деятельность с Правительством Республики Казахстан, учитывает в своей деятельности экономическую политику Правительства и содействует ее реализации, если это не противоречит выполнению его основных функций и осуществлению денежно-кредитной и валютной политики.

Национальный Банк представляет собой единую централизованную структуру с вертикальной схемой подчинения. Высшим органом Национального Банка является Правление, а органом оперативного управления - Совет директоров. Национальный Банк представляет собой единую централизованную структуру с вертикальной схемой подчинения. Высшим органом Национального Банка является Правление, а органом оперативного управления - Совет директоров. Организационно Национальный Банк включает центральный аппарат, 16 территориальных филиалов, 2 филиала в городе Алматы (Банкнотная фабрика и Центр кассовых операций и хранения ценностей), Представительство Национального Банка в Российской Федерации, 4 подотчетные организации (Республиканские государственные предприятия на праве хозяйственного ведения «Казахстанский центр межбанковских расчетов», «Банковское сервисное бюро», «Казахстанский монетный двор», «Автобаза Национального Банка Республики Казахстан»). В структуре центрального аппарата Национального Банка Республики Казахстан функционируют 9 департаментов, 11 самостоятельных управлений и 1 самостоятельный отдел. Государственное регулирование банковской деятельности в рыночной экономике осуществляется, прежде всего, в рамках самой банковской системы и находит свое выражение в воздействии на коммерческие банки Национального банка. Оно необходимо для осуществления законодательно определённых задач общественного воспроизводства. Национальный банк Республики Казахстан, как и центробанк любой страны, решает задачу контроля объёма и структуры денежной массы в обращении. Важно, иметь ввиду, что в рыночной экономике эмиссия денег осуществляется преимущественно в процессе депозитно-ссудных операций коммерческих банков, которые в отличие от Нацбанка суть функционирующие кредитные учреждения, непосредственно связанные со сферами производства и обращения. Именно через влияние на эти учреждения, в частности на динамику их депозитов, на их активные, прежде всего ссудные, операции Национальный банк РК оказывается в состоянии регулировать макроэкономические процессы.

На финансовом рынке РК на 01.01.2017 года работают 33 банка 2-го уровня. Они представлены в Таблице 4. При этом государство в рамках реализации Концепции развития

финансового сектора в посткризисный период четко обозначит оптимальную долю иностранного участия, что, с одной стороны обеспечит интересы экономической безопасности страны, а с другой станет буфером финансирования, поддерживающим кредитную активность в случае развития кризисных ситуаций.

Приоритеты финансового регулятора в части требований по формированию провизий, структуре инвестиционного портфеля и капиталу адекватно определяют зоны риска, требующие повышенного внимания банков. Опыт прошедшего экономического цикла показал важность формирования системы макропруденциального регулирования с акцентом на контрцикличность и действенность инструментов предотвращения дисбалансов на рынках финансовых и реальных активов. Эффективность согласованных мер макро - и микропруденциального регулирования зависит от качественной оценки трансформации рисков в кратко - и долгосрочной перспективе и их влияния на финансовую стабильность. Одним из ключевых инструментов макропруденциального регулирования должно стать внедрение автоматических регуляторов капитализации и ликвидности в зависимости от фаз бизнес - цикла, своевременное выявление и реагирование на системные риски, формируемые как внутри, так и вне финансовой системы. Внедрение новых регуляторов должно осуществляться по мере формирования повышательной фазы цикла экономического развития. Меры макропруденциального регулирования должны быть ориентированы на стабильность финансовой системы в целом, предотвращение накапливания дисбалансов и рост системных рисков, и синхронизированы с задачами денежно-кредитной, фискальной политики, и мерами микропруденциального регулирования. Таблица 2 Состав банковской системы – банки 2-го уровня

Одна из ключевых задач Национального банка Республики Казахстан по управлению денежно-кредитными отношениями - обеспечение надежности и поддержание стабильности банковской системы, позволяющие избежать разрушительных для экономике банкротств банков.

Это во многом определяется макроэкономической средой и коммерческими банками, потому что без них вообще невозможно выполнение Национальным банком своих задач:

- коммерческие банки играют существенную роль в процессе общественного производства и от их стабильности зависит развитие экономики;

- деятельность коммерческих банков характеризуется повышенной финансовой уязвимостью из-за высокого удельного веса в их пассивных привлеченных средств, в том числе централизованных банковских кредитов.

Рассматриваемая задача Национального Банка Республики Казахстан достигается в процессе решения таких двух конкретных проблем, как регулирование рынка кредитных ресурсов и защита вкладчиков коммерческих банков от финансовых потерь, весьма вероятных, пока банки эти ещё весьма слабы.

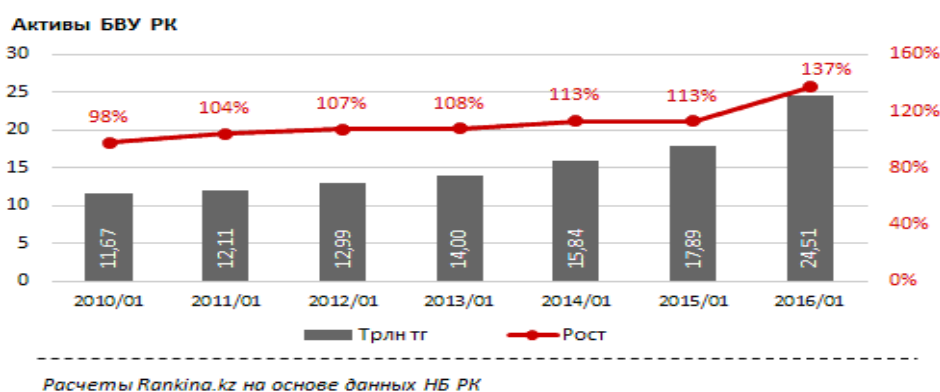

Рисунок 6 Активы БВУ по годам

На конец января 2016 совокупные активы БВУ РК составили 24,51 трлн тенге - на 37% больше, чем годом ранее. В том числе с начала текущего года активы в секторе увеличились на 3,1%.

С 2010 темпы прироста активов БВУ РК имеют строго положительную или нейтральную динамику. При этом, в течение нескольких последних месяцев значительную поддержку показателю оказывала переоценка валютных активов.

Доля банков первого эшелона в совокупном объеме активов за год почти не изменилась, составив на конец января 69,7%.

Первую строчку рэнкинга сохраняет за собой Казкоммерцбанк с 5,3 трлн тенге или 21,8% в общем объеме активов БВУ РК. Банк также лидирует по темпам роста в январе 2016. За месяц активы ККБ увеличились на 5,7% или 288,2 млрд тенге.

Таблица 4
Активы БВУ РК

	Активы. БВУ РК. Январь 2016 (млрд тг)									
	Всего			Рост к итогу			Доля от БВУ РК			
	2016/01	2015/12	2015/01	2015/12	2015/01	2015/12	2016/01	2015/12	2015/01	2015/01
БВУ РК	24 512,7	23 784,4	17 889,2	103,1%	137,0%	728,3	6 623,5	100,0%	100,0%	100,0%
Первый эшелон	17 092,4	16 530,3	12 488,6	103,4%	136,9%	562,1	4 603,8	69,73%	69,50%	69,81%
Казкоммерцбанк	5 340,1	5 051,8	4 226,8	105,7%	126,3%	288,2	1 113,3	21,8%	21,2%	23,6%
Народный банк	4 087,5	4 053,9	2 589,5	100,8%	157,9%	33,7	1 498,1	16,7%	17,0%	14,5%
Цеснабанк	1 960,6	1 939,2	1 291,0	101,1%	151,9%	21,4	669,6	8,0%	8,2%	7,2%
Сбербанк	1 590,4	1 596,6	1 324,7	99,6%	120,1%	-6,2	265,7	6,5%	6,7%	7,4%
Банк ЦентрКредит	1 455,2	1 440,5	1 070,7	101,0%	135,9%	14,7	384,5	5,9%	6,1%	6,0%
АТФбанк	1 404,0	1 204,5	927,3	116,6%	151,4%	199,5	476,7	5,7%	5,1%	5,2%
Kaspi bank	1 254,6	1 243,7	1 058,7	100,9%	118,5%	10,9	195,9	5,1%	5,2%	5,9%
Второй эшелон	5 820,5	5 588,4	4 195,3	104,2%	138,7%	232,1	1 625,2	23,74%	23,50%	23,45%
ForteBank	1 081,0	1 065,7	900,7	101,4%	120,0%	15,3	180,2	4,4%	4,5%	5,0%
Евразийский Банк	1 067,7	1 037,7	783,5	102,9%	136,3%	30,0	284,2	4,4%	4,4%	4,4%
Банк RBK	947,4	876,9	572,2	108,0%	165,6%	70,5	375,2	3,9%	3,7%	3,2%
Ситибанк	501,7	439,3	343,1	114,2%	146,2%	62,4	158,6	2,0%	1,8%	1,9%
Жилстройсбербанк	478,0	474,1	440,9	100,8%	108,4%	3,9	37,0	1,9%	2,0%	2,5%
Delta Bank	425,3	398,0	285,8	106,9%	148,8%	27,3	139,6	1,7%	1,7%	1,6%
Qazaq Banki	347,4	328,6	145,3	105,7%	239,1%	18,8	202,1	1,4%	1,4%	0,8%
Нурбанк	333,4	333,4	341,9	100,0%	97,5%	0,0	-8,5	1,4%	1,4%	1,9%
Альфа-банк	320,2	310,5	262,3	103,1%	122,1%	9,7	58,0	1,3%	1,3%	1,5%
Altyn Bank	318,5	324,3	119,6	98,2%	266,2%	-5,8	198,9	1,3%	1,4%	0,7%
Третий эшелон	1 599,8	1 665,7	1 205,3	96,0%	132,7%	-65,9	394,5	6,53%	7,00%	6,74%
АзияКредит Банк	241,5	239,2	193,8	101,0%	124,6%	2,3	47,7	0,99%	1,0%	1,1%
Банк Астаны	235,2	224,1	129,7	105,0%	181,4%	11,2	105,5	0,96%	0,9%	0,7%
Банк ВТБ	154,7	164,7	140,5	93,9%	110,1%	-10,0	14,3	0,6%	0,7%	0,8%
Хоум Кредит Банк	117,0	117,4	109,4	99,6%	106,9%	-0,5	7,6	0,5%	0,5%	0,6%
Казинвестбанк	115,5	171,5	94,1	67,3%	122,7%	-56,0	21,3	0,5%	0,7%	0,5%
ТПБ Китая	114,6	106,7	43,2	107,4%	265,1%	7,9	71,4	0,5%	0,4%	0,2%
Capital Bank	112,7	108,7	64,1	103,7%	175,8%	4,0	48,6	0,5%	0,5%	0,4%
Банк Китая	111,3	136,8	123,5	81,4%	90,1%	-25,5	-12,2	0,5%	0,6%	0,7%
Банк Kassa Nova	78,3	80,5	71,0	97,3%	110,3%	-2,2	7,3	0,3%	0,3%	0,4%
Эксимбанк	72,0	70,8	54,7	101,7%	131,6%	1,2	17,3	0,3%	0,3%	0,3%
PNB Казахстан	65,0	54,9	15,8	118,3%	409,8%	10,0	49,1	0,3%	0,2%	0,1%
КЗИ Банк	54,9	57,7	33,4	95,1%	164,6%	-2,8	21,5	0,2%	0,2%	0,2%
RBS Kazakhstan	34,5	44,0	65,1	78,4%	53,0%	-9,5	-30,6	0,1%	0,2%	0,4%
Исламский Банк Al Hilal	29,8	26,7	13,7	111,4%	217,2%	3,0	16,1	0,1%	0,1%	0,1%
Банк Позитив	22,8	22,3	17,0	102,6%	134,5%	0,6	5,8	0,1%	0,1%	0,1%
Шинхан Банк	19,8	18,6	16,8	106,6%	118,2%	1,2	3,0	0,1%	0,1%	0,1%
Заман-Банк	13,9	15,0	13,8	92,5%	100,7%	-1,1	0,1	0,1%	0,1%	0,1%
НБ Пакистана	6,2	6,1	5,6	102,2%	111,6%	0,1	0,6	0,0%	0,0%	0,0%

Эшелоны БВУ РК группируются в соответствии с долей рынка: 1 - свыше 5%/2 - от 1-5%/3 - до 1%

Расчеты Ranking.kz на основе данных НБ РК

В Народном банке размер активов на конец января достиг 4,01 трлн тенге (16,7% от общей суммы активов БВУ РК). Это всего на 33,7 млрд тенге (на 0,8%) больше, чем месяцем ранее. Зато в годовой динамике банк показал лучший результат в секторе, прибавив 1,5 трлн тенге (58%).

Цеснабанк за год поднялся с четвертой позиции на третью, поменявшись местами со Сбербанком. Объем его активов с января 2015 вырос на 670 млрд тенге (на 52%) до 1,96 трлн. Еще одна рокировка, которая произошла в неизменном составе первого эшелона - обмен позициями между АТФ банком и Kaspi Bank. АТФ, избавившись от значительной части проблемной задолженности, снова стал наращивать активы и вышел по этому показателю на 7 место (5,7% всех активов в секторе против 5,2% годом ранее). В свою очередь Kaspi рос менее агрессивно. Его доля в совокупных банковских активах за год сократилась с 5,9% до 5,1%, что обусловило его переход в рэнкинге с 7 на 8 позицию.

Несмотря на то, что отдельные банки зафиксировали разные показатели роста активов, первый и второй эшелоны выросли за год почти одинаково. Первый (банки, занимающие

свыше 5% от общей суммы активов БВУ) - на 36,9%, второй (с долями от 1% до 5%) - на 38,7%. Из второго эшелона быстрый рост с относительно низкой базы продолжают только Qazaq Banki (239,1%) и Altyn Bank (266,2%).

Регулирующие мероприятия Национального банка сегодня связаны с централизованным кредитом, который стал ключевым рычагом воздействия Национального банка на денежную массу и экономику в целом. Перечисленные выше функции центрального банка проявляются в его операциях, которые делятся на пассивные - операции по созданию ресурсов банка и активные - операции по их размещению. Пассивные операции:

1. Эмиссия банкнот - является главным источником ресурсов (от 54 до 85% всех пассивов). На современном этапе выпуск банкнот полностью фидуциарный, т.е. не обеспечен золотом. Золотое обеспечение банкнот отменено, хотя в некоторых странах формально продолжают действовать законы, ограничивающие пределы фидуциарной эмиссии. Повсеместно отменено официальное золотое содержание денежных единиц. Современный механизм эмиссии банкнот основан на кредитовании коммерческих банков, государства и увеличении золотовалютных резервов.

Механизм эмиссии предопределяет характер кредитного обеспечения банкнот. Эмиссия банкнот при кредитовании банков обеспечена векселями и другими банковскими обязательствами; при кредитовании государства - государственными долговыми обязательствами, а при покупке золота и иностранной валюты - соответственно золотом и иностранной валютой. Иначе говоря, обеспечением банкнотной эмиссии служат активы ЦБ. В этом, в частности, проявляется взаимосвязь пассивных и активных операций банка. Размеры пассивной операции ЦБ «эмиссия банкнот» зависят от его активных операций: ссуд банкам, казначейству (министерству финансов), покупки иностранной валюты и золота.

2. Прием средств коммерческих банков. Коммерческие банки и казначейства могут помещать часть своих пассивов на счета открытых в ЦБ, в этом случае происходит не банкнотная, а депозитная эмиссия ЦБ. Источником ресурсов центрального банка служат вклады коммерческих банков и их обязательные резервы, зачисляемые на специальные счета, а также вклады казначейства (средства госбюджета). Обычно не более 4% пассива приходится на долю собственного капитала банка.

Активные операции ЦБ: учетно-ссудные операции, банковские инвестиции; а также операции с золотом и иностранной валютой. Учетно-ссудные операции представлены двумя видами:

1. ссудные операции - к ним относят ссуды коммерческим банкам и государству под залог коммерческих векселей, казначейских векселей, государственных облигаций и других ценных бумаг;

2. учетные операции - покупка ЦБ векселей у государства и банков. Покупка векселей у коммерческих банков называется переучетом, так как при этом происходит вторичный учет, вторичная покупка векселей, которые коммерческие банки купили у своих клиентов. Разница между суммой, которую центральный банк платит коммерческому банку при покупке векселя, и суммой, которая будет получена с должника по векселю при наступлении срока его погашения, образует доход банка. Ставка, по которой центральный банк предоставляет ссуды коммерческим банкам и переучитывает их векселя, называется официальной учетной ставкой, или учетной ставкой центрального банка.

Соответственно основными кредиторами государства выступают не центральные, а коммерческие банки и другие финансово-кредитные учреждения, компании, население. Важной, а нередко главной целью покупки центральным банком государственных ценных бумаг является регулирование ликвидности банковской системы и управление государственным долгом в ходе проведения денежно-кредитной политики. Государственный долг России почти целиком образовался в результате прямого кредитования государства центральным банком. Операции на открытом рынке - наиболее важный инструмент воздействия на массу денег повышенной эффективности. Под операциями на открытом рынке понимается покупка и продажа национальным банком государственных облигаций, и

других ценных бумаг. В развитых странах государственные облигации считаются одним из самых надёжных активов, и хотя по ним выплачивается меньший процент, чем, например, по облигациям частного сектора, они приобретаются очень охотно. Операции на открытом рынке считаются наиболее эффективным и к тому же, предсказуемым по результатам, инструментом денежной политики.

Однако, в Казахстане, где фондовый рынок находится в стадии формирования применение этого инструмента затруднено, потому, что объём частной торговли государственными ценными бумагами, мягко говоря, недостаточны. Рынок государственных долговых обязательств чрезвычайно узок, темпы инфляции часто непредсказуемы и поэтому население не всегда имеет возможность и реальные долговые обязательства государства. Но, тем не менее, операции на открытом рынке проводятся. Когда Национальный банк покупает ценные бумаги у коммерческого банка, он тем самым увеличивает резервы последнего, «впрыскивая» в банковскую систему дополнительные деньги повышенной эффективности. Коммерческий банк, в результате получает новые возможности выдавать кредиты и ссуды, мультипликативно расширяя денежную массу.

Национальный банк воздействует на денежное предложение также путём покупки и продажи иностранных валютных активов. Это называется интервенцией национальных валют, которая меняет денежную базу. Если Национальный банк покупает иностранную валюту или золото, то денежная база растёт, так как банк платит своими собственными обязательствами за покупаемую валюту или золото. Далее Национальный банк может провести стерилизацию, то есть попытаться нейтрализовать влияние своих операций с иностранной валютой на денежную массу. Например, Национальный банк продаёт иностранную валюту, тем самым сокращает денежную базу, когда покупатели иностранной валюты платят Национальному банку.

Одновременно Национальный банк покупает облигации на открытом рынке и тем самым, восстанавливает денежную базу до первоначального уровня. В результате денежная база не изменяется, но произойдёт изменение состава портфеля активов в балансе национального банка. Таким образом, Национальный банк способен в значительной мере воздействовать на предложения денег в экономике, но не может полностью его контролировать.

ТАРИХ, ЗАҢТАНУ, ӨНЕР ЖӘНЕ СПОРТ ФАКУЛЬТЕТИ
ФАКУЛЬТЕТ ИСТОРИИ, ЮРИСПРУДЕНЦИИ, ИСКУССТВА И СПОРТА

«ЖАЛПЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ВСЕОБЩАЯ ИСТОРИЯ И ФИЛОСОФИЯ»

ИЗ ИСТОРИИ ОБРАЗОВАНИЯ ВЕНГРИИ

Абилева Ж.

Научный руководитель: ст. пр. Жумангалиев М.К. (всеобщ ист)
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
zhanara_1996.25@mail.ru

«Мадьярский вопрос» всегда являлся ключевым в истории средневековья Восточной и Центральной Европы. Миграция мадьярского народа является предметом пристального внимания, и ученые приводят всевозможные гипотезы о перекочевке мадьяр на нынешнюю территорию Венгрии. Главной проблемой является скудость письменных и археологических источников. В своей книге венгерский историк Ласло Контлер «История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы» пишет, что поиск первоначальной, исходной территории обитания племен, к которым некогда принадлежали предки венгров, привел его к границе между Европой и Азией, к т. н. Уральскому региону [1; с. 10].

Позже к середине VI в. мадьяры примкнули к Оногурскому союзу племен и вместе с ними находились в политической зависимости от Тюрского каганата. После короткого периода (начало VII в.) независимого существования Оногурско-Болгарской «империи» все они стали подданными Хазарского каганата, возникшего в 630 г. на территории западной части бывшей империи тюрков - между Каспийским и Черным морями. После 670 г. группа из оногуров и болгар бежала от хазар и поселилась в низовьях Дуная [1; с. 14]. После того как они освободились от давления хазар они проживали на территории Этелькёз и раскинувшейся на землях между рекой Дон (Этиль) и низовьями Дуная [1; с. 17].

862 год датируется для протовенгров первое нанесение ударов по восточным окраинам франков. Также они производили набеги на болгарского царя Симеона. Очевидно, это была основная причина миграционных процессов на Запад [2; с. 20]. Первая половина X века характеризуется опустошительными набегами венгров почти на всю Западную Европу. В начале XI века венгры также совершали набеги в Италию, Саксонию, Киринтию, Испанию, Бургундию и т.д. Венгры внушали страх на Западную Европу.

Правлением отличился Бела IV. При нем произошло монгольское вторжение на территорию Венгрии. Половцы переселялись на территорию Венгрии ещё с конца XI - начала XII вв. Венгерские короли привлекали их для охраны границ государства от соседей - Германии, Польши, Руси. Большая их часть принимала католичество. Часть половцев после поражения от монголов на Калке в 1223 г. с разрешения Венгерского короля решили переселиться в Венгрию в 1228 г. В 1237 г., после тяжёлой войны с монголами и поражения от них, произошло самое крупное переселение половцев в Венгрию числом до 40 000 человек во главе с ханом Котяном. Сейм венгерских баронов, в виду опасности нападения монголов, разрешил им поселиться на восточных границах государства [3; с. 25].

В 1236-1237 гг. венгерский монах Юлиан привёз венгерскому королю Беле IV (1235-1270 гг.) письмо от монгольского хана. Король нашёл многих людей способных прочесть его, но никого, чтобы перевести. Наконец, Юлиан нашёл одного половца, который перевёл послание. Хан писал, что посылал в Венгрию уже тридцать посольств, но ни одно из них не вернулось, а король не прислал ни какого ответа. Хан предлагал Беле IV покориться и прогнать от себя «рабов хана» - половцев, иначе на Венгрию будет произведено нападение

[3; с. 27]. Письмо монгольского хана было проигнорировано и война с Венгрией стала неизбежной.

Прибытие в страну 40 000 половцев, возвышение Котяна при дворе короля, а так же брачный союз с ним (сын Белы - Стефан сочетался браком с дочерью Котяна), фактическое отстранение венгерской аристократии от управления государством, окончательно вывели из себя последнюю. Другой причиной недовольства венгров против половцев было, по-видимому, упомянутое послание монгольского хана к Беле IV с требованием отказаться от союза с половцами – «рабами хана». В результате в 1241 г., после вторжения в Венгрию войск Бату, половцев обвинили в связях с монголами и русскими, в том, что они навлекли монголов на Венгрию, так как половцев часто видели в монгольских войсках. Котян вместе с семьей был убит. После этого началось восстание половцев, которые стали разорять венгерские деревни и города, разбили выступившие против них войска, и не желали вести мирные переговоры с королём. Часть половцев заключила союз с монголами и воевала на их стороне против венгров. Другая часть - встала на сторону венгров и потерпела поражение, как и вся венгерская армия. Третья часть - ушла в Болгарию [3; с. 30]. Бела IV просил о помощи западноевропейских государей, но его просьба оставалась безответной. Венгерское войско было разбито на реке Сайо. Король со своим двором бежал в Далмацию. Монголы захватили и разрушили столицу Пешт и многие другие города [3; с. 35].

Во второй половине XIII в. Венгрия вступила в период феодальной раздробленности. Король сохранил только формальную власть. Каждый из магнатов имел собственные войска и по существу не подчинялся королю. Примеру светской знати следовали церковные феодалы, стремившиеся создать свои самостоятельные княжества. Король Ласло IV, пытавшийся опираться в борьбе с магнатами на поселенных в стране половцев (куман), потерпел поражение и был захвачен в плен (1279 г.). При последнем представителе династии Арпадов Эндре III (1290-1301) в стране царила анархия, которая продолжалась и в наступившее затем междуцарствие [5; с. 37].

В 1308 году на престол воссел Карла-Роберта Анжуйский из династии Арпадов по женской линии из Неаполитанского королевства. Короли Анжуйской династии проводили захватническую внешнюю политику. Снова были присоединены Хорватия и Далмация. Над Молдавией и Валахией Венгрия установила свой протекторат. Положение Венгерского государства еще более упрочилось при сыне Яноша Хуньяди Матиаше Корвине (1458-1490), избранном сеймом на венгерский престол. Он создал постоянную наемную армию и укрепил судебно-административный аппарат в центре и на местах. В это время в Венгрии окончательно оформилась сословная монархия [4; с. 45].

В истории каждого государства наблюдается рассвет, господство и падение. Появление мадьяр произвело большое впечатление на средневековую Европу. Образование Венгерского государства явилось результатом многих политических событий в Восточной Европе. В частности, мадьяры переселившись в долину среднего течения реки Дуная, постоянно испытывали на себе давление со стороны других племен. Среди данных племен большое влияние на образование Венгерского государства и этногенез мадьяр повлияли кипчаки, упоминаемые в ряде русских и европейских источниках под именем половцев или куманов.

Литература

1. Контлер, Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы / Л. Контлер. – под ред. Е. И. Салушкина и О.М.Фролова.- М., Издательство «Весь Мир», 2002. - 565 с.
2. Исламов, Т. М. История Венгрии / Т. М. Исламов, А. И. Пушкаш, В. П. Шушарин – под ред. Т. М. Исламов, А. И. Пушкаш, В. П. Шушарин. –М., «Наука», 1971. - 644с., 600с., 968с.
3. Капов, А.Ю. Батый / А. Ю. Капов.- под ред. А. А. Юрьев.-М., Издательство «Молодая гвардия», 2011. – 101с.
4. Гутнов, Е. История Европы, т-2 / Е.Гутнов.-М., Издательство «Наука», 1992. – 808 с.

5. Назаренко, А. В. Племянники венгерского короля Иштвана I на Руси // Ad fontem / У источника: Сборник статей в честь С. М. Каштанова. - под ред. С. О. Шмидт.- М., Наука, 2005. 167–175 с.

ИДЕИ ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ РЕМБРАНДТА ВАН РЕЙНА

Величко С.А.

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
abdraxmanova_s@mail.ru

Возрождение, или Ренессанс (от фр. *renaître* — возрождаться), — одна из самых ярких эпох в развитии европейской культуры, охватывающая почти три столетия: с середины XIV в. до первых десятилетий XVII в.

Ренессанс не случайно считают одним из ключевых периодов в человеческой истории. Философские, научные, эстетические, нравственные, религиозные, политические перемены, которые повлекли за собой идеи и идеалы Возрождения, изменили вектор развития западной цивилизации и всего мира. Но для большинства людей всё многообразие этого периода воплощают в себе не философские или общественно-политические сдвиги, а искусство эпохи Возрождения [1]. Творениями деятелей искусства этого периода не перестают восхищаться на протяжении уже нескольких столетий.

Несмотря на то, что основными сюжетами картин Возрождения вплоть до начала XVI века оставались религиозные мотивы, живопись наиболее ярко обозначила новую визуальную эстетику. Революционным шагом в изобразительном искусстве Возрождения стало появление портрета. Изображение обычных людей, а не персонажей Священного Писания или Священного Предания, стало возможным только в условиях популяризации гуманистических идей. Раньше достойными изображения были только священные персоны, теперь же, когда человек был объявлен центром мироздания и объектом всестороннего изучения и внимания, каждая отдельная личность была признана уникальной. Вследствие этого каждый человек был признан достойным не только изображения, но и изображения максимально идентичного, то есть отображающего особенности его внешности, и обладающего психологической достоверностью. Глядя на портрет, необходимо было не только узнавать человека, но и иметь возможность составить представление о его сфере деятельности, о его интересах, характере, темпераменте и тому подобном [1].

Ещё одной фундаментальной чертой искусства Возрождения стало повышенное внимание к человеческому телу. Нравственная парадигма Средних веков была такова, что тело считалось греховным и недостойным изображения в произведениях искусства. Художники и скульпторы эпохи Возрождения тщательнейшим образом изучали строение и особенности человеческого тела, чтобы максимально подробно и натурально изображать его на картинах и в статуях. Поэтому люди в живописи и скульптуре Возрождения очень редко встречаются в статическом положении — обычно их фигуры предстают в момент физического напряжения, через которое передаётся их внутреннее эмоциональное состояние. Мы видим разнообразную жестикуляцию, подробно и мастерски изображённую мимику, напряжённые и выписанные с такой дотошной детализацией мышцы, что по ним действительно можно изучать анатомию.

Согласно гуманистическим представлениям, искусство не столько должно было изображать действительность с максимальным реализмом, оно должно было представлять идеал. Зритель видит человека в его самом прекрасном виде, в таком, в каком он и должен быть, по мнению гуманистов. В человеке всё должно быть прекрасно — это именно гуманистический принцип. Но вместе с тем в культуре человек предстаёт во всём многообразии своих эмоций, в различных, обычно трагических, жизненных ситуациях. Именно благодаря этому появляется возможность отразить всю внутреннюю сложность

человека, его подверженность различным страстям и стремлениям, желаниям и мечтаниям. Эту же функцию выполнял и театр эпохи Возрождения, который не только обратился к античным театральным традициям и наследию, но и стал глубоко «копать» внутрь человека.

Одним из ярких представителей эпохи Возрождения в Голландии является Рембрандт Ван Рейн. Харменсван Рейн Рембрандт родился в 1606 году в семье мельника и с детства был знаком с нелегкой жизнью простого люда. Стремясь получить хорошее образование (в эпоху Просвещения оно стало цениться высоко), он поступил в Лейденский университет. Однако по-настоящему его притягивал мир живописи, а не научные сферы. Рембрандт стал работать в художественной мастерской. Переехав в 1632 году в Амстердам, быстро приобрел популярность как портретист; картина «Урок анатомии доктора Тулпа» имела особенно большой успех. Художник получил много выгодных заказов. Но один из них — полотно «Ночной дозор» — не удовлетворил заказчиков, желавших видеть свои парадные портреты, а не реалистичные. Рембрандт «вышел из моды», обеднел, даже был вынужден продать имущество с торгов. Семейная жизнь его также сложилась драматично. Умерла любимая жена Саския ван Эйленбург («Автопортрет с Саскией» получил широкую известность), рано скончалась и вторая жена Хендрике Стоффельс, а также трое из четырех его сыновей. Последние годы жизни художник провел в одиночестве. «Рембрандт мог родиться где угодно и когда угодно. Его искусство осталось бы тем же самым в любое время... Для своего времени он свершил работу Данте (XIII век), работу Шекспира и Микеланджело (XVI век), а иногда он заставляет вспоминать и о пророках. Он стоит на тех высотах, которые господствуют над вершинами, расами и странами. Нельзя сказать, откуда он происходит, так как родина его — весь мир.

Его можно объяснить, только приняв во внимание самопроизвольность и широкую независимость гения. Конечно, ни один художник не может совершенно уберечься от влияния окружающего, но частица собственной души, которую он уступает окружающему, разнообразна до бесконечности. Такие пламенно закаленные души налагают на действительность печать своей личности, вместо того чтобы испытывать на себе ее влияние. Они дают много больше, чем берут. И если потом, на расстоянии веков, нам кажется, что они лучше всех выражают свое время, то это потому, что они преобразили его, запечатлели не таким, каким оно было, а таким, каким они его сделали... Голландия XVII века была далека от Рембрандта. Она его не поняла, не поддержала и не прославила... На собственном примере он понял, что толпа отдает предпочтение посредственности. Он был слишком необыкновенным, слишком таинственным, слишком великим», — писал о Рембрандте бельгийский поэт Эмиль Верхарн [2].

Творчество Рембрандта Харменсаван Рейна знаменует наивысший расцвет голландского искусства XVII века и одну из вершин мирового искусства вообще. Демократическое и истинно гуманное, проникнутое горячей верой в торжество справедливых жизненных начал, оно воплотило в себе самые передовые и жизнеутверждающие идеи своего времени. Художник поднял изобразительное искусство на новую ступень, обогатив его небывалой жизненностью и психологической глубиной. Рембрандт создал новый живописный язык, в котором главную роль играли тонко разработанные приемы светотени и насыщенный, эмоционально напряженный колорит. Как исторический живописец, он претворил далекие античные и библейские легенды в согретый высоким гуманизмом рассказ о реальных земных человеческих чувствах и отношениях. Сюжеты Ветхого и Нового завета позволяли придать содержанию произведения образную масштабность, а его смыслу — обобщающий характер. Обращение к религиозно-мифологической тематике не означало для Рембрандта отказа от жизненной правдивости изображения, — напротив, он ставит своей целью совместить реальное, земное, конкретное с тем возвышенным духом и общезначимым смыслом, который заключен в легенде.

Рембрандт выступил новатором во многих жанрах. Как портретист, он явился создателем своеобразного жанра портрета-биографии, где долгая жизнь человека и его внутренний мир раскрывались во всей своей сложности и противоречивости [3].

Важную роль в творчестве Рембрандта сыграла его жена Саския. Войдя в жизнь Рембрандта, обаятельная Саския входит и в его искусство. Влюбленно следует за ней глаз художника. То он изображает ее принаряжающейся перед зеркалом, то больной, ожидающей рождения ребенка, то счастливой матерью с сыном на руках. Непринужденностью, человеческой теплотой подкупает дрезденский «Портрет Саскии» 1633 года. Грациозно наклонив голову, она поворачивает к нам свое лицо. Лукаво щурятся глаза, ласковая мимолетная улыбка появляется на устах. Вот в эту минуту, капризной, нежной, кокетливой и показал ее Рембрандт.

В середине 30-х годов Рембрандт пишет известный «Автопортрет с Саскией». Сцена беззаботного пира двух влюбленных открывается взору зрителя, входящего в гостеприимный дом Рембрандта. Шуршат тяжелые ткани. Пенится вино. Радует глаз изобилие яств. Ошеломляет пышная роскошь нарядов. С эгоизмом, достойным людей Ренессанса, наслаждаются и бравируют своим безоблачным счастьем герои картины. В вызывающе задорной, далекой от всяких церемонных условностей позе предстают они перед зрителем. Щедрой улыбкой, темпераментным тостом приветствует входящего Рембрандт взлетает вверх рука с бокалом. С мягкой, но сдержанной приязнью встречает гостя полуобернувшаяся Саския. Искрящееся веселье, праздничное наслаждение жизнью, чувственной красотой человеческого бытия вот настроение этой картины. Как художнику эпохи Возрождения, Рембрандту в его творчестве присущ гуманизм. Первоосновой рембрандтовского гуманизма зачастую служит нравственная чистота людей из народа, красивая простота их взаимоотношений.

В последнее десятилетие он создает свои лучшие исторические картины. Исторические образы Рембрандта 60-х годов отличаются особой драматической силой и философской глубиной. Конфликт между добром и злом в человеческом обществе, который всегда являлся лейтмотивом исторического жанра Рембрандта, выступает в картинах этих лет во всем трагизме. Положительные герои, олицетворяющие возвышенное, благородное человеческое начало, сталкиваются в этих картинах с носителями враждебного, злого, или с людьми, совершившими трагическую, непоправимую ошибку. В 1660 году Рембрандт создает известную картину «Асур, Аман и Эсфирь», хранящуюся ныне в московском Музее изобразительных искусств. Если в картинах, посвященных истории Амана, результатом конфликта является непримиримое осуждение, как бы ни было тяжело оно для самих выносящих приговор, то о гуманной прощании и о глубоком раскаянии человека, совершившего горькую ошибку, повествует знаменитое произведение Рембрандта «Возвращение блудного сына». Его можно рассматривать как завещание Рембрандта-человека и Рембрандта-художника. Именно здесь идея всепрощающей любви к человеку, к униженным и страждущим — идея, которой Рембрандт служил всю свою жизнь, — находит наивысшее, совершеннейшее воплощение. И именно в этом произведении мы встречаемся со всем богатством и разнообразием живописных и технических приемов, которые выработал художник за долгие десятилетия творчества.

Блудный сын у входа в родной дом падает перед отцом на колени. Зрители видят рваную одежду, грязные заскорузлые пятки, бритую голову. Сын прижимается к груди отца. Трепетные чуткие пальцы старика ласково касаются спины юноши. С исключительной точностью и силой найден этот жест. В нем слились воедино любовь к сыну, долгие годы ожидания его, потерянная надежда на встречу, глубокое чувство потрясения в связи с его возвращением. Остальные персонажи картины наблюдают происходящее. Стоящий справа мужчина в красном плаще с посохом смотрит на блудного сына с выражением жалости, как бы одобряя тем самым поведение отца. Во взгляде сидящего рядом человека — явное осуждение сына, его беспутной жизни, приведшей к полному краху. На заднем плане две женские фигуры застыли с выражением удивления, сочувствия и настороженного ожидания.

Картина воплощает мысли художника об очищающей силе доброты, о необходимости сочувствия к человеку и поддержки его в трудные минуты жизни. В «Возвращении блудного сына» ничего не происходит и ничего не произносится — все было сказано, передумано,

выстрадано и пережито давным-давно, в годы долгого ожидания, но есть радость встречи, тихой и светлой...

В октябре 1669 года Рембрандт Ван Рейн скончался. Рембрандт прожил 64 года. Эта смерть осталась почти незамеченной его современниками. Признание гениального мастера пришло лишь несколько десятилетий спустя. Исполненный сочувствия к людям и тревоги за их судьбу, Рембрандт ищет свои положительные идеалы в сфере этики. Нравственные достоинства, моральная высота человека — вот то ценное, что видит Рембрандт в обществе своего времени и что, по мнению художника, является залогом конечного торжества светлого и прекрасного. Ни один художник в истории изобразительного искусства не стал столь большим поэтом человеческой души, певцом духовной красоты реального человека, каким вошел в сокровищницу эстетической мировой культуры Рембрандт Ван Рейн. Особенно высокую оценку творчеству великого мастера дают передовые деятели русской культуры второй половины XIX века Стасов, Крамской, Репин. На его полотнах и офортах многие русские художники учились реализму и мастерству, настойчиво изучали его искусство крупнейшие мастера русской живописи Репин и Серов. Интерес к Рембрандту не ослабевает и в наши дни. Своей проникновенной правдой его произведения снискали любовь у массового зрителя.

Литература

1. Бабицкий А. Искусство эпохи возрождения: прекрасные творения о прекрасном мире [Электронный ресурс] //chuchotezvous.ru. Научно-популярный журнал, 2014 г.
2. Баландин Р.К. Сто великих гениев. – М.: «Вече», 2004.
3. Кузнецов Ю. Голландская живопись XVII- XVIII веков в Эрмитаже: Очерк-путеводитель.- Ленинград, 1988.
4. В. А. Лебедев «Рембрант», - М.: «Знание», 1956 г.

КАЗАХСТАНСКАЯ МОДЕЛЬ МЕЖЭТНИЧЕСКОГО СОГЛАСИЯ КАК ФОРМУЛА ГРАЖДАНСКОГО МИРА

Досымова К.М.

Научные руководители: Абдрахманова С.А., Жапарова К.Г., ст. преподаватели
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
abdraxmanova_s@mail.ru

На протяжении многих веков казахскому народу приходилось бороться за свою независимость и суверенитет. Благодаря своим лучшим качествам, умению сплотиться и быть единым в минуту опасности, стремлению жить в мире, согласии и добрососедстве и другими народами, он не исчез в потоке истории и через десятилетия смог восстановить свою государственность. В первом послании народу Казахстана, Президент 19 лет назад отметил, что наши потомки будут жить в стране, которая не будет более находиться на заднем плане мировых событий, Казахстан, являясь центром Евразии, будет играть роль экономического и культурного связующего звена. Современные вызовы и угрозы настоятельно требуют более динамичной модернизацией всей системы социально-экономических и политических отношений, что позволит Казахстану сохранять свои лидирующие позиции на постсоветском пространстве и развивающихся государств мира.

Национальные приоритеты Казахстана, отраженные в стратегии «Казахстан-2030», тесно связаны с целями деклараций тысячелетия, подписанной 191 государством мира. В послании народу Казахстана Президент подчеркнул: «Мы известны миру своей толерантностью, межэтническим, межконфессиональным согласием и диалогом» [1]. Открыта новая страница в истории казахстанской демократии. И очевидный вывод заключается в том, что мы уже живем в новой политической реальности. Выросли статус и

полномочия Ассамблеи народа Казахстана. Впервые в нашей истории избраны депутаты от Ассамблеи. Представляя интересы своего народа многонациональной страны, депутаты от Ассамблеи народа Казахстана будут играть особую роль в законотворческом процессе по сохранению и укреплению межэтнического мира и согласия в Казахстане. Налаживая межрелигиозный диалог и толерантность, мы следуем классическому принципу демократии. Межнациональное согласие в казахстанском обществе – это не результат какой-то особой природы тех или иных народов. Национальное согласие – это результат кропотливой работы государства при поддержке институтов гражданского общества на протяжении всех этих лет. Нам удалось создать оптимальную модель взаимоотношений между всеми этническими группами населения страны. Она основана на взаимопонимании и терпимости, патриотизме и гражданской ответственности за судьбу страны у представителей всех этносов, живущих на древней земле казахов.

В Казахстане закреплено в законодательстве и реализовано на практике этническое равноправие граждан страны во всех сферах общества. Как было отмечено, создан уникальный общественно – политический институт – Ассамблея народа Казахстана. Наша модель межэтнического согласия рекомендована государствам планеты как воплощенная на практике формула гражданского мира в многонациональном обществе [2].

Казахстан стал инициатором проведения первого съезда лидеров мировых и традиционных религий и первой Международной конференции мира и согласия. Без всякого сомнения, Съезд лидеров мировых и традиционных религий считается поистине знаковым и необходим для нашего общества событием. До этого столь универсального по представителям конфессий форума не было. Астанинская встреча дала серьезный импульс для глобального диалога религий, различных форумов, конфессий как регионального, так и мирового масштаба. Хотелось бы отметить главное, что все экономические реформы удалось реализовать, сохраняя в обществе межэтническое, межконфессиональное согласие. Фундаментом модернизации любого государства являются стабильности и согласие в обществе. Прошедшие годы доказали безальтернативность этого выбора. Сохранение межнационального и межконфессионального согласия было для нас абсолютной ценностью. Национальная идея о вхождении Казахстана в число 50–ти наиболее конкурентоспособных стран и пути ее реализации является наглядным его подтверждением. Межнациональное и межконфессиональное согласие, как вы знаете, одна из высших человеческих ценностей современности.

Казахстан по праву можно утверждать – как межэтнический и межкультурный образец со своими духовными новаторскими достижениями является единственным в своем роде ни с чем несравнимым в глобальном масштабе! Идея духовного согласия процветает необыкновенным, само собой разумеющимся образом – как пример для других государств и народов, так как все более ясным становится то, что люди, во всем мире, страстно желают именно изменения положения дел, для того чтобы освободиться от негативного воздействия несправедливости.

Казахстан полиэтническая, поликонфессиональная страна, в которой исторически сложилось большое количество религиозных верований, направлений, объединений. Именно сама историческая ситуация, когда на одной территории проживают многочисленные этносы и нации, имеющие различные религиозные верования, диктует необходимость сотрудничества между этими народами и различными религиями. И сегодня можно с полным правом сказать, что Ассамблея стала реальным институтом консолидации народа Казахстана. Уникальный институт Ассамблеи сформировался как органическая структура обеспечения устойчивого развития государства, гарантия прочности и надежности жизненного пространства для граждан страны. Формула и содержание Модели – это действенные политические и общественные механизмы, признанные в мире, проверенные временем, доказанные практикой. В ней заложены прочные основы консолидированной демократии, вдохновителем которой является Лидер нации. Восемь особенностей, характеризующих Казахстанскую модель межэтнической толерантности и общественного

согласия Н. Назарбаева: 1. Председателем Ассамблеи является сам Президент – гарант Конституции, и этим определен ее высокий статус как общественно-политического института. 2. Казахская модель сформирована «снизу» на основе гражданской инициативы. 3. Высокий в гражданско-правовом отношении и общественном восприятии статус этнических групп в РК. 4. Общественное согласие является важнейшей политико-идеологической ценностью. Данный принцип Основного закона объективно раскрывает неисчерпаемый потенциал Конституции Республики Казахстан. 5. Девять депутатов Мажилиса Парламента, избираемых Ассамблеей народа Казахстана, обеспечивают гарантированное парламентское представительство всех этносов. 6. Сохранению и умножению культурного многообразия способствует неизменная политика государства по поддержке этнических языков и культур. 7. Межэтнические отношения в Казахстане деполитизированы, что закреплено законодательно в Конституции РК. Считаются «неконституционными любые действия, способные нарушить межнациональное согласие». 8. Ключевое место в модели межэтнических отношений занимает Ассамблея народа Казахстана, представляющая живой 26 Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия Н.А. Назарбаева: двадцать лет успеха и созидания инструмент общественного согласия и национального единства [3].

Мудрость Главы государства заключается в высокой степени его прагматизма. В его Послании «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» от 17 января 2014 г. была провозглашена консолидирующая общество идея, новый тренд дальнейшего общественного развития, формирующий ценностную основу национальной идеологии – национальная идея «Мәңгілік Ел». Поиски ценностной основы национальной идеи в Казахстане велись с момента обретения независимости, они в той или иной мере, через политико-правовые контексты закрепили главные ее характеристики – общественное согласие, стабильность, толерантность, равенство всех, несмотря на религиозную и национальную принадлежность. Поэтому выдвинутая Президентом страны национальная идея «Мәңгілік Ел» является результатом многолетней кристаллизации базовых ценностей единого народа Казахстана. Подчеркивая важность «Мәңгілік Ел» как объединительной идеологии, направленной на модернизацию всех сфер жизнедеятельности казахстанского общества, Глава государства поставил задачу – сообща взяться за строительство благополучного, успешного Казахстана. Безусловно, не одно поколение политиков и экспертов еще долго будет изучать ценностный капитал казахстанской модели, ее фундаментальные основы. Вместе с тем становится очевидным, что модель Нурсултана Назарбаева – это и есть «Мәңгілік Ел», вобравшая в себя глубинные истоки народной мудрости, общественной дипломатии и степной цивилизации. Логичным продолжением казахстанской традиции укрепления стабильности, доверия, межэтнического согласия явилась Новая экономическая политика «Нурлы Жол». Президент неоднократно подчеркивал, что без общественного согласия, образно называя межэтническое согласие «живительным кислородом», невозможно стабильное развитие государства, укрепление человеческого капитала, эффективное проведение реформ, призывая «быть толерантными друг к другу» [3].

Радикальные изменения всей общественной системы Республики Казахстан, произошедшие после 1991 года, вызвали необходимость безотлагательного поиска собственной модели национальной политики, сохранения исторического наследия, укрепления толерантности и дружественных отношений между этносами, этническими и социокультурными группами. Формирование новой модели обусловлено несколькими факторами. Во-первых, учет исторического позитивного и негативного опыта регулирования сферой межэтнических отношений как в Казахстане, так и мировой практике. Во-вторых, ориентация на обеспечение самобытного развития и солидарности этносов в новых исторических условиях. В-третьих, обеспечение внедрения в систему межэтнических отношений гражданских ценностей демократии и гражданской общности. В-четвертых, способность обеспечения определяющей роли в межэтнических отношениях идеалов

гражданской идентичности и гражданской солидарности не за счет ущемления этносов, а путем достижения его гражданской зрелости. Поэтому казахстанский опыт толерантности и согласия все более вызывает международный интерес и признание за рубежом. В чем же уникальность казахстанской модели? Казахстан был и остается местом контактов культур и цивилизаций Запада и Востока, Севера и Юга.

Самое главное достижение Казахстана – сохранение мира и согласия между представителями различных этносов и конфессий. В основе этой стабильности лежит: продуманная политика, выработанная традиция добрососедства, в основном, тюрко-славянского мира. На протяжении веков на исторической земле казахов перекрещивались судьбы многих народов – носителей различных культур, религий и традиций. В результате сложилась уникальная ситуация, когда вместе с казахами мирно живут представители многочисленных этносов. При этом длительное совместное проживание различных этносов сформировало в обществе устойчивые традиции толерантности.

ТАРИХИ САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Избасар Н.Н.

Ғылыми жетекшілер: Абдрахманова С.А., Жапарова К.Г., аға оқытушылар
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.

Nurgul.96-kz@mail.ru

Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 25 жылдығын өткізу жөнінде кеңес өткізді. Сол жиында Елбасы былай деп атап өтті: «Жолдауда мен еліміз Тәуелсіздігінің 25 жылдығын мерекелеу мәселесін ерекше атап өттім. Тәуелсіздік – бұл біздің басты байлығымыз, баға жеткізгісіз жетістігіміз. Жас елдің тарихындағы жаңа дәуір өзінің бастауын Тәуелсіздіктен алады. Сондықтан Тәуелсіздік мерейтойы ерекше мәнге ие». Еліміз үшін өте маңызды осы мәселенің өзектілігін түсіне отырып, тарихи сана қалыптасуы мен дамуын біз қазақ халқының тарихы мен мәдениетінің негізінде қарастыруды және тарихи сана эволюциясындағы тәуелсіздік идеясының өзегін көрсетіп беруді мақсат тұттық. Осы өтпелі кезеңде Қазақстан Республикасы азаматтарының тарихи санасын қалыптастыру, ұлт құрылысы үдерісіндегі кілтті пункттердің біріне айналды. Осыған байланысты 1995 жылы «Қазақстан Республикасында тарихи сана қалыптасуының тұжырымдамасы» жарық көреді. Оның басты мақсаты тарихи сананы қалыптастырудағы бастапқылық міндеттерді айқындау. Тұжырымдамада тарихи зерттеулер жүргізуде мына төмендегі міндеттер айқындалды: тарихи ілімнің негізгі- негізгі нысаналарын анықтау; тарих ғылымының өтпелі кезіндегі басты проблемалары мен оны шешудің ықтимал бағдарларын айқындап алу; тарихи білім беру мен ағарту ісін реформалаудың жолдарын белгілеу. Бүгінгі жағдай қоғамдық деңгейдегі болсын немесе жеке тұлғалық деңгейдегі болсын, арнаулы ғылыми немесе бұқаралық санадағы болсын тарихи сананың мәні мен маңызын, оның мазмұны мен құрылымын, қалыптасу тетіктері мен қызмет ету заңдылықтарын теориялық тұрғыда ашып көрсетуді қажет етеді. Ал тарихи білім берудің мақсаты жан-жақты дамыған тұлғаның ойлау мәдениетінің қажетті компоненті ретіндегі тарихи сананың элементтерін адам бойында қалыптастырумен ұштасып жатады. Тарих өткен шақпен, адами жадымен және әлеуметтік еспен байланысты болғандықтан, бұған төл тарихты тану арқылы қол жеткізуге болады. Яғни, ұлттық мәдениеттің негізін құрайтын іргелі құндылықтарды – адамдарды рухани тұрғыда оятатын ана тілі мен дәстүрді жаңғыртумен қатар, халықтың тарихи өткенін толығымен, жан-жақты зерттеулер арқылы қалпына келтіру, тарихи өзіндік сананы қалыптастыру тәуелсіздіктің рухани тұғырын құрайды [1].

Тарихи сананың іргетасын тарих ғылымы қалайды. Бүгінге дейін, ол идеологиялық қастандық құрсауында болып келді. Қазақстан тарихы да тек қана бірқалыпты өрлеу сызығының бойымен баяндалып, қара мен ақ түске ғана бөліп шендестіру арқылы, таптық көзқарас тұрғысынан, тек кеңестік кезеңнің ыңғайына жығылып, сыңаржақты марапаттау

тұрғысынан ғана жазылды [2]. Бұл маңызды да өзекті мәселеге Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаевтың да қалам тартып, көлемді еңбектер жазғаны белгілі, оның ішінде «Тарих толқынында» кітабын ерекше атап өтуге болады. Бұл еңбекте халқымыздың тарихи өзіндік санасының ерекшеліктеріне мынадай баға берілген: «Қазақ болмысының келесі бір ерекшелігі – оның тарихшылдығы. Қара халықтың тарихтан хабардарлығы мейлінше жоғары болған. Керек десеңіз, білім институттарының дамыған жүйесі бар бүгінгі күннің өзін бұрынғы қазақтардың санасындағы жаппай тарихшылдықпен салыстыруға болмайды». Біз бұл еңбекте қазақ халқының тарихи санасының қалыптасуын тәуелсіздік идеясымен байланыстырып отырмыз, өйткені кез келген халықтың тарихи өзіндік санасындағы қатпарлы ақиқаттарда туған жерді, ата- мекенді немесе отанды жатжерліктерден қорғап, еркіндікті сақтап қалуға қатысты тарихи оқиғалар мәңгіге орын алып қалады [3].

Тәуелсіздік түсінігі әрбір халық үшін мейлінше, қастерлі ұғым болып табылады. Теориялық тарихи ой дамуындағы соңғы онжылдықтарда қалыптасқан бұл ахуал ғылыми әлемде «тарихнамалық төңкеріс» деген атауға ие болды. Бұл ұғымды тарих философиясы мен әдіснамасын терең зерттеген орыс зерттеушісі М.А. Баргтың енгізгенін айта кету керек: «Тарих ғылымының ғылыми қорындағы бүгінгі күні болып жатқан өзгерістерді біз тарихнамалық төңкеріс деп атасак, артық айтпаймыз». Бұл ұғымның қазақстандық тарих ғылымының әдіснамасында кеңінен таралғанына қарамастан, «тарихнамалық төңкеріс» ұғымының қоғамдық өмір мен ғылымдағы орын алған өзгерістердің мазмұнын анықтайтынын аңғаруға болады. Кеңестік ғылымда қалыптасқан бұл жаңа ахуалдың теориялық нышандары әлеуметтік зерттеулердің мәселелерін талдаудағы әртүрлі бағыттардан көрінеді: философиялық-әлеуметтанымдық, мәдениеттанымдық және әдіснамалық-тарихи. Бұл бағыттардың соңғысы тарих ғылымының әдістемелік мәселелерін талдау негізінде қалыптасты. Осының нәтижесінде «тарихи сана» ұғымының екі мағынасы шығады: тарихнамалық көзқарастарға сай келетін тар мағынасындағы және дүниетанымдық парадигма сипатына ие кең мағынасында [4]. Тарихи сана мәселесі ғылыми ізденістің өз алдына дербес тақырыбы ретінде бүгінгі күні көршілес Ресейлік ғылым мен философияда кең қанат жайып отыр. Ал Қазақстанда тарихи сана тақырыбы тәуелсіздіктен кейінгі ұлттық сананың жаппай оянуы, тарихи ақтаңдақтарды қалпына келтіру, тарихи әділеттікті орнату үдерістері барысында бұқаралық баспасөз беттерін жаулап алғанымен, отандық философия мен әлеуметтік ғылымдарда арнайы әдіснамалық түрдегі зерттеулер саусақпен санарлықтай ғана еді. Тарих философиясы тақырыбына қалам тартқан ғалымдардың бірі, профессор Досмұхаммед Кішібеков аталмыш мәселенің күрделілігін былайша сипаттайды: «Бізде қоғамның тарихын зерттеуге қатысты жұмыс жаман емес, халықтардың көп- томдық тарихы, тарихтың жекелеген кезеңдері бойынша монографиялар, оқулықтар жарық көріп жатыр. Бірақ зерттеудің артта қалған кесіндісі тарих философиясы болып отыр... Тарихты тұтастай қарастыру дүниетанымдық ғылымдар өкілдерінің ғана қолдарынан келеді», -деп сипаттайды [5]. Тарих ғылымы — ұлттың, елдің тәуелсіздігінің және тарихи сананы қалыптастырудың тірегі. Өйткені Отан тарихы — оның әлемдік қауымдастықтағы орнын айқындайтын ең негізгі фактор болып саналады. Тарихсыз қоғам, халық, мемлекет болмайтыны белгілі. Бірақ сол тарихтың ғылымға негізделіп, шынайы, түбегейлі жан-жақты зерттелмеуі тарихи сананың ұлттық рухтың әлсіреуіне әкелетініне, әсіресе өткен XX ғасырдың ұрпақтары талай рет көз жеткізді. Ендеше отандық тарих ғылымының алдында тұрғанөзекті мәселе — сол ғылымның теориялық және методологиялық ұстанымдарына сүйене отырып, іргелі зерттеулер жүргізу арқылы болашақ зиялы ұрпақты тәрбиелеу. Тарих және тарихи сананы дамытуда ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев ең алдымен объективтілік мәселесіне назар аударады. Осында түркі мәдениетінің және де көшпелі өркениеттің жетістіктеріне дұрыс баға беру қазіргі заманның міндеті дейді. Жылдар бойы қалыптасқан тоталитарлық жүйе кезінде дамыған еуроцентрлік және кеңесцентрлік тұжырымдамалар синдромынан бас тарту ең маңызды қадам болып табылады. Осы қадамдар жүзеге асқан шартында ғана «адекватты тарихи сана» қалпына келтіріледі де, ол өз тарапынан ұлттық нығаю үрдісіне түрткі береді деп қорытындылайды. Ұлттың тарихи өзіндік санасының өсуіне және әлемдік

ақыл-ойдың тарихын игеруге мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында академик Ә. Нысанбаевтың жетекшілігімен елімізге танымал ғалымдардың қатысып, қазақ тілінде жарық көрген 20 томдық «Қазақ халқының философиялық мұрасы» мен 20 томдық «Әлемдік философиялық мұра» атты кітап серияларының ерекше әсер етері сөзсіз. Тарихи сананы зерттеудің бұл бағыттарының жетістіктерін атап өте келе, ондағы көптеген мәселелердің басы ашылмағанын айта кету керек. Тарихи сананың жалпы табиғатына, оның құрылымдық элементтері мен ұйымдасу деңгейлеріне қатысты, тарихтың теориясы мен әдіснамасына, оның әлеуметтік философиялық қырларына байланысты мәселелер, біздің пікірімізше, одан әрі зерттеуді талап етеді. Зерттеу жұмысындағы біздің мақсатымыз – кеңістік пен уақыт ағымындағы тарихи сананың қалыптасуы мен дамуын өткен шақ – осы шақ – болашақ арақатынасында жалпы әлемдік және қазақ мәдениетінің тарихы мен қазіргі жағдайының барысы арқылы әлеуметтік философиялық тұрғыдан зерттеу, қазақ халқының тарихи санасының эволюциясындағы өзекті идея – тәуелсіздік идеясының тарихи және рухани сабақтастығын айқындау [6]. Яғни, бұдан тарихи сана деген не? Оның қажеттілігі қанша?, - деген сауалдардың да туындауы мүмкін. Осындай түйткілдер түйінін шешуде М. Қозыбаев Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі ұлттық кеңесте сөйлеген сөзінде былай деген: «Қазақ халқы, оның мемлекеті тәуелсіздік алды. Ғасырлар бойы оның тарихы Ресейдің құрамдас бөлігінде қаралды, империялық көзқарас–моноцентризм үстемдік алды. Отаршыл жүйе заманында халықтың менталитеті өзгерді... Шоқындыру, орыстандыру саясаты, қара шекпенді мұжықтарды көшіру, тұтас халықтарды қазақ жеріне қоныстандыру нәтижесінде...? Оның тілі, діні, ділі, тарихы ұрпаққа керек болудан қалды... Тәуелсіздік алған сәтте халықтың рухы жоғары болуы керек. Халық өзінің әлемдік өркениеттегі орнын білуі керек. Бұзылған халық санасына, тарихи санасына жаңа сипат беру керек. Жаңа буынның санасына тарихи санасын қалыптастыру керек. Тәуелсіз елдің мүддесін әлемдік деңгейде қорғау үшін өткенді біліп, бүгінгіні талдап, болашақты болжау керек. Бір сөзбен айтсам, тарихи сананы қалыптастыру өмір мүддесінен, тәуелсіз мемлекет мүддесінен туындайды» [7].

Қорытындылай келе, сан түрлі дерек көздерін саралап, тарихтың ақиқатын ашу қаншалықты маңызды болса, оны келер ұрпаққа жеткізуде соншалық маңызды. Қоғамдық санада қалыптасқан — тарихтың өзі әділ бағасын береді дейтін ұғымдық категория бар. Бірақ ең бірінші адамдардың, қоғамның, халықтың санасына, зердесіне тікелей байланысты. Тарих — қоғамның, мемлекеттің өркениеттілігін көрсетеді.

Әдебиеттер:

1. Б. Сатершинов. Тарихи сана-тәуелсіздіктің рухани тұғыры. Алматы, 2011.
2. «Егемен Қазақстан» республикалық газеті. 30 маусым 1995 ж.
3. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Тарих толқынында» еңбегіндегі тарихи сана мәселесі.
4. <http://e-history.kz/kz/contents/view/981>
5. <http://www.iit.freent.kz/qazaq.tarih>
6. <http://www.egemen.kz>
7. М. Қозыбаев Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі ұлттық кеңесте сөйлеген сөзінен үзінді.

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ИДЕЯЛАРЫ ЖӘНЕ КЕҢЕСТІК БІЛІК

Қартаңбай Досжан

Ғылыми жетекшісі: Идрисов Р.А., г.ғ.магистрі, аға оқытушы

Kartanbay96@mail.ru

Алаш қозғалысы – бір жылдың немесе екі-үш жылдың жемісі емес, өзінің бастау көздерін 1917 жылдан әлдеқайда бұрын алатын ішкі эволюциялық жолы бар дайындалған, пісіп-жетілген ұлы қозғалыс еді.

Алаш зиялыларының Қазақ даласында ұлттық идеяны негіздегені жөнінде Елбасы Н.Назарбаев өзінің «Тарих толқынында» кітабының «Алаш мұрасы және осы заман» атты тарауында: «XX ғасырдың басында ұлттық бірлікті нығайту идеясын алға тартқан рухани-зерделі игі жақсылар қазақтың ұлттық идеясын жасау міндетін өз мойнына алды. Олар қоғамның түрлі тарабынан шыққандар, әрі ең алдымен дәстүрлі дала ақсүйектерінің өкілдері еді. XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамында зиялы қауым қалыптасуының ұрпақтар эстафетасы сияқты сипаты болғанын атап айтқан абзал» — деп көрсеткен болатын[1.27].

Саяси сахнада Алаш қозғалысының пайда болуына XX ғасырдың басындағы халахуал, Ресей империясының шалғай шеттерінде қалыптасқан саяси жағдай себеп болды. Ондаған жылдар бойы жүзеге асырылған Қазақ өлкесін басқарудың отаршылдық сипаты, экономикалық және азаматтық қысым, еркін көшпелі тұрмысқа бейімделген ата-баба жерлерін тартып алып, халық арасындағы шұрайлы жерлерге келімсектерді орналастыру, «Қырғыз-қайсақ» мәдениетіне деген жиіркеніш, патша өкіметінің зорлық-зомбылығы жергілікті халық тарапынан наразылық тудырмай тұра алмады[2. 89].

Алаш қозғалысының ең ұлы мақсаты — ұлттық тәуелсіз мемлекет құру идеясымен сабақтасып жатқанында еді. XX ғасырдың басында ұлтының теңдігі үшін қауымдасумен де, қаламмен де, қарумен де күреске түскен Алаш қайраткерлерінің пәрменді еңбегі Алаш баласының есінен еш кетпек емес. Оның дәлелі — тәуелсіз Қазақстанның барлық түкпіріндегі қазақ зиялы қауымының ісіндегі, ойындағы алашшылдық сана. Бұл алашшылдық сана уақыт жылжыған сайын қазіргі қазақ қоғамында тереңдей түссе, халқымыздың ұлттық өресі де биіктей бермек.

«Алаш идеясы» — қазақтың мемлекеттік, елдің ұлттық идеясы. Өйткені Алаш — халқымызды бесігінде тербетіп, есейіп ат жалын тартып мінгенде бойына күш-қуат және сенім берген ұлттық идея. Алаш — ұлттың өзін бөлінбес тұтас жер, яғни территория ретінде сезінуі. Алаш — ұлттың аспан асты, жер үстінде өз орны бар ел ретінде өз еншісі мен мүддесін анықтау харакеті. Зиялылардың Алаш атауын таңдауы да жайдан-жай емес еді. Алаш жаңа елдігіміздің, байырғы аймағымыздың рәмізі еді. XX ғасырда қазақтың азаматтық тарихында ең ұлы идея қайсы десек, ол — Алаш идеясы деп жауап беруге болады. Бүгінгі тәуелсіздігіміздің негізі де осы идеяда жатыр. Алаш идеясы үшін күрескен кезең — 1905 жылдан 1930 жылға дейінгі 30 жылдай уақытты ғана қамтыған. Жоғарыда атап кеткен патшалық Ресейде орын алып жатқан шиеленістерді Алаш қозғалысы өз пайдасына шешуге ұмтылды.

Осыдан жүз жыл бұрын 1917 жылдың 26-28 шілдеде Орынбор қаласында Бірінші Жалпықазақ сиезі өтті. А.Байтұрсынұлы, Х.Досмұхамедұлы, Ә.Көтібаров, М.Дулатов, А.Сейітов және тағы да басқа Алаш қайраткерлерінің басшылығымен ұйымдастыруымен өткен осы жиналыста Қазақ қоғамы үшін іргелі 14 мәселе қаралды. Оның ішінде Қазақ автономиясы туралы, Қазақ саяси партиясы туралы және тағы да ұлт тағдырының зор мәселелері болды. Сонау хандық заманның ең дәуірлеген кезеңдерінен бері барша Қазақтың игі жақсылары бас қосқан ұлттық жиын бола отырып, сиез ұлттық тәуелсіздік мәселесін көтерумен де тарихи маңызға ие болды.

Көп ұзамай Ресейдегі оқиғалар түбірімен өзгеріп кетті. Құрылтай жиналысы кейінге қалдырыла берді, ал қазанда өкімет билігі большевиктердің қолына көшті. Қозғалыс көсемдері де оқиғаларды тез түсініп дұрыс шешім табуға тырысты. Уақытша үкіметтің органдары жергілікті жерде патшалық әкімшілік жүргізіп келген саясатты сол күйінде одан әрі жалғастырды. Өлкеде бір мезгілде жұмысшылардың, шаруалардың, солдаттардың және мұсылмандардың депутаттары Кеңесін құру үшін қозғалыс жандана түсті.

«Алаш» партиясының бағдарламасында көрсетілген ел басқару жүйесі, жастардың білім алуы, ұрпақ тәрбиесі, ұлттар теңдігі, азаматтардың құқы мен бостандығы жөніндегі ұстанымдар тәуелсіз қазақ мемлекетінің саясатымен сабақтас жатыр. Сол себепті Алаш көсемдерінің өмірінен өнеге, тірлігінен тағылым алып, Алаш мұратын ұлт мұраты ретінде тануымыз керек. Алаш идеясы — ұрпақтың бойына отаншылдық пен мемлекетшілдік идеясын сіңірудің басты құралы болуы керек. Партияның бағдарламасы бойынша «Үкімет

басында Құрылтай жиналысы, оның арасында Құрылтай жиналысы мен Мемлекеттік Дума белгілі мерзімге сайлаған президент тұрады» делінген. Алаш зиялылары Құрылтай жиналысы немесе бүкіл халық сайлап қойған өкілдер жиналысы мемлекет басында тұрады деп есептеді. Бұл идеяның «негізі, халық мемлекеттегі ең жоғары күш, биліктің нағыз қайнар көзі» деген мәні бар.

Алашорда автономиясын оның конституциясын бүкілресейлік құрылтай съезі бекітуге тиіс. "Алаш" партиясы программасының жобасы 1917 жылы "Қазақ" газетінің 251 санында жарияланды. 10 баптан тұратын саяси құжатта қазақ елінің ұлттық, тілек-мақсатының негізгілері баяндалды, онда: "Алаш Орда" үкіметінің бағдарламасында автономияның мемлекеттік үкімет билігінің түрі "федерациялық республика құрамындағы дербес мемлекет" ретінде анықталды.

"Алаш" партиясы бағдарламасы жобасының негізгі мақсаты – Ресей федеративтік демократиялық республикасының құрамындағы қазақ автономиясын құру болды. Себебі сол кезеңдегі қалыптасқан жағдай бойынша Қазақстанның тәуелсіз ел болуы үшін қажетті шарттар әлі қалыптаспаған еді. Мәні жағынан "Алаш" реакциялық ұлтшыл емес, эволюциялық отаншыл партия еді, ол қазақ қоғамын бірте-бірте өзгерту жолын ұстанды. Ал дін саясаттан ажыратылып, мемлекет зайырлы принципке сүйенетін болуы тиіс деген саяси ұстаным негізделді.

1918 ылдың көктемі мен жазында Алашорда казактармен және атаман Дутовтың отрядымен бірге большевиктерге қарсы қимылдарын бастады. Көп ұзамай большевиктердің өкілдері, нақты айтқанда большевиктердің қолжаулығы саналатын «Үш жүз» ұйымының мүшелері Алашорда жағындағыларға қарсы күреске шықты. А.Байтұрсынұлы айтуынша, 1918 жылы кеңестік ұйымдарға жергілікті тұрғындар арасынан большевиктердің тонын жамылған арандатушылар кіріп алып, кеңес өкіметі атынан сан қилы бейбастықтар жасады[3. 99].

1918 жылдың көктемінде біртіндеп жағдай өзгерді. Бұл қалыптасқан жағдайды А.Байтұрсынұлы «Ұлттар өмірі» журналында былайша түсіндіреді: ... монархиялық билік бағытын ұстанған Колчактың пайда болуы бізді екі өкімет туралы да ойлануға мәжбүр етті, Қазақ халқы өзінің аңсаған арманына кеңес үкіметінің арқасында ғана қол жеткізе алатынын түсініп, кеңес өкіметі жағына көшуді жөн көрдік. Наурыз айында Алашорда көсемдері кеңес үкіметінің орталық органдарымен тікелей келіссөздер жүргізе бастады, бірақ Алашорда үкіметінің көсемдері ұсынған келісімшарттарының жобасына жауап қайтарылмау себепті бұл қатынастар үзіліп қалды. 1918 жылдың 20 наурызы мен 2 сәуірінде Алашорда «үкіметінің» басшылары Ә.Бөкейханов пен Х.Ғаббасов Семейден телефон арқылы В.Ленинмен және И.Сталинмен сөйлесті. Алашордашылар үшін автономия алу «өмір мен өлім» мәселесіне айналды. Ал большевиктер бұл талаптарға жауап бермей жалтарып жүрді. Осыған қарамастан А.Байтұрсынұлы большевиктермен келіссөздерді жалғастыруды жөн көрді. А.Байтұрсынов сияқты аса беделді басшының Кеңес үкіметі жағына шығуы қозғалыстың басқа ұйымдартырушылары көзқарастарында өзгеріс туғызды. Көп ұзамай Алашорданың батыс бөлімінің басшысы Х.Досмұхамедов В.Ленинмен кездесуге аттанды. Бірақ кеңестік үкіметтен қолдау таппайтынын түсінген Алаш зиялылары 1918 жылы 12 тамызда Сібір өкіметінің өкілдерімен келіссөз жүргізіп, екі өкіметтің уақытша арақатынасын анықтады. Шарт бойынша Алашорда қазақ халқының билік органы болып, Қазақ әскері уақытша Сібір үкіметінің әскери министріне бағындырылды, Алашорда құрамында арнайы басқарма ашылатын болды. 1919 жылдың жазы мен күзінде Алашорда ұйымының қызметі құлдырауға ұшырады. Кең-байтақ далада большевиктік күштердің қысымымен өз жасақтарынан айрылып қалған автономияшылар қозғалысы қызметін тоқтатуға мәжбүр болды [4].

Осылайша Кеңестік билік тарапынан ұлттық автономия құруда қолдау табудан күдер үзген Алашорда, енді большевиктерге қарсы ымырасыз күрес жүргізуді мұрат тұтқан Сібір уақытша үкіметі (Омбы) мен Бүкілресейлік құрылтай жиналысы мүшелерінің Самар комитеті қолдауына сүйеніп Алаш автономиясын баянды етуден үміттенеді. Бірақ оның бұл

әрекеті де нәтижесіз аяқталғаны мәлім. Сібірдегі Уақытша Бүкілресейлік үкімет 1918 жылдың 22 қазанынан-4 қарашадағы грамотасымен Алашорда Халық кеңесі үкіметін тархатып жіберді. 1920 жылдың 5 наурызында әскери-революциялық комитет Алашорданы таратуға арнайы шешім қабылдағанға дейін Алаш қозғалысы ұлт-азаттық қозғалыс ретінде біртұтас, мақсатты саяси, әлеуметтік, мәдени үрдіс болды. Қазақ мемлекетін құру сәтсіздікке ұшырағанымен, Алаш қозғалысының азаттық идеялары, мәдени, ғылыми, басқа да дәстүрлері кеңестік жылдардың кезінде Қазақ қоғамында өмір сүріп жатты. Осы ұлттық тарихымыздағы ең ірі, ең ұзақ ұлт-азаттық қозғалыс мұраттары тәуелсіздік жылдарында қайтадан жаңғырды.

Сан ғасырлық тарихы бар Алаш идеясы – бүгінгі Тәуелсіз Қазақстанның да басты идеяларының бірі болуы тиіс. Ал бүкіл қазақ даласын осыдан бір ғасырдай уақыт бұрын Алаш рухына бөлеген ұлы қазақтар аманатының жөні бөлек. Біздің ата рухы алдындағы адалдығымыз бен перзенттік парызымыз Алаштың аманатын санамызға сіңіру, соған лайық еңбек ету, өткенге құрмет көрсету. Ал құрметтің негізгісі – Алаш идеясын ұрпақ бойына сіңіру. Алаш идеясы – ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде қашан да қазақпен бірге жасайды. Алаштың жолы, Алаш қайраткерлері қалыптастырған ұлттық санамызды жаңғырту сапары – бүгінгі тәуелсіздігімізді тұғырлы етер берік ұстындардың бірегейі болатынын естен шығармағанымыз абзал. Алаш идеясы – қазақ идеясы. Демек, «Керегеміз – ағаш, ұранымыз – Алаш» дейтін бабалардың сөзі біз үшін әрқашан қазақ идеологиясының темірқазығы болып келді, бола береді де.

Қорыта айтқанда, қазақ қоғамындағы зиялылар қауымының басын біріктірген бір ғасырлық тарихы бар Алаш қозғалысының басты мақсаты — қазақ елінің өзін-өзі басқару яғни, ұлттық мүддесін қорғай алатын мемлекеттік жүйе құру құқын метрополияға мойындату, түбінде дербес мемлекет құру, Қазақ жерлеріне ішкі Ресейден қоныс аударуға шек қою, әлемдік озық тәжірибені пайдалана отырып, дәстүрлі мал шаруашылығын өркендету, сонымен қатар егіншіліктің, өнеркәсіптің дамуын қамтамасыз ету, рыноктық қатынастарға жол ашу, жеке адам құқын және басқа демократиялық принциптерді қадір тұту, ұлттық мәдениетті өркендету, оқу жүйесінің, тілдің дамуына қажет шарттар түзу болды. Тағдырлары қайғылы аяқталғанына қарамастан, Алаш қайраткерлері елі мен жерінің, қазақ ұлтының қамын жеп, оның жарқын болашағы үшін күресті. Олардың идеялық мұрасы саяси санасы толыққан, тәуелсіздік идеясын ту еткен бүгінгі ұрпаққа аманат, атқарған ерен істері өнегелі өсиет, ал ардақты Алаш азаматтарының есімдері халқымыздың жадында мәңгі сақталады[5].

Әдебиеттер

1. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында.- Астана: Елорда, 1999.
2. Тіленішов, Д.Қамзабекұлы «Алаш қозғалысы» Алматы 2014. 38-43 бет.
3. Көркемсуретті Қазақстан тарихы. Құраст-шы-автор: О.К.Жанайдаров. «ҚЭ» Алматы, 2007. 89 бет.
4. К.Рысбайұлы «Қазақстанның Республикасының тарихы . Алматы «САНАТ» 1999ж. 140-143 беттер
5. Нұрпейісов К. Алаш һәм Алашорда. -Алматы, 1995. -Б. 209.

Литература:

1. <http://tarih-begalinka.kz/ru/history/independent/history/page3385/>
2. <http://personal.akorda.kz/ru/category/citaty>.
3. Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Казахстанская модель межэтнической толерантности и общественного согласия Н.А. Назарбаева: двадцать лет успеха и созидания». Алматы, 2015.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОГО ПРАВА «ЖЕТЫ ЖАРГЫ»

Куттыходжаева М.И.

Научные руководители: Жапарова К.Г., Абдрахманова С.А., ст. преподаватели
Кокшетауский государственный университет им. Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
madinak097@gmail.com

Казахский народ находился в не лучшем положении. Враги лезли со всех сторон, как-будто своих внутренних междоусобиц было мало. В этот момент народу нужна была опора, сильная рука. Эту опору казахской степи предоставил Тауке хан, узаконив «Жеты жаргы», что в переводе с казахского означает «Семь уложений». В Уложении рассматривались актуальные для того времени вопросы.

А какие же вопросы были актуальны для обычного казаха в 17 веке? Во - первых, надо где- то жить, где- то скот содержать. 1 раздел и был посвящен этому вопросу - Земельный закон. В нем были решения к вопросам о водопоях и пастбищах. Второй раздел - Семейно-брачный закон. В этом разделе порядок утверждения - расторжения браков, права и обязанности супругов и т.д. Третий раздел - Военный закон. Закон воинской повинности. Четвертый раздел Жеты жаргы - положение о судебном процессе, порядок судебного заседания и т.д.. А оттуда уже недалеко и в 5 раздел попасть - Уголовный закон, который судит за различные преступления, исключая убийство. Да, для убийства выделен 6 раздел - Закон о куне, наказывающий людей за убийство и насилие. Вообще, есть еще один, последний раздел в Жеты Жаргы - Закон о вдовах. Там же обязательства по отношению к сиротам.

Жеты жаргы - это по сути первый законодательный памятник казахской степи. Основа права. Изменения политической структуры вызвали настоятельную необходимость переработки и правовой базы организации казахского общества. Эта работа проводилась весь XVII в. и при хане Тауке нашла свое закрепление в своде законов «Жеті Жарғы» (Семь Установлений). Разработан был этот свод при участии известнейших биев в начале XVII в. и включал в себя следующие основные разделы:

1. Земельный Закон (Жер дауы), в котором обговаривалось решение споров о пастбищах и водопоях.
  2. Семейно-брачный закон, где устанавливался порядок заключения и расторжения брака, права и обязанности супругов, имущественные права членов семьи.
  3. Военный Закон, регламентирующий отправление воинской повинности, формирование подразделений и выборов военачальников.
  4. Положение о судебном процессе, обговаривающее порядок судебного разбирательства.
  5. Уголовный Закон, устанавливающий наказания за различные виды преступлений кроме убийства.
  6. Закон о куне, устанавливающий наказания за убийства и тяжкие телесные повреждения.
  7. Закон о вдовах (Жесір дауы), регламентирующий имущественные и личные права вдов и сирот, а также обязательства по отношению к ним общины и родственников умершего [1].
- Кроме «Жеті Жарғы» продолжал использоваться в качестве источника права и «Кодекс Касыма», особенно в области международного права. Своеобразными дополнениями к кодексам были положения съездов биев – «Ереже», и «Билер сезі» - рассказы, содержащие сведения о практике суда биев - судебном прецеденте. Судопроизводство было основано на обычном праве - адате и мусульманском праве - шариате. Судебная функция была в руках биев-родоправителей. Особо сложные дела рассматривались съездом биев. В разбирательстве некоторых дел принимали участие султаны и хан. За разбор дел бии, султаны и хан получали вознаграждение - бийлик, ханлык, а также различные подарки. Если ответчик уклонялся от суда или исполнения его решения, то истец имел право произвести барымту (насильственный угон скота).

Право на собственность-основной институт казахского права. Пастбища и пашни принадлежали роду, общине, скот был в семейной собственности. Особенно строго разграничивались зимние пастбища и орошаемые пашни.

Институты обязательного права включают в себя договоры купли-продажи, займа, найма, хранения и караванной перевозки. В казахском праве существовали и такие своеобразные институты обязательного права, как жылу, журтшылык, асар и т.п.

Брачное право казахов соответствовало экономическому базису. Основной формой брака был индивидуальный брак (моногамия). Среди имущего сословия получила распространение также полигамия (многожество). Одной из особенностей семейно-брачных отношений являлось аменгерство - обычай, по которому жена умершего переходила к брату мужа. Был установлен запрет брака между родственниками до седьмого колена. Каждый взрослый сын имел право на часть имущества отца. По достижении определенного возраста сыновей выделяли в самостоятельное хозяйство (отау). Все хозяйство отца после смерти доставалось младшему сыну (шанырак, иесі).

В казахском обществе XV-XVII вв. еще не было разграничений между гражданским правом и уголовным. Понятие преступления сливалось с понятием дурного поступка (жаман іс), греха (күнә). В уголовном праве существовал закон возмездия (кровная месть). В большинстве случаев кровная месть заменялась выкупом (кун). За некоторые преступления налагались штрафы. Согласно «Жеті Жарғы», уголовная ответственность обычно распространялась лишь на непосредственного виновника, вместе с тем широко был распространен принцип коллективной ответственности общины. Так, если ответчик на суд не являлся или не выплачивал положенного куна, то штраф взыскивался со всей общины. В таком случае членам общины предоставлялось право поступать с ответчиком по своему усмотрению. Такой меры наказания, как лишение свободы у казахов не существовало, не было и тюрем. В целом исследователи отмечают гуманность казахского уголовного права. Лишь в крайних случаях применялась смертная казнь. Таким исключением являлось изнасилование и кража чужой жены. Никаких специальных органов для исполнения приговора не было. Это право передавалось истцу [2].

Одним из основоположников судебно-правовых уложений казахского ханства был Майкы би - крупный дипломат и общественный деятель, советник Чингисхана. Усиление и укрепление государства связано также с именем Касым хана - сына Аз Жанибек хана. При его правлении впервые в истории была проведена систематизация правовых обычаев и норм, получившая название «Правда Касым хана». Заметный вклад в развитие правовой системы казахского общества внес Есим хан. Он значительно усилил воинские законы, повысив ответственность воинов, что было связано с необходимостью защиты от захватнических устремлений джунгар. В конце XVII века Аз Тауке, Толе би, Казбек би, Айтеке би создали «Жеті Жарғы», которые по сути стали непосредственной системой законов, кодексом судебной власти [3]. Однако, поскольку этот свод правил дошел до нас в устной форме, общество не восприняло эти уставы официально как кодекс. Тем не менее, выпестованные тысячелетиями в недрах национальных традиций, общественных явлений в системе государства казахской нации, эти законы сослужили в свое время добрую службу народу.

В истории казахского права ханского периода известны лишь два законодательных памятника: «Қасым ханның қасқа жолы» («Светлая дорога хана Касыма»), который до нас не дошел, и «Жеті Жарғы» («Семь установлений») Тауке-хана. В «Жеті Жарғы» вошли постановления, вызванные потребностями военно-политической и социальной жизни казахского общества XVII в. Важнейшим моментом, определившим характер этого документа, оказалось стремление приспособить нормы обычного права к новым потребностям феодализирующегося казахского общества, узаконив те из них, которые соответствовали интересам знати, создать вместо устаревших и неугодных ей норм новые и более выгодные. Поскольку в этом документе охвачены семь сфер деятельности общества, он и получил название семь установлений Тауке-хана. Но есть и другая версия.

Так, по предположению некоторых, «Жеты Жаргы» («Семь установлений») назван так потому, что в его разработке принимали участие семь биев. Мудрость и прозорливость чествуемых трех великих предков проявилась именно в ту пору. Они зорко преопределили будущее своего народа, предначертали единственно верный путь сохранения потомства и родной земли, показали подлинный образец политического прагматизма.

Литературы

1. Жанайдаров О. Степная Конституция хана Тауке // Мир закона.- 2001.-N2-3.-С.38-39.
2. Законы хана Тауке. История Казахской ССР (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том 2. Алма-Ата, Наука, 1979, с. 334 – 341;
3. История Казахстана с древнейших времен до наших дней (в пяти томах). / под ред. М. Козыбаева. – Алматы: Атамура, 1995.

ТҮРКІ ӘЛЕМІНДЕГІ РУНА ЖАЗБАЛАРЫ – ҰРПАҚ ҚАЗЫНАСЫ

Мукушев Т.

Ғылыми жетекшісі: Магзумова А.Т., аға оқытушы (все общ история)

magzumova.61@mail.ru

Жаңа кезең ішінде,біз Қазақстан жастары ,өзіміздің тамырымыз бен тарихтағы орнымызды іздейміз. Елімізде патриоттық сезімге баулу, тәрбиелеу қолға алынған. Соның нәтижесінде ежелгі түріктік өркениеттің жалғасы қазақ мәдениетіне деген сезім туады. Тарих, мәдениет, тілді зерттейтін ғылымда жүйелі зерттеуге қажет негізгі ұғымдар болады. Солардың бірі – материалдық мәдениет және жазба мәдениеті. Бұл екі ұғым бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ олар екі бағытта зерттеу жұмыстарын жүргізуде. Түрік елдерін ерте орта ғасырларда әлемге танытқан олардың ерлікке толы мәрт мінезі, батырлық әфсаналары мен жырлары, жазу мәдениеті, тәңіршілдік дүниетанымы, балбал тастары болды. Қашанда ұлы дала тұрғындарына тән берік және жасампаз рух бұл дәуірде өзге елдерге үлгі болды. Оның ішінде көне түріктердің жазу мәдениетінің алатын орны ерекше. [1]

Ұрпақтан-ұрпаққа мұра болған руникалық жазба ескерткіштер (VIII ғ.ғ.) қазақ және өзге түркі халықтарының көне дәуірде мәдени деңгейінің өте жоғары болғандығын дәлелдейтін баға жетпес асыл қазына. Бүкіл әлемге танылған түркі руникалық жазбалары атақгы Египет перғауындарының қорғандарынан табылған шумер жазуларымен дәуірлес болып келеді.

Ұлттық ғылым тәуелсіздік алған 20 жыл ішінде түркітану бағытында біршама жетістіктерге жетті. Қазақ және өзге де түркі халықтарының этносы мен мемлекеттігін, тілі мен графикалық жүйесін (жазбаларын), тарихи-мәдени және этносаяси жағдайын ғылыми түрде жан-жақты әрі жүйелі зерттеу түркі тілдес халықтар үшін, оның келешек ұрпағы үшін құнды қазына болып табылады

«Түрік руна жазбалары» – бұл ұғым түркологиямен айналысатын адамдардың бәріне таныс.

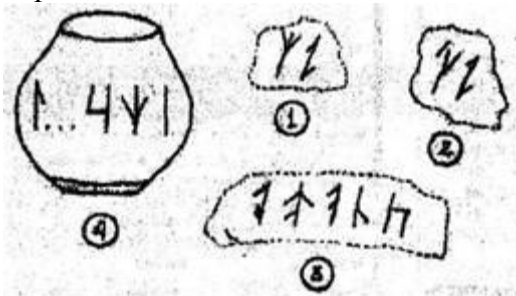
«Руна» «әріп» және «белгі» дегенгі білдірмейді. Оны – «құпия» және «белгісіз» сөздерімен ұштастыруға болды. «Руна» сөзі –латынның «арканум» (мысалға «Таро арқаны») немесе грекше «мистерион» (мистерия) сөздерінің аналогы. Руналар – ежелгі герман әліпбиінің белгілері (II в. кейінгі ортағасырға дейін), Скандинавия, Исландия, Гренландия, Англия, Солтүстік Европа, Солтүстік Причерноморье, Ескі Ладога және Новгород елді-мекендеріндегі тастардағы, металлдардағы, ағаштардағы, сүйектердегі қаушаулар, белгілер. Руналардың нақты шығу тегі бүгінгі күнге дейін анықталмаған. Руна жазбалары /футарк/ көбінесе бір немесе бірнеше сөздерден тұрады. Ертедегі түрік жазуын тұңғыш рет ХҮІІІ ғасырдың 20-жылдарында І Петрде қызмет атқарған неміс ғалымы Д.Мессершмидт пен оған еріп жүрген шведтің тұтқын офицері И.Страленберг Енисей аңғарында ашты. Олар Скандинавияның руналық жазуымен ұқсастығына қарап, оны «руналық» жазу деп атады. Атау онша дәл болмағанымен, қолайлы болып шықты және ғылымда осы атау орнығып

қалды. 1889 жылы Н.М.Ядринцев Солтүстік Моңғолияда, Орхон өзенінің аңғарынан руна жазулары бар орасан зор құлыптастарды тапты. Табылған тексті оқудың бірінші болып кілтін тапқан дат ғалымы В.Томсен және жазбаларды алғаш рет оқыған орыс түркологы В.В.Радлов болды. Негізгі ескерткіштердің табылған жері бойынша жазу «орхон-енисей» жазуы деп атала бастады, ал басқа белгілері /тілі және жазылу сипаты/ бойынша ол ертедегі түріктердің руналық жазуы деп аталып кеткен[2]. Көне түрік жазуының ескерткіштері Орталық Азия аумағында көп табылған. Олардың ішіндегі ең белгісі Солтүстік Моңғолия жеріндегі Орхон, Селенга, Толы өзендерінің табылған тастағы жазулар. Бұл тастарда түріктердің атақты билеушісі мен ақылгөйлері Білге қаған, Күлтегін, Тоныкөк құрметіне арналып жазылған руна жазулары сақталған. Ал Қазақстан аумағында Талас, Іле өзендерінің аңғарынан да көне түрік жазуының ескерткіштері табылған. Түріктің жазба ескерткіштерінің көп кездесетін жері — Сібір өлкесі Енисей өзені бойы.

Зерттеушілер көне түркі руникалық жазбаларын VІІ-ІХ ғасырларға тән деп жатқызып келді. Бұл тақырыпта көптеген даулы мәселелер көтерілді де. Алайда, 80-жылдары Монғолиядан табылған тас ескерткіштер руна жазуларының тарихы тым әріде жатқандығын дәлелдеп берді. Көне түркі жазба ескерткіштерінің ішіндегі неғұрлым ежелгілерінің бірі ретінде Бұғыты жазбасы (Бугутская надпись) аталып жүр. Бұл жәдігерлік VІ ғасырдың соңғы ширегіне жатқызылады.[3]

Егер зерттеулерге көз салсақ, славян тілдеріндегі « язык» сөзін Олжас Сүлейменов ежелгі түркінің «iazuk-надпись, письменный текст» ұғымынан шығарады. Бұл бастапқы « iaz-пиши» түбір сөзінен туған деген қорытынды жасайды [4]

Қазіргі кезде ежелгі түркі тайпалық одақтары өмір сүрген аймақтардан руникалық жазумен ойылып жазылған үй-тұрмысына қажетті заттар, қой тастар табылып жатыр. Олардың бойында талай құпиялар сақтаулы. Мысалы, соңғы кезде Өзбекстанның Наманган, Ферғана, Кашкадария аудандарынан бірнеше көне тайпалардың қолданған заттары табылған болатын. Өкінішке орай, олардың бірқатарының оқылуы күні бүгінге дейін анықталмаған. Караңыз:

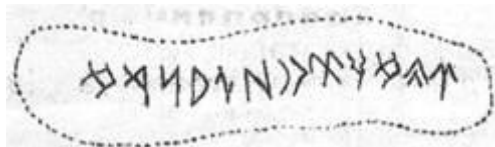
Көрсетілген суреттің алғашқы үшеуін 1993 жылдың сәуір айында Өзбекстан Ғылым академиясының Тарих және археология институтының қызметкері профессор Э.В.Ртвеладзе Кашкадария өлкесіндегі ескі қорғандарда қазба жұмыстарын жүргізіп жатқанда тапқан болатын. Көрсетілген 1-суреттегі таңбаларды көне түркі тілінде "а" түрінде оқуға болады. Қашалып жазылған екі

таңба да руникалық алфавитте бар. Ал 2-суреттегі бірінші таңба "а" екендігі түсінікті болғанымен, екінші таңбаны тану біршама қиындық туғызып отыр. Қандай дыбыс екендігі беймәлім. 3-суреттегі таңбалардың біріншісі "т" дыбысы, екіншісі "і", үшіншісі «п» болуы керек. Сонда тіл "деді, - деп" мағынасын білдіреді. Төртінші таңбаның сыры беймәлім, мүмкін талай ғасырды басынан кешіп, сырт формасын бұзып алған болар. Соңғы бесінші таңба "п" дыбысының бейнесін беріп тұр. Жалпы, тасқа қашалып жазылған бұл таңбалар ешбір тұрмыстық немесе т.б. заттарға жазылмағандықтан олардың бойынан белгілі бір мағынаны дәлдеп ұғыну қиын.

Берілген 4-ші суреттегі жазу 1993 жылы Өзбекстанның Наманган аймағынан табылған. Жер астында сандаған жылдар бойы жатқан бұл құмыраның бетіндегі кейбір таңбалар өшіп қалған. Ал бар таңбаларды оқып көргенде сыңар (Қ.Садықов) немесе сокур болып шығады. Демек, аталмыш сөздің мағынасы заттың сыйымдылығын (жарты литрлік ыдыс) немесе құмыраны жасаған адамның атын көрсетеді.[5]

Ал 1998 жылы Қырғызстанның Қошқар өңірі Қарасу ауылы жанындағы Көксай, Тікбұған, Қызыл бұлақ, Алқым өзенді, таулы-қыратты жерлерінен көне түркі рунасымен тас

бетіне кашалып жазылған бірнеше құпия жазулар табылған болатын. (Қырғызғалымдары О. Солтобаев пен К. Табылдиев "Мээрим" журналы, 1998. №2). Бүлөңірден табылған барлығы 8 руналық жазу өзімізге белгілі Талас жазба ескерткіштері қатарына жатқызылады. Тасбетіндегі құпия жазу неге екендігі белгісіз түркітанушы ғалымдар тарапынан әлі күнге дейін жүйелі түрде оқылған емес. Енді осы таңбалар жүйесіне көз тігіңіз:

Жазудың ішінде не сыр бүктеп жатқандығы кімді де болса қызықтырады сөзсіз. Сондықтан бұл таңбалардың да оқылу құпиясына шып көрелік. Мұнда ертедегі Талас жазба ескерткіштеріне тән таңбалардың бар екендігін байқасақ, біздің ойымызша бұл жазудышамамен V-VI ғасырларға жатқызуға болады. Берілген бедерлі таста 13 руникалық таңба бар. Жазу оңнан солға қарай оқылады. Сырға толы құпия таңбалардың жеке-жеке мағынасын талдай келемынадай болжамға тоқталдық:

er atym sagunda aysym — ер атым Сағуннан айрылдым немесе ер атам Сағыннан айрылдым.

Оқылған сөйлемнің алғашқы мазмұны қандай да бір азамат өзіне берілген атағынан немесе шенінен айрылғандығын білдіреді, ал екінші варианттағы сөйлемнің мәні бойынша атасы Сағыннан айрылған, қол үзіп қалған деп тұжырым жасауға болады. [6]

Орталық Азия мен Қазақстан жерлерінен табылып жатқан руникалық түркі жазбалары Орхон таңбаларынан өзіндік ерекшелігімен дараланады. Мұнда Орхон немесе Енисей өзендері аңғарларынан табылған жазулардағы барлық таңбалардан бөлек, өзгеше жасалған көне әріптер кездеседі. Мұның өзі түркі жазуы жүйесінің ертеден қалыптасқан, жүйелі әліппе, жазу мәдениетіміздің тамыры өте тереңде екендігін аңғартады. Дәл осындай көненің көзі болып табылатын асыл казыналар Қазақстанның жерінде де қаншама десенізші. Өйткені, шығысымызда Алтай мен Тарбағатай, батысымызда Орал таулы қыраттары, солтүстігіміз бен орталығымызда Ұлытау, Болаттау аймақтары, оңтүстігімізде Алатау мен Қаратау қатпарларыда және басқа да өзенді-көлді кең алқапты мекен еткен ата-бабаларымыз сол өңірлерге де өздерінің қол-таңбасын қалдырып кетпеді дегенге кім сенер.

Қорыта келе, негізгі басты мәселе – көне түрік руна жазуларының әлі де толыққанды зерттелмеуі, түбі бір түркі тілдес қазіргі таңда өмір сүруші ұлттардың көне тарихының толыққанды зерттелуін қажет етеді.

Қарастырылып отырылған тақырыптың өзектілігі қазіргі таңда пантюркист ғалымдар арасында зор қолдауға ие болуы, көне руна жазының маңыздылығын ашып көрсетеді.

Руна жазуының алдағы уақытта мемлекеттер тарапынан қолдауға ие болып, толық зерттелуі жүзеге асса құпия жазудың сыры одан әрі ашыла түсер еді.

Әдебиеттер

1. Есенқұлов Е. Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі қосымшалар. Алматы, 1976.
2. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы, Ана тілі 1991.
3. Жолдасбеков М. Асыларналар. Алматы, Жазушы 1990
4. Язык письма. Взгляд в доисторию-о происхождении письменности и языка малого человечества Алматы-Рим, 1998г., стр. 312
5. Абылхожин Ж.Б., Бурханов К.Н., Кадырбаев А.Ш., Султанов Т.И. Страна в сердце Евразии.-Алматы: 1998г.
6. Қоңыратбаев Ә., Қоңыратбаев Т. Көне мәдениет жазбалары. – Алматы, 1998.

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ 1917 ЖЫЛҒЫ ҚАЗАН ТӨНКЕРІСІ ЖӘНЕ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫ (все общ история)

Мухитдинова З. А. 3 курс. Иск-41. Тарих мамандығы.
Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент Тленшина Г. М.

Еліміз егемен болып, атымыз шартарапқа танылып жатқан кезімізде еліміздің өткенін жаңғырту - әр азаматтың қасиетті борышы.

1917 жылы Ресейдің Уақытша үкіметін құлатып, «жасасын теңдік, жасасын кедейлер мен жұмысшылар!» деп ұрандатып, қантөгіспен келген Қазан төңкерісі он бес елді жетпіс жыл бойы бір шыбықпен айдаған коммунистік диктатура орнатқан еді. Тұмшалап ұстаған тоталитарлық жүйенің нанын жеп, суын ішіп, тоқтығына бой ұйретіп қалған топ қазір де бодандығын емеріне еске алады. Сонымен қазақ зиялылары Қазан төңкерісінде қандай топқа жақ болды, қандай топқа қас болды. Олар өз көксегеніне жете алды ма? Оның «құны» қандай болды? Дәл қазір осы сұрақтарға жауап іздейтін боламыз.

Қазақ тарихында XX ғасыр кезі - түрлі оқиғаларға, саяси өзгерістерге толы кезең. 1917 жылғы Қазан төңкерісінің қазақ халқы үшін ең маңызды тұсы-еліміздегі саяси сана мен күрестің жаңа деңгейге көтерілуі еді.

XX ғасырдың басында қазақ еліндегі ұлт-азаттық күресті жаңа саяси күш - алаш зиялылары 1917 жылғы қазан төңкерісі нәтижесінде орын алған бүкіл Ресейдегі саяси дүрбелеңді қазақ халқының ұлттық мүддесіне пайдаланып қалуға тырысты. Сол төңкерістің бірі де бірегейі Қазан төңкерісі. Петроград пен Мәскеудегі екі орталық кеңесте басымдық алған В. И. Ленин 1917 жылы 24-25 қазанда қарулы көтеріліс ұйымдастырып, жеңіске жетті. Уақытша үкіметті құлатып, биліктің Кеңестер қолына көшкенін хабарлайды. Бұл хабар бүкіл Ресейде ғана емес, дүниежүзін, бүкіл әлемді дүр сілкіндірді. В. И. Лениннің ел бигін қолына алудағы мақсаты не? Неге бүкіл дүниежүзі бұл төңкеріске таңырқай қарады? Бұл төңкерістің сыртқы саясатқа әсері қандай болды?

В. И. Ленин бастаған большевиктер басқарған Кеңес өкіметі жұмысшылар мен шаруалардың билігі орнаған өкімет еді. Төңкерістің мақсаты - пролетариат диктатурасының басшылығымен Ресейде жаңа қоғам-социализмді орнату. Ресей социализмге қарай, әлемде бірінші болып қадам басты және бұл төңкеріс елді экономикалық және саяси дағдарыстан алып шықты. В. И. Ленин бастаған большевиктер партиясы осы дағдарыстан шығудың сара жолы - империалистік соғысты тоқтатып, бейбіт өмірге көшу деп тауып, бірінші дүниежүзілік соғыстан алғаш аяғын кері тартты. Кеңес өкіметі әуелі орталықта - Петроградта орнады да, одан әрі тез арада Ресейдің шет аймақтарына дейін таралды.

Ресейдің қол астында болып келген орыс емес басқа халықтардың еңбекші халық бұқарасы Қазан төңкерісінен кейін экономикалық-әлеуметтік күйзелістен шығумен бірге отаршылдықтың бұғауынан босанып, тәуелсіздік алатын шығармыз деп үміттенді. Большевиктер барлық ұлттар мен халықтардың, азаматтардың теңдігін насихаттай отырып, көтеріліс туы астынан кетпеуге үндеді. Кеңес өкіметі Қазақстанда да орнай бастады. Қазақстанда Кеңес өкіметінің орнауы 1917 жылы қазаннан 1918 жылдың наурызына дейін созылды. Тіпті азамат соғысы кезінде де жалғасып жатты.

Кеңес өкіметі орнауының екі түрлі жолы болды:

1. Өнеркәсіп орталықтары мен темір жолға жақын, жұмысшылар басым оңтүстік және солтүстік аймақтарда - бейбіт жолмен.

2. Сібір, Орал, Жетісу казактары мен офицерлер, кулактар біріккен контрреволюциялық күштер басым аудандарда - қарулы күрес жолымен.

Алғаш Кеңес өкіметі Перовскіде 30 қазанда орнады. Перовскіде үлкен әскери горнизон орналасқан еді және темір жол станциясы болды. 1917 жылы 31 қазанда Сырдария облысының саяси-экономикалық және әкімшілік орталығы Ташкент қаласында Кеңес өкіметі қарулы күшпен орнады. Қарашаның орта кезінде Черняев қаласында, қараша-желтоқсан айларында Әулиеатада, Түркістанда, Қазалыда, Арал поселкісінде және Сырдария

облысының басқа да елді мекендерінде қантөгіссіз орнады. 1917 ж. желтоқсан - 1918 ж. наурыз аралығында Торғай облысының орталығы және Қостанай, Ақтөбе қалалары мен басқа да ірі елді мекендерде орнады. Кеңес өкіметі Семейде 1918 жылдың ақпанында орнаса, Жетісуда 1918 жылдың көктеміне дейін созылды. Себебі мұнда төңкеріс қарсыластары күштері басым болды. Верный қаласы Жетісу казак-орыс әскерлерінің орталығы болды, ал казактар патшаның тірегі болғаны белгілі. Кеңес өкіметі ең соңғы орнаған - Орал қаласы болды.

Қазан төңкерісінен кейін Қазақстанда ұлттық үкіметтер құру ісі қолға алынды. 1917 жылы 15-22 қарашада Ташкентте болған мұсылман депутаттары Кеңестерінің өлкелік съезінде жаңа үкімет «Түркістан Халық Комиссар Кеңесі» орнады. Кеңестің 14 адамдық құрамында мұсылман өкілі болмады. Кеңестің төрағасы Фёдор Иванович Колесов: «Мұсылмандарды жоғары өкімет органдарына өткізу мүмкін емес, өйткені жергілікті халықтың бізге көз-қарасы белгісіз және олардың ешқандай пролетарлық ұйымы жоқ», - деп мәлімдеді.

1917 жылы 22 қарашада Қоқанд қаласында болған Бүкіл Түркістандық IV съезінде Түркістан автономиясы құрылғаны туралы жарияланды. Бұл үкімет кейбір деректерде «Қоқанд автономиясы» деп аталды. Алғашқы басшысы Мұхамеджан Тынышбаев, одан кейін басты қызметін Мұстафа Шоқай атқарды. Бірақ, 1918 жылы қаңтарда кеңестердің III Бүкілресейлік съезі Ленин дайындаған «Еңбекшілер мен қаналушы халақтар құқықтарының Декларациясында» өзге ұлттардың өзін-өзі билеу құқы жоққа шығарылды. Осылайша, әуелі 1918 жылдың 5 қаңтарында Бүкілресейлік құрылтай жиналысы, одан кейін Ташкент кеңесі шешімімен Қоқанд қаласы шабуылмен алынып, Түркістан автономиясы күшпен таратылды.

1917 жылы 5-13 желтоқсанда Орынбор қаласында Екінші бүкілқазақтық съезі болды. Съезді М. Шоқай басқарды. Съезде Алаш (Алашорда) автономиясын құру туралы қаулы қабылданды. Алашорданың 25 мүшеден тұратын Уақытша Халық Кеңесі құрылды. Автономия орталығы Семей қаласында орналасатын болды. Үкіметтің төрағасы болып Ә.Бөкейханов сайланып, «Қазақ» газетінде Алаш партиясының 10 бөлімнен тұратын бағдарламасы жарияланды.

Бағдарлама жобасының маңызы:

1. Сол кездің нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, қазақ халқы дамуының балама жолын ұсынды.

2. Буржуазиялық-демократиялық, ұлт-азаттық революцияны аяқтауға бағытталған жолды көрсетті. Билеуші партияға айналған большевиктер Алашордамен тіл табысуға болады деп санамады. Әр түрлі саяси күштердің билік жолындағы тайталасы басталды.

Қазақ зиялылары мемлекет құру процесінің кеңестік жолмен шешілуімен келісе алмады. Бұл қарсылықтың себебі неде? Бұл қарсылықтың себебі мынада: біріншіден, қазақ зиялылары әуел бастан тәуелсіз ұлттық автономия құруды жоспарласа, екіншіден, олар Қазан төңкерісін қабылдамады, себебі Кеңес өкіметін мойындамады, оны заңсыз орнаған үкімет деп есептеді.

Халел Ғаббасов РКФСР-дің (Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасы) ұлт істері жөніндегі халық комиссары И. Сталинмен Семейден тура телеграф сымы арқылы келіссөз жүргізген. Онда: «Келіссөзде мен қазақ халқының өзін-өзі билеу құқығының кедергісіз жүзеге асырылуын, таратылған қазақ мекемелерін қалпына келтіру, Кеңес өкіметі жағдайындағы автономия құру, қазақ халқының тұтқынға алынған қайраткерлерін босату сияқты он төрт тармақтан тұратын талаптар қойдым», - делінген. Сталиннің жауабының мазмұны Алашорда Кеңес өкіметін мойындағанда ғана Қазақстанның Құрылтай съезін шақыруға әрекеттер жасалады және сонда ғана осы қойылған талаптарға құлақ салынады дегенге сайады...

Осылайша, Халел және Жаһанша Досмұхамедовтердің Мәскеуге Кеңес өкіметі басшыларымен телеграф арқылы Сталинмен жүргізген келіссөздерінде кеңес өкіметінің ұлттық тұтастық негіздегі қазақ мемлекеттігін мойындайтындығын, тек кеңестік негіздегі автономия беруге даяр екендігін көрсетіп берді. Алайда, Ақмола кеңесі Мәскеуден мынадай

мазмұндағы жеделхат алған. Онда: «кеңес билігі большевиктердің қабылдаған бағдарламасына сәйкес патша өкіметі кезінде қаналған барлық халықтарға автономия береді. Қазақ халқы өз территориясына лайық автономия құруға дайындала берсін», - делінген.

Әйтсе де Кеңес өкіметі Алашорда үкіметінің өзін де, талаптарын да мойындағысы келмеді. Сондықтан Х. Ғаббасов 1918 жылдың 1 сәуірінде Ұлт істері жөніндегі комисиариатқа Алашорда үкіметін тез арада ресми түрде мойындауын тағы да талап етті. Кеңес өкіметі бұл талапты тағы да жауапсыз қалдырды. Осылайша біртұтас ұлттық мемлекет құру әрекеті нәтижесіз аяқталды. Большевиктер Алаш партиясына тек кедергі ретінде қарады. Алаштықтардың ниеттерінің іске аспауына, әрекеттерінің нәтижесіз аяқталуына «Үш жүз» партиясының да елеулі әсері тиген. Негізінен бұл партия ұсақ-буржуазиялық социалистік партия еді. Партияның саяси көзқарасы мен практикалық іс-әрекеті 1917 жылдың күзінен 1918 жылдың басына дейін елеулі түрде өзгерді. Әуелгі кезде социалист-революционер партияларымен одақтасса, 1918 жылдың қаңтарынан бастап Кеңес өкіметін жер-жерде ұйымдастырып, нығайту ісіне белсене араласып кетеді. Большевиктермен одақтасқан «Үш жүз» партиясы, Алашордаға қарсы күресті.

Қазан төңкерісіне қазақтардың үрке қарауын алаштықтар қазақ қоғамында капиталистік қатынастардың жоқтығымен, соған сай таптық жіктелудің әлсіздігімен байланыстырды. Бұл ұлттық еркіндік, осы жолда ұлттық тұтастық идеологиясын ұстанған қайраткерлердің көзқарасы еді және ол сол тарихи кезеңдегі қоғамдық-саяси шынайылықтан алыс емес еді. Сондай-ақ, осынау қоғамдық пікірді білдіру арқылы ол большевиктік билік пен ұлт-азаттық қозғалыс арасындағы айырмашылықты дәл белгілеп берген еді. Бірақ В. И. Ленин бастаған большевиктік билік Алаш қайраткерлерінің пікірімен есептеспеді.

К. Нұрпейісов өзінің зерттеуінде Кеңес өкіметінің де Алашорда жетекшілерімен келіссөз жүргізу барысында екіжүзділік танытқанын көрсетеді: «бұған оның атынан Далалық Қазақ өлкесінің төтенше комиссары болып тағайындалған Ә.Жангелдинге 1918 жылы мамырдың 14-де Ұлт істері жөніндегі Қазақ автономиясын құру мақсатымен Бүкілқазақстандық кеңестер съезін шақыру міндетін жүктеуі дәлел. Қазан төңкерісі барысында большевиктер атынан «Ұлттардың өзін-өзі билеу құқы» уағыздап келген Лениннің пролетариат диктатурасы орнаған соң бұрынғы айтқанынан бас тартып, оны «Еңбекшілердің өзін-өзі билеуі ұранымен алмастырғанын, басқа сөзбен айтқанда, ұлттық-мемлекеттік құрылыста таптық принципті бірінші кезекке қойғандығының көрінісі болды. Сондықтан да Орталық Кеңес үкіметі қазақ халқының ұзақ жылдарға созылған ұлт-азаттық күресінің нәтижесінде дүниеге келген Алаш автономиясы мен Алашорда үкіметін іс жүзінде мойындамады.

Қазан төңкерісінен кейін елдегі экономика қай жаққа қарай жол алды? Төңкерістен кейін Қазақстанда кеңестік аппарат құру және алғашқы экономикалық өзгерістер жайы қалай болды? Қазақстан Қазан төңкерісінен кейін кеңестік аппарат құрылып, экономикалық өзгерістер енгізіле бастады. Ол мынадай шаралар:

-Ескі мекемелер, оның ішінде, уақытша үкіметтің комиссарлары, отарлау- шенеуніктік әкімшілік қоныстандыру басқармасы, бұрынғы сот жүйелері жойылып, өкімет билігі жұмысшы, солдат депутаттары кеңестерінің қолына өте бастады;

Ескі мемлекеттік аппаратты қирату отарлау саясатына берілген үлкен соққы болды. Ол еңбекшілердің кеңес жұмысына белсене қатысуына жағдай жасады;

-Шіркеу мемлекеттен, мектеп шіркеуден ажыратылды;

-Ерлер мен әйелдер теңдігі іске асырылды;

-Төңкеріске қарсылар мен күрес жөніндегі төтенше комиссиялар, милиция құрылды;

-Кеңестердің жанынан еңбек, ағарту, денсаулық сақтау т.б. бөлімдер ашылды;

-Заңдар, жарлықтар тек орыс тілінде ғана емес, қазақ тілінде де жарияланатын болды;

-Кеңес қызметкерлерін даярлайтын курстар жұмыс істей бастады;

-Облыстық кеңестер жанынан ұлттық қарым-қатынастарды реттейтін комиссиялар құрылды;

-Жерге жеке иелік ету жойылып, Қазақстандағы шіркеу мен монастырлердің, помещиктердің, бай казак-орыстардың, патша шенеуніктерінің иелігінде болып келген, сондай-ақ қоныс аудару қорындағы жерлер еңбекшілердің пайдалануына берілді.

Кеңестік тарихнамада, Кеңес Одағы Коммунистік партиясының барлық құжаттарында Қазан төңкерісін адамзат тарихында түбірлі өзгеріс енгізген, жаңа заманда социализмнен капитализмге өту дәуірін ашқан ХХ ғасырдың басты оқиғасы деп аталып келді. Шын мәнінде Қазан төңкерісі көп ұлтты Ресей халқын, оның құрамындағы халықтарды, азаматтардың табиғи, эволюциялық даму жолын күштеп, қайта өзгерістер үдерісіне түсірді. 74 жыл өмір сүрген Кеңес Одағында ел өмірінің экономика және саясат, мәдениет пен руханият салаларында сталиндік нұсқада, әміршілдік мәндегі тәжірибелер жасау алаңына айналды. Олардың барлығы да Қазан төңкерісі, социализм идеяларын жүзеге асыру үшін деп түсіндірілді. Түбегейлі өзгерістер жасау идеясының зиянды салалары да көп болды. Мысалы: ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру мен көшпенділердің зорлап отырықшыландырылуы нәтижесінде елді жайлаған ашаршылық салдарынан сан мыңдаған адамдардың қырылуы мен басқа елдерге ауа көшуін, көптеген мәдениет, қоғам, ғылым қайраткерлерінің әміршіл жүйе ұйымдастырған саяси қуғын-сүргіннің құрбандарына айналуын, атап айтқанда Әлихан, Ахмет, Міржақып және т.б Алаш зиялыларының жазықсыз жапа шеккені және демографиялық саясат пен мәдени-рухани салада орын алған келеңсіздіктерді жатқызуға болады.

Солдай болса да, Қазан төңкерісінен кейінгі 74 жыл Кеңес Одағы үшін, оның құрамдас бөлігі болған Қазақстан үшін, тек қана бос кеткен кезең емес.

Атап айтқанда, Республиканың материалдық өндіріс жүйесі түбегейлі жаңарды, халықтың білім деңгейі күрт өсті, сапалы ғылым жүйесі қалыптасты, адамдар арасындағы қарым-қатынастар жақсарды.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан Энциклопедиясы».
2. Қазақстан тарихы 3,4 том (5 томдықтың). Алматы, 2002ж.
3. Қазақстан тарихы. Очерк. Б-304-315.
4. Рысбайұлы К. Қазақстан Республикасының тарихы, 9-10 бөлімдер.
5. Покровский С.И. Разгром иностранных военных интервентов и внутренней контрреволюции в Казахстане(1918-1920гг). А,1967г.
6. Қазақстан тарихы 3-том(4 томдықтың) Алматы, 2007ж.
7. М.Қозыбаев. Ақтандақтар Ақиқаты. Алматы. 1992ж.

АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ ӘКІМШІЛІК-САЯСИ ЖӘНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ (ХІХ ҒАСЫРДЫҢ АЯҒЫ – ХХ ҒАСЫРДЫҢ БАСЫ)

Сәдуақас М. Б.

Ғылыми жетекшісі: Шапкенов А. А., аға оқытушы.

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
mukhamedzhan_saduakhas@mail.ru

Ақмола облысы өзінің орналасқан жері мен халқының құрамы бойынша далалық облыстар қатарына жатты. Далалық облыстарға Ақмола облысымен бірге Орал, Торғай және Семей облыстары да кірді. Бұл облыстарға тән бірқатар ерекшеліктер: 1) халықтың өте сирек қоныстануы, орта есеппен бір шаршы верста жерге 1,1 адамнан келді; 2) көшпелі өмір салтын ұстанған қазақ халқының отырықшы (орыс, татар, т. б.) халықтан саны жағынан басым болуы.

Әкімшілік шекаралары жағынан Ақмола облысы солтүстікте және солтүстік-шығыста – Тобыл губерниясымен, оңтүстік-шығыста – Семей облысымен, оңтүстікте – Сырдария

облысымен, батыста – Торғай облысымен және Орынбор губерниясының бір бөлігімен шектесіп жатты.

XIX ғ. 60-шы жылдарының ортасында Ресей патша өкіметі қазақ даласын толығымен өзіне қосып алғаннан кейін әкімшілік басқарудың жаңа жүйесін енгізуді қолға алды. 1867-1868 жылдары «Уақытша ережеге» сәйкес жүргізілген реформа әкімшілік-аумақтық құрылыс, жер қатынастары, сот құрылымы, халыққа білім беру, денсаулық сақтау, дін мәселесі сияқты қазақ қоғамының шешуші салаларының бәрін қамтыды. Мұндағы патша үкіметінің алдына қойған басты мақсаты – аймақтағы отаршылдық саясатын күшейту болды. Осыған орай, 1868 жылы 21 қазанда император II Александрдың (1855-1881) жарлығымен Орынбор және Батыс Сібір генерал-губернаторлықтары құрылды [1; 16 б.]. Оларды азаматтық және әскери билікті толығымен өз қолдарына алған, Ресейдің Әскери министрлігінің қарамағындағы генерал-губернаторлар басқарды [2; 448 б.].

Жоғарғы мемлекеттік орган – Үкіметтік билікті атқарушы Сенат 1868 жылы 21 қазанда қабылдаған Уақытша Ереже бойынша Батыс Сібір генерал-губернаторлығының құрамындағы Ақмола және Семей облыстары құрылды. Жарлыққа сәйкес Ақмола облысының құрамына Сібір қырғыздары облысына қарасты Көкшетау, Атбасар және Ақмола округтері, Сібір казак әскерінің 1, 2, 3, 4, 5 және ішінара 6-шы полктік округтерінің жерлері және Омбы мен Петропавл қалалары енгізілді. 1869 жылы 1 қаңтарда құрамына бес уезд: Омбы, Петропавл, Көкшетау, Ақмола және Сарысу уездері енгізілген Ақмола облысы ресми түрде ашылды. Кейін, 1878 жылы 13 қыркүйекте Министрлер Комитетінің ережесіне сәйкес, Сарысу уезінің атауы Атбасар уезі болып өзгертілді. Облыстың әкімшілік аппараты Омбы қаласында орналасты. Өз кезегінде уездер шаруа болыстарынан, қазақ болыстарынан, өзін-өзі басқаратын селолық қауымдардан және казак станицаларынан құралды. XX ғ. алғашқы онжылдығында Ақмола облысының аумағында 116 шаруа болыстары, 110 қазақ болыстары, 37 казак станицалық басқармалары мен хуторлары, 34 өзін-өзі басқаратын селолық қауымдастықтар болды.

Облысты басқару ісін генерал-майор шенін иеленген әскери губернатор мен облыстық басқарма жүргізді. Уездердің басшылығында облыс басшысы – әскери губернатордың бұйрығымен орыс шенеуніктері арасынан тағайындалған уезд басшылары тұрды. Болыстарды – болыс басқармалары, ауылдарды – ауыл старшындары басқарды [3; 186 б.].

Ал 1882 жылы 18 мамырда Батыс Сібір генерал-губернаторлығы таратылып, құрамына Ақмола, Семей және Жетісу облыстары кірген Дала генерал-губернаторлығы (Дала өлкесі) құрылды. 1891 жылы 25 наурызда «Ақмола, Семей, Жетісу, Орал және Торғай облыстарын басқару туралы ереже» қабылданды. Аталған ереженің 1-ші тарауында берілген 13-ші бапқа сәйкес, Ақмола, Семей және Жетісу облыстарын басқару ісі Дала генерал-губернаторының құзырына берілді [4; 5 б.].

Облыстың демографиялық жағдайына келер болсақ, XIX ғ. 2-ші жартысы – XX ғ. басында Ақмола облысының аумағында негізінен екі этникалық топтан: қазақтардан және орыстардан тұратын халық мекендеді. Нәсілдік жағынан, өмір салты және мемлекетке қатысты міндеткерліктері бойынша облыс халқы үш негізгі топқа бөлінді: 1) қазақтар – облыстың байырғы тұрғындары, 2) қазақтар – қазақ даласын алғашқы әскери отарлаушылар және 3) шаруалар – Ресейдің еуропалық губернияларынан қоныс аударушылар [5; 64 б.].

Облыстың 30 млн десятинаға жуық аумағында қазақтар мекендеді. Деректердегі мәліметтерге сәйкес, қазақтарды «қырғыздар» немесе «қырғыз-қайсақтар» деген атаумен көрсеткен.

Әкімшілік құрылымы жағынан қазақтар болыстарға, ауылдарға және шаңырақтарға бөлінді, бірақ бұл ресми бөлініс қазақтардың іс жүзіндегі орналасуымен сәйкес келе бермеді. Олай болу себебі, бір ауылға қарасты шаңырақ иелерінің өздері қарайтын болыстың әр түрлі бөліктерінде тұруы жиі кездесті. Қазақтар бірнеше отбасылардан (шаңырақтардан) құралған жекелеген ауылдарға бөлініп өмір сүрді. Бұл ауылдар әдетте сол қазақ шаңырақтарының ішіндегі ең ауқатты адамның атымен аталды.

XVIII ғ. – XIX ғ. 1-ші жартысында Қазақстанға алғаш қоныс аударған казактар алғашқыда уездердің отырықшы егіншілікпен айналысатын халқының басым бөлігін құрады. Қазақстанның аумағында үш казак әскері: Орал, Сібір және Жетісу казактарының әскері орналасты.

Сібір казак әскері территориялық жағынан Ақмола, Семей облыстары мен Томск губерниясының Змеиногорск және Бийск уездерінде орналасты. Тығыздығы жағынан казак тұрғындары негізінен облыстың солтүстік бөлігінде шоғырланды. Олардың иелігінде: а) станицалар мен поселкелердің қауымдық басқаруындағы станицалық жерлер; ә) станицаларға қосымша жер үлестерін және казак офицерлері мен әскери шенеуніктерге мұрагерлік меншікке қалдырылатын жер үлестерін беруге арналған жер қоры болды.

Сібір казак әскері Ақмола облысындағы ірі жер иеленушілер болып табылды. Облыстағы Сібір казак әскерінің территориясы 24 513,4 в² немесе 2 549 500 десятина жерді құрады. Оның ішінде 1 974 937 десятина жер Петропавл және Омбы уездерінің үлесіне тиді. Мұнда казактар уездік территорияның 1/5-ге жуық бөлігін иеленді. Сондай-ақ, казак әскерінің территориясы Сібір темір жолының желісі бойында, Көкшетау уезінің бес бөлігінде, Атбасар және Ақмола қалалары маңында шоғырланды [6; 5 б.].

Ақмола облысына шаруалардың қоныс аударуы 1870-ші жж. 2-ші жартысында басталғанымен, облыс аумағы ұзақ уақыт бойы қоныстану үшін жабық болып келді. Алайда, 1889 жылы 13 шілдеде «Село тұрғындары мен мешандардың қазыналық жерлерге өз еркімен қоныс аударуы туралы» заң шыққанға дейін-ақ орыс шаруалары көп жағдайда өз еріктерімен келіп қоныстанып отырған. Мәселен, 1866 жылдың өзінде-ақ Көкшетау уезіндегі Саумалкөл маңында Пермь және Тобыл губернияларынан келген шаруалар қоныс тепкен кішігірім елді мекен пайда болып, төрт жылдың ішінде ондағы үй саны 50-ге жетті. Кейін, 1884 жылы өздігінен көшіп келгендер тағы екі қоныс: Петропавл уезінде орналасқан Явленное және Көкшетау уезінде орналасқан Құндықкөл елді мекендерін құрды [5; 76 б.].

Өлкеге өз еркімен алғаш қоныстанушылар көп жағдайда Сібірдің әр түрлі қалаларынан келген мешандар, ал ең бастысы Тобыл губерниясының Ақмола облысымен жапсарлас жатқан Қорған және Есіл уездерінен келген шаруалар болды [7; 155 б.]. Қоныс аударушылар толқыны негізінен Көкшетау, Атбасар және Ақмола уездеріне қарай ағылды. Қазақ даласында орыс шаруаларының қоныстарын құруға алғаш ресми рұқсат берілгенге дейін-ақ (1879 жылы) Ақмола облысында өз еркімен қоныстанушылардың 317 жанұясы тұрып жатты.

Транссібір темір жолының салынуы (1891-1905 жж.) қоныс аударушыларды жеткізу үшін қажет материалдық инфрақұрылымды жасап берді. Белгілі тарихшы Санжар Асфендияровтың мәлімдеуінше, 1891 жылы Еділ өлкесінде болған ашаршылық және Солтүстік Қазақстанның жерін басып өтетін Сібір темір жолының салынуы патша өкіметінің қоныстандыру саясатын күшейте жүргізуіне үлкен жағдай туғызды [8; 71 б.].

Сонымен, XIX ғ. соңғы ширегі – XX ғ. басындағы Ақмола облысының халқының басым бөлігі әлеуметтік құрамы жағынан көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан қазақтардан және отырықшы егіншілікпен айналысқан орыс шаруаларынан, казактардан тұрды. Қоныс аударушы барлық этникалық топтарының әлеуметтік құрылымында аграрлық топтар – шаруалар мен мешандар басым болды. Ал қала халқының әлеуметтік құрамында тұрақты әскери қызметшілердің, азаматтық шенеуніктердің, діни қызметшілердің және саудагерлердің үлестік салмағы едәуір артқаны байқалады.

1897 жылы Ресей империясында жүргізілген бірінші халық санағы бойынша Ақмола облысында мекендеген халық саны 682 608 адамды құрады. Оның ішінде 354 962 ер адам, 327 646 әйел адам болды [9; 4 б.].

XIX ғ. 2-ші жартысы – XX ғ. басында патша өкіметінің Ресейдің ішкі губернияларынан орыс, украин, т. б. шаруаларын қазақ даласына, оның ішінде Ақмола облысының аумағына қоныс аударту арқылы отарлау саясаты және осы аймақта өзіне әлеуметтік тірек дайындауды көздеген мақсаты жүзеге асырылды. Шаруалардың жаппай қоныс аударуы салдарынан Ақмола облысының халқы саны жағынан көбейіп, халықтың полиэтникалық және поликонфессионалдық құрамы қалыптаса бастады.

Әдебиеттер:

1. Крафт И. И. Сборник узаконений о киргизах Степных областей. Оренбург, 1898. – 867 с.
2. Жиреншин К. Ә. Қазақстандағы XIX ғ. 60–90-шы жылдарындағы әкімшілік-саяси реформалар. // Қазақстан тарихы. 3 том. Алматы, 2002. – 768 б.
3. Масанов Н. Ә., Абылхожин Ж. Б., Ерофеева И. В., Алексеенко А. Н., Баратова Г. С. История Казахстана. Народы и культуры. Алматы: «Дайк-Пресс», 2001. – 608 с.
4. Положение об управлении областей Акмолинской, Семипалатинской, Семиреченской, Уральской и Тургайской. Том 2. Санкт-Петербург, 1892. -16 с.
5. Памятная книжка Акмолинской области на 1909 год. Омск, 1909. – 263 с.
6. Обзор Акмолинской области за 1898 г. Омск, 1900. – 117 с.
7. Россия. Полное географическое описание нашего Отечества. Том 18. Киргизский край. СПб., 1903. – 488 с.
8. Асфендияров С. Қазақстан тарихының очерктері. Алматы, 1994. – 120 б.
9. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Том 81. Акмолинская область. Под редакцией Н. А. Тройницкого. Санкт-Петербург, 1904.

ОБРАЗ ПРИРОДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ КАЗАХСКИХ АКЫНОВ И ЖЫРАУ

Сахан Адиша

Научный руководитель: Жусупова Р.К. магистр истории
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г.Кокшетау
zraushan@inbox.ru

Богатое философское наследие в области ценностной системы казахского народа оставили акыны и жырау, известные своеобразным поэтическим творчеством. Поднимая в своем творчестве проблемы счастья, справедливости, добра как общечеловеческих ценностей, акыны и жырау значительно обогатили этическую мысль казахского народа, способствовали ее развитию.

Самым древним жанром казахского музыкального фольклора были исторические кюи и песни. Они повествуют об истории родной земли, о судьбе народа, радостях и горестях. В исторических музыкальных произведениях нашли отражение и мировосприятие кочевников, их отношение к тем или иным событиям и явлениям.

Для казахского народа, рассматриваемого периода, владение музыкальным искусством - это все равно, что умение оседлать коня, а сделать это может каждый кочевник. Издавна иноземные путешественники удивлялись тому, что большинство «хранителей степи», независимо от того, был ли это ребенок, взрослый человек или старец, мог наиграть мелодию на домбре или кобызе, сочинить или исполнить песню. Знаменитый ученый Потанин в своей статье пишет: «Никогда, именно в те отдаленные времена, когда люди еще не умели петь, песня летала над землей и пела: где она пролетала низко, люди хорошо расслышали ее. Над казахской степью пролетала ниже, чем над какой другой страной и поэтому казахи - лучшие певцы в мире» [3; <http://www.kazportal.kz>].

Особое значение, вместе с кюем и песней, в казахской культуре играло традиционное музыкальное наследие, которое является началом современной музыкальной культуры нашего народа.

Знаменитый ученый Потанин говорил о лирических песнях: «...при звуках ее сейчас же переносятся в своеобразную казахскую обстановку, начинаешь воображать себя в разгоряченном воздухе казахской степи, среди казахского пейзажа и даже начинаешь чувствовать ароматы степных трав, так и понесет запахом полыни» или вспомним слова А.Алекторова: «Простая песня - простая музыка, а сколько в ней поэзии» - все эти явления находят место в произведениях Біржан сал и Акан сері [2; с.108].

Жырау - наиболее древний тип поэта в казахской поэзии. Слово «жырау» происходит от «жыр», что означает стихотворение. В условиях кочевой жизни жырау исполняли

множество общественных функций. Творчество жырау использовались в качестве идеологической опоры государства. Они создавали произведения на общественно-политические и военно-походные темы, имевшие характер проповедей, канонических наставлений.

Певцы-прорицатели пользовались большим авторитетом. Акыны и жырау оставили неизгладимый след в истории не только того времени. Хотя они не писали философских, этических трактатов, не ставили перед собой проблему разработки философских вопросов, однако они в своих произведениях, песнях, толгау излагали не только этические воззрения, но в определенной мере свое философское миропонимание.

Следует отметить, что именно они, жырау, поэты-батыры, поэты-импровизаторы, являлись носителями идеологии Независимости и свободы, Героизма и Патриотизма, духовными лидерами нации, основоположниками степной морали и права. В рамках Государственной программы «Мәденимұра», предусматриваются сохранение и возрождение поэтического наследия. На государственном уровне отмечаются юбилейные даты выдающихся поэтов и писателей, проводятся увековечение их имен, образов, творческого наследия в памятниках, произведениях искусства и литературы.

Богатое этико-философское, нравственно-философское наследие акынов и жырау в области изложены в поэтической форме сохранились в многочисленных толгау. Толгау-раздумья - это обычные назидания, афоризмы. Следует отметить, что специфические социальные условия жизни казахов, своеобразие их быта и образа мышления выдвинули устное народное поэтическое творчество на первый план в сфере их культурной жизни, как наиболее приемлемую форму передачи философских размышлений [2; с.154].

Творчество оказало осязаемое воздействие на поведение и деятельность простых людей. В этом смысле нравственная проповедь жырау по существу представляет собой социально-мировоззренческий, поведенческий комплекс, состоящий из своего рода предписаний, которые касаются большинства прав и обязанностей человека. При этом регулирование поведения в обществе осуществляется акынами оценкой поступков и высказыванием мыслей, побуждающих к действию, либо воздержанию от него.

Акыны и жырау рассматривают различные стороны бытия кочевого народа и его взаимоотношение с миром. Однако мир в понимании жырау - это природа, в которой «вторая природа», т.е. культура, мир, созданный человеком, имеет очень малую значимость. Национальные традиции, этические нормы находят свое воплощение в слиянии с природой. При этом они не посвящают ей отдельные произведения, поскольку она для них не фон, а неотъемлемая, значимая часть жизни.

В казахской мифологии и древней космологии время и пространство тесно связаны с самой жизнью. Одной из легенд о перемещениях в земных средах является легенда об Асан-Кайгы.

Асан (Хасан Сабит-улы) – поэт, философ, его называют также основоположником социальной утопии в казахской философии. Известно, что Асан-Кайгы всю свою жизнь посвятил поискам счастливой жизни - Жерұйық, благодатного места для своего многострадального народа. Без понимания творчества Асана Кайгы сложно говорить о творчестве акынов и жырау XIX века, поскольку он оказал на них значительное влияние.

Шокан Уалиханов, придавая исключительное значение идее государственного обустройства, назвал Асана Кайгы первым степным философом, считавшим, что земля - это главное, основополагающее понятие в истории становления национального самосознания, мировосприятия народа [4; с. 54].

В стихах Асана Кайгы природа, растения, животные, особенности степного края оцениваются с философской точки зрения. Он критически относится к каждому явлению природы, мог даже отрицательно отзываться о выборе людьми той или иной местности. Асан Кайгы, изучая землю как текст, каждой местности давал свою характеристику. Когда он увидел город Сайран в Туркестане, он сказал: «Жаль, что построили город в таком месте, отдаленном и безводном. Ни протекающей речки, ни зеленого леса рядом. У такого города

нет будущего». И действительно, история Саурана не была продолжительной, развалины его крепостных стен сохранились до сих пор как доказательство слов поэта.

АсанКайгы - родоначальник отечественной философии, заложивший исторические формы национальной идеи в современном географическом осмыслении.

Произведения казахских жырау в основном связаны с бытом кочевников, общественными-политическими ситуациями тех времен, проблемами героизма, художественности, гуманизма, чести и достоинства, любви к родной земле. Их произведения содержат глубокое понимание человеческого общества и природы.

У всех народов были великие поэты, мыслители, гуманисты, которые своим творчеством внесли бесценный вклад в будущее поколений. Гомер, Шекспир, Гете, Пушкин, Навои и др.

Свое место в этой плеяде занимает выдающийся поэт, дипломат, оратор, мыслитель XVIII века Бухаржырау.

«Жизненный путь Бухаржырау, общая направленность таланта, идейная и нравственная атмосфера его творчества позволяют сосредоточить внимание на формировании комплекса мировоззренческих понятий, основным из которых является гуманизм, выраженный в различных формах. Наиболее важные из них:

- признание достоинства человека;
- сочувственное отношение к положению угнетенного человека;
- протест против несправедливых войн;
- любовь к народу, семье, природе, культуре;
- право человека на счастье, справедливость» - отмечает ҒарифоллаЕсім [4; с.143].

К концу XVIII-началу XIX веков относится и творчество таких популярных акынов, как Таттикара, Котеш и ТлеукеКулекеулы (Шал-акын).

Таттикара-жырау входил в ближайшее окружение хана Абылая, участвуя во многих его военных походах. В своих произведениях призывал воинов к мужеству, верности отчизне, прославлял подвиги хана Абылая и его прославленных батыров.

Акыны-импровизаторы Котеш (1745-1818) и Шал (ТлеукеКулекеулы) (1748-1819) создавали песни о моральных и этических сторонах жизни современников, а также затрагивали вопросы религиозной жизни кочевников. Их песни заучивали на всей территории Казахстана. ТлеукеКулекеулы, прозванный в народе Шал-акыном, превыше всего ценил честь и достоинство, воспевал дружбу, единство и согласие среди своих соплеменников. Песни и жыры Шал акына характеризуются философским осмыслением явлений жизни, природы и психологии человека, сопоставлением справедливости и коварства, скромности и алчности, разума и невежества, добра и зла, бедности и богатства.

Творения Кабан-жырау, жившего в XVIII начале XIX вв., дополняют наши представления о нравственном облике кочевника, присущих ему понятий чести, долга, достоинства. В его стихотворениях толгау нет конкретных героев – это поэтические раздумья о жизни народа, эпохе. Кабан-жырау одна из ярких представителей духовной культуры Казахстана.

Кабан-жырау своей нравственной философией значительно обогатил казахскую общественно-политическую мысль. Как и Бухар-жырау, он выдвигал на первый план этические проблемы, за которыми видел реального человека. Жырау глубоко осознавал свою принадлежность к казахской земле, природе и людям. Его произведения пронизаны любовью к родному народу.

Жамбыл Жабаев - акын-импровизатор, один из самых знаменитых поэтов Казахстана.

Будучи представителем устной поэзии, расширил ее изобразительные возможности. Как профессиональный поэт, он сложил стихи о природе и временах года, о поэзии и искусстве, о стихотворцах, музыкантах и артистах. Даже в толгау, айтысах и дастанах он описывает природу. Что не традиционно для устной поэзии:

С неба выпал белый нежный снег...

Серебристый, свежий утолил

Жажду расцветающей земли.

Пей, земля любимая, легко.

Белый снег соси, как молоко.

Песни и поэмы Жамбыла переведены на многие языки народов бывшего СССР.

Литературное наследие Жамбыла является национальным достоянием и продолжает быть объектом как художественного и научного исследований.

Вместе с исчезновением института ханов прошли и времена жырау, первой особенностью которых было то, что они органически связаны с институтом ханства. Вторая особенность феномена жырау заключается в наличии двух основных тем в их творчестве: Власть и Героизм. Жырау не обладает юридической властью, но он является посредником между правителем и простым народом. [5. с. 152].

На протяжении веков, зарождаясь изустно, передаваясь из уст в уста, духовное наследие казахского народа определяло его национальную особенность менталитет и мировосприятие. Именно устное народное творчество, являясь источником знаний, формулировало историческое сознание народа.

Менталитет номадов не позволял жить в дисгармонии с окружающей его действительностью, с природой. Гармония сосуществования человека и природы было основой его жизни.

Сакрализация природы, природных явлений стало основой бытия кочевого народа бытия универсального, являлось законом жизни номадов.

Поэзия казахских акынов, жырау выражает восторг и восхищение красотой природного начала созданного Творцом.

Сегодня перед человечеством стали глобальные проблемы, связанные с различными областями жизни. Одним из важных вопросов являются экологические проблемы. Человек стал задумываться о значении природы в жизни человека. Решение данных проблем стоит и перед нашим государством. 30 мая 2013 года Указом Президента РК была утверждена «Концепция по переходу Республики Казахстан к «зеленой экономике»». Она предусматривает повышение эффективности природных ресурсов и управления ими, повышение благополучия населения и качества окружающей среды через рентабельные пути смягчения давления на окружающую среду. Международная выставка ЭКСПО 2017-широкомасштабный проект, который направлен на устойчивое развитие источников энергии и эффективного использования энергетических ресурсов, будет проходить в нашей стране.

Рассматривая тему отношения к власти, к человеку, родной земле и природе акынов и жырау, полагаю, что данное отношение к природе и земле объясняется высоким чувством патриотизма, любви. Земля предков, родные просторы, озера и горы являются для кочевника-казаха главной ценностью, вселяющей уверенность, силу, идентичность.

Литература

1. Сарсекеев Б.С. Кочевники великой степи. Акмола, 1997.
2. Орынбеков «Предфилософия протоказахов. Изд. «Өлке», 1994. 208 с.
3. <http://www.kazportal.kz>.
4. Г.Есим. Философия. Алматы, 2006.
5. Ш.Акинер. Формирование казахского самосознания. От племени к национальному государству.-Алматы: Ғылым, 1998.-136 с.

«ОТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ КХА» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИИ И АНК»

ДВИЖЕНИЕ «АЛАШ»: ИСТОКИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ

Браун С.В.

Научный руководитель: Шаймерденова Ж.К., магистр истории
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
Osipova_saja@mail.ru

Скоро наша страна отметит 100-летие движения «Алаш». Говорят, история народа становится ценностью только после того, как она осмыслена как опыт. Без этого история - всего лишь повествование. Осмыслить историю Алашказахстанцам еще только предстоит, потому что тема эта очень долгие годы была под запретом. До сих пор не все документы обнародованы, не все имена участников названы. Исторический путь Алаша - два десятилетия борьбы. Два десятилетия в масштабах мировой истории – мгновение, но если мерить историю не временем, а делами, то сделано алашевцами не просто много. Ими сделано главное; сформулирована концепция казахской государственности.

Движение «Алаш» - эпохальное явление. Его деятельность, идеи, программы заложили фундаментальные основы становлению национальной государственности. В своем труде Глава государства Н. А. Назарбаев отмечал: «Мы должны уважать и ценить людей, боровшихся за свободу и независимость Казахстана. Участники движения «Алаш» искренне верили, что свержение царя принесет казахскому народу долгожданную свободу. Но этого не произошло. Люди погибали за идею, но именно они пробудили в нас стремление к независимости. Счастье ее обретения выпало нашему поколению... Наказ «Алаша» для нас - сохранить свое историко-культурное единство. Наказ «Алаша» - беречь и укреплять согласие...»[1].

«Алаш» - это акт осознания нацией своей территориальной принадлежности, определение доли и вклада народа, имеющего свое место под солнцем. «Алаш» - это совершенно новая общественно-политическая сила. Выше всего они ставили духовную и национальную независимость. Однако, такое определение Алаша существовало не всегда. Советская историческая наука не желала признавать факта существования в Степи демократической идеологии национально-освободительного движения в начале XX века. Ученые мужи, авторы большого энциклопедического издания, в выходных данных которого значится не 37-ой, а 87-ой год, авторитетно утверждают, что движение Алаш и его политическая форма - партия Алаш-Орда отличается буржуазно-националистическим, мистическим, контрреволюционным характером, отражает классовые интересы баев-феодалов, наконец, проповедует идеологию панисламизма. Это миф. Во-первых, до Февраля 1917 года алашординцы были как раз не контр-, а революционерами социал-демократического свойства.

Во-вторых, националистами они тоже никогда не были. И вообще, что такое национализм? Если это попытка вернуть избирательное право, которое было отнято у казахов в 1907 году, то точно, были. Но если национализм - это высокомерие крови и презрение к другим, то нет, националистами эти люди никогда не были. Они с готовностью протягивали руку всякому, а русскому - в первую очередь.

В-третьих, панисламизм (идеология о единстве всех мусульман под властью высшего духовного главы халифа) - тоже легенда! Алаш - не религиозное движение, и панисламизм никогда не был у них партийной идеологией. Да, этим людям был чужд атеизм, они были людьми верующими и хорошо понимали, насколько глубоко проник ислам в психологию и обычаи народа. Совершенно естественно, что алашевцев возмущала попытка христианизации Степи.

Большинство алашевцев были воспитаны на идеалах европейской, в первую очередь русской, культуры. Во след Абаю, будущность казахов они видели в усвоении этого наследия и перенесения его на родную почву. Называя себя на русский манер «западниками», они - алаш-ординцы - готовы были разговаривать со всеми, никого не отталкивая. Но как раз эта идея плюрализма полностью чужда тоталитарному сознанию, ибо с точки зрения большевиков нравственно только то, что служит делу революции. Инакомыслие же каралось беспощадно и последовательно.

История Алаш-Орды описана и осмыслена далеко не в полной мере. Даже не все документы обнародованы. Следом за Чоканом Валихановым пришло целое поколение блестящей национальной интеллигенции. Сложись история иначе, и они бы оставили ослепительно яркий след в научной и художественной жизни страны.

АлиханБукейханов - выпускник Санкт-Петербургского лесотехнического института, стал бы ученым-природоведом и этнологом. А может быть, стал бы видным фольклористом, который так и не успел записать одну из версий «Козы-Корпеш и Баян-Сулу». Или теоретиком литературы - такой блестящей была его статья «Что такое роман». Или переводчиком - между делом, увлеченный политикой человек, перевел на казахский язык Толстого, Чехова, Короленко, Мамина-Сибиряка, Мопассана.

АхметБайтурсынов не получил столь основательного образования, зато он наверняка бы продолжил начатый было путь ученого-тюрколога, педагога и прежде всего поэта-баснописца. Он бы мог стать первым абаеведом, историком казахской литературы: его очерк на эту тему - первое сочинение такого рода в национальной культуре. Ну и, наконец, мог бы завоевать он громкую известность как реформатор казахской письменности.

ЖакыпАкпаев - выпускник юридического факультета Санкт-Петербургского университета (золотая медаль), первый казах - магистр права, наверняка сделал бы блестящую карьеру адвоката.

ХалелДосмухамедов - еще один санкт-петербургский студент, также с золотой медалью закончивший Императорскую Военно-медицинскую академию, мог бы стать первоклассным хирургом.

БактыгерейКулманов - был депутатом 1-ой и 2-ой Государственной Думы Российской империи. С отличием окончив Санкт-Петербургский университет по специальности переводчик восточных языков, блестяще защитив диссертацию и получив степень магистра наук, мог бы стать научной светилой в области восточной филологии, или политиком, дипломатом, свободно говорящем на многих языках.

АхметБиримжанов - с отличием окончил юридический факультет Казанского университета, депутат Государственной думы, депутат Всероссийского учредительного собрания. Блестящий оратор, чьи пламенные речи вызывали уважение и заставляли прислушаться, наверняка бы стал профессиональным политиком.

ХалелГаббасов - преподавал алгебру в Семипалатинском педагогическом техникуме. Вместе с А. Букейхановым вел переговоры с В. И. Лениным и И. В. Сталиным по вопросу признания Советской властью Алашской автономии. Выпускник физико-математического факультета МГУ, он мог бы стать ученым-математиком, а может быть просто учителем.

Но все повернулось иначе. Всех этих литераторов, филологов, юристов, врачей, математиков, переводчиков, школьных учителей неудержимо потянуло в общественную жизнь. Они были очень молоды, самому старшему было немногим больше сорока лет. Интеллигенты первого поколения, они чувствовали повышенную меру ответственности за судьбу соотечественников. Пути разные, но конец у этих рыцарей национальной независимости один - ссылка, тюрьма, расстрел...

Однако, вернемся к истории Алаша. Главной причиной возникновения алашского движения следует считать зрелость и поступательное развитие казахского общества в условиях колониальной политики царизма. Самодержавие насильно разобщало исторически сложившийся единый народ, насильно были изъяты древние земли казахов, насаждалась такая система образования, которая привела бы к исчезновению родного языка культуры.

Такая политика не могла не привести к протесту. К началу XX века всем стало ясно, что самодержавие уже давно не популярно и изживает себя. В годы первой русской революции происходит формирование движения «Алаш». У истоков стоял АлиханБукейханов - признанный лидер движения, а впоследствии и партии. Движение начало быстро распространяться по казахской степи, умножая своих сторонников. Лидерами движения «Алаш» были предприняты конкретные меры по реализации идеи консолидации казахского общества: один за другим были проведены два общеказахских съезда, депутаты-алашевцы выступили на заседании II Думы с докладом о разрушительном влиянии переселенческой политики русского царизма на хозяйственную жизнь казахов. Тогда, 16 мая 1907 года Государственная дума не только не услышала доклад депутата Б. Каратаева, но и цинично прервала его: *«В XX столетии необходимо прекратить кочевой образ жизни киргизов»*. Но борьба алашевцев продолжалась. И в 1913 году они создали свою газету «Казах» (главный редактор АхметБайтурсынов), которая стала печатным органом будущей партии «Алаш Орда».[2].

Когда в казахскую степь пришла «лихая година» 1916 года, деятели «Алаша» решили оградить народ от новых катаклизмов и сохранить его. Именно поэтому они призвали казахов выполнить Указ царя «О привлечении мужского инородческого населения империи для работ по устройству оборонительных сооружений». Во-первых, они считали, что нависшая над Россией внешняя опасность касается и казахов. Во-вторых, они стремились не допустить вооруженного выступления практически безоружных казахов против регулярной русской армии. И в-третьих, в случае победоносного для России исхода войны, они надеялись на облегчение участи казахов и создание национальной автономии. Осуществляя тактику разумного компромисса с империей, лидеры «Алаша» выдвинули на первый план идею выживания народа. Однако, летом 1916 года Казахская степь становится ареной ожесточённых столкновений. Казахи заплатили дорогой ценой за попытку добиться свободы. В целом потери коренного населения составили около 1 миллиона человек, включая тех, кто покинул родину.

Но уроки национального мужества и национальной зрелости не забыты. Главная идея Алаша” - национальная государственность. Поэтому независимость - есть главная ценность для любого народа, думающего о своем будущем. С этой точки зрения вполне уместно оценивать Республику Казахстан как конкретное воплощение идеи “Алаш”.

Литература:

1. Назарбаев Н.А. В потоке истории. – Алматы, 1999.
2. Движение «Алаш». Сборник документов и материалов. Архив Президента Республики Казахстан. – Алматы, 2007.
3. Кул-Мухамед М. Программа «Алаш»: фальсификация и действительность. - Алматы, 2000.
4. Матаева М. Реализация конституционных идей в Туркестанской автономии мАлаш-Орде.- Алматы, 2006

ВКЛАД ССЫЛЬНЫХ ПОЛЯКОВ В ИЗУЧЕНИЕ КУЛЬТУРЫ КАЗАХСТАНА

Каиргельдинова Ж.Н.

Научный руководитель: Каженова Г.Т.

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

Kairgeldinova98@gmail.ru

Уже более полутора столетий история Польши переплетена с историей Казахстана. Оказавшись среди народа совершенно другой культуры, другого образа жизни, другой расы, другого языка и иной веры, поляки проявили живой интерес к местному населению, их нравам и обычаям. Здесь ссыльным приходилось порой жить десятилетиями, наполнив свое

существование благородным содержанием и смыслом - работой по изучению края. Многие из них посвятили Казахстану свою жизнь и творчество, оставили заметный след в казахской истории и культуре.

Одной из ярких таких фигур был Адольф Янушкевич (1803-1857) - польский поэт, этнограф, революционный деятель, который известен историко-этнографическими записями о казахах: его книга «Дневники и письма из путешествий по киргизским степям» переведена на многие языки мира. Почти четверть века прожил на казахской земле, много путешествовал по казахским степям, освоил казахский язык и изучил обычаи казахов, собирал казахские песни, легенды и поверья. Познакомившись с бытом и укладом жизни казаха-кочевника, А. Янушкевич проникается к нему уважением и доверием. В письме своему брату Януарию 31 мая 1846 г. А. Янушкевич написал одну пророческую фразу: «Акмола, например, будущая столица всей степи» [1, с.98]. Действительно, сегодня Казахстан занимает почетное место среди цивилизованных и развитых государств мира, является полноправным членом ООН. А провинциальный городок Акмола, ныне является столицей независимого Казахстана, гордостью его народа.

Другой поляк Густав Зелински (1809-1881), сосланный за связь с тайной патриотической организацией «Мечь народа» в 1834 г. в «Киргизские степи», поддался очарованию этого края, влюбился в его природу, полюбил свободных пастухов, а в их жизни нашел вдохновение для поэтических строк. Его знаменитая поэма «Киргиз», написанная под влиянием А. Янушкевича, стала первым в мировой литературе произведением казахской тематики. В этой романтической поэме даны описания традиций и жизни. Это была первая в мировой литературе поэма о казахах. Значимость этого творения в том, что оно побуждало европейцев видеть мир, в котором живут казахи, другими глазами – полными любопытства и восхищения красотою и древними традициями кочевого народа [2, с. 596-597].

Г. Зелински пребывал в Казахстане во время восстания Кенесары Касымова и описал также тяжелое положение казахов, испытывавших на себе гнет царских колонизаторов. Поляк, по имени Иосиф Гербрют, принимавший участие в восстании Кенесары Касымова, посвятил специальную песню Кенесары, текст которого найден в архиве академика Веселовского. Ныне эта рукопись, датированная 1850 г., хранится в Институте языка и литературы, в Алматы. Иосиф Гербрют так же стал одним из прототипов советника хана Кенесары в романе Ильяс Есенберлина «Кахар».

А вот в живописи одним из первых изобразил жизнь и быт казахов польский патриот Бронислав Залески, обучаясь в Дерптском университете, состоял в тайном студенческом обществе. В 1838 г. он был арестован, затем был сослан в Оренбургский край, где провел 9 лет. В 1849 г. принимал участие в обработке материалов Аральской экспедиции, участником которой был ссыльный Тарас Шевченко. Залески стал одним из самых близких друзей Т. Шевченко периода неволи. Однако по-настоящему сблизились они во время совместного пребывания в Каратауской экспедиции по разведке месторождений каменного угля, где вместе, в одной палатке, провели три месяца.

После освобождения Б. Зелински поселился в Польше, а в 1861 г. уехал в Париж, где был издан его альбом офортов «Жизнь киргизских степей» на французском языке (1865 г.). История этого «изумительного по красоте» издания подробно описывается в авторском предисловии: «Страницы, которые я сегодня представляю на суд публики, не являются ни историческим исследованием, ни этнографическим очерком, ни заметками туриста. Сосланный в эти удалённые места, я провёл в них девять долгих лет. Часы, когда я держал в руках карандаш, были для меня самыми счастливыми, временем предельной концентрации, забвения горестей и печалей. «... Я ощущал себя частицей необъятной пустыни и... учился находить в этой картине особую неповторимую красоту». «Кибитка киргиза», «Киргизская женщина», «Могила киргиза», «Меловая гора». «Сад в Мангышлаке» - каждый офорт представляет из себя отдельный сюжет, а вся серия в совокупности являет величественную панораму природы казахских степей и очерки быта народов, их заселявших. [3].

Представленные публике 22 гравюры из жизни казахов-номадов впервые визуально ознакомили общественность Западной Европы с пейзажами Казахстана и жизнью ее обитателей. Картина Б. Залески «Интерьер кибитки» помогла реконструировать исчезнувший из употребления казахский музыкальный инструмент шертер, о котором сохранились лишь устные воспоминания.

Огромна заслуга в сохранении казахского фольклора Александра Затаевича, родившегося в 1869 году в Варшаве в семье польского ссыльного, музыкального критика, и в 20-х годах XX века оказавшегося в Казахстане. Затаевич собирал песни степных акынов, которые из поколения в поколение передавали не только народную мудрость, но и богатые этнографические, исторические сведения. «Тысяча песен казахского народа» - его бесценный труд, оставленный потомкам, и этой песенной коллекции до сих пор нет равных.

В начале XX в. Александр Затаевич собрал и издал более 2300 песен и мелодий степных акынов. Никто ни до него, ни после не смог провести такую титаническую работу - собрать и записать музыкальное достояние целого народа. При этом А. Затаевич использовал собственную методику записи, которая позволяла передать не только нотное изображение произведений, но и вдохновение, настроение той или иной песни. Благодаря его записям сохранились многие народные песни. В 1931 г. А. Затаевич впервые опубликовал сборник казахского музыкального фольклора. К его уникальной коллекции обращались многие композиторы, этому собранию до сих пор нет равных.

Интересные этнографические заметки о жизни казахов первой половины XIX века оставили также Кароль Любич Хоецки, Ян Виткевич и другие. Ян Виткевич, например, сосланный в Казахстан чуть ли не в 15-летнем возрасте, на казахском говорил, как казах, читал на память Коран, имел глубокие познания в казахской этнографии и географии, и вообще настолько вжился в казахскую среду, что получил прозвище «Батыр».

Кроме культуры, этнографии, географии, поляки также оставили значительный след в разведывании и изучении природных богатств Казахстана. Томаш Зан, которого казахи называли «искателем камней», занимался геологоразведывательной деятельностью, метеорологическими исследованиями. Геологией и геодезией в Казахстане занимались поляки Томаш Вернер, Людвик Турно, Александр Ходзько, Казимир Лапчиньски, Адам Бяловески и другие. Астрономические исследования на территории Казахстана проводили Петр Залески и Стефан Козловски. Многие работавшие в Казахстане геологи, археологи, ботаники, агротехники - такие как Стефан Чарноцки, Арнольд Маковски, Казимир Калицки - впоследствии станут профессорами в польских высших учебных заведениях [4].

Литература

1. Янушкевич А. Дневники и письма из путешествия по казахским степям. 2-изд. доп. // Библиотека казахской этнографии. Том 29. – Астана: «Алтын кітап», 2007 – 384 с.
2. Казахская Советская Энциклопедия. В 12 томах. Т 4. - Алма-Ата: Главная редакция Казахской Советской Энциклопедии, 1974. С. 596-597.
3. Залеский Б. Жизнь киргизских степей. Описания, рассказы, сказки // Электронный ресурс. URL: <http://www.raruss.ru/rossica/4181-zaleski-bronislav.h..> (дата обращения: 15.11.2016).
4. Казахстан и Польшу объединяют стабильность экономики и ... любовь к лошадям - Генеральный консул Республики Польша в Алматы Веслав Осуховски. Электронный ресурс. URL: http://www.inform.kz/ru/kazakhstan-i-pol-shu-ob-edinyayut-stabil-nost-ekonomiki-i-lyubov-k-loshadyam-general-nyy-konsul-respubliki-pol-sha-v-almaty-veslav-osuhovski_a2470693 (дата обращения: 23.03.2017).

ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАН

Каркенова Зарина

Научный руководитель: Каженова Г.Т., кандидат исторических наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
zarina.010899k@gmail.com

Статья посвящена истории депортации немцев в Казахстан как потенциально «нелояльного» населения. Положение немцев-спецпереселенцев оказалось самым тяжелым из всех других депортированных народов.

Депортация народов рассматривалась советским государством как превентивная мера с целью «очищения» стратегически важных территорий СССР от потенциально «нелояльного» населения (немцы, курды, турки, греки), а также как мера карательная, которому подвергались представители определенной национальности без индивидуального выяснения причастности к антисоветскому движению или сотрудничеству с гитлеровскими оккупантами. К числу таких народов относились чеченцы, ингуши, балкарцы, карачаевцы, крымские татары и др.

Первые принудительные миграции немцев в Казахстан произошли в довоенный период в результате выселения немецких и польских семей из приграничной полосы Западной Украины в 1936 г., как политически неблагонадежных. Широкомасштабная депортация немцев началась в годы Великой Отечественной войны, с Указа Президиума Верховного Совета СССР от 28 августа 1941 г. «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья». 25 октября 1941 г. В Казахстане планировалось принять 467 тысяч немцев Поволжья, которых расселили по всем областям республики, за исключением Западно-Казахстанской. Из их числа в Акмолинскую область должны были прибыть 62,2 тыс. человек и такое же число в Северо-Казахстанскую область [1; с. 196]. По различным данным всего было депортировано от 1 млн. 400 тыс. до 2 млн. советских немцев, основное ядро которых сосредоточилось в Сибири и Казахстане, Киргизии и Западной Сибири [2; с. 238]. С середины 1980-х годов началась массовая эмиграция немцев в Германию. И хотя вследствие этого количество немцев сократилось, в последние годы отмечается стабилизация численности.

Согласно документам переселению подлежали все жители-немцы, хотя давались некоторые уточнения. Так, если в семье муж не являлся по национальности немцем, а его жена - немка, то семья не выселялась. Переселяемым немцам разрешалось брать с собой бытовое имущество, мелкий хозяйственный инвентарь и деньги. Общий вес всех вещей не должен был превышать одну тонну на семью. Все взятое с собой имущество местным транспортом доставлялось до станции посадки в эшелон.

Организация перевозки переселяемых немцев до станции возлагалась на организуемые НКВД оперативные тройки и местные советские органы. Оплата расходов, связанных с питанием и сопровождением спецпереселенцев, осуществлялась начальником эшелона, которому выдавался под отчет денежный аванс. Проверка наличия переселенцев по вагонам производилась не реже одного раза в сутки. О движении и местонахождении эшелона начальник был обязан доносить по телеграфу в отдел спецпереселений НКВД СССР ежедневно. Выселенные на территорию Казахстана находились в статусе спецпереселенцев. Все трудоспособные спецпереселенцы были обязаны заниматься общественно-полезным трудом. Ареалом наибольшего сосредоточения немцев-спецпереселенцев явились северные области Казахстана.

С момента депортации немцы испытывали тяжелейшие условия высылки, первым испытанием для них была сама дорога к местам поселений. Одна из спецпереселенок из с. Пресновки Жамбылского района М.В. Байдина вспоминает: «... в 1941 году горем для всех советских немцев стало страшное слово «депортация». Первого сентября с узелками покидали свою деревню. А следом зашли в село эвакуированные из-под Ленинграда и Москвы. На глазах ошеломленных хозяев они ловили кур, свиней.... Местное население,

провинившееся лишь в том, что они были немецкой национальности, а стало быть, по мнению правительства, были пособниками фашистов, погрузили в телячьи вагоны, и началась долгая дорога. Продукты быстро кончились. В пути на больших станциях кормили, но этого не хватало. Многие умирали в вагонах от тесноты, духоты, голода и болезней. Особенно страдали дети. Наконец, станция Петухово. Там всех выгрузили, трое суток жили под открытым небом. Кругом дождь, слякоть...».

Большим потрясениям для спецпереселенцев-немцев была мобилизация их в трудовую армию с казарменным проживанием и лагерным режимом. По воспоминаниям спецпереселенцев, они практически сразу были направлены на сельскохозяйственные работы по уборке урожая. М.В. Байдина вспоминает: «Работали, кто как мог: скирдовали, молотили, веяли - все вручную. А ночами возили хлеб на элеватор на быках и коровах с флагом и лозунгом «Все для фронта, все для победы!».

Материальное положение немцев-переселенцев было очень тяжелым, хотя большинство колхозов не успевали собрать выращенное зерно, но спецпереселенцам под угрозой наказания не давали собрать даже остатки несобранного урожая. Положение немцев усугублялось отсутствием каких-либо личных средств для приобретения продуктов питания. Если учесть, что на сборы при переселении давали всего сутки, то взять с собой какие-то материальные ценности они не могли. Имущество и скот немцы отдавали за символическую цену. Имущество и скот оставлялись на условиях кредита со сроком погашения их стоимости в течение 7 лет.

Спецпереселенцы не имели права отлучаться за пределы района расселения. Это рассматривалось как побег и несло за собой уголовную ответственность. Спецпереселенцы были обязаны в трехдневный срок сообщать в НКВД обо всех изменениях, произошедших в составе семьи (рождение ребенка, смерть члена семьи или побег). Жилищно-бытовые условия спецпереселенцев, которые размещались в колхозах, совхозах и на промышленных предприятиях, были тяжелыми, зачастую они вынуждены были жить в домах без крыши, овощехранилищах, в сараях, скотных дворах и вспомогательных постройках, непригодных для жилья. Однако в отдельных пунктах расселения спецпереселенцы жили по 2-3 семьи в одной квартире [3; с. 141].

В докладных записках руководителей Северо-Казахстанской, Акмолинской и других областей Казахстана отмечались случаи массового опухания спецпереселенцев от голода и участвовавшую среди них смертность. С весны 1944 года массовый характер приняли эпидемические заболевания, в частности брюшной тиф, сыпной тиф, корь и дистрофия, а также цинга и дизентерия, которые явились причиной очень высокой смертности, особенно среди детей [1; с. 196].

С самого начала выселения немцев с мест их постоянного проживания, как и все депортированные народы, были лишены элементарных прав, подвергались морально-психологическому давлению. Однако положение немцев оказалось самым тяжелым из всех других депортированных народов, так как шла война между СССР и Германией. Жестокая политика по отношению к депортированным народам вызывала недовольство, порождала в среде спецпоселенцев антисоветские настроения, которые старательно выявлялись органами внутренних дел и госбезопасности [1; с. 50-70]. В первые же годы войны среди немецкой части переселенцев распространились прогитлеровские настроения. В ноябре 1941 г. поступали сообщения о том, что «немецкое население благожелательно относится к успехам немецкой военщины».

При проведении депортации расселение основной массы спецпереселенцев-немцев происходило дисперсно. Их размещали в казахских аулах и русских селах с целью их «растворения» среди местного населения. Поэтому немцы-переселенцы оказались в тесных контактах с проживающим здесь населением. Местные жители перед прибытием эшелонов с переселенцами получали установку – не общаться с ними, не пускать в свои дома, не помогать им ни в чем по причине их «неблагонадежности». Это создавало не только дополнительные трудности для их устройства, но и моральный урон. Однако,

первоначальная настороженность и враждебность друг к другу постепенно сменились добрососедскими отношениями. Как свидетельствуют очевидцы, в тяжелых условиях военного и послевоенного времени местные жители проявили понимание и, по мере своих возможностей, оказывали спецпоселенцам помощь и поддержку. Несмотря на правительственные установки, представители всех этносов проявили терпимость, приверженность к общечеловеческим ценностям.

Победа в Великой отечественной войне не решила проблем депортированных народов. Политический статус и положение советских немцев оставались такими же, как и в момент депортации. Неопределенность своего будущего, морально-психологическая подавленность, материальная необустроенность, репрессивные меры властей сопровождали немцев, выживших в условиях жестоких репрессий, и после войны. В дальнейшем советская «реабилитация» не восполнит тех физических и моральных потерь, которые понесли немцы в годы репрессий. В целом советские немцы на десятилетия будут выключены из многих процессов развития как полноценный социум и окажутся на грани физического и духовного уничтожения.

Литература

1. Депортированные в Казахстан народы: время и судьбы. – Алматы: «Арыс» - «Қазақстан», 1998. - 428 с.
2. Козыбаев М.К. Немцы Советского Казахстана: факты и действительность // История Казахстана: белые пятна: Сб. ст. / Сост. Абылхожин Ж.Б. – Алма-Ата: Казахстан, 1991. - 348 с.
3. Сейткасымов А.А. Северный Казахстан: страницы истории (20 – 40 годы XX века). – Кокшетау: КГУ им. Ш. Уалиханова, 2008. – 175 с.
4. Сеницын Ф.Л. Политические настроения депортированных народов СССР 1939 – 1956 гг. // Вопросы истории. – 2010, № 1. – С. 50-70.

ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ ПОЛЯКОВ В КАЗАХСТАН

Мукушев Т. Ж. (история)

Научный руководитель: Каженова Г.Т., кандидат исторических наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
mukushev-2015@mail.ru

Уже более полутора столетий история Польши переплетена с историей Казахстана. Впервые поляки на казахской земле появились в XVIII в. Это были польские конфедераты, сосланные в край царским правительством. Местные власти принудительно записывали их в состав яицких и сибирских казаков. В середине XIX в. в Северном и Восточном Казахстане насчитывалось около 223 поляков [1, с. 129]. В XIX в. тысячи и тысячи поляков ссылаются в азиатскую часть Российской империи. В первую очередь это было связано с подавлением национально-освободительных восстаний 1830-1831 и 1863-1864 гг. В начале сороковых годов XIX в. на поселении в Казахстане также оказываются участники нелегальных организаций учащейся молодежи. Позже по этапу были направлены сюда участники вооруженных выступлений 1850-х и 1860-х годов. Значительная часть их представляла польскую элиту, - дворян. Это были поэты, писатели, художники, врачи, инженеры и юристы.

Оказавшись среди народа совершенно другой культуры, другого образа жизни, другой расы, другого языка и иной веры, поляки проявили живой интерес к местному населению, их нравам и обычаям. Здесь ссыльным приходилось порой жить десятилетиями, наполнив свое существование благородным содержанием и смыслом - работой по изучению края. Многие из них посвятили Казахстану свою жизнь и творчество, оставили заметный след в казахской истории и культуре.

XX-й век - считается самым кровавым веком в истории человечества. Почти через 20 лет существования первого в мире «пролетарского» государства, был принят основной закон страны – Сталинская Конституция (5 декабря 1936 г.), где гарантировались права всех народов Советского Союза, но накануне, в этом же 1936 г. Совет Народных Комиссаров принял целых два постановления: «О переселении из УССР в Казахскую АССР» и «О выселении из Украинской ССР и хозяйственном устройстве в Карагандинской области Казахской АССР 15 тысяч польских и немецких хозяйств» как политически «неблагонадежных».

В результате на Украине и в Белоруссии были ликвидированы польские национальные районы и 800-километровая приграничная полоса Винницкой и Киевской областей была «очищена» от поляков и немцев. Общая численность высланных в 1936 г. только с Украины составила около 70 тысяч человек, из которых поляки составили примерно 80%. В Казахстане под размещение депортированных было заложено 37 новых поселков. Созданием поселков руководили структуры ГУЛАГа [2]. Это было началом трагедии десятков народов, живших в СССР.

Второй период депортации пришелся на 1939 г. После начала войны к СССР отошла Восточная Польша, ставшая Западной Украиной и Белоруссией. На этой территории проживало много поляков. По изысканиям казахстанских ученых с февраля 1940 г. по июнь 1941 г., на территорию КазССР было депортировано от 60 тыс. до 102 тыс. именно польских граждан (среди которых было немало украинцев и евреев). По мнению польских историков (только по их «предварительным подсчетам»), в Казахстан тогда было депортировано 200 тысяч поляков [3, с. 82]. Основанием для применения репрессивных мер служили подозрение в «неблагонадежности» или наличие родственников в Польше, стандартным было обвинение в сотрудничестве с польской разведкой.

Следует отметить, что зачастую поляков селили в населенные пункты с преобладанием казахов. Несмотря на жестокое отношение властей, простые казахи относились к высланным полякам без всякой ненависти, делились с ними последним. Об этом свидетельствуют сохранившиеся документы. Так, заместитель заведующего сельхозотделом ЦК ВКП(б) Ицков с тревогой сообщал секретарю ЦК Андрееву о том, что в одном из колхозов Кустанайской области Казахской ССР «ссылным устроили такую радушную встречу, что отдали им дневной удой молока с фермы, так что даже дети колхозников в детплощадке остались без молока [4].

О положении поляков свидетельствует письмо председателя исполкома Джамбульской области от 15 декабря 1943 г., в котором говорится: «В Джамбульской области очень серьезное дело с поляками. Здесь проживает приблизительно 25.000 поляков, и материальное их состояние катастрофическое». Однако в суровое военное лихолетье поляки старались сохранить свою веру, национальное самосознание и культуру, проявляя в то же время интерес к окружающей их национально-культурной и природной среде.

Так как много поляков было депортировано в Северный Казахстан, мы знакомы с историей их семей не понаслышке. Одна из них и была записана нами.

Их депортировали из Западной Украины 1936 году под предлогом неблагонадежности. Им дали чуть больше двух часов на сбор вещей. К тому же их дезинформировали, сказав что «они едут на юг, где сухой и теплый климат», и поляки оказались просто неподготовленными к суровым зимам Северного Казахстана. А также сообщив о том, что дома для них построены, а теплые вещи не пригодятся.

Выгрузили из товарных вагонов на станции Тайынша в июне 1936 года. Погрузили на подводы и вывезли в голую степь. Первое время спали под открытым небом, так как не было даже палаток, питались одним хлебом и водой. Домов там не оказалось и им в срочном порядке пришлось рыть землянки, площадь которых составляла 3 на 4 метра. Спали на соломе пол и стены вымазывали коровников для защиты от блох и дождя. А ведь когда-то у них был дом с хозяйством».

Первым на месте будущего села Озерное появилось кладбище ведь была большая смертность среди депортированных особенно среди детей. И над входом на ржавой табличке выбита дата «1936». «Зима 36 года выдалась снежной и 3 дня шла вода, и после шла, и образовалось озеро. Спустя какое-то время там завелась рыба которая и спасла поляков от голодной смерти, - вспоминает пожилая поляка, -сейчас на берегу этого озера стоит памятник Деве Марии с рыбой в руках».

Как глубоко набожный народ поляки продолжали молиться Богу, несмотря на запрет завешивали окна и двери различными тряпками, чтоб ни кто не увидел, и молились. Несмотря на малое время сборов до нескольких дней многие поляки захватили с собой иконы, обрусы, келимки, молитвенники. Во время постоянных обысков, которые проводились регулярно в домах спецпереселенцев, поляки прятали молитвенники. Также старались передать свой язык и культуру своим детям.

В Польском менталитете есть такие качества как трудолюбие и бережливость к нажитому имуществу. У многих людей до переселения было небольшое хозяйство в 3-4 коровы несколько лошадей и 5-6 гектаров земли. Первых коров они смогли приобрести лишь в послевоенные годы.

Большой проблемой являлось то, что поляки не знали казахского языка и традиций, а среди местного населения проводилась идеологическая обработка и создавали образ поляка-предателя. По этой причине поляки какое-то время держались замкнуто. Так было не долго, и местное население смогло принять и понять переселенцев и их культуру, завязав крепкую дружбу польского и казахских народов.

В современном Казахстане проживают более 130 этносов, которые составляют казахстанский народ и среди этих этносов есть поляки. Время показало, что самый разумный путь - совмещение интересов всех граждан страны, независимо от их этнической принадлежности. Переход страны к гражданскому обществу, формирование в Казахстане единого народа становится ядром национальной идеи. Об этом в Послании Президента говорится: «Мы, казахстанцы, единый народ! И общая для нас судьба - это наш Мәңгілік Ел, наш достойный и великий Казахстан! «Мәңгілік Ел» - это национальная идея нашего общеказахстанского дома, мечта наших предков. За 25 лет суверенного развития созданы главные ценности, которые объединяют всех казахстанцев и составляют фундамент будущего нашей страны. Они взяты не из заоблачных теорий. Эти ценности - опыт Казахстанского пути, выдержавший испытание временем».

Литература

1. Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40 годы XIX века / Под ред. Жиенгалиев Н. Б..- Алма-Ата: Қазақ университеті, 1992.- 400 с.
2. Самсонов А. Почему ушла армия Андерса? // Военное обозрение. 6 декабря 2011.
3. Калишевский М. «Полония» на Востоке: Об истории польской диаспоры в Центральной Азии // *Электронный ресурс*. URL: <http://www.fergananews.com/articles/6416>
4. Сенби М. Поляки в судьбах моего народа // Ассамблея народа Казахстана как институт укрепления и развития этноконфессионального согласия. Материалы международной научно-теоретической конференции. - Петропавловск: «Северный Казахстан», 2015. – С. 215-223.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ АКМОЛИНСКОЙ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА

Поманисочко Кристина

Научный руководитель: Каженова Г.Т., кандидат исторических наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
p.kristina.ru@mail.ru

Общая численность населения Казахстана по данным на 1 января 2017 года составляет 17.926.500. Согласно последним данным этнос казахи составляет большинство населения 66,48%. Следующими являются русские 20,61%, узбеки 3,11%, украинцы 1,64%, уйгуры 1,45%, татары 1,15% и другие. В целом в Казахстане проживают представители 130 национальностей и, соответственно, здесь довольно активные межэтнические и межкультурные контакты. Следует отметить, что этнокультурные процессы представляют собой довольно сложное явление в силу их противоречивости и неоднозначности. Именно поэтому необходимы исследования различных видов этнокультурных контактов и межэтнических коммуникаций, так как они призваны объяснить механизм развития и функционирования современных этнических процессов.

В соответствии с законом «Об общественных объединениях», 35 этносов создали 365 национально-культурных объединений. Деятельность этнокультурных общественных объединений связана с межкультурным взаимодействием в современном Казахстане, с культурной и национальной политикой и является позитивным фактором регулирования межэтнических отношений. Поэтому изучение опыта работы этнокультурных общественных объединений на примере Акмолинской области является актуальной.

Представители 31 этноса являются членами Ассамблеи народа Казахстана (АНК) и Совета АНК. Ассамблея народа Казахстана – это уникальный инструмент межнациональных отношений. Сегодня ни в одной стране мира нет подобного авторитетного и представительного инструмента национальной политики. В рамках конституционной реформы вырос статус и полномочия Ассамблеи народа Казахстана. Продолжается процесс всемерного укрепления роли этого уникального казахстанского института. Представляя интересы всего народа нашей многонациональной страны, депутаты от Ассамблеи призваны играть особую роль в процессе укрепления межэтнического мира и согласия в Казахстане. И депутаты, которые избраны от Ассамблеи, должны чувствовать ответственность, держать тесную связь с Ассамблеей и ее организациями на местах.

Одна из крупнейших областей страны – Акмолинская область, достаточно сложна и своеобразна. Здесь есть свои особенности национального и культурного характера. По состоянию на 1 ноября 2014 года численность Акмолинской ассамблеи народа Казахстана составляет 117 человек. В состав АНК входят руководители этнокультурных объединений, государственных органов, неправительственных общественных организаций, СМИ. Аким области по должности является председателем Акмолинской Ассамблеи народа Казахстана. Он возглавляет областную ассамблею, Совет ассамблеи и осуществляет общее руководство деятельностью ассамблеи.

Цель Ассамблеи – обеспечение межэтнического и межконфессионального согласия, гражданского мира, национального единства в обществе. Основные задачи и направления деятельности ассамблеи – обеспечение эффективного взаимодействия государственных органов и институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений, создание благоприятных условий для дальнейшего укрепления межэтнического согласия и толерантности в обществе; возрождение, сохранение и развитие национальных культур, языков и традиций народа Казахстана.

С целью осуществления деятельности, направленной на укрепление национального единства, повышения статуса государственного языка, пропаганде казахстанского патриотизма создано 10 рабочих групп (по 11 чел.) из числа членов Акмолинской ассамблеи.

Сегодня областная ассамблея старается охватить своим влиянием все слои населения, привлекая в своей работе политические партии, ветеранские, молодежные организации, неправительственные общественные объединения [1].

Кроме того, структура Ассамблеи включает в себя республиканские, областные и городские этнокультурные объединения. В области зарегистрировано 45 этнокультурных объединения, которые занимаются пропагандой и развитием культуры, языка, обычаев и традиций своего народа, из них 20 расположены в г. Кокшетау [2]. Для организации их творческой деятельности функционируют Дома дружбы в городах Кокшетау и Степногорск и Центр дружбы в Зерендинском районе. Ежегодно из бюджета областным этнокультурным объединениям выделяются финансовые средства в сумме 5 млн. тенге на проведение мероприятий и пошив национальных сценических костюмов [3].

Среди этнокультурных объединений Казахстана – «Координационный совет русских, казачьих, славянских организаций Казахстана», который насчитывает 40 общественных организаций. Так, имеется общественное объединение «Русская община Акмолинской области». Председатель Артеменко А.А. «Русская община Акмолинской области» была зарегистрирована 11 сентября 2013 г. Деятельность объединения направлена на формирование идей казахстанского патриотизма, межнационального согласия и толерантности; развитие, укрепление и сохранение традиции, культуры и языка. Со дня основания «Русская община Акмолинской области» не только принимает участие во всех мероприятиях Акмолинской ассамблеи народа Казахстана и общественной жизни города и области, но и сами являются инициаторами и организаторами многих мероприятий направленных на укрепление межэтнического согласия и единства в регионе [4].

«Объединение поляков Акмолинской области». Председатель: Суховицкий Александр Анатольевич. Согласно статистическим данным, на территории Казахстана проживают порядка 32 тысяч поляков, при этом в Акмолинской области 8055, в том числе в Кокшетау 2230 человек. Основными задачами объединения поляков Акмолинской области были и остаются: работа по укреплению межнациональных отношений. Воспитание чувства и дружбы, взаимопонимание, уважение между представителями различных национальностей, которые строятся на благодатной почве многогранной польской и казахской культуры.

С момента основания общества его членами были и есть не только граждане польского происхождения, но и люди вне зависимости от национальности, ценители и любители польской культуры. Неизменными на протяжении 25 лет работы организации остаются направления её деятельности: изучение, сохранение, культивирование и популяризация польского языка, обычаев, традиций и культуры поляков, изучение польского народа [5].

«Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах» образовано 12 августа 2003 г. Руководитель: Яндиев Г.И. Цель: укрепление дружбы и доверия между этническими группами РК, сохранение и развитие языка, культуры и традиции чечено-ингушского этносов. Объединение активно участвует во всех городских и областных культурных мероприятиях, принимает участие в формировании межэтнических отношений этносов Казахстана, поддерживает тесную связь с чечено-ингушскими объединениями в регионах [6].

Общественное объединение «Славянское культурно-просветительское общество «Истоки». Славянское общество зарегистрировано в органах юстиции в декабре 1993 г. (перерегистрировано 15 июня 2000 г.). Руководитель - Кузменко П.Н. Цель: сохранение культуры, языка и самобытности славян. В задачи общества входит: упрочение межэтнического согласия и благополучия всех этносов, проживающих в Казахстане, укрепление стабильности и согласия в обществе, развитие сотрудничества и добрососедства с Россией [7].

«Центр развития казахско-турецкой культуры и дружбы Акмолинской области» Председатель: Экиджи Фатих. Цель: развитие взаимоотношений доверия и дружбы между двумя народами, развитие и углубление культурных, научных и деловых взаимоотношений между общественными организациями и предпринимательскими представительствами Казахстана и Турции, участие в деятельности этнокультурных объединений.

Общественное объединение «Узбекский этнокультурный центр». Председатель Медетова Т.У. Зарегистрировано в Акмолинской области 22 января 2014 года. Цель: содействие сохранению этнокультурных ценностей узбеков проживающих в Казахстане, сохранение узбекской культуры, языка, самобытности и национальных традиций, укрепление межнациональных отношений и дружбы между народами Казахстана, предотвращение социальных, межнациональных и межрелигиозных конфликтов, проведение национальных праздников, акций и конференций.

Общественное объединение «Кокшетауский центр татарской культуры» Председатель: Сулькарнаев Р.С. Зарегистрировано 5 апреля 1990 г. Цель: содействие совершенствованию межнациональных отношений, гармонично сочетая общегосударственные и национальные интересы; содействие взаимному обогащению национальных культур, наций и народностей проживающих в области; организация культурно-просветительской работы по сохранению и развитию национального языка, культуры, истории, обычаев и традиций лиц татарской национальности [8].

Общественное объединение «Корейский этнокультурный центр «Чинсон». Председатель: Лим Л.К. В г. Кокшетау в марте 2013 г. было создано общественное объединение «Акмолинский корейский этнокультурный центр». В октябре 2015 г. было переименовано как общественное объединение «Корейский культурный центр» «Чинсон» Цель: развитие корейского этноса как органической составной части многонационального народа Казахстана; развитие национальной культуры и традиций, изучение корейского языка; создание экономической базы и развития региональных корейских организаций; обеспечение преемственности поколений, поддержка молодежного движения; укрепление и сохранение межэтнического согласия; установление и развитие международных и культурных связей [9].

«Чувашский этнокультурный центр». Председатель: Машинская Е.И. Общественное объединение зарегистрировано в Акмолинской области 22 января 2014 г. Объединение создано с целью благотворительности. В его задачи входит: содействие сохранению этнокультурных ценностей чувашей, проживающих в Казахстане, чувашской культуры, языка самобытности и национальных традиций; укрепление межнациональных отношений и дружбы между народами Казахстана; предотвращение социальных, межнациональных и межрелигиозных конфликтов [10].

Таким образом, этнокультурные объединения Акмолинской области проводят большую работу по пропаганде, укреплению и сохранению межэтнического и межконфессионального согласия в регионе. В г. Кокшетау с марта 2009 г. создан и действует филиал «Дом дружбы» областного центра народного творчества и культурного досуга, где созданы все условия для организации творческой деятельности самодеятельных коллективов этнокультурных объединений города. По поручению главы государства Н. Назарбаева разрабатываются программы по участию этнокультурных объединений в решении общегосударственных задач.

Литература

1. История Асамблеи народа Казахстана URL // <http://akmola.assembly.kz/ru/ob-assamblee-oblasti-0> Дата обращения: 18.03.2017 г.
2. Об Ассамблее Акмолинской области // URL: <http://akmola.assembly.kz/ru/ob-assamblee-oblasti-0> Дата обращения: 18.03.2017 г.
3. Об Ассамблее Акмолинской области // URL: <http://akmola.assembly.kz/ru/ob-assamblee-oblasti-0> Дата обращения: 23.03.2017 г.
4. Общественное объединение «Русская община Акмолинской области» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/russkaya/> Дата обращения: 18.03.2017 г.
5. Общественное объединение «Объединение поляков Акмолинской области» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/polyaki> Дата обращения: 23.03.2017 г.
6. Общественное объединение «Акмолинское областное чечено-ингушское общество «Вайнах» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/vaynakh/> Дата обращения: 25.03.2017 г.

7. Общественное объединение «Славянское культурно-просветительское общество «Истоки» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/slavyan/> Дата обращения: 18.03.2017 г.
8. Общественное объединение «Кокшетауский центр татарской культуры» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/tatary/> Дата обращения: 18.03.2017 г.
9. Общественное объединение «Корейский этнокультурный центр «Чинсон» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/chinson/> Дата обращения: 23.03.2017 г.
10. Общественное объединение «Чувашский этнокультурный центр» // URL: <http://ddakmo.kz/ru/chuvash/> Дата обращения: 25.03.2017 г.

ПОСТМОДЕРНИЗМ ПОСТИНДУСТРИАЛДЫ ҚОҒАМНЫҢ БАЛАМАСЫ РЕТІНДЕ

Сабербекова Ж.

Ғылыми жетекші тарих магистрі Жусупова Раушан Құрманғалиқызы
Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті
zraushan@inbox.ru

Мындаған жылдар бойы өркениеттік даму шеңберіндегі адамдардың арманы, басқа ұлт пен ұлыстармен кездесу, мәдениет үлгілерімен алмасу, бірге бейбіт өмір сүру болды. Бүгінгі таңда, XX ғ. Аяғы мен XXI ғ. Басында бұл идея бүкіл адамзаттың жан-дүниесінде тұрақты орын алған сияқты. Кейбіреуге ол ұнауы, я болмаса, ұнамауы мүмкін, бірақ, бірде-бір мемлекет одан оқшау өмір сүре алмайды.

Жаһандану, ғаламдану, әлемдік ауқымдану, глобализация (ағылш. Global - әлемдік, дүниежүзілік, жалпы) - жаңа жалпыәлемдік саяси, экономикалық, мәдени және ақпараттық тұтастық құрылуының үрдісі. Терминді ғылыми айналымға алғаш рет енгізген (1983 жылы) америкалық экономист Теодор Левитт. Жаһанданудың жаңа сатысының түрлі аспектілерін 20 ғасырдың ортасынан бастап Уолт Ростоу, Дэниел Белл, Алвин Тофлер, Питер Дракер, Джон Нейсбитт, Лестер Туроу зерделеді. Олар ғылымға “интеллектуалдық индустриялар экономикасы”, “ақпараттық қоғам”, “техникалық революция”, “ақпараттық жарылыс”, “ғаламдық ауыл” деген ұғымдарды енгізді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі әлемдік тәртіп үшін жаһандық инфрақұрылым құру идеясы алғаш рет 20 ғасырдың 40 - 50-жылдары АҚШ-тың зерттеу орталықтары: Халықаралық қатынастар жөніндегі кеңесте (ХҚК), “Рэнд” корпорациясында, Стратегиялық және халықаралық зерттеулер орталығында (СХЗО), Психологиялық стратегиялар басқармасында (ПСБ) тұжырымдалды. Жаһандану ұғымы, жалпы алғанда, әлемдік өркениеттің аса маңызды өлшемдерінің жалпыадамзаттық өлшемге ие болуы деп түсіндіріледі. Қоршаған орта, түпкі ресурстар (энергия, су, азық-түлік), демография, көші-қон толқындары, есірткі тасымалы, халықаралық терроршылдық проблемалары жекелеген елдер күшімен шешілуі мүмкін емес. Ақпараттық төңкеріс бұл проблемалардың жаһандық өлшемге ие болуына ықпал етті. Зерттеушілер Жаһандануды әр текті, бірақ әлемнің біртұтастыққа айналу логикасымен біріктірілетін өзгерістердің жиынтығы деп түсіндіреді. Жаһандық өзара тәуелділік және бүкіләлемдік даму үрдісі Жаһандануға алып келмей қоймайды. Бұл үрдіс трансұлттық экономика мен жалпыадамдық құндылықтарды қорғауға негізделген халықар. ұйымдар жүйесі ықпалын күшейтеді. Жаһандану әлеуметтік феномен ретінде көп қырлы және көптеген құрамдас бөліктерді қамтиды. Негізінен, оны ұлттық және әлемдік шаруашылықтың техникалық және қаржылық жағынан дамуының нәтижесі деп есептейді. Алайда әлеуметтік-мәдени өзгерістер, адамдар тұрмысының өзгеруі, адамзаттың қоршаған ортамен қарым-қатынасының күрделенуі де Жаһандануға елеулі ықпал жасап отыр [1; с.62].

Заманайуи әлем білім мен ақпараттың басымдылығымен сипатталады. Қоғамның даму сатысы- постиндустриалды қоғам. Постиндустриалды қоғам теориясының негізін қалаған Д.Белл, Д.Рисман, А.Тофлер, З.Бжезинский, Дж.Гэлбрейт. Постиндустриалды қоғам термині АҚШ-та 20 ғ-дың 50 - 60-жылдары ғылыми айналымға еніп, 60-жылдардың аяғынан

теориясы ғылыми негізделген, жаңа мазмұнға ие болды. Оның айрықша белгілері: шығармашылық, интеллектуалдық еңбектің жаппай таралуы, ғылыми білім мен ақпарат көлемінің сапалы түрде артуы, байланыс құралдарының, ғылым, білім беру, мәдениет салаларының дамуы, т.б. 70 - 80-жылдары постиндустриалды қоғам тұжырымдамасы қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың әлеуметке (социумға) ықпалын сипаттауға тиіс футурологиялық және социологиялық теория ретінде дамыды. Америкалық социолог Д.Белл постиндустриалды қоғамды анықтайтын келесі факторларды атап көрсетті: 1) өндірістегі өзгерістің негізіне айналатын теориялық білімнің орталықтандырылуы; 2) экономиялық, инженерлік, әлеуметтік мәселелерді шешу үшін жаңа интеллектуалдық технологияның пайда болуы; 3) білім, ақпарат таратушы әлеуметтік топтың қалыптасуы; 4) билік қатынастарының өзгеруі: индустриалдыққа дейінгі қоғамда - аристократия, индустриалдық қоғамда - демократия, постиндустриалды қоғамда - меритократия. Постиндустриалды қоғам қала тұрғындары 70 - 85%-ға жеткенде басталады. Онда аграрлық және индустриалдық тіршілік екінші кезекке өтеді. Ескі индустриализмнің орнына үстеме, еселі индустриализмнің келуі жаңа жаппай тұтыну мәдениетін өмірге әкеледі. Постиндустриалды қоғамның негізгі жетістігі - демократиялық процестердің, азаматтық қоғам құндылықтары рөлінің артуы, жұртшылықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсарып, тұрмыс деңгейінің өсуі. Алайда постиндустриалды қоғамда ұлт тілін, төл мәдениет пен өнерді сақтау аса қиын болмақ. Бұл қоғамда барлық тауқыметтер өзінен-өзі шешіледі деген болжам негізсіз. Белл постиндустриалды қоғамның қалыптасуын компьютер негізгі рөл атқаратын ақпарат пен білім саласындағы революциямен байланыстырады. Оның пікірінше, компьютер технологиялық революцияның символы әрі материалдық тасымалдаушысы, компьютер қоғамды түбегейлі өзгеріске әкеледі. Сөйтіп, жаңа қоғамда ақпарат және оны пайдалану мен тарату үшін техникалық базаны қамтамасыз ететін электронды құралдар негізгі рөл атқарды, осыған орай постиндустриалды қоғам ұғымымен үндес “ақпараттық қоғам” термині кеңінен қолданыс тапты. [1]

Белл постиндустриалды қоғамның басты белгісі ретінде теоретикалық білімді айтады, ғылымның өндіріске ықпалында. Ғылым «интеллектуалды технологияға», өндіріс күшіне айналуға деп есептеді.

Постиндустриализмді кірістің тиімділігі, өндіріс, бәсекелестік қызықтырады. Бұл орайда постиндустриализм модернизм, кейін постмодернизмде қалыптасқан беталысты жалғастырады және нығайтады. Постмодернизм алдымен мәдениетті сипаттайды, бірақ экономика, саясат басқа да салаларда көрініс табады.

Постмодернизм (ағылш. postmodernism) - әуелде сәулет өнері саласында қолданылған атау болып, хатжүзіндік тіке мағынасы - "модерннен кейінгі", яғни "осы заманнан кейінгі", "соңғы", "жаңа заман" дегенді білдіреді.

Сәулетте бұл ағым модернизмнен де көркем дегенді білдіреді. Ол көптүрлі өзге ағымдардың ерекшелігін өз бойына сіңірген, бір бойына барлық ерекшелікті қамтыған бес аспап ағым есептеледі. Кейіннен бұл ағым модернизмге қарсылық ретінде сурет, музыка, философия салаларында да қолданыла бастады және әсіресе философияда ықпалды "Постмодернизм" ағымы қалыптасты.

Постмодернизм түптеп келгенде модернизмге қарсылықтан туындаған. Ол Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Батыс Еуропалық ұлы қиялдың быт-шыт болуы себепті өз бойында тұрақтылық, заңдылық, ереже атаулыдан арылған жаңа ағымның пайда болуына түрткі болды [4; с. 532].

Постмодернизм ағымына бірлікке келген біртұтас анықтама беру қиын. Тек бұл ағымнан кез келген қалыптасып қатып қалған түрлі өмір пішіндеріне қарсы тұрудай ортақ ерекшелік байқалады. Бұл ағымның жалғасу уақыты жөнінде де біркелкі пікір жоқ. Негізінен, 1970-1990 жылдар аралығы олардың дәурендеген мезгілі есептеледі. Кезекте, архитектура, әдеби сын, психоанализ, заңгерлік, педагогика, әлеуметтану, антропология, саясаттану қатарлы салалар өздерінің постмодернизмдік күйі туралы біршама жүйелі тұжырымдар жасады. Безендіру мен құрылымға қарата сыни көзқараспен қарау және қатып-

семушілік пен табынушылыққа мазақтау мәмілесін ұстанатын олар арнаулы әдіспен белгілі бір идея мен жүйеге тастай бекінуге түбегейлі қарсылық көрсетеді. Олар көп түрлі өнердің тоғысуынан қалыптасқан ағым ретінде ең алғаш философияда және архитектурада көрініс тапты. Әсіресе 60 жылдардың архитекторлары адами мағынасы солғын халықаралық үлгі (International Style) атаулыға қарсы шығып, жүректілікпен жаңалық жасап, мағынасы ерекше, мазмұны көп өлшемді постмодеризмдік құрылыс жобасын сынақ етті. Ал, философия саласында адами күйдің жаттанды үлгісінен босап, бәріне құрылымдық тұрғыда еркін қарайтын постмодернизмдік философиялық бейнелеу мәтінін сынақ етті. Олардың ең басты өкілдері Францияда өркендеген структурализм (құрылымшылдық) болды. Бүтіндікті бөлшектеп, қабықты сыдырып, жүйені ыдыратып, өзгешелікке, айқындыққа, бірегейлікке ие жаңа бүтіндік, жаңа жүйе сынақ етілді [1; с. 160].

Постмодернизм - ғылыми-техникалық және ақпараттық төңкерістердің қазіргі кезеңінің әсерінен саяси қатынастарда және процестерде жүріп жатқан өзгерістер дәуірі. Саяси ғылымдар дискурсында саяси постмодерн мәселесі 1980-ші жылдарда талқылана бастады, бірқатар зерттеушілер саясаттағы постмодерн дәуірінің басталуын 1968 ж. Франциядағы студенттердің демократиялық қозғалыстары мен толқуларымен байланыстырады. Постмодернистік дәуір мәдени және әлеуметтік алуан түрліліктің күрт өсуімен, бұған дейін үстемдік еткен таза экономикалық мақсаттылықтың принциптерінен алшақтауымен, даму жолдарының көпнұсқалылығының мүмкіндігімен, жалпыға ортақ әлеуметтік әрекеттен бас тартумен, адамдар қызметін ынталандыру мен себептерінің жаңа жүйесін қалыптастырумен, мәдени факторлардың рөлінің артуымен сипатталады. Постмодерн плюралистік парадигмалардың орнығуын, еуроцентризм мен этноцентризмнен бас тартуды, мәдени бірліктің фрагменттілігін, көптік принципін, жеке тұлғаға және оның ішкі әлеміне үнілу, өзін-өзі басқаратын құрылымдарға бірегейлену мәселелеріне көңіл аударуды білдіреді. Саяси ғылым саласында постмодернистік тәсіл мәдени және саяси алуан түрлілігі мен әркелкілігі (саяси субмәдениеттердің, мезо және микромәдениеттердің өркендеуі) мәніне; постмодерннің саяси құндылықтарының кеңінен таралуына; жалпы саясатта және жеке саяси басқаруда бірегейлену мәселелеріне; саясаттың тұлғалық белгілерінің рөлін көтеруге; төменнен басталатын әлеуметтік саясатқа; төменгі демократиялық құрылымдардың және азаматтық қоғам деңгейінде және мемлекеттік саясаттың төменгі және орта "қабаттарындағы" жазықтық іс-әрекеттің рөлінің артуына; өзін-өзі басқаратын жазық желілердің дамуына; саяси басқарудағы бірегейліктің рөліне; интерактивті және ақпараттық технологиялардың кеңінен дамуына ерекше көзқарасты білдіреді [3; с. 340].

Постиндустриалды, ақпараттық қоғам постмодернистік мәдениет ерекше мәдениет үлгісімен сипатталады. Зерттеушілер қазіргі қоғам өмірінде мәдениет үлесінің арттуын көрсетеді. Мысалы, Д.Белл қазіргі қоғамда шиеліністердің орталығы әлеуметтік-экономикалық сипаттан саяси және мәдени салаға ауысқанын айтады. Өзінің «Культурные противоречия капитализма» (1976) еңбегінде, батыс қоғамында байқалатын көптеген қарама-қайшылық жағдайлардың себептері экономика мен мәдениеттің, экономикалық модернизация және мәдени процестердің үзілуінде [2; с. 152].

Қазіргі постмодерн жағдайында азаматтық қоғам мен мемлекеттің қажеттігі күмән тудырмайды. Алайда бұл қажеттілікті іске асыру азаматтық қоғамның да мемлекеттің де бақса сапалық мазмұнын болжайды. Бұл билік беделінің атрибутивті – бұйрықты құқығын қоғам мен адамның өзара байланысының құлықтық бастауымен тығыз тұтасуын қажет етеді.

Әдебиеттер:

1. Бейсенова Г. Проблемы глобализации и идентичности. Алматы, 2009.
2. С.Мырзалы. Философия. Оқулық, Алматы, 2011.
3. Саяситүсіндірмесөздік. – Алматы, 2007.
4. А.И.Мельвиль. Политология. Москва, 2009.

ҚАЗАҚ-БАШҚҰРТ ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ТАРИХЫ

Спандияр Ақмарал

Тарих мамандығы, 3 курс

Ғылыми жетекшісі: Шаймерденова Жанат Қанапияқызы

Башқұрттар этногенезінің қалыптасуына VII - X ғ.ғ әр алуан түркі тайпалары (үсерген, байлар, сұраш, маңғауыр, жағалбайлы, тама, бешуыл, кедей, табын, мың, керей, қаңлы, арғын, байұлы, т.б.) ұйытқы болды. XI-XIII ғ-ларда қазіргі башқұрт жерін мекендеген бесене, Еділ бұлғары мен мадияр тайпаларына қыпшақтардың әсері күшейіп, көне башқұрт этносының қыпшақтану бағытында дамуы арта түсті. Бату шапқыншылығы, башқұрт жеріне Қыпшақ даласынан халықтың көптеп қоныс аударуы башқұрттардың қыпшақтану процесін одан әрі жеделдетті. Қазақ халқының этногенезінде шешуші орын алатын түркі тайпаларының басым көпшілігі башқұрт халқының құрамында да кездеседі.

Көшпелі башқұрттар (түрк. — «бас бөрілер») туралы алғашқы жазба деректер IX - X ғасырлардан бастап кездеседі. Ибн Руст 903 жылы «башқұрттар өз алдына дербес ұлт, олар Еділ, Қама, Тобыл және Жайықтың жоғарғы ағысы аралығындағы Орал тауларының екі жағында да қоныстанған» деп жазды. 1229 жылы қазіргі Башқұртстан жеріне Бату әскерлері басып кіріп, 1236 жылы толық жаулап алды. Сөйтіп, башқұрттар қазақ халқының да негізін құраған тайпалармен бірге бірнеше ғасыр бойы бір мемлекет құрамында болды. Жошы ұлысының құрамына кірген башқұрттардың осыдан кейінгі тағдыры күреспен өтті десек артық айтпаймыз. Алтын Орда ыдырағаннан кейін башқұрт тайпалары Ноғай Ордасының, кейбір бөліктері Қазан және Сібір хандықтарының құрамына енді. 1557 жылы башқұрттар Ресей империясының шапқыншылығына ұшырады да, Ноғай, Сібір хандықтарымен қоса Ресей отарына айналды. Ресей патшалығының қол астына өтсе де, башқұрт ұлты іс жүзінде өзінің тәуелсіздігін сақтады. Бірақ, бұл ұзаққа созылған жоқ. Ресей өкіметінің башқұрттарды аяусыз қанауы, шенеуніктердің әділетсіздігі XVII - XVIII ғасырларда бірнеше халық көтерілістеріне алып келді. Түрік халықтарының басым көпшілігінің мойнына тағылған орыстың темір ноқтасы башқұрттарға да ілінді. Осыдан екі-үш жыл бұрын Ресей Федерациясы мен Башқұртстан автономиялы республикасының билігі «Ресейге өз еркімен қосылудың 450 жылдығын» атап өтті. Жергілікті сарапшылар мен тарихшылар осы уақыт аралығын «күрес пен тартыс» жылы деп те атайды. Башқұрттардың ең ірі көтерілістерінің бірі 1735-1740 жылы орын алған болатын. Алдын ала жоспарланған, ұйымдасқан көтеріліс жеңіске жақын тұрды. Бірақ, башқұрттың бурзян атты руы асығыстық танытып, соғысты ерте бастап кетті. Нәтижесінде, жоспардың күл талқаны шығып, башқұрт көтерілісі аяусыздықпен басып-жаншылды. Бас көтеруге башқұрттармен бірге татарлар да, көптеген ру-тайпалар да, тіпті қазақтар да қосылған еді. Ханын сайлап, бастары біріккен халықтың мақсаты ақыры орындалмады. Қақтығыста әрбір төртінші башқұрт қаза тауып, ел қызыл қанға боялды. Десек те, башқұрт ұлтының күресі мұнымен тоқтаған жоқ. 1773-1775 жылдардағы Пугачев көтерілісіне Салауат Юлаев бастаған башқұрт жасақтары да қосылды. Бір жылдан астам уақыт орыс әскерлеріне қарсылық танытқан башқұрт жасақтары көптеген жеңістерге жетеді. Ержүрек ақын өзінің батырлығымен халық жадында мәңгіге қалды [1].

Ресей өкіметі тарапынан болашақта мұндай көтерілістерді болдырмау үшін бірнеше шаралар іске асырылды. 1735 жыл Санкт-Петербургте Сенаттың жанынан Еділ бойы халықтарын шоқындыру кеңсесі құрылды. Башқұрт көтерілісшілерінің басқа халықтармен, әсіресе, Ресейге жаңа қосылған әрі саны көп Кіші жүз қазақтарымен бірігіп кетпеуі үшін 1747 жылы Орынбор губерниясы құрылып, оның тұңғыш губернаторы И.И. Неплюев башқұрттар мен қазақтар арасына жалпы ұзындығы 3,5 мың км-ге жететін қамалдар шебін тұрғызуға кірісті. Осы бекіністерді салу әрі күзету үшін ішкі Ресейден 95378 орыс шаруасы көшіріліп әкелінді. Осы төңіректегі башқұрт және қазақ руларына бекіністерге жақындауға, әрі-бері өтуге тыйым салынды. Бірақ туысқан екі халықты мүлдем бөліп тастауға ешқандай шекара бөгет бола алмады. Жазалаушылардан қашқан башқұрт көтерілісшілері үнемі қазақ

даласын паналап отырды. Бірыңғай күштеу шаралары арқылы бағындыру мүмкін еместігіне көзі жеткен үкімет кейбір жеңілдіктер жасауға мәжбүр болды. 1786 жылы Уфа губерниясы құрылып, башқұрттар отырықшылыққа көше бастады, мешіт-медреселер салуға рұқсат етілді. Дегенмен патша өкіметі отырықшы башқұрттардың арасына орыс шаруаларын орналастырып, жыл сайын олардың санын көбейте түсті. Уфа, Орынбор сияқты қалалар ірі сауда орталықтарына айналып, оларға көршілес Қазақ даласы, Орталық Азия елдерінен сауда керуендері жиі келіп тұрды. Бекіністерде жергілікті халықтар арасынан үкіметке қажетті ұсақ шенеуніктер дайындау үшін орыс мектептері ашылды. Бұл мектептер мен медреселерде башқұрт және басқа да халықтардың көптеген зиялы азаматтары білім алды. Уфадағы «Ғалия», тағы басқа медреселерде башқұрт жастарымен бірге татар, қазақ жастары да көп оқыды. Осы медреседе оқыған қазақ ақын-жазушылары М.Жұмабаев, Б.Майлин, Т.Жомартбаевтар башқұрт ақыны Сайфи Құдаш пен татар жазушысы Г.Ибрагимовпен шығармалары байланыста болды [2]. 1917 жылы Ақпан төңкерісінен кейін Башқұртстан жерінде ұлт-азаттық қозғалыс қайта жанданды. 1917 жылы жазда Уфа және Орынбор қалаларында башқұрт зиялыларының съезі өтіп, Орынбор, Уфа, Пермь, Самара губернияларында бөлшектеніп кеткен башқұрт жерлерін біріктіріп, автономия құруға шешім қабылданды. Уфада Кеңес өкіметі орнағаннан кейін, 1917 жылы 16 қарашада атаман Дутов билігінде болған Орынбор қаласында Ахмет Зәки Уәлиди Тоғанның басқаруымен Башқұрт автономиясы жарияланды. Бұл автономия атаман Дутовпен және желтоқсан айында Орынборда құрылған Алашорда өкіметімен тығыз байланыста болды. Бірақ көп ұзамай қаланы қызыл әскерлер бөлімдері басып алды да, Башқұрт автономиясының үкіметі Челябинск қаласына көшірілді. 1918 жылы жазда Уфа қаласында Чехословакия корпусының төңкерісі болып, ақ гвардияшылардың Уфа директориясы орнады, бірақ бұл директория да, кейіннен Колчак өкіметі де Башқұрт автономиясын мойындамай қойды. Сондықтан башқұрт зиялылары В.И.Ленинмен келіссөз жүргізіп, өздерінің Кеңес өкіметі жағына шығатындықтарын мәлімдеді. Сөйтіп, 1919 жылы 23 наурызда РКФСР-дің құрамына кіретін Башқұрт Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы (БАКСР) құрылды, оның астанасы Стерлитамак қаласы болды. Көп ұзамай Кеңес өкіметінің ұлт саясатымен келіспеген Ахмет Зәки Уәлиди Тоған бастаған кейбір автономия басшылары шет елге кетіп қалды. 1922 жылы 14 маусымда Бүкілресейлік ОАК-нің шешімімен БАКСР шекарасы кеңейіп, астанасы Уфа болып жарияланды [3].

Башқұрт ревкомының төрағасы Зәки Уәлиди Тоған қазақтардың А. Байтұрсынов секілді қайраткерлерімен байланыс орнатып, «Қазақ-башқұрт комиссиясының» жымысқы әрекетіне қарсылық танытып, 1919 жылы 13 желтоқсанда В.И. Лениннің атына мынандай мазмұндағы хат жолдады: «Қазақ-башқұрт өлкесінде кеңестік ұлттық-территориялық автономия» құруда мыналар ескерілсін:

1) Қазақ-башқұрт билік орындары мен орыс билік орындары арасындағы жанжалдар доғарылсын, бірақ та бұл жанжалды доғару келімсек орыс кулактары болып табылатын тұрғындар пайдасына шешілмесін.

2) а) Қазақ және башқұрт республикалары біріктірілсін, ә) қазіргі Орынбор губерниясы Орынбор қаласымен бірге Қазақ-Башқұрт Республикасы құрамында болсын, б) Орынбор қаласы қазақтар мен башқұрттардың саяси, мәдени-экономикалық орталығы болсын, в) Орынбор қаласы мен Орынбор губерниясы Қазақ-Башқұрт Республикасы құрамына енгізілісімен облыстарға бөлініп, онда казактар мен орыстардың қоныстана беруіне мүмкіндік жасалсын.

3) Қазақ-башқұрт үкіметі жанында орталықтан тағайындалған екі өкіл болсын, оларға орыстар мен түземдіктер арасында туындаған жанжалды ушықтырмай жергілікті жерде шешу міндеті жүктелсін.

4) Саяси жұмыстар жүргізуді биік деңгейге жеткізу үшін оны түземдіктер арасындағы саяси жұмыс деп екіге бөле жүргізу қажет» [3].

Осы хаттың мазмұнынан башқұрттар мен қазақтардың ұлттық саяси элитасы өкілдерінің ұлттық мүддені бірлікте қорғауға деген талпынысын айқын аңғаруға болады.

1919 жылы қазақ, башқұрт және өзбек халықтарының саяси элитасы өкілдері кеңестік билік жағдайында ұлттық мүддені қорғауды жүзеге асыратын саяси ұйым құру жолында да әрекеттенді.

Жалпы қорыта айтқанда, алаш қозғалысы мен башқұрт ұлттық саяси элитасы өкілдері арасындағы байланыстың негізінде екі халықтың жарқын болашағына қол жеткізу деген ниет жатты. Түркі-қазақ жұртының белгілі қайраткері Хасен Оралтай өзінің «АЛАШ Түркістан түріктерінің ұлт азаттық ұраны» атымен 1973 жылы жарық көрген кітабын «Советтік үлкен энциклопедияның бірінші басылымының бірінші томының 382 бетіне» және кезінде Алаш ардагерлерімен үзеңгілес болған башқұрт Ахмет Зәки Уәлиди Тоғанның 1942-1947 жылдары Ыстанбұлда басылған «(Turkistan) ve yakin Tarihi» яғни «Түркелі – Түркістан және жақын тарихы» деген кітабына сілтеме жасай отырып, «Ғасырлардан бері ұлттық ұран болып келген АЛАШ атауы 1905 жылдан бастап Түркістандықтардың тұңғыш ұлттық саяси партиясының аты болды» делінген [4, 70-84 б].

Дегенмен Башқұртстан одақтас республика мәртебесіне ие бола алмады. 1990 жылы наурызда елде Жоғарғы Кеңеске сайлау өтті. Жаңадан сайланған Жоғарғы Кеңес депутаттары 1990 жылы қазан айында өткен 3-сессиясында Башқұртстан Республикасын құрып, өз егемендігін жариялады. Башкирия атауы Башқұртстан (Башкортостан) деп өзгертіліп, КСРО, РКФСР және басқа республикалармен арақатынасын одақтық шарт пен келісім арқылы айқындауға шешім қабылдады. 1994 жылы 3 тамызда Башқұртстан мен Ресей Федерациясы орталық үкіметі арасында мемлекеттік билік органдары өкілеттігінің арақатынасын реттейтін екі жақты келісім жасалынды. Тұңғыш президент сайлауында елдің президенті болып М. Рахимов сайланды (1996) [10].

Кең байтақ еліміздің түкпір-түкпірінде шоғырланған башқұрттар, ұлттық Сабантой мерекесін еліміздің көптеген қалаларында өткізеді. Жыл сайын ораза мен құрбан айт, наурыз мейрамы, көктемгі егіс жұмыстарынан кейін тойланатын аталмыш мереке башқұрттар мен қазақ ұлты үшін дәстүрге айналған. Бірлескен шара барысында аталмыш ұлттардың тарихы мен мәдениеті, салты мен дәстүрі, әдеті мен ғұрпы көрсетіледі. Жалпы башқұрттардың ұлттық тұрмыс-тіршілігі мен салт-дәстүрі, асыл діні қазақ халқына ұқсас болып келеді. Кең тараған музыка аспабына қазақтың сыбызғысына ұқсас қурай, шаңқобызына ұқсас қобыз, варган, домбыра жатады [11.12].

Сонымен, башқұрт ұлтының түп тарихы қазақ халқының тарихымен тығыз байланыста болуы себепті, башқұрт ұлтының рухани мәдениеті ұлтымыздың мәдениетімен өте ұқсас болып келеді.

Әдебиеттер:

1. Башқұртстан Республикасы // ресми сайт.
2. Султан-Галиев М. Статьи. Выступления. Документы. - Казань, 1992. 383 б.
3. Акчура Ю. Жаңа түрік мемлекетінің жолбасшылары // Ұлығ Түркістан
4. Гөкалп З. Түрікшілдіктің негіздері // Ұлығ Түркістан Б. 90-93.
5. М.Қ. Қойгелдиевтің жетекшілігімен; құраст., ауд.: Д. Қыдырәлі. – Алматы: Ел-шежіре, 2008. – Б. 70-84.
6. Хаит Б. Түркістан 1917 жылдың қарсаңында / неміс тілінен аударған Г.К. Көкебаева // Алаш. – 2006. – № 4. –
7. Қыр баласы. Түркістан // Бөкейханов Ә. Шығармалар / даяр. М. Қойгелдиев. – Алматы: Қазақстан, 1994. – Б. 236-237.
8. Нүрпейісов К. “Алаш һәм Алашорда”. Алматы: Ататек, 1995, 151-бет.
9. Қойгелдиев М.Қ. Ұлттық саяси элита. – Алматы: «Жалын», 2004. – 399 б.
10. Ресей Федерациясы // ресми сайт
11. Харисов А.И. Литературное наследие башкирского народа. — Уфа, 1965, с. 285.
12. Валеев Д.Ж. Очерки истории общественной мысли Башкортостана. — Уфа: Китап, 1995, с. 91.

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШАҒЫН ҚАЛАЛАРЫНЫҢ ТҰРҒЫНДАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ДАМУЫ (1991-2016 жж.)

Шарипова А.Б., Тайманова А.

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті

Аннотация

Мақала Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларының тұрғындарының әлеуметтік-демографиялық дамуына арналған. 1991-2016 жж. аралығындағы статистикалық мәліметтер мен санақ материалдары бойынша авторлар тұрғындардың әлеуметтік және демографиялық-экономикалық дамуын тарихи тұрғыда шағын қалаларды салыстыра отырып, жан-жақты сыни және кешенді талдау жасауға тырысты. «Шағын қала» ұғымы мен типологиясы, құлдыраған қалалардың критерийлері қарастырылған.

Кілттік сөздер: шағын қала, урбандалу деңгейі, экономикалық бағытталу белгісі, көші-қон процестері, индустриалдық даму, экономикалық бағытталу, жұмысшы поселкілері, құлдыраған қалалар.

Қала тарихын қарастырушы әдебиеттерде «шағын» немесе «үлкен емес» қала түсінігінің сандық критерийі соңына дейін анықталмаған. XX-шы ғасырдың 60-шы жылдарына жататын Ф.М.Листенгурттың, И.М.Смолярдың және В.Г.Давидовичтің еңбектерінде «шағын» деп тұрғындары 20 мың адамдардан аспайтын қалаларды атаған. Кейін Б.С.Хорев тұрғындар санын саның 50 мың адамға көбейткен, бірақ та 20 мыңдық тұрғыны бар қалалардың даму ерекшелігін мойындаған [1]. Бұл позиция сол уақыттағы КСРО-ның Мемлекеттік Құрылыс мекемесі бекіткен тұрғындарының саны бойынша жалпыға міндетті қалалар классификациясымен сәйкес келеді. Көрсетілген жоғарғы меженің шамадан асуы көптеген зерттеулерде кездеседі.

ТМД бойынша қалалар мәртебесін алған қоныстар тұрғындарының төменгі межесін анықтау тәсілі өңделмеген. Бұл категориядағы қалалар үшін халықтың шаруашылығы мен заңдылықтар бойынша даму арасындағы байланыстарды анықтау қиындық келтіреді. Мысалға алсақ, Ресейдің қалаларының тұрғындарының ең төменгі саны 12 мың адамды құрауы қажет. Украина, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан үшін – 10 мың адам, Қазақстан, Латвия, Армения, Түркіменстан үшін – 8 мың адам, Грузия, Әзірбайжан үшін – 5 мың адам [2]. Алайда, қазақстандық жетекші мамандардың пікірінше, қоныстың қалаға айналып, қалыптасуы үшін шамамен 20-25 мыңдай адамдық әлеует жиналуы қажет. Өйткені, бұл жерде сол қоныстың шаруашылық құрылымы мен адамдар арасындағы қарым-қатынастың белсенді түрі пайда болуы шарт.

Әр аймақ өзінің табиғи-географиялық орналасуымен, қалыптасып қалған ұлттық салт-дәстүрлері мен жергілікті тұрғындардың мінезімен ерекшеленіп, тіпті сол шағын қалалардағы урбандалу деңгейін негіздейді. Солтүстік Қазақстанның шағын қалалары кеңестік кезеңде аумағындағы өнеркәсіптік және аграрлық-индустриялық игеру негізінде құрылған. Шағын қалалардың типологиясына келетін болсақ, көп жағдайда олардың экономикалық бағытталу белгісі алынады (мысалы, өнеркәсіптік – Лисаковск, индустриялды-аграрлық – Сергеевка, курорттық-шипажайлық – Щучинск және т.б.). Басқа авторлар – қалаларды әлеуметтік даму көрсеткіші бойынша топтастырады. Осылайша, екі жағдайда да біртұтас территориялық тұтастықтың жеке салалары ғана ерекшеленеді [3].

Зерттеу нысаны - Солтүстік Қазақстанның 16 шағын қалаларының тұрғындары (саны 8 мыңнан 47 мыңға дейін) болып табылады (кесте №1).

Облыстар бойынша шағын қалалар

Облыс	саны	шағын қалалар
Ақмола облысы	9	Степногорск (46 947), Щучинск (46 108), Атбасар (29 653), Макинск (17 842), Ақкөл (13 612), Ерейментау (10 451), Есіл (28 890), Степняк (4 800), Державинск (6 311)
Солтүстік Қазақстан облысы	4	Булаево (7 627), Мамлютка (7 024), Тайынша (11 647), Сергеевка (7 344)
Қостанай облысы	3	Лисаковск (41 343), Аркалық (29 662), Жітіқара (35 200)

Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларының тұрғындарының тарихы республикамыздың тарихының көптеген жақтарымен байланысты. Сондықтан да бұл тақырып кешенді және бір-бірімен байланысты қаралады. Аймақтағы шағын қалалардың тұрғындарының әлеуметтік-экономикалық және демографиялық даму сұрақтарын қамтитын барлық тарихи әдебиетті қазіргі тарих ғылымының жағдайына байланысты 3 топқа бөліп, қарастыруға болады.

Бірінші топқа шағын қалалар тұрғындарының қалыптасуы мен дамуының сұрақтары айқындалған республикамыздың индустриалдық дамуына арналған еңбектерді жатқызамыз. Урбанизацияның кеңестік кезеңі әсіресе шағын қалалардың басқарылуы, қызмет етуі мен дамуына көп әсер етті. Осы тақырыпқа байланысты жалпылама зерттеу жүргізгендер: Ю.Л. Пивоварова (1976), Б.С. Хорев (1975), Г.М. Лаппо (1978). Республикамыздың тұрғындары жөніндегі бағалы мәліметтерді, жұмысшы кадрлардың қалыптасуы мен дамуы туралы тарихшылар А.Н. Нусупбеков (1966), М.Х. Асылбеков, Х.М. Абжанов (1984), Г.Ф. Дахшлегер, К.Н. Нурпеисовтардың (1985) еңбектерінен кездестіруге болады.

Нарықтық қатынастар кезеңіне өту жағдайындағы шағын қалалардың дамуына экономикалық анализ жасалған «Малые города при переходе к рынку (проблемы и приоритеты)» (1992) атты еңбекті А.К. Қошанова мен М.Х. Айдарханова жазды.

Екінші топқа отанымыздың тұрғындарының демографиялық дамуын зерттеген қазақстандық зерттеушілердің жалпылама және аймақтық жұмыстары жатады. Алғаш рет 1926 жылғы санақ материалдары, мұрағаттық деректер негізінде А.Б. Галиевтың «Население Казахстана в конце восстановительного периода: численность, национальный, социально-профессиональный состав» деген еңбегі жарық көреді. 1897 жылғы санақ бойынша Қазақстанның қалаларының тұрғындарына арналған Ж.К. Қасымбаевтың еңбектері бар (1980). Кеңестік уақыттағы көші-қон мәселесіне Ф.Н. Базанованың «Формирование и развитие структуры населения Казахской ССР. Национальный аспект» атты монографиясы арналады. Қазақстанның жергілікті тұрғындарының демографиялық дамуы М.Х. Асылбеков пен В.В. Козинаның «Казахи» деген монографиясында ашылып айтылған.

Аталған еңбектерде тұтас республиканың демографиялық процестерін зерттеуде Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларының демографиялық дамуының тек кейбір жақтары қарастырылған.

Үшінші топқа қалалар тарихы туралы, әсіресе шағын қалаларға арналған еңбектерді жатқызамыз. Қалалар тарихын жазуға деген қызығушылық XX ғ. 50-60жж басталды. Оған А.А. Горячеваның (1955), П.С. Беланның (1959), Г.Е. Москалевтың (1956) еңбектері жатады. Онда авторлар үлкен және шағын қалалардың тұрғындарының психологиялық ерекшеліктері мен рухани өмірін салыстыра жазады. Шағын қалаларға арналған ең алғашқы зерттеу – неміс тарихшысы Г. Зиммельдің «Большие города и духовная жизнь» атты мақаласы болып табылады (1905).

Шағын қалалар бір-бірінен ресурстық қор потенциалы, демографиялық жағдайы, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерімен де айырмашылықтары болады.

Өндіруші өнеркәсібі айрықша дамыған қалалар – 3 қала:
металлдық рудаларды өндіру – Лисаковск, Арқалық;
басқа шикізат қор түрлерін өндіру – Жітіқара;

Өңдеуші өнеркәсібі айрықша дамыған қалалар – 3 қала:
химиялық өнеркәсіп – Степногорск;
машина жасау, құрылыс, тоқыма және тамақ өнеркәсібі – Макинск, Ерейментау.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өңдейтін айрықша қалалар – 9 қала: Ақкөл, Арқалық, Атбасар, Есіл, Степняк, Булаево, Мамлютка, Сергеевка, Тайынша.

Ғылыми-тәжірибелік орталық – 1 қала: Степногорск.

Емдеу-сауықтыру қызметін атқаратын орталық – 1 қала: Щучинск.

Бұрынғы өнеркәсіптік функциялары бірте-бірте өшіп бара жатқан – 1 қала: Державинск.
(№1 диаграмма).

(диаграмма №1)

Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларының ресурстық қор потенциалы

Көптеген шағын қалалардың дамуы экономиканың белгілі бір саласымен байланысты болғандықтан, әр шағын қалада әртүрлі жағдай орын алған. Статистикалық көрсеткіштің

салыстырмалы анализіне қарайтын болсақ, шағын қалалардың әлеуметтік-экономикалық динамикасын, тұрғындардың өмір сүру деңгейі мен сапасын көруге болады.

Бүгінгі күнде жағдайы жоғарғы деңгейдегі Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларына Лисаковск (Қостанай облысы) және Степногорскіні (Ақмола облысы) жатқызуға болады. Бұл қалалар ауқымды табиғи-ресурстық және өндірістік қорға ие болып қана қоймай, сонымен қатар тұрғындарының табыстары да жоғары.

Алайда, барлық шағын қалалардың ішінен құлдыраған қалаларды да ажыратуға болады. Олардың әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері өте төмен жағдайда. Мұндай құлдыраған қалаларды анықтау үшін келесідей критерийлер алынды:

- әрбір жан басына шаққандағы тұрғындардың өнеркәсіп өнімдерін өндіру көлемі орташа республикалық деңгейден 20%-ға төмен;
- ресурстық қордың жоқ болуы немесе таусылуы;
- қаланың өнім өткізу ірі рыногынан алшақ болуы;
- соңғы 3 жылда жұмыссыздықтың орташа деңгейі орташа республикалық деңгейден 50% немесе одан да жоғары пайызда;
- орташа айлық еңбекақы республикалық орташа еңбекақымен салыстырғанда 1,5 есе төмен;
- өндірістік инфрақұрылымның дамымауы;
- қолайсыз экологиялық жағдай.

Осы критерийлерді жинақтай келе, құлдыраған шағын қалалар категориясына келесі қалаларды жатқызуға болады: Державинск, Степняк (Ақмола облысы), Арқалық, Жітіқара (Қостанай облысы).

Аудандарға бағынышты шағын қалалардың өздерінің бюджеттері болмағандықтан, аудандық бюджеттің қаржылық жоспары бойынша қаржыландырады. Аудандық бюджет көбінесе оларға тек демеушілік қаржы ғана бөле алады.

Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларының тұрғындарының жалпы саны 2016 жылы 344 461 жетті. Тұрғындардың табиғи өсуінің қысқартылуы және көші-қон процесінің жоғарғы деңгейі бұл қалалардағы тұрғындар санының азаюына әкелді. 1989-1999 жылдардағы 10 жылдық санақ аралығында – өз тұрғындарынан Державинск 50%-ға, Степняк, Арқалық және Сергеевка 27%-ға айырылды. Бұл жердегі миграцияның негізгі себептері: жұмыстың жоқ болуы, өмір сүру деңгейінің төмендеуі, білім алуға деген ұмтылыс.

Негізінен өндіруші салаға ие шағын қалалардың жағдайы кен байлықтары қорларының таусылуымен, өнімге деген сұраныстың төмендеуімен тіпті құлдырап кетті деуге болады. Олар: Арқалық қаласы (боксит қорының таусылуы), Жітіқара қаласы (асбестке деген сұраныстың төмендеуі).

Шағын қалалардағы өндеуші өнеркәсіптертұрып қалады немесе өнімнің сұранысы аз болғандықтан жұмыс тек жарым-жартылай ғана істелінеді. Олардың жағдайының төмендеуіне, сонымен қатар, тасымалдауға кететін жоғарғы тарифтер, ескі құрал-жабдықтар, сапалы мамандардың көшіп кетуі әсер еткен.

Республикамыздың шағын қалаларында тұрғындардың ауыз сумен қамтамасыз етілуі де әртүрлі. Жергілікті әкімдіктердің мәліметтері бойынша Степняк қаласы тұрғындарының 75%-ы, Арқалық қаласы тұрғындарының 32%-ы сапалы сумен қамтамасыз етілмеген. Бұл қалалардың тұрғындары суды тасымалдап, әкеп ішеді.

Сонымен бірге, шағын қалаларда қаусаған және тұрғындары тастап кеткен үйлердің пайызы да үлкен. Мысалға алатын болсақ, Жітіқарадағы тастап кеткен үйлер 16%-ды құраса, Арқалықта 2000 – нан аса пәтер бос тұр [4].

Бүгінгі күні, болашақта өнеркәсіптік-өндіруші функцияларды басқа бағытқа өзгерту, алмастыру ойластырылып жатыр. Ол – ғылыми-білімділік, туристік, транспорттық, әлеуметтік-мәдени, және т.б. функциялар болып табылады. Шағын қалаларға қазіргі таңда өздерінің сапалы және тұрақты дамуы үшін атқаратын қызметінің жиынтығын көбейту керек деп ойлаймын.

Бұл мәселеде жақын және алыс шетел тәжірибесін қараған жөн деп санаймын. Еуропалық елдердегі шағын қалалардың тұрақты дамуының негізі - ұлттық және аймақтық деңгейдегі бағдарламалардың жасалуы болып табылады. Оған қоса, қала салушылық жобалардың маңызының артуы, тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын арттырушы бағдарламалар да маңызды. Шағын қалалардағы кіші және орта бизнесті қолдау қажет. Еуропалық елдердегі шағын қалалардың дамуының тәжірибесіне байланысты халықаралық конференциялар ұйымдастыруға орынды болушы еді. Одан басқа, бұрынғы салт-дәстүрлерді жаңғырту, туризмді дамыту, абаттандыру жұмыстарын жаңғыртып отыру керек. Мұндай дүниежүзілік тәжірибені бірінші болып сол шағын қалалардағы жергілікті атқарушы билік өкілдері, бизнесмендер қарастыруы қажет.

Шағын қалалар кейбір жақтарымен ірі қалаларға қарағанда артықшылықтары да бар. Оған жататындар: қоршаған ортаны неғұрлым аз ластау, өмір сүру қалпының төмен болуы, стресстік жағдайлардың туындау мүмкіндігінің аз болуы, жалпы пайдалану объектілерінің қолжетімді арақашықтықта болуы. Сондықтан да, қазіргі таңда алыс аймақтағы ауыл тұрғындарының шағын қалаларға көшіп келу ағымы да көп.

Қарастырылған сұрақтар аймақтық демографиялық бағдарламаларды, өлкедегі еңбек ресурстарының жағдайын және соған байланысты қабылданатын қажетті шараларды тиімді түрде жүзеге асыруға септігін тигізеді.

Әдебиеттер:

1. Хорев Б.С. Проблемы городов. Москва, Наука, 1975, 254-б.
2. Казахская ССР. Краткая энциклопедия в 4-х т., Т.2. Алма-Ата: Гл.ред.Казах.сов.энциклопедии. 1988, 608-б.
3. Кошанов А.К., Айдарханов М.Х. Малые города при переходе к рынку (проблемы и приоритеты). 1975, 38-б.
4. Интернет ресурстары. http://keden.kz/ru/city_kz.php.
5. Исаков У.М. Города в системе расселения Казахстана. Алма-Ата, Ғылым, 1992, 216-б

«ЗАҢТАНУ» СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»

ДІНИ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫН МЕМЛЕКЕТТІК РЕТТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖОЛДАРЫ

3 курс студенті Аскербек Н.

Ғылыми жетекші: аға оқытушы Тлеубердина У.Т.

Қазақстан Республикасы Ата Заңында көрсетілгендей зайырлы мемлекет болғандықтан, тәуелсіздіктен кейінгі жылдары мемлекет органдарының діни ұйымдардың жұмыстарына бақылау функциясынан тыс тікелей араласпағаны белгілі.[1]

АҚШ мемлекет басқармасының «Демократия, адам құқықтары және еңбек бюросы» жариялаған «Қазақстан – халықаралық діни бостандық есебі» (2002 ж.) де осыны растайды. Алайда, жоғарыда айтқанымыздай, дін мемлекетті қалыптастыратын негізгі әлеуметтік институттардың бастыларынан және азаматтық қатынастарда маңызды рөл атқаратындықтан мемлекет ұйымдары мен құрылымдарының ішінде дін саласымен жұмыс істейтін мекемелер уә органдар болуы заңды. Осы орайда ҚР Үкіметі қарамағында діни бірлестіктермен байланыстар жөніндегі Кеңес құрылған. Кеңестің облыстар мен Астана уә Алматы қалаларындағы бөлімшелері тікелей діни бірлестіктер және жамағаттармен, сонымен қатар әкімдіктер, Әділет министрлігінің тіркеу қызметі, Ішкі істер министрлігіне қарасты мекемелер, Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Мәдениет министрлігі сияқты құзырлы мекемелермен етене байланыс жасайды.[2]

Конституциямыз бойынша орталығы шетелдерде орналасқан діни ұйымдардың Қазақстандағы басшыларының тағайындалуы «тиісті мемлекет мекемелерімен үйлестіре отырып» жүзеге асырылуы керек. Бұл жерде де сәл ойлануға тура келетін жәйттер бар секілді. Жоғарыда көрсетілген көптеген діни ұйымдар мен миссионерлер және экстремистік бағыттағы зиянды ағымдардың шектен тыс қажыр-қайрат жасауы салдарынан бүгінгі күні еліміздегі діни ахуал аса күрделі қалыпта десек болады. Тиісті шаралар бүгін қолданылмаса, бірнеше жылдан кейін діндер арасы қатынастар қандай кейіпте болмақ? Осындай мәселелерді ойлаған сәтте шетелдік ұйымдардың еліміздегі жүз мыңдаған яки миллиондаған азаматтарымыздың рухани тізгінін қолда ұстауы бір жағынан «ішкі істерге қол сұғушылық» болса, ал екінші жағынан әлеуметтік балансты теңселтетін нәтижелерді алып келетін қауіпті күш болуы мүмкін. Бұған қоса айтпағымыз, болашақтағы президент және парламент сайлаулары кезінде (құдды АҚШ-тағы сияқты) шетелдік діни ұйымдар біздегі жамағаттары арқылы Қазақстандағы белгілі бір тұлғаны яки саяси партияны немесе топты қолдауы, сол арқылы мемлекет билігіне ие болуы да әбден ықтимал...

1992 жылы қабылданған «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер» туралы заң бойынша азаматтар діни бірлестіктер құра отырып, ұйымдаса алады.

Діни бірлестіктерді Әділет министрлігінде тіркеудің өзіндік шарттары бар. Бұл шарттар орындалғанда ғана бірлестіктер тіркеледі және қызмет атқара алады.[3] 30.01.2001 ж. қабылданған ҚР «Әкімшілік заң бұзушылықтар жөніндегі Кодексі» ҚР соттарына белгілі тәртіп бойынша тіркелмеген діни бірлестіктердің жұмысын тоқтатуға немесе айыппұл салуға құқық берген. 2001 жылғы ақпан айынан бастап Республикамыздың кейбір аймақтарында аталмыш заң бұзушылықтар орын алып, ҚР соттары тиісті шараларды қолданған. Мәселен, Қызыл-Орда қалалық соты 14.03.2001 ж. шешімімен белгілі тәртіппен тіркеуден өтпеген «Иегова куәгерлері» жамағатының жұмысын тоқтатқан. Сол сияқты, Атырау облысы Құлсары аудандық соты 02.05.2001 ж. «Иман» баптист шіркеуінің жұмысын тіркелгенге дейін тоқтату жөнінде үкім шығарған. Құлсарыда Тараз Сомалык есімді «Пентекосталь» шіркеуінің (фундаменталист бағыттағы протестант сектасы – М.Б.) қызметкерінің ресми тіркеуден өткенге дейін үгіт-насихат жасауына тыйым салынған. Осы орайда айта кететін бір маңызды жәйт – жоғарыда келтірілген Қызыл-Орда қаласындағы «Иегова куәгерлері» жамағатының басшылары Гүлжахан Жарықова және Бақыт Алтаев есімді Қазақстан азаматтары екені және оларға сот тарапынан 7,750 теңге айыппұл салынғандығы. Бұлар сияқты елімізде ислам атын жамылып, әртүрлі негізсіз һәм зиянды үгіт-насихат жүргізіп жатқан діни ағымдар да баршылық. Бұлардың ішінде баспасөз бетінде жиі аталатыны және қоғамдық тыныштыққа нұқсан тигізушісі «Хизб-ұт Тахрир» ұйымы. Құран Кәрімде «халифат құру» туралы ешқандай мәлімет келтірілмегеніне қарамастан, бұл ұйым Орталық Азиядағы елдердің орнына «халифалық» мемлекет орнатқысы келеді.[4] Құран Кәрімде баяндалған шынайы исламның насихатталу деңгейінің төмендігін және сауатты мамандар мен дінтанушылардың аздығын пайдаланған осындай ұйымдар, әсіресе, еліміздің оңтүстік аймақтарында біршама жастарымызды қатарына қосып та кетті. Қырғызстан, Өзбекістан, Тәжікстан және ҚХР елдерінде белсенді әрекет жасап жатқан осындай ұйымдар мұсылман мемлекеттерінің тұрақтылығына зиян тигізумен қатар, ислам дінінің имиджін бұзу және мұсылман жастарды дінде орны жоқ нәрселерге үйрету арқылы екі есе үлкен зиян тигізіп отыр.

Орталық Азиядағы бауырлас республикалардың мемлекет институттары нығайған сайын және әлеуметтік-экономикалық өмір сүру деңгейі жоғарылаған сайын осындай зиянды ұйымдардың ықпалы азаймақ. Дегенмен, азаматтарымызға ненің орны исламда бар, ал не нәрсенің орны жоқ екенін дұрыстап үйретпейінше қауіптің алдын алдық деуге сірә болмас. Сонымен қатар әлгіндей ұйымдардың аталуындағы «ислам», «Аллаһ» сөздеріне мән беруден гөрі, олардың іс-әрекеттерінің исламға қаншалықты сәйкес екеніне көңіл бөлген жөн. Кейбір Батыс елдерінің ислам дінін бұрмалау мақсатымен ислам атын жамылған ұйымдарды құрғызғаны және оларды жан-жақты қамсыздандырып тұратыны белгілі. Олар кейде «Хизб-ұт Тахрир» сияқты саяси кескінде болса, кейде ардақты ата-бабаларымыздың есімдерін өз

меншігіне айналдырып, халықты нағыз ата-бабаның бұрынғы жолына шақырғансымақ болып жүрген суфи тариқаты формасында да болуы мүмкін.

Мемлекет-дін қатынастарының өзекті бір мәселесі азаматтардың дін саласында білім алу, оқу құқығын пайдалануы. Еліміздегі «Білім» туралы заңда бұл мәселе толық шешімін тапқан емес. Бүгінгі күні Қазақстанда 8 діни жоғары оқу орны, 6 орта дәрежелі діни оқу орны мен 3 жалпы білім беру мекемесі жұмыс істеуде. Жоғары оқу орындарынан екеуі мұсылмандардікі. Олар «Нұр-Мұбарак Мысыр ислам мәдениеті университеті» және ҚМДБ қарамағындағы «Имамдардың біліктілігін жетілдіру институты». Бұған қоса 1 католик, 1 лютеран және 4 протестант оқу орны бар. Енді осы діндер мен мәзһабтарды (конфессияларды) ұстанатын адамдардың жалпы санына шағатын болсақ, сан жағынан ең аз болып табылатын протестанттардың еншісіне ең көп жоғары оқу орны, ал мұсылмандарға болса ең аз оқу орны түсетіні байқалады. Қайталап айтқанда, протестантизм бағытындағы діни бірлестіктер мен діни оқу орындарының саны бәрінен жоғары.

Қазақстан мұсылмандарының діни істерін ұйымдастырып, діни бірлестіктер, мешіттер және шетелдердегі мұсылман ұйымдарымен халықаралық қатынастарды реттейтін дербес мекеме «Қазақстан мұсылмандар діни басқармасы» діни бірлестігі деген атпен 1990 жылы құрылды.[5] Оған дейін «қазият» деңгейіндегі діни мекеме ретінде қызмет атқарған бұл ұйым бүгінгі күні еліміз мұсылмандарының ең басты ислами ұйымы. 2000 жылғы маусым айындағы құрылтайда ҚМДБ төрағалығына білікті ғалым, арабист және дипломат, профессор Әбсаттар Дербісәлі (1947-) сайланды. Өткен 3-4 жыл көлемінде тоқырап қалған кейбір мәселелер оң шешімін тапты. Мысалы, Алматыдағы орталық мешіттің ашылуы, әл-Фараби даңғылы бойындағы университеттің ашылуы, діни басылымдардың сан және сапа жағынан бір шама жоғары сатыға көтерілуі, облыс орталықтары мен Астана қаласында жаңа мешіттердің салынуы т.т.

Алдымыздағы уақытта мынадай мәселелер оң шешімін тапса еліміздегі мұсылманшылықтың жүйеленуі уә тұтастануы жағынан үлкен жетістіктерге жетер едік:

Біріншіден: Ең маңызды проблема еліміздегі мұсылмандардың белгілі бір жүйе бойынша ұйымдаспағанында және ислами үгіт-насихаттың дініміздің негізгі бұлағына, яғни Құран Кәрімге толыққанды сәйкестік қағидасы бойынша жүзеге асырылмауында. Әсіресе, өзге мұсылман мемлекеттерінде орталықтары орналасқан суфизм бағытындағы эзотерикалық тариқаттар уә діни ұйымдардың, қайырымдылық қорларының белсенді қамданыста екенін айтуымыз шарт. Бұлардың үгіттері исламның бірегей қасиетті кітабы Құран Кәрімнің үкімдерімен көп жағдайларда қабыспайды және дінге кейіннен қосылған әр түрлі негізсіз ырымдар мен нахақ нанымдарды (бидғаттар мен хұрафаларды) қамтиды. Бір ұйымның ақ дегенін екінші бір ұйым қаралап жатқан жағдайлар жиі кезігеді. Сонымен қатар, діни топтар мен жамағаттардың арасындағы келіспеушіліктер қоғамдық тәртіп пен халқымыздың береке-бірлігіне нұқсан тигізуі әбден мүмкін. Дінге енді бет бұрайын деп жатқан кейбір азаматтарымыз да осындай күрделі жағдайды көріп, діннен жеріп кететіні, тіпті, басқа діндерді қабылдайтыны да шындық...

Екіншіден: Ислам ғылымдарын оқыту және ғылыми зерттеулерді белгілі бір жүйеге салу мәселесі де жөнді шешімін тапқан жоқ. Бұл сала мамандары мен исламтанушылардың, діни кадрлардың жетіспеуінің басты себебі. Шындығында оқу жүйесі мен кадрлар біріне бірі тәуелді екі мәселе. 2000 жылғы қыркүйек айында ҚР Сыртқы істер министрлігі мұсылман елдеріндегі діни оқу орындарында оқып жатқан студенттердің елімізге қайта шақырылатыны туралы хабарлады. Түркия, Иран, Пәкістан қатарлы елдердегі талабаларымыз елге оралып, мұндағы университеттерге, атап айтқанда жаңадан бой көтеріп келе жатқан «дінтану» бөлімдеріне түсті. Қазір де шетелдерде студенттеріміз оқып жатыр. Ендігі мәселе, шын мәнінде дін ғылымдарын жете меңгерген, көкірегі һәм көзі ашық, осы заманғы ғылыми жетістіктерден хабардар һәм заманауи талаптарға сәйкес кадрларды дайындау..[7] Бүгінге дейін дінге бөлінбеген халқымыздың енді азаттыққа қол деткен шақта алуан түрлі діндерге бөлінуі болашақта аса маңызды проблемаларға апарып соқтыруы, тіпті мемлекетіміздің іргесін шайқалтуы әбден мүмкін.

Елімізде христиандықты таратушы ұйымдар мен өзге де миссионерлердің жарғылық құжаттарында бірінші кезекте қазақ халқын шоқындыру мәселесінің алға тартылуы кездейсоқ емес. Егер мүмкін болса, еліміздегі өтпелі кезең белгілі бір дәрежеге көтеріліп, саяси-экономикалық ахуал тұрақтанып, азаматтарымыз алдымен өздерінің дәстүрлі діндерін жете зерттеп, түсініп алғанға дейін миссионерлік әрекеттерге тоқтау салуымыз қажет.[8] Бұл аталған мәселелер шындығында мемлекеттің қазіргі қоғамдағы күрделі салаларының бірі екендігін қазіргі қоғам да жақсы түсінеді, соның тиімді жолдарын құқықтық жағынан жетілдіру қажеттігін толық қолдайды.

Әдебиеттер:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы / 2007 ж 21 шілдеде өзгертулермен толықтырулар енгізілді.
- 2.«Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» ҚР Заңы
- 3.Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. ISBN 9965-32-491-3
- 4.Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ISBN 9965-26-322-1
- 5.Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 31 мамырдағы «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңы.
- 6.1992 жылғы 15 қаңтардағы №1128-XI «Дін тұту еркіндігі және діни бірлестіктер туралы» Заңы
- 7.Жарқымбеков Ж «Қазақстандағы діни ұйымдар құқығын жүзеге асырады.». «Ана тілі» газеті,-2011 жыл, №22
- 8.Самрат Ж «Егемен Қазақстан» газеті,-2011 жыл №346-347

ЗАЩИТА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Асылбеков Т.Б.

Научный руководитель: Нуркина Ж.Б., магистр гум.наук
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
shanar_77@mail.ru

Вхождение Казахстана в мировое рыночное пространство (в первую очередь, вступление в ВТО), успешное индустриально-инновационное развитие страны требуют совершенствования национального законодательства Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности.

В связи с этим Президент в своем Послании народу Казахстана отметил: «Мы начали создание принципиально новой системы управления экономическим развитием — Национальной инновационной системы — нашего проводника в мир новых технологий и новой экономики. Сейчас инфраструктура индустриально-инновационного развития уже сформирована. Капитализация государственных институтов развития на начало года составила 730 млн. долларов США, портфель инвестиционных проектов превышает 1 млрд. 200 млн. долларов США[1; с. 56].

И это вложения не только в производство или инфраструктуру, что очень важно само по себе, но это еще и вклад в создание новых технологий. Совершенно закономерным в связи с этими процессами является принятое Главой государства решение об отправке ежегодно за рубеж на учебу в лучшие вузы мира трех тысяч студентов. В самой ближайшей перспективе мы можем не только успешно влиться в мировое сообщество цивилизованных народов, но и играть в нем свою весомую роль государства сильного не оружием, а интеллектуалами. Подтверждением этому служит опыт Японии, начавшей свой расцвет от одной из самых бедных стран мира к богатейшей именно в результате особого внимания к элитному образованию молодых талантов.

Основными поборниками прав интеллектуальной собственности являются Америка, Европа и Япония, на которые приходится 2/3 всех выданных в мире патентов. В США на 1 млн. населения этой страны приходится до 500 изобретений в год, в Японии – не менее 1000.

Казахстан по количеству регистрируемых патентов на изобретения входит в тройку лидеров среди стран СНГ наряду с Россией и Украиной. В этих государствах в среднем на 1 млн. населения приходится до 100 изобретений в год. В Узбекистане, Кыргызстане и других Центрально-азиатских республиках патентов на изобретения выдается значительно меньше. Здесь видно, что Казахстан может, как минимум, стать региональным лидером в научных достижениях и создании принципиально новых технологий, а как максимум – одним из центром мировой новаторской мысли.

Перспективу вступления в ВТО необходимо связывать с возможностью успешно применять передовые технологии, существующие в мире и одновременно продвигать свою наукоемкую и высокотехнологичную продукцию на внешнем рынке. Для этого интеллектуальная собственность должна быть защищена на соответствующем мировым требованиям уровне.

И, хотя Казахстан уже является полноправным членом ряда международных договоров, соглашений и конвенций, действующих под эгидой Всемирной организации интеллектуальной собственности, в том числе Парижской конвенции по охране промышленной собственности, Мадридского соглашения о международной регистрации товарных знаков, Договора о патентной кооперации и некоторых других, тем не менее, в нашей стране права авторов не защищены в полной мере.

Поэтому США, являющиеся ведущим в мире государством-экспортером передовых технологий, в 1999 году внесли Казахстан в ежегодный перечень стран («специальный обзор – 301»), не обеспечивающих охрану интеллектуальной собственности.

Казахстан был включен в этот список по ряду причин:

- неадекватное обеспечение прав авторов;
- отсутствие ретроактивной охраны авторских прав в республике;
- неприсоединение РК к договорам ВОИС по авторскому праву по исполнениям и фонограммам;
- неэффективность норм уголовного законодательства, предусматривающих наказание за нарушение прав интеллектуальной собственности.

Неадекватность обеспечения авторских прав означает, по крайней мере, три момента: 1. Своеобразную «оторванность» автора от прав на свое изобретение, когда автор не может полноценно пользоваться плодами своего труда; 2. Неполноту охвата случаев нарушения авторских прав; 3. Несоответствия наказания за правонарушения в сфере интеллектуальной собственности.

Неприсоединение Казахстана к договорам ВОИС, например, по авторскому праву по исполнениям и фонограммам не проходит незамеченным заинтересованными в этом субъектами – как отдельными исполнителями, производителями записей, так и государственными органами ряда стран.

Еще совсем недавно считалось если не правилом, то совершенно безобидным использовать различного рода авторские вещи, размещенные в Интернете, или распространенные на обычных записывающих носителях: SMS, мелодии для сотовых телефонов, пышным цветом цвела даже открытая торговля пиратскими записями музыкальных произведений.

Но представьте себе, что по самым осторожным оценкам потери от интеллектуального пиратства в мире оцениваются в 20 миллиардов долларов в год! Не случайно поэтому министры внутренних дел ведущих стран мира преступления в сфере новых технологий относят, наряду с терроризмом и экстремизмом, к числу наиболее опасных, которыми занимается транснациональная организованная преступность, и ставят приоритетом борьбу с этими преступлениями[2, с. 23].

Далее следует подчеркнуть, что по некоторым сведениям, количество фальсифицированной, поддельной продукции в мире достигает 5-7 % от объема всей мировой торговли. Объем теневого товарооборота контрафактной продукции в России, по приблизительным оценкам экспертов, составляет от 1 до 4 миллиардов долларов.

Этих бед не миновал и Казахстан. Давайте хотя бы примерно посчитаем убытки государства от продаж нелегально произведенной минеральной воды, когда обычный городской водопровод и нехитрое приспособление для закрутки крышек на бутылки делает миллионерами людей, даже ни разу не бывавших в Сары-Агаше.

Генеральный директорат торговли Европейского Союза провел опрос своих представителей, частных компаний и обществ по защите авторских прав, работающих в Казахстане. По результатам этого исследования директорат пришел к выводу, что нарушение прав на интеллектуальную собственность в Казахстане – это довольно распространенная практика, к которой общественность республики уже давно привыкла. Наиболее тяжело в стране приходится иностранным правообладателям, которым очень сложно доказать свою правоту, особенно если их авторские права зарегистрированы за рубежом. Казахстанские власти, по данным Генерального директората торговли ЕС, не могут справиться с пиратством из-за отсутствия достаточных ресурсов и необходимого опыта, а также из-за коррупции[3, с.75].

Таким образом, эффективность защиты авторских прав зависит от целого комплекса мероприятий, решаемых на государственном уровне: это и совершенствование работы судов, это и борьба с коррупцией, это и совершенствование норма действующего законодательства.

Кстати сказать, неэффективность норм уголовного законодательства, предусматривающих наказание за нарушение прав интеллектуальной собственности сказывается уже в том, что в Уголовном кодексе РК имеется только одна (184) статья, прямо связанная с нарушением прав интеллектуальной собственности.

Во Франции объем рынка контрафакта составляет около 5 процентов от объема мировой экономики. Данное положение вынудило правительство этой страны принять достаточно жесткие меры противодействия данному виду преступления. Уголовную и административную ответственность, по законодательству Франции, несут не только «пираты», но и потребители, приобретающие контрафактную продукцию.

В России, например, под охраной действующего уголовного закона находятся практически все объекты интеллектуальной собственности, а именно:

- а) авторское и смежное право (ст. 146 УК); б) изобретательское и патентное право (ст. 147 УК); в) товарные знаки и знаки обслуживания, наименование места происхождения товара (ст. 180 УК); г) права потребителей на достоверную информацию (ст. 182 УК); д) ноу-хау, охраняемое в режиме коммерческой тайны (ст. 183 УК).

Особо следует выделить, что ряд норм, например, части 1 ст. 146 и 147 УК имеют частный характер защиты и применяются лишь тогда, когда нарушение прав сопряжено с причинением обладателям этих прав крупного ущерба[4, с. 52].

Китай в 2005 году может приравнять некоторые нарушения права на интеллектуальную собственность к уголовным преступлениям, хотя сейчас, как известно, именно на эту страну многие мировые производители указывают как на массового нарушителя авторских прав. Период ученичества Китая у мировых сверхдержав заканчивается, начинается бум китайского оригинального производства. Здесь есть чему задуматься самым близким соседям этой великой страны и, конечно же, Казахстану.

Пребывание Казахстана в «Списке – 301» может негативно сказаться на процессе вступления Казахстана во Всемирную Торговую Организацию (ВТО) и возможности получения отечественными производителями таможенных льгот в соответствии с генеральной системой преференций США.

Именно поэтому в нашем государстве идет большая работа по приведению национального законодательства в соответствие с международными стандартами в сфере интеллектуальной собственности.

Парламент страны как высший законодательный орган проводит огромную деятельность по совершенствованию национального законодательства, его гармонизации с нормами международного права. В то же время Правительство является основным разработчиком законопроектов, и здесь возникает задача активизации соответствующих министерств в законотворческой деятельности в сфере защиты прав интеллектуальной собственности. В частности, Министерство иностранных дел могло бы обосновать присоединение к тому или иному международному договору, дать квалифицированное заключение соответствия норм национального законодательства международному праву и т.д.

Если учитывать, что в Республику Казахстан увеличивается объем инвестиций индустриально развитых стран – членов Европейского Союза, США, то становится очевидным, что совершенствование казахстанского национального законодательства в сфере защиты интеллектуальной собственности и приведение его в соответствие с нормами международного права является особенно актуальным. И одним из существенных моментов в этом направлении является ужесточение уголовного законодательства.

Концепция правовой политики Республики Казахстан предусматривает развитие уголовной политики в направлении гуманизации, в том числе путем декриминализации некоторых уголовно-наказуемых деяний и установлением или усилением административной и иной, кроме уголовной, ответственности. Здесь надо отметить, что данный подход верен в отношении преступлений небольшой и даже средней тяжести.

Правонарушения в сфере интеллектуальной деятельности человечества становятся настолько распространенными и объемными, что давно представляют собой повышенную общественную опасность, поэтому должны регулироваться достаточно жестко, в том числе и мерами уголовного преследования.

Это не идет вразрез с концепцией гуманизации национального законодательства, а наоборот, подтверждает теорию гуманизации, так как защищает интересы большинства от произвола меньшинства.

Утвержденная Программа индустриально-инновационного развития и задача, поставленная Президентом Казахстана войти в число 50 наиболее конкурентоспособных государств мира, должна активизировать отечественных ученых, специалистов, изобретателей, ведь большинство изобретений делается гениями-одиночками, фанатами и просто талантами. Их авторские права на уже существующую интеллектуальную собственность и предстоящие оригинальные идеи, разработки, продукцию и т.д. должны быть надежно защищены, т.к. мы собираемся продвигать свою продукцию и технологию далеко за пределы Казахстана: нам необходимо переходить от импортозамещения к экспортоориентированности отечественной промышленности – т.е. от своеобразной интеллектуальной обороны к активным действиям. И в этом благородном деле государство должно всячески поддерживать людей, генерирующих продуктивные идеи, а не препятствовать им. Ведь, как точно заметил выдающийся французский писатель Ромен Роллан: «Трижды убийца тот, кто убивает мысль».

Защита интеллектуальной собственности входит в разряд вопросов национальной безопасности, потому что речь идет о выживании государства в мировом сообществе, о построении в стране цивилизованного гражданского общества, основанного на уважении к чужой собственности, интеллекту, личности.

Это – самая верная основа перспективного развития страны, залог ее процветания вне зависимости от наличия или отсутствия природных богатств. На этом основывается конкурентоспособность нации, конкурентоспособность нашего государства.

Литература:

1. Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана//Казахстанская правда, 19 февраля 2005 г.

2. Второе заседание российско-американской рабочей группы по координации борьбы с транснациональной организованной преступностью планируется провести в Москве в 1-м квартале 2005 года // <http://www.valnet.ru/index.php3?exp=3&expd=340447&sn=1>. - 07.12.2004.

3. Европейский Союз заявляет о серьезных нарушениях в сфере защиты интеллектуальной собственности в Казахстане // <http://www.mpa.ru/cis/new.php?id=12842>. Опубликовано 13.09.03

4. Истомин А.Ф. Уголовно-правовая защита интеллектуальной собственности // Журнал Российского права. - 2002, №8.

КОНСТИТУЦИЯ-ОСНОВНОЙ ЗАКОН ГОСУДАРСТВА

Биржанова Д.К.

научный руководитель: Максименко Е.В.

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,

birzhanova.darina@mail.ru

Признание народа творцом Конституции Республики Казахстан выражает ее содержательную сущность. Поэтому Конституция Республики Казахстан 1995 г. начинается словами: *«Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидая государственность на исконной казахской земле, сознавая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, желая занять достойное место в мировом сообществе, осознавая свою высокую ответственность перед нынешним и будущими поколениями, исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию»*— в этой фразе, открывающей нашу Конституцию, сосредоточена вся глубина исторической преемственности многих поколений, которые стремились к возрождению государства, построению нового справедливого общества. Государство — это не только территория, единство граждан, институты власти, но и Конституция, сосредотачивающая на своих страницах опыт предыдущих поколений и надежды на лучшее будущее.

Исходя из того, что народ Казахстана — единственный субъект, принимавший конституцию, вытекает ее учредительный характер. Народ является единственным источником государственной власти в стране и носителем суверенитета. Именно посредством конституции народ Казахстана учредил государство, определил формы его правления и устройства, основы социально-экономического строя, статуса человека и гражданина.

Более двухсот лет назад, когда закладывались основы современной демократии, Т. Джефферсон, который не был сторонником частых изменений в законах и конституциях, писал, “что законы и человеческие институты должны идти рука об руку с прогрессом человеческого разума”.

Для разработки новой Конституции был задействован весь потенциал отечественной юридической науки, привлечены специалисты всех других смежных обществоведческих отраслей, эксперты-практики. Параллельно велось целенаправленное изучение конституций других государств. И, наконец, на общенародном референдуме была принята Конституция.

Хотела бы подчеркнуть, не вызывающий никаких сомнений, легитимный характер действующей ныне Конституции. Референдуму предшествовало широкое обсуждение проекта, в ходе которого граждане внесли около 30 тысяч предложений.

Почти 90 процентов принявших участие в референдуме, а это свыше семи миллионов граждан, обладающих правом участвовать в нем, высказалось за принятие нового Основного Закона. Таким образом, с полным основанием можно сказать, что его автором является народ Казахстана.

Реализованное народом суверенное право делает Конституцию неприкосновенной и придает ей не только высшую юридическую, но и духовно-нравственную силу, становясь основой воспитания казахстанского патриотизма.

Задачи, поставленные на том этапе конституционного строительства, были чрезвычайно сложны, многообразны и ответственны. Во-первых, нужно было всемерно укреплять вновь созданную государственность, всю систему государственной власти и управления. Во-вторых, решать неотложные проблемы кардинального реформирования экономики, вывода ее из глубочайшего кризиса. В-третьих, выстраивать внешнюю политику. В-четвертых, обеспечивать внутривластическую стабильность. И, наконец, нужно было решать совокупность задач, связанных с утверждением общепринятых в цивилизованном мире прав и свобод граждан, развитием демократических институтов.

Сейчас можно определенно сказать, что все задачи, которые мы перед собой ставили, нам удалось реализовать.

Народ Казахстана, проголосовав за Конституцию, окончательно закрепил объективно сложившуюся к тому времени президентскую форму правления. Этот выбор не случаен. Он обусловлен предыдущей историей и сегодняшними реалиями, необходимостью сильной и консолидированной системы власти, не подверженной никаким колебаниям, связанным с какими-либо социально-экономическими кризисами или разногласиями между различными ветвями власти.

В рамках президентской формы правления статус главы государства позволяет ему находиться “над ситуацией” и в силу этого обеспечивать в условиях Казахстана согласованное функционирование органов государственной власти, создавать наиболее благоприятные предпосылки для успешного и необратимого реформирования общества. Нам удалось решить непростую конституционную задачу разделения государственной власти на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Создан механизм, обеспечивающий, с одной стороны, их тесное сотрудничество, а с другой — взаимное сдерживание, недопущение вмешательства в установленную Конституцией и законами компетенцию друг друга. Причем было важно не допустить, чтобы принцип разделения властей создал другую крайность — “разделенную власть”, что, наоборот, вызывало бы обострение, противостояние ветвей власти и противоборство отдельных личностей во власти.

Стабильность власти обеспечила планомерность, поэтапность проведения реформ, преемственность политики каждой из ветвей власти. И, как следствие, сохранялась политическая стабильность в обществе.

Аксиомой стало, что источником государственной власти является единый народ Казахстана, поэтому по своей сути, целенаправленности действий власть должна быть сильной и слаженной во имя служения его интересам. Это соответствует мировым тенденциям.

Не случайно в новейшей мировой практике все более ощутимой становится новая модель построения властных отношений. Провозглашаемый в актах Совета Европы принцип субсидиарности означает взаимодополнение и взаимозаменяемость властей на межгосударственном, государственном, региональном и локальном уровнях. Таковы, например, положения Хартии местного самоуправления и проекта Хартии регионального управления. Поэтому в своем государственном строительстве мы стремимся создавать механизмы, отражающие новые концепции.

Конституция 1995 года придала новый импульс экономическим реформам, обеспечила создание законодательной базы и законодательного поля деятельности Правительства, которые соответствовали и соответствуют требованиям рыночных отношений. Так, Конституция гарантирует равную защиту как государственной, так и частной собственности. Исключительно важно для нашей страны конституционное закрепление возможности отнесения земли в частную собственность.

Безо всяких преувеличений можно сказать, что к сегодняшнему дню нам удалось достичь довольно неплохих результатов. Среди главных достижений — макроэкономическая

стабилизация, создание эффективной финансово-кредитной системы, нормализация отношений собственности, поэтапно и успешно проведенная приватизация. Особо можно отметить доверие инвесторов. Казахстан имеет на сегодня одни из лучших показателей по привлечению иностранного капитала в национальную экономику. Начался устойчивый рост промышленного производства, реанимируется сельское хозяйство. Настойчиво и планомерно проводится социальная реформа.

Сегодня у нас есть основания сказать, что наша Конституция и законы не просто работают на человека, но и активизируют его творческую, созидательную энергию, стимулируют предпринимательскую инициативу.

В новой Конституции четко сформулированы и реально гарантированы конституционные права и свободы граждан. Закрепление в Основном Законе положения о ценности человека, его прав и свобод обусловлено стремлением защитить каждого гражданина. Это стремление является органичным для Казахстана, где, как известно, в ходе так называемой добровольной коллективизации были загублены миллионы казахов, расстреляны и репрессированы многие десятки тысяч людей разных национальностей, депортированы в массовом порядке целые народы...

Удалось уйти от пустого, не обеспеченного реальными возможностями их декларирования. Исчезает практика обеспечения всех и каждого “маленькой, уравниной” зарплатой, неоправданного государственного патернализма в вопросах здравоохранения и образования, которые были тормозом на пути продвижения в этих сферах новых рыночных отношений.

Иными словами, Конституция формулирует сущность и содержание конституционных прав, свобод и обязанностей граждан в соответствии с принципами современной рыночной экономики, которые ставят возможности удовлетворения многообразных интересов личности в зависимость от ее конкретного вклада в процессе своей трудовой деятельности. При этом государством гарантируется необходимый минимум бесплатных социальных услуг.

С принятием действующего ныне Основного Закона в Казахстане формируется качественно новое правовое пространство, предусматривающее все условия для самореализации граждан, открывается простор для дальнейшей демократизации общества. Экономическая свобода, идеологическое и политическое многообразие, равенство всех перед законом являются основными приоритетами правового развития Казахстана. В то же время Конституция объявляет недопустимыми злоупотребления демократическими институтами, запрещая действия, направленные на насильственное изменение конституционного строя, нарушение целостности республики, подрыв безопасности государства, разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни. В этом особенно проявляется охранительная функция Основного Закона, направленная на обеспечение конституционной законности, стабильности и правопорядка в обществе.

Задачу государственных органов и должностных лиц мы видим в том, чтобы до конца реализовать мощный социальный потенциал, заложенный в Конституции.

По-новому интерпретируется действующей Конституцией известная доктрина Шарля-Луи Монтескье о разделении властей, придавая этой концепции не безусловный, а ориентирующий характер. Выполняя единые функции государства, его органы должны взаимодействовать, дополнять друг друга. Нет и не может быть монопольных ветвей власти, жесткого их разделения, иначе теряется значение сдержек и противовесов. Власть едина, есть лишь разделение функций и полномочий по ее осуществлению.

Вопреки досужим рассуждениям можно со всей ответственностью заявить, что кажущаяся “строгость” нашей Конституции, позволяющая выстраивать четкую систему государственного управления, никак не препятствует, а, наоборот, поощряет развитие демократических институтов. На это были направлены и внесенные в 1998 году поправки в Основной Закон. Это можно отнести как к демократизации существующих институтов власти — расширение полномочий Парламента, выборность некоторых категорий

руководителей, в том числе региональных — так и к деятельности политических партий и движений, более активному включению в жизнь страны общественных объединений граждан.

Высший представительный орган, как и все ветви власти, подчинен духу и букве Конституции, которая устанавливает и регулирует его компетенцию и основы законодательного процесса.

Многоступенчатость и строго регламентированная последовательность законодательных процедур являются дополнительной гарантией качества работы. Надо иметь в виду и то, что Парламент с четко обозначенными прерогативами способен избавить политическую систему страны от нестабильности, которая нередко сотрясает парламентские республики. Другими словами, казахстанский Парламент стал важным инструментом социального спокойствия и баланса политических сил.

Изменения и дополнения в Конституцию, принятые Парламентом осенью 1998 года, укрепили значимость, роль и место высшего представительного органа в системе государственной власти. Скорректированные конституционные нормы направлены на повышение эффективности деятельности законодательного органа страны, профессионализма его депутатов.

Четкое определение объемов законодательной компетенции Парламента создает все предпосылки для более эффективного функционирования законодательной власти, повышает действенность и качество законотворческой работы, ставит ее на строго конституционную основу. А это, в свою очередь, укрепляет режим конституционной законности в стране.

В цивилизованном обществе самыми сильными средствами влияния и контроля, которые находятся в руках парламента, являются принятие эффективных законов, утверждение государственного бюджета, одобрение или отклонение программы деятельности правительства, его подотчетность по этой программе парламенту, дача согласия на назначение премьер-министра, выражение вотума недоверия, заслушивание палатами парламента отчетов членов правительства и обращение к президенту об их освобождении. Все эти контрольные прерогативы закреплены за казахстанским Парламентом нашей Конституцией.

Более того, основные кадровые вопросы о назначении председателя Национального банка, Генерального прокурора, председателя КНБ, председателя и судей Верховного суда, председателя и членов Центральной избирательной комиссии, а также большинства состава Конституционного совета не могут быть решены никем без веского, решающего слова Парламента или его палат. Таким образом, конституционные полномочия Парламента Казахстана в современных условиях весьма внушительны.

В отличие от ранее действовавшей, Конституция 1995 года ввела новые институты и нормы. Речь идет об учреждении двухпалатной структуры Парламента, Конституционного совета, определении иерархии источников действующего права, создании единой системы судов, нового порядка их формирования, обеспечивающего независимость судебной ветви власти.

Процесс формирования правового государства у нас только набирает силу, поэтому не менее важной задачей для нас является обеспечение эффективности правовой, в том числе судебной системы. Более того, эти процессы взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Без эффективной экономики, совершенной правовой базы не может быть справедливого и честного суда. В свою очередь, экономику можно поднять, только установив рыночный правовой режим и утвердив жесткое исполнение государственным аппаратом, всеми гражданами и юридическими лицами Конституции и законов.

Без трепетного отношения к закону, без возвышения права и суда в Казахстане не будет эффективной экономики. В этой работе важно все: создать адекватную правовую базу; утвердить на вершине юридической пирамиды суд, стоящий на страже Конституции, защиты прав и законных интересов физических и юридических лиц; а также сформировать качественную судебную систему, которая подчиняется только закону, где быстро и

неукоснительно исполняются судебные решения, действуют только компетентные и добросовестные работники.

Я убеждена, что защищать гражданина в правовом государстве должен не президент, не руководитель региона — аким и не министр, а суд. Вся судебная и правоохранительная система должна исполнять свою главную цель — обеспечение и защиту конституционных прав и свобод граждан.

Прошедшие годы действия Конституции наглядно доказывают состоятельность, устойчивость, рыночную и демократическую сущность основных положений Главного Закона страны.

Сохраняя объективность и критически подходя к итогам деятельности за это время, надо сказать, что огромный созидательный потенциал, заложенный в Конституции, еще задействован слабо.

К сожалению, многие государственные органы и должностные лица, в том числе суды и правоохранительные органы, до сих пор не сделали всего необходимого для уяснения сути Конституции, а главное — исполнения ее положений всеми гражданами.

Процесс государственного строительства непрерывен, он будет продолжаться столько, сколько будет существовать государство. Возможно, жизнь потребует от нас внесения каких-то корректив, в том числе конституционных. Но твердо ясно одно — в основе действующая ныне Конституция Республики Казахстан за истекшие годы доказала свою состоятельность и эффективность, ее главные положения актуальны и по сей день.

Основной Закон страны будет для нас и впредь основополагающим документом, регламентирующим наше продвижение к высоким целям — построению независимого, экономически развитого, интегрированного в мировое сообщество государства, в котором обеспечена благополучная и достойная жизнь его граждан.

В своем Послании «Казахстан на пути к ускоренной экономической и политической модернизации» от 18 февраля 2005 г. Президент нашего государства Н.А.Назарбаев определил основные направления внутренней и внешней политики. Одним из концептуальных основ Послания Президента народу Казахстана является дальнейшее использование потенциала действующей Конституции. В преддверии 25-летия независимости нашего Казахстана, хочу поздравить всех казахстанцев, с пусть небольшим в масштабах времени юбилеем.

Литература

- 1) Конституция РК 1995 г.
- 2) Послание Президента РК «Казахстан на пути к ускоренной экономической и политической модернизации» от 18.02.2005 г.
- 3) <http://www.zakon.kz/kazakhstan/4510416-konstitucija-rk-osnovnoj-zakon.html>
- 4) <http://www.adilet.gov.kz/ru/node/38914>

КОРРУПЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Гелисханова .М.А. Жантасова З.К.

Научный руководитель :Максименко Е.В. (юрист)

Коррупция в Казахстане представляет собой существенную проблему для экономического и политического развития страны. Борьба с коррупцией в Казахстане продолжается со дня обретения страной независимости. Парадокс в том, что по уровню подверженности коррупции Республика Казахстан образца 1991 года выглядела гораздо более предпочтительно, нежели сейчас, когда это негативное явление приобрело невиданный размах, захватив все сферы жизни и деятельности.

Коррупция является негативным явлением современного общества, требующим постоянного тщательного изучения, системного подхода, комплексного и оперативного

противодействия. Уровень и масштабы существующей в стране коррупции сдерживают экономическое развитие, негативно отражаются на инвестиционном климате, снижают имидж страны, международную заинтересованность в сотрудничестве с Республикой Казахстан. В этой связи борьба с коррупцией является основным приоритетом государственной политики Казахстана.

Этимологический подход к содержанию понятия "коррупции" позволяет определить последнюю как "подкуп", "взятку", исходя из латинского слова "corruptio". В римском праве имеется также понятие "corruptio", которое трактовалось самым общим образом как "разламывать, портить, разрушать, повреждать, фальсифицировать, подкупать" и обозначало соответствующее противоправное действие. Толковый словарь русского языка характеризует коррупцию как подкуп взятками, продажность должностных лиц, политических деятелей.

Коррупция (от лат. corruptio — подкуп, порча) — термин, обозначающий обычно использование должностным лицом своих властных полномочий и доверенных ему прав в целях личной выгоды, противоречащее законодательству и моральным установкам. Наиболее часто данный термин применяется по отношению к бюрократическому аппарату и политической элите. Хотя в целом коррупции может быть подвержен любой человек, обладающий дискреционной властью — властью над распределением каких-либо не принадлежащих ему ресурсов по личному усмотрению (чиновник, депутат, судья, сотрудник правоохранительных органов, администратор, экзаменатор, врач и т. д.). Согласно макроэкономическим и политэкономическим исследованиям, коррупция является крупнейшим препятствием к стабильному развитию государства. В свою очередь Закон Республики Казахстан "О борьбе с коррупцией" дает следующее определение коррупции - это "...не предусмотренное законом принятие лично или через посредников имущественных благ и преимуществ лицами, выполняющими государственные функции, а также лицами, приравненными к ним, с использованием своих должностных полномочий и связанных с ними возможностей либо иное использование ими своих полномочий для получения имущественной выгоды, а равно подкуп данных лиц путем противоправного предоставления им физическими и юридическими лицами указанных благ и преимуществ".

В 2004 Transparency International отвёл Казахстану 122 место (которое было поделено с несколькими другими странами) по уровню корруптированности в списке из 146 стран. Общий балл Казахстана равняется 2,2 из 10 возможных (при том, что балл ниже 3 обозначает «безудержную коррупцию»). Президент Назарбаев объявил «священную войну» коррупции и приказал принять «10 мер против коррупции» для борьбы с коррупцией на всех уровнях государства и общества. По итогам 2014 года Казахстан занял 126-е место из 175 стран мира по уровню восприятия коррупции по версии Transparency International.

Результаты опроса населения, проведенного компанией “Сэндж Маркетинг Рисерч” по заказу Юридического департамента школы Вартон, Университета Пенсильвании в семи областях Казахстана, показали, что после спада экономики (50,6%) по важности общественных проблем на втором месте находится коррупция (14,6%), далее население волнует организованная преступность (10,6%). По исследованию английских консалтинговых компаний, Казахстан занял по уровню коррупции 7-е место в мире. Опрос же казахстанских парламентариев показал, что 91% из них к числу приоритетных относит проблемы развития отечественного производства, а также борьбу с преступностью и коррупцией.

Анализ действующей политики государственного регулирования противодействия коррупции показывает, что в настоящее время, в Республике Казахстан в основном сформированы и функционируют правовая и организационная основы противодействия коррупции, которые представлены нормативными актами национального и международного законодательства.

В тоже время, существующая правовая система противодействия коррупции отстает в ряде направлений от требований и норм международного законодательства, что создает угрозу снижения эффективности проводимых антикоррупционных программ и требует проведения дополнительной нормотворческой работы.

Изучение антикоррупционной политики стран с наиболее низким уровнем коррупции показывает, что базовыми основами проводимых ими мер являются прозрачность деятельности государственных органов и неотвратимость наказания, организованный контроль со стороны гражданского общества за работой государственных органов, высокая заработная плата государственных служащих, эффективная профилактическая и упреждающая работа.

В стране принимаются определенные меры по борьбе с коррупцией. Созданы общественные советы с участием депутатов всех уровней, политических партий, неправительственных организаций, национально-культурных центров, бизнес сообщества, молодежных и профессиональных организаций, научных кругов, а также средств массовой информации. Все эти меры позволили значительно повысить эффективность антикоррупционной деятельности, но борьба с коррупцией все еще остается актуальной.

Понимая важность этого вопроса, партией «Нұр Отан» разработан проект Программы противодействия коррупции. Она предусматривает до 2025 года сформировать в обществе идеологию «нулевой терпимости» к коррупции и искоренить ее как явление. В новой доктрине партии прямо сказано, что борьба с коррупцией является задачей всех и каждого.

Человечеством накоплен немалый опыт противодействия коррупции. Однако, на мой взгляд, на первом месте должны быть нравственные ценности, закладываемые с детства. Поэтому очень важно, что в программе первостепенное значение уделяется семье и сфере образования. Для подрастающего поколения значимыми должны стать полученные заслуженным трудом материальные блага, достижения и знания.

Для формирования антикоррупционной культуры в программе предлагается продвижение идеологического бренда «Страна без коррупции – процветающая страна».

Несомненно, что противодействию такому социальному злу, как коррупция, должны способствовать институты гражданского общества, в первую очередь общественные объединения граждан. С их помощью могут быть сформированы и внедрены такие законодательные нормы, которые обеспечат достижение прозрачности в работе государственных органов, национальных компаний, выявление недостатков, порождающих коррупцию, а также предание общественной огласке каждого факта коррупции.

В то же время институты гражданского общества должны быть полностью ответственны за свои действия, за обобщение отдельных коррупционных проявлений на весь сектор государственного управления.

Как показывает практика, не только в Казахстане, но и в других государствах, полезной мерой для борьбы с теневой экономикой и офшорными схемами является амнистия капитала. Кроме совершенствования существующего законодательства в программе партии «Нұр Отан» предложено принятие новых законодательных актов «О противодействии коррупции», «Об общественном контроле» и «О доступе к информации».

В данных законах необходимо с учетом международного опыта сделать акцент на устранение причин и условий коррупции, а не на борьбу с ее последствиями», - говорится в статье депутата, опубликованной в прессе.

В использовании бюджетных средств необходимо изменение законодательства о государственных закупках с тем, чтобы привлекать не просто самого дешевого поставщика, но, что значительно важнее, способного гарантированно предоставить более качественный набор товаров, работ и услуг в установленные сроки. Необходимо также введение ответственности за необоснованное планирование государственных расходов, в том числе со стороны министерств, которые обязаны проверять обоснованность бюджетных заявок. Возможно, будет полезно создать единую информационную базу цен на товары, работы и услуги и законодательно запретить закладывать в бюджет стоимость товаров, работ и услуг, существенно (более чем на 30 процентов) отличающуюся от рыночной. На предмет связи с коррупционными правонарушениями необходимо проверять и каждый случай невыполнения физических объемов работ, запланированных за счет бюджета.

Очень важной сферой борьбы с коррупцией является государственная служба. Именно поэтому Глава государства так много внимания в своих посланиях уделяет административной реформе и вопросам формирования государственного аппарата. Реализация антикоррупционной программы партии позволит обеспечить создание эффективного государственного управления и высокого качества государственных услуг, в том числе за счет повышения прозрачности, подотчетности и открытости государственных органов контролю со стороны общества.

Стоит отметить, однако, что идеала, контроля за коррупцией, мы не достигли, но приведенные программы свидетельствуют, о том, что мы все же, предпринимаем попытки достичь золотой середины.

Пока приходится говорить только о контроле за коррупцией, а не о полном ее искоренении. В первую очередь необходимо работать в следующих направлениях: правовая грамотность, формирование неприязни к коррупции через образование и агитационные действия и вытекающее из этого совершенствование законодательства, в том числе, неплохие результаты могла бы принести разработка единой базы, такой как Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию.

Только добившись, выполнения перечисленных задач, можно говорить о пути к победе над коррупцией, в этой связи нас ждет еще большая и широкомасштабная работа и не только в рамках Казахстана, но и в масштабах мира.

Литература

1. Закон Республики Казахстан "О противодействии коррупции"
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан
4. <https://infourok.ru/doklad-po-korrupcii-v-respublike-kazahstan>.
5. <http://www.zakon.kz/>

НАУЧНОЕ РАЗВИТИЕ СУДЕБНО-БАЛЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ, СЕГОДНЯ

Каа С.А.

Научный руководитель: Мырзаханова М.Н., к.м.н., и.о. профессор
Кокшетауский государственный университет им.Ш. Уалиханова, Кокшетау, г. Кокшетау
svetik_kaa@mail.ru

В криминалистической науке существует несколько предположений о том, что изучает судебная баллистика. Однако все они сходятся в одном, что одним из предметов изучения, есть ручное огнестрельное оружие и следы его действия. Очевидно, что всё больше преступлений совершаются с применением огнестрельного оружия. Это связано с тем, что в настоящее время появилось гораздо больше возможностей для приобретения и продажи огнестрельного оружия. Поэтому очень важно развивать науку судебной баллистики, задействовать новые технологии в проведении данной экспертизы. Это приведёт к быстрому и точному накоплению достаточных доказательств и значительно облегчит работу следственным органам. В статье рассмотрены вопросы, о роли оружия, методика и другие вопросы, связанные с баллистикой.

Судебная баллистика своим появлением в качестве отрасли криминалистической техники обязана необходимостью исследовать, прежде всего, огнестрельные повреждения, пули, дробь, картечь и оружие. Первых специалистов называли «экспертами по стрельбе» - это были оружейники, которые вследствие своей работы, могли с лёгкостью собрать и разобрать оружие, благодаря знаниям о стрельбе. В своих заключениях они в основном отвечали на вопросы о том, был ли произведен выстрел из оружия, с какого расстояния то или иное оружие поражает цель. Наравне с оружейниками, пришлось заняться

криминалистическим исследованием оружия, снарядов и следов их действия, химикам и физикам.

Одним из первых ученых, которые привлекались в качестве специалистов, были профессор медико-хирургической академии Н.И.Пирогов и Щеглов. Авторы рассмотрели все существовавшие в то время виды огнестрельного оружия, типы снарядов и сущность процессов, происходящих при выстреле из огнестрельного оружия. Главное внимание при этом уделялось выявлению признаков, которые можно было бы положить за основу экспертного исследования оружия и снарядов. Щеглов описал след, возникающий от полей нарезов в канале ствола. Позднее, в 1889г. профессор судебной медицины Лионского университета (Франция) Лакассаль также подтвердил то, что нарезы, имеющиеся в канале ствола оружия, оставляют на выстрелянной пуле следы в виде бороздок, что позволяет идентифицировать оружие [1, с.21].

По данным портала правовой статистики за период 2007-2015гг. зарегистрировано около 2689 преступлений, связанных с применением оружия. В уголовном кодексе Республики Казахстан имеется ряд статей, которые направлены на борьбу с данным видом общественно опасного деяния. В их число входят: статья 287. Незаконные приобретение, передача, сбыт, хранение, перевозка или ношение оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств; статья 288. Незаконное изготовление оружия; статья 289. Небрежное хранение огнестрельного оружия; статья 290. Ненадлежащее исполнение обязанностей по охране оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ или взрывных устройств; статья 291. Хищение либо вымогательство оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств [4].

Правовое регулирование оборота оружия на территории Республики Казахстан осуществляется на основании Закона Республики Казахстан от 30 декабря 1998 года «О государственном контроле над оборотом отдельных видов оружия».

Само по себе огнестрельное оружие в связи с возможностью при его применении может нанести значительный вред здоровью человека и является повышенным источником опасности, поэтому даже условия нахождения данного оружия у лица на легальных основаниях не исключает возможности его применения в противоправных целях.

При расследовании уголовных дел, связанных с применением огнестрельного оружия и боеприпасов, следователь сталкивается с множеством вопросов, для разрешения которых необходимы знания в различных областях науки, особенно в одной из отраслей криминалистической техники – судебной баллистике. Благодаря исследованиям удастся установить такие существенные данные: картина преступления, как факт использования оружия, способ и место преступления, дистанцию, направление, количество и очередность выстрелов, выявляют причинную связь между деянием и соответственно последствиями.

Латышов И.В. определяет баллистику как военно-техническую науку о движении снаряда, подразделяющуюся на внутреннюю баллистику, которая изучает движение снаряда непосредственно в канале ствола оружия и внешнюю баллистику, которая изучает траекторию полета снаряда после ее выхода из канала ствола[2, с.9].

Герасимов И.Ф. характеризует судебную баллистику как: «отрасль криминалистической техники, занимающуюся изучением огнестрельного оружия, следов от его воздействия, боеприпасов, а также разработкой средств и методов по исследованию и изучению вышеперечисленных категорий» [3, с.146].

Баллистическая экспертиза относится к отдельному виду судебной экспертизы, которая применяется для экспертизы огнестрельного оружия, боеприпасов и следов от них.

В первую очередь это идентификационная экспертиза, определяющая модель оружия. Далее она устанавливает, был ли совершен выстрел из данного вида оружия во время совершения преступления и другие важные подробности. Экспертиза проводится установленным процессуальным законом в рамках, по инициативе следствия, суда, либо по запросу адвоката. На основе результатов экспертизы дается заключение эксперта, которое играет важную роль и содержит в себе все фактические данные об объектах исследования.

Для проведения баллистической экспертизы используются различные методы. Это могут быть: визуальные, микроскопические, фотографические методы, моделирование и реконструкция.

Во время осуществления исследования эксперт учитывает разные факторы, влияющие на состояние исследуемого объекта. Если проводятся неидентификационные исследования, то в основном используются методы, которые применяются в спортивно-охотничьих и военно-технических областях. Выражаются данные методы в качестве проведения экспериментальной стрельбы. Что касается объектов БЭ, то изучается все, что связано с выстрелами во время совершения преступления. Исходя из этого, можно утверждать, что круг объектов исследования обширен. К их числу относятся:

- огнестрельное оружие, а также его заготовки и детали, газовое, пневматическое и стартовое оружие. Если говорить о Законе «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты, касающиеся ОВД». И согласно закону травматическое оружие больше не является предметом самообороны, и держать его у себя запрещено. По данным Министерства внутренних дел, которое собственно и лоббировало запрет «травматики», в последние годы отмечается тенденция роста преступлений, совершенных с применением травматического оружия. К примеру, за пять лет (2008-2012 гг.) в Казахстане совершено 794 подобных преступлений. За два года количество таких преступлений возросло более чем в два раза (со 133 в 2010 году до 302 в 2012 году).

- патроны и боеприпасы;
- механизмы и инструменты, используемые злоумышленниками для изготовления огнестрельного оружия;
- стреляные пули и гильзы;
- документы, относящиеся к процессуальным;
- обстановка места преступления.

Баллистическая экспертиза решает ряд задач, среди которых групповая и индивидуальная идентификация оружия, а также диагностика и реконструкция. Эксперт должен доказать или опровергнуть факт нанесения огнестрельных повреждений потерпевшему оружием подозреваемого. Специалист, который проводит исследование, должен найти ответы на поставленные перед ним вопросы. Они зависят от предмета экспертизы и обстоятельств уголовного дела. Данный перечень вопросов содержится в постановлении о назначении экспертизы.

При исследовании огнестрельного оружия предполагается наличие следующих вопросов:

- является ли оно огнестрельным;
- определение вида (модели, калибра, системы) оружия;
- является ли оно исправным (пригодным для выстрела);
- способ изготовления оружия (заводской или кустарный);
- сколько времени прошло после последнего выстрела;
- могло ли оружие выстрелить по случайности;
- сравнительный анализ гильз и предоставленного оружия.

Что касается выстрела по случайности, то есть по неосторожности, то от установления этого обстоятельства зависит квалификация действий подозреваемого. Поэтому эксперт должен выяснить, была ли вероятность того, что выстрел из данного вида оружия был произведен без нажатия на спусковой крючок. Или возможность выстрела при ударе на землю. То есть, учитываются все возможности выстрела.

При исследовании боеприпасов. Экспертиза назначается для выяснения следующих обстоятельств: модель боеприпасов, его принадлежность к определенному виду оружия, каким образом он изготовлен, была ли осечка при стрельбе, каким видом был заправлен патрон, причина деформации пули или гильзы и особенности оружия, из которого был произведен выстрел.

Важно знать, что отождествление оружия по следам на пулях отличается от такого же определения по гильзам. Но в обоих случаях применяется подробное описание гильзы и пули. Главное, что должен доказать или опровергнуть эксперт при исследовании боеприпасов, это факт того, что пуля (картечь, дробь), изъятая из объекта (тела или предмета) была выпущена из оружия подозреваемого. Это представляет самую высшую ценность в раскрытии уголовного преступления.

При исследовании следов выстрела необходимо выяснить: произошло ли повреждение от выстрела из огнестрельного оружия, какое количество пуль вылетело, вид и модель оружия, из которого был произведен выстрел и с какого расстояния стреляли.

Особая специфика есть у определения дистанции, с которой был произведен выстрел из огнестрельного оружия. Она определяется по характеру повреждения. Для этого используют экспериментальные мишени, на которых производят идентичные повреждения с помощью стрельбы. Необходимо соблюдать все условия выстрела на месте происшествия. Именно условия, при которых был совершен выстрел, являются определяющими для баллистической экспертизы. К примеру, отсутствие на входном отверстии оружия копоти можно объяснить по-разному. Изначально указывается на то, что он был произведен со значительного расстояния. Но такой выстрел мог осуществляться через прокладку с более близкого расстояния. Поэтому неправильное определение дистанции может привести к многочисленным ошибкам.

Оценка полученных результатов – формулирование полученных выводов. После использования всех методов исследования, подготавливают материалы, которые передаются уполномоченному лицу (лицу, назначившему экспертизу).

Судебно-баллистическая экспертиза – это сложное исследование, при котором используется масса методов и приборов. Многое зависит от квалификации эксперта и состояния оружия, которое представлено для экспертизы. Тем не менее, не возможно, представить современное уголовное следствие сегодня без этого вида исследования. Ведь именно баллистическая экспертиза позволяет определить, является ли оружие средством совершения преступления.

Литература:

1. Долгова А.И. Криминология. - Издательство «Норма», 2010. С.21
2. Латышов И.В. Некоторые проблемы формирования понятийного аппарата судебной баллистики // Судебная экспертиза. № 4. 2012. С.9.
3. Герасимов И.Ф., Драпкин Я.Л., Масюк О.А. Криминалистика. М., 2008. С.146
4. <http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>

ЕҢБЕК САЛАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУДЫҢ РЕТТЕЛУІ

3 курс студенті Кенжеғалиева С.Б.

Ғылыми жетекші з.ғ.м., аға оқытушы У.Т. Тлеубердина

Еңбек қатынастары бекітілген заңдармен реттеліп отыратын күрделі қатынас. Оның ішінде жұмыспен қамту қатынастары да тек әлеуметтік салада қарастырылатын құбылыс емес, сонымен қатар құқықтық реттеп отыруды қажетсінетін құқықтық мәселе болып табылады.

Жұмыспен қамту адам потенциалын сақтау мен дамытудың негізгі факторлары болып табылады. Сондықтан мемлекеттің жұмыспен қату сферасындағы саясатын жүзеге асыру өте күрделі мәселе.

Халықты жұмыспен қамту саласындағы құқықтық, экономикалық және ұйымдық қатынастарды Қазақстан Республикасының 2001 жығы 23 қаңтарда қабылданған «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңы реттейді [1].

Онда қазіргі құқықтық жүйеде жұмыспен қамту түсінігіне деген көзқарас былай берілген: "Жұмыспен қамту - азаматтардың, Қазақстан Республикасы Конституциясына,

заңдары мен өзге де нормативтік-құқықтық актілеріне қайшы келмейтін жеке қажеттерін қанағаттандыруға байланысты және оларға табыс немесе кіріс әкелетін қызметі". Ал «Ресей Федерациясының халқын жұмыспен қамту туралы» Заңда былай деп көрсетілген: «Жұмыспен қамту – бұл азаматтардың заңға қайшы келмейтін және де оларға жалақы, еңбек табысын әкелетін, жеке және қоғамдық қажеттіліктерін қанағаттандырумен байланысты қызметі» [1]. Аталған заң еңбекпен қамту қағидасын бекітіп, «еңбекпен қамту», «жұмыссыз», «жұмыссыздың мәртебесі» сияқты түсініктерді анықтап, сонымен қатар, мемлекеттік органдардың жұмыс берушілермен және жұмыссыздармен қарым-қатынастарын реттейді, жалпы алғанда азаматтарды жұмыспен қамтамасыз ету мәселелерін шешумен айналысады. Сондай-ақ, кез келген әкімшілік немесе азаматтарды еңбекке мәжбүрлеудің басқа түріне тыйым салады, заңдармен ескерілген жағдайларды қоспағанда. Мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясына (24-б. 1-т.) сәйкес мәжбүрлі еңбекке тыйым салынады. Мәжбүрлі еңбекке тек сот үкімі бойынша, не төтенше немесе соғыс жағдайлары жарияланған кездерде ғана жол беріледі [2].

Сонымен қатар, мемлекет азаматтарға халықты жұмыспен қамту саласында кемсітушіліктің кез келген нысанынан қорғауға және кәсіп пен жұмысқа ие болуда бірдей мүмкіндіктерді қамтамасыз етуге, жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғауға кепілдік береді [2]. Бұған Қазақстан Республикасының 2001 жығы 23 қаңтарда қабылданған «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңының 5- бабы дәлел бола алады. [3].

Сондай-ақ, халықты жұмыспен қамту және жұмысқа орналасытру саласындағы заңдарда жарияланғандай, мемлекет Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын азаматтарға мыналарды кепілдейді:

- еңбекке және кәсіп түрін таңдауға еркіндік құқығын;
- қызметтен негізсіз босатылған жағдайда құқтық қорғануға;
- тиісті жұмысты таңдауда және жұмысқа орналасуда халықты жұмыспен қамту жөніндегі уәкілетті органның тегін көмегін алуды;
- жаңа кәсіпке немесе мамандыққа тегін үйренуді;
- кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдарға берілген тапсырыстарға сәйкес тиісті мамандарды тауып беруге [4].

Халықты жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидалары мыналарға бағытталған:

1) Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға қызмет пен кәсіп түрлерін еркін таңдауға бірдей мүмкіндіктерді, әділ де қолайлы еңбек жағдайларын, жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етуге;

2) нәтижелі жұмыспен қамтуды қамтамасыз етуге, жұмыссыздықты азайтуға, жұмыс орындарын ашуға;

3) білім беру жүйесін еңбек рыногының қажеттеріне және инвестициялық саясатты ескере отырып, оның даму перспективасына сай кадрлар даярлау ісіне бағдарлауға;

4) азаматтардың заңдарға сәйкес жүзеге асыратын еңбек және кәсіпкерлік бастамаларын қолдауға, олардың өнімді және шығармашылық еңбекке қабілетін дамытуға жәрдемдесуге;

5) жұмыспен қамту саясатымен үйлестірілген, қосымша жұмыс орындарын ашу ісін ынталандыруды қолдайтын қаржы, салық және инвестиция саясатын жүргізуге [3].

Заңда жұмыспен қамтылған азаматтардың санаттары белгіленген. Оларға мыналар жатады:

1) жеке еңбек шартымен жұмыс істейтін, оның ішінде толық не толық емес жұмыс уақыты жағдайларында сыйақы үшін жұмыс орындайтын немесе өзге де ақы төленетін жұмысы (қызметі), кірісі бар;

2) кәсіпкерлік қызметпен шұғылданатын;

3) өз бетінше жұмыспен айналысатын;

4) қосалқы кәсіпшілікпен айналысатын және өнімді шарттар бойынша өткізетін;

5) жұмысты азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша орындайтын азаматтар,

сондай-ақ өндірістік кооперативтердің (артельдердің) мүшелері;

6) ақы төленетін қызметке сайланғандар, тағайындалғандар немесе бекітілгендер;

7) Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, ұлттық қауіпсіздік органдарында, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің ішкі әскерлерінде, Республикалық ұланда, Қазақстан Республикасының Төтенше жағдайлар жөніндегі агенттігінің бөлімдерінде және өзге де әскери құралымдарда қызмет өткеріп жүрген азаматтар [5].

Ал енді жұмыссыздық немесе жұмыссыздар түсінігіне келетін болсақ,

Қазақстан Республикасының 2001 жығы 23 қаңтарда қабылданған «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңының 1- бабында мынадай түсінік берілген:

жұмыссыздық - экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың бір бөлігінің еңбек рыногында қажет болмай қалуына байланысты әлеуметтік-экономикалық құбылыс;

жұмыссыздар - жұмысы, табысы (кірісі) жоқ, лайықты жұмыс іздеп жүрген және оған кірісіп кетуге әзір, еңбекке жарамды жастағы азаматтар;

Жұмыссыз мәртебесін иелену үшін халықты жұмыспен қамту жөніндегі уәкілетті органда тіркелу қажет. Аталған азаматтар барлық құжаттар табыс етліген күннен бастап 10 күнтізбелік күннен кешіктірмей жұмыссыз деп танылады.

Жұмыссыздар ретінде мына азаматтар танылмайды:

- 16 жасқа дейінгі жасөспірімдер;

- зейнеткерлік жасына жеткен және еңбек өтілі бойынша зейнетке шыққан зейнеткерлер [4].

Азаматтардың:

- жұмыс берушіге, уәкілетті органға не жеке жұмыспен қамту агенттіктеріне тікелей өтініш жасау арқылы жұмыс орнын еркін таңдауға;

- өз бетінше жұмыс іздестірушіге және шетелде жұмысқа орналасауға;

- уәкілетті органға және халықты жұмысқа орналастыруға жәрдемдесетін жеке жұмыспен қамту агенттігінен ақпарат, кеңес алуға;

- қоғамдық жұмыстарға қатысуға;

- мемлекеттік органдардың, жеке агенттіктердің және олардың лауазымды адамдарының шешімдеріне, әрекеттеріне орталық атқаруша органға немесе сотқа шағымдануға құқығы бар [2].

Жұмыссыздардың құқықтары:

- мақсатты әлеуметтік көмек алуға;

- зейнеткерлік жасына жеткенде және талап етілетін еңбек стажы болған жағдайда зейнетке мерзімінен бұрын шығуға;

- кәсіби дайындықтан, қайта дайындықтан өтуге;

- жұмыссыз тұлғаның келісі бойынша уәкілетті орган оны төленетін қоғамдық жұмыстарға жібере алады. Бұл ретте тұлғаның жұмыссыз мәртебесі сақталады;

- басқа жерге жұмысқа ауысқан жағдайда өтемақы алуға.

Жұмыссыздардың міндеттері:

- «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңын сақтауға;

- уәкілетті органдарға келіп тұрудың тәртібін, шарттарын және мерзімдерін сақтауға;

- уәкілетті орган берген жұмысқа жолдаманы алған күннен бастап бес жұмыс күні ішінде жұмысқа орналасу мәселесі бойынша жұмыс берушіге өтініш жасауға;

- уәкілетті органға:

- тұрғылықты жерін ауыстыруды;

- тұрақты, уақытша, маусымдық жұмысқа, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша жұмысқа орналасуды;

- кәсіпкерлік қызметпен шұғылдануды;

- ұйымдық құқықтық нысаны мен меншік нысанына қарамастан, ұйымға құрылтайшы (ортақ құрылтайшы) болуды;

- мүгедектік тобын белгілеуді немесе оның өзгеруін;

- зейнетақы тағайындауды және өзге де табыстарды қоса алғанда, жұмыссызбен

алдағы уақытта жұмыс істеу тәртібіне ықпал ететін өзгерістер туралы мәліметтерді дер кезінде (бес жұмыс күні ішінде) табыс етуге міндетті [4].

Құрылымдық жұмыссыздық жекелеген аймақтар мен халық шаруашылығы салаларының даму ерекшеліктерімен байланысты. Экономикалық бір секторындағы немесе аймақтағы жұмыс күшінің артуы басқа жерде жеткіліксіз болуымен қатар жүреді.

Циклдық жұмыссыздық экономикалық конъюктураның өзгеруімен анықталады. Ол циклдық өрлеу кезінде азайып, дағдарыстар тұсында көбейіп отырады [7].

Әдебиеттер:

1. [Иляшова Гулия Кенжебековна](#). Жұмысбастылықтың негізгі зерттеу теориялары // Вестник КазЭУ
2. Д.Ә. Жампейісов. Еңбек құқығы және әлеуметтік қамсыздандыру құқығы. Астана: Фолиант, 2007. - 660 бет.
3. Қазақстан Республикасының 2001 жығы 23 қаңтарда қабылданған «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңы
4. А. Ахметов, Г. Ахметова. Еңбек құқығы. Оқулық. - Алматы: «Заң әдебиеті», 2005. - 405 бет.
5. Н. Айымханова. Қазақстан Республикасының еңбек құқығы. Оқу құралы-Алматы: «Жеті жарғы», 2002. - 240 бет.
6. Я. Әубәкіров, К. Нәрбаев, М. Есқалиев, Е. Жатқанбаев. Экономикалық теория негіздері. Оқулық- Алматы. 2004, - 480 бет.
7. Ө.Қ. Шеденов, Ү.С. Байжомартов, Б.А. Жүнісов, Б.И. Комягин. Жалпы экономикалық теория. Алматы-Ақтөбе: «Лазер», 2002-365 бет.

2016 ГОД В ПРАВОВОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА

Колотерина Н.Е.

Научный руководитель: М.Ю.Н. Максименко Е.В.
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова,
Koloterina.n@mail.ru

День независимости Казахстана - главный национальный праздник Республики Казахстан. Эта дата отмечается в Казахстане ежегодно 16 декабря. 16 декабря 1991 года Верховный Совет Казахстана принял закон о Независимости и государственном суверенитете Республики. После распада СССР Казахская Советская Социалистическая Республика стала последней из союза, провозгласившей свой государственный суверенитет.[1]

Народ Казахстана избрал путь цивилизованного демократического развития. И первые результаты таковы: функционирует двухпалатный парламент, принята новая Конституция страны, регламентирующая всю общественную жизнь, заложена правовая основа для укрепления рыночной экономики, развитие получает малый и средний бизнес, предпринимательство находит поддержку со стороны власти, инвесторы разных стран все охотнее вкладывают инвестиции в развитие экономики страны. Казахстан стал для них экономически надежным партнером. В нашей экономике наметился устойчивый курс на рост, принимаются меры по улучшению медицинского и социального обслуживания населения, а также осуществляется забота о пенсионерах и малоимущих людях.[2]

Также устанавливаются дружественные отношения с зарубежными странами. На данный момент Казахстан является членом ООН и укрепляет сотрудничество с различными международными организациями, такими как: Евросоюз, Международный Валютный Фонд, МАГАТЭ, ЮНЕСКО и т.д.[1]

Выделяется уже немало средств для развития образования и культуры. Укрепляется обороноспособность страны. Национальная безопасность стала приоритетным направлением внутренней и внешней политики государства.

Это далеко не полный перечень различных свершений за годы независимости. А главный итог - это суверенный независимый Казахстан, обладающий всеми атрибутами суверенного независимого государства. Такими, как герб, флаг, гимн, Конституция, армия, столица. [2]

2016 год для каждого казахстанца ознаменовывается весьма важной страницей в жизни – это год, в котором он становится свидетелем торжественного празднования 25—летия со дня провозглашения Республики Казахстан независимым государством.

Ещё в самом начале пути к независимости, Правительством были поставлены различные планы развития и по итогам на нынешнее время, практически все они были выполнены.

Приведем список основных, наиважнейших государственных программ, сопровождающих этот год, год 25—летия Независимости Казахстана:

- Стратегия «Казахстан-2050»
- Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015 - 2019 годы
- Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года
- Государственная программа индустриально-инновационного развития до 2019 года.
- Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011—2020 годы
- Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан»
- Государственная программа «Информационный Казахстан - 2020»
- Государственная программа развития и функционирования языков в Республике Казахстан на 2011—2020 год
- «Мәңгілік Ел», суть которой – в формировании Нации Единого Будущего для успешного вхождения Казахстана в число 30 наиболее развитых государств мира. [3]

Также хочется отметить, что, во—первых, в этом году был подтвержден курс на достижение ранее поставленных целей в Стратегии «Казахстан-2050», Плана «100 шагов по реализации пяти институциональных реформ» и других стратегических документов. Во-вторых, был расписан четкий план и конкретные меры реализации поставленных задач в сфере совершенствования работы государственных органов, проведения экономических реформ и улучшения жизни населения. В—третьих, стартовали вторая пятилетка индустриального развития и программа «Нұрлы жол» до 2019 года. Их реализация создаст основу для нового подъема, развития социальной сферы, благополучия и процветания народа Казахстана..[4]

В честь празднования 25—летия Независимости Республики Казахстан в 2016 году, был создан специальный календарь, в котором каждый месяц этого года проходит под эгидой одного из достижений Независимости и ценностей «Мәңгілік Ел».

1. Январь – Профессиональное и эффективное государство

Месяц посвящен достижениям Казахстана в построении профессионального и эффективного государства.

2. Февраль – Здоровая Нация. Спортивный Казахстан.

Месяц посвящается достижениям в сфере спорта высших достижений и популяризации здорового образа жизни. Именно здоровый образ жизни является ключом к здоровью нации. В течение месяца проводится серия спортивных мероприятий, презентация во всех видах СМИ достижений казахстанского спорта.

3. Март – Нация единого будущего. Традиции великой степи

Месяц посвящен единству и сплоченности казахстанского народа, объединенного под шаныраком Ассамблеи народа Казахстана.

4. Апрель – Интеллектуальная нация. Нұрлы болашақ

Месяц посвящен достижениям Казахстана в сфере создания инноваций индустриального развития.

5. Май – Мир. Согласие. Дружба

Месяц посвящается достижениям Казахстана по укреплению единства и согласия, развитию казахстанского общества по модели Нурсултана Назарбаева. Особое внимание уделяется казахстанской армии, которая является надежным защитником казахстанских ценностей мира и согласия.

6. Июнь – Государственные символы

Месяц посвящен государственным символам – главным атрибутам Независимости.

7. Июль – Астана. Родина. Новый казахстанский патриотизм

Месяц посвящается столице Казахстана – Астане. Астана – символ Независимости, символ благополучия. Все мероприятия в столице и регионах посвящены Астане. Через призму развития столицы в мероприятиях отражены достижения страны.

8. Август – Глобальные инициативы. Казахстан-миротворец

Месяц посвящается достижениям Казахстана в сфере образования, науки, формирования интеллектуальной нации. Проводится серия мероприятий по продвижению молодых талантливых казахстанцев, демонстрирующих высокие достижения в учебе, научных проектах. Особое внимание – авторитетным ученым страны.

9. Сентябрь – Труд. Семья. Благополучие

Месяц посвящен ценностям общенациональной патриотической идеи «Мәңгілік Ел»: трудолюбию и честности, семейным ценностям.

10. Октябрь – Мәңгілік мұра

Месяц посвящается великому культурному достоянию казахстанского народа, бесценным и уникальным образцам искусства и творчества.

11. Ноябрь – Индустриальный и инновационный Казахстан

Месяц посвящен 7-й вершине Независимости – «Глобальная ответственность, общие для всего человечества инициативы», достижениям Казахстана в сфере международных миротворческих инициатив.

12. Декабрь – История Независимости. Казахстанский путь

Месяц завершает общую событийную повестку юбилейного года и посвящается истории Независимости, продвижению особой уникальности казахстанского пути становления, развития и успеха. Центральными темами декабря станут празднование Дня Первого Президента и 25-летний юбилей Независимости. [5]

В концепции празднования 25-летия Независимости Республики Казахстан «25 лет Единства и Созидания», принятой 28.03.2016 года, сказано, что в рамках празднования юбилея Независимости будут использоваться следующие основные ценности:

- Свобода.
- Единство.
- Стабильность.
- Созидание.
- Процветание.

Основной целью празднования 25-летия Независимости является дальнейшее укрепление государственности, единства народа и консолидации всех казахстанцев вокруг ценностей «Мәңгілік Ел». [6]

Говоря о правовой и политической истории Казахстана, нельзя оставить без внимания культурную историю Республики Казахстан.

В 2016 году отмечаются такие события, как:

- 100 лет со дня начала национально—освободительного восстания, носившего антиимпериалистический и антиколониальный характер.
- 15-летие создания литературного научно—методического центра «Асыл мұра» (Золотое наследие)

— 150-летие Алихана Букейханова под эгидой ЮНЕСКО. (торжества происходили в марте—апреле 2016 года)

— 80-летие Олжаса Сулейменова, поэта, публициста, государственного и общественного деятеля, народного писателя Казахстана, родившегося 18 мая 1936 года и многие другие события. [7]

Хочется отметить, что прошедшие годы Независимости были особыми для государства: становление государственности, принятие собственной Конституции, введение государственной валюты, определение пути развития страны и много другое. Однако, Казахстану удалось с самого первого дня самостоятельной жизни, встать на твердый путь правильного развития государства.

Литература:

1. www.zakon.kz
2. bankreferatov.kz/history/314-nezavisimost.html
3. www.akorda.kz
4. www.inform.kz/ru/ekspert-knr-za-25-let-nezavisimosti-kazahstan-dostig-epochal-nogo-progressa-v-razvitii_a2863526
5. www.m.gov.kz
6. Концепция празднования 25-летия Независимости Республики Казахстан «25 лет Единства и Созидания»
7. www.retropavl.sko.kz

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ КҮРЕСТЕГІ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРІН ҚОЛДАНУ

Кульшарипова М. (юрист)

Ғылыми жетекшісі: Мырзаханов Е.Н., аға оқытушы

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ.
87013961324@ mail.ru

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев Қазақстанның әлемнің ең бәсекеге қабілетті 50 елінің қатарына ену бағдарламаларын ұсынды, онда сыбайлас жемқорлықпен күрестің жалпы ұлттық бағдарламаларын дәйекті түрде жүзеге асыру күрестігіне баса назар аудару керек екенін тайға таңба басқандай нақтылап берді. Осы ұстанымды негізгі бағыт ретінде ала отырып біз демократиялық институттар мен құндылықтар сыбайлас жемқорлықтың көріністерімен, сондай-ақ, одан туындайтын қоғамның тұрақты және қауіпсіз дамуына қатер төндіретін проблемалармен сыйыспайтыны даусыз. Тиісінше Қазақстанда іске асырылып жатқан демократиялық қайта құрулар сыбайлас жемқорлықтың барлық көріністеріне қарсы барлық деңгейлердегі күресте тиімді жұмыс істейтін жүйесіз мүмкін емес.

Сыбайлас жемқорлықтың мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін едәуір төмендететіні, қоғамда демократиялық қайта құруларды жүзеге асыруды тежейтіні, елдің халықаралық беделіне көлеңке түсіретіні белгілі. Ең бастысы – адамдардың қоғамдық демократиялық негізіне деген сеніміне, заң мен әділдікке деген сеніміне, түптеп келгенде, билікке деген сеніміне сызат түсіретіні даусыз. Ұсынылып отырған зерттеудің негізгі өзектілігі де осында.

Осы мақалада сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі әлемдік тәжірибені зерттей, талдай отырып, осы құбылысқа тән себептік-кешендік факторларды, оған қарсы қолданылатын халықаралық-құқықтық құралдарды қарастыра отырып тоқталамыз.

Мақаланың мақсаты – сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесіндегі халықаралық тәжірибені саралап, айқындап, сыбайлас жемқорлық қылмысқа қарсы күрес жөніндегі заңнаманың қоғамның дамуына қарай іс жүзінде жетілдіріп отыратынына көз жеткізу.

Сыбайлас жемқорлық құбылысын халықаралық заманауи тұрғысынан түсіну және оған қарсы күрес шараларын іске асыру жолдары қылмыстың алдын алу және құқық

бұзушылармен жұмыс жүргізу жөніндегі БҰҰ-ың Гаванада, 1990 жылғы тамыз-қыркүйек өткізілген Сегізінші Конгресінің хатшылығы әзірлеген «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бойынша практикалық шаралар» атты нұсқаулықта көрініс тапты [1, с. 67].

1979 жылы БҰҰ-дың Бас Ассамблеясы және сыбайлас жемқорлық мәселелері жөніндегі аймақаралық семинар (Гавана 1990 ж.) мынадай анықтаманы ұсынды: «Сыбайлас жемқорлық – бұл жеке адамның немесе бір топ адамдардың қызмет жағдайын өз басының мүддесіне қарай пайдалануы және мемлекеттік қызметкерлердің қызмет бабын заңсыз пайда алуға бағыттауы».

Енді бір анықтама 2011 жылғы «Сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы» атты Еуропа Кеңесінің Конвенциясында берілген, онда: «Сыбайлас жемқорлыққа – мемлекеттік, муниципалдық немесе өзге де қоғамдық қызметшілердің немесе коммерциялық не өзге де ұйымдардың қызметшілерінің өз мәртебесін кез келген мүлікті заңсыз алуы, оны иемденуге құқықты болуы, қызметті немесе жеңілдікті пайдалануы, сондай-ақ аталған тұлғалардың осындай мүлікті, оны иемдену құқығын басқа тұлғаға беру, қызмет көрсету және жеңілдіктер ұсыну жатады.

Кейбір ғалымдардың пікірінше осы анықтама толық емес, себебі сыбайлас жемқорлық құбылысы құқық ұғымының шеңберінен әлдеқайда кең.

А.С. Қалмұрзаев сыбайлас жемқорлықты: «кез келген қызметкердің қызмет жағдайын пайда күнемдік мақсатында пайдалануы», - деп сипаттайды.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев атап өткендей: «Сыбайлас жемқорлық – бұл ғаламдық мәселе, одан әлемнің бірде-бір мемлекеті, бірде-бір саяси жүйе, бірде-бір саяси тәртіп қорғалған емес».

Қазіргі отандық әдебиеттерде: «Сыбайлас жемқорлық - (латын тілінен «согуптіо» - пара беріп сатып алу, құқық бұзу, құлдырау деген мағынаны білдіреді) деп қоғамдық және саяси қызметкерлердің, лауазымды тұлғалардың сатқындығын, оларды сатып алуды, яғни саяси, экономикалық, әскери және тағы басқа да салалардағы қызметкерлердің қолындағы билігінің мүмкіндіктерін және қызмет бабын жеке басын байыту мақсатында пайдалануын айтады» [2, с. 91].

А.Н. Ағыбаевтың пікірінше: «Сыбайлас жемқорлық - бұл кез-келген лауазымды тұлғаның өзіне және тағы басқаларға заңсыз жолмен пайда әкелу мақсатында жасаған қылмысы. Жоғарыда келтірілген анықтамаларды талдай келе, мынадай қорытынды жасауға болады: 1). сыбайлас жемқорлық құбылысының өзіне тән белгілері бар; 2). сыбайлас жемқорлық - бұл, ең алдымен, әлеуметтік құбылыс; 3). халықаралық құжаттарда жемқорлықтың нақты анықтамасы жоқ; 4). әрбір мемлекет қазіргі құқықтық дәстүрлер негізінде өздерінің жемқорлыққа қарсы құралдар жиынтығын анықтайды; 5). жемқорлық ұғымы қазіргі қоғамдағы жемқорлықтың құқықтық анықтамасына негізделмеген.

Сөйтіп, айтылғандарды қорыта келе, сыбайлас жемқорлық - бұл екі жақ арасындағы «мәміле» деп тұжырымдауға болады, оның бірі – өз лауазымдық өкілеттігін заңға қарсы пайдаланатын мемлекеттік немесе жеке қызметте жұмыс істейтін тұлға, екіншісі – мемлекеттік немесе жеке құрылымды өз басының пайдасы, яғни материалдық жағдайын көтеру, артықшылық алу, заңда көзделген жауапкершіліктен таю тағы үшін пайдаланатын адам.

АҚШ-тың ғылымдары берген анықтама бойынша: «сыбайлас жемқорлық – бұл саяси қайраткерлердің, мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің, жеке кәсіпкерлердің, өзге де тұлғалардың жеке басының, отбасының пайдасы үшін, әлеуметтік мәртебесін арттыру және материалдық жағдайын байыту мақсатында өздерінің ресми міндеттемелерін және мемлекеттік қызметтерін заңға қарсы пайдаланушылық».

Парақорлық үшін АҚШ-та қылмысты қудалауға пара алушылар ғана емес, пара берушілер де жатқызылады. Пара беруде кез келген азамат жауапқа тартылады. АҚШ-та сыбайлас жемқорлық мәселесімен негізінен этика жөніндегі Сенаттың арнаулы комитеті және өкілдер Палатасының лауазымдық тұлғалардың қызметтік тәртібінің стандарты

жөніндегі Комитеті айналысады. Басты үйлестіруші ведомство болып Әділет министрлігі бекітілген [3, с. 101].

Қорыта айтқанда, АҚШ мен Канада заң жүйелері мемлекеттік қызметте мүдде шиелінісін болдырмайтын әкімшілік кодекс және тәртіптің әдеп қалыптарын қосады, осының нәтижесінде қызметкерлер арасындағы адалдық пен кәсіптіктің ең жоғары деңгейіне жетуін талап ететін мемлекеттік ресурстарды пайдалану. Осындай көргендей, АҚШ пен Канаданың мемлекеттік қызмет туралы заң жүйесі Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің қалыптасуына пайдаланған бірқатар тәсілдер бар.

Қазақстан халқына биылғы Жолдауында Н.Ә.Назарбаев құқық қорғау органдары қызметін бағалау өлшемдерінің өзгеруін құқықтық тәртіп жүйесін дамыту басымдықтарының бірі ретінде атап өтті. Ең бастысы, сандық көрсеткіштер емес, жұмыс сапасы болуы тиіс. Бұл ретте халық пікірі маңызды рөл атқарады.

Мемлекет басшысының аталған ұстанымдарын іске асыру шеңберінде Қаржы полициясы агенттігінің күш-жігері жүйелі сыбайлас жемқорлық пен көлеңкелі экономикаға қарсы күреске, бюджет қаражатын ұрлау фактілерінің жолын кесуге бағытталған. Сыбайлас жемқорлық бағытындағы қылмыстарды, оларды жасаудың бастапқы кезеңінде жолын кесу, сондай-ақ болжамдық-талдау жұмысын күшейту мақсатында аталған ведомствоның құрылымында Ахуалдық орталық құрылды.

Ойымызды толықтыра келе сыбайлас жемқорлықтың нақты заңдық анықтамасы жоқ екендігін сонымен қатар, әлеуметтік құбылыс және кез келген құбылыс іспетті ол өзіне тән белгілермен сипатталады, әрі өз дамуында үлкен әлеуетке ие екеніне көзіміз жетіп отыр. Сыбайлас жемқорлықтың ерекше белгісі - ол қылмыс субъектілерінің өз қызмет бабын, құқықтық мәртебесін және қызмет мүддесіне қайшы әрі құқық пен ар-ожданның қалыптасқан нормаларына қайшы орналасқан лауазымның беделін пайдалану жолымен істелінеді. Осы әрекеттер мүліктік не өзге пайда табуға және қандай да бір мүдделер мен қажеттіліктерді қанағаттандыруға тікелей бағытталғанын көреміз. Мысалы ретінде саяси сыбайластықты саясаткерлердің, саяси үміткерлердің немесе олармен байланысты адамдардың сайлауды дайындау және өткізу, белгілі бір мемлекеттік лауазымға тағайындау немесе бекіту кезіндегі іс-әрекеттері ретінде анықтауға болады. Мемлекеттік билік және басқару органдарында жемқорлық қылмыстардың тікелей нысаны мемлекеттік қызметтің беделін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 ж. 30 тамыз //Алматы: Жеті жарғы 2015ж
2. Қазақстан – 2050: Барлық қазақстандықтардың өсіп өркендеуі, қауіпсіздігі және әлауқатының артуы. Ел Президентінің Қазақстан халқына жолдауы. Алматы: Білім, 2014. – 96 бет.
3. Біріккен Ұлттар Ұйымының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы» Нью-Йорк, 2003ж. 31 қазандағы Конвенциясы.

АКТУАЛЬНОСТЬ ПОПУЛЯРИЗАЦИИ, ИНТЕГРАЦИИ И РАЗВИТИЯ МЕДИАЦИИ В ОБЩЕСТВЕ

Мартазанова Т.М.

Научный руководитель: Мырзаханова М.Н., к.м.н., и.о. профессор
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, г. Кокшетау
tmrtz@mail.ru

*Суд - это многоточие в споре и точка в отношениях.
Медиация - это точка в споре и многоточие в отношениях.*

Медиация - одна из технологий альтернативного урегулирования споров (англ. *alternativedisputeresolution*, ADR) с участием третьей нейтральной, беспристрастной, не заинтересованной в данном конфликте стороны — медиатора, который помогает сторонам выработать определенное соглашение по спору, при этом стороны полностью контролируют процесс принятия решения по урегулированию спора и условия его разрешения.

На сегодняшний день наиболее совершенной, эффективной, универсальной, действующей и оптимальной является судебная форма защиты нарушенных или оспариваемых прав и законных интересов. Однако в современных условиях интенсивного развития всех сфер жизни общества налицо усложнение общественных отношений, следствием чего является учащение столкновений интересов участников данных отношений и качественная усложненность правовых споров. Число, сложность и масштабность споров увеличивается настолько, что судебная система объективно не способна обеспечить их надлежащее разрешение[1, с.492].

В Казахстане еще очень малоразвита такая альтернатива судебным заседаниям как медиация - решение гражданских споров без суда и следствия. Однако многие "продвинутые" граждане выступают за ее главенство над "стандартной Фемидой".

В свете реализации Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы актуализируется вопрос о привнесении в процессуальное законодательство и правоприменительную практику элементов восстановительного правосудия (медиации, внесудебного урегулирования правонарушений). Необходимость его решения обусловлена как гуманизацией уголовной политики, так и необходимостью оптимизации процессуальных процедур. В нашей стране для становления медиации необходимо время и совсем скоро медиация будет восприниматься обществом как полезный и привычный атрибут цивилизации и демократии правового государства.

В завершении хотелось бы отметить, что развитие в нашей стране альтернативных инструментов урегулирования спора, в числе которых медиация, будет признано мировым сообществом как серьезный шаг на пути к вхождению в число самых конкурентно способных стран мира[2,с.27].

Цель выполнения проекта, решаемые задачи:

- цель выполнения работ:

1) достижение варианта разрешения спора (конфликта), устраивающего обе стороны медиации;

2) снижение уровня конфликтности сторон.

- решаемые задачи:

1) Определить понятие и особенности института медиации;

2) Рассмотреть правовое положение медиатора и элементы процедуры медиации;

3) Обозначить возможные пути совершенствования института медиации.

- описание проблемы в предметной области темы работ. Медиатор - это не защитник, не судья, не обвинитель, не арбитр, не консультант, не советчик и не переносчик информации, а есть независимое, нейтральное и беспристрастное физическое лицо, выбираемое сторонами спора, который помогает сторонам самим найти решение в ходе обсуждения их конфликта. *Преимущество медиации:* разрешение конфликта без суда на добровольной и равноправной основе самими сторонами с экономией времени, денег, эмоциональных сил и энергии.

- степень решения проблемы в предметной области темы работ. Любые споры или конфликты приводят стороны в первую очередь к эмоциональным и душевным потерям. Из-за обид или разногласий одна из сторон идет в суд и при этом затрачивает деньги на составление искового заявления, оплату за участие в суде своему представителю или адвокату, за государственную пошлину (к примеру, при разделе имущества супругов) и т.п. Но в ходе судебного процесса, эти стороны, бывшими, когда то близким друг другу людьми (супруги, родственники или подруга, друг) становятся по разные стороны "баррикад" и начинают "боевые действия". Атаки и защиты в такой "войне" при вынесении решения в

чью- то пользу, не приведут стороны к сохранению спокойных взаимоотношений между ними. Однако имеется возможность решить конфликт без суда.

Ожидаемые результаты: В последнее время, после принятия Закона о медиации, то есть о примирительных процедурах внесудебного разрешения споров, данная тема стала не просто актуальной, а как сейчас выражаются, трендовой.

При этом необходимо иметь в виду не только проблемы менталитета или инертности казахстанского общества, на которые любят ссылаться некоторые исследователи, но и конкретные нерешенные вопросы.

В Казахстане больше половины нашего населения не знает что такое медиация, отсюда и вытекает одна из основных проблем «торможение» развития медиации в казахстанском обществе, из-за не информированности общества.

Предложения по использованию результатов:

1. Пропаганда медиации в программах среднего и высшего образования путем внедрения дополнительного курса обучения;

2. Пропаганда медиации в средствах массовой информации (социальные ролики, репортажи, серийные передачи).

- *предложения по перспективам коммерциализации результатов:* создать минимальную оплату услуг для оказания помощи студентам и сотрудникам университета.

- *используемые методы, оборудование и иное обеспечение:* Открыт кабинет медиации в университете, подготовить документацию, пройти тренинги по медиации, а также написание учебных или методических пособий и публикации научных статей.

Предложение о качестве работ:

Актуальность научной работы заключается в том, что медиация способна взять на себя часть важной функции судебной деятельности - восстановление мира между спорящими сторонами и это никоим образом не повлечет за собой уменьшения роли суда: «Напротив, медиация, освобождая суды от части нагрузки, в определенной мере усилит оперативность и эффективность рассмотрения и разрешения дел, по которым сторонам не удастся прийти к согласию».

Научная значимость: Медиация - это инновационный метод. В современном мире медиация начала о себе заявлять во второй половине XX столетия. И тогда она уже начала формироваться как структурированный метод. Метод, который можно не только применять, но которому можно еще и обучить. Несомненно, это инновация для современного мира, поскольку опять-таки дальнейший "ренессанс" медиации наступил во второй половине XX века, и, наверное, неспроста. Это был ответ общества на те вызовы, которые перед ним ставил развивающийся мир, который навязывал необходимость решения сложных проблем. А медиация один из инструментов позволяющих, наверное, найти ключ в сложных ситуациях на микро - и макроуровне.

- *научный уровень* состоит в том, что в научной работе осуществлено комплексное исследование проблем организации и применения медиации как самостоятельного способа урегулирования правовых споров, а также предполагается восприятие Республикой Казахстан основных позитивных тенденций в развитии данного института.

Наше общество еще недостаточно информировано о существовании подобного метода альтернативного разрешения споров и его преимуществах. Поскольку у медиации, кроме возможности разрешения корпоративных, коммерческих споров, есть еще огромный потенциал и в сфере разрешения социальных конфликтов, в публичном праве. Ведь медиация, с одной стороны, это метод, а с другой стороны, с более широкой точки зрения, это мировоззрение, философия, это подход к конфликту, а конфликт - это часть нашей жизни. Мы уверены, что это доверие сформируется, просто здесь нужны усилия, объединение усилий очень многих институтов государства и общества. Медиация, являясь инструментом, который способствует развитию и совершенствованию гражданского общества, тоже требует активного участия общества.

Литература

1. Пен С.Г. Медиация в уголовном судопроизводстве (к вопросу о понятии) // Е. А. Букетов — ученый, педагог, мыслитель: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 80летию Е.А. Букетова (23-24 марта 2005г.). — Караганда: КарГУ, 2005. Т.2. — С. 492-494.
2. Пен С.Г. Разрешение конфликтов между потерпевшим и подозреваемым (обвиняемым) в ходе производства по делу // Правовая культура теории и практики уголовного судопроизводства: Материалы международной научно-практической конференции. — Караганда: КарЮИ МВД РК им. Б. Бейсенова, 2005г. — С. 27-28

НАКАЗАНИЕ И ЕГО ЦЕЛИ

Мустафин А.О.

Научный руководитель: Култасов А.А., м.ю.н.

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г.Кокшетау

Важным институтом в условном праве является институт наказания. Для каждой общественно-экономической формации понятие наказание было неоднозначным. На начальных этапах формирования понятия наказания оно признавалось как специфическая мера устранения и возмездия. Так сформировался обычай Талиона («око за око», «зуб за зуб»)[1; с.415].

В период развития теории естественных прав человека, появились гуманистические начала в наказании. Личность человека и его жизнь приобретали высокую значимость и ценность. Это способствовало внедрению критерия индивидуализации наказания. Современное государство демократического характера, претендующее на статус "правового" признает в своем уголовном законодательстве, что наказание должно быть индивидуальным, дифференцированным, справедливым и гуманным.

Конституцией Республики Казахстан провозглашается высшей ценностью - человек и личность. Однако это не означает, что ущемлять права человека нельзя. Наказание и преступление неразрывно связанные понятия, первое невозможно без второго. Наказание, как обязательная реакция за совершенное преступление, безусловно, ущемляет права человека, ограничивая их в объеме.

Правовое наказание выступает не как индивидуальная реакция на злодеяние, а как выражение своего рода договора людей в обществе, который они устанавливают для поддержания стабильности в общественной жизни в соответствии с имеющимися представлениями о добре и зле. Право, фиксируя в обществе границы для проявления индивидуальной воли, определяет меру виновности и наказания в зависимости от расхождения индивидуальных поступков с общими представлениями о должно-дозволенном поведении. Таким образом, наказание в отличие от мести является общественно обусловленным следствием преступления, что и определяет момент необходимой связи наказания с преступлением, их внутреннее единство.

В борьбе с преступностью уголовное наказание пока остаётся одной из основных форм реагирования. Вот почему важен продуманный и дифференцированный подход к избранию меры уголовного наказания за совершаемые преступления.

В уголовном законодательстве, действовавшем ранее на территории Казахстана (до 1 января 1998 года - Уголовные кодексы РСФСР 1922 и 1926 годов, а затем -УК КазССР 1959 года) не содержалось определения наказания[2]. Поэтому в уголовно-правовой литературе, изданной до принятия нового УК, можно встретить разные определения наказания. Однако они существенно не отличаются друг от друга и по содержанию сводятся к тому, что наказанием является особая мера государственного принуждения, применяемая судом на основании уголовного законодательства к лицам, виновным в совершении преступления.

Уголовный кодекс Республики Казахстан дает следующее определение понятия наказания: «Наказание есть мера государственного принуждения, назначаемая по приговору суда. Наказание применяется к лицу, признанному виновным в совершении преступления, и заключается в предусмотренном настоящим Кодексом лишении или ограничении прав и свобод этого лица» (ч.1 ст. 38 УК РК).

В данном определении содержится совокупность основных признаков наказания. Наказание является мерой государственного принуждения. Это означает, что наказание устанавливается государством. Наказание может быть применено к лицу, совершившему преступление, только судом на основании приговора.

Наказание - как мера государственного принуждения, имеющая свои специфические особенности и стоящие перед ней цели, призвано охранять от различного рода преступных посягательств на права, свободы и законные интересы граждан и юридических лиц, общественный порядок и общественную безопасность, окружающую среду, конституционный строй и территориальную целостность РК, мир и безопасность человечества.

Другие меры государственного принуждения применяются от имени должностного лица или от имени, какого-либо органа власти, управления.

Совершение административных правонарушений, гражданских деликтов, дисциплинарных проступков ни при каких обстоятельствах не может влечь уголовного наказания.

Основные отличия уголовного наказания, являющегося одним из важнейших институтов уголовного права, от иных мер государственного принуждения могут быть установлены по трем признакам. Во-первых, наказание является последствием преступления, тогда как другие меры правового принуждения - последствием иных, менее опасных правонарушений. Во-вторых, наказание назначается от имени государства и только судом, другие же меры правового регулирования могут назначаться от имени должностного лица. В-третьих, наказание влечет за собой судимость, а другие меры правового принуждения такого последствия не имеют.

Обязательным свойством наказания является кара. Под карой надо понимать принудительную, насильственную сторону наказания. Наказание всегда причиняет преступнику определенные лишения, страдания. Они могут быть физического, морального, материального и иного характера. Например: при лишении свободы, аресте осужденный ограничивается в целом ряде личных прав и, прежде всего, он лишается свободы, разрываются отношения с семьей, друзьями, родственниками. При применении конфискации имущества, штрафа осужденный лишается материальных благ. Такая мера наказания, как лишение права занимать определенную должность или заниматься определенной деятельностью, связана с ограничением права в выборе должности, профессии. Карательные элементы наказания выражают такое свойство наказания, как устрашение. Тяжесть назначаемого наказания должна зависеть от характера и степени тяжести совершенного преступления, личности виновного и других обстоятельств по делу.

Говоря о каре как обязательном свойстве наказания, необходимо иметь в виду, что кара Уголовным Кодексом не рассматривается как цель наказания (ч. 2 ст. 38 УК РК). Кара не рассматривалась как цель наказания и в ранее действовавшем УК. Однако ряд ученых рассматривали кару в качестве цели наказания. В частности, Н.А. Беляев писал: «Под карой как целью наказания мы понимаем причинение правонарушителю страданий и лишений в качестве возмездия за совершенное преступление» [3; с.124].

Наказанию как особой мере государственного принуждения, присущ такой характерный признак, как судимость, которая влечет за собой отрицательные правовые и моральные последствия. Так, если лицо совершает новое преступление, то наличие судимости за первое преступление расценивается как обстоятельство, отягчающее уголовную ответственность.

Признаком наказания, отличающим его от других мер государственного принуждения, следует считать и то, что в наказании судом дается отрицательная не только правовая, но и

моральная оценка преступника и совершенного им деяния. Именно поэтому наказание является порицанием (отрицательной оценкой), выраженной от имени государства в адрес лица, совершившего преступление, за содеянное.

Таким образом, уголовное наказание - это установленная уголовным законом мера государственного принуждения, применяемая судом в приговоре к лицу, виновному в совершении преступления, обладающая свойством кары за содеянное и выражающая от имени государства порицание (отрицательную оценку) преступлению и лицу, это преступление совершившему.

Уголовное законодательство никогда не было в нашем государстве единственным средством борьбы с преступностью. Первостепенная роль в борьбе с преступностью и прочими правонарушениями принадлежит мерам предупредительного характера.

Вместе с тем, профилактика преступлений, широкое привлечение общественности к поддержанию правопорядка, воспитание должного правосознания вовсе не уменьшает важной роли государственного принуждения в применении уголовного наказания к лицам, виновным в совершении преступлений. При этом, применение уголовного наказания направлено на восстановление социальной справедливости, исправление осужденных и предупреждения совершения новых преступлений, как самим осужденным, так и другими лицами. Для полного контроля над преступностью в нашей стране необходимо сочетание мер экономического, идеологического, культурно-воспитательного характера и мер государственного принуждения.

Борьба с преступностью должна быть оперативной и гибкой в зависимости от условий ее нужно вести различными методами, теми, которые могут в конкретных обстоятельствах места и времени обеспечить наиболее эффективные результаты.

Литература

1. Батыр К.И. Всеобщая история государства и права. Учебник. - М. 1994. - 415 с.
2. Уголовный Кодекс Казахской ССР 1959 г. // СПС «Юрист»
3. Беляев Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. – Л, 1963. 124 с.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЯЗАТЕЛЬСТВЕННОГО ПРАВА В ГРАЖДАНСКОМ КОДЕКСЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Токсанова А.Е.

Научный руководитель: Нуркина Ж.Б., магистр гум.наук

Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау

shanar_77@mail.ru

Современное гражданское законодательство Республики Казахстан выходит на новый этап своего развития. Сегодня становятся очевидными проблемные вопросы, которые большей частью связаны с совершенствованием сложившейся модели обязательственного права. Тут есть проблемы как концептуального, так и частного характера. Последние весьма очевидны при практическом применении норм гражданского законодательства. Можно полагать, что столь представительное собрание позволит их обсудить на высоком уровне и предложить практические выверенные рекомендации по совершенствованию правового регулирования обязательственных отношений.

Одной из общих проблем, имеющих непосредственное отношение к обязательственному праву, является вопрос о системе гражданского права. Она имеет множество граней. Мы же эту проблему затронем относительно противопоставления вещного и обязательственного права как двух наиболее крупных подотраслей гражданского права.

Анализ Гражданского кодекса Республики Казахстан[1] позволяет утверждать о смещении и переплетении вещных и обязательственных прав. Как результат этого - сложнейшие теоретические и практические проблемы применения соответствующих правил и норм. Некоторыми учеными и практиками даже предпринимаются попытки объяснения смещения, обоснования нормальности существования в гражданском праве смешанных правоотношений и явлений[2].

Приведем наиболее распространенные примеры смещения вещных и обязательственных отношений.

Первым примером смещения вещных и обязательственных прав называется категория «вещных договоров», которые не укладываются в рамки обязательственных правоотношений.

Следует обратить внимание на то, что сам термин «вещный договор» является для советской и постсоветской цивилистики новым явлением, требующим самостоятельного и всестороннего изучения[3]. Не претендуя на полноту решения этой проблемы укажем, что договор, как и иной юридический факт, лежащий в основе гражданских отношений, может порождать различные отношения. Легально это положение выражено в п. 1 ст. 379 ГК РК о том, что из договора может возникнуть обязательственное, вещное, авторское или иное правоотношение. Аналогичного правила ГК РФ не содержит, но едва ли кто-нибудь будет сомневаться, что это соответствует действительности. Дело в другом. В динамике договорного правоотношения важно различать момент, когда обязательственное правоотношение себя исчерпает и на его основе возникнет иное, которое уже будет основываться на исполненном договоре. Как правильно в свое время указывал Г.Ф. Шершеневич «договору, по существу его, чуждо установление вещной связи - он создает лишь право требования и таким путем подготавливает вещное право. Договор проявляет свою силу в отношении договаривающихся, - для установления обязанности третьих лиц необходим еще один акт»[4], который он именует передачей.

В контексте поднятой нами проблеме важно обратить внимание на различия в подходах законодателя Республики Казахстан и Российской Федерации по определению последствий неисполнения обязательства передать индивидуально определенную вещь. Согласно п. 1 ст. 355 ГК РК в случае неисполнения обязательства передать индивидуально определенную вещь в собственность, хозяйственное ведение, оперативное управление или в пользование кредитору, последний вправе требовать изъятия этой вещи у должника и передачи ее кредитору, кроме случаев, когда третье лицо имеет преимущественное право на эту вещь. В данном случае, как мы полагаем, законодатель Российской Федерации, в отличие от ст. 354 ГК РК, ограничивает истребование вещи в натуре в том случае, если вещь уже передана третьему лицу, имеющему право собственности, хозяйственного ведения или оперативного управления. Здесь, с определенной долей условности, можно говорить о преимуществе вещных прав над обязательственными правами. Но не для всех вещных прав, а только прямо указанных в законе. Правда следует отметить непоследовательность законодателя в этом вопросе, хотя смысл правила о преимуществе в ГК РФ достаточно очевиден. А вот в ГК РК он выдержан меньше и понимание «преимущественное право» будет на практике не однозначным. Тем более что в кодексе о преимущественных правах упоминается достаточно часто[5].

Вторым примером смещения вещных и обязательственных прав является возможность защиты обязательственных прав с помощью вещно-правовых исков (иск о признании права собственности, виндикационный и негаторные иски). Действительно, понятие титульных владельцев, которое использует законодатель (ст. 265 ГК РК, ст. 305 ГК РФ), далеко неоднозначно. Следуя легальной трактовке понятия «титульные владельцы» их можно определить как лиц, обладающих вещью по основанию указанному в законе или договоре. Законодатель в тексте статей указывает на некоторые из возможных оснований. Например, в Казахстане это лица, владеющие имуществом на праве хозяйственного ведения, оперативного управления, постоянного землепользования либо по иному основанию,

предусмотренному законодательными актами или договором. В Российской Федерации - лица владеющие имуществом на праве пожизненного наследуемого владения, хозяйственного ведения, оперативного управления либо по иному основанию, предусмотренному законом или договором.

Например, в казахстанской судебной практике известны случаи когда уже исполненный договор, с надлежащим образом зарегистрированным переходом права собственности на вещь, вдруг признается недействительным или расторгнутым, стороны приводятся в первоначальное положение или у приобретателя вещь отнимается и передается другому лицу[6].

Прежде всего, это само легальное определение права собственности в ГК РК содержит указание на имущество как объект соответствующего права (п. 1 ст. 188 ГК РК). ГК РФ не дает легального определения права собственности, но нормы всего второго раздела под объектом права собственности подразумевают имущество. Легальное определение имущества в кодексах отличается. Согласно п. 2 ст. 115 ГК РК к имущественным благам и правам (имуществу) относятся: вещи, деньги, в том числе иностранная валюта, ценные бумаги, работы, услуги, обективированные результаты творческой интеллектуальной деятельности, фирменные наименования, товарные знаки и иные средства индивидуализации изделий, имущественные права и другое имущество. Ст. 128 ГК РФ содержит правило, согласно которому к объектам гражданских прав относятся вещи, включая деньги и ценные бумаги, иное имущество, в том числе имущественные права и другие. Таким образом, в Казахстане понятие имущество более широкое, чем в России, что не столь важно для целей статьи. Важно другое, что в кодексах понятие «имущество» шире, чем понятие «вещь». Это законодательное положение используется в качестве отправной точки многими сторонниками расширительного толкования объекта права собственности и иных вещных прав. В некоторых современных работах все более настойчиво предлагается использовать конструкцию «права на право», что с нашей точки зрения является неприемлемым[7]. Нам близка другая позиция, которую можно по существу свести к необходимости ограничительного толкования правил второго раздела ГК. В этом случае в качестве объекта права собственности понимается только телесная (материальная) вещь.

Важно подчеркнуть необходимость разделения понятий «преимущественные права» и «преимущественное удовлетворение (осуществление, реализация)» определенных гражданских прав. Преимущество вещных прав перед обязательственными относится именно к реализации (осуществлению) субъективных гражданских прав, случаям их столкновения. Кроме того, это качество субъективных вещных гражданских прав должно быть последовательно отражено в ГК и иных актах гражданского законодательства. Данное обстоятельство, при кажущейся простоте, повлечет за собой существенное изменение действующего гражданского законодательства и ряда положений традиционной цивилистической доктрины.

Таким образом, можно заключить, что вещь, в традиционном юридическом понимании, не может выступать объектом обязательственных прав, но является предметом ряда договоров. Прежде всего, это относится к договорам по передаче имущества (вещей) в собственность, подряда и найма. Для группы обязательств по оказанию услуг вещь может выступать предметом не всех договоров, а только некоторых из них. Например, вещь как предмет договора имущественного страхования, перевозки грузов и некоторых других. Подобное понимание вещи будет служить значительно меньшему смещению вещных и обязательственных правоотношений, позволит четко определить значения вещи для обязательственного права.

В заключении еще раз отметим важность последующего совершенствования общей модели обязательственного права. По нашему мнению, только последовательное закрепление преимущества вещных прав над обязательственными позволит должным образом обеспечить их практическую реализацию, а соответствующие теоретические постулаты превратить в реально работающие нормы.

Литература:

1. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 года / Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., № 23-24 (приложение). В редакции Закона РК от 7 августа 2007 г. № 321-III; Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999 года № 409-I / «Казахстанская правда» № 172-173 от 17.07.99 г.; № 174 от 20.07.99 г.; № 175 от 22.07.99 г.; № 176-177 от 23.07.99 г.; № 178 от 24.07.99 г.; 179-180 от 27.07.99 г.; Ведомости Парламента РК, 1999 г., № 16-17, ст. 642. В редакции Закона РК от 19.06.07 г. № 264-III. Далее - ГК, ГК РК.
2. См., например, Брагинский М.И. К вопросу о соотношении вещных и обязательственных правоотношений / В кн.: Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С.А. Хохлова / Отв. ред. А.Л. Маковский; Исследовательский центр частного права. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1998; Ефимова Л.Г. О соотношении вещных и обязательственных прав / Государство и право, 1998. № 10 и др.
3. О категории «вещный договор» см.: Василевская Л.Ю. Учение о вещных сделках по германскому праву. М.: «Статут», 2004. Казахская судебная практика этот термин не употребляет, поэтому для целей нашей статьи он имеет опосредованное значение.
4. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. - Тула: Автограф, 2001. С. 240.
5. См., например, п. 2 ст. 76, ч. 2 п. 2 ст. 80, ч. 2 п. 3 ст. 100, ст. 216 ГК РК и др.
6. См., например, Постановление Коллегии по хозяйственным делам Верховного Суда Республики Казахстан от 25 апреля 2001 года № 1н-86-01. Решение цитируется по СПС Юрист.
7. Обзор некоторых позиций см.: Скрыбин С.В. Вещь как объект гражданских прав: некоторые теоретические проблемы // Юрист, № 6, 2004. С. 34-35.

«ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ» СЕКЦИЯСЫ СЕКЦИЯ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ»

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ СТУДЕНТОВ

Копеева Ш.

Научный руководитель: Исмаилова С.И., старший преподаватель кафедры ТиПФКиС
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
bright_girl22pd@mail.ru

Здоровье - по определению Всемирной организации здравоохранения – это состояние полного физического, духовного и социального благополучия, а не только отсутствие болезней и физических дефектов. Это бесценное достояние не только каждого человека, но и всего общества, оно является основным условием и залогом полноценной жизни.

В наше время общественный прогресс и связанное с ним развитие техники и цивилизации изменили условия нашей жизни, сделав ее значительно комфортней, вместе с тем это привело к крайнему обеднению двигательной деятельности человека. Из-за обилия информации и стрессовых ситуаций, напряженный ритм современной жизни значительно повысил общий уровень нервного напряжения человека. Характерной чертой нашего времени стало нарушение функций организма при ограничении двигательной активности и недостаточном мышечном напряжении, т.е. гиподинамия.

Гиподинамия в сочетании с другими факторами может явиться предпосылкой к возникновению целого ряда болезненных состояний и даже заболеваний. Что же делать, чтобы не было гиподинамии и обусловленных ею тяжелых последствий?

Формирование здорового образа жизни является главным рычагом первичной профилактики в укреплении здоровья населения. В ценностях здорового образа жизни человек убеждается в достаточно зрелом возрасте, чаще всего после сорока, когда начинает покалывать сердце, пошаливать печень, появляются боли в пояснице. Между тем, именно до 25 лет закладываются основы будущего здоровья взрослого человека, и, что самое важное, основы не только биологические, но и психологические. Поэтому предотвратить эти нежелательные отклонения состояния здоровья можно, только своевременно приобщать растущую молодежь постоянно заботиться о своем здоровье, прививать полезную привычку регулярно заниматься спортом, только тогда можно рассчитывать, что в будущем молодой человек останется, верен, воспитанной в детстве, потребности к движениям.

К основным факторам, составляющим здоровый образ жизни относят: режим труда и отдыха; организацию сна; режим питания; организацию двигательной активности; выполнение требований санитарии, гигиены, закаливания; профилактику вредных привычек.

Соблюдение режима труда и отдыха - одно из важнейших условий высокой работоспособности организма человека. Обучение в высшей школе требует от студентов значительных интеллектуальных и нервно-эмоциональных напряжений, особенно в период экзаменационной сессии. Поэтому чередование активной умственной деятельности с активным отдыхом должна соблюдаться. При соблюдении четкого режима вырабатывается определенный биологический ритм функционирования организма, который помогает справляться с эмоциональными перегрузками и создает условия для повышенной работоспособности.

Режим сна – обязательная и наиболее полноценная форма ежедневного отдыха, эффективный способ снятия умственного и физического напряжения. Сон является физиологической защитой организма, устраняет утомление и предупреждает истощение нервных клеток. Принято считать, что студентам необходимо спать 7-9 часов в сутки. Наиболее физиологичным периодом является период с 23 до 7-8 часов утра. Сон должен быть достаточно длительным и глубоким. При систематическом недосыпании у студентов снижаются умственная работоспособность и защитные силы организма, ухудшается функциональное состояние организма в целом. Ночью снижаются показатели обменных процессов, работа сердечно-сосудистой, дыхательной систем, температуры тела. Пульс, частота и глубина дыхания уменьшаются. Головной мозг не получает информацию, нет нагрузки ни физической, ни умственной. Организм отдыхает, восстанавливается. Днем интенсивность двигательной активности возрастает, повышаются все функции центральной нервной системы и высшей нервной деятельности.

Режим питания – это рациональное распределение приема пищи во времени. Питание один из важнейших факторов, влияющих на здоровье растущего организма. Пища необходима человеку для выполнения трудовой деятельности, поддержания температуры тела и восстановления разрушающихся в процессе жизнедеятельности тканей. Подбор пищевых продуктов основывается на том, что в организм должно поступать достаточное количество жиров, белков, углеводов, витаминов, минеральных солей, воды.

Знание правил и требований личной гигиены обязательно для каждого культурного человека. Она включает в себя гигиену тела, уход за полостью рта и зубами, гигиену одежды и обуви, закаливание и другие моменты повседневного быта.

Закаливание - система мер, используемых для повышения устойчивости организма к неблагоприятному действию окружающей среды. Систематическое применение закаливающих процедур уменьшает число простудных заболеваний. Наиболее простой способ закаливания – воздушные ванны. Большое значение в системе закаливания имеют водные процедуры. К основным принципам закаливания относятся: систематичность, постепенность, учет индивидуальных особенностей организма.

Здоровый образ жизни несовместим с вредными привычками и эта несовместимость принципиальная. Употребление алкоголя, наркотических веществ, табака входит в число

важнейших факторов риска многих заболеваний, негативно отражающихся на здоровье молодого организма. Борьба с вредными привычками и их предупреждение - важнейшая задача воспитания учащейся молодежи.

Здоровый образ жизни - есть залог здоровья нации, а здоровье нации – это главное богатство страны. В большей степени, программа оздоровления нации ориентирована на более уязвимую часть населения – молодежь и подрастающее поколение. Государством создаются максимальные условия для реализации мероприятий по пропаганде здорового образа жизни и вовлечению молодежи в массовый спорт.

Важное слагаемое в формировании здорового образа жизни, это приобщение студенческой молодежи к двигательной активности.

Физическое воспитание в высшем учебном заведении - непрерывный учебно-воспитательный процесс, решающий задачи оздоровления, разностороннего физического развития, физкультурного образования, профессионально-прикладной физической подготовки и совершенствования спортивного мастерства студентов на всем протяжении их обучения.

Сейчас студенты имеют преимущественно малую двигательную активность, а это сопровождается отрицательным воздействием на функциональное состояние организма и приводит к появлению различных заболеваний. Доказано, что для поддержания физического состояния, достаточно заниматься учебно-тренировочными занятиями два раза в неделю. Но для накопления резервов и совершенствования физических возможностей следует заниматься больше, поэтому помимо обязательных учебных занятий студенты должны во внеучебное время самостоятельно выполнять упражнения. Регулярные занятия физическими упражнениями - это организованный педагогический процесс, позволяющий целенаправленно развивать и совершенствовать двигательные функции.

Для того чтобы правильно и умело руководить физическими упражнениями, необходимо усвоить основные положения теории тренировки, быть знакомым с богатейшим арсеналом средств, с помощью которых можно целенаправленно развивать различные стороны его двигательных возможностей, с методическими приемами использования этих средств в процессе занятий, знать главные правила организации физкультурных занятий.

Формирование положительного отношения студентов к занятиям физическими упражнениями является одновременно целью средством, механизмом и фактором успешности обучения студентов в области физкультурного образования, а также выработки личностных качеств, которые студенты могут применять в дальнейшем в своей профессиональной деятельности и в быту.

Литература

1. Виноградов Д.А. Физическая культура и здоровый образ жизни. – М,1990г.
2. Виленский М.Я. Физическая культура в научной организации труда студентов. - М., Прометей, 1994
3. Бальсевич В.К. ФК и спорт 1985
4. Амосов Н.М. Раздумья о здоровье – М.: Физкультура и спорт, 1987.

ВЛИЯНИЕ ДВИГАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ НА ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА

Теслюк А.

Научный руководитель: Исмаилова С.И., старший преподаватель кафедры ТиПФКиС
Кокшетауский государственный университет им.Ш.Уалиханова, г. Кокшетау
alex_stella@mail.ru

Общепризнанным фактом является тесная взаимосвязь физической работоспособности, состояния здоровья с образом жизни, характером и объемом

ежедневной *двигательной активности*. Исследования показывают, что человеческий организм запрограммирован на интенсивную и систематическую двигательную активность.

Сегодня огромное разрушительное воздействие на организм человека оказывает резкое уменьшение *двигательной активности*, которое вызвано комфортностью условий жизни и другими последствиями научно-технического прогресса. Сто лет назад 96% трудовых операций совершались за счет мышечных усилий, в настоящее время - 99% с помощью различных механизмов. Помешать этому может только целенаправленное и интенсивное использование средств физической культуры с целью удовлетворения естественной потребности организма человека в движении.

На *эффективность физических упражнений*, а также их исключительно благоприятное воздействие на человека указывал еще известный французский врач 18 века **Симон Андре Тиссо**. Это ему принадлежит удивительное высказывание: *«движение может по своему действию заменить любые средства, но все лечебные средства мира не могут заменить влияние движения»*. Сейчас, в условиях увеличения гиподинамии и распространения ранее неизвестных болезней и эпидемий, эти слова звучат наиболее убедительно.

В результате тренировки улучшается работа и строение всех органов нашего тела и прежде всего высших отделов центральной нервной системы. Развивается ловкость, быстрота и сила движений нашего тела. Совершенствуется управление движениями, которое осуществляется центральной нервной системой. Увеличивается подвижность нервных процессов возбуждения и торможения в коре больших полушарий головного мозга и в других отделах нервной системы, т. е. процесс возбуждения легче переходит в процесс торможения и наоборот. Организм поэтому быстрее реагирует на всевозможные внешние и внутренние раздражения, в том числе и на раздражения, идущие к мозгу из сокращающихся мышц, в результате чего движения тела становятся более быстрыми и ловкими.

Физические тренировки оказывают разностороннее влияние на психические функции, обеспечивая их активность и устойчивость. Установлено, что устойчивость внимания, восприятия, памяти находится в прямой зависимости от уровня разносторонней физической подготовленности.

При физических упражнениях повышается сила процессов возбуждения и торможения в коре головного мозга, в результате чего возрастает напряжение мышц при их сокращениях. В связи с этим изменяется строение мышечных волокон — они становятся толще, объем мышц увеличивается. Систематически занимаясь так называемыми силовыми упражнениями, например, с гирями, можно за 6—8 месяцев резко увеличить объем и силу мышц. Это происходит потому, что питание работающих мышц значительно улучшается. В мышцах, находящихся в покое, большая часть кровеносных капилляров, окружающих мышечные волокна, закрыта для тока крови, а кровь по ним не течет. Во время работы при сокращении мышцы раскрываются все капилляры, поэтому приток крови в мышцу увеличивается больше чем в 30 раз. В процессе тренировки в мышцах образуются новые кровеносные капилляры.

Занятия физическими упражнениями заметно влияют на внешние формы тела, способствуют его пропорциональному развитию в детском и юношеском возрасте, а в зрелом и пожилом возрасте позволяют надолго сохранить красоту и стройность. Специально подобранными физическими упражнениями можно устранить боковые искривления позвоночника в начальной стадии развития, укрепить ослабленную бездействием или длительной болезнью мускулатуру живота, укрепить и восстановить своды стопы при плоскостопии. Энергичными физическими упражнениями и диетой можно добиться успеха в борьбе с уродующим человека ожирением. Применять физические упражнения, исправляющие дефекты телосложения, нужно по указаниям и под наблюдением врача — специалиста.

Влияние физических упражнений на сердечно-сосудистую систему обусловлено, с одной стороны, тренировкой и укреплением сердечной мышцы, а с другой — нормализацией

сложного механизма регуляции деятельности данного органа и всей системы кровообращения, вследствие чего:

- улучшаются коронарное кровообращение и обменные процессы в сердце;
- улучшается венозная гемодинамика, что способствует притоку крови к сердцу;
- повышается эффективность систолы;
- снижается количество холестерина в крови.

Во время выполнения физических упражнений жиры откладываются в подкожной клетчатке или сосудах, а расходуются организмом. Улучшается обеспечение кровью сердечной мышцы, нормализуется интенсивность общего кровотока и артериальное давление.

Реакция дыхательной системы на регулярные физические упражнения заключается в

- повышении эластичности межреберных хрящей, благодаря чему увеличивается подвижность диафрагмы;
- укреплении дыхательных мышц (диафрагмы, межреберных мышц);
- повышении жизненной емкости легких;
- формировании правильного дыхания (замедленный углубленный выдох с вовлечением мышц брюшного пресса);
- улучшении легочной вентиляции;
- экономизации внешнего дыхания;
- улучшении процесса газообмена в легких (улучшение насыщения артериальной крови кислородом и удаления углекислого газа).

Люди, систематически занимающиеся физическими упражнениями и спортом, реже болевают, а если болевают, то в большинстве случаев легче переносят инфекционные болезни. У тренированных людей становится более устойчивым содержание сахара в крови. Известно, что при длительной и тяжелой работе мышц количество сахара в крови уменьшается.

У тренированных людей количество эритроцитов (красные кровяные тельца) увеличивается с 4,5—5 млн. в 1 мм³ крови до 6 млн. Эритроциты — переносчики кислорода, поэтому при увеличении их количества кровь может получить больше кислорода в легких и большее количество его доставить тканям, главным образом мышцам.

У тренированных людей увеличивается и количество лимфоцитов — белых кровяных телец. Лимфоциты вырабатывают вещества, которые нейтрализуют различные яды, поступающие в организм или образующиеся в организме.

Выполнение физических упражнений улучшает функцию поджелудочной железы, которая вырабатывает инсулин — гормон, который расщепляет глюкозу. Вследствие чего улучшаются условия накопления и рациональной затраты энергии организма.

Физическая активность замедляет развитие коронарного атеросклероза и таким образом предупреждает возникновение большого количества болезней сердца. Укрепляются различные группы мышц (в том числе туловища), что улучшает осанку и повышает физическую подготовленность и работоспособность. Улучшается функционирование печени — самой главной биохимической лаборатории в организме человека. Происходит активизация выработки ферментов и прочих не менее важных и нужных биологически активных веществ, увеличивается скорость очищения организма от шлаков, образующихся во время жизни человека.

Систематические занятия физическими упражнениями способствуют исправлению многих физических дефектов организма человека, как врожденных, так и приобретенных.

Ограничение в движениях (гипокинезия), пассивный образ жизни приводят к различным предпатологическим и патологическим изменениям в организме человека. Так, американские врачи, лишив добровольцев движений путем наложения высокого гипса и сохранив им нормальный режим питания, убедились, что через 40 дней у них началась атрофия мышц и накопился жир. Одновременно повысилась реактивность сердечно-сосудистой системы, и снизился основной обмен. Однако, в течение последующих 4-х

недель, когда испытуемые начали активно двигаться (при том же режиме питания), указанные явления были ликвидированы, мышцы укрепились, атрофия уменьшилась.

Таким образом, благодаря физическим нагрузкам происходит восстановление на функциональном и структурном уровнях. Физические нагрузки оказывают разностороннее влияние на организм человека, повышают его устойчивость к неблагоприятным воздействиям окружающей среды.

Литература

1. Виноградов Д.А. Физическая культура и здоровый образ жизни. – М,1990г.
2. Замаренов Б. К. Умственная и физическая работоспособность студентов в условиях различных двигательных режимов / Б.К. Замаренов // Теория и практика физ. культуры. - 1972. -№ 2. - С. 46-52.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ БИОХИМИЧЕСКИХ ПРЕПАРАТОВ В МИРОВОМ СПОРТЕ

Таужанова А.

Научный руководитель: Мукушева А.Т., магистр физкультуры и спорта, ст. преподаватель
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова, г. Кокшетау
tauzhanova97@mail.ru

В последнее время в спортивной практике широкое применение получили различные биохимические препараты, которые используются для повышения общей и специальной работоспособности, а также для ускорения процессов восстановления.

Спортсмены выполняют физические нагрузки на грани их физиологической выносливости и наряду с этим, нервно-психическим напряжением, приводят к биохимическому и функциональному сдвигу. Вследствие чего, нашли свое применение в спортивной практике такие лекарственные вещества, благотворно влияющие на организм спортсмена на молекулярном уровне.

Но следует различать разницу между биохимическими препаратами и допингами. Допинги также, как и биохимические препараты применяются, для повышения физической работоспособности, ускорения процессов восстановления, улучшения спортивных результатов. Использование их не только создает неравные условия при спортивной борьбе, но и причиняет вред здоровью спортсмена в результате побочного действия, а иногда являются причиной летального исхода. Частое применение допингов, особенно гормональных, вызывает у спортсменов нарушение функций многих физиологических систем, таких как: сердечно – сосудистая, эндокринная, иммунная, нервная, а также на скорость восстановления опорно – двигательной системы после травм.[1; с.167]

На основании анализа многочисленных литературных данных приведем следующую структуру разрешенных биохимических препаратов, применяемых в спорте:

1. Аминокислоты, которые обладают анаболической активностью. К ним относятся карнозин, аспартат, лизин
2. Адаптогены – лекарственные средства, повышающие неспецифическую устойчивость организма к неблагоприятным воздействиям внешней среды. К этой группе относятся лекарственные средства:
  - адаптогены растительного происхождения, (настойки, экстракты)
  - адаптогены животного происхождения (продукты пчеловодства)
  - адаптогены, синтезированные химическим путём
3. Препараты энергетического действия (пуриновые производные, лецитин и глютаминовая кислота)
4. Энергетики (гематоген, цветочная пыльца)
5. Белковые продукты
6. Биологически-активные добавки (так называемые БАДы)
7. Анаболики

К данной группе биохимических средств можно отнести фармакологические средства различной строения и происхождения, которые путем воздействия на различные механизмы усиливают биосинтез белка в организме (оказывают анаболизующее действие) и тем самым способствуют ускорению роста мышц.

Центральную роль в данной группе фармакологических препаратов, которые не являются допингами и могут быть рекомендованы для наращивания мышечной массы и увеличения силы, играют стероидные препараты растительного происхождения.

8. Гепатопротекторы применяемые для предотвращения и профилактики нарушений функций печени (т. е. лекарственные средства, предохраняющие печёночные клетки от повреждения) и желчегонных препаратов (усиливающие образование желчи гепатоцитами и способствующих выделению желчи из желчного пузыря в кишечник).[2; с.15]

9. Большое внимание следует уделить насыщению организма витаминами и различными биоэлементами. Для решения указанных задач применяются витамины А и Е, способствующие стимуляции некоторых окислительно восстановительных процессов и синтезу ряда гормонов. Витамин С, применяющийся для ускорения адаптации к физическим нагрузкам и с целью профилактики авитаминоза. Одни витаминные комплексы способствуют нормализации течения биохимических реакций в организме, предотвращают развитие авитаминоза, другие — являются специализированными спортивными препаратами, содержащими наряду с комплексом витаминов сбалансированный микроэлементный состав.

9. *Ноотропы*— это класс фармакологических препаратов, которые стимулируют обучение, улучшают память, умственную деятельность, облегчают передачу информации между полушариями головного мозга и внутри них.

- Пирролидоныноотропные вещества (пирацетам, луцетам, ноотропил и другие).
- Холинэргические вещества (холин, лецитин, такрин, амиридин и другие).
- Нейропептиды, их аналоги и фрагменты (эбиратид, N-ацил-пролилдипептиды и другие).
- Активаторы метаболизма мозга (L-карнитин, ацетил-L-карнитин и другие). [3; с.11]

Карнитин является «многофункциональным» фармакологическим средством, то есть является не только «витамином для сердца», но и известен своим широким лечебным воздействием на другие функции организма. L-карнитин – это такая пищевая добавка, которая одновременно способствует накоплению энергетического запаса в организме и похудению, повышению иммунитета и улучшению умственных способностей (Ацетил-L-карнитин), снижению содержания холестерина и триглицеридов в крови. Таким образом, широкий спектр полезных свойств карнитина, а также его способность помогать клетке в получении дополнительной энергии и отсутствие токсичности определили большой спрос на него. Аккумулируясь в мышцах и способствуя распаду жиров в клетках мускулатуры, карнитин обеспечивает мышечную ткань мощной и длительной энергией. Этот процесс способствует сохранению основного источника быстрой энергии — гликогена, при распаде которого в мышцах накапливается трудновыводимая молочная кислота. Применение карнитина позволяет дольше заниматься физическими упражнениями, не уставая при этом

- Церебральные вазодилататоры (винкамин и другие).
- Антагонисты кальция (нимодипин и другие).
- Антиоксиданты (мексидол, дибунол и другие).
- Вещества, влияющие на системы возбуждающих и тормозных аминокислот (гаммалон, никотиноил-ГАМК, милацемид, нооглютил и другие).[4; с.86]

10. Общеизвестными биохимическими препаратами для поддержки сердечно-сосудистой системы являются рибоксин (инозин), оротат калия, сафинор, пиридоксин, цианкобаламин, фолиевая кислота (также играет важную роль в образовании дезоксирибонуклеиновой кислоты (ДНК) и рибонуклеиновой кислоты (РНК), восстановлении мышечной ткани, синтезе белка и дыхании клетки. Наряду с этим, фолиевая кислота стимулирует образование красных кровяных телец и витамина В12).

11. *Стимуляторы кровообращения, гемостимуляторы* – это фармакологические средства, которые стимулируют капиллярный кровоток, в том числе и в мышечной ткани.

12. Из лекарственных средств, предназначенных для лечения мышечно-болевого синдрома, назначаются спазмолитические, сосудорасширяющие и улучшающие процессы микроциркуляции препараты: ксантинолникотинат, магнезия, никошпан, грентал. Хороший эффект даёт назначение оксibuтирата натрия как средства профилактики перед планируемыми нагрузками в аэробной зоне, а также при развившемся синдроме «забитости» мышц.

13. Биохимические препараты, обладающие антиоксидантными свойствами — энцефабола, убиона, альфа-токоферола ацетата, гаммалона, липоевой кислоты, сукцината натрия, способствуют образованию АТФ в мозг активизирует процессы клеточного дыхания, оказывает антигипоксическое действие, улучшает эмоциональную устойчивость и физическую выносливость спортсменов.

Рассмотрим, механизм «антиоксидантного» и «антигипоксического» действия. Кислород является жизненно важным элементом, но при этом он очень активен и легко взаимодействует с различными веществами, в том числе и с негативными для человеческого организма. В процессе клеточного дыхания, дающего организму энергию, некоторые молекулы кислорода вступают в реакции, в результате которых образуются сильные окислители (свободные радикалы), такие как супероксид и пероксид водорода. Они являются нестабильными соединениями, богатыми «избыточной» энергией, поэтому, попадая в определенные клетки организма, они вступают в различные реакции, нарушающие нормальное функционирование этих клеток. Опасность их заключается в том, что они повреждают «здоровые» молекулы, участвующие в обмене веществ, изменяют структуру ДНК, в которых хранится наследственная информация, участвуют в синтезе вредного холестерина. Выявлено, что тем самым свободные радикалы могут способствовать развитию таких заболеваний, как рак и атеросклероз. Ряд исследователей предполагают, что повреждение, вызываемое свободными радикалами, является основой для процессов старения.[5; с.132]

Большие физические нагрузки, особенно в профессиональном спорте, приводят к увеличению количества свободных радикалов в организме, и это влияет на силу, выносливость, на время восстановления. Антиоксидантное действие ряда биохимических средств как раз направлено на нейтрализацию – связывание свободных радикалов. Поэтому может быть рекомендовано применение фармакологических препаратов, биологически активные добавки, которые имеют в своем составе марганец, цинк, медь и селен, витамины С, Е, В2, В3, В6 и бета-каротин. Немаловажное значение имеют в защите организма от вредных влияний гипоксии такие антигипоксанты, как актовегин (солкосерил), оксibутрат натрия, олифен (гипоксен), цитохром С.[6]

Подводя итоги, хочется отметить, что все же главным средством повышения спортивного результата – являются систематические тренировки. Большое количество биохимических препаратов при небольших нагрузках и безответственном отношении к физическим занятиям не является залогом достижения высоких спортивных результатов.

Конечно, с морально-этической точки зрения использование запрещённых биохимических препаратов является не порядочным и не честным поступком по отношению к другим спортсменам, но практика жизни диктует свои жёсткие правила... Применение допинга остаётся всегда на совести самого спортсмена.

Литература

1. Биохимия: Учебник для институтов физической культуры/ Под ред. В.В. Меньшикова, Н.И. Волкова.- М.: Физкультура и спорт, 1986. – 384 с.
2. Архитектура тела & развитие силы. / Профессиональный журнал по силовым видам спорта. – Москва.

3. Использование лекарственных средств для восстановления и повышения работоспособности спортсменов. Информационные материалы/ Под ред. Сучкова А.В. – Москва. 1990.
4. Рецептурный справочник/ Под ред. Блинова Н.П. – Ленинград. 1986. – 225 с.
5. Сейфулла Р.Д. Спортивная фармакология. Справочник. М., ИНК.– 285 с.
6. <http://www.skisport.ru/articles/read/64687/>

**«ӨНЕР ЖӘНЕ БІЛІМ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ИСКУССТВО И ОБРАЗОВАНИЕ»**

**МЕТОДЫ ФОРМИРОВАНИЯ У УЧАЩИХСЯ 5 КЛАССОВ ЖИВОПИСНЫХ
НАВЫКОВ НА КРУЖКОВЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМУ
ИСКУССТВУ**

Выполнила: Байтурсынова Д. Т.
Руководитель: Сугиралиева Г. К.
Dikalek_21.04@mail.ru

Кружок – наиболее распространенный вид внеклассной работы. Занятия изобразительным искусством в школьных кружках являются как бы продолжением классных занятий. Но кружковые занятия имеют свои особенности. Во-первых, это занятия для тех, кто серьезно интересуется изобразительным искусством и эти занятия являются для них в какой-то степени эстетической потребностью. Во-вторых, структура деятельности кружка отличается от классных уроков. На уроках учитель обязан изучать со школьниками определенные вопросы, предусмотренные школьной программой. Организация же работы кружка включает составление программы занятий с учетом склонностей и интересов учащихся разного возраста. Кружки по изобразительному искусству могут быть самые различные: рисунка и живописи, лепки, декоративно-прикладного искусства, оформительского дела, линогравюры, керамики, юных искусствоведов, мозаики и т. д.

Задача учителя состоит в том, чтобы вовлечь в регулярную работу кружка как можно большее число учащихся. Знания и навыки, приобретенные в кружке, они применяют при оформлении стенгазеты, выполнении театральных декораций для школьной сцены, на занятиях по географии, естествознанию, истории, физике и т. д., при организации различных оформительских работ в своем классе.

Учитывая возрастные особенности учащихся, уровень их навыков, изокружки следует комплектовать по группам: в один кружок зачислять учащихся первого –третьего классов, в другой – четвертого –шестого классов, не более 10–15 человек в каждую группу.

Успех работы изокружка зависит от увлеченности учителя, хорошей организации занятий, обеспечения необходимым инвентарем и натурным фондом, от регулярности занятий и их четкого планирования. При планировании работы необходимо учитывать число членов изокружка, количество часов, тематику заданий, их сложность, методику проведения занятий и организацию итоговых выставок.

Формы и методы работы в изокружках должны быть несколько иными, чем в классе, более приближенными к художественной школе. Например, если в классе на уроках рисования с натуры дети работали за партами, то в кружке надо познакомить школьников с методикой работы за мольбертом-хлопушкой или, в крайнем случае, на планшете, установленном на стуле. Следовательно, иными должны быть и использование материалов для рисования, и метод работы.

Руководя работой учащихся, надо не ограничиваться объяснениями, а больше показывать на практике, как работать кистью, как разводить краску, подбирать нужные тона

и цвета. Желательно, чтобы на этих занятиях сам преподаватель выполнил в присутствии учащихся основной процесс работы над частью постановки.

Законченные работы полезно просмотреть коллективно, с тем чтобы учащиеся отметили достоинства и недостатки своих рисунков. В конце просмотра надо суммировать их высказывания и дать указания к исправлению рисунков.

Внеурочная деятельность может осуществляться через учебный план образовательного учреждения, а именно, через часть, формируемую участниками образовательного процесса (дополнительные образовательные модули, спецкурсы, школьные научные общества, учебные научные исследования, практикумы и т. д., проводимые в формах, отличных от урочной); дополнительные образовательные программы самого общеобразовательного учреждения (внутришкольная система дополнительного образования); образовательные программы учреждений дополнительного образования детей, а также учреждений культуры; организацию деятельности групп продленного дня; классное руководство (экскурсии, диспуты, круглые столы, соревнования, общественно полезные практики и т. д.); деятельность иных педагогических работников (педагога-организатора, социального педагога, педагога-психолога, старшего вожатого) в соответствии с должностными обязанностями квалификационных характеристик должностей работников образования; инновационную (экспериментальную) деятельность по разработке, апробации, внедрению новых образовательных программ, в том числе, учитывающих региональные особенности.

Внеклассная работа дает учителю полную свободу для творчества, а для учащихся создает возможность полнее проявить свои творческие способности, углубить познания в области изобразительного искусства, участвуя в работе изобразительных кружков, экскурсиях, в оформительской деятельности для школы.

Программа формулирует следующие задачи преподавания изобразительного искусства:

- развитие понимания явлений окружающей действительности; формирование практических навыков художественной деятельности;
- систематическое и целенаправленное развитие зрительного восприятия, чувства цвета, композиционной культуры, пространственного мышления, фантазии, зрительного воображения и комбинаторики, умение выражать в отчетливых образах решение творческих задач (иллюстрации, конструирование);
- воспитание активного эстетического отношения к действительности и искусству, умения практически применять художественные способности в процессе трудовой, учебной и общественной деятельности.

Таким образом, главная цель изобразительного искусства в школе – духовно обогатить ребенка, научить проникновению в эстетическую сущность произведения искусства.

Возможности внеклассной работы открывают широкий простор для эстетического воспитания. Изостудия (кружок) - наиболее распространенный вид внеклассной работы в школе. Изостудия должна решать следующие задачи.

1. Эстетическое воспитание детей средствами искусства, воспитание их художественного вкуса, пробуждение интереса к изобразительному и декоративно-прикладному творчеству и помощь в овладении изобразительной грамотой и основами художественного ремесла.
2. Начальная профессиональная подготовка в области художественного творчества, т.е. выявление одаренных школьников и развитие их творческих способностей в рамках специальной школы.
3. Развитие у учащихся начальных классов фантазии, образного мышления.
4. Активизация творческого воображения, эмоциональной отзывчивости учащихся, их умения оценивать и строить жизнь по законам красоты.
5. Формирование у учащихся умения самостоятельно разработать и последовательно выполнить тематическую композицию и воспитание у них стремления использовать полученные в изостудии знания, умения и навыки в

общественно-полезной работе-оформлении стенных газет, школьных выставок, праздничных вечеров и т.д.

На этих занятиях можно не требовать от детей с меньшими возможностями канонического выполнения рисунков, но к одаренным детям требования должны быть высокими.

В процессе обучения в изостудии дети больше раскрывают себя через рисунок. Имеется возможность выявить у учащихся уровень самостоятельных действий, раскрытие их способностей в нахождении наиболее выразительных средств для передачи образа. Занимаясь в изостудии, дети постепенно приобретают независимость в выборе разнообразных художественных материалов для изображения какой-либо темы, а учитель развивает их способности, сохраняя индивидуальный стиль каждого ученика изостудии.

Исходя из особенностей внеклассной работы, назовём определяющие требования к ней:

1. При организации и проведении внеклассной работы обязательна постановка цели. Отсутствие цели порождает формализм, который разрушает отношения между педагогом и детьми, в результате эффективность воспитания может быть равной нулю или иметь отрицательные результаты.

2. Перед началом необходимо определить ожидаемые результаты. Это помогает сформулировать задачи таким образом, чтобы они способствовали достижению общей цели - усвоению ребенком социального опыта и формированию позитивной системы ценностей.

3. В воспитательной внеклассной работе необходим оптимистический подход, опора на лучшее в каждом ребенке. Поскольку результаты в воспитательной работе отсрочены, то у педагога всегда есть шанс достичь положительного общего результата.

Это становится возможным, если ребенок с помощью педагога поверит в свои силы и захочет стать лучше.

4. Педагог-организатор должен обладать высокими личностными качествами. Во внеклассной работе велика роль контакта педагога с детьми, установление которого невозможно без определенных личностных качеств педагога. Во внеклассной работе дети оценивают педагога прежде всего как личность и никогда не прощают фальши, двойной морали, отсутствие бескорыстного интереса к людям.

5. При организации внеклассной воспитательной работы педагог должен быть в постоянном творческом поиске, подбирая и создавая новые формы, отвечающие сложившейся в классе ситуации. Творчество педагога является необходимым условием для эффективной внеклассной работы.

Для того чтобы данные требования могли быть реализованы в практической деятельности, предлагаем определённую последовательность организации внеклассной работы. Она может использоваться как при индивидуальной, так и при массовой работе.

1. Изучение и постановка воспитательных задач. Данный этап направлен на изучение особенностей школьников и коллектива класса для эффективного воспитательного воздействия и определение наиболее актуальных для сложившихся в классе ситуаций воспитательных задач.

2. Моделирование предыдущей внеклассной работы заключается в том, что педагог создаёт в своём воображении образ определённой формы. При этом следует использовать в качестве ориентиров цель, общие задачи, функции внеклассной работы.

3. Практическая реализация модели направлена на осуществление задуманной воспитательной работы в реальном педагогическом процессе.

4. Анализ проведённой работы направлен на сравнение модели с реальным воплощением, выявление удачных и проблемных моментов. Их причин и последствий. Очень важен элемент постановки задачи для дальнейшей воспитательной работы. Данный этап очень важен для корректировки воспитательных задач, содержания, форм и планирования дальнейшей внеклассной работы.

Из выше сказанного можно выделить следующее: развитие творческих способностей можно успешно осуществить через внеклассную работу учитывая программные требования

продолжительности проведения внеклассных мероприятий учителя ИЗО чаще всего выбирают проведения методом проекта, начиная с более несложного задания для усложнения и выполнения это задание с каждым последующим мероприятием. При этом учитывая индивидуальные способности учащихся, их желания выполнения задания, подбирая эффективные формы обучения. Такие как, индивидуальные, групповые, массовые. Я считаю, что только интересные внеклассные мероприятия способствуют развитию творческих способностей.

Литература:

1. Методика воспитательной работы / Под ред. Л.И. Рувинского. - М., 1989.
2. Шилова М.И. Учителю о воспитанности школьников. - М., 1990.
3. Рерих Н. «Семь великих тайн космоса», М.: «Эксмо-Пресс», 1999.-с.92.
4. Развитие творческих способностей подростков в условиях внеклассной работы [Электронный ресурс].
5. Эффективные педагогические условия проведения внеклассной работы в школе [Электронный ресурс].
6. Выготский Л.С. Педагогика подростка. - М.: Профит, 1994

ИСТОРИЯ КАЗАХСКОГО НАРОДА В СОВРЕМЕННОМ ИСКУССТВЕ И ТВОРЧЕСТВЕ ХУДОЖНИКОВ КАЗАХСТАНА. ПУТЬ ПРЕДКОВ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ

Рахметова М.Б.

Научный руководитель Лузина О.И., ак. Доцент, член СХ РК
Кокшетауский государственный университет им. Ш. Уалиханова
mahabbat_rahmetova@mail.ru

Казахская культура, имеющая древние корни, издавна привлекала к себе пристальное внимание путешественников, исследователей, литераторов, художников глубокой духовностью и цельностью, необычайной красотой богатейшей орнаментики, имеющей сложный смысл. В своих исследованиях, посвященных казахской культуре, русские исследователи 19в. дали очень высокую оценку духовному наследию казахов, неоднократно проводя мысль о том, как талантлив этот народ, что даже простые люди получили в дар от природы, от Всевышнего искру творчества, неиссякаемую энергию для создания глубоких по своему содержанию произведений искусства. В 20 в. складывается национальная школа изобразительного искусства, обладавшая уникальными чертами, впитавшая не только традиции классического реалистического искусства, но также исконные национальные традиции колористики и композиции. Работы Салихитдина Айтбаева, Шаймардана Сариева, Сыдыханова и многих других художников казахстанской школы, работавших в конце 60-начале 70-х гг. 20 в. полностью шли в разрез с интернациональной политикой СССР в области культуры. Неслучайно авторов произведений, в которых были отражены национальные идеи по-настоящему «травили» - выгоняли из Союза художников, из партии. Например, скульптора Мергенова выгоняли из Компартии три раза.

Конец советской эпохи ознаменовался резкими переменами в мировосприятии художников, которым надоело однообразие материалов, тематики и стиля. Одним из ярчайших явлений перестроечной эпохи стали выставки шымкентской группы «Кызыл трактор», впервые в Казахстане обратившихся к стилистике актуального искусства, но создававших свои остросовременные произведения на основе эстетики номадов. После обретения Казахстаном независимости основной темой в искусстве стал вопрос «кто мы?». Идея самоидентификации Казахстана стимулировала у казахских художников стремление к определению своего места в мировом пространстве, обретению культурного суверенитета как главного условия включенности в процессы мировой интеграции. Мы только начинаем

осознавать себя, как часть человечества, понимать, что наша история — одно из звеньев мировой истории.

Предельно современные по исполнению работы Алмагуль Менлибаевой, наполненные глубоким философским смыслом, отражают ее видение национальной темы. Представляя Казахстан на арене мирового искусства, она сохраняет в жестоких условиях глобализации культуры свое особое номадическое мировосприятие.

Историческая тематика всегда была привлекательна для художников — обращение к событиям далекого прошлого помогает современному человеку осознавать свою причастность к долгому пути народа. Но решение исторических тем, творческий подход и стиль казахстанских художников, работающих в историческом жанре, в настоящее время отличается большое разнообразие. Историю казахского народа нельзя назвать безоблачной и идиллической — веками со всех сторон Великую степь обступали враги, мечтая ее захватить и поработить. Часто внешние угрозы усугубляла кровопролитная борьба кланов и жузов между собой за главенство. Неслучайно поэтому, что так глубок интерес современных мастеров к батальным сюжетам, историческим и мифологическим личностям великих воителей и воительниц прошлого.

Алматинский мастер Нурлан Килибаев, работы которого невозможно спутать с какими-либо другими, настолько индивидуален его подход и метод решения художественных задач, обращаясь к исторической тематике, романтизирует и поэтизирует образ воинов-кочевников, непобедимых для врагов. Его сардары мужественно красивы и целеустремленны. Художник избегает изображения бурного движения битвы, бурных чувств и действий. Его привлекают завершенные в своей статичности моменты, позволяющие создать ощущение монументальности и статуарности, внутренней значительности образа. Палитра картины Нурлана Килибаева «Ансар», во многом предопределяет эмоциональность ее восприятия — сдержанные, благородные природные оттенки блекло-охристых, охристо-коричневых и серых тонов художник мастерски соединяет с чистыми оттенками ярко синего кобальта и кармина, акцентирующими внимание на значительных деталях. Вся цветовая композиция построена на контрасте нейтрального символически «пустого» светлого фона и фигур коня и воина, прописанных насыщенными по цвету яркими пятнами, соединяющими оттенки густой красной охры, кроваво-красные блики и фиолетово-синие тени, моделирующие формы. В этой картине Нурлан Килибаев причудливо соединяет достоверность изображения воинского вооружения и доспехов, выписывая их с предельной иллюзорной точностью и утонченно-изысканную орнаментальную эстетику, восходящую к традициям европейского модерна и восточной миниатюры.

Его композиция «Аскер» решена в более спокойных естественных тонах, основой колорита стал припыленный сложный по составу охристый цвет, красиво контрастирующий с холодными металлическими оттенками как всегда великолепно выписанных воинских доспехов. Сильный контраст фигуры всадника и фигур дальнего плана создает величественный образ могучего воина. В этой картине, как и в других Нурлан Килибаев остается верен себе, соединяя иллюзорность и условность.

В числе художников, романтизирующих народные традиции можно назвать Зулхайнара Кожамкулова. Его живописные работы отличается глубина и многосложность заложенных внутренних смыслов, внешняя простота и одновременно недосказанность их «мнимого пространства». В своих произведениях Зулхайнар Кожамкулов создает удивительный по своей цельности и красоте мир, наполненный любовью к своей земле, своим корням. Этот мир субъективен, уникален, но, в то же время, связан крепкими нитями с древней духовной традицией, традиционным номадическим мировоззрением, которое проявляется не только в сюжетных картинах, но также и в беспредметных композициях. Завораживающий композиционный и колористический строй его абстрактных полотен глубоко национален в своей сути — простые повторяющиеся формы в картинах художника напоминают ковровые орнаментальные произведения народного искусства. При всей их кажущейся простоте они космичны и наполнены глубоким философским смыслом о

мироустройстве, жизненных циклах, движении, развитии. Ритмы элементарных геометрических форм, вибрации цвета, создают ощущение внутренней непрекращающейся динамики картины, затягивающее зрителя в свою глубину и заставляющее задуматься над простыми и в то же время невероятно сложными вопросами о своем земном предназначении, о смысле жизни.

В его картинах нет места серости, грязи. Устойчивыми узнаваемыми чертами работ Зулькайнара Кожамкулова является чистота цвета и насыщенный колорит. Именно этим привлекает его картина «Томирис», создающая драматичный образ древней воительницы с помощью активного контраста сине-фиолетовых и оранжево-золотых оттенков. Суровое, бесстрастное лицо Томирис выступает из глубокого «ночного» фона, будто освещенное сполохами военных пожаров. Напряженный неподвижный взгляд ее раскосых глаз оценивающе суров и пронизывает насквозь. Живописными средствами художник сумел создать очень значительный образ полулегендарной исторической личности прославленной в веках сакской царицы.

Работы кокшетауского художника Дужана Магзумова отражают его особое отношение к национальной тематике. В картине «Түркі» художник создает образ тюркского всадника, в качестве основы композиции используя символическое сочетание красного и синего цветов. Дуалистичная символика красного цвета в народном искусстве олицетворяет жизнь, тепло, огонь, но одновременно – кровь и смерть. Активный, энергичный красный цвет доминирует в композиции картины «Түркі». Красная холмистая земля, будто увиденная в фантастическом сне, не менее фантастичные силуэты красной скалы, напоминающей своими очертаниями огромный мавзолей. Дерево красного цвета, удивительное по простоте формы, напоминает легенду о бай-тереке. Голубое небо, которое отражается в синеве озер, сталкиваясь с красным цветом земли и скал, создает своеобразный цветовой и смысловой контраст. Крупная фигура всадника в трехлопастном кулахе с беркутом в руке своей условностью напоминает загадочные в своей простоте петроглифы тюркского периода. Она пафосна, но условность знака, выбранная художником делает этот пафос многозначным. В картине отражено романтическое представление автора о великих воинах-тюрках, повелителях огромных пространств.

Романтичность картины «Таң сәрі» связана с воспоминаниями детства художника, в ней поэтизируется обыденная жизнь. Дужан Магзумов тонко сочетает упрощенность и условность изображения пространства и точность изображения деталей – самых обыденных бытовых предметов, которые прописаны с любовным тщанием: самовар с трубой, низенькая деревенская скамеечка, сколоченная из трех досочек, маслобойка, подвешенное на ветку дерева ведро. Картина передает ощущение спокойного размеренного ритма жизни. Легкая, немного «припыленная» цветовая гамма картины построена на сочетаниях светлых серовато-сиреневых, охристых, голубоватых, зеленоватых тонов, помогающих передать легкость и свежесть раннего летнего утра, простор до самого горизонта. Художник сумел передать детское ощущение длинного-длинного летнего дня, следующего за таким свежим утром, предвкушение радости открытий – радость жизни и радость от неизменности ее маленьких каждодневных бытовых ритуалов.

В небольшой картине «Үндестік» художник обращается к теме кочевой жизни – путешествие как данность, путешествие как необходимость. Движение присуще всему живому – поэтому, путешествие, как движение, это очень важная часть жизни. Автор изображает маленький эпизод такого путешествия – нагруженный тюками, сундуками, сундучками и свертками верблюдов важно и медленно движется, как подлинный корабль пустыни среди волн-барханов. Художник вносит в свою работу нотку юмора и иронии – с интересом разглядывая скорбь корабля пустыни, зритель обращает внимание на привязанные за ушки красные сапоги. Может вызвать улыбку непередаваемо важное и глупое в этой важности выражение морды верблюда, его «армейская» прическа бобриком. На вершине пирамиды из скорба восседают женщина и мальчик-подросток, их фигуры кажутся совсем крошечными. Несмотря на присущую художнику условную манеру изображения, можно

разглядеть лица, их выражение спокойно и серьезно, у женщины – чуть печально. Серовато-бежевая, песочная, охристая гамма помогает почувствовать зной и сухость пустыни. Вечные небесные странники облака, как спутники кочевников, сопровождают маленький караван.

Карагандинский художник Мадихан Калмаханов работает в различных жанрах. В его пейзажах преобладает лирико-эпическое звучание, пронизанное ощущением Великой степи. Сюжетно-тематические работы, в которых дается обобщенный образ народного быта, часто строятся на фоне того же безграничного степного ландшафта: именно он определяет основную эмоциональную нагрузку холста.

Подводя итоги, можно сказать, что изобразительное искусство Независимого Казахстана, пережив бурный период интенсивного развития и трансформаций, приобрело собственные черты, которые позволяют рассматривать его как уникальное художественное явление современности.

Литература:

1. Древний Казахстан. Детская энциклопедия Казахстана. – Алматы, АРУНА, 2006. – 224 с. илл
2. Қазақ өнері. 5 том. – Алматы, Елнұр, 2013
3. Искусство Казахстана. Альбом. – Алматы, Өнер, 2003

КАРТИНА РЕҢІН ТАЛДАУҒА ТҮС ШЕҢБЕРІН ТАЛДАУ

Серғазина З.Қ.

Ғылыми жетекші: Шүйінішев Ә.Ш. аға мұғалім.

Ш. Уәлиханов атындағы мемлекеттік университет. Көкшетау қаласы.

Graciya_92@mail.ru

Түстің адам өміріндегі алатын орны мен маңызы алуан түрлі. Біз жарықтың арқасында ғана түстің өзін және сол арқылы дүниедегі заттарды көреміз. Бір таңқаларлығы түстің осы қызметі адамның психикасы арқылы адамның рухани өміріне әсер етеді. «Түс негізінде адамдарда үлкен қуаныш сезімін туғызады» -деп жазды Гете. Мейілінше тамаша әдемілік туралы түсінік халықтық эстетикада осы түспен байланыстырылады, ол халықтың қолданбалы өнерінде фольклорда өз көрінісін тапты. Түстің « жалпы эстетикалық сезімнің тамаша формасы» деп аталуы тегіннен тегін емес.

И.Ньютон тұңғыш рет күн сәулесін немесе ақ жарықты призманың көмегімен бірнеше түсті жарыққа жіктеп шығарды. Олар күлгін, қызыл, қызыл-сары, сар, жасыл, көгілдір, көк түстер еді. Нәтижесінде біздің ақ жарық деп жүргеніміздің өзі бірнеше түсті жарық әсерін туғызуға қабілетті жарық толқандарының жиынтығы болып шықты. Осы пайда болған түрлі-түстерді – «спектр» деп атап жүр. Сонымен бірге осы жіктелістің нәтижесі дерлік «түс шеңбері» деген де ұғым қалыптасты. Бұл түс шеңбері бойынша жоғарыдағы аталған түстер бір-біріне елеусіз айнала отырып тұтас шеңбер жасайды.

Түс – композиция тілдерінің(средства) ең бастысының бірі болып және композициядағы ең басты нәрсенің ерекшелеп көрсетуге пайдаланылады. Бұл контрасты түстер мен реңдерді қатар қою арқылы жүзеге асады. Түс шеңбері контрасты түстерді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл шеңбердегі қарама-қарсы орналасқан(центр арқылы) екі түс контраст түстер болып саналады. Түстің барлығы бір-бірімен белгілі бір байланыста болады. Бір ғана түстің өзі қасында қатар тұрған басқа түске байланысты әр түрлі көрінуі мүмкін. Контрасты түстер қатар тұрған кезде олардың айырмашылықтары мейілінше анық, ашық көрінеді. Олардың қарсы түстер(контрасты) болып аталуының мәні осында. Сонымен бірге монохромды ортада қасындағы түстерден ашықтығымен ерекшеленетін түс не контрасты болады. Осылайша экспонат ретінде қойылған зат өзіне контрасты немесе бейтарап реңдегі фонда тұрса, ондай жағдайда ол анық көрінеді. Түстерде жылы мен суықтың болуы контраст ретінде тәрізді айқын көзге ұрып тұрмаса да заттың формасын, көлемін, материалдығын көрсетуге үлкен маңызы бар. Зат түсінің жылы-суықтылығы оған түскен жарықтың

дәрежесіне байланысты, неғұрлым затқа жарық мол түссе солғұрлым сол зат түсінің жылы-суықтығы айқын байқалады.

Түс тақырыптық-экспозицияларды жасау барысында белгілі бір аймақтарды айқындау(зоноразграничительный) мақсатында да қолданылады. Бұл жерде контраст құбылысы пайдалануы мүмкін. (аймақтардың (зона) бір-біріне қатысты күшті немесе әлсіз контраст жасауды). Осы мақсатқа жету үшін түс ырғағы да қызмет жасайды. Мұнымен бірге түстің “бері шығуы” мен “әрмен қарай кетуші” қасиеттері де кәдеге асады. Суық түстер (көк, көгілдер, күлгін) табиғаттағы алыс қашықтықтағы түйсігін туғызады. Жылы түстер бері таман орналасқан түйсікті туғызады. Сондықтан суық түсті заттар көрушіден алыста, ал жылы түсті заттар көрушіге жақын орналасқандай әсер береді[3: с.45].

Түсті ассоциативті сипатты қабылдау белгілі эмоционалдықты береді немесе тұрмыста айтқандай ауыз екі әдемі немесе әдемі емес деу. Әрине, түсті эстетикалық бағалау күрделірек, ол түстерді физиологиялық және психологиялық қабылдаумен сәйкес болмайды. Бірақ түс, адамға бойкүйездікті де береді. Әрине, адамға түстің әсер етуін осы аспектіде ғана қарастыру қателік болар еді. Табиғатта «таза» түс өзінен өзі кездеспейді. Ол әрқашан затта болады. Түсті біз заттың мәнімен қабылдаймыз.

Түрлі түсті бояу дегеніміз – суретшілер түсінігі бойынша қалай? Живопись пәнін үйренушілерге алдыменен қандай мәселелерді үйрену керек? Живопись – сурет пәні сияқты, ол да шындыққа, өмірдің заңдылық қасиеттеріне сүйенеді. Живописьті үйрену – ол түрлі әдістерді меңгеру, яғни әсем, сәнді бояу түстері арқылы нағыз бейне түрін көрсете білу. Оны үйренуде ең басты міндеттердің бірі – алдымен дұрыс көре білу қасиетін меңгеру, бояу түстері арқылы сол дененің ортамен байланыстыра көрсету. Табиғатта кез келген дене өзіне тән қасиетті түсте болады. Мысалы: шөп – жасыл, қар – ақ, қызанақ (помидор) – қызыл. Бұл түстер негізінен сол денелердің табиғи түстері болып табылады. Осы түстер живопись өнерінде «дене түстері» деп аталады. Жұмыс барысында суретші осы дене түстерін таза күйінде пайдаланбайды, керісінше, сол дене түстерін қоршаған табиғи ортамен байланыстыра отырып пайдаланады. Бұндай қасиет суретшілерге үлкен тәжірибенің нәтижесінде ғана келеді. Дене түстері жарыққа (жарықтың күшіне) байланысты жиі өзгеріске ұшырап отырады. Мысалы: қызыл түсті қызанақты жасыл шөптің үстіне орналастырсақ, қызанақтың дене түсі әлдеқайда өзгеріске ұшырайды, яғни ашық қызыл түсті бояуының түрі төмендейді. Міне, осындай өзгерістерді «құбылмалы дене бояу» түрлері деп айтады. Бұл «құбылмалы дене бояу түрлері» дене бояу түстеріне қарағанда әлдеқайда күрделі болып келеді. Табиғи ортаның өзгеруіне байланысты (жарық, сәуле) құбылмалы дене бояу түрлері де өзгеріске ұшырап отырады. Бұндай жағдайды табиғат көрінісін бейнелеп жатқан суретшілердің жұмыстарынан жиі байқаймыз. Егер табиғаттың белгілі бір көрінісін суретші екі мезгілде (таңертең, түсте) жазатын болса, онда жазылған екі картинадағы көріністер екі түрлі болады. Алғашқы картинада «суық» бояулар түрі басым болса, соңғы картинада «жылы» бояулар түрі көп болады. Сол себептен де осы өзгерістерге орай суретшілер табиғи көріністі бір мезгілде бейнелеуге тырысады. Нұсқа арқылы жұмыс жүргізіп отырған суретші, ең алдымен, дене бояуларының не себептен өзгеріске ұшырап жатқандығын түсінуі тиіс (табиғи орта, жарық күші, ауа райы). Осы мәселелерді толық меңгергеннен кейін, жазылатын картина эстетикалық жағынан әсем болады. Шынында да, көп нәрсе, әсіресе денелер мен денелер, денелер мен орта қайткен күнде де табиғи немесе физикалық және химиялық байланыстарда болып отырады. Себебі күннің түсуі әсерінен жақын жатқан бояу түстері бір-біріне әсер етсе, яғни бір бояу түрі екінші бояу түрін өзіне тартады. Мысалы, бір жылдың төрт мезгілінің өздеріне сай белгілі бояу түстері бар. Қыс мезгілі ұлпа ақ қардың түсіне сай табиғат көрінісі ақ бояуға бөленсе, жаз мезгілі – жасыл жапырақтарға, шалғындарға көмілген жайма шуақ, жасыл-көк бояу түсіне енгендігін байқаймыз немесе күзде сары алтынға боялған күз мезгілін еске аламыз. Міне, осыған орай суретшілердің қызметінде көп кездесетін бір терминнің түрі – колорит. Колоритті меңгермеген суретші өз маманының шебері бола алмайды. Колорит дегеніміз – бірнеше бояу түстерінің жиынтығы, картинаның ойын, мезгілін, уақытын, оның образын ашуда бір бояу тобына (суық немесе жылы),

жинақталған бояулар сыры, К.Тельжановтың «Ата мекен» атты картинасында колорит мәселесі өте айқын байқалады. Картинада бірнеше түрлі түсті бояулар түрі бар, ал жалпы колориттік бояу түсі – ол жылы бояулар: сары, күлгін, қоңыр, қызыл, қызыл-сары. Суретші сонымен бірге суық бояулар түрін де қолданған: көк, сұр, аспан көк т.б., алайда бұл суық бояулар жылы бояулар диапазонына еніп, жалпы картинаны жылы колоритте көрсетуге көмектесуде.

Алты түстер - сары,қызылсары,қызыл,күлгін,көк,жасыл- кара түсті фонда өз ара қатар келгенде ашық сары түстер бері таман шығып тұрғандай көрінеді де күлгін түс фонның тереңіне сіңіп кеткендей көрінеді. Қалған түстер осы екі аралықта көрінеді. Ал,егер, осы алты түс ақ түсті фонда қатар келген жағдайда күлгін түс ілгері шығып, ал сары түс ақ фонға сіңіп кеткендей болып көрінеді.Демек, түстің тереңдікте сезілуі жалпы фонға байланысты болады. Салыстырмалылық қағидасына сәйкес барлық ашық түстер кара түсті фонда өзінің ашықтық дәрежесіне сәйкес ілгері шығады. Ал, ақ түсті фонда керісінше әсер пайда болады,яғни, қараңғы түстер алға қарай шығады да ашық түстер фонмен бірігіп кеткендей әсер туады. Ашықтығы жағынан бір деңгейдегі салқын және жылы түстер қатар келген жағдайда жылы түс алға шығып, салқын түс ары шегінеді. Егер ашық және қараңғы реңдер қатар келсе тереңдік сезімі түске байланысты не ұлғайып көрінеді немесе бейтараптанады, тіпті, керісінше де сезім туғызуы мүмкін. Мысалы: ашық-салқын және күңгірт-жылы.(бірінші жағдайда) немесе ашық-жылы және күңгірт-суық. Ашықтығы жағынан біртектес көкжасыл мен қызылсары кара фонда былайша көрінеді – қызылсары алға шығады да көкжасыл түс кейін шегінеді. Егер, қызылсары өте ашық болса одан сайын алға шығады. Егер, көкжасыл түс болмашы ғана ашық реңге өзгерсе одан сайын тереңдей түседі. Егер, одан әрі ашық реңге өзгерсе көкжасыл түс алға шығады да қызылсары түс кері шегінеді. Түс қанықтығының контрастылығы жағдайында түстер былайша қабылданады. Ашықтығы жағынан біртектес контраст түстердің қайсысы қанығырақ болса сол түс алға шығады да күңгірт түс кейін қарай кетеді. Түс қанықтығының контрастысы ашықтығының және жылы-суықтығының контрастысы тұрғысынан қалай өзгеріске ұшыраса солай жағдай өзгеріп сала береді. Түс аудандарың контрастысы тереңдік әсерін туғызуда үлкен роль атқарады. Үлкен қызыл жазықтықтың бетінде сары түс дағы болса қызыл түс фон қызметін атқарады да сары түс ілгері шығып кетеді. Егер, сары түстің ауданын ұлғайтып қызыл түстің аумағын кішірейтсек, ондай жағдайда сары түстің маңызы артып, қызыл түсті ығыстырып алға шығарады, сары түс фонға айналып кетеді.

Табиғаттағы сан алуан түрлі түсті дене бейнелерін көз арқылы көріп, оларды ажырата білу бір-бірінен өзгеше күрделі психологиялық процесс. Бояу түрі адам баласына әр түрлі әсер қалдырды. Мысалы, кара бояу – сұм, зұлымдық, қасырет реңін білдірсе, қызыл бояу жақсылықтың, қуаныштың, жеңістің нышанын береді, ал енді жасыл, көк бояу түстері сабырлылықты, байсалдылықты танытады. Сол себептерден де болар, үлкен фабрика, цехтардағы станоктар жасыл бояумен боялатындығы. Адамзат бояу түрлерінің гармониялық байланысын бұрыннан зерттеп келеді. Көптеген теоретиктер де бұл үлкен мәселеге ден қойып, зерттеген [1: с.52].

Бояулардың гармониялық байланысы дегеніміз – бояулардың қосылу әсерінен пайда болған, адам көңіліне жағымды эмоция қалдыратын, ерекше бір рең түрі. Бояу түрлерінің гармониялық қатынасын бояу дөңгелегінен (цветовой круг) ашық байқауға болады. Сонда қызыл бояу түсінің сары бояуға, сары бояудың жасыл бояуға, сондай-ақ көк түстің қайтадан қызыл түске қалай айналғандығын көреміз. Бұл жерде негізгі бояу түстері: қызыл, сары, жасыл және көк, ал қалған бояу түрлері ауыспалы бояу түрлеріне жатады. Бояу түрлерінің гармониялық байланысын графика тілімен суреттегенде, мынадай құбылыс пайда болады екен. Бояу дөңгелегінің төрт бұрышына жоғарыда айтылған негізгі бояу түрлері орналасады: сары, қызыл, көк, жасыл. Арасындағы графикалық дөңгелек бейнелер, бір бояу түсінен екінші бір бояу түсіне ауысқандағы пайыздық көрсеткіштер. Мысалы, таза сары мен қызыл сары дөңгелек бояу арасында сәл басым бояу түрі орналасқан.[1: с.52].

Бояудың негізгі үш қасиеті бар: а) бояудың түрі; ә) күшеюі; б) ашықтығы.

Бұл дөңгелек бояу түрін пайызға шаққанда таза сары бояу түрі 75%, қызыл сары бояу мөлшері – 25% болады екен. Сонымен, таза сары бояу түрінен бастап, қызыл бояуға дейінгі арасындағы бояу реңдерінің өзгерістері өтпелі бояу түстеріне жатады[1: с.51]. Егер де бояудың екі түрін қосатын болсақ, онда күрделі гармониялық байланыс табамыз. Мысалы, екі түрлі бояу реңіне үшінші бір бояу реңі қосылатын болса, онда алдыңғы екі бояу түрінен шыққан бояу түрінің реңінде құндылық кемиді, яғни сары қызылға сары жасылды қосып, оған таза сарыны араластырсақ, онда сары бояуы басым орташа сарғылт (охра) рең шығады. Екі жақын бояу реңіне үшінші бір өтпелі бояу түсін қосуға болады, мысалы және қосуға болады[1: с.51]. Бояу түстерінің гармониялық байланысын өз нәтижесінде табу үшін қосылар бояу түрлері 3–4 саннан аспауы керек, оннан көп болып кетсе, онда таза гармониялық байланыс шықпайды, кері қарай кір бояу түріне айналып кетуі мүмкін. Бояу түрлерінің бір-бірімен гармониялық байланысы суретшінің тікелей тәжірибесіне байланысты. Тәжірибесі мол суретшілерде олардың картиналары ерекше бір гармониялық байланыста болып келеді. [1: с.51].

Әдебиеттер

1. Мизанбаев Р. Живопись.- Алматы: ЖШС «Print-S» 2005. -162 б.
2. Турганбаева. Л.Ш. Цветоведение. -Барнаул. 2011.92 б
3. Зайцев А.С. Наука о цвете и живопись. - М.: Искусство, 1986. - 158 б.

ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ ОСНОВАМ ТЕОРИИ ПЕРСПЕКТИВЫ ДЛЯ ПЕРЕДАЧИ ПРОСТРАНСТВА НА ПЛОСКОСТИ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В 5 КЛАССЕ

Чирикова К.С

Лузина О.И, ак.доцент, член СХ РК

КГУ им. Шокана Валиханова, г. Кокшетау

ksusik_s@mail.ru

Вся система образования РК регламентируется законодательством [1] и государственными документами [2], [3]. В Законе об образовании РК записано: «К задачам системы образования относится развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирования прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащения интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности[1, ст. 11, п 2]. Обучение — 1) специально организованный, управляемый процесс взаимодействия учителей и учеников, направленный на усвоение знаний, умений и навыков, формирование мировоззрения, развитие умственных сил и потенциальных возможностей обучающихся, выработку и закрепление навыков самообразования в соответствии с поставленными целями; 2) пробуждение и удовлетворение познавательной активности человека путем его приобщения к общим и профессиональным знаниям, способам их получения, сохранения и применения в личной практике[4]. Одним из значимых умений для современного человека является умение мысленно преобразовывать объекты, представлять их с разных точек зрения, ракурсов и др. Знание перспективы помогает развить данные умения. Линейная перспектива —это наука, обучающая нас изображать различные объемные предметы на плоскости в соответствии с их визуальным изменением очертаний, размеров по мере их удаления. Очень важно обучать учеников перспективе, так как это помогает лучше ориентироваться в пространстве и развить множество других значимых умений. Важно уметь наиболее доступно объяснить учащимся теорию, и показать на своем примере практическую работу. Необходимо уметь заинтересовать ученика.

Но в 10-12 лет начинается серьезная перестройка организма, что является основой пубертатного кризиса. В этот период у многих детей наблюдается эмоциональная нестабильность, импульсивность, ослабление интереса к учебе. Сложность также в том, что

уровень восприятия, умственного развития, познавательной активности, внимания учащихся может отличаться. Это период, когда учащиеся начинают оценивать свои работы с точки зрения сходства с реальностью, что приводит к недовольству результатами своей изобразительной деятельности и, как следствие – нежеланию рисовать. В то же время, программа школьного предмета «Изобразительное искусство» насыщена сложной теоретической информацией, в том числе и по правилам изображения пространства на плоскости. Теория перспективы очень сложна для восприятия учащихся 6 классов, так как рассчитана на взрослых, более того, на профессионалов. Для учащихся 11-12 лет тяжело анализировать пространство, и изображать его на плоскости в соответствии с реальностью. У учеников слабо развито пространственное мышление, что мешает им четко представить то, что они хотят изобразить, и добиться желаемого результата. Как следствие, учащиеся допускают множество ошибок. Однако если на уроках изобразительного искусства в 6 классе использовать метод интеграции и диалогический метод в контексте личностно-ориентированного обучения, то это может способствовать повышению результативности процесса обучения основам теории перспективы, так как метод интеграции ориентирован на практическое применение теоретических знаний, личностно-ориентированное образование подразумевает ориентацию на обучение, воспитание и развитие всех учащихся с учетом их индивидуальных особенностей, а метод диалогического обучения обеспечивает творческое усвоение знаний учеником через диалог, специально организованный учителем.

Диалогический метод - это обусловленная принципами обучения система регулятивных правил подготовки учебного материала и проведения сообщающей беседы с целью объяснения учебного материала учителем, усвоения его учащимися; побуждения учащихся к участию в постановке проблем и их решении; активизации их учебной деятельности. Его основные функции: раскрытие новых понятий и способов учебной деятельности с помощью репродуктивных вопросов и преднамеренно создаваемых проблемных ситуаций; активизация познавательного общения и побуждение учащихся к умственной или практической деятельности, формирование у них умений речевого общения и самостоятельной деятельности; обучение их способам коллективной мыслительной деятельности. Правила диалогического метода: 1) в ходе сообщающей беседы создавать (по возможности) проблемные ситуации; 2) привлекать учащихся в формулировке проблемы, выдвижению предположений, обоснованию гипотезы и ее доказательству; 3) контроль и оценку производить по уровню активности участия учащихся в сообщающей беседе и решении учебных проблем. Работа диалогическим методом осуществляется в форме беседы на уроках первого и третьего типа (изучения нового материала; обобщения и систематизации знаний). В беседе преподаватель привлекает учащихся к ответам на такие вопросы, которые обращены к имеющимся у них знаниям и умениям. Доля их самостоятельности в учебной деятельности определяется количеством вопросов репродуктивного характера. При постановке вопросов, требующих для ответа новой информации, новых знаний, новых подходов, преподаватель либо сам отвечает на них, либо организует изучение учащимися учебного пособия, видеофильма и пр. Этот метод очень динамичен, он может перейти и в эвристический, и при необходимости в монологический, может применяться практически на любом этапе урока[5].

Ведущим стратегическим направлением развития системы школьного образования в мире, на сегодняшний день является, личностно-ориентированное обучение, при котором цели и содержание обучения, сформулированные в государственном образовательном стандарте, программах обучения, приобретают для учащегося личностный смысл, развивают мотивацию к обучению. С другой стороны, такое обучение позволяет учащемуся в соответствии со своими индивидуальными способностями и коммуникативными потребностями, возможностями модифицировать цели и результаты обучения.

Личностно-ориентированное обучение понимается, как обучение, выявляющее особенности ученика – субъекта, признающее самобытность и самоценность субъектного опыта ребенка, выстраивающее педагогические воздействия на основе субъектного опыта

учащегося. Личностно-ориентированный (личностно-деятельностный) подход основывается на учёте индивидуальных особенностей обучаемых, которые рассматриваются как личности, имеющие свои характерные черты, склонности и интересы. Обучение в соответствии с этим подходом предполагает:

1. Самостоятельность учащихся в процессе обучения, что зачастую выражается в определении целей и задач курса самими обучаемыми, в выборе приёмов, которые являются для них предпочтительными;
2. Опору на имеющиеся знания учащихся, на его опыт;
3. Учёт социокультурных особенностей учащихся и их образа жизни, поощрение стремления быть «самим собой»;
4. Учёт эмоционального состояния учащихся, а также их морально-этических и нравственных ценностей;
5. Целенаправленное формирование учебных умений, характерным для того или иного учащегося учебным стратегиям;
6. Перераспределение ролей учителя и учащегося в учебном процессе: ограничение ведущей роли учителя, присвоение ему функций помощника, консультанта, советника.

В личностно-ориентированном образовании ученик — главное действующее лицо всего образовательного процесса. Педагог становится не столько «источником информации» и «контролером», сколько диагностом и помощником в развитии личности ученика. Организация такого учебного процесса предполагает наличие руководства, формула которого вполне может быть взята у М. Монтессори — «помоги мне сделать это самому».

Можно выделить методы, подходы личностно-ориентированного обучения:

Личностно-ориентированное образование подразумевает ориентацию на обучение, воспитание и развитие всех учащихся с учетом их индивидуальных особенностей:

- возрастных, физиологических, психологических, интеллектуальных;
- образовательных потребностей, ориентацию на разный уровень сложности программного материала, доступного ученику;
- выделение групп учащихся по знаниям, способностям;
- распределение учащихся по однородным группам: способностям, профессиональной направленности;
- отношение к каждому ребёнку как к уникальной индивидуальности.

Общеобразовательный предмет «Изобразительное искусство» постоянно претерпевает изменения, которые определены социальными процессами, происходящими в обществе. Совершенствуется, обновляется, пересматривается подготовка школьников с информационных и культурологических позиций. Информатизация общества создала предпосылки и обусловила необходимость пересмотра целей, задач, содержания школьного курса изобразительного искусства, что обусловило разработку новых учебных программ.

Особое значение личностно-ориентированное обучение приобретает в системе обучения изобразительному искусству и художественному творчеству. В процессе занятий на уроке учащиеся знакомятся с основами изобразительного искусства, с картинами художников, сопереживают, соотносят произведения искусства с собственным опытом. В сюжетном рисовании, когда детей учат передавать сюжет, в процессе диалога необходимо помочь учащимся представить содержание изображения, композицию, особенности передачи движения, цветовую характеристику образа, то есть продумать изобразительные средства для передачи сюжета. Педагог уточняет с детьми некоторые технические приемы работы, последовательность создания изображения. В зависимости от содержания изображения (по литературному произведению, на темы из окружающей действительности, на свободную тему) методика бесед имеет свою специфику. Так, при рисовании (лепке) на тему литературного произведения важно вспомнить его основную мысль, идею; эмоционально оживить образ (прочитать

строчки стихотворения, сказки), дать характеристику внешнего облика персонажей; вспомнить их взаимоотношения; уточнить композицию, приемы и последовательность работы.

Литература:

1. Закон об образовании. Статья 11, п. 2[1]
http://online.zakon.kz/document/?doc_id=30118747
2. ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПРОГРАММА развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы [2]
3. Типовая программа по изобразительному искусству 2013
4. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Педагогический словарь.- М.: Издательский центр «Академия», 2001 г.
5. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игры и дискуссии - Рига: Пед. Центр Эксперимент, 1995. - 176с.

РАЗВИТИЕ У УЧАЩИХСЯ ПРОСТРАНСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В 5 КЛАССАХ

Адыгезалова Т.В

Научный руководитель Лузина О.И., ак.доцент, член СХ РК
Az_tamila/@mail.ru

Современный человек должен обладать сформированными навыками пространственного мышления, которые можно назвать универсальными – они необходимы при ориентации в пространстве, анализе характеристик объемов различных объектов. Все навыки легче всего формируются в детском и подростковом возрасте.

Становление мышления человека и его основных видов происходит школьном возрасте. Связано это с фазой активного интеллектуального развития и в данный период времени обучение происходит гораздо проще и эффективнее. Одной из главных целей образовательной системы на современном этапе является создание необходимых условий для получения образования, направленного на формирование, развитие и профессиональное становление личности также развитие пространственного мышления на основе национальных и общественных ценностей, достижения науки и практики. Основные цели и задачи современного образования РК определены в Государственной программе развития образования и науки РК задачам системы образования относится развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирования прочных основ нравственности и здорового образа жизни, обогащения интеллекта путем создания условий для развития индивидуальности[1]. Предмет «Изобразительное искусство», входящий в программу основной школы, ставит своей целью приобщение к духовной культуре как к способу передачи от поколения к поколению общечеловеческих ценностей, при восприятии и воспроизведении которых в своей деятельности происходит творческое и нравственное саморазвитие человека, сохранение целостности его внутреннего мира. Так, приобщаясь к духовной культуре, человек одновременно приобщается и к своей природной сущности, развивая свои базовые – универсальные – способности. К целостному, образному мышлению, сопереживанию с окружающим миром, творческой деятельности. Реализацию данной цели осуществляет эстетическое воспитание человека средствами искусства и художественной педагогики. В их основе лежат художественное образование и художественная деятельность. Только в их совокупности мы можем представить себе осуществление целей эстетического воспитания. Это два различных способа развития сознания человека, не заменяющие, а дополняющие друг друга.

Критерии оценки творческого развития человека в области эстетического воспитания, раскрываются в соответствии с задачами формирования гармонично развитого человека. Три

взаимосвязанных направления в нем; сохранение нравственной целостности личности, развитие ее творческого потенциала, обеспечение гармонической соотнесенности в ней социальных и уникальных черт. Все это естественно реализуется в художественной деятельности человека. Ученик в своей познавательно-творческой деятельности усваивается прежде всего ее смысл, связанный с эмоционально-оценочным отношением к жизни. Искусство – это средство накопления, концентрации того жизненного опыта человечества, которое связано с задачами развития нравственного и творческого потенциала людей. Поэтому одна из главных целей искусства – в опоре на универсальные силы человека развивать его нравственный идеал, творческие установки, эстетические эмоции, чувства. Школьный курс изобразительного искусства ставит своей целью подготовить всесторонне развитых, образованных членов общества, эстетически воспитывать учащихся, развивать их художественный вкус, помочь в познании окружающего мира, приучить логически мыслить, осознавать виденное; развить творческие и эстетические способности учащихся, развить пространственное мышление, образное представление и воображение; ознакомить школьников с выдающимися произведениями русского и мирового изобразительного искусства. Привить интерес и любовь к изобразительному искусству [2].

Школьное образование Казахстана находится на этапе нового старта. ВЭФ обозначил 16 видов знаний и умений успешного в XXI в. человека – это навыки работы в команде, лидерские качества, инициативность, ИТ компетентность, финансовая и гражданская грамотность и другие [1, с. 8-9]. В числе важных навыков современного человека можно выделить также навык пространственного мышления [3]. Содержанием основного механизма пространственного мышления является оперирование образами, их преобразование.

В пространственном мышлении происходит постоянное перекодирование образов, т. е. переход от пространственных образов реальных объектов к их условно-графическим изображениям, от трехмерных изображений к двумерным и обратно. Также развивается мелкая моторика рук. Изобразительное искусство – это один из предметов школьной программы, который развивает пространственное мышление у школьников, широкий кругозор и творческие способности). По терминологии И.С. Якиманской пространственное мышление способствует повышению интеллекта и воображения. Пространственное мышление, прежде всего, обеспечивает ориентацию в пространстве — «практическом и теоретическом» [4], что обуславливает актуальность выбранной темы исследования.

Рассматривается в развитии пространственного мышления у учащихся 5 классов в творчестве различных схем, карточек что, позволяет развивать пространственное мышления служит совершенствованию учебно-воспитательному процессу в данной дисциплине. Развитие пространственного мышления на уроках изобразительного искусства возможно при использовании современных методов обучения, в частности, проблемного метода — организованного преподавателем способа активного взаимодействия субъекта с проблемно-представленным содержанием обучения, в ходе которого он приобщается к объективным противоречиям научного знания и способам их решения. Учиться мыслить, творчески усваивать знания игровое обучение — это форма учебного процесса в условных ситуациях, направленная на воссоздание и усвоение общественного опыта во всех его проявлениях: знаниях, навыках, умениях, эмоционально-оценочной деятельности. В настоящее время часто называется эдьютейнментом, которое означает образовательное развлечение или образование посредством развлечения. Выделено три метода проблемного обучения:

- Проблемное изложение. Учитель создает проблемную ситуацию, раскрывает противоречие, показывает ход его разрешения. Задача такого изложения состоит в том, чтобы привлечь детей к соучастию, рассуждению
- Частично поисковый метод. Учитель создает проблемную ситуацию, учащиеся решают ее самостоятельно или под руководством учителя на уровне размышления о ней
- Исследовательский метод. Учитель конструирует творческие задания, а учащиеся самостоятельно их решают.

Деятельность человека в игре характеризуется возможностью интерпретировать человеческую жизнь. Постепенно игра становится важной частью досуга народа. Проблемное и игровое обучение основано на мышлении, поставленном в проблемную ситуацию, когда ученик сталкивается с новыми условиями и должен найти новый способ действия. Происходит активизация мысли, развитие интеллектуальных способностей. Мыслить человек начинает, когда надо понять что-то. Мышление начинается с вопроса, удивления, недоумения. В отличие от простой тренировочной и практической работы, проблемная задача должна содержать противоречие, требующее решения. Это могут быть новые условия, новые требования или подходы к решению практической задачи, которые включают и более широкий круг ранее усвоенных знаний, личный опыт ученика[4].

Связь проблемной задачи на уровне эмоционального восприятия действительности и образного восприятия мира для предметов искусства очень важна. Психологическая структура проблемного обучения включает познавательную потребность; неполное знание о предмете или явлении, но достаточное для того, чтобы восстановить его до целостного образа; интеллектуальные возможности и творческие способности ребенка. Игра, используемая в учебном процессе, выполняет следующие функции: обучающую (развитие памяти, внимания, общеучебных умений и навыков, восприятие учебной информации различной модальности); развлекательную (создание благоприятной атмосферы на занятиях); коммуникативную (объединение учащихся, установление между ними эмоциональных контактов); релаксационную (снятие эмоционального напряжения, вызванного нагрузкой на нервную систему при интенсивном обучении); психотехническую (формирование навыков подготовки своего физиологического состояния для более эффективной деятельности, перестройки психики для усвоения больших объемов информации)[5].

Основные компоненты современного урока: организационный - организация класса в течение всего урока, готовность учащихся к уроку, порядок и дисциплина; целевой - постановка целей учения перед учащимися, как на весь урок, так и на отдельные его этапы; мотивационный - определение значимости изучаемого материала как в данной теме, так и во всем курсе; коммуникативный - уровень общения учителя с классом; содержательный - подбор материала для изучения, закрепления, повторения, самостоятельной работы и т.п.; технологический - выбор форм, методов и приемов обучения, оптимальных для данного типа урока, для данной темы, для данного класса и т.п.; контрольно-оценочный - использование оценки деятельности ученика на уроке для стимулирования его активности и развития познавательного интереса; аналитический - подведение итогов урока, анализ деятельности учащихся на уроке, анализ результатов собственной деятельности по организации урока. Проблемное преподавание основано не на передаче готовой информации, а на получении учащимися новых знаний и умений с помощью решения теоретических и практических проблем. Основной характеристикой этого преподавания является исследовательская деятельность учащегося, проявляющаяся в определенной ситуации и заставляющая его ставить себе вопросы-проблемы, формулировать гипотезы и проверять их в ход умственных и практических операций.

Проблемное обучение приносит в учебный процесс некоторую степень разнообразия, особенно, в сравнении с монотонным сообщающим преподаванием. Кроме того проблемное обучение развивает речь, аналитический склад ума, творческие способности, умение отстаивать свою точку зрения, культуру ведения дискуссии или диалога, способствует самораскрытию и самореализации ученика как личности.

Общие методы проблемного обучения:

1. Проблемное изложение. Учитель создает проблемную ситуацию, раскрывает противоречие, показывает ход его разрешения. Задача такого изложения состоит в том, чтобы привлечь детей к соучастию, рассуждению.

2. Частично поисковый метод. Учитель создает проблемную ситуацию, учащиеся решают ее самостоятельно или под руководством учителя на уровне размышления о ней.

3. Исследовательский метод. Учитель конструирует творческие задания, а учащиеся самостоятельно решают их.

Этот метод предполагает самый высокий уровень творческого развития личности и является основным методом проблемного обучения. Обучение развивает ребенка только тогда, когда он сам добывает знания, т.е. активно интеллектуально развивается. Знание дается не в готовом виде, а с помощью такой организации передачи информации, когда учащиеся должны сами работать, чтобы усвоить новые понятия и способы деятельности

Литература:

- 1 Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2016-2019 годы. // http://iqaa.kz/images/Laws/%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0_2016.pdf[1]
- 2 Типовая программа по изобразительному искусству. – Астана, МОН РК, 2013г[1]
- 3 http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1024[2]
- 4 http://krotov.info/lib_sec/shso/71_slas3.html
- 5 Лернер П. С. Жгучие проблемы нашей школы и пути их решения//http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1024[3]
- 6 http://att-angarsk.ru/nauch_issl_deyat_raz_prost_michl.htm
- 7 Особенности развития детей младшего школьного возраста // <http://nsportal.ru/vuz/pedagogicheskie-nauki/library/2012/12/31/osobennosti-razvitiya-detey-mladshego-shkolnogo>[5]
- 8 <http://www.portal-slovo.ru/pedagogy/37952.php>
- 9 http://www.kirov.spb.ru/sc/ppms/images/docs/Infomaciya_dlya_OU/Psychological_characteristics_of_adolescents_10_12_years.pdf
- 10 <http://azps.ru/handbook/p/pros357.html>
- 11 <http://www.psyhodic.ru/igra-001.html>
- 12 Игровое обучение // <https://ru.wikipedia.org/wiki>

КЛАССИФИКАЦИЯ СТИЛЕЙ В ИНТЕРЬЕРЕ ЯПОНСКИЙ МИНИМАЛИЗМ, ПОП-АРТ, ХАЙ-ТЕК, КИТЧ.

Байкенова Ж.А.

Научный руководитель: Сарсембаева К.Е.

Кокшетауский государственный университет имени Ш.Уалиханова

Zhanel.b97@mail.ru

Проблема стиля существует давно, но и по сей день, она интересна и многогранна. Нет определенного мнения, даже нет четкого определения термина «стиль». Стиль везде: в жизни, в одежде, в манере говорить и вести себя, в интерьере и пр. Его сложно описать в целом, это ощущается на интуитивном уровне эстетически развитым сознанием, он либо есть, либо его нет. Дизайн интерьеров - это создания пространства функционального и эстетичного с какой-нибудь запоминающейся особенностью и в определенном стиле.

Очень часто дизайнеры стали прибегать к использованию различных стилей, сочетая их со своим неповторимым почерком. Использование «больших» стилей, заимствования определенных элементов при проектировании легче, чем создание собственного направления, которое могут и не понять. Цель работы: разобрать, что такое стиль и стилистика в современном интерьере, как дизайнеры это применяют в своих проектах.

Минимализм это направление, ориентированное на создание лишь «простейших структур», являющихся первоосновой творчества, сформировалось во второй половине XX века. Создателем этого нового направления был замечательный архитектор и дизайнер Людвиг Мис ван дер Роэ. Главный принцип минимализма — поиск идеальной красоты в элементарных

геометрических формах, совершенной чистоте прямого угла, параллельных линиях, в сочетании с изысканными текстурами дорогих материалов, классической простотой идеальных пропорций и освобожденного от случайных элементов свободного пространства.

Японский минимализм

На стиль минимализм в дизайне интерьера огромное влияние оказала японская культура. Существует даже термин «*японский минимализм*». Японцы никогда не делили предметы на «художественные» и «нехудожественные». С эстетической точки зрения для них любая вещь, которой пользуется человек, должна быть практична и красива. Для японцев красота непосредственно вытекает из полезности. И опыт современного дизайна говорит о том же: если форма изделия естественно вырастает из соподчинения с человеком (эргономика), целесообразности (отсутствие неоправданных элементов), функциональности (когда форма изделия непосредственно связана с его функцией и выявляет, подчеркивает эту функцию), то это изделие не может быть некрасивым. Японские дизайнеры интерьера умеют достичь единства в удобстве пользования каждым элементом интерьера, комфортности и экономии пространства.

Поп-арт

На середину XX века приходится расцвет массовой культуры, ориентированной на широкого потребителя. Развитие серийного производства привело к появлению изделий, доступных каждому, многие из которых стали по-настоящему популярными. В это время в Европе и Америке появляется движение в искусстве, которое использовало продукты массовой культуры в качестве новых объектов искусства. Это новое направление получило название поп-арт.

Поп-арт (от англ. *popular art* — популярное искусство) — концептуальное направление, экспериментирующее с реальными объектами массовой культуры, возникшее в начале 60-х годов XX века в европейской и американской живописи и дизайне.

Истоки поп-арта следует искать в *дадаизме* — нигилистическом направлении, сторонники которого пропагандировали альтернативный взгляд на искусство. Точнее, в произведении «Фонтан» одного из лидеров дадаистов Марселя Дюшана, впервые показанном на художественной выставке в 1917 году в Нью-Йорке и представляющем собой обычный писсуар. Это был один из самых скандальных так называемых «найденных предметов», возведенных в ранг «искусства». Идея дадаизма в трактовке Марселя Дюшана — любой предмет, выставленный на подиуме в выставочном зале, становится предметом искусства — перевернула представление о том, что следует относить к понятию «искусство», и явилась отправной точкой появления поп-арта.

Создателей поп-арта не интересовали великие цели и задачи искусства, на самом деле их больше привлекало антиискусство. Трансформация сознания, манипуляция общественным мнением, ниспровержение устоявшихся моральных критериев и многочисленные отрицания всего того, из чего складывалась мировая культура, — излюбленные темы идеологов поп-арта. Но главным в концепции поп-арта было создание имиджа проходного, популярного искусства, цель которого — обрести славу и заработать деньги любым путем.

Одна из концептуальных находок поп-арта была в том, что принцип серийного, типового тиражирования мог использоваться не только в производстве, но и самим художником — многократно повторяемый объект усиливал свою значимость — один предмет хорошо, а сто в одном — еще лучше. Одновременно с этим размноженный объект еще раз подчеркивал свою популярность и принадлежность к массовой культуре.

Одной из главных тем поп-арта стало выявление механических способов создания произведения. Сам художник, по мнению представителей поп-арта, должен был стремиться стать машиной по производству шедевров. Энди Уорхол король американского поп-арта, говорил: «Причина, по которой я пишу, состоит в том, что я хочу быть машиной и я чувствую, что все, что я делаю наподобие машины, есть как раз то, что я хочу делать».

Откровенно циничная идеология поп-арта явилась концептуальной моделью завуалированного цинизма современного мира. Она как в зеркале ярко показала истинное

отражение общества потребления, скрывающегося под возвышенными лозунгами и благими идеями.

Неподготовленному взгляду поп-арт может показаться слишком простым и даже примитивным, но, как любое концептуальное искусство, он в глубине необычайно многогранен и сложен, не зря именно поп-арт сыграл серьезную роль в развитии современного искусства и в значительной мере определил формирование современного дизайна.

Хай-тек

Термин *хай-тек*, что в переводе означает «высокие технологии», возник в середине шестидесятых годов XX столетия и использовался для определения специфического творчества небольшой группы архитекторов: Нормана Фостера, Ричарда Роджерса, Фрэнка Гери и др. Главной идеей хай-тека была романтизация передовых методов технологической революции. Своеобразным символом нового направления стало здание Центра искусств имени Жоржа Помпиду в Париже архитекторов Роджерса и Пиано, в котором был наглядно продемонстрирован основной принцип «выворачивания изнутри — наружу» металлических каркасов, технических коммуникаций, вытяжных труб, трубопроводов, лифтов — всего того, что раньше было скрыто внутри стен здания. Эти «вывернутые наизнанку» сооружения уже не требовали дополнительного декора, в качестве своеобразного декоративного украшения здесь выступает нарочитая демонстрация новых технологий и оголенных конструкций.

В интерьере хай-тек принято стремиться к максимальной гибкости планировки. Инженерные конструкции и оборудование должны быть мобильными и меняться в зависимости от назначения помещения

Деконструктивизм

Одним из самых современных направлений в архитектурном дизайне является *деконструктивизм*, что означает «разрушенная конструкция». Это сложное и довольно редко встречаемое направление, особенно в дизайне интерьера, так как оно мало подходит для жилых помещений.

Деконструктивизм всегда использует самые последние разработки в области новых технологий, так как создать образ разрушенного архитектурного пространства, но при этом построить безопасное для человека сооружение чрезвычайно сложно. Поэтому там, где используется деконструктивизм, всегда присутствует и хай-тек.

Китч

Стремление создать что-то необычное является важным аспектом эволюции дизайна. Как показывал опыт многих поколений, для того чтобы создать что-то новое, нужно отказаться от старого. В период формирования дизайна (функционализм, конструктивизм, рационализм, супрематизм, неопластицизм) были выработаны новые правила и принципы работы, новые критерии оценки, а в классический период (минимализм) их довели до совершенства. Но настало иное время, когда молодое поколение дизайнеров перестало удовлетворять то, что так долго и мучительно создавали их «отцы». И как уже случалось раньше, появилась потребность разрушить все то, что несет устоявшиеся правила, законы, каноны. Снова, как и в XIX веке, меняются вкусы, критерии становятся размытыми и многие дизайнеры уже считают, что само время требует «всепроникающей эклектики». На смену выверенным по пропорциям, гармонично сочетаемым между собой формам приходит совмещение несовместимого — сознательное соединение разнохарактерных элементов, заимствованных из различных эпох. В строгую логичную классичность внедряется эклектичная, эпатажная кислотность. На смену желанию создать что-то осмысленно-продуманное, которое должно быть эталоном совершенства, приходит принцип создания нескучно-веселого и оригинально-шокирующего.

Новое время предъявляет новые требования: молодой российский капитализм получил большие возможности и желает их демонстрации. Большое количество денег при недостатке культуры и вкуса приводит к появлению интерьеров, в которых доминантой становится не стильность и изысканность, а богатство и роскошь. Перед современным дизайнером стоит сложная задача: сочетая несочетаемое, избежать вкусовщины. Балансирование на границе с безвкусицей, но в пределах допустимого — главная цель современных интерьеров в стиле китч.

Кич или китч (от нем. *Kitsch* — «халтура») — термин, обозначающий специфическое явление в сфере искусства, дизайна, архитектуры и т. д. Он возник в разных странах и везде обозначал примерно одно и то же: дурной вкус, массовую продукцию, дешевку. Китч как псевдоискусство ориентируется на внешний эффект и броскость. Он, как правило, лишен эстетической ценности и относится к самым низшим слоям массовой культуры. Его главные признаки: неоправданная перегруженность деталями, крикливость или слащавость, безвкусно подобранные цветовые сочетания, соединение несовместимых элементов, при котором возникает чувство внутреннего дискомфорта, и т. д.

Но в наш постмодернистский век китч приобретает совсем иное значение — из просто безвкусицы он трансформируется в специальный прием. Появляются и соответствующие направления: «респектабельный китч» — название нового «стиля» как нельзя лучше иллюстрирует алгоритм дизайна интерьера наших дней. До предела контрастирующие между собой противоположные понятия связаны в одном названии — слово «респектабельный» подразумевает изысканность, благородство и роскошь, а китч (по смыслу — дешевка и безвкусица), являя собой полную ему несовместимость.

Литература:

1. Борисова Е.А., Каждан Т.П. Русская архитектура к.19-н.20 вв. М., 1971;
2. Борисова Е.А., Стернин Г.Ю. Русский модерн. М., 1990;
3. Быстрова Т.Ю. Вещь. Форма. Стил. Введение в философию дизайна. Ек-г, 2001;

ТЕХНИКА ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИЙ

«ТАУ-КЕН ІСІ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ГОРНОЕ ДЕЛО»

Бахтияр Б.Қ. Қазіргі заманғы тау-кен ісі жұмыстарының қауіптілігі мен ауыртпашылығын ескере отырып, заманауи роботтарды пайдалану.....	3
Байгожин Н.Т. Использование вторичных сырьевых ресурсов в строительной отрасли.....	5
Диханбаева Г.А. Загрязнение воды и способы ее очистки.....	7
Кызырова Ж.Г. Содержание и запасы подвижных форм микроэлементов, тяжелых металлов, минеральных удобрений в почвах Северного Казахстана.....	10
Муфтахудтинова Д.А. Строительство горных предприятий при открытой разработки местонахождения.....	12
Шамарова А.С. Современный дробильный ковш, который вписал новую страницу в истории горного дела.....	14

«АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ» СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАПРАВЛЕНИЯ»

Болатов Е.Е. Өртенген, кечілген жерлердің табиғи динамикасы.....	17
Кашкынбаев Б. Озеленение города Кокшетау.....	19
Садвокасова Б.А. Влияние стимуляторов роста на урожай ярового рапса.....	21
Сагындыкова А.К. Ақмола облысының қырлы тегіс аймағында асбұршақ сорттарын экологиялық сынау нәтижелері.....	23
Тайманова Диана Лесная экономика Республики Казахстан.....	26

«ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР » СЕКЦИЯСЫ
СЕКЦИЯ «ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ»

Ахметова З.Ж. Қазақстан Республикасының қазіргі кездегі экологиялық жағдайлары.....	28
Ағабекова А.Т. Повышение эффективности энергетических установок за счет высокотемпературного охлаждения двигателей внутреннего сгорания.....	30
Абилхаликова Б.С. Сезонное хранение пшеницы в металлических силосах.....	33
Абилхаликова Б.С. Применение САПР КОМПАС-3D при подготовке бакалавров технических специальностей.....	35
Азербайев А.С. Роль биотехнологического производства в хлебопечении.....	37
Амангельдина Б.К. Выращивание чечевицы в Акмолинской области	40
Ахметова С.С. Изучение мясной продуктивности казахских курдючных овец в Казахстане.....	43
Дель В.С. The importance of english language in my profession.....	45
Жексенбаева Ж.К. Оценка качества крупяного зерна.....	48
Каиржанова А.А. Методы отмывания клейковины.....	51
Маманова Г.Н. Способ выпечки, позволяющий снизить усыхание пшеничного хлеба.....	54
Мартыщенко А.В. Подбор сушильного оборудования для партий зерна повышенной влажности.....	56
Мулярчик Е. Г. Выбор способа сушки семян рапса с повышенной влажностью.....	59
Оразкенова А.К. Дәнді дақылдардың аурулары.....	61

Орымбаева А.К. Современное оборудование и методы оценки качества зерна.....	64
Рахимов А.Х. Характеристика круп из зерна: пшеницы, ячменя, овса и проса.....	66
Топалова Т.Н. Исследование молока хозяйств Акмолинской области на содержание соматических клеток.....	69
Тулбекова Б.Ж. Амарант ұнын қосу арқылы печенье технологиясын әзірлеу.....	72

«АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР ЖӘНЕ ЕСЕПТЕУ ТЕХНИКАСЫ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ И ВЫЧИСЛИТЕЛЬНАЯ ТЕХНИКА»

Абдрахманова А. К. О необходимости изучения информационно-коммуникационных технологий.....	74
Жаксыбай А.А. Робототехника.....	76
Казбекова К.Е. «Сандық Қазақстан - 2020» мемлекеттік бағдарламасы.....	78
Кульбаев Б.Е. Web 2.0 технологияларды оқыту үрдісінде қолдану.....	80
Қайырлы З. Ғаламтордың зияны және пайдасы.....	82
Мукажанов А.А. Эволюция операционных систем мини ОС.....	83
Мұқайт М. Ақпараттық жүйелерді жобалау.....	86
Мұташ Нұрбек Java бағдарламалау тілінің кейбір ерекшеліктері.....	88
Сапар А.Е. Операционные системы Microsoft Windows и GNU/LINUX и их сравнительная характеристика.....	89
Теміржан С. Ж. Интеллектуальное применение чат-ботов в современном мире.....	92

С.САДУАҚАСОВ АТЫНДАҒЫ АГРАРЛЫ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ИНСТИТУТ АГРАРНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ ИМ. С.САДВАКАСОВА

«ӨСІМДІКТАНУ ЖӘНЕ ТОПЫРАҚТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «РАСТЕНИЕВОДСТВО И ПОЧВОВЕДЕНИЕ»

Абатов Е.А. Экологическая пластичность сортов ярового ячменя в степной зоне Акмолинской области.....	95
Арғын Ә.О. Ақмола облысы жағдайында жасымық дақылының өнімділігіне себу мөлшерінің әсері.....	99
Ахмоллаев А.А. Результаты обследования по обеспеченности черноземных почв гумусом, легкогедрализуемым азотом, доступным фосфором в ТОО «Мичуринский» Тимирязевского района, СКО.....	101
Бондарь Е.В. Влияние регуляторов роста на рост и развитие декоративных растений в ТОО «Зеленстрой» г. Кокшетау.....	103
Гончаров Д.С Влияние протравителей семян на урожайность яровой пшеницы в ТОО «ПКФ Новоникольское» Сандыктауский район, Акмолинская область.....	105
Дудко А.А. Влияние стимуляторов роста на урожайность ярового ячменя в ТОО «Старомакинское» Енбекшильдерского района, Акмолинской области.....	107
Ескендиоров В.К. Влияние способов посева на урожайность семян сафлора в степной зоне Акмолинской области.....	109
Кашкынбаев Б. Озеленение города Кокшетау.....	111
Кызырова Ж.Г. Содержание и запасы подвижных форм микроэлементов, тяжелых металлов, минеральных удобрений в почвах северного Казахстана.....	113
Нимиткин Д. Продолжительность межфазных периодов и вегетации у позднеспелых сортов и линий яровой мягкой пшеницы ТОО «Агрофирма Мирас Жер».....	116
Оразкенова А.К. Дәнді дақылдардың аурулары.....	12
Понаморенко Д.В. Влияние почвенной среды на развитие вредителей ярового рапса в ТОО «Зеренда-Астык» Зерендинского района, Акмолинской области.....	122

Толуспаев С.А. Влияние комплексных органоминеральных удобрений на урожайность льна масличного в ТОО «Атамекен-агро-Целинный» района им. Г.Мусирепова Северо-Казахстанской области.....	124
Сагындыкова А.К. Ақмола облысының қырлы-тегіс аймағында асбұршақ сорттарын экологиялық сынау нәтижелері.....	127
Тасенова А.К. Технологическая оценка качества крупы гречихи сорта «Шортандинская-2 крупнозерная» в степной зоне Акмолинской области.....	129
Хаджимуратова З.Н. Ақмола облысы жағдайында майлы шомырлы тұқымдық өнімділігіне себу әдісінің әсері.....	134
Хоменко Р.А. Развитие вредителей ярового ячменя в зависимости от условий почвенной среды в ТОО «Зеренда-Астык» Зерендинского района Акмолинской области.....	136

«ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ЕСЕП» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ЭКОНОМИКА И УЧЕТ»

Аким Қуаныш Қоғамдық өндіріс туралы.....	138
Айдарханова Ж.Б. Қонақжайлық саласындағы кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін қалыптастыру.....	140
Анарлов У.Р. Лизинг в сельском хозяйстве Республики Казахстан и его преимущество.....	143
Ашимова А.С. Институционалды инвесторлар қызметінің шетелдік тәжірибесі.....	146
Кабденов А. Қаржылық инвестициялардың тәуелділігі.....	149
Ақыбаева Ұ. Микроэкономика ғылымының пәні мен ролі.....	152
Ахметжанов А.А. Необходимость развития предприятий полного цикла и расширения их специализации в сельском хозяйстве.....	154
Байгенжина А., Кожангулов Д. Планирование персонала на предприятии.....	156
Баймұдина Г.Н. Классификация конкурентных преимуществ объектов.....	157
Бейсембаева А. Т. Қазақстанның негізгі макроэкономикалық көрсеткіштерін талдау.....	161
Есекеева А. Шағын және орта кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігі мен даму стратегиясы.....	164
Есім Лаура Экономикалық теорияның зерттеу әдістері.....	166
Жаркенбаева Гүлшынар Экономикалық теория пәні туралы.....	167
Жангужина К.Р. Устойчивое конкурентное преимущество товара.....	169
Женисова М. Шаруашылық процестер мен олардың нәтижелері.....	172
Жиынбай М. Профессия экономиста в рыночной экономике.....	173
Жунусова А.М. Жаһанды жайлаған жұмыссыздық.....	175
Жунусова А.М. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың шетелдік тәжірибесі.....	178
Каменская Регина Организация общественного питания для инвалидов и лиц с ограниченными физическими возможностями.....	182
Қосубаева Н. Инвестициялық қызметті мемлекеттік реттеу мәселелері.....	184
Құттыбай Е. Нарықтық экономика туралы.....	187
Мунаева З.Н. Еңбек өнімділігінің мәселелері және жоғарлатудың жолдары.....	189
Мурсал А. Ғылым ретіндегі бухгалтерлік есептің пайда болуы және қалыптасуының тарихи аспектісі.....	193
Нүркен Н.М. Теоритические основы организации учета и аудита расчетов по оплате труда.....	195
Оспанкулова Г. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының бастамалары.....	198
Сакен Наргиз Эконом энергияны игерудегі қиындықтар.....	200
Садвокасова Н.Е. Қазақстан Республикасы азаматтарын жұмыспен қамтамасыз ету жолдары.....	203
Серік Дастан Экономика-мемлекеттің маңызды мәселесі.....	206
Султанбаева А.О. Налоговая оптимизация при составлении бюджета.....	207

Темирбекова Ж. PR-дың коммуникациядағы алатын орны.....	209
Темербеков О. Современное состояние учета производственных затрат.....	212
Якубель Ю.А. Уровень жизни населения как одна из важнейших социальных категорий.....	214

«ҚАРЖЫ ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ФИНАНСЫ И МЕНЕДЖМЕНТ»

Амрина А.Д. Роль малого бизнеса в развитии экономики страны.....	218
Ауғали Д.Д. Пути совершенствования депозитной политики банков второго уровня.....	221
Ахмет А.С. Қазақстан Республикасындағы инвестициялық үдеріс.....	224
Ашимова А.С. Институционалды инвесторлар қызметінің шетелдік тәжірибесі.....	227
Бакибаева А.Е. Ликвидность банка как один из показателей его деятельности.....	230
Бейсембай Н.Ж. Банковский надзор в системе регулирования банковской деятельности в Республики Казахстан.....	232
Галеев Е.К. Экономическое содержание налога на имущество.....	235
Генкель М.В. Финансовый анализ в коммерческом банке на примере ДБ АО «Сбербанк России».....	238
Даиров Д.Е. Совершенствования инновационных банковских услуг в банках Казахстана.....	240
Даниев А.К. Активные операции и кредитный потенциал банка.....	245
Ержигитова Ж.Ж. Совершенствование корпоративной культуры на предприятиях индустрии гостеприимства.....	247
Запорожский В.С. Сущность, цели и содержание финансового анализа.....	249
Кабденов А. Қаржылық инвестициялардың тәуекелдігі және табыстылығы.....	251
Калымжанова А.М. Инвестициялық климат және оны қалыптастырушы факторлар.....	254
Каркен А. Ж. Қазақстан Республикасының сақтандыру нарығының жай-күйі.....	257
Қосубаева Н. Инвестициялық қызметті мемлекеттік реттеу мәселелері.....	261
Жангужина К.Р. Устойчивое конкурентное преимущество товара.....	264
Макенов Т.С. Анализ состояния сектора МСБ Казахстана.....	266
Махамбетова А.С. Совершенствование качества обслуживания на предприятиях индустрии гостеприимства.....	268
Мухамеджанова Н.Н. Пути достижения финансовой стабильности предприятия.....	270
Рудь Т.В. Повышение конкурентноспособности банковских услуг.....	272
Уткельбаева А.С. Этапы становления и развития налогов и налоговых систем в Республики Казахстан.....	274
Хадиева М.В. Управление активами Коммерческих банков РК.....	276
Шкребка Е.С. Анализ развития банковской системы страны.....	279

ТАРИХ, ЗАНТАНУ, ӨНЕР ЖӘНЕ СПОРТ ФАКУЛЬТЕТІ

ФАКУЛЬТЕТ ИСТОРИИ, ЮРИСПРУДЕНЦИИ, ИСКУССТВА И СПОРТА

«ЖАЛПЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ВСЕОБЩАЯ ИСТОРИЯ И ФИЛОСОФИЯ»

Абилева Ж. Из истории образования Венгрии.....	285
Величко С.А. Идеи эпохи возрождения в творчестве Рембрандта Ван Рейна.....	287
Досымова К.М. Казахстанская модель межэтнического согласия как формула гражданского мира.....	290
Избасар Н.Н. Тарихи сананы қалыптастыру жолдары.....	293
Қартаңбай Досжан Алаш қозғалысының идеялары және кеңестік билік.....	295
Куттыходжаева М.И. Особенности формирования и развития Казахстанского права «Жети жаргы».....	299

Мукушев Т. Түркі әлеміндегі руна жазбалары – ұрпақ қазынасы.....	301
Мухитдинова З. А. Қазақстан тарихындағы 1917 жылғы Қазан төңкерісі және Алаш зиялылары.....	304
Сәдуақас М. Б. Ақмола облысының әкімшілік-саяси және демографиялық даму жағдайы (XIX ғасырдың аяғы- XX ғасырдың басы).....	307
Сахан Адиша Образ природы в творчестве казахских акынов и жырау.....	310

«ОТАН ТАРИХЫ ЖӘНЕ КХА» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИИ И АНК»

Браун С.В. Движение «Алаш» : истоки национальной идеи.....	314
Каиргельдинова Ж.Н. Вклад ссыльных поляков в изучение культуры Казахстана.....	316
Каркенова Зарина Из истории департации немцов в Казахстан.....	319
Мукушев Т. Ж. Из истории депортации поляков в Казахстан.....	321
Поманисочко Кристина Цели и задачи этнокультурных объединений Акмолинской Ассамблеи народа Казахстана.....	324
Сабербекова Ж. Постмодернизм постиндустриалды қоғамның баламасы ретінде.....	327
Спандияр Ақмарал Қазақ-Башқұрт қатынастарының тарихы.....	330
Шарипова А.Б., Тайманова А. Солтүстік Қазақстанның шағын қалаларының тұрғындарының әлеуметтік – демографиялық дамуы (1991-2016жж.).....	333

«ЗАҢТАНУ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»

Аскербек Н. Діни қызмет саласын мемлекеттік реттеудің құқықтық жолдары.....	337
Асылбеков Т.Б. Защита интеллектуальной собственности в Казахстане.....	340
Биржанова Д.К. Конституция – основной закон государства.....	344
Гелисханова .М.А. Жантасова З.К. Коррупция в Казахстане.....	348
Каа С.А. Научное развитие судебно-баллистической экспертизы, сегодня.....	351
Кенжегалиева С.Б. Еңбек саласындағы жұмыспен қамтудың реттелуі.....	354
Колотерина Н.Е. 2016 год в правовой и политической истории Казахстана.....	357
Кульшарипова М. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестегі әлемдік тәжірибелерін қолдану.....	360
Мартазанова Т.М. Актуальность популяризации, интеграции в развитии медиации в обществе.....	362
Мустафин А.О. Наказание и его цели.....	365
Токсанова А.Е. Некоторые проблемы обязательственного права в гражданском кодексе Республики Казахстан.....	367

«ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ»

Копеева Ш. Физическая культура в формировании здорового образа жизни студентов.....	370
Теслюк А. Влияние двигательной активности на организм человека.....	372
Таужанова А. Использование биохимических препаратов в мировом спорте.....	375

«ӨНЕР ЖӘНЕ БІЛІМ» СЕКЦИЯСЫ

СЕКЦИЯ «ИСКУССТВО И ОБРАЗОВАНИЕ»

Байтурсынова Д. Т. Методы формирования у учащихся 5 классов живописных навыков на кружковых занятиях по изобразительному искусству.....	378
--	-----

Рахметова М.Б. История казахского народа в современном искусстве и творчестве художников Казахстана. Путь предков великой степи.....	381
Серғазина З.Қ. Картина реңін талдауға түс шеңберін талдау.....	384
Чирикова К.С Обучение учащихся основам теории перспективы для передачи пространства на плоскости на уроках изобразительного искусства в 5 классе.....	387
Адыгезалова Т.В Развитие у учащихся пространственного мышления на уроках изобразительного искусства в 5 классах.....	390
Байкенова Ж.А. Классификация стилей в интерьере Японский минимализм, поп-арт, хай-тек, китч.....	393

«IX студенттердің ғылым аптылығы» арналған
ғылыми-практикалық конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
научно-практической конференции, проводимой в рамках
«IX Недели науки студентов»

III том

Редакционно-издательский отдел
Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова
Подписано в печать 09.11.17 г. Объем 25,2 п.л. Тираж 100 экз.
Заказ №154

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің
баспаханасында басылған
Отпечатано в типографии
Кокшетауского государственного университета им. Ш. Уалиханова
Наш адрес: Казахстан, Акмолинская обл., г. Кокшетау,
ул. Ақан-сері, 24 РИО КГУ им. Ш. Уалиханова
e-mail: www.kgu.kz